

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ПРАВОПИСУ

XVI-XH
СТОЛІТТЯ

ХРЕСТОМАТІЯ

Василь НІМЧУК
Лаврентій ЗИЗАНІЙ
Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ
Олексій ПАВЛОВСЬКИЙ
Маркіян ШАШКЕВИЧ
Тарас ШЕВЧЕНКО
Пантелеймон КУЛІШ
Микола ГАТЦУК
Михайло МАКСИМОВИЧ
Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
Федір ГАРТНЕР
Михайло ДРАГОМАНОВ
Борис ГРІНЧЕНКО
Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
Іван ФРАНКО
Володимир НАУМЕНКО
Василь СІМОВИЧ
Григорій ГОЛОСКЕВИЧ
Августин ВОЛОШИН
Федір ШУМЛЯНСЬКИЙ
Євген ТИМЧЕНКО
Сергій ПИЛИПЕНКО
Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ
Агатангел КРИМСЬКИЙ
Микола СКРИПНИК
Олекса СИНЯВСЬКИЙ
Іван ГАРАЙДА
Ілля КИРИЧЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

XVI-XIX
СТОЛІТТЯ

ХРЕСТОМАТІЯ

ПРОЕКТ
“НАУКОВА КНИГА”

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2004

У хрестоматії “Історія українського правопису: XVI—XX століття” представлені наукові та публіцистичні статті, а також граматичні праці, що відображають основні етапи становлення української орфографії та специфічних рис українського алфавіту; особливо детально висвітлено перебіг навколоправописних дискусій XIX—XX ст. Хрестоматія містить також короткі відомості про осіб, які так чи інакше свого часу вплинули на цей процес. Видання є надзвичайно актуальним в умовах сучасної правописної полеміки, що точиться в Україні, оскільки воно відображає традицію формування української правописної системи на наукових засадах із урахуванням неповторних особливостей української літературної мови; подає прецеденти розв’язання багатьох конфліктних правописних питань, пошуку й віднайдення розумних компромісів між різними українськими правописними традиціями з метою створення єдиного для цілої України орфографічного кодексу та багато в чому пояснює засади й причини запропонованих сьогодні змін в українському правописі.

Хрестоматія призначена для філологів (науковців, викладачів, студентів), а також для всіх, хто не байдужий до проблем сучасного українського правопису, цікавиться історією його формування й прагне осмислити його сучасний стан.

Упорядники

В.В. Німчук — чл.-кор. НАН України, д. ф. н., проф.,
директор Інституту української мови НАН України,

Н.В. Пуряєва — к. ф. н., науковий співробітник
Інституту української мови НАН України

Передне слово *В.В. Німчука*

Коментарі та примітки *Н.В. Пуряєвої*

Редакція філології, художньої літератури та словників

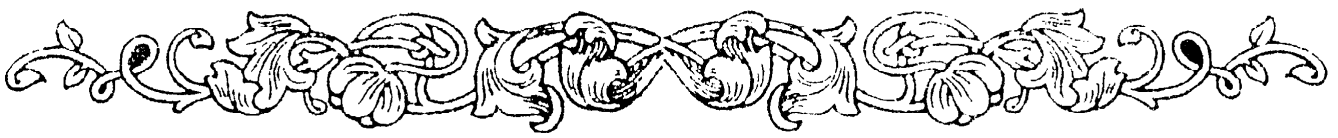
Редактори *О.В. Осадча, М.А. Щипська*

I 4602020100 - 048 2004 – 41
2004

ISBN 966-00-0261-0

© В.В. Німчук, передне слово,
упорядкування, 2004

© Н.В. Пуряєва, упорядкування,
коментарі та примітки, 2004

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Потреба в хрестоматії з історії українського правопису назріла дуже давно. Особливо відчутна вона тепер, коли розгорнулися чергові дискусії навколо нашої орфографії. Суперечки довкола проекту найновішої редакції “Українського правопису”, які особливо гостро точилися в кінці 2000 — на початку 2001 рр., показали, що з деталями формування чинних правил орфографії недостатньо обізнані навіть особи, які мають філологічну освіту.

В історії писемно-літературних мов, орфографії народів, що втрачали власну державність, можна спостерегти немало спільного. Але історія українського правопису, гадаємо, унікальна. Здається, навряд чи є в світі ще один народ, якому чужі правителі або політичні партії наказували, як писати його мовою.

У понад тисячолітній історії української орфографії виділяємо три етапи:

- I. Давньоукраїнський (X—XIV ст.).
- II. Староукраїнський (остання чверть XIV—XVIII ст.).
- III. Новоукраїнський (XIX—XXI ст.).

Давньоукраїнський орфографічний узус формувався під впливом старослов'янського правопису, що прийшов в Україну разом із конфесійною літературою після офіційного введення християнства в Київській державі у кінці X ст. Але наприкінці XI ст. навіть у церковному письменстві, не кажучи вже про світське (зокрема ділове), сформувався східнослов'янський орфографічний узус, який відбивав особливості живомовної звукової системи.

У староукраїнському етапі визначаються два періоди. Перший охоплює XV—XVI ст. — час так званого другого південнослов'янського (болгарського) орфографічного впливу — застосування правил, вироблених у болгарському місті Тирнові книжниками на чолі з патріархом Євтимієм (Тирновським). Цього впливу зазнало головним чином конфесійне письменство; сфер світської літератури, зокрема ділових паперів, він торкнувся мало. Правила тирновської школи частково відбиті в орфографії, яку спробував нормалізувати у праці “Грамматика словенска” (1596) український філолог Л. Зизаній.

Другий період в історії староукраїнської орфографії позначений національною самобутністю. Наш видатний письменник і лінгвіст М. Смотрицький у книжці “Грамматіки славенскиѧ правилное Сѹнтаг-

ма”, надрукованій 1619 р., у розділі “**У** орфографіи” вперше подав докладні правила правопису, що ґрунтуються на староукраїнському (багато в чому й ширшому — східнослов’янському) узусі. Так, наприклад, він увів у наш алфавіт букву *л*. Норми М. Смотрицького, опрацьовані детально й на великому матеріалі, в церковній сфері набули визнання в усіх слов’янських народів, які користувалися церковнослов’янською мовою. З невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері слов’ян там, де в літургію не введено живих національних мов. Важливо підкреслити, все з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку ХІХ ст., а на деяких теренах (наприклад у Закарпатті) — аж до середини ХІХ ст.

Найскладніший етап в історії українського правопису — новоукраїнський, який рясніє різними орфографічними спробами, системами та втручанням державних чинників у, здавалося б, суто філологічні справи. Етнічна культура українців, у тому числі й нова українська літературна мова, формувалася в умовах бездержавності українського народу та перебування його під владою кількох чужих держав. До того ж у царській Росії, до складу якої входило більше 2/3 українських земель, українську мову офіційно трактували як діалект російської, а не як окрему мову, тому й українське друковане слово обмежували, шкіл з українською мовою навчання не існувало. Але саме тут почав формуватися сучасний український правопис, з’явилася перша друкована праця нової української лінгвістики — “Грамматика Малороссійскаго нарѣчія” (СПб., 1818) О. Павловського¹.

В орфографічній системі О. Павловського спостерігаємо виразну орієнтацію на фонетично-морфологічний принцип правопису. У зв’язку з тим, що в підросійській Україні церква поширювала російську вимову букв, зокрема *ѣ* як *’е*, а *и* як *і*, О. Павловський звук *і* української мови незалежно від походження передавав літерою *і* (місто < мѣсто, світло < свѣтло; годі < годѣ; весільлѣ < весельє, затірка < затерька; дзвінь < (д)звонь, дрібно < дробно, тхірь < дьхорь тощо), український передньо-середній *и* позначав буквою *ы*:

¹ Нижче стисло розглянемо лише ті системи, що відіграли помітну або значну роль у формуванні нинішньої української орфографії. Детальнішу історію українського правопису зацікавлений читач знайде в працях І. Огієнка, А. Кримського, О. Синявського, В. Німчука та ін. Див., наприклад: *Огієнко І.* Нариси з історії української мови: система українського правопису: Популярно-науковий курс з історичним освітленням. — Варшава, 1927; *Німчук В.В.* Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст. — Київ, 2002. Праці А. Кримського та О. Синявського надруковано в цій хрестоматії.

бачыцьця “бачиться”, Велыкдень, вырей (вырій), сѣрныкъ, однак після задньогозикових приголосних писав *и*: гиря, святки, хитаю. Йотований голосний *е* та м’якість приголосного перед *е* він передавав буквою *ѣ*: ѣретык, ѣретычный, ая, еѣ, окраѣць “окраєць”, за моѣ жито, да мене жѣ и побыто; нема, немаѣ; збіжжѣ (тобто збіжже “збіжжя”), кулі льлѣ “лле”; йотованість *і* після голосних — літерою *і*: выіжджати, Не ість панѣ дякъ гусей, лихоі неволі. Через літеру *і* О. Павловський за традицією передавав звук *й* перед *о*: Нехай іому так легенько икнецьця, якѣ собака зѣ тыну ввірвецьця. Відповідні афrikати він позначав (мабуть, знаючи староукраїнську традицію) за допомогою сполучень приголосних *дз*, *дж*: дзыкга, дзюбаю, джкгутѣ. Можливо, через відсутність у касі букв санктпетербурзької друкарні літери *л* О. Павловський на позначення відповідного проривного приголосного вжив стародавній засіб — сполучення літер *кг*: кгвалтѣ, клякганый сырѣ, кгрынджолы. Варто зазначити, що граматист подовження м’яких приголосних передавав через подвійне написання відповідних букв, причому після першої писав м’який знак: клечыннѣ “кличання”, клочѣчѣ “кличчя”, Колыбѣ свыннѣ роги. Таким же чином позначав автор асимілятивні зміни приголосних на стику основ і закінчень: Не плюй у воду, згодыцьця напыцьця; У печуроцьці родывся. М’якість у сполученнях приголосних О. Павловський позначав буквою *ь*: Засьміѣсься ты ще на кутні; Щастѣ якѣ трясьця. Роздільну вимову губних приголосних та йотованих голосних всередині слова він звичайно позначав буквою *ь*: кожомьяка; дзыкгарі бѣють; полывьяный; замѣять на кабаку; Чмырѣ <...> упьявсь. Роздільну вимову йотованих голосних і префіксів — через *ѣ*: розѣихавсь. Перспективним виявилось застосування букви *і* на позначення відповідного звука, незалежно від його походження з погляду історії, а також використання однієї літери на позначення специфічно українського передньо-середнього звука (нині його передаємо буквою *и*), збереження старовинного способу позначення афrikат — *дж*, *дз*.

Можливо, наслідуючи приклад видатного славіста Й. Добровського, М. Лучкай в опублікованій латинською мовою книзі “Grammatica slavo-ruthena” (Будим — нині частина Будапешта, 1830), у якій описано систему центрального закарпатського говору української мови, вилучив твердий знак з алфавіту: Клин клином выбивати.

Цю практику закріплено в галицькому альманасі “Русалка Днѣстровая” (Будим, 1837). Головна засада й деякі особливості правопису збірника зазначені в передмові до нього: «Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперѣшному язикови истинное лице; за-для-того держалимо-ся правила: “пиши як чуєшь, а читай як ви-

дишь”. Из сего огляда приймилисмо сербское џ (виџу, wydzu) и волоское ѣ (аѣ, av Egazm. Rotterd, au, еѣ, ev: спѣваѣ, spiwav; душеѣ, dušev) а е завсѣда в силѣ је або ѣе употребляем (моє, тоје, земле, zemlě, загороде, zahorodě, zahorodie)». Автори альманаху зберегли ѣ та писали цю букву на позначення *i* на місці *e* в новозакритому складі, який читали так, як часто практикувалося в староукраїнському правописі: А з гори, з долу вѣтер повѣваѣ Дунай висихаѣ, зѣльом заростаѣ, Зѣльом трепѣтьом вшеляким цвѣтом <...> Долѣв пігнали <...>. Проте *i* на місці *o* в новозакритому складі й на місці інших звуків автори “Русалки Днѣстрової” позначали буквою *i*: На тїм оленци пядесять рїжків <...> На тїм тарелци золотий стїльчик <...> Турки, Татари Підгіря взяли <...>. Історично перспективними виявилися позначення м’якості приголосних перед *e* та його йотації буквою *є*, а також використання лише літери *и* для передачі специфічно українського голосного (вони відкинули в цьому відношенні практику О. Павловського).

Закріпилася в українській орфографії ще одна новація альманаху “Русалка Днѣстровая” — позначення м’якості приголосного перед *o* літерою *ь*, а його йотації — буквою *й*: Кроїцьоѣ груди обкипѣли; Заточїѣ ся під Мадейом Кїн[ь] на колодище; По під гайом зелененьким Чиста рѣчка тече.

Визначну роль в історії нового українського правопису на фонетичному принципі відіграв П. Куліш через розповсюдження публікацій власних і чужих творів своєю орфографією. Можливо, він був обізнаний з орфографічною системою альманаху “Русалка Днѣстровая”, оскільки в 50-х роках ХІХ ст. налагодив контакти з діячами Галичини. Проте письменник повернув літеру *ѣ* до алфавіту, використовуючи її в кінці слів після твердих та губних приголосних і *p* перед йотованими голосними на позначення їх роздільної вимови: Пару жупанівѣ надїває <...> Жовті сапѣянці обуває; Велю тобі іхѣ на скамї становити (але: Постолї <...> вязовї). Буквою *i* П. Куліш позначав відповідний звук незалежно від його походження (< *o*, *e*, *ѣ*): А дїдѣ: “Постїй”, каже <...>. Проте для передачі йотованості цього голосного він не знайшов засобу і писав просто *i*: “Ідѣте”, каже, “пане”. Ото заїхавѣ; якѣ Україною князі правили. Для специфічного передньо-середнього українського голосного він вибрав букву *и*: Зупинили воли. Літеру *є* він використовував тільки для позначення м’якості приголосного перед *e*: Та й оружжє поодкидали. Йотованість цього звука на початку та всередині слова після голосного й губного приголосного він ніяк не відбивав: Розказує було <...> якѣ привезешѣ горїлку, то й приїде купувать, и заразѣ бере волочокѣ, тягає, сам пѣе и душѣ десяти частує; Маруся Богуславка Тее

зачуває, До козаківъ промовляє; Сіно, овесьъ есть? — Есть, пане. Нейотований голосний *e* на початку слова письменник передавав запозиченою з російської азбуки літерою *э*: Эге, и зъ нашимъ братомъ часомъ не жартуй. На позначення м'якості приголосного перед *o* та йотованості цього звука П. Куліш запозичив із російської азбуки літеру *ё*: Долю виплачу слёзами; Зъ давнёго давна; въ лёхъ убижи; Богъ ёго знае. Проривний задньогозиковий приголосний позначав латинською літерою *g*, а відповідні африкати — сполученнями приголосних *дж* і *дз*: А въ Гудзієвці живъ колись чоловік Гудзь, то од ёго и вся слобода Гудзієвкою прозвалася; Фесько Ганжа; Гей, джури ви мої малі!.. П. Куліш асимілятивної м'якості приголосних перед іншими приголосними не відбивав: *сніги* впали; на *світъ* дивитимесся, зате досить широко на письмі передавав асимілятивні зміни в сусідніх приголосних: Чого ти *трусисся*; старий *жениця* тощо.

Розглянутий правопис дістав назву “кулішівка”. Він дуже відрізняється від сучасного українського правопису, і тому твердження А. Кримського, ніби “ми тепер пишемо кулішівкою”, — явна гіперболізація (див. статтю А. Кримського в нашій хрестоматії).

Поступово правопис П. Куліша поширився по українських землях і в Росії, і в Австро-Угорщині. Його вдосконалили видавці “Записокъ Юго-Западного Отдѣла И.Р. Географического Общества”, перший том яких вийшов 1873 р. у Києві (серед співробітників були П. Житецький, К. Михальчук та ін.). Вони стали вживати букву *ї* у нинішній функції — позначення йотованого *i*. Напевне, в новій функції використано старовинний графічний різновид кириличної букви *i* — *і*, який часом з цією метою вживали старожитні українці. Йотований *i* в староукраїнському письмі позначували також буквою *и* з різними значками над нею, в тому числі з двома крапками. Навряд чи літеру *ї* запозичено з французької графіки.

Перешкодою для поширення кулішівки на підросійських теренах став спочатку Валуєвський циркуляр 1863 р., котрий дозволяв українське друковане слово тільки в жанрі художньої літератури, а повністю унеможливив розвиток і поширення українського національного правопису так званий Ёмський указ царя Олександра II 1876 р., за яким у Російській імперії дозволено друкувати українською мовою тільки белетристику з використанням російської орфографії. Також було заборонено завозити з-за кордону книги українською мовою. До російської революції 1905—1907 рр. український правопис розвивався тільки за межами України.

Кардинальні зміни в українському правописі підготувала київська група культурних діячів, до якої входив і знаний громадсько-політичний діяч М. Драгоманов. Вони полягали в подальшій фоне-

тизації правопису за принципом “один звук — одна буква”. З огляду на це з алфавіту усунено букви *ї, я, є, ю, ъ* та *щ*. Вилучено кириличну *й*, замість якої введено латинську літеру *j* (очевидно, за зразком сербської орфографії), щоб за її допомогою передавати йотацію голосних, тобто писати *јасла* “ясла” тощо. М’якість приголосних передавано за допомогою букви *ь*: синья “синя”. М. Драгоманов, котрий 1876 р. емігрував до Швейцарії, у своїх виданнях використовував зазначену орфографію, яку згодом названо *драгоманівкою*. Її частково використовувано в Галичині у друкованих органах тих суспільних сил, які були прихильниками його політичних ідей. На території України в складі Російської імперії, де український правопис було заборонено, драгоманівка не мала жодного поширення. Та й теоретичне її обґрунтування ніколи не було опубліковане.

У боротьбі з прихильниками етимологічного правопису подальше вдосконалення новоукраїнської орфографії відбувалося на землях, які були під владою Австро-Угорщини, де українське слово не забороняли.

Виразним кроком уперед стала система, котру скомпонував лексикограф Є. Желехівський на основі правопису “Русалки Дністрової” та кулішівки у своєму великому двотомному творі “Малорусько-німецький словар” (Львів, 1886). Видання впорядкував, а другий том ще й доопрацював С. Недільський.

Система Є. Желехівського базувалася на тих говірках, де відповідні приголосні перед *i*, що походить із *o* в новозакритому складі, вимовляються твердо: *стіл* < *столь*, *діл* < *доль*, *ніс* < *нось*, а перед *i*, який розвинувся на місці *e* в новозакритому складі та на місці *ъ*, вимовляються м’яко: *нісь* < *несль*, *осінь* < *осень*, *дід* < *дѣдъ* тощо. Буквою *ї* він звичайно передавав йотацію *i*: *їсти*, *з’їдати*, *її*. Для позначення м’якості приголосних перед *e* та йотації голосного вживано букву *є*: *зіле* “зілля”, *єднати*, *Євангелиє*. Йотований *o* Є. Желехівський позначав буквосполученням *йо*: *його*, *йолуп*, *йорш*, *Йонія*. Але в передаванні м’якості приголосного перед *o* лексикограф був непослідовний. Для цього він уживав і *ь*, і букву *ё*: *стьобати* — *стѣбанути*, *сьомий* — *сѣгочасний*, цѣпку “трошечки”, *цьонька* “свиня” (дитяче мовлення). Цю непослідовність із желехівки згодом усунуто разом із буквою *ё*. За допомогою *ь* Є. Желехівський відбивав м’якість *з, ц, с* перед *в*: *зьвір*, *сьвіт*, *сьвято*, *цьвіт*, *цьвіркати* тощо. Проривний задньоязиковий приголосний у желехівці передавано староукраїнською буквою *л*, африкати — за допомогою сполучень *дж, дз*: *лава*, *ледз*, *лринджоли*. Роздільну вимову губних приголосних із йотованими на письмі він не відзначав: *бити* — *бю*, *беш*; *вюн*, *вяз*, *мякий*. Проте роздільну вимову інших приголосних (особливо в префіксах) і йотованих голосних відзначав за допомогою апострофа:

з'єднати, з'явище (в автора немає написання *зѣва*, як помилково твердив А. Кримський), з'юшити, ин'як "інакше". Є. Желехівський писав апостроф (зайвий!) на межі префікса й кореня слова, що починається голосним, коли там немає роздільної вимови звуків: *роз'учитися*. Введення апострофа в новоукраїнську орфографію є його заслугою. У цій функції в староукраїнській писемності вживано так званий паєрок ([⁷]), який вживав у своїй "Абетці" 1861 р. М. Гатцук. Отже, Є. Желехівський фактично замінив старовинний кириличний знак таким, що вживаний у графіці європейських мов, які користуються латинським шрифтом.

З інших особливостей жєлєхівки відзначимо роздільне написання *ся* з дієслівними формами (сѣміяти *ся*), афіксів у складних формах майбутнього часу (писати *му*).

Через підручник С. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера "Руска граматика" (перше видання — 1893), затверджений Міністерством освіти Австро-Угорщини, вдосконалена жєлєхівка стала нормативною в Галичині та на Буковині й протрималася там до 1922 р. Певне поширення вона мала й у підросійській Україні після скасування обмежень українського друкованого слова, але загалом тут не прищепилася і соборною, всеукраїнською не стала.

Етапною у справі упорядкування українського правопису вважаємо працю, здійснену під егідою Наукового товариства ім. Шевченка, яке аж до 1917 р. відіграло роль Української академії наук. У НТШ 1900 р. створено "Язикову комісію" для вироблення норм українського правопису, до якої в різні роки входили О. Колєсса (перший її голова), М. Павлик (його заступник), В. Гнатюк, І. Кокорудз, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, М. Грушевський, В. Дорошенко, А. Кримський, Є. Тимченко². Ця Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою, уклала "Руску правопись зі словарцем", схвалену Філологічною секцією НТШ і надруковану 1904 р. у Львові.

Варто відзначити такі елементи орфографії, узаконені в "Рускій правописі":

1. Вживання букви *ї* на позначення м'якості приголосних перед *і*, насамперед *і < ѣ*, *е*: *дїд*, *цїп*. Написання *і* на початку слова, в тому числі у словах *їндик*, *їнколи*, *їноді*.

² *Гузар О.* Правописна комісія НТШ і питання уніфікації єдиного українського правопису на зламі ХІХ—ХХ століть // Український правопис та реалії сьогодення: Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994—1995 рр. — Львів, 1996. — С. 13.

2. Позначення м'якості приголосних перед губними приголосними, після яких іде $i < \text{ѣ}$: *свѣт, сѣміх, зѣвір*.

3. Позначення за допомогою *ь* м'якості приголосного перед *о*: *тѣохкати, верхнього*.

4. Написання дієслівного суфікса *-ува-ти*, ненаголошеного дієприкметникового *-ува-ний* (та відповідного елемента в похідних абстрактних іменниках): *купувати* (не: *кувати*), *розкидуваний, розкидуване*.

5. Написання *с* у префіксі перед *п, т, к, х, ф* (і *ц* та *ч!*): *скинути*.

6. У запозичених словах написання *и* після *д, т, з, с, ц* та *р*: *дидактичний* і т.ін. (пор. сучасне "правило дев'ятки").

7. Написання в запозичених *аї, еї, ої, уї, юї* (а не *аі, еі, оі, уі, юі*): *архаїзм, героїчний, руїна* тощо.

Щодо вживання *л* у словах іншомовного походження, то в "Рускій правописі" узаконено написання *ль*, а не *л* перед *о*: *біольогія* тощо.

Про використання *г* і *г* спеціально не сказано нічого, але з параграфів 37 (*гі* не: *ги*), 38 (*ге* не: *гѣ*) видно, що автори орієнтувалися на західноєвропейську практику вживання *h* та *g* в словах грецького походження: *гіякинт, гілієна, гієрогліф* і т. ін., *географія, генеальогія* тощо.

Великою вадою правил НТШ була відсутність у них засобів на позначення твердості приголосних перед *я, ю, є, ї*, отже, написання (в поданому орфографічному словнику) не тільки *мяти* і т. ін., але й *зісти* "з'їсти". Це був крок назад навіть порівняно з практикою Є. Желехівського, в системі якого, хоч обмежено, використовувався й апостроф. Великою перевагою "Рускої правописі" було відзначення в орфографічному словнику форм родового відмінка однини та називного множини іменників.

Важливу роль у впорядкуванні українського правопису в ХХ ст. відіграла орфографічна система, котру застосував у "Словарі української мови" (1907—1909) Борис Грінченко. У передмові до словника автор зазначив, що в його виданні «прийнятий той правопис, який вжито в українських паралелях у "Словаре русского языка, составленном Вторым Отделением Императорской Академии Наук" і в той же час вживається і в наукових та інших виданнях "Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка" у Львові»³. Він дипломатично не згадав рекомендацій спеціально створеної комісії Другого відділення Імператорської академії наук, до якого звернувся відповідальний за

³ *Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала "Киевская старина" / Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко. — Киев, 1907. — Т. I. — С. XXIII.*

друкування словника В.М. Доманицький. Комісія на окремій нараді запропонувала:

1. Не вживати літери *ї* для позначення м'якості приголосних перед *і*.
2. Не позначати через *ь* м'якості приголосних *з, с, ц* перед сполученнями губних приголосних з *і*: *звір, сміх, зізда*.
3. Вживати *є* для передачі йотації *о* та м'якості приголосних перед ним.
4. Роздільну вимову позначати не апострофом, а за допомогою *ь*: *п'ять, з'їсти*.
5. У відповідних іменниках середнього роду писати подвійний приголосний та *-я*: *знання, а не знанє*.
6. Відповідні африкати позначати буквосполученням *дж, дз*.
7. Не відбивати асимілятивних змін у дієслівних формах перед *-ся*: *даєшся, дається*.
8. Передавати проривний дзвінкий задньоязиковий приголосний буквою *г*⁴.

Пропозиції розіслано для обговорення українським філологам, зокрема Б. Грінченкові, П. Житецькому та К. Михальчукові⁵. У своїй відповіді Б. Грінченко відстоював написання *йо,ьо* та апострофа⁶ (ці елементи галицької орфографії він застосував у публікації "Словаря української мови", апостроф уживав і після губних приголосних перед *є, і, я, ю*), висловився за вживання тільки *і* після м'яких приголосних. Дуже близьким до Грінченкового правопису є той, що його застосував Є. Тимченко⁷.

Про роль Б. Грінченка І. Огієнко сказав: "Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього ХІХ-го століття й усього українського народу, й запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні"⁸.

Справді, Б. Грінченко використав із практики своїх попередників усе, що було раціональне, відповідало природі української мови, надавало нашій орфографії національного обличчя.

⁴ *Известия Императорской АН.* — Сер. 6. — 1907. — № 9. — С. 10, 233—241.

⁵ *Дзєндзелівський Й.О.* Заходи Петербурзької академії наук щодо впорядкування українського правопису // *Мовознавство.* — 1971. — № 1. — С. 69.

⁶ *Там само.* — С. 70—76.

⁷ *Тимченко Є.* Українська грамати́ка. — Ч. 1. — К., 1907.

⁸ *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — Київ, 1995. — С. 238.

З відновленням української державності на початку ХХ ст. виникла потреба вироблення кодексу — чітких офіційно затверджених та обов'язкових для всіх правил орфографії.

Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко 1917 р. доручив І. Огієнкові — професору Київського університету — скласти короткі правила українського правопису. Йому ж пізніше (1918) цю справу доручив і міністр освіти М. Василенко⁹. Зберігся список праці “Найголовніші правила українського правопису. З доручення Правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко”, датований 29 квітня 1918 р., Київ. Тут зазначено, що їх ухвалила Правописна комісія при Міністерстві народної освіти в квітні 1918 р. Серед членів Комісії названі: І. Огієнко (голова), А. Лобода, М. Грунський, Г. Голоскевич, О. Курило, Д. Якимович (секретар)¹⁰.

У № 10 журналу “Українська школа” за 1918 р. надруковано “Найголовніші правила українського правопису. Ухвалені Правописною комісією при Міністерстві освіти 24 травня 1918 р. в Києві”. До Правописної комісії запрошено професорів: Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, М. Грунського, А. Лободу, І. Огієнка (голова), а також відомих фахівців В. Науменка, Г. Голоскевича, О. Курило, І. Шалю, В. Ганцова, А. Ніковського та ін. “Комісія розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис од правопису Галичини”¹¹.

Незабаром вийшли друком “Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні”. Під ними підписався міністр народної освіти І. Огієнко. Ухвала датується 17 січня 1919 р.

Правописну комісію Української академії наук очолював А. Кримський. Очевидно, в основному він доповнив “Головніші правила...” й упорядкував “Найголовніші правила українського правопису”, які схвалено спільним зібранням Академії наук. Правила затвердив Народний комісар освіти УСРР Г. Гринько. Академічні “Найголовніші правила українського правопису” найвідоміші в публікації окремою брошурою 1921 р. в Києві. Порівняльний аналіз різних редакцій показав, що академічний орфографічний кодекс — це доповнені правила, які склав й удосконалив із відповід-

⁹ Там само.

¹⁰ Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української академії наук видання 1921 р. (Розвідка): Відбиток із “Записок Херсонського інституту народної освіти ім. Н.К. Крупської”. — Ч. 2, 1926 р. — Херсон, 1927. — С. 8—11.

¹¹ Там само. — С. 11—35.

ною Комісією І. Огієнко¹². Перед нами правила, складені шляхом ретельного відбору найраціональнішого та найвідповіднішого з того, що напрацювали українські орфографісти кінця XVIII — початку ХХ ст. Природно, що при відборі не обійшлося і без особистих уподобань (наприклад, щодо позначення м'якості приголосних перед *o*, вживання апострофа, *z* і *l* у запозичених словах). Важлива роль у кодифікації українського правопису, як бачимо, належить І. Огієнкові та А. Кримському. За тоталітаризму цей факт замовчувався, а нині про це мало хто знає.

Академічний кодекс мав величезний авторитет, і вже в 1922 р. у Львові вийшли “Правописні правила, прийняті Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові”, наближені до “Найголовніших правил...” А це був великий поступ у виробленні єдиного правопису для всіх українців.

Короткий академічний орфографічний кодекс задовольняв потреби культури нетривалий час. 23 липня 1925 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила створити при Наркомпросі Комісію для впорядкування українського правопису під головуванням наркома освіти О. Шумського. До неї, зокрема, ввійшли: А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко, О. Курило, Є. Тимченко, Г. Голоскевич, М. Йогансен, Є. Касяненко, М. Яловий, О. Попов, М. Грунський, В. Ганцов, М. Сулима, М. Хвильовий, С. Єфремов, Т. Секунда, С. Кириченко, О. Скрипник. В абсолютній більшості Комісія складалася зі знаних філологів. Рада Народних Комісарів у цій же постанові наголошувала:

“2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народних діалектів, прийнявши за основу “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії наук”, затверджені НКО УСРР 1921 р.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участі у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомпросові скликати спеціальну конференцію для обміркування виробленого Комісією проекту правил правопису”¹³.

На офіційній нараді Комісії було одностайно визнано, що перед Комісією «стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова <...> потребує дещо більшої “стабілізації”, більшої одноманітності, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування». З огляду на це вирішено опрацювати: 1) правопис незмінної частини слова;

¹² Там само. — С. 9, 36—37.

¹³ Український правопис (Проект). — Харків, 1926. — С. 3.

2) флексії відмінюваних частин мови; 3) правопис слів іншомовного походження; 4) правопис власних назв; 5) пунктуацію; 6) граматичну термінологію; 7) упорядкувати українську азбуку; 8) укласти орфографічний словничок (правописних труднощів). У Комісію кооптовано нових членів, а також запрошено представників із Західної України: С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка та В. Сімовича.

Окремим членам Комісії доручено підготувати конкретні підрозділи, які переглянуто у відповідних підкомісіях. Обрано президію Комісії: О. Шумський, П. Сологуб, А. Кримський, О. Синявський.

На першому пленумі Комісії, що відбувався 11—21 листопада 1925 р. у Харкові, розглянуто проекти В. Ганцова “Правопис незмінної частини слова”, О. Синявського “Закінчення відмінних слів”, “Пунктуація”, О. Курило “Правопис чужих слів”, М. Сулими та М. Наконечного “Власні ймення”. Переглянуто проект української граматичної термінології, скомпонований із кількох проектів — Л. Булаховського, М. Йогансена, М. Грунського та Комісії при Інституті наукової мови Всеукраїнської академії наук у Києві. При обговоренні на пленумі Комісії проекти “зазнали чимало змін, поправок, додатків”¹⁴.

Варто підкреслити, що Комісія виходила із засад унормування правопису й мови та можливого його спрощення, отже, жодних радикальних змін ні в графіку, ні в правопис не внесено¹⁵.

Цілком слушно члени Комісії вважали, що “базою для унормування й спрощення служила традиція й природа української мови: встановлюючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діалектах та її історії”¹⁶.

Перший пленум Комісії обрав редакційну колегію, до складу якої увійшли А. Кримський, В. Ганцов та О. Синявський. Пізніше до її складу кооптовано Г. Голоскевича (він мав укласти правописний словничок).

О. Синявський звів матеріали Комісії, упорядкував їх у дефініціях і написав проект правописного кодексу, а редакційна колегія переглянула його та зробила поправки й доповнення.

На другому пленумі Комісії, що відбувався 5—8 квітня 1926 р. у Харкові, знову переглянуто проект, внесено до нього зміни в напрямі спрощення правопису. На ньому були присутні, зокрема, А. Кримський, С. Єфремов, О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич,

¹⁴ Там само. — С. 4.

¹⁵ Там само. — С. 4—5.

¹⁶ Там само. — С. 5.

М. Сулима, М. Хвильовий, К. Німчинов, М. Наконечний, Л. Булаховський, В. Дем'янчук, Б. Ткаченко, М. Гладкий.

Цього ж 1926 р. у Харкові надруковано книжку “Український правопис (Проект)” “для ознайомлення широких кіл — як спеціалістів-філологів, так і робітників слова, як-от письменників, редакторів тощо, а надто педагогів-практиків”¹⁷. У редагуванні кінцевого варіанта проекту, очевидно, особлива роль належить О. Синявському. У більшій частині (крім розділів про правопис слів іншомовного походження і власних найменувань) формулювання проекту ввійшли до прийнятого на Правописній конференції та офіційно затвердженого тексту “Українського правопису”. Вони в різних виданнях нашого правопису зберігалися донедавна.

“Український правопис” 1926 р. відіграв важливу роль у кодифікації граматичної системи української писемно-літературної мови, бо його наступні редакції в орфографії відмінюваних частин мови, крім закінчень родового відмінка однини іменників, нічого суттєвого не міняли. Правопис закінчень кодифіковано насамперед з уваги на існування двох варіантів літературної мови (галицького і наддніпрянського) та діалектне розмаїття українського континууму.

Проект “Українського правопису” 1926 р. виразно орієнтовано на академічні правила 1921 р. Щодо правопису твердого та м'якого л в іншомовних словах запропоновано детальні рекомендації, близькі до чинних і тепер.

На Всеукраїнській правописній конференції, яка відбувалася в Харкові 26 травня — 6 червня 1927 р., найбільше дискусій велося навколо правопису слів іншомовного походження та власних назв¹⁸. Особливо гострі суперечки точилися навколо вживання *ла, ло, лу* й *ля, льо, лю*, а також *г* та *ґ* у запозиченнях, тобто в тих ділянках орфографії, які чи не найбільше відрізняли наддніпрянську та наддністрянську правописні традиції. О. Синявський про це писав: “Настала уперта й звитяжна боротьба, і слід сказати, що це було не скільки змагання двох правописно-мовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, аргументація обох течій була досить різноманітна й ґрунтовна, але кінець кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали у визнанні різних культурних впливів”¹⁹.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Синявський О. Коротка історія “Українського правопису” // Культура українського слова. — Зб. 1. — Харків; Київ, 1931. — С. 104—106.

¹⁹ Там само. — С. 104.

Постановою Конференції остаточно оформити “Український правопис” мала президія Правописної комісії, до якої входили М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко. Президія багато дискусійних проблем полагодила, але щодо передачі іншомовних *l, g* велися далі тривалі наради й суперечки. Коли перед нею постали дві пропозиції: 1) повернутися до “Проекту” (*ла, ло, лу, г*) чи 2) прийняти наддністрянську практику (*ля, льо, лю, г*), голоси членів президії Комісії розподілилися так: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — 2, утримався — 1; за другу пропозицію — 2, проти — 3. Президія Комісії шукала компромісу, поєднання двох традицій — візантійської (грецької) та західноєвропейської і виробила важкі для застосування правила щодо правопису *л — ль* та *г — г* у запозичених словах.

Через розглянуті вище та деякі інші норми “Український правопис”, затверджений Наркомом освіти М. Скрипником 6 вересня 1928 р., “від самого початку прийняли вельми неприхильно. Бажане поєднання двох правописно-мовних традицій не відбулося, та ледве чи могло відбутися при збереженні їх обох у своєрідному, штучно накиненому компромісі”²⁰.

Але незабаром зміни в орфографії було зроблено зовсім з інших причин. Почався наступ на українську культуру, інтелігенцію.

7 липня 1933 р. вчинив самогубство М. Скрипник, не витерпівши цькувань. Репресовані були члени президії Правописної комісії В. Ганцов, А. Приходько, С. Пилипенко (О. Синявського та А. Кримського репресували пізніше). У правописі шукали “націоналістичного шкідництва”, потрібного для боротьби з українським національним відродженням.

Голова новоствореної 1933 р. Правописної комісії при Народному Комісаріаті Освіти А. Хвиля твердив: «Правопис, ухвалений М. Скрипником 6 вересня 1928 р., скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар’єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами <...>. Комісія, створена при ІКЮ, переглянула “Український правопис” <...>. Основні виправлення стосувалися ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекручували сучасну українську мову, ставили бар’єр між українською та російською мовами <...>. Викинуто встановлені націоналістами мертві консерва-

²⁰ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941) // Сучасність. — 1987. — С. 161.

тивні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України»²¹.

Без жодних дискусій, конференцій зазначена Комісія “переробила” і 1933 р. видала нові правила. З абетки викинуто літеру *ґ*, докорінно змінено правопис іншомовних слів, внесено зміни у парадигми відмінюваних лексем.

Вади нашвидкуруч скомпонованих правил 1933 р. були очевидні для українських лінгвістів. До початку Другої світової війни (1941 р.) висунуто кілька проектів зі змінами в орфографії. Під час війни, коли Академія наук була евакуйована до Уфи, не припинено праці над орфографією: у 1942 р. уряд УРСР звернувся до Академії наук із пропозицією продовжити роботу над урегулюванням і вдосконаленням правопису. За дорученням Президії Академії наук цю працю очолив акад. Л. Булаховський. Враховуючи попередні проекти за участю співробітників Інституту мови і літератури Академії наук, він підготував новий, з яким 2 жовтня 1942 р. ознайомив членів Президії Академії наук, що схвалила принципи нової редакції та передала проект урядові. Окремі члени Комісії даремно намагалися відновити дещо з правил 1927 р. (1928), зокрема букву *ґ*. Згодом проект було ще раз переглянуто в Уфі. 28 серпня 1943 р. Правописна комісія у повному складі зібралася під Харковом та в основному його схвалила. Після того, як Народний комісар освіти П. Тичина затвердив проект, Рада Народних Комісарів 8 травня 1945 р. схвалила цю редакцію “Українського правопису”.

Проте 1956 р. з’явилися “Правила русской орфографии и пунктуации” і було вирішено зробити відповідні зміни в правописі великої та малої букви, написаннях разом чи окремо, в пунктуації української мови. Нова редакція “Українського правопису” вийшла друком у 1960 р. Нею в нас послуговувалися впродовж наступних 30 років.

У 1988 р., у період так званої перебудови, чергове редагування правописного кодексу розпочала Орфографічна комісія при Відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР. Проект обговорювався і в новоствореному Товаристві української мови ім. Т. Шевченка, голова якого Д. Павличко запропонував розширити склад Комісії та змінити її юридичний статус: за ухвалою Президії Академії наук вона стала її тимчасовим органом. 14 листопада 1989 р. Орфографічна комісія Академії наук затвердила чергову редакцію, що вийшла в світ у 1990 р. Найпомітнішою її рисою є повернення до абетки літери *ґ* і номінації *кличний відмінок* замість *клична форма*. Деякі елементи цієї редакції викликали жваву дискусію в пресі.

²¹ Український правопис. — Харків, 1933. — С. 4—5.

На хвилі національно-державницького руху на I Міжнародному конгресі українців (27 серпня — 3 вересня 1993 р.) його учасники заявили про потребу створення єдиного для всіх українців світу правопису. Ідучи назустріч бажанням громадськості, уряд України 8 червня 1994 р. своєю постановою затвердив склад Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України на чолі з тодішнім віце-прем'єр-міністром акад. М. Жулинським. Комісія мала підготувати нову редакцію “Українського правопису” до кінця 1996 р., тобто за два з половиною роки. Відповідальність за виконання цієї праці покладено на новостворений у 1991 р. Інститут української мови (власне, відновлений в іншій формі та з іншими завданнями Інститут української наукової мови, що був ліквідований у 1930 р.).

Правописна комісія при Кабінеті Міністрів України, сформована загалом із знаних учених-фахівців, завершила обговорення підготовлених робочою групою Комісії пропозицій у кінці 1996 р., але в листопаді 1998 р. з'ясувалося, що кінцевий варіант нової редакції ще не готовий.

Після цього було скликано засідання членів робочої групи Комісії, обговорено справи, затверджено склад членів вужчої групи, які мали переглянути все напрацьоване для того, щоб підготувати до друку проект найновішої редакції “Українського правопису”. До неї увійшли: чл.-кор. НАНУ І. Вихованець (завідувач відділу історії та граматики української мови Інституту української мови НАНУ), д.ф.н. К. Городенська (заступник директора Інституту української мови НАНУ), акад. Академії педагогічних наук А. Грищенко (завідувач кафедри української мови Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова), д.ф.н. В. Жайворонок (провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ), д.ф.н. Н. Клименко (завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ), чл.-кор. НАНУ В. Німчук (директор Інституту української мови НАНУ), чл.-кор. НАНУ Г. Півторак (завідувач відділу загальнославистичної проблематики і східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ), д.ф.н. О. Пономарів (завідувач кафедри української мови і стилістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка), д.ф.н. Н. Тоцька (викладач Національного університету “Києво-Могилянська академія”). Вони знову опрацювали за розділами весь текст правописного кодексу. У роботі групи брав участь також к.ф.н. С. Головащук (тоді провідний науковий співробітник Інституту української мови НАНУ), але він із багатьма запропонованими змінами не погодився.

Опрацьований проект нової редакції “Українського правопису” надруковано в липні 1999 р. у 150 примірниках, розіслано для обговорення до наукових установ НАН України та Академії педагогічних наук, Міністерства освіти, Спілки письменників України, Спілки журналістів, до вищих навчальних закладів, редакцій видавництв, газет, журналів, а також окремим знаним діячам науки, освіти, письменникам, журналістам. Кінцевий текст проекту мала обговорити й затвердити Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, яку передбачалося скликати у повному складі в лютому 2001 р.

У кінці серпня 1999 р. проект обговорювано і загалом прихильно сприйнято на IV Міжнародному конгресі українців, що відбувся в Одесі. На початку грудня 1999 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку з ініціативи його виконавчого президента Л. Онишкевич організувало обговорення проекту в Нью-Йорку та Філадельфії (США) за участю членів Української національної комісії з питань правопису акад. Ю. Шевельова (США) та проф. А. Горняткевича (Канада), а також директора Інституту української мови НАН України В. Німчука. Проект загалом схвалено, але висловлено низку зауважень.

Протягом 2000—2002 рр. у засобах масової інформації виступило чимало прихильників і опонентів змін в українській орфографії. На жаль, про запропоновані нововведення висловилися лише поодинокі філологи — знавці справи.

Ще до цього противники будь-яких змін у чинній орфографії домоглися постанови Президії НАН України від 26 квітня 2000 р. № 104 “Про створення Комісії НАН України з вивчення проекту нової редакції українського правопису”. Комісію очолив віце-президент НАНУ акад. І. Курас. Постанова рекомендувала установам Секцій суспільних і гуманітарних наук НАНУ вивчити й обговорити проект нової редакції орфографічних правил на засіданнях вчених рад. Обговорення проекту відбулося окремо в лінгвістичних установах НАНУ та на спільних зборах науковців Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні й Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ.

Тим часом на засіданні Ради з питань мовної політики при Президентові України 25 грудня 2000 р. розглянуто питання про внесення змін до персонального складу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, затвердженої шість років до того, та заслухано доповідь В. Німчука про проект найновішої редакції “Українського правопису”. Однак до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо змін у складі Комісії не було подано. Українській національній комісії з питань правопису рекомен-

довано провести заключні засідання і затвердити остаточну редакцію “Українського правопису”. Для виконання цієї ухвали дирекція Інституту української мови НАНУ запланувала на 15—16 лютого 2001 р. скликати пленарне засідання Української національної правописної комісії при Кабінеті Міністрів України.

На засідання Ради з питань мовної політики при Президентові України було запрошено представників засобів масової інформації. Після цього навколо проекту на сторінках газет, на радіо й телебаченні розгорнулася дискусія, що набрала характеру кампанії, у якій були зацікавлені різні суспільні сили: одні хотіли відвернути увагу громадян від актуальних політичних проблем, інші — зберегти набутки “інтернаціоналізації” часів тоталітаризму. Обговорення подекуди набувало карикатурного характеру: про ставлення до пропонованих інновацій питали навіть перехожих на вулицях міст та учнів у школах. У дискусії вважали за можливе й потрібне брати участь навіть окремі знані політики, що не мають філологічної освіти. Змінам в українському правописі було присвячено одну з популярних телепередач — “Табу”.

Кампанія проти нововведень була організована досить чітко, особливо в російськомовних ЗМІ, яким, здавалося б, не личило перейматися справами української орфографії.

Опоненти змін у правописі організували послання до високих урядових та наукових інстанцій, написані в дусі “листів трудящих” доби тоталітаризму. Вони не гребували навіть перекрученнями та фальсифікаціями, приписуванням проекту пропозицій, яких у ньому немає. Більшість опонентів виявила слабку обізнаність із суттю змін, спиралася на розтиражовані 19 пунктів — стислий виклад запропонованих нововведень без їх обґрунтування, первісно адресованих фахівцям — працівникам Інституту української мови НАН України, які шляхом таємного голосування мали показати своє ставлення до запроєктованих нововведень.

У ЗМІ були також виступи фахівців — знавців справи — на підтримку проекту нової редакції зі справедливою критикою окремих його вад. Люди, що справді вболівають за справу, нерідко порушували питання про невідрадне становище української мови в державі.

В умовах штучно спровокованого ажіотажу навколо проблем української орфографії недоцільним було скликати засідання Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України для прийняття кінцевих ухвал щодо запропонованих нововведень. Президент України Л. Кучма 2 лютого 2001 р. підписав доручення тодішньому прем’єр-міністру В. Ющенкові: «З огляду на неоднозначне ставлення в українському суспільстві до проекту нової редакції “Українського правопису” та з метою прийняття виважено-

го, всебічно обґрунтованого рішення відкласти розгляд питання про внесення змін до “Українського правопису” до 2002 р. Організувати обговорення проекту в засобах масової інформації, установах і закладах НАН України, Академії педагогічних наук України, Міністерстві освіти і науки України, творчих спілках, громадських об’єднаннях тощо з урахуванням необхідності збереження суспільної стабільності. Результати обговорення покласти в основу розгляду та оцінки проекту “Українського правопису”».

11 лютого 2002 р. Президент направив нове доручення прем’єр-міністру А. Кінахові: “З метою неупередженого та об’єктивного розгляду комплексу проблем, пов’язаних з українським правописом, у безпосередньому фаховому середовищі, максимального врахування різних позицій і думок розглянути питання щодо перепідпорядкування та часткового перегляду персонального складу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, поклавши відповідальність за її роботу на Міністерство освіти і науки України та НАН України”.

В опублікованому проекті нової редакції “Українського правопису”, елементи якого вже використовують деякі друковані ЗМІ, закладено основи для компромісного розв’язання багатьох дискусійних елементів.

Вище відносно докладно розглянуто історію новоукраїнської орфографії, що ґрунтується на фонетико-морфологічних засадах. Проте нинішній український правопис формувався не тільки на зазначеному принципі.

У першій половині ХІХ ст. стихійно вироблявся правопис із використанням російської орфографії, прикладом чого може бути практика Т. Шевченка. У другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. царизм нав’язував правила російського правопису для тих, хто писав і друкував свої твори українською мовою. Спроб теоретичного обґрунтування такого недосконалого правопису не було. Ним послуговувалися здебільшого з примусу.

Українські тексти з використанням цієї орфографії рясніли буквою *ы* (“єри”), тому цей правопис жартівливо-зневажливо прозвано “ярижкою” (змінене “єри” під впливом іменника *ярига*, *ярижка* “гультай, п’яниця”). Звичайно, ярижка не була досконалим засобом відбиття звукової системи української мови. Наприклад, за російським правописом слово ніколи не можна починати літерою *ы*, тому ярижкою писали *иншій*, незважаючи на те, що на початку цього слова вимовляли не *і*, а передньо-середній *и*. Після революції 1905 р. в Росії “ярижний” правопис українські діячі культури відкинули. 1914 р. (із початком Першої світової війни) царизм знову за-

боронив український правопис і наказом запровадив ярижку, яку назавжди полишено після революційних подій 1917 р. У Галичині, Закарпатті та на Буковині ярижку ніколи не використовували.

Глибоке історичне коріння в Україні мав історико-етимологічний правопис, яким у нас користувалися з давніх-давен. У Східній Україні ним послуговувалися в кінці XVIII — на початку XIX ст. І. Котляревський та деякі інші письменники Наддніпрянщини. Оскільки *ѣ* вони традиційно вимовляли як *і*, часом цю букву використовували на місці *і < е, о й* писали, наприклад *вѣнѣ*. У Галичині та на Буковині етимологічний правопис тримався аж до кінця XIX ст., хоч там, як відомо, були діячі, які плекали правопис на фонетичних засадах, починаючи від “Русалки Днѣстрової”. На Закарпатті його різновид зберігався аж до приєднання краю до УРСР (“Грамматика руського языка” І. Гарайди).

Важливу (коли не кардинальну) роль у збереженні українського етимологічного правопису відіграв видатний діяч науки, освіти й культури М. Максимович. Він походив із родини, у якій плекано звичаї XVIII ст., тому, напевне, не сприйняв “фонетизації” української орфографії навіть через використання російського правопису. М. Максимович зберіг традиційні знаки старого українського правопису, зокрема *ѣ, ъ, ѣ, и, і, ы, е*, запровадив російську букву *ѣ*, якою передавав м’якість приголосних перед *о* і йотацію цього голосного. Наприклад: А вѣ борку на клинку Чій-же то лёнѣ да не полотый? <...> То Грицькова сѣножать да не кошена *ѣ* <...> А вѣ сѣго пана скамья заслана <...> Крѣпкое вино — для жѣнки ѣго. При цьому він прагнув, щоб слова з *і* на місці різних голосних, зокрема *о* в новозакритому складі, відразу сприймали носії різних діалектів української мови, де на місці зазначених голосних виступають інші континуанти (*й, у*, дифтонги), й разом із цим були зрозумілі для носіїв російської мови. Звук *і* на місці історично інших голосних він позначав за допомогою знака *^*, який згодом названо “дашком”: *ô, ê, û, ы^, у^*; наприклад: Сама хожу по камѣню; Коня вожу — кѣнѣ лёнѣ топче <...> А у печѣ горщокъ бѣжить; У городѣ бузина, на ѣй листу нема. Йотований *і* М. Максимович передавав через етимологічний *ѣ* на початку слова або *ê*, через *и* — після голосної: Женѣцьи молодыи, Серпы золотыи! ²²

Для позначення такого *і* “дашок” вибрано випадково, про що писав 1842 р. сам М. Максимович у статті “О правописаніи Малоросійскаго языка (Письмо къ Основьяненку)” — про це див. її публіка-

²² Приклади взято з книжки: “Малоросійскія пѣсни”, изданная М. Максимовичемъ (Москва, 1827).

цію в нашій хрестоматії. На підросійській Україні максимовичівка (так її пізніше названо) не прищепилася. Наприклад, його сучасник Т. Шевченко, орієнтуючись насамперед на українського читача, що навчався в російській школі, першу збірку своїх поезій у 1840 р. надрукував засобами російської орфографії (ярижкою). Добрий ґрунт правопис М. Максимовича знайшов у Галичині, Закарпатті та на Буковині, де на століттями плекану традиційну орфографію не було тиску російської вимови кириличних букв (наприклад, читання ѣ як 'е).

Але й тут з етимологічним правописом змагався фонетичний, який у кінці ХІХ ст. переміг. У другій половині ХІХ ст. етимологічного правопису навчали в школах за підручниками, зокрема "Граматику руського языка" М. Осадци (1862, перевидання — 1864, 1876), "Граматику руского языка для школь середныхъ" О. Огоновського (1889). Однак етимологічний правопис у Галичині та на Буковині мав багато відхилень у бік фонетичного й не був цілковитим відтворенням максимовичівки. Свої особливості він мав і в Закарпатті, окремі з яких відзначимо. Хоч у закарпатському діалекті збереглася давня фонема *ы*, вживання відповідної букви не є ознакою етимологічного правопису. Оскільки *о* в новозакритому складі в говірках тут має різні континуанти — *у*, *ї*, *і*, закарпатські граматисти лише в цьому випадку над *о* вживали діакритичні знаки: В. Чопей у своєму "Русько-мадярському словарі" (Будапешт, 1883) використав знак похилого наголосу: *кòнь*, *стòль*, А. Волошин та І. Панькевич — *дашок*: *кòнь*, *стòл*. В. Чопей використовував ще *ѣ*, але А. Волошин та І. Панькевич у 20-х роках ХХ ст. *ѣ* вилучили. З огляду на те, що в закарпатському діалекті на місці прадавнього *ѣ* і так званого нового *ѣ* (розвивався на місці *е* в новозакритому складі) наявний лише один континуант — *і*, цю літеру вони застосовували на позначення звука *і*: *лѣто*, *пѣч*, *пòднебѣня*, *доброѣ* (але *учителѣвъ*, де в говірках у закінченні рефлексі *о!*). Букву *і* вживано після задньоязикових та шиплячих приголосних перед *й* та йотованими голосними: *високій* — *высшій*, *армія* (але *надѣя*).

І. Гарайда зберігав на письмі етимологічні *о*, *е*, повернувшись до алфавіту *ѣ*.

Принаймні з ХV ст. час від часу записувано українські тексти з допомогою латиниці, насамперед засобами польського алфавіту, спонтанно й ненав'язливо. Однак у ХІХ ст. в Галичині були свідомі спроби витіснити кирилицю латиницею в її польському варіанті, а в Закарпатті в ХХ ст. — в угорському. Але діячі української культури такі спроби категорично відкинули як антиісторичні й антинаціональні. Були пропозиції завести латинський алфавіт у ході правописних дискусій 20-х років в УРСР, але їх не прийнято.

Нині словацьку латиницю використовує в Словаччині група людей, яка на основі одного із говорів українських південнокарпатських лемків “кодифікувала” літературну “русинську мову” для тих громадян, які вважають, що вони є представниками окремого русинського народу.

Найбагатшим на пошуки адекватного українського правопису було ХІХ ст. І. Огієнко у “Таблиці історичного розвитку українського правопису” від 1798 р. (І. Котляревського) до 1905 р. включно показав індивідуальні особливості орфографічної практики 43 авторів або друків²³.

*Чл.-кор. НАН України, д.ф.н., проф.
Василь Німчук*

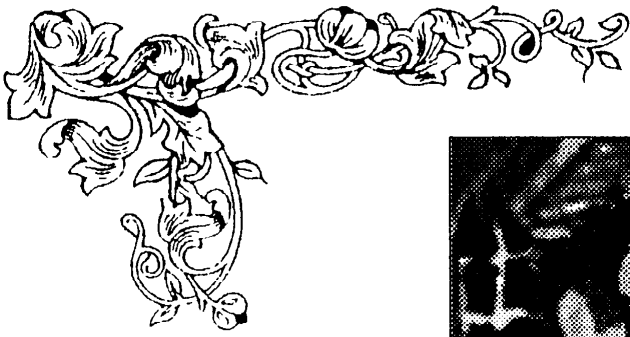
Для хрестоматії “Історія українського правопису: ХVІ—ХХ століття” відібрано лише ті повні тексти правил орфографії або уривки з нормативних чи кодифікаційних текстів ХVІ—ХХ ст., які в сукупності дають картину розвитку цієї ділянки історії літературної мови і відбивають формування нинішніх правил.

На жаль, портретів деяких авторів наведених текстів не віднайдено.

Відібрав тексти та написав передмову чл.-кор. НАНУ В. Німчук, підготувала тексти до друку та склала коментарі, примітки й покажчик осіб к.ф.н. Н. Пуряєва. У різний час над підготовкою текстів до хрестоматії працювали також к.ф.н. І. Сокол, к.ф.н. Л. Ажнюк, к.ф.н. Т. Майданович.

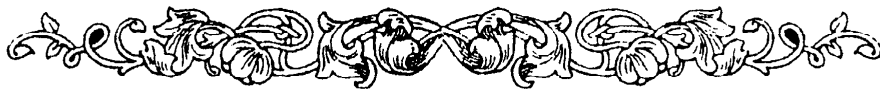

²³ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — Київ, 1995. — С. 238.

Лаврентій ЗИЗАНІЙ

(60-ті роки XVI ст. — після 1634 р.)

Мовознавець, письменник, перекладач, педагог і церковний діяч. Автор першого українського друкованого словника “Лексис, Сирѣч Реченіѧ, Вѣкратѣцѣ сѣбран(ѣ)ны и из словет(н)скаго языка на просты(й) рускі(й) діалектѣ истол(ѣ)кованы” (Вільно, 1596). “Граммати́ка словенска” (Вільно, 1596) — перший систематичний підручник церковнослов’янської мови, призначений для шкіл. Тут визначено чотири частини граматики: орфографію, просодію, етимологію, синтаксис; виділено вісім частин мови; описано систему відмін та відмінків церковнослов’янської мови. Л. Зизаній зробив першу спробу опрацювання фонетичної та морфологічної систем церковнослов’янської мови, виявив її особливості, збагатив і вдосконалив слов’янську лінгвістичну термінологію тощо. “Канони орфографіи” — розділ “Грамматики”, що містить правила передачі на письмі звуків церковнослов’янської мови української редакції.

Въконци́же ꙗ́ пишѣтсѧ, вѣ́хъ ꙗ́мѣнъ втѣ́раго склонѣнїѧ въда́-
телном падѣ́жи. въ́йныхже падѣ́жих, и. ꙗ́ко, ро(д). но́щи, д. но́щї,
род. ко́сти, дат. ко́сти.

Канѡ́нъ Ѣ, Ѡ о, ѡ ѡ.

о ѡ ѡ, Полага́ютсѧ ѡвначѧ́лъ ѡ въсрѣ́дѣ, ѡнаконци́, вначѧ́лъ
оу́бо о. ꙗ́ко, ѡнаго, ѡбраз, ѡ прѡ́чаѧ. Ѣ ѡ, та́къже, ꙗ́ко, ѡ прод-
лѡ́гъ ѡ ѡ(т) чрез ѡ велї́кое пишѣтсѧ, та́къже ѡ́браз ѡ́бличник
ѡпрѡ́чаѧ. Въсрѣ́дѣже ѡ полага́етсѧ то́къѡ въмно́жественном чис-
лѣ́, ѡвъ́йже мно́жество значѧ́щих. ѡндеже, о. ꙗ́ко члѡ́къѡ, богѡ́мъ,
прѧ́ведникѡѡ, грѣ́шникѡѡ, ѡпрѡ́чаѧ.

Наконѣ́циже пишѣтсѧ, о оу́бо въѡмѣнї́, ѡбѧ́чеже въсрѣ́днем,
ѡ же, вънарѣ́чїи. ꙗ́ко, досто́йно, досто́йнѡ. прѧ́ведно, прѧ́веднѡ.
любе́зно, любѣ́знѡ. изрѧ́дно, изрѧ́днѡ, ѡпрѡ́чаѧ.

Канѡ́нъ Ё, ѡ у.

Мо́жетсѧ полага́ти у, въсрѣ́дѣ рѣчѣнїѧ, поразсѣ́жденїю ѡскѣ́с-
ных, на(у)пачѣх сїѣ вътвѡ́рѣцех соблюда́етсѧ. ѡнаконци́ та́къже
вдѧ́телном падѣ́жи. ꙗ́ко, на́шему, ва́шему.

Ѣ, Канѡ́нъ ѡ, ѡ, ѡ ѡ.

ѡ, Въ двѡх мѣ́стѣхъ полага́етсѧ въсрѣ́дѣ ѡнаконци́.

Ѣгда въсрѣ́дѣ полага́етсѧ, тогда слѡ́гъ кратки(у) съставлѧ́-
ет. ꙗ́ко, съ члѡ́ки. Ѣгдаже на́кон(ѡ)ци́, тогда нѣсъставлѧ́ет слѡ́га,
но́ глас дѣбѣло вѣща́ти твѡ́рит. ꙗ́ко, члѡ́къ, за́конъ. ѡ же вънѣ́ на-
конѣ́ци полага́етсѧ, ѡтонким гла́сом вѣща́етсѧ. ꙗ́ко, ко́нь, ко́сть.

Апа́ирчик над писмѣнѡ́ пишѣмѡ(у), ѡбѡх сїлѣ́ ѡмат. ꙗ́ко, мно-
жѣственѣ́нѡ(у), ѡумалї́телѣ́нѡ(у).

Канѡ́нъ Ѡ, ѡ.

Ѣ. Сѣ ѡ, ѡу́нѣ́ких въмѣ́сто ѡ прїѣмлетсѧ, Ѣгда тѣлѣ́сны(у)
глаголю́т въмѣ́сто телѣ́сны, и ѡ хрїсте́, въмѣ́сто ѡ хрїстѣ́. ѡ ѡ
гѡспѡде́, спѧ́сѣ, ѡпрѡ́чаѧ. нѣлѣ́поже Ѣсть их ѡупѡтреблѣ́нїѣ.
ѡупѡтреблѧ́етжесѧ въмѣ́сто ѡ, ꙗ́ко. бѣ́хѣ, бѡ́хѣ, ѡпрѡ́чаѧ. ѡ сѣ
Ѣсть блѡ́голѣ́пно ѡупѡтреблѣ́нїѣ.

Канонъ ѡ ж.

й, Сегò ѡбыкóша оупотреблѣти людіе сѣрбстїи, иволóхове
вѣмѣсто Ѹ, и ю.

Канонъ ѡ л.

ѣ. л, Никогдѣже вначѣлѣ слóва полагаѣтсѣ. нò вѣсрѣдѣ и нѣ-
кон(ъ)цїи. своиствѣнѣноже ѣмѸ множествѣнѣноє числò значит.
ѣакоже ѡбыкóша писцѣ писѣти велїкои россїи. ѣако, оумнóжи-
шасѣ, стѣшѣ. велер чевѣшѣ, разд лишѣсѣ, сѣкрышѣ, сѣтъ.

Ивѣименїеже полагаѣтсѣ вѣ множествѣнѣном числѣ. ѣако мнѡ-
ги чѣда, юнóшѣ, идѣвцѣ, мóжетжес нѣгде и вѣ єдинствѣнѣно(м)
числѣ положїти.

Канѡны ѡ дїфѡнгах.

ѣ. ѣ, Дїфѡнгъ вѣнѸ вначѣлѣ речѣнїѣ полагаѣтсѣ. ѣако, ѣсли,
ѣвлѣюсѣ.

Канонъ втѡрїй, ѡ Ѹ, и оу.

ѣ. Ѹ, и оу, єдинѸ сїлѸ ймѸт, вначѣлѣ речѣнїѣ инаконѣцїи по-
лагаѣютсѣ, тóкмо сѣразсѣждѣнїем. ѣако, сѣудом, бѡгѸ, рѣшѸ не-
сѡу.

Канонъ ѣ, ѡ ы.

Сѣ ы дѣбелым глѣсом вѣщаѣтсѣ ѣако, влдка Хѣ, оупотреблѣ-
ютже сегò нѣцыи (наипачежѣ мѡсква) вѣ множественном числѣ
вѣмѣсто и. ѣако, правѣдници, правѣдницы. и грѣшники, грѣшни-
кы. и проч. и сїх мнѡ нѣлѣпо быти Ѹпотреблѣнїе. прочех йным
ѡставляю трѣдолюбезнѣым Спѣд.

Канонъ ѣ, ѡ ю.

Сѣ Ѹпотреблѣѣтсѣ вѣмѣсто Ѹ. ѣако, зрѸ, ю. црѸ, црю.

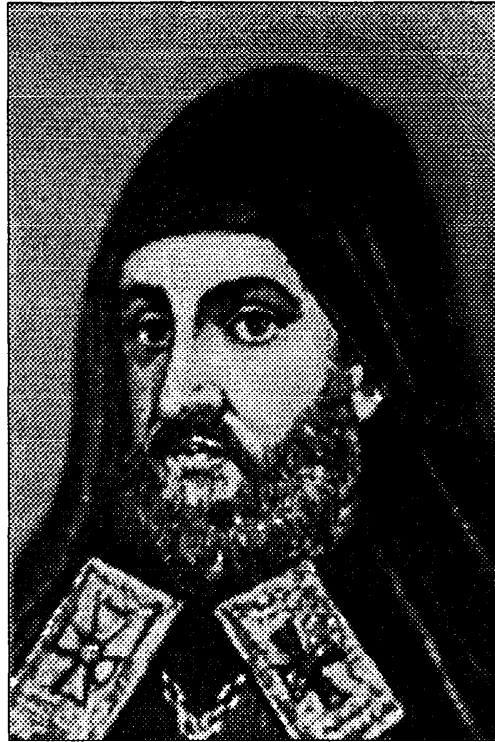
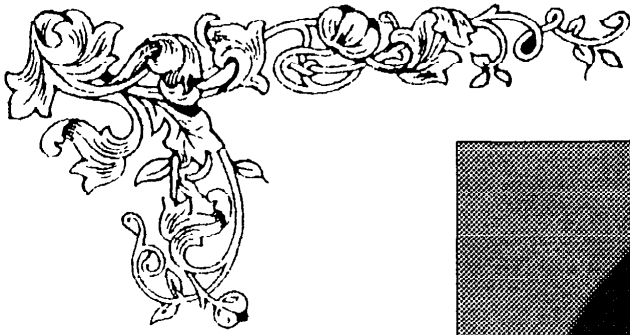
Канонъ ѣ, ѡ ѡ.

Се ѡ, ѡ ѡ и т съставис. Ёстьже предлогом. полагаѣтжеса
выну въначалѣ. ꙗко, ѡимѣ ѡ мене раны твоѣ гѣ мой бжѣ.

Подаждь Хрїстѣ трудившемъс въ ѡбщю ползѣ, непобѣдимыа
тѣ Десъница Помощь, АМИН <...>.

Зизаній Л. Грамматика словенска / Підгот. факсимільного ви-
дання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. — Київ, 1980. —
С. 84—88.

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ
(70-ті роки XVI ст. — 1633)

Мовознавець, письменник, церковний і освітній діяч. Автор відомої свого часу в цілій Європі “Грамматіки славенскиѣ правилное Сѣнтагма” (Єв’є, 1619), у якій здійснено кодифікацію церковнослов’янської мови східнослов’янської редакції. До першої чверті XIX ст. “Грамматіка”

М. Смотрицького була основним підручником церковнослов’янської мови не лише в Україні, але й в усіх слов’янських країнах, де церковнослов’янська мова виконувала роль священно-богослужбової. Норми “Грамматіки”, за якими поступово були впорядковані всі церковнослов’янські тексти на півдні й сході Славії, набули загального поширення й понині функціонують у конфесійному вжитку. М. Смотрицький уперше виразно відділив церковнослов’янську мову від живих слов’янських мов, проте східнослов’янський характер норм, встановлених ним, благотворно вплинув на усталення орфографії й пунктуації староукраїнської літературної мови.

Подавши повний курс церковнослов'янської мови в прийнятих тоді частинах: орфографія, морфологія, синтаксис, просодія, у розділі про орфографію М. Смотрицький, зокрема, увів нову літеру на позначення дзвінкого проривного задньоязикового приголосного — г, узаконив використання букви й, встановив правила вживання літер на позначення голосних і приголосних, вживання великої букви, розділових знаків, правила переносу тощо. Багато з його правил орфографії та пунктуації зберігають чинність у сучасній українській літературній мові.

слѡгѡм припрагáтисѡ: ѡкѡ, блѣи, блѣи: и проч. Соглáснѡже по нем слѡгъ начинающѡ въ / и, претворáтисѡ: ѡкѡ. блѣих / блѣим / блѣими: и проч. сѣце, бѣю / бѣеши / бѣет / бих / бити: и проч. Ызáтѡ родителномѡ едѣнственномѡ прилагáтельных жѣнских, въ ра(з)лѣчѣе прѡчѣих падѣжей на и, пишѣмѡ: ѡкѡ блѣиѡ, крѣпкиѡ, и проч. Иземлемым прѡчѣе. Именем Глѡмѡ, Нарѣчѣемѡ, и причáстѣемѡ, сѡ при предлѡга слѡженным: ѡкѡ, приáтелище, приемлю, приемлáй, приáтнѡ: и сим подѡбнѡ.

Ксим ѡ и, вѣстьнѡ бѣди, ѡко въ началѣ речѣнѣи и въ слѡзехъ полагаѣмо / дѣбелѡ произнѡсѣтсѡ: ѡкѡ, ѣстина, искѡни: и проч. Припрагáеможе глáсномѡ, и ѡ себѣ слѡгъ творáщее / мáгкѡ: ѡкѡ, ѣстиннѣи / двоѣца / троѣца / боáщѣисѡ: и проч. Слитноуже знаменовáное, со предидѣщим слѡгом во едѣнѣ слѡгъ сливается: ѡкѡ, ѣстинный / боáщѣйсѡ / твоѣй / бѣй / и проч. Ы / Сооуз, дѣбелѡ произнѡсѣтсѡ.

ѣ, Мѣстоимѣнѣе, мáгкѡ.

оу, и ѡ: Аще и вовсѣхъ речѣнѣи слѡзехъ неразлѣчнѣ помагáема бѣти ѡбыкоша, искѣснѣйшими ѡбáче писцáми / оу въ началѣ речѣнѣи, ѡ / же и у / срдѣ и въконци оупотреблáема ѡбрáщѣтсѡ: ѡкѡ, оумѡдрáю: оустѡпѣю.

ѡ: нѣсть писмá / нѣже двоглáсное, но слѡгъ: тѣмже боуквам заедва сочислѣмо естѡ.

ъ, и ѡ: въ сáмом точѣю конци речѣнѣи оупотреблáема бѣвáютъ: ѡ оубо, ѡкоже вари(в)ше рѣхом. въ ѡдебелѣнѣе соглáснагѡ речѣнѣе кончáщагѡ: ѡ / же во ѡтончѣнѣе, ѡкѡ, сосѡдѣ, чѣстенѣ, кѡнѣ, сѣѡвень: и проч.

ы: Вначалѣ речѣнѣи неполагáетсѡ.

ѣ: Вовсѣхъ речѣнѣи слѡзехъ оупотреблáетсѡ: ѡкѡ, ѣсѡ, ѣста, снѣдѡховѣ: и проч.

ѣе: нѣшными писцѣи ѡстáвисѡ, мѣсто егѡ наверхáющѡ / е: сѣреч, ѣстѡ: ѣже чѣсто и сопредѣ речѣнѣи положѣное двоглáснагѡ сегѡ ѣе, сѣлѡ прѣтáжетъ. ѡкѡ, оуѣдинѣнѣе, ѣстество, и проч. Ы зáтѣю подлежащим речѣнѣемѡ еврѣйским Грѣческим и Латѣнским: ѡкѡ, Емманѡйлѣ, елѣй, елѣментѣ: и проч. Внихже е, ѡкоже и въ речѣнѣих Славенскихъ соглáсномѡ припражѣенно глáсит, еψѣлѡнѡ грѣческомѡ, или е латѣнскомѡ подѡбнѡ.

ю, и ѡ: ю, дрѣвле ѣзглашáшесѡ ѡкоже ѣо латѣнское / въ речѣнѣих, ѣорѣ ѣорѣ / ѣовѣнѣанѡ / ѣодѣхѣ, и всѣм подѡбных: нѣже едѣ-

накое со ж ймат изглашеніе. Неубрѣтающимъ бо сѧ Славенскагѡ діалекта слогѡм на іо, в(ѣ)мѣсто самѧгѡ іи Латінскагѡ оупотребляема бывають: іѧкѡ, стою, или стож. Времен обаче наши(х) писцами ж, ѡтннюд ѡстависѧ, мѣсто егѡ ю, доволнѣ навершающѣ. въ Руских же реченіи(х) ѡ Ладскагѡ и Латінскагѡ іѧзыка прившедших и іе, и іо восвоем има свойствѣ хранима быти и инѣ: іѧкѡ, пахоліе, ліосѣ, маіорітас: и проч:

ѧ, и ѧ. различествуютъ: ѡномѣ сопрѣди реченій, ѡвомѣ во средѣ и въ конці полагаемѣ: іѧкѡ, іѧвлѧшесѧ. и проч:

ѵ: Греческим точію реченіем ѣсть прикладно, иногда гласнагѡ/и, силѣ имѣще, двоточиѣм свѣше ѡзнаменовано бывше: іѧкѡ, ѵакіиѡѣ: иногдаже согласнагѡ/ в, кромѣ двоточиѧ: іѧкѡ, еѵарість.

Г Ф З П Ф Ѡ Греческихъ согласных. Греческихъ дѣлѧ, и нѣкоих еврѣйскихъ и Латінскихъ реченій заимована сѣтѣ; іѧкѡ, граммѧтика/логіка/Апокалѵѵіс/Філософѣ Александрѣ/Люзѣрія/ѵалом/Ѡеодѡрѣ/ІѡнаѠанѣ: и проч. заѣже междѣ ф, и Ѡ, различіе ѡпаснѡ хранимо естѣ: ниже бо можетъ пишемо быти феоѠілѣ, Ѡіліппѣ, фѣкла: Ѡеофілѣ, Філіппѣ. Ѡѣкла. и проч.

З. Сіе писмѧ числадѣлѧ точію зѣгреческагѡ з шесть знаменющагѡ привзѧсѧ, Славенскомѣ іѧзыкѣ излишное, долгѣ егѡ з / наворачающѣ.

а/ и ѧ: е/ и є: и/ и і: ы/ и ѣ: о/ и ѡ далшагѡ оупотребленіѧ, склоненій и спраженій навѣк/ и прочіѧ нескланѧемыѧ части помногѣ наѣчат. Се обаче бѣстно бѣди, ѡ о/О/ и ѡ/ въ началѣ реченіѧ полагаемых: іѧко імена, глі, причастіѧ, и нарѣчіѧ съпредлѡгѣ ѡ/ ѡбѣ/ и Ѡ, сложеннаѧ, ѡ/хранѧт неизмѣнно: іѧкѡ, ѡдѣѡваю/ѡбличаю/Ѡтхожю, и проч. Сложеннаѧже зѣ со/во/вос/до/по/под/протѣво/совсѣми несложенными/О/хранѧщими/ о, соблюдаютъ: іѧкѡ. сотворю/воведѣ/возведѣ донесѣ/понесѣ/подѣмлю/прохожѣ/протѣвоидѣ: ѡнѣ/ѡсѣлѣ/ѡстровѣ/ ѡтрокѣ/ѡко/ѡрѣлѣ/ѡтѣцѣ: и про(ч).

ПРАВИЛА ОРФОГРАФІИ

Первое: Ко правописанію належитъ вѣщшими писмены пишема быти начала стѣхѡв или вѣршѡв: іѧкѡ,

Бѣ дающѣ// завистѣ нимѧла, спѣетѣ:

Недающѣже/всѧк трѣдѣ вотщесѧ дѣетѣ.

Точкѣ: ѿкѡ, Чадо / ѿще пристѣпаеши работати Гсдѡи / оуготови дшѣ свою во искѣшеніе. Именъ собственныхъ: ѿкѡ, Бгѣ, Гсдѣ, ІсХсѣ, Адам, Еѡа: и проч. Достоинствъ: ѿкѡ / Царѣ, Патрїархѣ, епскпѣ, Воевода: и проч. хѣдожествъ: ѿкѡ, Грамматика, Логика, Фїлософіа, Феологіа: и проч. Части хѣдожествъ: ѿкѡ, Имѣ, Мѣстоименіе, Глагол: и проч.

Второе:

Правѡ писати хотѣщемѣ / и соу(з) писменъ гласныхъ со согласнымъ въ слѡзѣхъ хранити опаснѡ достѡит. да ѿмже стрѡчне полагаемымъ быти подобаетъ / верхѣ стрѡкѣ полагаема не бывають. ѿкѡ, ивсѣ / вмѣсто и всѣ: испасе, вмѣсто испасе: превзыйде / вмѣсто превзыйде. ик Бгѣ / вмѣсто и къ Бгѣ: цар(с)кїй / вмѣсто царскїй: и проч.

Третье:

Блюсти къ симъ подобаетъ и падѣжей въ Склоненїихъ, и временъ въ Спрѣженїихъ ѡконченїа: ѡ / вмѣсто ѡ, ни въпрѡтивъ: ни ѡ / вмѣсто а, ни въпрѡтивъ: ни ѡ / вмѣсто ь, ни въпрѡтивъ: ни ѡ / вмѣсто ѣ, ни въпрѡтивъ / развѣ то и ѡно прїимати мѡгѣщихъ падѣжей: ни ѡ / вмѣсто и: илї ѡ / вмѣсто и, ни ѡбѡ та въпрѡтивъ полагаѣти. Ихже оуказы въ падѣжехъ склоненїй и въ наклоненїихъ спрѣженїй ѡбращѣт(ѣ)сѡ.

Четвертое:

Тѡжде хранимо бѣди и въ согласныхъ нѣкоихъ: нїже ф / вмѣсто хв, ни въпрѡтивъ: ни щ / вмѣсто сч, ни въпрѡтивъ: ни въ Греческихъ реченїихъ в / вмѣсто ѡ, вмѣсто г / и, полагаема быти ѿмоут: ѿкѡ / хвалѡ / а не фалѡ: форма / а не хвѡр ма: исчетный а не ищетный: нищѣ / а не нїсчѣ: еѡглїе, а не еѡнгелїе: ѿггль / а не ѿнгель: ни г, вмѣсто г, ни въпрѡтивѣ, ѿкѡ / одигїтріа / а не одигїтріа: горѡ / а не горѡ: и проч.

Пятое:

Опаснѡ прочее блюдомѡ бѣди: во Греческихъ реченїихъ орѡграфїи Греческой / въ Латїнскихъ латїнстей хранимѣй быти: и во еѡрѣйскихъ еѡрѣйстей. ѿкѡ, Данїйлѣ / Михайлѣ / Мартїнѣ / Фїлоѡей: и проч.

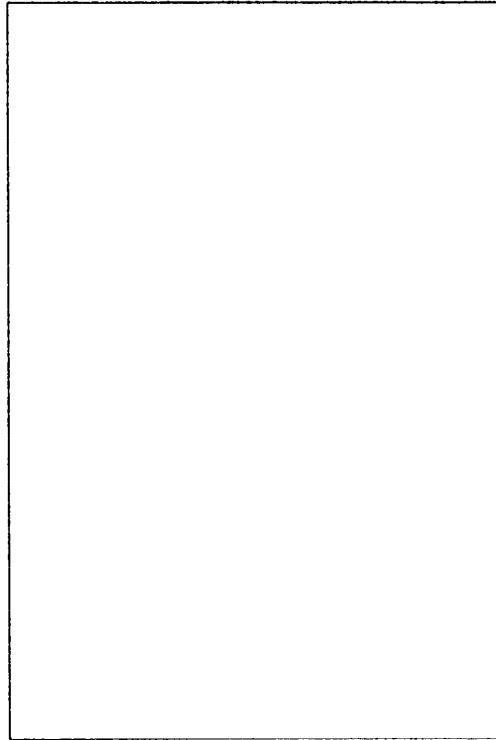
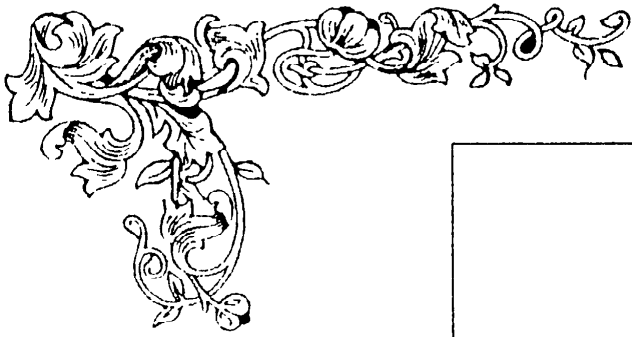
Шѣстоє:

И ѡвомѸ въ конѣць хранимѸ быти достоит / именовъ на чистое / ный кончащимся приличны быти два нн: **ѣкѡ**, странный / смиренный / истинный / законный / **ѡкаанный** / и проч: причастіемъже единою: **ѣкѡ**, читанный / смиренный / чтеный / **ѡкаанный** / видѣнный: и проч<...>.

(С. 16 зв. — 22 зв.)

Смотрицький М. Грамматіки славѣнскиѧ правилное Сѣнтагма / Підгот. до вид. і вступна стаття В.В. Німчука. — Київ, 1979.

Олексій ПАВЛОВСЬКИЙ

(1773 — після 1822)

Мовознавець, автор праці “Грамматика Малороссійскаго нарѣчія” (Санкт-Петербург, 1818) — першої в українському мовознавстві друкованої граматики живої народної української мови. У 1822 р. вийшло друком також написане ним “Прибавленіє къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія”, що доповнює й пояснює видану попередньо “Грамматику...”. У своїй праці О. Павловський уперше теоретично обґрунтував і послідовно продемонстрував на прикладах використання фонетичного принципу орфографії для української мови (за цим принципом написання слова повинно відбивати його вимову). Із нововведень мовознавця, що закріпилися в сучасній орфографії, стала передача звука [і] будь-якого походження літерою **і**, написання **дж**, **дз** для передачі дзвінких африкат [дж], [дз] тощо.

Правопис О. Павловського відіграв помітну роль у розвитку української орфографії насамперед тим, що започаткував її організацію на фонетичних засадах.

ГРАММАТИКА МАЛОРОССИЙСКАГО НАРѢЧІЯ

<...> ГЛАВА I.

О БУКВАХЪ.

а) О ЧИСЛѢ БУКВЪ.

Малороссіяне не знаютъ особаго щота своимъ буквамъ; ибо всѣ онѣ суть либо Славенскія церковныя, либо Россійскія гражданскія.

Многіе изъ нихъ въ письмѣ по нынѣ употребляютъ буквы Кси, Пси, Ижицу.

б) О ПРОИЗНОШЕНІИ БУКВЪ.

Буква А послѣ Ц въ концѣ рѣченій произносится какъ Я, на примѣръ: Царыця, прыкащыця, лавочныця, пьяныця.

Г произносится такъ, какъ Латинское h. на пр. гуляю, губка, горпына, гэрный. Но есть много словъ, въ которыхъ Г произносится такъ, какъ Латинское g. на прим. гуля, гныпецъ, грона, гудзь, гвалтъ, которыя, для отличія отъ первыхъ, я буду писать двумя буквами КГ, кгуля, кгрона, кгвалтъ.

Въ Малороссійскихъ словахъ есть два звука, которыхъ, не приводя въ примѣръ словъ изъ другихъ языковъ, и не выдумывая особыхъ знаковъ, изобразить иначе не можно, какъ посредствомъ также совокупно написанныхъ двухъ буквъ ДЖ и ДЗ, естли оныя будутъ произносимы вдругъ; на пр: ДЖ: джыкгунь, джыкгунецъ, джкгутъ, оджде. ДЗ: дзвйнъ, дзыкгарі, дзыкглыкъ, дзѣнь.

И по большей части произносится какъ Ы. на пр. лысть, сыній, жырный, кныжка.

Л въ серединѣ и на концѣ рѣченій очень часто перемѣщается на В; на пр: вовкъ, сказа́въ, повко́вныкъ, мо́львса, хова́вса.

О въ односложныхъ рѣченіяхъ произносится какъ j, на пр: сімь, піпъ, бігъ, стіль; а ближайшіе къ Литвѣ и грубѣйшіе Малороссіяне выговариваютъ оное такъ, какъ У или Ю мѣшая будто сѣ j, на пр: куітѣ, пуіпъ, буігъ, руідъ, сюіль.

Ф всегда произносится какъ двойная ХВ; на пр: Хвѣнна, хворый, хварба, хвы́кга.

Ѣ произносится какъ Россійское мягкое j. на пр: ніжнѣй, літо, слѣдъ, тѣнь, сіно.

Я въ срединѣ и на концѣ рѣченій, произносится большею частію такъ, какъ бы оное состояло изъ двухъ буквъ ЪЯ; на пр: мѣясо, мѣяккѣй, вѣмя, тѣмя.

Ѧ произносится какъ тройная буква ХВТ. на пр: Саваѡхвтѣ, рѣхвтма, Хвтеологія, Хвтеѡдорѣ.

Въ протчемъ буквы Ф, Ѣ, Ѧ только въ произношеніи, а не на письмѣ перемѣняются, ибо Малороссіяне всегда пишутъ фѣрба, фѣнна, сѣно, слѣдъ, Ѧеологія, рыѦма.

Примѣчаніе. Буква есть изображаемый знакъ какого нибудь звука. Различные *тоны* звуковъ происходятъ отъ различнаго возвышенія и пониженія *голоса*. Всякому человѣку свойственно имѣть большее или меньшее число возвышеній и пониженій своего голоса, судя потому, каково у него есть строеніе голосовыхъ орудій. Но всякая нація (страна, народъ), имѣетъ опредѣленное число звуковъ, сколь бы въ протчемъ ни многообразно было у каждаго члена оныя строеніе горла, неба, языка, зубовъ и проч. Чѣмъ сосѣдственнѣе между собою народы, тѣмъ меньше они имѣютъ таковыхъ между собой отличій. Отъ сего и въ Малороссіи весьма мало существеннаго отличія въ произношеніи отъ чистаго Россійскаго языка, и главнѣйшее есть — ошущаемая ухомъ *грубость*. Почему тамъ всѣ протчія, непоказанныя здѣсь, буквы произносятся точно также, какъ и во всѣхъ другихъ мѣстахъ Россіи. — Я намѣренъ всѣ слова Малороссійскія писать точно тѣми буквами, какими онѣ тамъ произносятся.

ГЛАВА II. О ЧАСТЯХЪ РѢЧИ.

а) О ИМЕНИ.

Родъ и *число* у Малороссіянь не имѣютъ никакого исключенія. Въ *надежахъ* есть нѣкоторыя собственности. *Склоненій*, можно сказать, пять. И поелику рѣченій у нихъ весьма много своихъ собственныхъ, или хотя и чистыхъ Россійскихъ, но передѣланныхъ по собственному образцу; то для сего необходимо нужно, примѣняясь ко всеобщей Грамматикѣ, представить перемѣны окончаній оныхъ таблицами, съ показаніемъ отступающихъ отъ общихъ правилъ исключеній.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА

СКЛОНЕНІЕ 1.

		А.		Я. женскаго рода.	
		единств. чис.	множ. чис.	единств. чис.	множ. чис.
		гру́ба. печь.		свыньня. свинья.	
И.	гру́ба.		гру́бы	свыньня	свыньні
Р.	-бы		-бѣ	-ньні	-ней
Д.	-бі		-бамъ	-ньні	-нья́мъ
В.	-бу		-бѣ, -бы	-ньню	-ней
З.	-бо!		-бы!	-не!	-ньні!
Т.	-бою		-бамы	-ннею	-нья́мы
П.	объ -бі		-бахъ.	-ньні	-нья́хъ

Но имена кончающіяся на КА, дательный и предложный падежи имѣють на ЦІ, на пр: рука, руці, объ руці; на ГА, имѣють оные падежи на ЗІ, нога, нозі, объ нозі; на ХА, на СІ, заверуха, метель, заверусі, объ заверусі; на ЦЯ, имѣють дательный и предложный единственнаго числа на ЦІ, винительный на ЦЮ, а родительный множественнаго числа на ЦѢ, на пр: черныця, монахиня, объ черныці, черныцю, черныць.

СКЛОНЕНІЕ 2.

Ъ.

	единственное число.	множественное число.
	<i>панъ.</i>	господинъ.
И.	панъ	паны, панове.
Р.	-на	-нывъ
Д.	-ну -нови ¹	-на́мъ
В.	-на	-нывъ

¹ Окончаніе на ОВІ, или на ЕВІ и на ОВЕ, рѣдко употребляется въ именахъ вещей одушевленныхъ, на пр: коза́къ, козако́ві; чоло́вікъ, чоло́вікові; вілъ, волóві; кінъ, конéві или коні́дві; Онопрі́й, Онофрі́й, Онопрі́ѣві; а и того рѣже въ неодушевленныхъ, на пр: со́нце, со́нцеви. Въ прочемъ сіе окончаніе означаетъ умягченіе грубости нарѣчія, — и есть собственность Славенскаго языка.

З.	-не!	-ны! -ове!
Т.	-номъ	-намы
П.	объ -ні	-нахъ

Й.

	единственное число.	множественное число.
	<i>лій, лый, луйй.</i>	свѣчное сало.
И.	луй	лої
Р.	-оя	-івъ
Д.	лою	лоямъ
В.	луй, лоя	-оівъ, -ої
З.	-й!	-ої!
Т.	-оѣмъ	-ямы
П.	объ -ою, -ої	-яхъ.

Кончающіяся на ГЪ, предложный имѣютъ на ЗІ, стігъ, стогъ сѣна, объ стозі; а на ХЪ, оный падежъ имѣютъ на СІ, духъ, объ дусі.

Ь. мужескаго рода.

	единственное число	множественное число.
	дурень.	дуракъ.
И.	дурень	дурні
Р.	-рня	-рнівъ
Д.	-рню	-рнямъ
В.	-рня	-рнівъ
З.	-рне! -рню!	-рні!
Т.	-рнемъ	-рнямы
П.	объ -рні, -рню	-рняхъ

Е

единственное число

сѣнце, слѣнце, солнце.

И.	сѣнце
Р.	-ця
Д.	-цю, -цеві
В.	-це, -ця
З.	-це!
Т.	-цемъ
П.	объ -ці, -цю

Множественнаго не имѣетъ; но когда бывають на небѣ явленія нѣсколько солнцевъ представляющія, то говорятъ также: два сѣнца, багачько сѣнцівъ, межъ тріома сѣнцями.

О.		Ъ.	
един. ч.	множ. ч.	един. ч.	множ. ч.
	кóлыво, кутя́, кутья́.	насіньнѣ́, сі́мья.	сѣ́мена
И.	кóлыво	насіньнѣ́	множест- веннаго не имѣють
Р.	кóлыва	насіньня	
Д.	-ву	-нью	
В.	-во, -ва	-нѣ́, нѣ́ня	
З.	-во!	-нѣ́!	
Т.	-вомъ	-нѣ́мъ	
П.	объ -ві.	-нѣ́.	

СКЛОНЕНІЕ 3.

Я средняго рода.

един. ч.		множ. ч.	По сему же образцу склоняются: курченя́, цы- пленокъ, паненя́, господ- чикъ, турченя́, турчо- нокъ, и симъ подобныя имена.
порося́, порося́то, поросі́нокъ.		поросю́къ, поросенокъ	
И.	порося́	порося́та	
Р.	-сяты	-сять	
Д.	-сяті	-сятамъ	
В.	-ся -ято	-сята, -ять	
З.	-ся! -ято!	-сята!	
Т.	-сятомъ	-сятамы	
П.	-сяті.	-сятахъ.	

СКЛОНЕНІЕ 4.

Ъ женскаго рода.

един. ч.		множ. ч.	Так же склоняется цинь, олово; но множественнаго числа не имѣтъ. Въ Малороссійскомъ нарѣчїи весьма мало имѣтся словъ относящихся къ сему склоненію.
тінь.		тѣнь.	
И.	тінь	тїні	
Р.	тїні	тїнѣй	
Д.	-ні	-нѣ́мъ	
В.	-нѣ́	-ні, нѣ́й	
З.	-нѣ́!	-ні!	
Т.	-нѣ́ню	-нѣ́мы	
П.	о -ні.	-нѣ́хъ.	

СКЛОНЕНІЕ 5.

I.

пáні, госпожа. Можетъ быть сїе одно только и есть во всемъ нарѣчїи имя кончаящееся на j, и склоняющееся в обоихъ числахъ.

	един. число	множ. число
И.	пáні	пáніі, пáнеі
Р.	-ніі, -неі	-не́й
Д.	-ніі, -неі	-неямъ
В.	-ні, -нею	-ніі, -не́й
З.	-ні!	-ніі! -неі!
Т.	ні́ю, -нею	-неямы
П.	объ -ніі,	-неяхъ.

По сему же образцу склоняются, но букву Е удерживаютъ только въ родительномъ падежѣ: граблі, грабѣль, грабля́мъ, грабля́мы, объ грабля́хъ; крагли, кегли, крагѣль, или крагли́въ, крагля́мъ, крагля́мы, объ крагля́хъ, и протчія рѣченїя не имѣющія единственнаго числа.

Вообще. Существительныя единственныя, не имѣющія множественнаго, такъ какъ и множественныя, не имѣющія единственнаго числа, въ Малороссійскомъ почти всѣ тѣже, что и въ чистомъ Россійскомъ языкѣ.

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Слѣдующій примѣръ послужитъ образцомъ для склоненїя всѣхъ прилагательныхъ Малороссійскихъ именъ.

га́рный, мото́рный, до́брый, хоро́шый, хоро́шій

	единственное число			множеств. число всѣхъ родовъ.
	мужескаго.	женскаго.	средняго.	
И.	га́рный	-ная, -на	-нѣе, -не	га́рныі, га́рны
Р.	-ного	-ноі	-ного	-ныхъ
Д.	-ному	-ный	-ному	-нымъ
В.	-ного,	-ную, -ну	-неѣ, -не	-ныхъ
З.	-ный!	-ная, -на	-неѣ, -не!	-ныі, -ны!
Т.	-нымъ	-ною	-нымъ	-нымы
П.	-нымъ	-ный	-нымъ	-ныхъ

ЧИСЛИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Въ именахъ сего рода особенныхъ отступленій отъ чистаго Россійскаго языка не имѣется; ибо онѣ въ Малороссіи все тѣже, и въ рѣчи склоняются такимъ же образомъ, какъ и по протчимъ областямъ Россіи, исключая неважную разницу въ перемѣнахъ окончаній нѣкоторыхъ склоняющихся именъ, на пр. двома́, или двоі́ма, тріома́, пятьма́, шостома́, вмѣсто двумя, тремя, пятью, шестью.

б.) О МѢСТОИМЕНІИ.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЯ МѢСТОИМЕНІЯ.

	я.	ты.	себѣ.	
И.	я	ты	—	Во множественномъ числѣ также мы, вы, и проч.
Р.	—	—	—	
Д.	мыні	тобі	собі	
В.	менѣ	тебѣ	себѣ	
З.	—	ты!	—	
Т.	мною	тобою	собою	
П.	объ мыні	тобі	собі.	

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ МѢСТОИМЕНІЯ.

сей, -сяя, ся, -сѣѣ, се. сей, этотъ.

	единственное число.			множ. ч. всѣхъ родовъ.
	муж.	жен.	сред.	
И.	сей	сяя, ся	сѣѣ, се	сіи
Р.	сіогò	сеі, сеѣи	сіогò	сіхъ
Д.	сіому	сіи	сіому	сімъ
В.	сіогò	сюю, сю	сіогò, сѣѣ, се	сіхъ, сіи
Т.	сімъ	сѣю, сѣю	сімъ	сімы
П.	о сімъ	-сіи	сімъ	-сіхъ.

Также склоняются: оцѣй, оцѣя, оцѣ, оцѣѣ, оцѣ, вотъ-этотъ, вотъ-ета, вотъ-ето; мій, моя, ма, моѣ; твій, твоя, твоѣ свій, своя, своѣ; той, тая, та, тѣѣ, те; чый, чья, чыѣ.

винь, вона, вонò. онь, она, оно.

	единственное число.			множ. число.
	муж.	жен.	сред.	всѣхъ родовъ.
И.	винь	вона	вонò	вонѹ
Р.	ѹго	ї, ѣ	ѹго	їхъ
Д.	ѹму	їй	ѹму	їмъ
В.	ѹго	ї, ѣ	ѹго	їхъ
Т.	їмъ	ѣю	їмъ	їмы
П.	объ нїмъ	-їй	-нїмъ	-ныхъ.

Также склоняются: нашъ, наша, наше; вашъ, ва́ша, ва́ше; самъ, сама, самè или самò.

кто, що. кто, что?

И.	кто	що	В.	когò,	-що
Р.	—	чогò	Т.	кїмъ	чымъ
Д.	кому	чому	П.	объ кїмъ	-чымъ

6.) О Г Л А Г О Л Ъ.

Въ спряженіяхъ Малороссійскихъ глаголовъ находятся слѣдующія отличія.

Помогающій глаголь быть имѣеть: изъявительнаго наклоненія, настоящаго времени въ обоихъ числахъ третье лицо, предъ согласною буквою ѣ, а предъ гласною ѣсть; прошедшее въ един. числѣ бувъ, була, булò, а во множ. булы; давнопрошедшее бувавъ, бувала, бувало, бувалы; будущее буду, будешь, буде или будетъ, множ. будемо, будете, будутъ; въ повелительномъ наклоненіи един. будь, бувай, нехайъ буде или буваѣ, множ. будьмо, будте, бувайте, нехайъ будутъ, нехайъ бувають; неопредѣленнаго наклоненія настоящее время быть; дѣепричастіе прошедшаго времени бувшы, давнопрошедшаго бувавшы; причастіи же не имѣеть.

І. СПРЯЖЕНІЕ.

співать, співаты, пѣть.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

единственное число		множ. число	
я.	співа́ю	мы.	співа́ѣмо
ты.	співа́ѣшь	вы.	співа́ѣте
винь, вона, но.	співа́ѣ, ва.	вонь.	співа́ють

Прошедшее однократное.

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винь. }	заспіва́въ, заспіва́ла, заспіва́ло	мы } вы. } вонь. }	заспіва́лы.

И Л И

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винь. }	співну́въ, співну́ла, співну́ло,	мы. } вы. } вонь. }	співну́лы.

Прошедшее многократное.

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винь }	співа́въ, співа́ла, співа́ло.	мы. } вы. } вонь. }	співа́лы.

Давнопрошедшее.

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винь. }	співува́въ, співува́ла, співува́ло.	мы. } вы. } вонь. }	співува́лы.

Будущее однократное.

един. ч.		множ. ч.	
я.	заспіва́ю,	мы.	заспіва́ѣмо,
ты.	заспіва́ѣшь,	вы.	заспіва́ѣте,
винь.	заспіва́ѣ, -ва.	вонь.	заспіва́ють.

И Л И

един. ч.

множ. ч.

я.	співну́.	мы.	співнемо́.
ты.	співне́шь.	вы.	співнетè.
винь.	співнѐ, -не́ть.	вони́.	співну́ть.

Будущее многократное.

един. ч.

множ. ч.

я.	б́ду б́дешь } б́де	співа́ть.	мы.	б́демо б́дете б́дутъ	співа́ть, и л и співа́ты
ты.			вы.		
винь.			вони́.		

И Л И

един. ч.

множ. ч.

я.	співа́тиму	мы.	співа́тимемо.
ты.	співа́тимешь	вы.	співа́тимете.
винь.	співа́тима.	вони́.	співа́тимуть.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

един. ч.

множ. ч.

я.	—	мы.	співа́ймо.
ты.	співа́й	вы.	співа́йте
винь.	неха́й співа́ѣ, или -ва̀	вони́	неха́й співають.

Будущее однократное.

един. ч.

множ. ч.

я.	—	мы.	заспіва́ймо.
ты.	заспіва́й	вы.	заспіва́йте.
винь.	неха́й заспіва́ѣ или -ва.	вони́.	неха́й заспівають

И Л И

един. ч.

множ. ч.

я.		мы.	співні́мо.
ты.	співны́.	вы.	співні́ть.
винь.	неха́й співнѐ.	вони́.	нехай співну́т

НЕОПРЕДѢЛЕННОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящ. співать, или співаты.
Прош. однокр. співнуть, заспівать, заспіваты.

ДѢПРИЧАСТІЯ.

Настоящ. співajúчы.
Прош. однокр. співнўшы, заспівавшы.
Прош. многокр. співавшы.

а. СПРЯЖЕНІЕ.

ворушыть, трогать, ворошить.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

един. число.		множ. число.	
я.	вору́шу	мы.	вору́шимо.
ты.	-шышъ	вы.	-шыте.
винъ, она̀, онò.	-шыть.	оны̀.	-шять.

Прошедшее однократное.

един. число.		множ. число.	
я. } ты. } винъ. }	ворухнўвъ, ворухнўла, ворухнўло.	мы. } вы. } оны̀. }	ворухнўлы.

И Л И

един. число.		множ. число.	
я. } ты. } винъ. }	поворушы́въ, поворушы́ла, поворушы́ло,	мы. } вы. } оны̀. }	поворушы́лы

Прошедшее многократное.

един. число.		множ. число.	
я. } ты. } винь. }	ворушы́въ, ворушы́ла, ворушы́ло,	мы. } вы. } воны. }	ворушы́лы.

Давнопрошедшее.

един. число.		множ. число.	
я. } ты. } винь. }	вору́шувавъ, вору́шувала, вору́шувало.	мы. } вы. } воны. }	вору́шувалы

Будущее однократное.

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	ворухнѹ ворухнѣшь ворухнѣ или -нѣть	мы. вы. воны.	ворухнемѹ, ворухнетѣ, ворухнѹть.

И Л И

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	повору́шу, повору́шышь, повору́шыть.	мы. вы. воны.	повору́шымо, повору́шыте, повору́шать.

Будущее многократное.

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	бѹду } бѹдешъ } бѹде } вору́шыть	мы. вы. воны.	бѹдемо } бѹдете } бѹдутъ } и л и вору́шыты.

И Л И

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	ворушы́тыму, -тымешъ -тыме, и л и меть.	мы. вы. воны.	ворушы́тымемо -мете -мутъ.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

един. число.		множ. число.	
я.	—	мы.	ворушімо.
ты.	ворушы	вы.	ворушіть.
винь.	нехай ворушыть.	вонь.	нехай -шать.

ИЛИ

един. число.		множ. число.	
я.	—	мы.	поворухнімо
ты.	поворушы	вы.	-ніть.
винь.	нехай -шыть.	вонь.	нехай -нуть.

Будущее однократное.

един. число.		множ. число.	
я.	—	мы.	ворухнімо,
ты.	ворухні.	вы.	ворухніть,
винь.	нехай ворухне, или -неть	вонь.	нехай -нуть.

НЕОПРЕДѢЛЕННОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время наст. ворушыть, или ворушыты.

Прош. однокр. ворухнуть, ворухнуты, поворухнуть.

ДѢПРИЧАСТІЯ.

Настоящ. ворушачы.

Прош. одн. ворухнўшы, поворухнўшы.

Прош. многокр. ворушывшы.

О неправильныхъ глаголахъ Малороссійскаго нарѣчія, велику въ нихъ важныхъ отъ правилъ отступленій весьма мало, говорить было бы излишне.

2.) О П Р И Ч А С Т І Я Х.

Причастій ни настоящаго, ни прошедшаго времени у Малороссіянъ совсѣмъ нѣтъ; а замѣняютъ оныя мѣстоименія, первое той, що, тотъ, который и глаголъ въ настоящемъ времени, а

последнее тѣже мѣстоименія и глаголь въ прошедшемъ времени, на пр:

Подай, паньчу! мыні тую свѣчку, що на столі стоить.

Тымушь я нечувъ теі казані, що въ цѣркві дякъ чытавъ.

д.) О ПРОТЧИХЪ ЧАСТЯХЪ РѢЧИ.

Нарѣчія, такъ какъ и прилагательныя имѣна, имѣють свои степени уравненія, на пр: дѹже, сильно, дѹжше или дужійше, сильнѣе, найдѹжше, или предѹже, пресильно.

Всѣ другія правила Нарѣчій, Предлоговъ, Союзовъ и Междуметій словопроизводной части Грамматики, говоря вообще, суть тѣже, что въ настоящемъ Россійскомъ языкѣ <...>

(С. 1—21)

Павловскій А. Грамматика Малороссійскаго нарѣчія. — Санкт-Петербург, 1818.

ПРИБАВЛЕНІЕ КЪ ГРАММАТИКѢ МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ. ИЛИ, ОТВѢТЪ НА РЕЦЕНЗІЮ, ЗДѢЛАННУЮ НА ОНУЮ ГРАММАТИКУ

Въ 1818 году, при отъѣздѣ изъ С. Петербурга, понадобилось мнѣ напечатать давно лежавшую у меня въ тетрадяхъ книжку, подъ названіемъ: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія. Или, Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями.* При изданіи сей книжки я отнюдь не помышлялъ, что бы предметъ ея — какъ весьма, казалось, неважный — могъ склонить на себя вниманіе людей въ свѣтѣ уже извѣстныхъ своими филологическими произведеніями. Однако же возвратившись въ С. Петербургъ, и перечитывая журналъ *Сынъ Отечества*² на 1818 годъ, я нашель въ № XXIII на оную книжку Рецензію Князя *Цертелева*. — Я не имѣю чести быть извѣ-

² Російський історико-політичний та літературний журнал, що виходив у Петербурзі з перервою у 1812—1852 рр. — *Упор.*

стнымъ Его Сіятельству; и потому не могу изъяснить лично моею благодарности за трудъ, которымъ ему угодно было открыть свои мысли, въ разсужденіи моею книжки. Но какъ мысли его по многимъ мѣстамъ той книжки съ моими мыслями несходствуютъ: то я прошу у Его Сіятельства позволенія, на тѣ несходства объясниться. — Сіе необходимо нужно для любящихъ истину и Русскую словесность³. Кому угодно, тотъ можетъ читать Рецензію въ подлинникѣ; а я здѣсь покажу однѣ только наши несходства — по продолженію самой Рецензіи.

(С. 1—2)

<...> В статьѣ о мѣстоименіяхъ сочинитель пишетъ такъ:

И.	я,	ты.
Р.	—	—
Д.	мини,	тоби.

Линѣчка, стоящая подъ какимъ либо словомъ, показываетъ, что и на ея мѣстѣ должно стоять то же самое предъидущее: но всякой, знающій сколько нибудь Малороссійское нарѣчіе, скажетъ, что мѣстоименія *я* и *ты* имѣютъ въ родительномъ падежѣ *мене, тебе*.

О.

Въ Грамматикѣ моею напечатано вотъ какъ:

	я.	ты.	себе.		В.	менѣ	тебѣ	себѣ
И.	я	ты	—		З.	—	ты	—
Р.	—	—	—		Т.	мною	тобою	собою
Д.	мыні	тобі	собі		П.	объ мыні	тобі	собі

не очевидно ли же, что линѣчки показываютъ, что изъ сихъ мѣстоименій *себе* именительнаго, всѣ три родительнаго, *я* и *себе* звательнаго падежей не имѣютъ? — Иначе, по смыслу рецензіи, сверхъ родительнаго всѣхъ сихъ трехъ мѣстоименій, *себе* должно имѣть падежъ именительный, а *я* и *себе* звательные падежи такіежъ, какъ ихъ винительные, то есть *мене, себе*: что однакожъ было бы въ Грамматикѣ очень ново. Мысль мою, безъ сего моего объясненія, могли бы раскрыть линѣчки, проведенныя мною в склоненіи мѣстоименія *себе* и въ зательномъ падежѣ мѣстоименія *я*: но онѣ, не знаю по чему, не вошли въ лабораторію Рецензіи. Въ прочемъ, можетъ быть, и лучше бы было, вмѣсто

³ Латинская пословица: *Littera dicta perit, littera scripta manet.*

линѣчекъ, оставить пустыя мѣста: но я сочинялъ свою Грамматику близъ тридцати лѣтъ назадъ, и по тому держался тогдашняго въ книжномъ правописаніи обычая.

Однако я сказалъ, что линѣчки мои показываютъ, будто мѣстоименія *я, ты и себе* не имѣютъ родительнаго падежа; нѣтъ, я не то утверждаю, что бы сіи мѣстоименія родительнаго падежа вовсе не имѣли: они его имѣютъ, но только не *мене, тебе, себе*, а вмѣсто сихъ словъ они по вопросу *чьй, чья, чьѣ?* заимствуютъ приличные падежи отъ мѣстоименій *мій, твій, свій*, на прим. *се цуцькѣ* (щенокъ) *МІЙ*, а *ся хустынка* (платочекъ) *ТВОЯ*; *хлопья* (мальчикъ) *уколело СВОЮ пучку* (палець); а по вопросу *для, до, изъ, отъ, у кого?* то есть, для родительнаго падежа, управляемаго предлогами, заимствуютъ у себя же падежъ винительный, на прим. *для когò кравецъ шьѣ кожухъ* (для кого портной шьетъ шубу)? *для МЕНЕ, ТЕБЕ, СЕБЕ*; и такъ словъ *менѣ, тебѣ, себѣ*, такъ какъ составляющихъ собственно падежъ винительный, въ родительномъ падежѣ — хотя бы и на мѣсто линѣчекъ — писать не слѣдуетъ; да и ни кто не говоритъ ни въ Малороссійскомъ, ни въ чистомъ Рускомъ языкѣ, на прим. *эта МЕНЕ* (моя) *собака*; такая рѣчь была бы нескладная, употребляемая только недоучившимися Рускому языку иностранцами: *эта МЕНЕ* (моя) *сапакѣ*; *зей дитинѣ ТЕБЕ* (твой) *шенихѣ, кралишка*.

(С. 6—9)

<...> Нѣкоторыя слова пишетъ неправильно, на примѣръ:

<i>вечера</i>		<i>вечеря</i>
<i>пайматка</i>		<i>паниматка</i>
<i>ныдить</i>		<i>нудить</i>
<i>хвостыкѣ</i>		<i>хвастыкѣ</i>
<i>бисѣ-дерево</i>		<i>божѣ-дерево или божѣ дерево</i>

Правила для Малороссійскаго нарѣчія ни какимъ ученымъ обществомъ еще не писаны и не утверждены; а потому и не извѣстно еще, какъ должно писать на семъ нарѣчіи *правильно*; и я въ Грамматикѣ писалъ слова по тому произношенію, или употребленію, какое мнѣ случалось слышать въ разныхъ мѣстахъ, а главнѣйше въ Кіевѣ, гдѣ, какъ извѣстно, прежде жили древнѣйшіе Славяне *Поляне, Кій*, строитель Кіева, сами Государи и Малороссійскіе Гетманы, а слѣдовательно и языкъ былъ въ чистѣйшемъ состояніи, а по крайней мѣрѣ бывають случаи и те-

перь слышать различныя измѣненія Малороссійскаго нарѣчія. Однако же я не спорю и въ томъ, что нынѣ *Полтавское* нарѣчіе *Кіевскому* предпочитается, и не безъ причины.

Вечѣра хотя и грубенъко, но Малороссійское, а *вечеря* Славенское, наше церковное, слово. — У сосѣдей Поляковъ также *wieczera*, а не *ia*.

Конечно *паниматка*, а не *пайматка*; но избѣгая запинки языка отъ слога *ни*, большею частію говорятъ *паймѣтка*, *пайматѹся*.

(С. 14—16)

<...> *Нѣдѣть*, значить, какъ я и въ Грамматикѣ перевелъ, СО СКУКИ УМИРАТЬ, также за ДѢЛОМЪ БЕЗОТХОДНО СИДѢТЬ, КОРПѢТЬ; а *нудить*, или по произношенію Малороссійскому точнѣе *нѹдыть*, ТОШНИТЬ, то же, что и *вѣдыть*: и такъ, между *нѣдыть* и *нѹдыть* великая разница.

(С. 17)

<...> Къ недостаткамъ разсматриваемой книги можно отнести и то, а) что сочинитель говоритъ иногда не опредѣлительно, на прим. на стр. 2 сказано: *и* по большой части произносится как *ы*; здѣсь можно бы упомянуть по крайней мѣрѣ главные случаи: сказать, что буква *и* выговаривается какъ *ы* (или лучше сказать нѣсколько мягче) въ концѣ глаголовъ на прим. *ходыти* и въ творительныхъ падежахъ именъ на прим. *рукамы*...

О.

И концы глаголовъ и творительные падежи не составляютъ главныхъ случаевъ для перемѣны Малороссіянами *и* на *ы*. Въ словахъ: *синій*, *нитка*, *листь*, *одинъ*, *чистый*, *пишетъ*, *наклонилъ*, *прислонился*, *приди*, *вихоръ*, *осипъ* и проч. они говорятъ: *сыній*, *нытка*, *лысть*, *одынъ*, *чыстый*, *пыше*, *наклонывъ*, *прислонывся*, *пыды*, *выхоръ*, *осыпъ*; и по тому я утверждаю, что *и* не только по большей части, но всегда произносится какъ *ы*, твердо: скажите мнѣ случай, гдѣ Малороссіянинъ, читая какую-либо бумагу (разумѣется, правильно по руски написанную) *и* не будетъ произносить какъ *ы*? — Но концы глаголовъ и творительные падежи составляютъ еще, по словамъ вашимъ, главные случаи: хотѣлъ бы я знать сіи случаи въ ихъ подробности!..

Вы еще говорите, что буква *и* у Малороссіянь произносится нѣсколько мягче, нежели *ы*; это значить, что вы говорите еще больше неопредѣлительно, нежели я. Ибо какой существуетъ

средній тонъ между *и* и *ы*? развѣ только иностранцевъ, недавно въ Россіи живущихъ <...>

(С. 25—27)

<...> Въ сихъ рѣчахъ вы вездѣ услышите отъ Малороссіянина, ежели бы онъ сталъ ихъ переговаривать, чистое *ы*.; ибо они, какъ и всѣ прочіе Россіяне, имѣя голосовые орудія совершенныя, произносятъ чисто и ясно всѣ буквы.

<...> и в) часто безъ нужды затрудняетъ читателя правописаніемъ своимъ, употребляя на прим. вмѣсто *г* произносимаго какъ *г*, буквы *кг*, равно и вмѣсто *ѣ* произносимаго какъ *и*, букву *і*. Кажется, гораздо лучше писать настоящимъ образомъ, поставляя надъ оными двѣ точки...

Для означенія трехъ звуковъ въ Малороссійскомъ нарѣччі, которыхъ я неумѣлъ изъяснить лучшимъ способомъ, какъ соединяя вмѣстѣ двѣ буквы *кг*, *дж* и *дз*, поставьте надъ буквами *г* и *д* двѣ точки, или выдумайте особые какіе нибудь знаки, въ томъ есть воля ваша; лишъ бы оные знаки хорошо изъясняли въ рѣчи тѣ самые звоны, которые въ книжкѣ я разумѣлъ. — Ежели, однакоже, въ письмѣ Малороссійскомъ, удерживая букву *ѣ*, писать надъ нею, какъ вы назначаете, двѣ точки .. то слова такія въ произношеніи будутъ весьма странны. Въ Рускихъ книгахъ принято писать только надъ буквою *е* двѣ точки (*ѣ*) или вмѣсто того двѣ буквы *іо* со знакомъ свѣрху ихъ \wedge (*іо*); и онѣ въ семъ случаѣ имѣють острой, или тупой, звонъ, употребляемый только въ просторѣччі, какъ въ словахъ: *всѣ обо всѣм*, *тѣрка*, *ѣришъ*, *бѣтъ*, *поѣшь*, *ржѣшь*, *поплѣвываетъ*; и такъ слова, на прим. *свѣчка*, *хлѣбъ*, *снѣдъ*, *мѣрка*, *нѣтъ*, *звѣрь*, *звѣзда*, *синѣе*, *спѣвалъ*, *пѣсня*, *человѣкъ*, не только Малороссіянинъ, но и всѣ другіе будутъ в чтеніи произносить остро: *свѣчка*, *хлѣбъ*, *снѣдъ*, *мѣрка*, *нѣтъ*, *звѣрь*, *синѣе*, *спѣвалъ*, *пѣсня*, *человѣкъ*; т. е. какъ въ словѣ *Маіоръ*. — Но какое произношеніе будутъ еще имѣть звуки *кг*, *дж* и *дз*, ежели написать ихъ двойными буквами, но поставятъ надъ буквами *г* и *д* двѣ точки, на прим. въ словахъ: *ѣныпецъ*, *ѣудъ*, *ѣвалтъ*, *ѣжѣут*, *ѣзѣнь*, *ѣзусъ*...

О буквѣ *ѣ*. Возьмемъ въ примѣръ слово *синій*. Всякъ имѣющій здравое чувство слышанія, долженъ признать, что Великороссіяне въ семъ словѣ букву *і* произносятъ весьма мягко, и точно такъ, какъ Малороссіяне букву *ѣ*: вотъ вся причина, почему я вмѣсто *ѣ* въ Грамматикѣ писалъ *і*. Я однакоже повторяю

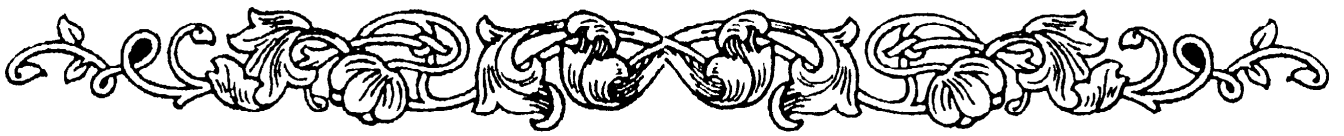
присемъ правило, которое написалъ въ Грамматикѣ на стран. 3й, что буква ѣ перемѣняется у Малороссіянь только въ произношеніи, а не на письмѣ; ибо они всегда пишутъ также: мѣсто, хлѣбъ, дѣло, бѣда, рѣдкость, снѣгъ, свѣтъ, человѣкъ, и проч.

<...> Вообще, относительно до моего правописанія, я старался какъ можно всѣ слова Малороссійскія излагать на письмѣ тѣми самыми буквами и удареніями, какими онѣ тамъ произносятся <...>

(С. 28—31)

Павловскій А. Прибавленіе къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. или, Отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику. — Санкт-Петербург, 1822.

РУСАЛКА ДНѢСТРОВАЯ (1837)

Український альманах, упорядкований і виданий 1837 р. у м. Будапешті “Руською трійцею” — Маркіяном Шашкевичем, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем, “Русалка Днѣстровая”, до якої увійшли західноукраїнські фольклорні та оригінальні твори членів “Руської трійці”, стала першою в Галичині книжкою, надрукованою живою народною українською мовою, гражданським шрифтом¹ та новим правописом, що протиставило її традиційним для Західної України виданням, написаним язичієм², церковнослов’янською кириличною азбукою та з дотриманням етимологічного правопису XVII—XVIII ст.³ Орфографія “Русалки...”, засади якої сформулював М. Шашкевич у передмові до цього видання, була зорієнтована на принцип “пиши, як чуєш, а читай, як видиш”, тобто на фонетичний принцип.

Як така, що заперечувала мовну й правописну галицьку традицію, а також через національно-патріотичний зміст, “Русалка Днѣстровая” була різко негативно оцінена в галицьких консервативних колах, заборонена й вилучена з ужитку австрій-

¹ Шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії за наказом царя Петра I у друкуванні книжок світського змісту замість давньоруського півуставу (1708—1710). 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. У Західній Україні, що перебувала під владою австрійського монарха, гражданку вперше застосували видавці “Русалки Днѣстрової”, однак остаточно в Галичині, Закарпатті та на Буковині вона витіснила традиційну кирилицю лише в другій половині XIX ст. — *Упор.*

² Штучно створена книжна мова, що побутувала в Західній Україні в XIX ст., являла собою суміш старослов’янської мови з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. — *Упор.*

³ Традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. Суть його полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання. — *Упор.*

ським урядом; її правопис поширився в Галичині. Однак певні інновації упорядників альманаху були позитивно сприйняті в Наддніпрянській Україні та закріпилися в сучасному українському правописі. Так, адаптуючи російську гражданку до звукової системи української мови, видавці “Русалки...” відмовилися від літер **ъ** та **ы**; звук [e] передавали літерою **е**, а для йотованого [e] увели букву **є**, [u] незалежно від його походження передавали літерою **и**; йотоване [o] уперше стали позначати буквосполученнями **йо**, а м’якість приголосного перед [o] — буквою **ь**. Не прижилися введені в азбуку літери **џ** на позначення афrikати [дж] та **ѣ** для передачі нескладотворчого [y].

РУСАЛКА ДНѢСТРОВАЯ ПЕРЕДСЛІВЄ.

<...> Сказати нам дащо о правописи сей книжочки. Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперѣшному язикови истинное лице; за-для-того держалисмо-ся правила: “пиши як чуєшь, а читай як видишь”. Из сего огляда приймилисмо сербское џ (виџу *wydzu*) и волоское ѣ (аѣ, аѣ *Erazm. Rotterd.*, аѣ, еѣ, еѣ, спѣваѣ, *spiwaw*; душеѣ *dušev*) а є завсѣда в силѣ *je* або *ьe* употребляем (моє, *тоје* земле, *zemlě*, загороде, *zahorodě*, *zahorodie*).

(С. V)

<...> II. ОБРЯДОВІ ПѢСНѢ.

А. КОЛЯДКИ.

(Від Калушѣ зібраѣ Д. Вагилевичь. ⁴)

<...> 2.

А з гори, з долу вѣтер повѣваѣ
Дунай висихаѣ, зѣльом заростаѣ,

⁴ Д. Вагилевич — Далибор Вагилевич — псевдонім Івана Вагилевича. — Упор.

Зѣльом трепѣтьом вшеляким цвѣтом —
Дивное звѣре спасає зѣле,
Спасає зѣле сивий оленець,
На тім оленци пядесять ріжків
Пядесять ріжків, єдин тарелець,
На тім тарелци золотий стільчик
На тім стільчику чемний молодець
На гусли грає, красно спѣває. —
Надійшоў д нему батенько єго:
Ти сину сидишь, а нич не видишь,
Турки, Татари Підгіря взяли,
Полон забрали долгѣв пігнали.
Сѣдлай ми тату коня бистрого,
Злагодь ми тату меча острого;
Най я поѣду Турки догоню,
Моє Підгіря назад обороню,
Назад оберну красче осацу,
Ой як догониў та-й ѣх розрониў,
Своє Підгіря назад обернуў,
Назад обернуў красче осадиў. —
Ой, осадиў він три села людьми:
Ой, та єдно село старими людьми
А друге село парубочками
А третє село дѣвчиноньками;
Старіѣ люди усѣм судили,
А парубочки в війську служили
А дѣвчиноньки шитоньки шили.

(С. 37—38)

<...> 4.

Ой в горѣ, в горѣ, в шоўковій травѣ,
Та в тій травици стоѣт наметець,
На тѣм намѣтци золотий стільчик;
На тім стільчику можний панонько,
Двома орѣшки да цитаючи,
Трома яблочки підкидаючи;
Вицитаў коня та с під короля,
А в того коня золота грива,
Шоўковий хвостик срѣбні копита; —
Шоўковий хвостик слѣд замѣтає,

Срѣбні копита кремѣнь лупають,
 Кремѣнь лупають церков мурують,
 Мурують же ѣ с трома верхами,
 С трома верхами, з двома віконци. —
 В одно віконце изходить сонце,
 В друге віконце мѣсець заходить,
 А в райскі дверѣ сам господь ходит,
 Сам господь ходит, службоньку служить,
 Службоньку служить, найперше Богу,
 А по Богови божой матери,
 А по матери господареви. —

(С. 39—40)

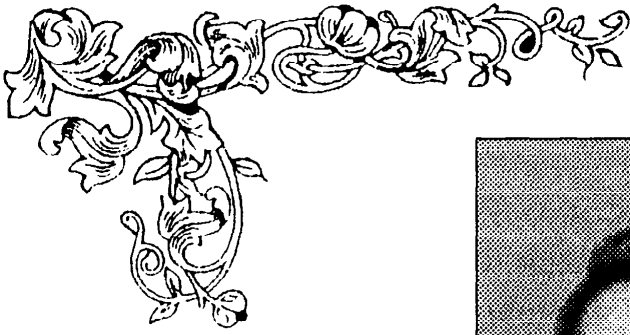
<...> 7.

Була в батенька нова свѣтлонька,
 А коло неѣ садок сацений,
 Садок сацений злотом ряшений,
 А в тім садочку зелене вино. —
 Стереглаж его красна дѣвонька,
 Та стерегучи шитѣнко шила,
 Шитѣнко шила твердо уснула:
 Та надлетѣли райскі пташеньки,
 Сѣли упали на злоту рясу,
 А злота ряса та зазвенѣла,
 В тім се дѣвонька з сну пробудила:
 Ой, гушу! гушу! райскі пташечки,
 Не вам то батько садочок садиў,
 Садочок садиў, все злотом рясиў,
 Зелене вино самѣй надобно;
 Маю братѣнька на оженѣню,
 Сама молода на відданѣню <...>

(С. 41—42)

Русалка Днѣстровая: Фотокопія з видання 1837 р. — Київ,
 1972.

Маркіян ШАШКЕВИЧ
(1811—1843)

Культурний діяч, поет, фольклорист, перекладач; священник.

Один із засновників та ідеолог “Руської трійці” — організації, створеної в Галичині, що вважала своїм завданням культурно-просвітницький розвиток і національне відродження України.

У ХІХ ст. в Галичині виникла й активно поширювалася ідея використання в українському письмі латинського алфавіту (його польської видозміни). Головним пропагандистом цієї ідеї був український філолог Йосип Лозинський.

Свою позицію він теоретично обґрунтував у спеціальній статті “Про запровадження польської абетки в руську писемність” (1834) та унаочнив в опублікованій цим алфавітом своїй етнографічній праці “Руськоє весєле” (1835).

Пропозиція Й. Лозинського викликала в галицькому суспільстві різкий спротив та гостру правописну полеміку що дістала назву “азбучної війни”.

Одним із непримиренних опонентів Й. Лозинського в правописній боротьбі був М. Шашкевич, який у рецензії на “Руское вєсьлє” (1835) та брошурі “Azbuka i abecadło” (1836) рішуче виступив проти спроб латинізації українського алфавіту.

РУСКОЄ ВЕСѢЛЄ ОПИСАНОЄ ЧЕРЕЗ І. ЛОЗѢНЬСКОГО

Велика и всехвяльна [!] була гадка писателя сего дѣла, згорнути ладканя, привести їх в лад, и приложити к ним опис обрядів весѣльных народа руского. Путрудиў-ся писатель не мало, заким їх з помеж народа, з вѣчноѢ казаў-бись нетямки двиг, також з других писателѣв виняў и всякую пѣснь на єя питомим постановиў мѣстци ¹. Лишь жальковати-ся, що ще и половини всѣх обрядів и пѣсень по всей Руси спѣваємих не зібраў — лишь доганочка, що не встрѣчаєм в сей книжцѣ того, чогосмо ждали, и чого при зберцѣ народних пѣсень не льза забувати. — К чему-би нам придались зберки народних, перед всѣма обрядових пѣсень, з якого станица нам ся присмотрувати на них и сам ся присмотрюваў, як давні тиѣ пѣсни и обряди, и про що доси не зветочѣли и не перегомонѣли, котрі передвѣцькі а котрі нинѣшні, яка в них всѣх разом мисль; що там дѣют князѣ, княгинѣ, бояри. хоругви, коровай, кудерне деревце в ним, золотокуючі ковальчики, що косу росковуют, єдамашки, паволока, посаг, хлѣб и сіль, козаки, скупини, и много єнчого; — на останок о папѣвѣ [!] и складѣ пѣсень весѣльных, чим відличают-ся від думок, чабарашок, шумок, коломийок, и єнчих пѣсень руских? — о сем всѣм нѣ слѣду; писатель бѣля того тозлегонька незнакомо перемчяў, або моўчки цѣло мимолишиў. — Язык и правопись в сесѣм хорошим дѣлѣ, (не мовлю в пѣснях) перший мало а вторая цѣло, не рускі. Велично красні дѣви (ладканя); прибраў в лахматѣ не наське переплѣў красні пахнючі цвѣти терниноў и бодлаками, нарядиў чужі мисли и слока нагинками рускими, и поставиў на їх причолку дивогляди *Księdz, najwiękшы, seudzia łasno, starościny, chorożу, źridło*, и аще дуже много єнчих, що истинного Русина ужесают.

Найбільшою обманою, ба неспрощеним грѣхом в сем дѣлѣ є, що писатель відвегши Азбуку питому рускую, приняў букви ляцькіѣ, котрі цѣло не пристають к нашому языкови ². Чи годит-ся безчестити святиню? чи годит-ся потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодости нашої опѣкувау, заступаў від

¹ Шкода, що П. Л. не госновау-ся многоцѣним дѣлом Г. Дмитра Бантиш-Каменского: *Исторія Малой Россіи*. — Моск. 1830. — Часть III.

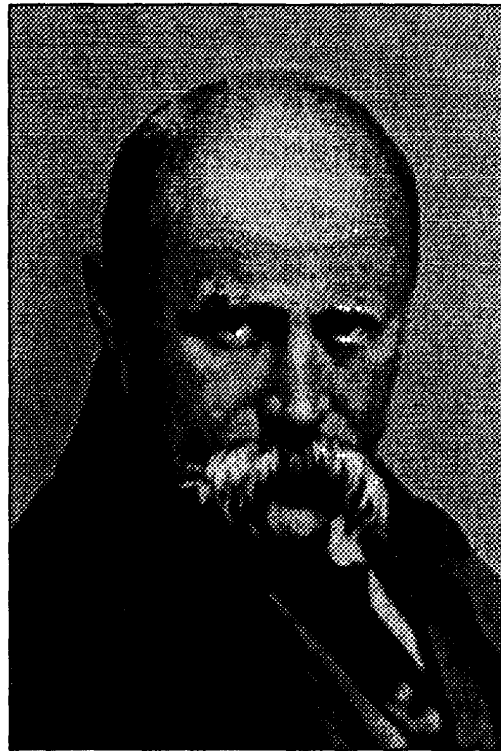
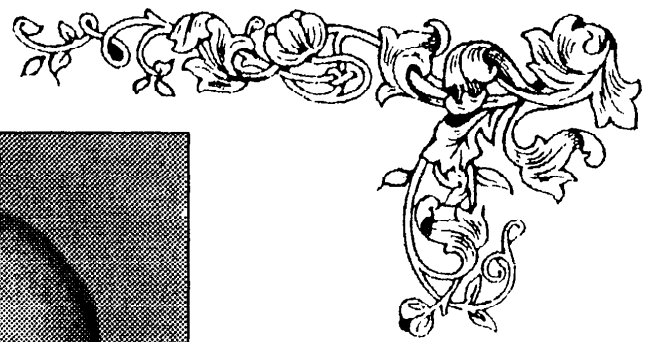
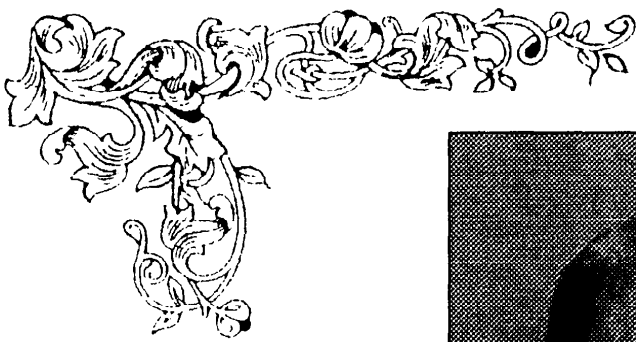
² Глянь народололюбивий читателю: *Odpowied na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego* (Г. Левѣцкого) в *Przemyslu* 1835. — *Азбука і Abecadło* — (*Uwagi nad rozprawą*) *O wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismieunictwa [!] ruskiego* — тамже 1836. —

бури, хорониў перед жегущим огнем, придаржуваў душу в тлѣн-
нім тѣлѣ? Чи годит-ся відвергати Азбуку святого Кирилла любо-
мудрця високоумного, многоученного, що ся так добре вдивиў в
язык славянскій, що бистрим соколовим оком проймиў го на
вскрїзь, що сильним думаящим духом обняў всѣ голоси велично-
го звенящего языка Славян, а знаючи добре, що ѣх нѣ гречес-
кими нѣ римскими буквами не льза писати, яў-ся подати нам су
кромі знаки, писменні сотворити Азбуку народно-славянскую,
и звѣў дѣло піднебесное, с котрим кромѣ греческой и латиньской
нѣ одна правопись [!] з помеж тая многа языків рїмнѣ придержа-
ти нездужат? — Лишиў-ся тот подарок сего великого мужа свя-
тим найчестнѣйшим, найдорожчим спадком, котрого нам всѣ за-
видуют, котрий нас перед веським прославляє свѣтом, до кото-
рого наші дѣди цѣлим сердцьом прилѣгали, неугасимою милостію
обнимали, вѣчнодбающим оком стерегли, и питомими грудьми
заступали. — И чиж можно було инакше? Азбука святого кири-
ла [!] була нам небесною, незборимою твердою перед довершен-
ним знидѣньом, була найкрѣплѣсчим стоўпом, несхолибимою
скалою, на котрій Русь святая через тїлько столѣтей люто печале-
на, крепко стояла. — Е то дѣва райская звѣздострїйна озорена
добродѣйною силою, що нас теплим солоденьким дохом [!]
овѣвуе; еѣ то чудне дѣло, що ми доси СУСИМАМИ! —

Шашкевич М. Руское весѣлье описаное через І. Лозѣньского
в Перемишли — в типографїи владичнїй гр. кат. 1835 // Русалка
Днѣстровая. — Будим, 1837. — С. 130—133.

Тарас ШЕВЧЕНКО
(1814—1861)

Визначний поет, художник, мислитель. Автор відомої в цілому світі та визначальної для України поетичної збірки “Кобзар”.

Основоположник нової української літературної мови. Уклав та опублікував 1861 р. у Петербурзі “Букварь южнорусскій” — підручник-читанку для українських недільних шкіл.

У “Букварі...” Т. Шевченко використав фонетичний правопис, а саме — його слобожанський варіант¹.

¹ Слобожанський правопис — варіант фонетичного правопису, що ним у першій половині ХІХ ст. користувалися наддніпрянські письменники П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка та ін. У слобожанському правописі послідовно використовувалися літери російського алфавіту з дотриманням їхньої вимови. Так, звук [і] передавали російською літерою **и**, [и] — буквою **ы**, йотоване [о] та м'якість приголосного перед [о] — літерою **ё** тощо. — Упор.

БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКІЙ

ВЕЛЫКА АЗБУКА.

А Б В Г Д Е Ж З И І Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ъ Ы Ь Ъ Э Ю Я Ѡ ѡ

МАЛА АЗБУКА.

а б в г д е ж з и і й к л м н о
п р с т у ф х ц ч ш щ ѡ ѡ
ѡ э ю я Ѡ ѡ

Л Щ М Н О П
Ч Т К Ъ Ш Ъ
Ъ Е Х И Ѡ Ц
Й Ж Ф Ъ ѡ Я
Р А Д Э Ю Ы
З У І Г Б С
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

СКЛАДЫ

Стыхъ пёрвый.

Чи-е що лұч-че, кра-ще въ сві-ти,
Якъ у-кұ-пи жи-ты,
Зъ бра-томъ доб-рымъ доб-ро пєв-не
По-знать, не-ди-лы-ти.

Стыхъ дрўгый.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ви
Сєр-цемъ о-ди-но-кымъ
И-на злыхъ мо-ихъ по-гля-ну
Не-злымъ мо-имъ Ѡ-комъ.

Стыхъ трєтій.

Спа-сы ме-нє, по-мо-лю-ся
И вос-по-ю знѡ-ву, —
Тво-и бла-га чї-стымъ сєр-цемъ
Псал-момъ ты-химъ, нѡ-вымъ.

Стыхъ четвёртый.

Го-сподь лю-быть сво-и лю-де,
Лю-бить, не-о-ста-выть
До-жы-да-е, по-ки прàв-да
Пе-редь ны-ми ста-не.

Стыхъ пятый.

Влов-лять дү-шу прà-вед-ны-чу,
Кровь дò-бру о-су-дять,
Мы-нì Го-спò-дь при-ста-ны-ще
За-стүп-ны-комъ бу-де.
И воз-дасть имъ за ді-ла ихъ
Кро-ва-ви лу-ка-ви,
По-гү-быть ихъ, и ихъ слà-ва
Ста-не имъ въ не-сла-ву.

Стыхъ шòстый.

Пса-ломъ нò-вый Го-спо-де-ви
И нò-вую слà-ву
Вос-по-ёмъ чест-нымъ со-бò-ромъ
Сёр-цемъ не-лу-ка-вымъ,
Во-псал-ты-ри и тым-пà-ни
Вос-по-ёмъ бла-гà-я,
Я-ко Богъ ка-ра не-пра-выхъ
Пра-вымъ по-ма-гà-е,
Пре-по-дòб-нì-и во слà-ви
И на ты-хихъ ло-жахъ
Ра-ду-ют-ця, сла-во-слòв-лять
Хва-лять и-мя Бò-же.

ПСАЛОМЪ СXXXII.

Чи е що краще, лүчче въ світи
Якъ у кўпи житы
Зь брàтомъ дòбрымъ, добрò пèвне
Пожыть не дилыти?
Яко миро добро-вòнне
З головы чеснòи
На бòроду Аарòню
Спадаé росòю,

На гаптòвани омèты
 Ризы дорогòи;
 Або рòсы Ермонскіи
 На святіи гòры
 Высòкіи Сіоньскіи
 Спадають, и творять
 Добрò тварямъ земнорòднымъ
 И землї и лю́дямъ...
 Оттàкъ братївъ благїхъ своихъ
 Господь не забуде.
 Воцаритця въ дòму тыхимъ
 Въ семьї тїй вельїкїй,
 И пошлè имъ дòбру дòлю
 Одъ вїка до вїка.

(С. 11—15)

<...> НАРОДНИ ПОСЛОВЫЦИ.

Аби булы побрязкачі,
 То бóдутъ и послухачї.

Аби мыні мїсяць свиты́въ; а зóри я й кулакóмъ достàну.

Або ты, тàту, йды по дрóва,
 А я бóду дóма;
 Або жь я бóду дóма,
 А ты йды по дрóва.

Брехнèю увèсь свить прóйдешь — та наза́дъ не вèрнешся.

Гóсти пèршого дня — зóлото;
 Другóго — сриблó;
 А трèтèго — мидь,
 Хочь додóму идь!

Богàто панївъ — а на грèблю й нїкому.

Застàвъ дурнóго Бóгу молы́тця — то винь и лобь пробьè.

Зь брехнї не мрутъ —
 Та вїры билшь не-ймутъ.

Зь дужымъ — не борысь;
 А зь багàтымъ — не судысь.

Кому-кому, а кущому буде!

Казавъ панъ:

Кожухъ дамъ —

Та й слово ёго тёпле.

Ледачому животóви — и пироги вадять.

Не вирь

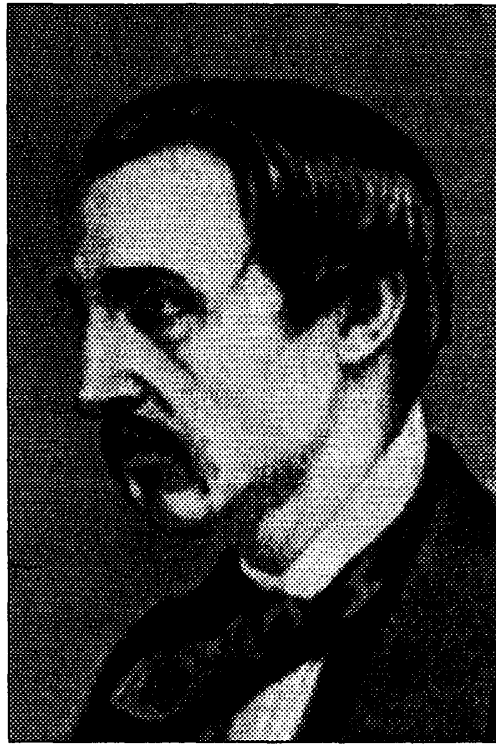
То звирь:

Хочь не вкусыть — то злякае.

(С. 31—32)

Шевченко Т. Букварь южнорусскій. — Санкт-Петербург, 1861 (Фототипічне видання. — Київ, 1991).

Пантелеймон КУЛІШ

(1819–1897)

*Письменник, публіцист, перекладач, критик, етнограф, історик, видавець і громадський діяч. У 1856–1857 рр. видав двотомні “Записки о Южной Руси”, а 1857 р. — “Граматку”, де запровадив новий фонетичний правопис, що за його ім’ям дістав назву “кулішівка”. Цей правопис використаний також у журналі “Основа” (Санкт-Петербург, 1861–1862), одним із засновників і редакторів якого був П. Куліш. Найбільшим досягненням кулішівки було усталення вживання літер **і** та **и** для передачі звуків української мови [i] та [u] будь-якого походження. Як недоліки кулішівці закидають збереження архаїчних елементів, від яких уже відмовилися попередники П. Куліша, непослідовність вживання літер **е** та **є**, надмірну фонетизацію правопису деяких морфем тощо.*

Ці недоліки до певної міри були усунуті в “Записках Південно-Західного Відділу Російського географічного

товариства” (1873), що їх співавторами були

П. Житецький та К. Михальчук.

Правопис П. Куліша набув свого часу значного поширення.

У російській Україні кулішівка вживалася до заборони українських друкованих видань Емським указом (1876) та після зняття цієї заборони протягом 1905—1914 рр., зокрема, дещо удосконалена, в “Словарі української мови” Б. Грінченка. На західноукраїнських землях кулішівка лягла в основу правописної системи Є. Желехівського (желехівки), що 1893 р. була офіційно визнана в Галичині й Буковині як загальноприйнята та проіснувала тут до 1922 р.

ГРАМАТКА

Скільки ні єсть у насъ по Вкраїні граматокъ и букварівъ, то всі вони не годятця намъ для першої нау́ки письме́нства, бо печата́ні не нашо́ю мо́вою, а черезъ те вся́ка дити́на до́вго ну́дитця надъ кни́жкою, по́ки на́вчитця иноязи́чниі слова́ розби́рати, че́резъ те на́довго діти зъ до́му для нау́ки одлуча́ютця, одъ робо́ти одвика́ють, псу́ютця безъ отце́вського й мате́ринського до́гляду, ище́ жъ за до́вгу и трудну́ нау́ку тре́ба не ма́ло й плати́ти. Тимъ и письме́нство не ду́же ши́ритця въ насъ поміжъ людьми́; а тимъ ча́сомъ леда́чі писарі и всякі нечесті́ві зако́нники те́много чоло́віка мороча́ть і тісня́ть, бо неписьме́нний чоловікъ — все одно́, що те́мний на о́чи: куди́ поведе́ поводи́рь, туди́ и йде́ — хоть би́ и въ я́му. Тре́ба учи́ть дите́й письме́нства такъ, щобъ, ду́рно ча́су не га́явши, шви́дко зрозумі́ла дити́на нау́ку чита́ння, а до се́го найпе́рва по́мічъ — щобъ грама́тка зложена́ була́ рідною́ Українсько́ю мо́вою. Навчи́вшись чита́ть по-сво́єму, уся́ке зрозумі́е и Церко́вну, и Моско́вську печатá; то́гді й неха́й берéтця за які́ хоча́ кни́ги. Отсе́ жъ напечатана́ така́ Грама́тка. У́чачись чита́ть, не бу́де тутъ спотика́тись дити́на на слова́ иноязи́чниі; а ви́твердивши і́ї до́бре, здобу́де на ввесь ві́къ собі́ користи́. Тутъ бо для́ першого́ чита́ння підобрані́ наставите́льні пісносло́вия про на́шихъ пре́дківъ и Божество́нні псалми́; тутъ напечатані́ спо́минки про да́вні да́вна, що́ дія́лось на землі́ до прихо́ду Христа́ на зе́млю, — про Ё́го святу́ю Це́рковъ и про войну́ съ Тата́рами й Ляха́ми за віру́ правосла́вную и во́лю людську́ю. Тутъ же, для́ щоденно́ї потре́би, прило́жена й нау́ка ариомéтика, котóra показу́е вся́ку лічбу́ гро́шамъ, хлі́бу и вся́кому ді́лу. Шобъ же́ ся кни́жка ще́ більше́ принесла́ лю́дямъ користи́, напечатані́ найну́жні́ші чолові́кові́ молитви́ Церко́вною печатáттю, котóру́ вже́ вся́ке розберé, навчи́вшись по-сво́єму чита́ти.

АЗБУКА.

А Б В Г Д Е
Ж З И Й К
Л М Н О П Р
С Т У Ф Х Ц
Ч Ш Щ Ъ Ы Ь
Ѣ Э Ю Я Ѡ ѡ

МАЛЕНЬКА АЗБУКА.

а б в г д е ж з
и і й к л м н о
п р с т у ф х ц
ч ш щ ъ ы ь ъ э
ю я ѳ ѵ

(С. 1—5)

<...> ПРАВИЛА ДЛЯ УЧИТЕЛЯ.

1) У на́шій мо́ві б́у́ква Г іно́гді вимовля́етця тве́рдо, отъ якъ у сло́ві *га́нокъ*, або́ *гузь*; то в такі́хъ случа́яхъ тре́ба писа́ти Латі́нську б́у́кву вели́ку **G**, або́ малу́ **g**, іменно — *га́нокъ*, *гузь*, **Га́нжа** **Андибе́ръ**.

2) Б́у́ква **Ы** въ на́шій мо́ві лі́шня, бо въ насъ не гово́рять такъ тве́рдо, якъ Моско́вські лю́де, *ты*, *вы*, *мы*, або́ *сто́лы*, *бабы*, а мя́кше; тимъ и дово́лі зъ насъ б́у́кви **И** для вся́кого тако́го сло́ва, якъ *крини́ця*, *капли́ця*, и дово́лі б́у́кви **І** для вся́кого тако́го сло́ва, якъ *жи́нка*, *си́но*. Б́у́ква жъ **Ы** поста́влена въ а́збуці тілько на те, що вона́ е́сть у Церко́внихъ кни́гахъ, а заті́мъ и въ старо́світському пи́сьмі.

3) Б́у́ква **Е** вимовля́етця въ насъ тве́рдо въ слова́хъ *не́бо*, *тебе́*, а въ слова́хъ *кори́нне*, *ща́сте* мя́кше; то слова́ сіі́ й пі́шутся для се́го отта́къ: *кори́нне*, *ща́сте*.

4) Б́у́кви **Ѣ** у насъ у мо́ві не чу́тно, а на-місто і́ї вимовля́етця **І**. Тутъ же вона́ въ а́збуці оста́влена ра́ди Церко́вного язи́ка.

СКЛАДІ.

Уро́къ пе́рвий.

Чи е́ що луч-че, кра-ще въ сві-ті,
Якъ у-ку-пі жи-ти,
Бра-томъ доб-римъ доб-ро пев-не
По-знать, не ді-ли-ти?

Уро́къ дру́гий.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ві
Сер-цемъ о-ди-но-кимъ,

И на злихъ мо-іхъ по-гля-ну
Не злимъ мо-імъ о-комъ.

Урѳкъ трѳтій.

Спа-си ме-не, по-мо-лю-ся
И вос-по-ю зно-ву
Тво-і бла-га чи-стимъ сер-цемъ,
Псал-момъ ти-химъ, но-вимъ.

Урѳкъ четвѳртий.

Го-сподъ лю-бить сво-і лю-ди,
Лю-бить, не о-ста-вить;
До-жи-да-е, по-ки прав-да
Пе-редъ ни-ми ста-не.

Урѳкъ пѳтый.

Влов-лять ду-шу пра-вед-ни-чу,
Кровъ доб-ру о-су-дять,
Ми-ні Го-сподъ при-ста-ни-ще,
За-ступ-ни-комъ бу-де,
И воз-дасть імъ за ді-ла іхъ,
Крі-ва-ві, лу-ка-ві,
По-гу-бить іхъ, и іхъ сла-ва
Ста-не імъ в не-сла-ву.

Урѳкъ шѳстий.

Пса-ломъ но-вий Го-спо-де-ві
И но-ву-ю сла-ву
Вос-по-емъ чест-нимъ со-бо-ромъ,
Сер-цемъ не лу-ка-вимъ,
Во псал-ти-рі и тим-па-ні
Вос-по-емъ бла-га-я,
Я-ко Богъ ка-ра не-пра-вихъ,
Пра-вимъ по-ма-гае.
Пре-по-доб-ни-і во сла-ві
И на ти-хихъ ло-жахъ
Ра-ду-ют-ця, сла-во-слов-лять,
Хва-лять и-мя Бо-же.

Ур́окъ с́емий.

Якъ у на-шій у слав-ній У-кра-і-ні бу-ва-ли ко-ли-сь пре-страш-ни-і зли-го-дні, без-доль-ні го-ди-ни, бу-ва-ли й мо-ри й вій-сько-ві чва-ри. Ні-хто Вкра-ін-цівъ не ря-то-вавъ, ні-хто за нихъ Бо-го-ві мо-ли-товъ не по-си-лавъ; тіль-ко свя-тий Богъ на-шихъ не за-бу-вавъ, на ве-ли-кі зу-сил-ля, на від-по-від-дя дер-жавъ. Тіль-ко Богъ свя-тий знав, що Вінъ ду-мавъ, га-давъ, за-миш-лявъ, якъ не-взго-ди-ни на Вкра-ін-ську зем-лю по-си-лавъ. Отъ же й про-йшли, изо-йшли зли-і не-взго-ди-ни; не-ма-є ні-ко-го, щобъ насъ по-до-лі-ли. Тіль-ко Богъ свя-тий знавъ, що Вінъ ду-мавъ, га-давъ, за-миш-лявъ.

Ур́окъ в́осьмий.

Ой не день и не два Ля-хи У-кра-і-ну плін-дро-ва-ли, ні на ча-си-но-чку од-по-чин-ня не ма-ли, ко-ней на-вза-во-дахъ день и нічъ дер-жа-ли, до геть-ма-на На-ли-вай-ка до-ро-гу вер-ста-ли. А геть-манъ хо-роб-рий На-ли-вай-ко що вінъ ду-ма-є, га-да-є? що вінъ за до-лю то-ва-ри-шівъ сво-іхъ за-миш-ля-є? Тіль-ко Богъ свя-тий зна-є, що ё-му на по-мічъ по-ма-га-є.

Ур́окъ дев́ятий.

Ой зза го-ри хма-ра ви-сту-па-є, ви-хо-жа-є, до Чиг-ри-на гро-момъ ви-грім-ля-є, на У-кра-ін-ську зем-лю бли-ска-ви-це-ю бли-ска-є. То По-ля-ки че-резъ три рі-ки три пе-ре-хо-ди ма-ли, да й ко-ло тре-тё-го пе-ре-хо-ду ста-номъ ста-ли, пу-сти-ли ко-ней на по-па-сан-нє, са-ми со-бі да-ли на три го-ди-ни од-по-чи-ван-нє.

А що геть-манъ На-ли-вай-ко ду-ма-є, га-да-є? що вінъ на не-взго-ду Ля-хівъ за-миш-ля-є? Тіль-ко Богъ свя-тий зна-є, що ёму на по-мічъ по-ма-га-є.

Ур́окъ дес́ятий.

То не хма-ри по не-бу гро-момъ свя-тимъ ви-грім-ля-ють, то не свя-тихъ во-ни до Бо-га про-во-жа-ють: то Ля-хи у буб-ни вда-ря-ють, у сви-стіл-ки да у тру-би вий-гра-ва-ють, у-се вій-сько сво-є до-ку-пи у гро-ма-ду скли-ка-ють, щобъ ий-шли всі до гро-ма-ди на по-слу-хан-нє, слу-ха-ти геть-ма-на Жол-ков-сько-го о-по-відан-нє. От-то й при-йшли всі, ря-домъ ста-ли, у-сі ря-домъ ста-ли, да й за-мов-ча-ли, геть-ман-ську о-по-відь слу-ха-ти за-ча-ли. А по-слу-хав-ши ко-ней сід-ла-ли, че-резъ Бі-лу річ-ку пе-ре-ходъ ве-ли-кий ма-ли: мо-сти мо-сти-ли, греб-лі га-ти-ли, кіл-лє за-би-ва-ли, гор-зи-ну да дря-ни-цю кла-ли, че-резъ Бі-лу річ-ку пе-ре-ходъ ве-ли-кий ма-ли.

Урѳкъ одинáдцятій.

А пе-ре-йшов-ши, о-го-ро-ди да шан-ці ро-би-ли, у о-кріпъ гар-ма-ти ста-но-ви-ли, а пе-редъ гар-ма-та-ми три кре-сти у зем-лю вби-ли. А що пер-вий крестъ, то Со-ми-но ви-сить, Со-ми-но ви-сить, ду-же го-ло-сить; а що дру-гий крестъ, то Бо-гунъ ви-сить, Бо-гунъ ви-сить, шаб-лю-кою ло-по-тить; а що тре-тій крестъ, то по-рож-ній сто-іть, у-сіхъ ин-шихъ ко-за-ківъ до се-бе під-жи-да-е, ко-за-ківъ під-жи-да-е, ко-за-ківъ о-гля-да-е. Хто пер-вий пі-дій-де, то-го гар-ма-та у-бъе; хто дру-гий до-бі-жить, то-го са-мо-паль цап-не; хто тре-тій під-ско-чить, той кре-стить-ця бу-де, кре-стить-ця бу-де й мо-лить-ця ста-не: що крестъ зъ о-си-ки, то ё-го на-дба-не.

Урѳкъ дванáдцятій.

А ко-за-ки гля-ді-ли, у ві-чи вба-ча-ли, про-міжъ се-бе бур-ко-ва-ли, ра-хо-ва-ли, три ко-рог-ви на за-ба-чен-не Ля-хамъ ста-но-ви-ли, на ко-рог-вахъ у-го-воръ ряд-ну пи-са-ли: Вір-но-му пра-во-слав-но-му Хри-сти-ян-ству ми-ромъ миръ, а Ля-хамъ во-ро-гамъ пе-кель-ний пиръ! Въ ко-го крестъ, на то-го й крестъ!

От-се жъ и пій-шли ко-за-ки на чо-ти-ри по-ля, що на чо-ти-ри по-ля, а на пя-те на По-дол-ле; Ля-хівъ на всі сто-ро-ни по всімъ кре-стамъ ко-ло-ти-ли. Ля-хи о-про-щен-ня про-си-ли, да не до-про-си-лись. Не та-ків-ські ко-за-ки, щобъ о-про-щен-не да-ли; не та-ків-ські й Ля-хи, щобъ на-пастъ за-бу-ли!

(С. 1—14)

<...> Перелѳжений псалѳмъ 12.

Бѳже мійлий! чи Ти менѳ
 На вікъ забувáешъ,
 Одвертáешъ лицѳ Своѳ,
 Менѳ покидáешъ?
 Дѳки бѳду мѳчить дѳшу
 И сѳрцемъ боліти?
 Дѳки бѳде вѳрогъ лѳютій
 На мѳне дивітись
 И сміятись?... Спасі менѳ,
 Спасі мою дѳшу,
 Да не скáже хітрий вѳрогъ:
 “Я ёго подѳжавъ!”
 И всі зліі посміѳтця,

Якъ упаду́ въ ру́ки,
Въ ру́ки вра́жі... Спасі́ мене́
Одъ лю́тої му́ки!
Спасі́ мене́! помолю́ся
И воспою́ зно́ву
Твої́ блага́ чі́стимъ се́рцемъ,
Псалмо́мъ ти́химъ, но́вимъ.

Переложений псаломъ 53.

Суди́, спасі́ мене́, Бо́же,
Ти по Сво́й вóлі!
Молю́сь, Го́споди, внуши́ імъ
Усть моі́хъ глаго́ли!
Бо на ду́шу мо́ю вста́ли
Сі́льні чужі́ї,
Не зрятъ Бо́га надъ собо́ю,
Не зна́ють, що́ діють.
А Бо́гъ міні́ помага́е,
Мене́ заступа́е
И імъ пра́вдою Сво́єю
Верта́е їхъ зла́я.
Помолю́ся Го́сподеві
Се́рцемъ оди́нокимъ,
И на злихъ моі́хъ погля́ну
Незлі́мъ моі́мъ о́комъ.

Переложений псаломъ 132.

Чи є́ що́ кра́ще, лу́чче въ сві́ті,
Якъ уку́пі жи́ти,
Бра́томъ до́бримъ добро́ певне
Позна́ть, не ділі́ти?
Яко́ міро́ добровóнне
Зъ голо́ві честно́ї
На боро́ду Ааро́ню
Спада́е росо́ю
И на ші́тти оме́ти,
Рі́зи дорогі́ї,
Або́ ро́си Ермо́нський
На свя́тії го́ри
Висо́кії, Сио́нський

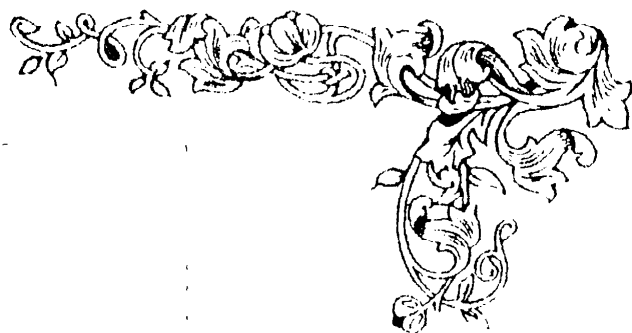

Спада́ють и твóрять
Добро́ тва́рямъ земно́роднимъ
И землі, и лю́дямъ:
Отта́къ браті́въ благо́ихъ Своі́хъ
Госпо́дь не забу́де!
Воца́рїтця въ до́му тї́хихъ,
В семы́ тї́й вели́кій
И пошле́ імъ до́бру до́лю
Одъ ві́ка до ві́ка <...>

(С. 41—43)

Куліш П. Гра́матка. — Санкт-Петербург, 1857.

Микола ГАТЦУК

(друга половина ХІХ ст.)

Мовознавець, фольклорист і письменник. Автор одного з перших українських букварів — “Українська абетка” (1861). У виданій ним збірці фольклорного матеріалу “Ужинок рідного поля” (1857) та в “Українській абетці” М. Гатцук зробив спробу упорядкувати український правопис, виробивши два його варіанти: один — на основі гражданського алфавіту, другий — на основі кириличного. З метою відображення різноманітних діалектних нюансів української мови

М. Гатцук ускладнив гражданку й кирилицю багатьма надрядковими знаками (крапками, дужками, рисками тощо).

Надзвичайно складний для користування, правопис М. Гатцука не набув поширення, однак саме йому сучасна українська орфографія завдячує відновленням давнього паєрика — теперішнього апострофа.

УКРАЇНСКА АБЕТКА

ПРИСВІТКА

Паноґе Свічники, —
паноґе Господари!

Починаючи промованґ тґта „працю, а мґшґ заздатегид казати, що скілки мінї не траплалоса бачити та читати бґкварїґ, чи вїдрґкґваних, чи дґким понапїсґваних, тґ але-ж, читаючи їх, а заґше і акоґ нґсхич, привертаґс дґдного ґсе скґткґ: що вони, маючи ґ себе чи-мало доброго, правдївого і наґїрш побґжного, не маюґ тїлки одного, але валнїшого, — не маюґ мови того людґ, за-глґ акоґ вони пишґцца, чи вистачаюцца.

З-за того ґданґ кожнї, хто по них маґ свїччитїс, читаючи розґмнї прїповїтки і прїмоґки, що ґсе достґтґ повїзнґчґванї ґ них правдївою церкоґно-слоґланґскою мовою, - неґтнґ їх гаразд и важко ѓмґ, морочґчи головґґ, ковизти над ґсімґ розґмними там вїслоґками, і таґне вїн їх - таґне, нетґмлючи нїчого; проґаґ не оден час навіґ, та аж занґдицца ѓмґ небозї.

Бачґчи це і добре знаючи, акоґ припїнкґ роблюґ бґкварї тї на-лґжномґ свїчченю, а повабїґс скласти свою працю, пїлнґючи, шо-б вона, ак першї ґ ч и н о к, бґла налатвїша людґ маломґ, - лґсила-б ѓго рїдним та звичним ѓмґ словом и не трґчала-б, ѓго вїд себе важкїм примґшне-надґнним ѓмґ писанґм.

Важаючи на цеґ, а прїтрїмаґс не Петрїґскої абґцї¹, ака не здатна до нашої мови, але церкоґної, - и такого навіґ писґнґ [орфографїї], акоґ правдїве бґло ґ нас и ґнерґшилоґ по старґписґх наших; тїлки-ж а викинґґ з неї: **ѡ, ѱ, ѣ, Ѡ, Ѣ, Ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ**, без акоґх ґ змоґа нам достґтґ „перебґтїс; те-ж самґ і без титлїґ; а, за-мїсґ того, придаґ лїтерґ і [їтґ], акоґ хочґ „не бґло ґ абґцї, обаче-ж вона начастґю траплґцца по наших старґписґх и дґже нам наґпрїтрїбна, коли ми здамоґ на правдїви оснґви нашої „мови.

Акоґ це наше стародаґне писанґ [орфографїґ] не кожномґ ше дознакґ добре, то мґшґ про неї де-шо „казати:

Зазначка [„] їка начастую становїлаґ над гласними **а, ґ, і, й, ѓ, ґ, ю, а**, тоді треба бґло вимоґлати їх за: **аї, ґї, ії, йї, ѓї, юї, і аї**.

¹ Йдетґся про введґну Петром I граґданку — шрифґ, створений на оснґви московського скорописного кириличного письма, який почали ви-користовувати в Росїї у друкуванні книжок свїтського змїсту замість давньоруського пївуставу. 1709 р. граґданку було запровадґжено в Ук-раїні, що входила до складу Росїйської імперїї. — Упор.

[оѸ чи Ѹ] ѡки трапляюцца скрізь по старòписѡх наших и на частѸю Ѹ почаццї слоѸ, вимовлялисѸ Ѹ нас не за прòсте [Ѹ], а неначе_б за глѸхè [в]; Ѹ по_рїч того ѡ здаѸсѡ притриматисѸ не [оѸ], а [Ѹ].

[О] витиналоѸ за [іо].

Замісцї [ь] нѡзаѸше становиласѸ мѡка зѸпинка [']; а замісцї [ъ], важка [˘].

ѡк до нашої мови [ѣ] ѡт згола непотрїбне, то замісцї ѡго, повинно витримѸвати [ї].

Маючи крес, шо_б дати латвїшѸ і заласнїшѸ змоѸ свїччитисѸ маломѸ Ѹ належних ѡго основах, ѡ спочаткѸ прибраѸ невелички тѸ але_ж сѸто _ простолюднї вїрши, ѡки кожномѸ дознакѸ добре, роскладаючи їх на складї; а Ѹсї: ба, бра, брѡ, грѡ, срѡ, фрѡ і дрѸг., ѡк некчемнї і важко_ѸтомлиѸи, ѡ витрѸтиѸ, сподїваючисѸ, шо так буде гаразд, и матимицца з того належнї скѸток ѸѸчнѡм.

Від цеї Ѹже абèццї, коли її добре знатиме і по неї читатиме, — кожнї латливе перèде до Псалтирѡ і читатиме Свѡте слово, нѡпрїтрїбнїше кожномѸ чоловікоѸі Ѹ свїтї. У по_рїч того, на скїнчи цеї книжцї, ѡ приклаѸ невеличкѸ ѸсвїткѸ; те_ж самè і Ѹ по_рїч МосковсѸкої.

6_го ГрѸднѡ, 1859 „рокѸ.

Микола ГаццѸк.

(С. III—VI)

<...>	А	Б	В	Г	Д	Є	Ê	Ж	З	І	Î
	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	Ѹ
	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ю	ѡ			

<...> Назвїска зазначок:

- (') — мѡка зѸпинка.
- (˘) — важка зѸпинка.
- (") — їка.

Малесеїкї хлопчик,
Злїз на стобѸпчик,
Ѹ сѸпилочкѸ граè,
Христа забаѸлѡè.

РаѸликѸ, паѸликѸ!
ВистаѸ рїжки!
На чотири стїжки;
Тобї два, мїнї два,
Тѡ матимем обїдва.

А коза-дериза,
 Піў бокà лѸплена, .
 За копѸ кѸплена;
 ТѸпѸ, тѸпѸ „ногами —
 Зколю тебе „рогами,
 Хвостиком ме́лк .
 ТѸт тобі „смерт́!

Иде коза рогата,
 Веде діток кошлата;
 А хто кѸзю торкне, .
 Того кѸзА шпѸрхне.

Иди, иди дожчикѸ,
 ЗварѸ тобі „борцикѸ,
 Ѹ полиѸлѸнім горцикѸ;
 А собі, . то кашки,
 Стрибати „гопашки,
 Гопà, гопà гопáшички,
 НаіѸшисА Ѹже кашички!

СОН.

Ходе сон поз вікон,
 А дримота „коло плота.
 Питаіцца сон дримоти:
 Де ж матимиш ночѸвати?
 Там, де хатка „тепле́нкаА,
 Де дитинка „мале́нкаА;
 Там матимѸ „ночѸвати,
 Дитино́нкѸ „колихати.

(С. 9—24)

<...> ВІПИС ТИЛОВИХ СЛОЇ.

За_глА того, шò_б латвіш и без припїнок, бѸлà змога кожномѸ
 чищевї перети до книжок Церкò_Ѹ_но_Сло_Ѹ_л_Ѹ_н_ск_и_х
 чи С_в_А_т_ò_б_л_и_в_и_х и читати їх налєжне, . прикладаюцца тѸта
 Ѹсі слова, А_к_ї_т_р_п_а_п_л_ю_ц_ц_А Ѹ новїх книжках під титлами. Т_але_ж
 ним_поки „до того, треба заздалегид знати, шò_Ѹсі там зазначки на
 літерах: â, ê, î, ï, ô, Ѹ, ю, А і дрѸг. хочà сперш прилѸчали ім

ЇмаклиѸ витинкѸ; а тепреж, цого тїлки неѸхїлне треба при-
трїмѸватиѸ Ѹ по_рїч: ê, î, ô, оѸ чи Ѹ, ѡки повинні витинатиѸ нена-
че_б: ïе, ïї, ïо, а оѸ чи Ѹ, _неначе_б глѸхè [в] і [Ѹ] Ѹ кѸпи. Та ше,
ѡк по тїх книжках, начастѸю трапляюща: з, ѕ, ѡ, ѡ̂, й, ѣ, њ, њ, њ, њ
ж, ж̂, џ, га, у, ѡ̂, ѡ̂ и v, — то скріз по словах, де вони лѸчающа,
треба вимовлати їх от_ѡк:

з і ѕ [зело] ѡк [з]	ы [éри] — — [и]
ѡ — — [о]	ь [éр] — — [']
ѡ̂ — — [ô]	ж [юс] — — [ю]
ѡ̂ [от] — — [от]	ж̂ — — [їѸ] чи [ю]
ѡ̂̂ — — [ост]	ж̂̂ [ксі] — — [ксі]
ї, и — — [иже] [ї]	џ [псі] — — [псі]
[й] — — [ї]	ѡ [їа] — — [ѡ]
ѣ [ѡт'] — — [é]	у — — [Ѹ]
к — — [é]	ѡ̂ [фита] — — [ф]
ч [черв'] — — [ч]	v [ижицѡ] — — [ї]
њ [éр] — — [—]	

ЗаѸгèт тїх зазначок, про ѡки Ѹжè наменѸлоѸ, трапляюща ше по ста-
рòписѡх: камора [^], словотитла [^], кавїка [^], і тїтло [^]; а часом Ѹ слòвах
одна чи двї лїтери на скїнчи слòѸ, чи з серèдини, викидающа і ста-
ноѸлюща по над своїми словами; чи, дè_ѡки з них, криюща під титлами.

СТАРІША КИЇЇСКА ЦЕРКОЇНО.

СЛОЇЛѡНСКА АБÈТКА

А	Б	В	Г	Д	Є	Ї	Ж	С	З
з	и	ї	к	л	м	н	о	п	р
ѡ	т	Ѹ	у	ф	х	ѡ̂	ц	ч	ш
щ	њ	ы	ь	ѣ	є	ю	ж	ѡ	ѡ̂
га	ѡ	џ	ж̂	ѡ̂	v				

СТАРО_ЛВОЇСКА ЧИ ПРАЗКА

А	Б	В	Г	Д	Є	Ї	Ж	С	З	з	и	ї
к	л	м	н	о	п	р	ѡ	т	Ѹ	у	ф	
х	ѡ̂	ц	ч	ш	щ	њ	ы	ь	ѣ	ю	ж	
ж̂	ѡ	ѡ̂	ѡ̂	ж̂̂	џ	ѡ̂	v					

(С. 105—108)

<..> А Б Ё Т К А П Е Т Р Ї Ъ Ї К А .

Москоўська абетка склалає теж Ѹ основах Церкоўно .
Слоўлаґнскої; вона звецца ПётрїѸскою, бо склалає
зза Царя Пётра, акї підвіѸ ії під шталт Лаґнскїй.

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
І	К	Л	М	Н	О	П	Р	С
Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ
Ы	Ѣ	Э	Ю	Я	Ѧ	Ѧ		

<...> Шоб латвіш бѸло читати Ѹсе, повїзначине цею Абеткою,
треба задалегид знати, шоб:

[Е и Ѣ] вимѸлаюцца Ѹ словах ак [é].

[І и И] [i].

[И] набїлш станѸвицца перед: и, е, о, ю, и, я, _ тоді це склад
вимѸлаїцца ак: ії, іе, іо, ію, и іа; _ шоб начастѸю бѸва на скїнчи
слоѸ; а

[И] витрїмѸїцца набїлш Ѹ середїні, чи з початкѸ слоѸ.

[Э] витїнаїцца ак [e].

[Я] [a].

[Ѧ и Ѧ] [f].

[Ѣ] витрїмѸїцца на скїнчи слоѸ, а їнколи і Ѹ середїні по
перед [а и Ѣ]; _ а

[Ѣ] — по ѸсакомѸ мїсці, де треба мѸкѸ зѸпїнкѸ.

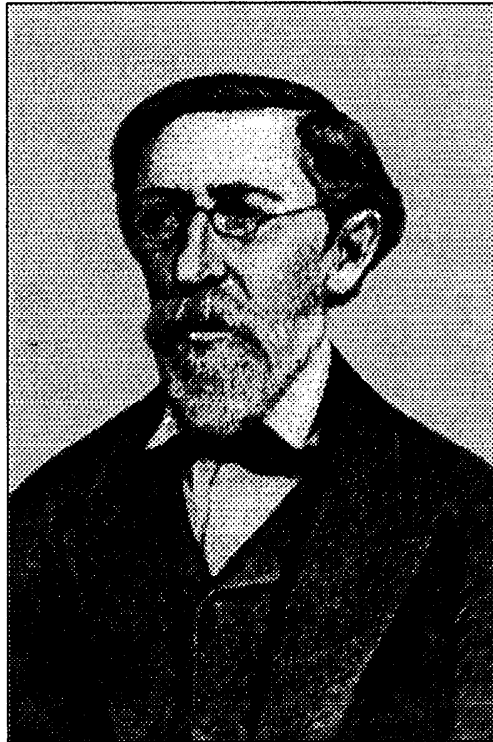
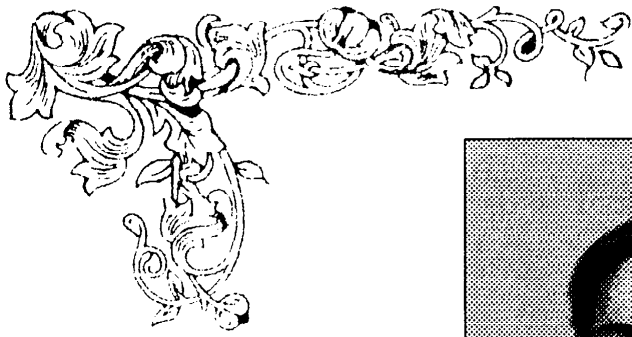
Ца абетка Ѹстаткована скріз по РѸссї і Ѹ нас теж, з своєю
НовоѸрѸдною [Вїжовою] мовою, на акїї вїписанї:
Статкї, НакѸзи, Ѹсаки СѸдѸпїсї і Ѹсє Ѹпорїч на
лєжного орѸдоваґа Краєм та людом.

Кїнеї.

(С. 115—117)

Гаццук М. Українська абетка. — Москва, 1861.

Михайло МАКСИМОВИЧ
(1804—1873)

Філолог, історик, письменник, публіцист, педагог. Автор праць з українського глотогенезу, історії української та слов'янських мов, а також етимології, ономастики, діалектології. У передмові до збірки "Малоросійські пісні" (1827) та у відкритому листі до Г. Квітки-Основ'яненка "Про правопис малоросійської мови" (1841) М. Максимович теоретично обґрунтував і практично запровадив український правопис на історико-етимологічних засадах, що за його ім'ям отримав назву "максимовичівка".

В основу максимовичівки ліг традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. і був використаний у виданні творів І. Котляревського. Суть правопису полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання. М. Максимович пристосував для цього російський гражданський алфавіт, змінивши звукове значення деяких букв і доповнивши його

численними надрядковими знаками. Так, наприклад, для передачі звука [i] у максимовичівці існувало аж п'ять літерних знаків: Ѣ, що відображав походження [i] зі старовинного Ѣ (снѣгъ, хлѣбъ), ô, ê, û, ù, що передавали [i] з етимологічних [o], [e], [y], [u] (нôсъ, мѣдъ, замѣжъ, добрѣ).

Правопис М. Максимовича не став популярним в Наддніпрянській Україні, але здобув багато прихильників у Галичині, Закарпатті (до 1945) й на Буковині (до 1895).

О ПРАВОПИСАНІИ МАЛОРОССІЙСКАГО ЯЗЫКА ¹

ПИСЬМО КЪ ОСНОВЬЯНЕНКУ

Давно уже собираюсь я, по вашему вызову, изложить вамъ мои мысли о правописаніи нашего Малороссійскаго языка; но все — то за недосугами, то за немощами откладывалъ; а въ послѣднее время поджидалъ еще, пока прійдетъ сюда пятая книжка Маяка ², гдѣ помѣщено ваше письмо къ издателю о томъ же предметѣ. Наконецъ, уже въ исходѣ Декабря, получена здѣсь эта книжка; ваша статья передо мною: и вотъ я отвѣчаю вамъ, на печатное печатно. Кстати-же у меня теперь подъ рукою множество рукописной старины изъ разныхъ концовъ Южной Руси, изъ разныхъ вѣковъ. И теперь еще рябитъ у меня въ глазахъ отъ этой пестрой, поблеклой старины; но за то свѣжа въ памяти п р а в о п и с ь нашихъ предковъ. Замѣчая оную въ собственноручномъ универсалѣ гетманскомъ, и въ писаніяхъ духовныхъ особъ, и въ бумагахъ судейской, и въ грамоткѣ едва-грамотнаго простолюдина, я имѣлъ случай запастьсь вновь свѣдѣніями о томъ, какъ писали у насъ встарину, повѣрить вновь и кой-въ чемъ усовершенить правописаніе, которое началъ я употреблять еще съ перваго моего изданія Малороссійскихъ пѣсень, въ Москвѣ, 1828 года. — Въ то время не было еще повѣстей Основьяненка; главнымъ и почти единственнымъ печатнымъ кодексомъ Малороссійскаго языка была Энеида Котляревскаго; Украинскія думы, изданныя княземъ Цертелевымъ, не находили себѣ сочувствія у нашихъ пановъ-земляковъ, которые, привыкши въ народѣ своемъ видѣть только рабочаго мужика или горькаго пьяницу, не подозрѣвали и въ пѣсняхъ народныхъ ничего достойнаго вниманія. Правда, была уже тогда и граматика Павловскаго; но въ ней предложено такое не Малороссійское правописаніе, что лучше-бъ его и совсѣмъ не было. Въ послѣдніе годы довольно много издано прозаическихъ и стихотворныхъ книжекъ и брошюръ на Малороссійскомъ языкѣ, у насъ въ Россіи, и въ Австріи; но къ сожалѣнію всѣ онѣ умышленно и произвольно рознятся въ правописаніи, и потому всѣ онѣ своимъ правописа-

¹ Напечатано въ Кіевлянинѣ 1842, к. II, с. 153—180.

² Літературно-мистецький журнал, що виходив у Петербурзі протягом 1840—1845 рр.; на його сторінках публікувалися твори українських письменників та вчених. — *Упор.*

ніемъ одна хуже другой. Но ни одна изъ нихъ этимъ качествомъ не превзошла еще грамматики Павловскаго, который началъ употреблять Русскія буквы для Малороссійской рѣчи такъ произвольно, какъ будто до него не было грамоты на нашей православной Украинской Руси.

Правописаніе каждаго языка, хотя и много зависитъ отъ личнаго произвола, но тѣмъ не менѣе полагаетъ въ основаніе себѣ прежнюю письменность своего народа, и должно сохранить въ себѣ то, что освящено уже привычнымъ, вѣковымъ употребленіемъ. Эта историческая стихія письменности народной не позволяетъ выдумывать правописанія вновь; и въ слѣдствіе этой исторической стихіи — какъ бы ни было просто, удобно и по видимому даже народно новоизобрѣтенное правописаніе, оно не пріймется. Примѣръ тому недавно видѣли на романѣ Лажечникова — Басурманъ: авторъ издалъ его новымъ правописаніемъ, основаннымъ на одномъ народномъ Рускомъ выговорѣ, и оно принято многими почти какъ басурманская грамота. Такимъ же образомъ и нашей Малороссійской правописаніе не должно, да и нельзя уже быть простою, внѣшнею копировкою звуковъ языка буквами. Оно должно необходимо, кромѣ исторической своей стихіи, выражать собою болѣе или менѣе внутренніе, этимологическіе законы и свойства нашего языка. Безъ этого не можетъ быть и правописаніе нашего языка, долженствующее простирается на всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа — отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани. Посредствомъ одной внѣшней копировки звуковъ, можно выражать очень хорошо только областныя особенности языка, подобно тому, какъ и Руское правописаніе — отлагаетъ свои правила и принимается за внѣшнюю копировку звуковъ тогда только, когда передается народная фраза, или областное какое нибудь слово, — или-же изображается Русская рѣчь, ломаемая въ устахъ Нѣмца, Жида, и тому подобныхъ случаяхъ. Когда читаю что нибудь Малороссійское, изданное по одному акустическому или выговорному правописанію, мнѣ все кажется, что издатель пишетъ н а р о к о м ъ и передразниваетъ Малороссіянь! Ссылаюсь на васъ самихъ: вы говорите, что вы “свои повѣсти начали писать какъ выговаривается, или по методѣ Гулака-Артемовскаго”. Но почему же вы б е р е ж е т е с ь писать и

не пишете х о в а ц ц я, о ц ц е, и проч., когда такъ именно выговаривается въ народѣ, — когда такъ писали и князь Цертелевъ, и граматикъ Павловскій, и поэтъ Артемовскій, коего методъ вы слѣдуете? Отъчего же пишете вы — х о в а т ь с я, о т с е, какъ пишу я, коего правописаніе вы преслѣдуете?.. Такое отступленіе отъ принятой вами в ы г о в о р н о й методы, очевидно говоритъ въ пользу надлежащаго Малороссійскаго правописанія, изъ котораго мы и бьемся. —

Я долженъ васъ благодарить еще за то, что вы не послѣдовали той же методъ и въ наводненіи Малороссійской письменности е р о п у д о в ы м ь ы, — что вы пишете — б а ч и т с я, м и л о, х о д и л и, г у л я т и; а не пишете — б а ч ы ц ц я, м ы л о, х о д ы л ы, г у л я т ы. Эта новая затѣя очень безобразитъ Малороссійскую грамоту и заставляетъ незнающихъ хорошо Малороссійскаго выговора произносить нашу мягкозвучную м о в у так дебело, что уши вянутъ. Да и къ чему, и откуда взялась такая п р а в о п и с ь? Наша древняя Кіевская Русь такъ не писала. Въ Поученіи Владиміра Мономаха, напримѣръ, читаемъ: л а г о д и т и, л ѣ н о щ и, л ѣ п ш і й, д и в у е м с я. Для чего же намъ эти слова наши писать: л а г о д ы т ы, л и н о щ ы, л и п ш ы й, д ы в у е м с я? Старосвѣтскіе Малороссіяне наши не е р ы ж н и ч а л и до такой степени и въ два предыдущіе вѣка. Въ ихъ писаньи гораздо чаще встрѣчается обратная замѣна этихъ двухъ буквъ, т. е. они очень часто писали и вмѣсто ы; а изъ этого видно, что и встарину буква ы Малороссіянами была произносима одинаково съ мягкимъ и: и это есть настоящій Малороссійскій, а вмѣстѣ и Южнославянскій выговоръ буквы ы, почему Калайдовичъ (въ І о а н. Е к з. Б о л г.) и называетъ оную е р и, въ отличіе отъ твердаго Сѣвернорусскаго е р ы, которое только наноснымъ образомъ существуетъ въ нѣкоторыхъ областныхъ разностяхъ Малороссійскаго языка. Хотя вы въ Малороссійскомъ языкѣ, вѣроятно по своему мѣстному выговору, различаете дебелое ы отъ мягкого и; однако, напримѣръ въ словахъ м ы х о д и л и, звук и произносится три раза одинаково. Артемовскій въ Харьковѣ написалъ бы это — м ы х о д ы л ы, а Вагилевичъ въ Галиціи пишетъ — м и х о д и л и. Еслибъ надо избрать одну изъ этихъ двухъ крайностей, то на послѣднюю я скорѣе согласился бы, чѣмъ на первую. Но гораздо лучше писать, какъ обыкновенно пишемъ: м ы х о д и л и, не исключая буквы ы (имѣющей особенное

значеніе въ Словенской азбукѣ) и не употребляя оной всуе; а руководствуясь въ ея употребленіи правописаніемъ Церковно-словенскимъ, какъ то и сдѣлалъ Котляревскій. —

Вообще правописаніе Котляревскаго, менѣе другихъ затѣйливое, болѣе другихъ подходило къ привычному и даже надлежащему правописанію Малороссійскому; а потому я и предпочелъ его другимъ методамъ, и взялъ за основаніе, при изданіи Малороссійскихъ пѣсень.

Но въ правописаніи Котляревскаго былъ тотъ недостатокъ, что для незнающихъ хорошо Малороссійскаго произношенія не было видно, когда букву *и* должно выговаривать м я г к о, и когда о с т р о (*йи*). Этотъ недостатокъ слѣдовало пополнить и потому, что сами Малороссіяне, особенно прошлаго столѣтія, имѣли обычай надъ буквою *и*, произносимою о с т р о (или по вашему опредѣленію — о ч е н ь м я г к о), ставить особенный значекъ: нѣкоторые въ этомъ случаѣ ставили д в ѣ т о ч к и, иные только о д н у; но чаще встрѣчается надъ острымъ *и* — т о ч к а съ черточкою или дужкою сверху. Этимъ послѣднимъ значкомъ вы предлагаете теперь означать наше м н я к е с е н ь к е, или по-моему о с т р о е *и*; и желаете знать мое объ этомъ мнѣніе. Я очень согласенъ на это — тѣмъ болѣе, что за тринадцать лѣтъ самъ я дѣлалъ тоже возобновленіе нашего прадѣдовскаго *и*, пропущеннаго Котляревскимъ. Какъ такъ? вы спросите. Да, именно такъ. Еще при первомъ изданіи пѣсень предпринялъ я ввести это *и* (только безъ точки); но факторъ университетской типографіи, блаженной памяти Никифоръ Никоновичъ Басалаевъ, отказалъ мнѣ въ желанномъ значкѣ, за неимѣніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѣ замѣнить его Ф р а н ц у з с к о ю к р о в е л ь к о ю — такъ называлъ онъ *accent circonflexe*. Дѣлать было нечего; мнѣ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѣмъ же значкомъ, а во Французскомъ шрифтѣ были онѣ готовыя съ кровелькою; и я разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся тѣ-же затрудненія, а Французскій шрифтъ есть вездѣ, рѣшился на сдѣланное мнѣ предложеніе. Съ тѣхъ поръ наше прадѣдовское острое *и* живетъ у меня, припѣваяючи, подъ Французскою кровелькою, которую я переименовалъ во имя нашего Словенскаго п а е р к а, имѣющаго почти такой же видъ. — Лукашевичева книжка Малороссійскихъ и Червонорусскихъ пѣсень напечатана в С. Петербургѣ

1836 года по моему правописанію. Харьковская типографія доставила Срезневскому въ большемъ изобиліи, даже въ излишествахъ, сей значекъ для его Запорожской старины³. Тоже нашель я въ Кіевской типографіи, печатая мою Исторію Древней Русской Словесности, въ которой говорится и объ особенностяхъ языка Южнорусскаго.

Такимъ образомъ употребленіе этого значка распространилось, и глаза къ нему присмотрѣлись. Однако вы подъ моимъ паеркомъ не признали нашего праѣдовскаго остраго *и*; вы пожелали воспроизвести его въ подлинномъ, властномъ видѣ его, и обратились для того къ Маяку современнаго просвѣщенія и образованности. Но вышла таже исторія: типографія академіи наукъ, гдѣ печатается Маякъ; нахлобучила ваше *м н я к е с е н ь к е и* тою же Французскою кровелькою, и оно явилось точно въ томъ видѣ, какъ мое острое, паерчатое *û*; и вы мимовольно, по силѣ необходимости типографской, попали на мое правописаніе. Видно ужь не судьба этой старосвѣтчинѣ нашей являться въ новомъ мірѣ подъ своимъ собственнымъ значкомъ; и я въ свою очередь попрошу васъ вашими же словами: “нехай такъ зостається!” Согласитесь и вы употреблять *û* по моему — хотя и не въ природной, а вынужденной, но за то удобоисполнимой формѣ, имѣющей притомъ за собою и 13-тилѣтнюю давность. Посредствомъ вашихъ сочиненій съ нимъ совершенно освоятся читатели, и наше Малороссійское правописаніе избѣжитъ новаго разногласія и затрудненія типографическаго. —

До сихъ поръ и мое и ваше правописаніе почти не рознили между собою. Но вотъ слѣдуютъ орфографическія наши несогласія, правда не многія, но за то крупныя. Вы щедрою рукою расточаете букву *û*, ибо 1) вы замѣняете ею букву *ѣ* во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, гдѣ она искони была в Малороссійскомъ писаньи; 2) вы ставите букву *û* вмѣсто *о* и другихъ гласныхъ, когда онѣ выговариваются какъ *и*; 3) сгоняя букву *ѣ* съ ея роднаго, привычнаго мѣста, вы даете ей новое и для нея невыгодное мѣсто, на примѣръ въ словахъ — *у ч о р а ш н ѣ*, *т о р и ш н ѣ*, *ѣ р о п у д о в ы й*. Если угодно вамъ знать мое объ этомъ мнѣніе, то я скажу, что на первое я совершенно несогласенъ, на второе —

³ Збірка матеріалів з українського фольклору та історії українського козацтва, що її укладав І. Срезневський; виходила протягом 1833—1838 рр. у Харкові. — Упор.

ваша добрая воля, а на третье я согласенъ еще менѣе, чѣмъ на первое. Объявляя такъ откровенно мое несогласіе, я обязанъ представить мои на то причины, и охотно исполняю это. Вотъ онъ, — и во-первыхъ относительно буквы ѣ.

Вы говорите “напрасно полагаютъ, говорятъ и пишутъ, что въ Малороссійскомъ выговорѣ буква ѣ должна выговариваться какъ самое мягкое *и*” — и потомъ труните надо мною, Котляревскимъ и другими, пишущими букву ѣ въ словѣ т о б ѣ и проч. Но противъ вашихъ остротъ у меня собралось цѣлое ополченіе возраженій и доказательствъ, на защиту законнаго и стародавняго употребленія буквы ѣ въ Малороссійскомъ произношеніи и правописаніи, и на з б у р е н ь е вышеозначенныхъ трехъ пунктовъ, которыми вы укрѣпили свое правописаніе. И вотъ первый отрядъ моихъ доказательствъ — на защиту Малороссійскаго произношенія буквы ѣ.

Малороссійскій или Южнорусскій народъ, по природному свойству языка своего, произноситъ звукъ *и* во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, когда и въ Словенскихъ и въ Русскихъ книгахъ пишется буква ѣ. Эту букву наши предки узнали и заимствовали изъ церковныхъ книгъ, изъ азбуки Кирилловской. Тамъ буква ѣ изображаетъ такой Словенскій звукъ, который у Южнорусскихъ и нѣкоторыхъ другихъ Словенъ произносится какъ острое *и*; а у Великороссіянъ, Бѣлорусовъ, Сербовъ — въ тѣхъ самыхъ словахъ — измѣняется въ острое *е*. Потому въ Великорусскомъ языкѣ буква ѣ принадлежитъ къ числу тѣхъ буквъ, коими изображается звукъ *е*; но въ языкѣ Малороссійскомъ она принадлежитъ къ числу буквъ, служащихъ для изображенія звука *и*. Отъ того Великороссіяне, по своему выговору, смѣшиваютъ буквы *я* т ь и е с т ь, довольно легко сбиваются въ письменномъ ихъ употребленіи и нерѣдко ставили и ставятъ одну вмѣсто другой. Малороссіяне, напротивъ того, весьма хорошо различая эти двѣ буквы, никогда не употребляли буквы ѣ вмѣсто *е*; но за то у нихъ буква ѣ легко смѣшивается съ буквою *и*; за то они сбиваются въ употребленіи этихъ двухъ буквъ и пишутъ нерѣдко одну вмѣсто другой, съ древнихъ временъ и до нынѣшняго.

Что Малороссіяне, слѣдую своему собственному произношенію, букву ѣ выговариваютъ какъ острое *и*, въ томъ легко удостовѣриться; стоитъ послушать сельскаго дьяка, читающаго церковную книгу: въ книгѣ написано — в о в ѣ к и в ѣ к о в ѣ, а онъ читаетъ в о в ѣ к и в ѣ к о в ѣ, слѣдственно онъ букву ѣ

выговариваетъ, по своему произношенію, какъ *ѣ*: а произнося ее всегда такъ, онъ, разумѣется, и на письмѣ употребляетъ ее не иначе, какъ для звука *и*. Я указалъ на нашихъ дьяковъ потому, что отъ нихъ преимущественно распространялась грамотность въ нашемъ народѣ; да и самый первый памятникъ Южнорусской учености — *И з б о р н и к ъ Святославовскій*⁴, составленъ и написанъ 1073 года Кіевскимъ дьякомъ Іоанномъ, которому обязана бытіемъ своимъ и эта Руская форма буквы *ѣ*. Граматка, часловець и псалтирь составляли у насъ первыя, а для большей части и единственныя учебныя книги. Сіи три книги и для меня составили первый учебный курсъ. Живо помню, какъ меня, еще шестилѣтняго мальчика привезли изъ Згари въ Золотоношскій женскій монастырь, на учене книжное; какъ въ тотъ же день учительница моя, черница Варасановія, въ своей кельѣ посадила меня съ указкою за грамотку, и начала твердить мнѣ: а з ъ, б у к и, в ѣ д и . . . ж ѣ в и т е, з ѣ л о; а не в е д и, ж и в е т е, з е л о. Произношеніе моей первой учительницы составляетъ для меня важный авторитетъ; но для васъ я приведу болѣе именитый и древній — произношеніе знаменитаго Теофана Прокоповича. Переселяясь изъ Кіева на Сѣверъ, онъ былъ однимъ изъ первыхъ сподвижниковъ Петра Великаго; краснорѣчивымъ словомъ своимъ онъ первенствовалъ надъ всѣми, онъ первый началъ и Рускіе стихи слагать въ формѣ Италіанской октавы. Но не смотря на свое долгое пребываніе на Сѣверѣ, онъ неотвыкъ отъ Малороссійскаго выговора буквы *ѣ*, даже и въ стихахъ своихъ. А что онъ чрезъ 15 лѣтъ пребыванія своего на Сѣверѣ, произносилъ букву *ѣ*, какъ *и*, въ томъ убѣдитесь, прочтя напримѣръ слѣдующій отрывокъ изъ его стиховъ, написанныхъ 1792 года.

“Объемлетъ тебя Аполлонъ великій,
Любитъ всякъ, кто есть таинствъ его зритель;
О тебѣ поютъ Парнасскіи лики,
Всѣмъ честнымъ сладка твоя добродѣтель,
И будетъ сладка въ будущіе вѣки..
А ты, какъ началъ — течи путь преславный,
Коимъ книжныи текли исполины,

⁴ Найдавніша давньоукраїнська перекладна пам'ятка енциклопедичного характеру, переписана в Києві за правління князя Святослава. — Упор.

И перомъ смѣлымъ мещи порокъ явный
 На нелюбящихъ ученой дружины,
 И разрушай всякъ обычай злонравный,
 Желая доброй въ людяхъ п е р е м ѣ н ы,
 Кой плодъ ученій не единъ искусить,
 А дураковъ злость языкъ свой прикусить”.

Въ мою пользу говорить и послѣднее слово стихотворнаго надгробія, находящагося в Печерской Лаврѣ надъ могилою Кочубея и Искры, которые послѣ того, какъ обезглавлены Мазепою, сдѣлались героями нашей исторіи:

“Почиваемъ въ семь мѣсте Матери Владычни, Подающія всѣмъ своимъ рабомъ животъ в ѣ ч н ы й”.

Наконецъ, осмѣливаюсь привести вамъ слѣдующую надпись надгробнаго камня, находящагося передъ Великою Печерскою церковью:

“Здѣ положенъ Харьковскаго полку Полковникъ Григорій Семеновичъ К в ѣ т к а; жилъ всѣхъ лѣтъ отъ роду своего 64. Полковникомъ былъ 24; преставися 1734 года мѣсяца Октября”.

Это фамильное имя ⁵, столь извѣстное въ Малороссіи и вамъ близкое, безъ сомнѣнія и вы произнесете не иначе, какъ К в и т к а; слѣдовательно и вы букву ѣ произнесете какъ и, а послѣ того, ужели не согласитесь, что буква ѣ по Малороссійскому выговору произносится какъ и? Въ противномъ случаѣ я спрошу у васъ, по какому же, если не Малороссійскому произношенію, во всѣхъ приведенныхъ мною примѣрахъ, Малороссіяне букву ѣ выговариваютъ какъ и? Одни только Сѣверяне наши (и то не всѣ, и не во всѣхъ случаяхъ) произносятъ букву ѣ какъ е, но это уклоненіе отъ Малороссійскаго произношенія очевидно произведено вліяніемъ Литовскорускаго или Бѣлорускаго выговора; за то же Сѣверянь и прозываютъ Украинцы Л и т в и н а м и. —

Теперь представляю мои доказательства, что Малороссіяне букву ѣ писали не иначе, какъ для изображенія звука и. Законность этого употребленія утверждается чрезвычайно да в н о-

⁵ Такимъ же образомъ и другія Малороссійскія фамиліи, писанныя съ буквою ѣ, напр. Палѣй, Гордѣенко, Гамалѣя, Забѣла, Свѣчка — произносились и произносятся по Малороссійскому выговору — Палій, Гордіенко, Забила, Свичка; но имя Хмельницкаго никогда не выговаривали *Хмільницкій*, за то же ни самъ *Богданъ*, ни его сынъ, ни козаки ихъ написали *Хмѣльницкій*.

стью, повсемѣстностью и самою степенью онаго. Послѣднее обстоятельство особенно стоитъ вашего вниманія: изъ него открывается, что Малороссіяне во всѣхъ концахъ Южной Руси и во всѣ времена, употребляли букву ѣ, не только въ тѣхъ словахъ и случаяхъ, въ которыхъ она употребляется правописаніемъ Церковнословенскимъ, хотя и этого довольно; но очень часто ставили ее и въ такихъ случаяхъ, когда по Церковнословенскому правописанію ставится и. Эти послѣдніе случаи, хотя большею частію и неправильны, но показываютъ всего яснѣе, что Малороссіяне, даже съ пристрастіемъ къ буквѣ ѣ, употребляли ее именно для выражения звука и.

Сюда во-первыхъ относятся иностранныя слова, употреблявшіяся въ языкѣ Малороссійскомъ. Они вообще были очень часто писаны съ буквою ѣ вмѣсто и; на примѣръ: у н ѣ в е р с а л ь, Д о м ѣ н ѣ к а н ѣ, к о м п а н ѣ я, л и н ѣ я, б а т а л ѣ я, к о н ф ѣ р м а ц і я. Такъ и въ стихотворныхъ брошюрахъ нынѣшнихъ Галичанъ встрѣчаемъ: к о н в ѣ к т ь и даже м и т р о п о л ѣ т ь.

Фамильныя имена представляютъ и здѣсь намъ очевидное доказательство употребленія буквы ѣ вместо и, особливо у нынѣшнихъ Галичанъ, изъ которыхъ многіе пишутъ — Л ѣ в ѣ ц к і й, Л о з ѣ н с к і й, М о г и л ь н ѣ ц к і й и проч. Тоже было и на Волыни. Приведу примѣръ изъ стариннаго Луцкаго помянника: въ 1677-мъ году надъ перепискою онаго трудился Іеромонахъ С а в и ц к і й; тамъ же, въ 1748-мъ году, его имя написано — С а в ѣ ц к і й; тамъ же написано С т у п н ѣ ц к і й, Р о г о з ѣ н с к і й, С о с н ѣ ц к і й, Г у л я н ѣ ц к і й и проч. Кіевская письменность прошлаго столѣтія представляетъ довольно подобныхъ примѣровъ, изъ коихъ приведу одинъ: въ судовыхъ бумагахъ часто встрѣчается имя князя Г о л ѣ ц и н а, т. е. Голицына.

Что касается до Черниговцевъ, то довольно указать на имя города ихъ: съ древнихъ временъ и до нашего оно было писано Ч е р н ѣ г о в ѣ.

Тоже самое находимъ и въ окончаніяхъ нѣкоторыхъ падежей. Еще въ древнихъ писаніяхъ читаемъ: въ подлинной грамотѣ Кіевскаго Князя Мстислава Владиміровича 1128 года — м о ѣ д ѣ т и; въ договорѣ Игоревомъ (по списку 14-го вѣка) — м е ч ѣ с в о ѣ; въ грамотахъ Льва Даниловича — положимъ и не подлинныхъ, но все же старинныхъ — в ѣ ч н и ѣ, б у д у ч и ѣ, н а ш ѣ. Подобно сему пишутъ нѣкоторые современные Галича-

не; такъ въ Днѣстровой Русалкѣ читаемъ: м о ѣ к о н ѣ, т в о ѣ х л о п ц ѣ, н а ш ѣ п ѣ с н ѣ и пр. Нашъ первый Западнорусскій граматикъ Мелетій Смотрицкій находилъ даже правильнымъ писать н а ш ѣ и т. п.

Нерѣдко и окончаніе родительнаго падежа встрѣчается съ буквою ѣ вмѣсто и, не только въ упомянутой Русалкѣ, гдѣ писано даже У к р а ѣ н а в м. Украина; но и въ старинныхъ писаніяхъ. Вотъ начало купчей, писанной в Галиціи 1341 года ⁶, слѣдственно современной завладѣнію сей земли Казимиромъ. “И сталося подѣ державою великаго короля Краковскаго Казимира и господаря Р у с к о ѣ з е м л ѣ”. Такимъ же образомъ и въ собственноручномъ универсалѣ Богдана Хмельницкаго (1651 г. 11 Января) читаемъ: “Створитель неба и з е м л ѣ”. Подобно сему и въ собственноручныхъ универсалахъ Гетмана Самуѣловича (1672) писано: з ѣ о с о б л и в о ѣ с в о ѣ, — и даже въ дательномъ падежѣ (1673) — р е к т о р о в ѣ, и г у м е н о в ѣ.

Въ помянникѣ Выдубицкаго монастыря, гдѣ многіе С ѣ ч е в ы е или Запорожскіе козаки выписывали свой родъ, читаемъ: “1752. Сентября 26. Родъ І о а н н а Г о р к у ш ѣ, козака куреня Тимошѣвскаго”.

Послѣ всѣхъ приведенныхъ мною примѣровъ, я могу, кажется, уже безспорно, повторить, что у Малороссіянъ буква ѣ издавна употреблялась не иначе, какъ для изображенія звука и, и что они любили даже роскошествовать этою буквою. За что же лишать Малороссійское правописание привычной, вѣковой его принадлежности?

Наше дѣло только ограничить излишнее расточеніе оной и опредѣлить правильное ея употребленіе. Такъ, на примѣръ, въ повелительномъ наклоненіи надобно писать не и, но ѣ: в о з ѣ м ѣ т ѣ, х о д ѣ м ѣ, — какъ и было въ древнемъ Церковнословенскомъ правописаніи, какъ писали и образованные предки наши, начиная отъ перваго лѣтописца. При второмъ изданіи Украинскихъ пѣсенъ, 1834 года, я возобновилъ это употребленіе, которое ведется и у Галицкихъ Русиновъ.

Другой примѣръ. Вы говорите, что, принявъ букву ѣ за выраженіе звука и, надобно будетъ писать — п ѣ ш о в ѣ, п ѣ п ѣ,

⁶ Эта купчая отыскана сочинителемъ Истории Галицкой Руси *Зубрицкимъ*, и по его мнѣнію составляетъ древнѣйшій изъ дошедшихъ къ намъ въ подлинникѣ документовъ Червонорусскихъ.

макогънъ и проч. Почему же надобно? Тогда вышло-бы неправильное и напрасное расточеніе буквы ѣ, которую вовсе не слѣдуетъ ставить вмѣсто о, обращаемаго народнымъ выговоромъ в и. Такого употребленія буквы ѣ не встрѣчалъ я въ прежней Малороссійской письменности; и только въ стихотворныхъ изданіяхъ нашихъ юныхъ Галицкихъ земляковъ попадаются примѣры такого употребленія буквы ѣ (пѣшовъ, зѣвѣтти, рѣвно, выгѣдно), но и то какъ-бы случайно, по неустроенности, въ какой находится у нихъ правопись⁷. Что касается до старосвѣтскихъ Малороссіянь, то они, въ тѣхъ случаяхъ, когда о народнымъ выговоромъ обращается въ и, ставили букву и; или еще чаще, не держась строго народнаго выговора, (который и самъ въ этомъ случаѣ очень измѣнчивъ), ставили коренную гласную букву и писали просто: м о й, п о п ъ, п о ш о в ъ, в о й с к о и проч. Потому-то, не противорѣча бывалому употребленію, вы пишете въ сказанныхъ случаяхъ букву ѣ, что согласно и съ большинствомъ голосовъ нынѣ пишущей братіи. Но и я, въ томъ же бываломъ употребленіи, имѣю достаточное основаніе для удержанія коренныхъ гласныхъ буквъ, а для показанія, что ихъ должно произносить какъ и, я придумалъ ставить надъ ними паерокъ. Это есть единственное мое нововведеніе въ правописаніе Малороссійское. Оно читателя не затруднитъ; ибо нетрудно, кажется, замѣтить правило: “буквы, означенныя

⁷ Такъ в Днѣстровой Русалкѣ одно и тоже слово пишется *пѣтьма* (стр. 78) и *пѣтьма* (стр. 72). По моему должно писать *пѣтьма*. — Юсифъ Лѣвицкій началъ было также употреблять ѣ; но потомъ паерокъ замѣнилъ двумя точками и пишет ѣ, что принято и въ нѣкоторыхъ изданіяхъ Вѣнскихъ. Это напрасно. Надстрочное двоеточіе уже давно служитъ въ Рускомъ правописаніи знакомъ обращенія гласной в *острое о* (йо), что принято мною 1827 года и въ Малороссійское правописаніе (напр. *ѣго*, *сѣго*, а не *іого*, *сіого*). Буква *е* иногда въ томъ же словѣ Малороссіянами произносится какъ *йо* и какъ *йи*, слѣдственно нужны оба знака для той же буквы: въ первомъ случаѣ *двоеточіе*, во второмъ *паерокъ*; напримѣръ — *на сынѣму*, *на синѣмъ*. Въ послѣднемъ случаѣ, если угодно, можно бы писать и *на синѣмъ*. Есть и другіе случаи, гдѣ буква ѣ могла бы ставиться вмѣсто *е*, произносимаго какъ *и*: *срѣбро*, *корѣнь*, *пѣсокъ*, *дрѣмати*, *лѣтати*; можно бы даже, сходно съ Церковнословенскимъ правописаніемъ, ставить ѣ въ окончаніяхъ падежей: на *святѣй*, на *высокѣмъ* (т. е. вмѣсто *о* произносимаго какъ *и*). Но я, слѣдуя общему правилу моей системы правописанія, пишу: *срѣбро*, *корѣнь*, *пѣсокъ*, *дрѣмати*, *лѣтати*, на *святѣй*, на *синѣй*, на *высокѣмъ*.

паеркомъ — â, ê, î, î, ô, û, также букву ѣ, должно выговаривать какъ острое и (йи), а буквы и, і, ы, должно произносить мягко, а не такъ твердо, какъ Великорусское ы". Но за этотъ небольшой предварительный трудъ, требуемый моимъ правописаніемъ отъ читателя, оно облегчаетъ ему не только уразумѣніе словъ, особливо произносимыхъ одинаково ⁸; но и самое чтеніе чрезъ то становится удобнѣе, нежели чтеніе письма, написаннаго по методѣ выговорной, по которой можетъ быть легче писать, да и читать трудно, какъ справедливо замѣчаете и вы сами. Я знаю по опыту, что для неизбавшаго еще никакой методы, труднѣе привыкать к методѣ выговорной.

Говоря правду, такъ мой способъ писанія труднѣе не читающему, а пишущему, и особенно мнѣ первому, взявшему на себя трудъ отыскивать коренные звуки, покрываемые звукомъ и, что иногда несомнѣнно легко. Но за то я думаю, что съ этимъ только способомъ можетъ быть установлено правописаніе Малороссійскаго языка, обнимающее всѣ его разности и притомъ сближающееся съ правописаніемъ Великорускаго и нѣкоторыхъ другихъ языковъ Словенскихъ, чего нашему языку вовсе недолжно чуждаться. Но я объ этомъ способѣ писанія подробно

⁸ Вотъ для примѣра нѣсколько такихъ словъ — по правописанію выговорному:

	— по моему:
Крїй	— Край (вскрай).
Нись	— Несь.
Нись	— Нось.
Бривъ	— Брѣвъ (брель).
Бривъ	— Брѡвъ (бровей).
Визъ	— Вѣзь.
Визъ	— Вѡзь.
Нижъ	— Нѡжъ.
Нижка	— Нѡжка.
Нижный	— Нѣжный.
Миж	— Мѣжъ.
За-мижъ	— За-мѣжъ.
Бигъ	— Бѡгъ.
Бигъ	— Бѣгъ.
Бездилье	— Бездѡлье.
Бездилье	— Бездѣлье.
Окрипъ	— Окрѡпъ.
Окрипъ	— Окрѣпъ.

изъясню свои мысли предъ вами въ послѣдствіи. А теперь на прежнее обратимся.

Не стану утверждать, чтобы въ старину Малороссіяне не писали въ иныхъ словахъ буквы *и* вмѣсто *ѣ*; но это случайности такъ же неправильныя, какъ и *тѣ*, когда *ѣ* писано вмѣсто *и*, напр. Іоанна Г о р к у ш ѣ; употреблять же постоянно букву *и* вместо *ѣ*, не значить ли распространять и обращать въ правило случайную погрѣшность противъ надлежащаго правописанія Малороссійскаго языка? А это именно сдѣлали начавшіе писать только по слуху: *и* — вездѣ, гдѣ сей произносится остро; *ы* — вездѣ, гдѣ сей звукъ произносится мягко или твердо; а Павловскій въ первомъ случаѣ вездѣ ставитъ *і*, точно такъ, какъ Поляки и Чехи пишутъ Латинскими буквами Малороссійскія пѣсни. Но тамъ необходимость азбучная заставляетъ, руководясь только звукомъ, ограничиться двумя буквами — *і* да *у*; для насъ же Латинская азбучная скудота не указъ, когда мы давно имѣемъ свою богатую, Словенскую азбуку, свои вѣковыя привычки въ правописаніи. Не то, лучше писать прямо уже Латинопольскими буквами, какъ сдѣлалъ въ Перемышлѣ Лозинскій, нежели писать Рускими буквами такъ, какъ пишутъ нѣкоторые ваши почтенные *с у с ѣ д ы* и любезные *п о д с у с ѣ д к и*. —

Но вы имѣете еще особенный предлогъ писать *ѣ* на мѣстахъ, принадлежащихъ букве *ѣ*. Вы полагаете, что сія послѣдняя буква нужна во всей своей *с и л ѣ* и *в и д ѣ* въ словахъ — *у ч о р а ш н ѣ*, *т о р ѣ ш н ѣ* и многихъ другихъ. И такъ она нужна вамъ для изображенія звука *е*, произносимаго остро? Но отъ чего же вы пишете безъ буквы *ѣ*, напримѣръ, слова — *г у л я е*, *м о е* и тому подобныя, въ которыхъ тотъ же самый острый звук *е*, какъ и въ словахъ — *у ч о р а ш н е*, *т о р ѣ ш н е*, *е р о п у д ѣ*?.. Павловскій в своей грамматикѣ безъ зазрѣнія совѣсти пишетъ — *с п і в а ѣ*, *г у л я ѣ*, *м о ѣ і*, *ѣ* — и проч. Но зато же онъ первый и единственный писатель, сдѣлавшій такое перемѣщеніе буквы *ѣ* въ Малороссійскомъ правописаніи, въ которомъ она *н и к о г д а* не употреבלалась для изображенія звука *е*: ибо это несообразно съ ея значеніемъ и силою въ нашей Малороссійской письменности, и даже съ *в и д о м ѣ* ея, представляющимъ соединеніе буквы *і* съ *ь*-емъ (*іь*, *ѣ*). Впрочемъ, не смотря на столь неудачное исполненіе, Павловскій принималъ доброе дѣло для Малороссійскаго правописанія, то есть различать острое и мягкое *е* двумя различными буквами. Если и

вамъ угодно тоже сдѣлать, то это легко, оставляя букву ѣ на ея властномъ мѣстѣ. Наша Словенорусская палеографія представляеть нѣсколько различныхъ начертаній буквы е с т ѣ: изберемъ изъ нихъ одно для о с т р а г о, другое для м я г к а г о произношенія сей буквы, — какъ и сдѣлалъ уже Вагилевичъ въ Днѣстровой Русалкѣ. Въ этой пріятной книжкѣ наше гражданское е пишется тогда, когда сей звукъ произносится мягко; а когда онъ произносится остро (*йе*), тогда ставится Славянское отверстое є, которое и мы очень можемъ возобновить въ нашей Малороссійской письменности (нѣкоторые другіе Галичане въ этихъ случаяхъ пишутъ *je*). Но я бы думалъ, что употребляемое в Руской азбукѣ *e* лучше оставить въ настоящей его силѣ, и употреблять въ тѣхъ случаяхъ, когда сей звукъ произносится о с т р о, ибо такъ выговариваютъ эту букву Великороссіяне, отъ которыхъ она перешла и въ Малороссію. Славянскимъ-же отверстымъ є можемъ изображать м я г к і й выговоръ сего звука; а пока эта буква отолъется нарочито въ гражданскую форму, мы можемъ брать обратное Руское є, поворачивать его на право кругомъ, и такимъ образомъ получать м я г к о е є, своимъ выговоромъ и видомъ близкое къ твердому Рускому є. Тогда для читателя будетъ очевидно, какъ ему произносить: с и н е н е б о, у ч о р а ш н е, т о р ô ш н е, е й - б о г у, т е б е. — Согласитесь-ли вы на такое различеніе?

Вагилевичъ началъ употреблять въ Южно-русскомъ правописаніи еще букву ѣ, по примѣру Волоховъ или Румыновъ, пишущихъ также Словенскими буквами. По-моему это очень хорошо; безъ этой буквы намъ было также неловко, какъ было-бы безъ *й*. Но Вагилевичъ до крайности расточаетъ свое нововведеніе. Слѣдуя одной только акустикѣ Малороссійскаго выговора, по которому буква *в* произносится въ извѣстныхъ случаяхъ полугласно, какъ сокращенное ѣ, онъ вездѣ, вмѣсто *в*, произносимаго такимъ образомъ, ставитъ ѣ; вмѣсто — ходивъ, знавъ, онъ пишетъ — х о д и ѣ, з н а ѣ и проч. Но это такъ же странно, какъ странно было-бы писать по-Руски: ф с і о, д ѣ ф к и, л ю б о ф ѣ, п е т р о ф ѣ, слѣдуя Великорусскому выговору, сжимающему въ извѣстныхъ случаяхъ звукъ *в* въ *ф*. Отъ такого частаго у к а н ѣ я Малороссійское письмо у Вагилевича является не въ своемъ видѣ, получаетъ какой-то не-Рускій характеръ, и тѣмъ болѣе, что Вагилевичъ вовсе не употребляетъ ѣ; вмѣсто *ы* всегда пишетъ *и*; вмѣсто *и* ставитъ если не ѣ, такъ *і*. — Потому я предложилъ 1837 года (И с т. Д р е в н. Р у с.

С л о в е с.) ставить букву *ѣ* только тамъ, гдѣ дѣйствительно сокращается *у*, на примѣръ: *ѣ же ѣ насъ на Ѡкраинѣ на ѣчили сѣ*. До сихъ поръ эти слова всѣ мы писали и пишемъ съ буквою *в*: *в же в ѣ насъ на Вкраинѣ навчили сѣ*; но должно признаться, что это едва-ли не хуже, чѣмъ пишетъ Вагилевичъ. Изображая буквою *в* звук *у*, хотя и сокращенно произносимый, мы шли наперекоръ Малороссійскому выговору: ибо Малороссійскій выговоръ самую букву *в* стремится приводить въ гласное состояніе, и часто произноситъ ее полугласно; а нерѣдко протягиваетъ и въ полное *у* (*у з я в ѣ*, вм. *в з я в ѣ*), или же прилагаетъ къ ней этотъ звукъ (*у в е с ѣ* вм. *в е с ѣ*); и только въ сихъ послѣднихъ случаяхъ, я думаю, надобно писать *у* вмѣсто *в*, ибо того требуетъ сама необходимость.

Вотъ все, что пришлось мнѣ сказать вамъ о Вашей *п р а в о п и с и* въ этомъ письмѣ. Оно вышло длинновато; но за то изъ него узнаете короче мои мысли о томъ дѣлѣ, около котораго всѣ мы, любящіе свою родимую рѣчь, ходимъ и не сходимся. Прошу васъ не отказать мнѣ въ вашихъ отвѣтныхъ замѣчаніяхъ. Тогда представлю на ваше утвержденіе нѣкоторые частные случаи Малороссійскаго правописанія, которые остаются у меня еще подъ вопросительнымъ знакомъ, и съ которыхъ хотѣлось бы поскорѣе снять этотъ неуспокоительный значекъ, — именно къ тому времени, какъ приступлю наконецъ къ новому, полному изданію моего собранія Украинскихъ народныхъ пѣсенъ. Я хотѣлъ бы это богатое поэтическое наслѣдство нашего народа представить Словенскому міру въ возможно-лучшемъ видѣ и относительно правописанія.

Доканчиваю письмо это въ послѣдній день истекающаго (1840) года, и поздравляя васъ съ наступленіемъ новаго года, желаю душевно, что-бы онъ принесъ намъ новый томъ вашихъ повѣстей на Малороссійскомъ языкѣ; а вамъ принесъ-бы въ изобиліи — “у полѣ ядро, а въ домѣ добро”!

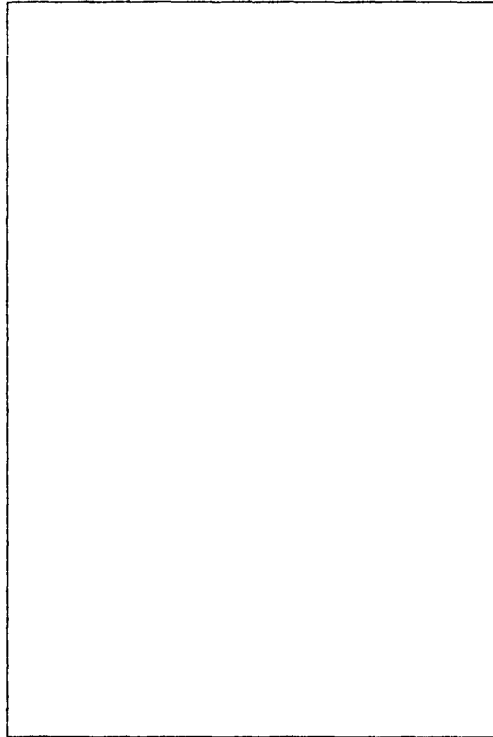
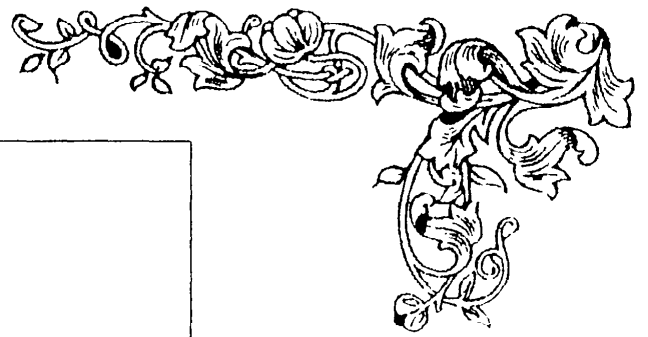
P. S. — При семъ случаѣ пожелаю и всѣмъ землякамъ нашимъ, чтобы съ наступленіемъ завтрашняго дня *И л ь я п о м а х а л ь* имъ получше *ж и т я н о ю п у г о ю*, про которую поютъ *п о с ы п а л ь щ и к и*; и я же къ *п о с ы п а л ь н о й* пѣсенкѣ прибавлю еще *з а ж н и в н у ю* пѣсню, которую сложили и поютъ *х л ь б о р о б ы* Волынскіе, но послушать могутъ и Украинцы всякаго званія.

А въ недѣлоньку рано пораненьку
Збірає женьці коваленко,
Збірає женьці, а все приборны,
Дѣвки, парубки, а все молоды.
Да повѣвъ же ихъ на долину,
На пшениченьку на озиму:
— Ой жнѣте, женці, розжинайтесь,
А назадъ себе не оглядайтесь. —
Ажъ зъ-за горы орда иде,
За собою коваля веде.
Їму руки позавязовани,
Їму очі позаглажовани.
Ото-жъ будешъ, ковалю, знати
Якъ недѣлоньку шановати.
— Ой дай, Боже, такую годину,
Счобъ забачити свѣтъ хочъ на часину:
То буду ўже знати,
Як недѣлоньку шановати! —

Максимович М. О правописаніи Малороссійскаго языка :
Письмо къ Основьяненку // М. А. Максимович. Собрание сочи-
неній. — Киев, 1880. — Т. III. — С. 312—328.

**Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ (1859—1936)
та Федір ГАРТНЕР (1843—1925)**

*“Руска граматика”, написана в співавторстві
вченими-мовознавцями Степаном Смаль-Стоцьким
та Федором Гартнером, що вийшла у Львові 1893 р.,
зазнала три перевидання — 1907, 1922, 1928 рр.*

*Автори “Рускої граматики” унормували та науково виклали
фонетичну правописну систему, заведену Є. Желехівським
у “Малоросійсько-німецькому словарі” (1882—1886). Завдяки
клопотанням С. Смаль-Стоцького перед австрійським урядом
“Руска граматика” 1893 р. була затверджена австрійською
шкільною владою як офіційний підручник для шкіл Галичини
й Буковини. Автоматично офіційного визнання й
затвердження дістав і представлений тут фонетичний
правопис (желехівка), витіснивши з ужитку традиційний
і загальноприйнятий досі етимологічний правопис.*

43. Правóпись, що тут ви́ложена, є в головні́х точках фонетична; бо вона́ має за осно́ву правило: Пи́ші, як пра́вильно го́ворить ся. Пра́вильно говори́ти значить обмина́ти в мо́ві всякі місцеві (нарі́чєві) властíвості¹, óтже ужива́ти пра́вильно́ї мо́ви, т. зн. тако́ї, що спі́льна всі́м письме́нним Русина́м, одна́кова і всі́м Русина́м ле́гко зрозумі́ла. Проте́, хто зна́є, чим мо́ва єго́ стороні́ відрі́жняє ся від пи́сьменно́ї ру́скої мо́ви, той, мо́жна-б сказа́ти, умі́є вже пі́сля се́ї правóписи, котра́ вимага́є писа́ти так, як пра́вильно го́ворить ся, до́бре писа́ти і чита́ти; тре́ба лишé навчи́ти ся,

I. які́ми знака́ми озна́чують ся зву́ки ру́скої мо́ви,

II. в котри́х ра́зах в правóписи зазнача́є ся похо́джене сло́ва, óтже, пи́ше ся етимольо́гічно, а не чи́сто фонетично;

III. як писа́ти чужі́ слова́, а крім то́го

IV. присво́їти собі́ ще де́які́ ї́нші пра́вила, які́ приня́ли ся між пи́сьменними а не доторка́ють зву́ків мо́ви.

I.

44. Зву́ки ру́скої мо́ви виража́ють ся в пи́сьмі́ отсі́ми 33 бу́квами:

А, Б, В, Г, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,

а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

А, Б, В, Г, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,

а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я —;

о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я —;

о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

¹ Нарі́чєва властíвість є н. пр. ка́зати *ніч* замі́сть *ні ч*, *сі́ль* зам. *сі л ь*, *сті́в* або *сці́в* зам. *с ті л*, *смерте́вний* зам. *смерте́льний*, *ві́йти* або *у́йти* зам. *ві́йти*, *зеле́ні* зам. *зе ле́ні*, *ковальо́м* зам. *ко в а л е́ м*, *лю́дьох* зам. *лю́де х* або *лю́д я х*, *хло́пец* зам. *х л о́ п е ц ь*, *коні́ць* зам. *ко н е́ ц ь*, *бов* або *бив* зам. *бу в*, *те́жко* зам. *тя́ ж ко*, *се́* або *си́* зам. *с я*, *кі́ло* зам. *т і́ л о*, *хцу́* зам. *х о́ ч у*, *кру́тю* зам. *к р у́ ч у*, *ві́дю* зам. *ві́ д ж у*, *ро́блю* зам. *р о́ б л ю*, *про́сю* зам. *п р о́ ш у*, *во́зю* зам. *в о́ ж у*, *ро́би* зам. *р о́ б и т ь*, *спі́ват* зам. *с ь п і́ в а́ є*, *буде́ме* зам. *бу́ де м о*.

Сї б́укви назива́ють ся:

а, бе, ве, га, ге, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ще, ю, я, їр.

45. Зме́жи них означа́ють 1. шість букв поєди́нчі голосо-зв́уки, 2. сімна́йцять поєди́нчі шелестозв́уки, 3. три б́укви зло́же-ні шелестозв́уки, 4. дві раз голосо-зв́уки, раз шелестозв́уки, 5. од-на́ є лишé знако́м мя́гчення, 6. чти́ри означа́ють сполу́чене шеле-стозв́ука з голосо-зв́уками.

1. Поєди́нчі голосо-зв́уки є: *а, е, и, і, о, у, н.* пр. *ба́ба, тебе́, би́ти, ви́н, то, бу́ду.*

2. Поєди́нчі шелестозв́уки є: *б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш,* н. пр. *би́б, го́ре, газда́, ди́м, жа́ба, за, кого́, ли́се, мене́, ни́ва, по, робо́та, сукно́, так, Фе́дір, ходи́ти, ши́ло.*

3. Зло́жені шелестозв́уки є: *ц, ч, щ,* н. пр. *цап, чу́ти, що.* В дво́звукі *ц* є іменно́ *т* і *с* в дво́звукі *ч* — *т* і *ш* тісно́ з собо́ю полу́чені (гл. **13**, 2); *щ* є власти́во *шч*. Для так са́мо тісних сполу́чень *д* і *ж*, як в слова́х: *хо́джу, дожджа́нка*, і *д* і *з*, як в слова́х: *дзві́н, родзи́нки* нема́ осі́бних знаків.

4. Знак **в** ма́є перед голосо-зв́уками, а в на́звукі слів тако́ж перед шелестозв́уками, значі́не шелестозв́ука, н. пр. *вода́, ро-ве́ць, сливо́к, пово́зити, вложі́ти, вторува́ти.* З попереду́щими голосо-зв́уками сполу́чене твóriть **в** дво́звукі, в котри́х означа́є недочу́тне *у* (гл. **5**), н. пр. *Евро́па, бив, півостро́в, ла́вка, сли́в-ка, пішо́в, був.*

Буква **й** є лишé перед *о* голосо-зв́уком, але *йо* поди́бує ся рід-ко коли́, н. пр. *сойо́к* (со́йка), *байо́к* (ба́йка), *розпайо́ваний* (роз-паюва́ти), *наді́йо* (наді́я); зрешто́ю хиба́ в чужи́х слова́х і нари-че́вих фо́рмах, н. пр. *Йорда́н, крайо́м*, (украї́нське) *йо́го, йо́му.* З попереду́щими голосо-зв́уками сполу́чене твóriть **й** дво́звукі, в котри́х означа́є недочу́тне *і* (гл. **5**), н. пр. *дай, ба́йка, Маде́й, бий, со́йка, купу́й.*

5. Щоби́ означі́ти змя́гчене яко́гось шелестозв́ука (пе́рший ступе́нь мя́гчення (гл. **24**), дода́є ся на кінці́ слів, а тако́ж перед тверди́м шелестозв́уком і перед **о** знак **ь**: *будь, зять, князь, мі-сяць, біль, огонь...*; *бу́дьмо, ба́тько, возьми́, сві́т, цьві́т, ве́льми, кіньте...*; *ли́сього, мальо́ваний, пятьо́х*; (украї́нське *сьо́го, сьо́му, всьо́го* і т. д.)... .

Наколи́ задля́ тако́го змя́гчення мя́гчи́ть ся ще і дру́гий шеле-стозв́ук перед ним, так що два мя́гкі шелестозв́уки ста́нуть побі́ч се́бе (гл. **19**, 4), то мя́гчення пе́ршого шелестозв́ука не озна́чує ся

з осі́бна, н. пр. *зві́здь, кі́сть, мисль, бо́язнь, ші́сть; кі́сьтьми, ші́сьтьма́ ші́сьтьо́х (па́нський)*, — а не *звізьдь, кісьть, мисль, бо́язнь, шісьть; кісьтьми, шісьтьма́, шісьтьо́х, (па́ньський)*.

б. я, є, ї, ю є знака́ми сполу́чення *й* (по безголо́сих прорі́вних шелестозву́ках *х¹*, гл. **11** і **12**) з поєди́нчими голосо́звуча́ми, н. пр. *я, яйце́, пя́тий, імя́, кра́ем, кра́ї, беш, ї́сти, ві́ду, їв, вюн, Юрко́, Стефі́ок*. Знакі́ я, є, ї, ю ма́ють се значі́не ли́ше в на́звуку слі́в, по дру́гих голосо́звуча́х і по *б, п, в, ф, м*. По *ж, ш, ч, щ* вони не поді́бують ся. По шелестозву́ках, котрі мо́жуть мя́гчити́ ся, т. зн. по *д, т; з, с, ц; л і н* озна́чують вони змя́гчене сих зву́ків, так що *дя, де, ді, дю — дья, дье, ды, дьу — тя, те, ті, тю, зя, зе, зі, зю, ся...*, *ця...*, *ля...*, *ня...=тья, тье, ты, тьу, зья, зье, зы, зьу, сья...*, *цья...*, *лья...*, *нья...*, н. пр. *дя́дина, жо́лудем, ді́д, медве́дю, тяга́р, жите́, ті́ло, житю́, зя́тя, галу́зе, Бо́зі, кня́зю, ся, лі́се, сї́яти, сю́ді, шевця́, о́ці, се́рцю, коро́ля, зї́ле, лі́д, лю́блю, не́ня, зна́не, ні́ні, ню́хати*.

Змя́гченя ще дру́гого шелестозву́ка перед я, є, ї, ю (гл. **19**, 4) не озна́чує ся з осі́бна, н. пр. *слі́д, слі́пій, сні́г, Сня́тин, ма́слі, пі́сля, сні́да́не, сті́на, красні́йший, чита́лля...*, а не *сьлі́д, сьлі́пій, сьні́г, Сьня́тин, ма́сьлі, пі́сьля, сьні́да́не, сьті́на, красні́йший, чита́лля...*

Щобі́ озна́чити, що я, є, ї, ю не ма́є мя́гчити́ попередно́го *д, т, з, с, ц, л і н*, кладе́ ся апостро́ф: *з'ї́сти, з'я́вив ся, від'ї́хати...*, *ад'юта́нт...*

По *р* не озна́чають я, є, ю а́ні змя́гченя се́го *р*, а́ні ті́лько, що *йа, йе, йу*, ли́ше дво́звучи з недо́чутним *і* (гл. **5**), н. пр. *ряд, пі́рем, хрю́кати; ї* не поді́бує ся по *р*.

46. ЗАМІТКИ про пи́сане де́яких зву́ків.

1. **е — и**. В скла́дах без на́голосу звучі́ть ча́сто **е** нея́сно, а бі́льше як **и** (гл. **29**, 1); о́тже тре́ба вистері́гати ся, щоб не пи́сати **и** замі́сть **е** в слова́х як *мені́, хо́чеш, пі́шеш, бу́деш, мо́жеш* і т. д., *ка́шель, сї́чень* і т. д., і щоб не пи́сати **е** замі́сть **и** в слова́х *збира́ти, умира́ти, підпира́ти, утира́ти, роздира́ти* (але: *беру́, умерти́, підперти́, утерти́, роздерти́*). Тако́ж запам'я́тати тре́ба, що в 1-ім відм. мн. пи́ше ся: *лю́ди, селя́ни, Галича́ни, ми́щани...* (а не: *лю́де, селя́не, Галича́не, ми́щане...*), а в 2-ім відм. мн.: *люді́й, ко́ний, ко́стий...* (а не: *люде́й, ко́ней, ко́стей...*).

2. **о — у**. Так са́мо набли́жує ся в скла́дах без на́голосу **о** до **у** (гл. **29**, 1), так що де́коли і пи́ше ся вже **у** замі́сть **о**: *па́рубок* (хоть *робі́ти*), *кува́ти* (хоть *ко́ваний, кова́ль*), *дарува́ти, ма-*

люва́ти і т. д. (хоть даро́ваний, ма́льований і т. д.), си́лувати, си́луваний, ви́хва́лювати, ви́хва́люваний і т. д.

П р а в и л о. Пі́шемо завсі́ди -увати (-ювати), а́ле раз -ова́ний, раз -уваний (-юваний): -ований тоді́, коли́ на о є на́голос, а -уваний (-юваний) тоді́, коли́ на́голос паде́ на і́нший склад сло́ва. Закі́нчене -ований лиша́є ся і тоді́, коли́ дієсло́во зло́жене з ча́стицею ви-, а ви- ма́є на́голос, н. пр. ви́образований, ви́вінована.

І в і́менниках утво́рених від таких дієслі́в захо́ує ся те саме пра́вило: обра́ване, голосо́ване, імено́ване, ма́льване і т. д., замі́луване, ві́руване, відмі́нюване, ви́роблюване і т. д., ви́віноване, ви́образоване...

Але пи́ше ся я́блоко (а не я́блуко), до до́му (а не ду до́му).

3. и — і. При́ставку ви- тре́ба завсі́ди писати́ ви-, а не ві-, як то де́куди виговору́ють, о́тже: ви́йти, ви́ратувати, ви́ходити і т. д.

Так са́мо ма́є писати́ ся завсі́ди сиді́ти (хоть сі́сти), дитя́ (хоть ді́ти).

В закі́нченнях прикме́тників на -кий, -гий, -хий пи́ше ся и і і в тих са́мих ра́зах, що і у і́нших прикме́тників на -ий, н. пр. до́бри і вели́кі бу́лки, до́брих і вели́ких бу́лок, до́брим і вели́ким бу́лка́м, на ста́рім і су́хим де́реві, доро́гий і до́брій ма́мі...

4. і — ї. В підгі́рських сто́ронах Галичи́ні і на Букові́ні гово́рять ї замі́сть і (т. зн. мя́гчать перед тим і шелестозвúки д, т, з, с, ц, л і н) в таких ви́падках, де і повста́ло з о. Ту на́річеву вимо́ву тре́ба закі́нути, і тре́ба гово́рити і писати́ в тих ра́зах всю́ди і: н. пр. ніч (но́чи) сі́ль (со́ли), діл (до́лу), сті́л (стола́), росі́л (росо́лу), спосі́б (спосо́бу), осі́б (осо́ба), стоді́л (стодо́ла), ніг (нога́), долі́т (долото́), віді́рва́ти, віді́йти, ді́йти, наді́йти, піді́йти, розі́йти ся, діста́ти, зібра́ти, зі мною́ і т. д., (виро́ва́ти, дода́ти, підозрі́ва́ти, зо мно́ю), бі́дність, го́рдість, мі́лість, злі́сть і т. д. (бі́дності, го́рдості, мі́лості, зло́сті і т. д.), жи́дівський, жи́дівка (жидова́), мли́івка (млинові́й), Ко́сів (з Ко́сова), бра́тів (братова́) і т. д. Так само́ писати́ і вимовля́ти тре́ба в отси́х закі́нченнях:

а) -і́в в 2-ім відм. мн. тих і́менників му́жеских, що не кінча́ть ся а́ні на ь а́ні на й, і і́менників же́ньських на а і се́редних на о, на́коли вони́ прийма́ють в ти́м відмінку закі́нчене -і́в, н. пр. сади́в, воли́в, пані́в, ву́сів, возі́в, плоти́в; панні́в, хати́в, ба́гнів... (а́ле: коро́лів, зяті́в, кравці́в, медве́дів, коло́дязі́в, ло́сосі́в; стайні́в...);

б) -і́й, -і́м в 3-ім і 7-ім відм. одн. тих прикме́тників, що кінча́ть ся на -ий, н. пр. (в) зе́лений, (в) зе́лінім; бі́лій, бі́лім;

красій, красім; білолицій, білолицім; твердій, твердім; богатій, багатім; сизій, сизім;

в) в тих самих формах заіменника *той*; *тій*, *тім*;

В 1-ім відм. мн. прикметників на *-ий* і заіменника *той* треба також вистерігати ся говорити і писати *-ї* замість *-і*; отже лише *зелені, білі, красі, білолиці, тверді, багаті, сизі...*, *ті*. Тільки у прикметників на *-ій* пішемо *-ї*; *лісі, гусі, сині, верхні, домашні* і т. д.

Пішемо *волік* (хоть *волочі*) гл. **37**.

Б. Ъ. Знак *ь* піше ся в отсіх на́ростках; *-енько, -енька, -онько, -онька, -їський (-іський), -есенький, -їсінський*, н. пр. *ба́тенько, береже́нько, се́рдце́нько, со́нечко, ду́шенька, рі́ченька, до́монько, со́колонько, голо́вонька, мураво́нька, зиро́нька, ма́ліський, но́віський, ма́лесе́нький, одні́сінський*.

На́росток *-ський* пішуть та́кже *-ський*: *віде́нський, грома́дський, се́рбський, ціса́рський, га́лицький, гре́цький, ба́тьківський, коро́лівський, европе́йський...* попри *віде́нський, грома́дський, се́рбський* і т. д.

Імена́ власні не підляга́ють пра́вилам право́писи, а треба їх писати так, як вони́ на́писані в документах; отже н. пр. *Шевче́нко, Осно́вья́ненко, Желе́ховський, Голова́цький...*

Перед на́ростками *-чик, -щина, -ший, -ство* і *-ський* м'ягча́ть ся *л* і *н*; отже треба писати *па́льчик, ку́льчик, переки́ньчик, гре́бінчик; бува́льщина, Сло́вья́нщина, бі́льший, ме́ньший, весе́льший, да́льший, ра́ньший, то́ньший; ду́ховенство, ми́щанство, нача́льство, па́ньство, посольство; па́ньський, гу́цульський...*

Перед на́ростком *-кий* м'ягча́ть ча́сом звук *з*, н. пр. *блі́зький* і *блі́зкий, низькі́й* і *низкі́й, сли́зький* і *слизкі́й*.

б. г — г. Де писати *г* а де *г*, про се ріша́є вимо́ва: *го́лий, глу́хий, тягну́ти, еванге́ліє; але ге́гати, га́нок, гімна́зія, телегра́ф, педаго́гія, педагогі́чний* і т. д.

Треба говорити і писати: *госпо́дар, господа́рство, господа́рити, господа́ня, газда́, газдува́ти, гу́ля, гі́нс*.

II.

47. 1. При відмінюваню слів треба заде́ржувати в письмі голосові шелестозву́ки корінні *б, д, з, ж, г* у всіх відмінках, хоть їх вла́стиво чу́ти лише́ в одні́м відмінку (а то при му́жеских іменниках в 1-ім відм. одн., а при і́нших в 2-ім відм. мн.), н. пр.

парубкі (а не парупкі), клубкі, зарібки, воробці (а не во-ропці), порядки (а не порятки), оселédці, образкі (а не об-раскі) обовязки, ріжки (а не рішкі), нігті (а не ніхті)..., па́рубка, -ом, -ів і т. д., клубка́, -а́ми і т. д. і т. д., бо 1-ий відм. одн. є: па́рубок, клубо́к, заробо́к, воробéць, порядо́к, оселе́дець, образо́к, обовязо́к, ріжо́к, но́готь. Дáльше писáти трéба: рíбка (а не рíпка), жéрдка, за́гадка, прíповідка (а не прí-повітка), грядка, вязка, Францу́зка, кні́жка, ло́жка, сте́жка; лі́жко..., рíбки, рíбці, рíбно́ю і т. д., жéрдки, жéрдці і т. д. і т. д., лі́жка, лі́жку і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: рибо́к, жердо́к, загадо́к, пріповідо́к, грядо́к, вязо́к, книжо́к, ложо́к, стежо́к; ліжо́к.

Так са́мо задéржують ся корінні шелестозвúки голосові б і з в слова́х скúбсти (не скúпсти), гребсти́, лі́зти (не лі́сти), бо ка́же ся: скубу́, гребу́, лі́зу, скубе́ш і т. д.

2. Ко́рінні шелестозвúки б, д, з, ж, г задéржують ся перед на́ростками -ство, -ко, -кий, -ский, -ший (-чий), н. пр. са-молю́бство (любіти), се́рбский (Се́рби), глúбий (глубо́кий), гру́бий (гру́бий), сусі́дство (сусі́ди), забúдько (забúдь), дядько (дядина), соло́дкий (солодіти), ї́дкий (ї́да), прудкі́й (пруд), рідкі́й (рідéнький), гла́дкий (гладéнький), грома́дский (грома́да), лю́дский (лю́ди), шве́дский (Шве́ди), мо́лодший (молоді́й), рідши́й (рідéнький), соло́дший (солодіти), тве́рдший (тверді́й), бли́зкий (близéнький), ву́зкий (вузéнький), мерзкі́й (мерзéнний), низкі́й (низéнький), сли́зкий (ві́слизнути ся), ховзкі́й (хо́взати ся), бли́зши́й (близéнький), ни́зши́й (низéнький), тяжкі́й (тяже́нько), тяжши́й, тяжчи́й (тяже́нько), доро́жши́й (дорожі́ти ся), ле́гкий (легéнький), мя́гкий (мяге́нько). Але: ле́кший, мя́кший (гл. 37).

Навпакі пі́шемо безголо́сі шелестозвúки корінні перед на́ростком -ба н. пр. про́сьба (не про́зьба, бо ка́жемо просі́ти), кісьба́ (косі́ти), боротьба́ (боро́ти ся), клятьба́ (прокля́тий) ... і в зло́женнях як вели́кдень (не вели́гдень), о́сьде (не о́зьде), та́кже (не та́гже), о́тже (не о́дже).

3. Без, від, над, об, під, роз- пі́шемо всúди одна́ково, н. пр. без то́го (не бес то́го), безконéчний, безпе́чний, безці́н, від ха́ти (не віт ха́ти), відси, від стола́, відкі́нути, відтягну́ти, відписáти, відці́діти, надкусі́ти (не наткусі́ти), надсаді́ти ся, обте́рти (не опте́рти), обсі́сти, обшивка, під столо́м, підшивка, підпо́ра, ро́зклад, розсу́док, розчесáти.

Але: росі́л, роса́да.

П р и і м е н н и к з пише ся все у всіх значінях з (*із*), а не *с* (гл. 28), н. пр. з бр^атом, з т^атом, з х^ати, з вікн^а, із смер^еки.

П р і с т а в к у з- треба писати *с*, де вона як *с* вимовляє ся (перед *п, т, к, ф, с, ш, ч, ц, щ, х*), н. пр. спеч^і, сп^ерти (зі-пр^у), спис^ати, стисн^ути, ст^ерти (зітр^у), сх^оди, скрут^іти, си^йти, сч^езнути, счорн^іти, сц^ідіти, сфальшув^ати, сс^істи ся. Але: щ^асте, щасл^івий.

4. В словах, що утворені з пнів на *-т* на́ростками *-ство і -ський*, б^укви *тс* не зливають ся в знак *ц*, óтже: адвок^атський, балам^утство, безд^ітство, бог^атство, бр^атство, бр^атський, с^вітський, шлях^отство, шлях^отський...

Але: р^ільн^іцтво (р^ільн^ік), тк^ацтво (ткач), г^алиц^кий (Г^а-лич), н^іме^цк^ій (Н^імець)...

Так са́мо піше ся *тс* в слóві *отс^ей*.

III.

48. 1. В чужі́х на́ростках *-ія, -ік, -іка, -іст, -ізм*, а відта́к і в на́ростках *-ійний, -ійський, -іяльний, -ічний* і т. д. перейшо́в в вимóві звук *і* по шелестозв^уках *д, т, з, с, ц* і *р* на *и*; протé треба писати: Арка́дія (не Арка́дія), буді́зм (не буді́зм), комéдія, ме́дик, метóдика, методі́чний, періоді́чний..., артíст, артíстка, артíзм, артистíчний, Беóтия, грама́тика, граматíчний, крí-тия [!], крíтика, критíчний, матемáтика, математíчний, па́ртия, партíйний, пра́ктика, практи́чний, симпа́тия, симпатíчний..., Азия, азійський, гімна́зія, гімназія́льний, музíка, музикáльний, поéзія, фі́зик, фі́зика, фізі́чний..., диску́сія, кля́сик, клясі́чний, комі́сія, комісі́йний (не комісі́йний), процéсія, Ро́сія, росі́йський..., ака́ція, артикуля́ція, інду́кція, індукці́йний, інтелі́генція, містиці́зм, органі́зація, організаці́йний, полі́ція, поліці́йний, прові́нція, публіци́ст, ста́ція, Фра́нція, цивіліза́ція, цивілізаці́йний..., Австри́я, австрíйський, а́рія, артиле́рія, артилерíст, Афри́ка, Болга́рія, істо́рія, істо́рик, історíчний, канцеля́рський, консисто́рія, Ма́рія, мате́рія, матерія́льний, Стíрія, стирíйський, фа́брика, фабрíчний...

Звук *л* і *н* м'ягчiть ся перед тiми на́ростками; протé треба писати: Англíя (Англíя), лелíя, лелíйний, Натáлiя, прові́нціялі́зм..., а́рні́ка, Євге́нiя, компáнiя, лiнiя, лiнiйний, машинíст, мехáнік, мехáні́ка, механі́чний, механі́зм, тéхнік, тéхні́ка, техні́чний, у́нiя...

По м, б, п, в, ф; г, к, х і по голосозвúках пúше ся в тих нáростках і: *áрмія* (не *áрмия*), *епідемія*, *епідемічний*, *полеміка* (не *полемика*), *полемічний*..., *Арабія*, *кубічний*, *ямбічний* (не *ямбічний*)..., *Етіопія*, *епіка* (не *эпика*), *епічний*..., *атавізм*..., *графіка*, *графічний* (не *графічний*), *етнографія*, *етнографічний*, *парафія*, *парафіяльний*, *стенографія*, *стенографічний*, *софіст*, *софізм*, *телеграфічний*, *телеграфістка* (не *телеграфістка*)..., *анальогія*, *анальогічний*, *етимольогічний*, *зоольогія*, *зоольогічний*, *льогіка*, *льогічний*, *педагогія*, *педагогіка*, *педагогічний*..., *Кападокія*, *кападокійський*, *остракізм*..., *монáрхія*, *монархічний*, *монархіст*..., *архаїзм*, *атеїст*...

Деякі чужі слова прийняли рúський вид, тому вже і пúшуть ся з рúска: *аршенік*, *пúблика* (люди), *публічний* (не *публічний*), *католик* (не *католик*), *католицький*, *євангеліст* (не *євангеліст*), *академія*, *академик*, *академічний*, *акафіст*.

Церковно-словяньський нáросток *-іє* пúше ся по рúски *-іє*: *євангеліє*, *милосо́рдіє*, *спасе́ніє*...; так са́мо церковно-словяньське закінчене імен хрестних *-ій* пúше ся і по рúски *-ій*: *Васі́лій*, *Григо́рій*, *Анто́ній*, *Мето́дій*...

2. Треба писати *анти-*, *архи-*, (а не *анти-*, *архи-*), н. пр. *антипатія*, *антифóн*; *архикнязь*, *архиєрэй*...

3. Чужі і м е н á в л á с н і, що прийняли рúський вид або цілком зручили ся, особливо іменá словяньські, пúшемо так, як вони звичайно по рúски вимовляють ся, н. пр. *Вифле́ем*, *Єрусали́м*, *Дави́д*, *Мойсе́й*, *Рафаї́л*, *Соломо́н*..., *Ате́ни*, *Вергі́ль* або *Вергі́лій*, *Гоме́р*, *Зевс*, *Крез*, *Ліві́й*, *Ові́д* або *Овіді́й*, *Павза́ній*, *Пе́рікль*, *Рим*, *Сокра́т*, *Тро́я*, *Цезар*, *Ци́церон*, *Язон*..., *Бокáчіо*, *Да́нте*, *Ка́льдерон*, *Колю́мб*, *Манцо́ні*, *Петра́рка*, *Пі́за*, *Ра́фаель*, *Тоска́на*..., *Дон-Кішо́т*..., *Анжу́*, *Беранже́* (2-ий відм. *Беранжерэ*), *Бордо́*, *Бретань*, *Бурбо́н*, *Вольте́р*, *Діма́*, *Додé* (2-ий відм. *Додéта*), *Корне́ль*, *Пари́ж*, *Расі́н*, *Русо́*..., *Ба́йрон*, *Ва́льтер Скот*, *Свіфт*, *Льондо́н*, *Шекспі́р*, *Шту́арт*..., *Га́йне*, *Ге́гель*, *Ге́те* (-того), *Лесінг*, *Липск*, *Ма́єр*, *Опі́ц*, *Шіллер*..., *Ломоно́сов*, *Москв́а*, *Пу́шкін*, *Тургене́в*, *Толсто́й*..., *Бато́рій*, *Гедемі́н*, *Зале́ський*, *Ми́цкевич*, *Собе́ський*, *Яга́йло*..., *Добро́вський*, *Паля́цький*, *Раде́цький*, *Пра́га*, *Рокита́ньський*, *Ша́фарик*..., *Білгра́д*, *Дані́чич*, *Вук Ка́раджич*, *Єля́чич*, *За́греб*, *Мікльо́сич*...

В чужіх слова́х пúшемо в сполúченю з посліду́ючим о лиш і (не і), так са́мо, коли́ перед і стоїть якийсь голосозвúк, н. пр. *Сіо́н*, *Хіос*, *Етіопія*, *Діо́н*, *Оріо́н*, *Ріо*, *кіо́ск*..., *Ка́ін*, *Михаї́л*,

Рафаїл, Люїза, Енеїда, руїна... Лиш по *л* пишемо і в тих разох і: *Ліон, міліон, буліон...*

Мэньше знані чужі іменá власні найлі́пше писáти так, як вони́ пишуть ся в чужі́х мо́вах. До такі́х імéн власних налэ́жать н. пр. *Brachelli, Mascagni, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen...*

IV.

49. 1. Велі́кі б́укви початкові́ пишемо:

а) на початку́ ціло́ї га́дки, óтже завсі́ди по кро́пці, тако́ж по пита́йнику а́бо по оклі́чнику, а по двóкропці тоді́, коли́ незмі́нено наводимо́ чию́сь бэ́сїду, затé ні́коли по серéднику а́бо по за́пинці;

б) на початку́ рядкі́в віршові́х;

в) в і м е н á х в л á с н и х, що ні́ми називáємо осóби (лю́дій, богі́в, д́ухів, з́віря́та і все, що собі́ уособля́ємо), товáриства, держа́ви, наро́ди, краі́, міста́, се́ла і всякі́ місцéвості і їх мэ́шканці́в, рі́ки і пото́ки, го́ри, о́зера і мо́ря, н. пр. *Алекса́ндер Велі́кий, Богоро́диця, Катери́на, Миха́йло, Петро́, Тара́с, Шашке́вич, Шевче́нко..., Ате́на, Бог (а́ле бо́гї Гре́циї), Велзебу́б, Зевс, Марс, Михаї́л..., Дéреш, Красу́ля, Рябко́..., Місяцю́ я́сний..., Васи́ліяни, товáриство Просьві́та..., Австро-Уго́рщина..., Москалі́, Поля́ки, Русь, Русині́..., Букови́на, Галичи́на, Швайца́рія..., Ка́рлів, Кра́ків, Льві́в, Ку́ти, Лича́ків, Манастирі́ска, Пари́ж, Сня́тин, Стріле́цький Кут..., Букови́нці, Львовя́ни, Терно́пільці..., Дністе́р, Дуна́й, Прут..., Альпи, Бески́д, Піп Іва́н (гора́), Черно́гора..., Босфо́р, Мо́рське О́ко, Чо́рне мо́ре. Óтже на́зви міся́ців пишемо́ мали́ми б́уквами: *січень, лю́тий...**

г) в прикме́тниках в́иведених від імéн особóвих, н. пр. *Іва́нів, Шевче́нкові́* твóри, мо́гила *Тара́сова*, сл́ужба *Бо́жа*, *Богоро́дичин* пра́зник;

д) в за́головках книжо́к і твóрів шту́ки, н. пр. *Енеї́да, Іліа́да, На́ймичка, Переко́тіполе, Три́ як рідні́ браті́, Шко́ла ате́ньська* (Ра́фаеля).

е) Наконе́ць пишемо́ в ліста́х і в пи́сьмах до вла́стий і у́рядів вели́кими б́уквами початкови́ми: т́итули осі́б, вла́стий і у́рядів та́й особóві і присво́юючі заі́менники, коли́ стяга́ють ся до осóби, що до не́ї пишемо́: н. пр. *Високоповáжаний Па́не Ди-*

рѣктор, Високопреподѣбний О́тче! Висо́ке ц. к. Наміснїцтво!
Свѣтла ц. к. Ра́до Шкільна окру́жна! Сердѣчно дякую Тобі,
дорогій приятелю... Остаю з глѣбо́ким пова́жанем Па́на Ста-
ро́сти покїрний слуга́... Висо́кий Вїдїле Краєвїй! Са́ме в пору́
получїв я Ва́ше письмо́...

50. 2. Дїленє слїв.

Коли́ двоскладного́ або́ многоскладного́ слѣва при пїсаню не
мо́жна помїстїти в рядку́, то дїлимо е́го пїсля отсїх пра́вил:

а) Коли́ слѣво так злѣжене́ або́ спрїставко́ване, що
складовї ча́сти ко́ждому лѣгко розпїзна́ти, то дру́гу часть слѣва
перенѣсимо до слїду́ючого рядка́, н. пр. біло-лицьїй, чорно-о́кий,
пройдї-свѣт, най-глуби́ший, сегѣ-дня, безѣ-дня, бѣз-лїч, не-
дба́лий, по-вторїти, за-струга́ти, за-ткнїти, за-тхлий, зі-
тхнїти, вї-вчити, вїдо-рва́ти, пїд-не́сти, пїдо́-шва, обо-
в'язок, роз-да́ти..;

Але: о-бїд, о-бу́х, по́-душка, ро́-зум, ро-са́да, ро-сіл... і вї-
дїм-кнїти, зам-кнїти, розїм-кнїти, вїдїй-тї, перей-тї.

б) На́ростки -лий, -ливий, -ство, -ский перенѣсятьсѣ цілі до
дру́гого рядка́, н. пр. набрѣск-лий, свар-лївий, бра́т-ство, бо-
га́т-ство, бо́же-ствѣ, злодїй-ство, лїни́в-ство, мїща́нь-ство,
мно́же-ствѣ, ро́жде-ствѣ, лїка́р-ство, това́ри-ство.., австрїй-
ский, грома́д-ский, европе́й-ский, коро́лїв-ский, мїща́нь-ский,
мо́р-ский, свѣ́т-ский, швед-ский... Але: наміснїц-тво, рїльнїц-
тво, тка́ц-тво, рїз-дво́, га́лиць-кий, нїме́ць-кий, туре́ць-кий..., а
та́кже ру́с-кий, че́с-кий, волѣс-кий... і малїсь-кий, новїсь-кий...

в) Зрѣштою трѣба відрїжня́ти, чи межї двома́ голосозвїками
є одїн, чи д в а, чи т р и́ або́ бїльше букв:

одїн шелестозвїк (а та́кже, ц, ч, щ) завсїди перенѣсїть сѣ
до дру́гого рядка́, н. пр. во-да́, бу́-ря, да-ру-ва́-ти, нї-щи-ти,
во-ло-цю́-га, пе-чи́..;

їз д в о х (вїнявши дво́звукї дз, дж), перенѣсїть сѣ дру́гий
шелестозвїк, н. пр. кла́д-ка, мїт-ла́, пѣк-ло, зем-ля́, вѣз-ти,
зе́р-кало, зе́р-но, пус-тїй, брїт-ва, ле́д-ви, дру́ж-ба, змін-ний,
иг-ра́, до́б-рий, крох-ма́ль, лїн-ва, по́ч-та, ко́ж-дий, віс-па,
бруд-нїй.., але са́-джа, вї-джу, Ка́ра-джїч, ро-дзїнки;

з т р о х́ або́ бїльше шелестозвїкїв берѣмо до дру́гого рядка́
лише́: 1. б, п; д, т; г, к, з л́ або р, 2. д з ж́ або з і 3. с з п, т, к,
н. пр. 1. за́з-дрїсть, ван-друва́ти, му́ш-тра, цир-кльо́вати,
пис-кля́, 2. тве́р-дженє, дож-джа́нка, ксьон-дзї, 3. вар-ста́т...
але: скарб-нїця, же́рд-ка, па́ст-ва, верст-ва́, же́рт-ва, черст-

вій, мѣст-ник, торк-ну́ти, це́рк-ва, завбільш-кі́, герш-ко́м, корш-ма́, ме́рз-нути...

51. 3. Ра́зом пішуть ся ті слова, що зрослі ся до купи і ста́ли звича́йним ви́разом, о́тже:

а) а́дже, а́ніж, бе́зліч, безперѣч, бе́зцін, бода́й, взагалі́, вздовж, взнак, відкіля́, відрáзу, відси, відсіля́, відта́к, відти, вкінці́, вкúпи, вперѣд, вперше, впо́вні́, впорожні́, впра́вді, вря́дїгоди, де́йнде, де́котрий, десь, де́хто, де́що, де́який, д́лятого, до́ки, довко́ла, до́си, досіть, до́ста, досто́ту, завбільшкі́, за-вдовжкі́, завглубшкі́, завгрубшкі́, за́едно, за́всіди, за́втра, за-вширшкі́, завча́су, загало́м, за́для, заздалегі́дь, закі́м, залѣдві, за́любки, за́мість, за́надто, запо́котом, заразо́м, затѣ́, за́че-рез, збільшкі́, зве́рха, звідси, звільна, зго́дом, зда́вна, здовж, зза, зме́жи, зна́д, знадво́ру, знов, зо́всім, зра́зу, зрѣшто́ю, інко-ли, і́зза, коли́сь, котрийбу́дь, котрийне́бу́дь, лівобі́ч, мимохі́дь, мимохіть, мимохо́дом, навга́д, навздогін, наві́передки, наві́дво-ротъ, наві́ть, навко́лішки, навманя́, навмі́сне, навпакі́, на-впростѣ́ць, навстрі́ч, навстя́ж, надарѣ́мно, надармо́, наза́д, на-зу́стріч, нако́лі, наконѣ́ць, налі́во, нао́сліп, напѣ́ред, напослі́д, напра́во, напра́вці́, напро́тив, на́раз, на́решті́, насампѣ́ред, на-скі́лько, на́томість, на́тице, неда́леко (н. пр.: шко́ла неда́леко міста, а́ле: місто уже́ не да́леко), нема́, немо́в, ненáче, нера́до, нера́з, ні́би, ні́бито, ні́коли, ні́як, обі́руч, око́ло, опі́сля, опя́ть, оскі́лько, о́сторонь, о́тже, підчас, по́біч, пове́рх, пові́сше, пово́ли, поде́коли, поде́куди, по́за, поза́д, поза́втра, позавче́ра, по-зато́рік, позая́к, поздо́вж, по́ки, помáлу, помѣ́жи, помі́мо, по-мі́ж, по́над, пона́йбільше, попѣ́ред, попѣ́рек, по́під, по́при, по́руч, посѣ́ред, поспо́лу, пото́му, потро́хи, поча́сти, правобі́ч, приті́м, про́між, протѣ́, самохі́ть, сегóдне, сегóдня, силомі́ць, скоросьві́т, сно́чи, спасі́бі, сперѣ́ду, спершú́, спі́д, спомѣ́жи, спомі́ж, спóнад, спóпід, спра́вді, та́же, та́й, та́кже, тако́ж, тимча́сом, тогíд, то́рік, уперше́, хтобу́дь, хтонéбу́дь, хтось, чимáло, щоб, щобі́, щобу́дь, щонéбу́дь, щось, які́йсь...

Тре́ба та́кже завсі́ди писáти ра́зом приі́менник з при-нале́жним до не́го і́мям, коли́ н а г о л о с паде́ на приі́менник, н. пр. до́свьіта, за́муж, за́раз, за́що, на́дто, на́ново, на́що, по́ночи, по́що...

б) Пі́шемо ра́зом, а́ле відді́люємо р ó з д і л к о ю (-) бі́льші́ а́бо ме́нше звича́йні слова́ зло́жені, як Австро-Уго́рщина, це́рк-ко́вно-словя́ньський, конéць-кі́нцем, яко-та́ко, всего-на́всього,

раз-враз.., і слова так сла́бо сполу́чені, що ще ко́жда часть для себе відмінює ся, н. пр. *хліб-сі́ль, оді́н-єді́ний* і т. д.

Але: *байдужність, вернігора, біждерево, гололедиця, дів-дереву, заверніголова, незнатіщо, нісенітниця...*

Розділкою наві́язуємо та́кже до попереднього слова -ж, -б, -сь і -м: *она́-ж, було́-б, печі́-сь, рада́-м...*

Але: *цоб, одна́кож, пре́ціж, ко́ліж.*

52. 4. Скорочене.

Слова́ і звороти, що дуже ча́сто в мові поверта́ють, не випісуємо звича́йно в цілості, але скорочуємо:

гл. = гляді́

д. = доброді́й

др. = до́ктор

зр. = золоті́х рі́ньских

і т. д. = і так да́льше

і т. др. = і таке́ дру́ге

і т. и. = і таке́ і́нше

і т. п. = і тим поді́бне

кр. = кре́йцар

н. пр. = на примі́р

п. = пан

пр. = прі́міром

порів. = порі́внай

р. = рік

св. = сьвяті́й

сл. = слі́дуючий

стр. = сторо́на

т. зв. = так зва́ний

т. зн. = то значі́ть

ц. к. = ціса́рський коро́лівський

53. Хто ма́є в уживаню право́пись Огоно́вского або Оса́дци, змо́же собі дуже ле́гко присвоі́ти право́пись, котра́ ту́т ви́ложена; тре́ба собі лишé отсе́ запам'я́тати:

1. Всі́ *ѣ* відпада́ють, н. пр. *пес, стіл* (не *песѣ, стілѣ*), да́льше *об'яві́ти, з'яві́ти ся* (не *об'яві́ти, з'яві́ти ся*).

2. Так са́мо відпада́ють всі́ *ь* не ма́ючі значі́ня, о́тже по *р, м, в, б, п, ч, ж, ш, щ*, н. пр. *коса́р, дам, кров, муж, миш* (не *коса́рь, дамь, кровь, мужь, мишь*).

3. За́мість *ы* і за́мість *і*, де воно́ так звучі́ть як *ы* і *и*, тре́ба писа́ти *и*, н. пр.: *мі́ши, шія, бий*, (не *мыши, шія, бій*).

4. Тру́дність, розрі́жнати ме́жи *ѣ, і, ѓ, и* (*и* в на́звуку і по голо-созву́ках) і *ѣ* ці́лком уста́є; тре́ба лишé на то уважа́ти, чи а) гово́рить ся поєди́нче (чи́сте) *і* — тоді́ пі́ше ся *і* — або чи б) ма́є ся ще кромі́ зву́ка *і* ви́разити перед ним *й* або змя́гчене шелестозву́ка — тоді́ пі́ше ся *ї*. О́тже *піч, ніч, іту́, ті* (не *пѣчь, нѣчь, ити, тѣ*); *ліс, їсти, їх, мої* (не *лѣсѣ, ѣсти, ихѣ, мои*).

5. *ві* тре́ба все писати *ві*, а не раз *вѣ*, раз *вѣ*, раз *вѣ*, раз *ѓ*, н. пр. *ві́тер, ді́дови, він, віл* (не *вѣтерѣ, дѣдови, ѓнѣ, вѓлѣ*).

6. Так са́мо *є* завсі́ди *є*, а не раз *е*, раз *ѣ*, н. пр. *житі́є*, (не *житьѣ*).

7. Звук г треба також писати г, а не г, котré в рúскім означає що іншого; óтже: *газда́* (не *газда́*).

8. Розріжняти в письмі ме́жи двома́ приіменниками “зъ” і “съ” не треба; є тільки з: н. пр. з *тебе*, з *тобою*, з *мене*, з *о* або з *мною*, з *цérкви*, з *Бо́гом*.

9. Приіменника *від* не треба писати *отъ* ані *вôдъ*.

ЧАСТЬ ТРЕТА

С Л О В О Т В О Р Е Н Ё

ЧАСТИ МОВИ І ЇХ ПОДІЛ

54. Є дев'ять рóзрядів слів (ч а с т и м ó в и):

1. і м е н н и к и, т. зн. такі слова, котрими іменують ся особи або річи,

2. п р и к м ё т н и к и (прилóжники), котрі виражають прикмети особи або річи,

3. з а і м е н н и к и, що самі не іменують особи або річи, але вказують на них,

4. ч и с л і в н и к и для числових понять,

— сї чотіри часті мови називають ся і м е н а́ —

5. д і є с л ó в а, котрими мóжемо виразити чінність або стан якоїсь особи або річи,

6. п р и с л і в н и к и, що означають час, місце, стéпень, причину, спóсіб і інші обстанóви, серед яких щось є або діє ся,

7. п р и і м е н н и к и, що поставлені перед іменами (і перед прислівниками) ука́зують, в я́кім відно́шеню до чо́гось щось є або діє ся,

8. з л ý ч н и к и, котрими лúчимо слова́ або цілі мисли,

9. ó к л и к и, котрими властíво не виска́зуємо мисли́, а тільки корóтко виявля́ємо чу́тя.

Н. пр. 1. *В тім до́мі мешкає чоловік і жінка; у них є двóє дітíй, Іва́н і Марі́йка, а на господáрстві корові́, пес і кури.* — 2. *До́брый слуга́ дорогий.* — 3. *Він і моя́ сестра́ хóдять до се́ї шко́ли.* — 4. *Тре́тий з тих п'яти до́мів се наш.* — 5. *Він лежítь і хóче спáти.* — 6. *Зáвтра ранéнько*

бúдемо там дúже дóбре бáвити ся. — 7. Над рíкóю кóло цéркви вíбудуемо ще перед зимóю шкóлу. — 8. Не їдж нíчого áбо дúже мало, коли ти не здоров. — 9. Огó! Ба!

55. Розріжняємо чтіри осібні гру́пи іменників:

1. і м е н á в л á с н і, то є такі іменá, що німи іменúють ся поодинокі осóби áбо рíчи, н. пр. *Петрó, Василíна, Шашкéвич, Кíїв, Галичинá, Карпáти, Днїстéр, (товáриство) Просьвíта,*

2. і м е н á г а т у н к ó в і, то є іменá, що німи іменúє ся однакóво всяка осóба áбо рíч однóго і тóго самóго гатúнку, н. пр. *швець, чоловiк, жiнка, злóдiй, мiсто, край, горá, рiкá, кiнь, чóбит,*

3. і м е н á з б í р н і, т. зн. іменá, що німи іменúє ся збір осiб áбо рíчий, котрi поодинокó не мóжна назвáти тим самiм слóвом, н. пр. *вiйско, товпá, чередá, лiс, кúпа,*

4. і м е н á м а т é р и й, т. зн. іменá таких рíчий, що всяка iх частiна іменúє ся тим самiм слóвом, н. пр. *зóлото, лiд, водá, вóздух.*

56. Заіменники дiлять ся на сiм груп:

1. з а і м е н н и к и о с о б ó в і: *я, ти, (вiн),*

2. з а і м е н н и к з в о р ó т н и й: *ся,*

3. з а і м е н н и к и п р и с в ó ю ю ч і: *мiй, твiй, свiй, наш, ваш, свiй (iхнiй),*

4. з а і м е н н и к и у к á з у ю ч і: *той, сей, такiй...*

5. з а і м е н н и к и п и т á й н і: *хто, що, котрiй, чий...*

6. з а і м е н н и к и в i д н ó с н і: *хто, що, котрiй, чий...*

7. з а і м е н н и к и н е о з н á ч е н і: *весь, хтобúдь, дé-хто, хтось, щось...*

57. Ч и с л í в н и к и дiлимо на г о л о в н í, н. пр. *одiн, два, сто, обá, трóє,* і п о р я д к ó в і: *пéрший, дрúгий, трéтий* і т. д.

58. Чiнности, подiї áбо стан мóжемо через добiрне дiє-слóво вiразити так, що вони дохóдять до якóгось кiнця áбо скúтку, áбо змагáють до тóго; дiєслóво, якóго в тiм рáзi уживáємо, називáє ся д о к ó н а н е. Иньшi дiєслóва не здáтнi указувати на такiй кóнець áбо скúток і називáють ся протé н е д о к ó н а н í, вони виражáють, що означенi дiєслóвом чiн-ности, подiї áбо стан áбо в якiйсь однiй хвiлi (однiм прóтягом) вiдбувáють ся, тривáють áбо (наворотами) повторяють ся; пiсля тóго розрiжняємо п р о т я г ó в í і н а в о р о т ó в í дiєслó-ва. Отсi гадкi мáють наглядно показáти, що є дiєслóва 1. недокó-нанi, а) протягóвi, б) наворотóвi, а що 2. докóнанi:

1. а) **везти**, б) **возіти**, 2. **звезти**: *Де тепер Іван? Везе сіно гостінцем. — Що робить нині Іван? Возить сіно. — Як звезе сіно, піде орати.*

1. а) **летіти**, б) **літати**, 2. **полетіти**: *Там летить кюля. — Лілики літають вечером. — Уважай, бо пилка полетить в вікно.*

59. В деяких разах поділ на часті мови не дасть ся легко перевести. Так можна-б заіменники неозначені *богато, всі, дехто...* уважати за числівники. Деякі прислівники сполучують ся з певними відмінками імен, і так стають приіменниками, н. пр. *вдзовж* і *поперек* — *вдзовж ріку, плота...* Так само стають прислівники злучниками, н. пр. *скоро*. І перечку *не* годі назвати прислівником, бо вона не укаже на жадні обставини, серед котрих щось є або діє ся.

ПЕНЬ І ЗАКІНЧЕНЕ

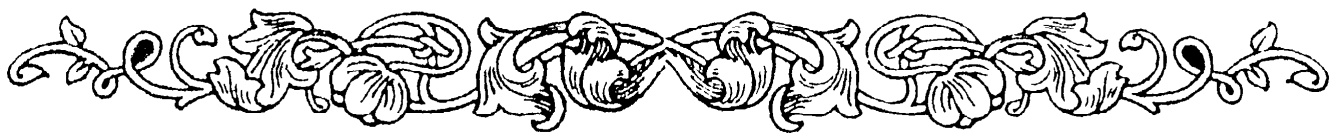
60. Іменá і дієсло́ва дають ся в і д м і н ю в а т и, т. зн. вони́ приймають як до сво́го уживаня ріжні закінчення, н. пр. *ученик читає* — *ученики читають, учениця читала* — *учениці читали*. Треба протé розріжнѣти пень і закінчене: *ученик-и, чита-є, чита-ють, читал-и...*

Розріжнѣти пень і закінчене не так легко; бо-ж історична і порівнююча грамати́ка учить, що неоднó закінчене ліпше причислити до пня. При практичній науці найліпше уважати за пень сю часть слова, котра не змінѣє ся. Зрештою буває, що і пні при відмінюваню змінѣють ся, н. пр. *овес* — *вівса, вівця (вівць-а)* — *овець, дѣ-ти* — *дм-у...*

Відкіля беруть ся пні, і як їх уживаємо до твореня нових слів, се́го учить наука о словотвореню; а як відмінні слова́ при своїм уживаню як до потреби відмінюють ся, се є предметом науки о відмінюваню <...>

Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска грамати́ка. — Львів, 1893. — С. 26—43.

РУСКА ПРАВОПИСЬ ЗІ СЛОВАРЦЕМ (1904)

У 1900 р. для вироблення норм українського правопису в НТШ у Львові було створено “Язикову комісію”, до складу якої в різні роки входили О. Колесса (перший її голова), М. Павлик (його заступник), В. Гнатюк, І. Кокорудз, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, М. Грушевський, В. Дорошенко, А. Кримський, Є. Тимченко. Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою¹, уклала “Руску правопись зі словарцем”, що була схвалена Філологічною секцією НТШ та видана у Львові 1904 р. Правописна система, викладена в “Рускій правописі...”, базувалася на офіційному й загальноприйнятому в Галичині й на Буковині правописі Є. Желехівського (желехівці) та проіснувала до 1922 р.

РУСКА ПРАВОПИСЬ ЗІ СЛОВАРЦЕМ

В публічних школах мають бути в уживаню лиш книжки приписані Шкільною Радою Краєвою і відані накладом ц. к. Видавництва шкільних книжок, вінявши окремі уповаження Ради Шкільної. Також не вільно тих книжок продавати по цінах вісших над ті, які на заголовнім лісті означені. Кожда книжка, відана накладом ц. к. Видавництва шкільних книжок, має на заголовнім лісті ц. к. орла з написом “ц. к. Видавництво книжок шкільних”.

¹ Урядовий орган, створений у Галичині 1867 р. постановою галицького сойму при крайовому відділі, призначений керувати справами народного й середнього шкільництва. Крайова шкільна рада являла собою колегію, до якої входили референти — крайові шкільні інспектори, представники різних релігійних конфесій, крайового відділу та міської ради Львова. — *Упор.*

1.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА,

на основі еляборату Комісії покликаної ц. к. Радою Шкільною краюною, прийняті фільольогічною секцією Наукового Товариства імені Шевченка у Львові.

I. АЗБУКА.

§. 1.

Руска азбука складає ся з 33 букв, що слідуєть по собі в ось-такім порядку: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

§. 2.

Кожду з тих букв треба писати там, де в правильнім виговорі чуємо відповідаючий їй звук. А що руска правопись, як кожда інша, мусить узглядняти також і походжене висловів і історичний розвиток мови і звичаєм прийнятий спосіб писаня, тож потрібними сказались ті вказівки, що дальше слідуєть.

II. САМОЗВУКИ.

§. 3.

є, ї, ю, я.

1. звучать як: **йе, йі, йу, йа:**

а) на початку висловів, пр. егó, їсти, юдити, яблоко;

б) по самозвуках, пр. ма́е, кра́ї, зна́ю, ші́я;

в) (винявши ї) по п, б, в, м, р, пр. пя́ний, беш, вяну́ти, фя́кер, імя́, вірю.

ЗАМІТКА 1. ї пише ся по тих співзвучках лишень в висловах зложених з приставкою: **в, об**, пр. віхати, візд, віда́ти ся, обізд, ітд. і в вислові: сімі.

2. **є, ї, ю, я** не пишемо по: **г, г, к, х; ж, ч, ш, щ.**

3. **є, ї, ю, я** мягчать попередні: **т, д, с, з, ц, л, н**, пр. тяга́р (=тьагар), дяк, дід, ся, зять, ціп, ля́ва, ніхто́.

ЗАМІТКА 2. Змягченя ще другого співзвука, стоячого перед змягченим **т, д, с, з** ітд., не означуємо в письмі з осібна, пр. стіна́ (не: сьтіна́), слід, сліпій, сніг, ітд. — винявши **л** а по части і **н** (гл. зам. 3.).

ЗАМІТКА 3. Однак окремо треба мягчити **л**:

а) в іменниках перед наростками: **-ня, -ця**, пр. чита́льня (не: чи-та́лня), почека́льня, Юльця;

б) в відміні іменників на: **-ець, -ень**, пр. погорі́льця (від: погорі-лець), стрі́льці́в, па́льці́; бі́льня (1. відм. бі́лень) ітд.;

в) перед: **-нійший**, пр. сильні́йший (не: силні́йший), пильні́йший;

г) треба мягчити **л** і **н** в цілій відміні тих іменників, у котрих **л, н** було змягчене в 1. відм. ч. од., пр. ку́льті́ (від: культ), весельця́ (від: весельце́), не́ньці́ (від: не́нька) ітд.

§. 4.

Ь = ЗНАК ЗМЯГЧЕНЯ.

1. Тим знаком мягчимо: **т, д, с, з, ц, л, н**:

а) на кінци вислову, пр. зять, будь, вісь, князь, місяць, сіль, огóнь;

б) в середині слова перед твердим співзвуком, пр. ба́тько, сьві́т, цьві́т, бі́льмо́, сьмі́х;

в) в середині слова перед **о**, пр. тьо́хкати, дьо́готь, ма́льбо-ваний ітд.

ЗАМІТКА. Змягченя ще другого співзвука, стоячого перед змягченим **ть, дь, сь** ітд., не означуємо з осібна, пр. кість (не: кісьть), гвіздь, бо́язнь, мисль, кістьмі́ ітд.

2. Знак “**ь**” пишемо в наростках: **-енько, -енька, -онько, -онька, -іський, -ісенський, -ісінький**, пр. місяче́нько, рі́ченька, соколóнько, головóнька, малі́ський, білі́сенський, одні́сінький ітд.

[Однак: Шевче́нко, Стороже́нко, Основяне́нко, Чайче́нко і інші імена власні.]

3. Знаком “**ь**” мягчимо **л** перед наростками: **-чик, -щина, -ший, -ство, -ський**, а **н** тільки перед **-стіво, -ський**, пр. па́льчик, бувáльщина, бі́льший, нача́льство, гуцу́льський; — духо́веньство, па́ньський (але: кінчик, же́нщина, ме́нший ітд.).

4. Знак “**ь**” пишемо в наростку: **-ець**, пр. краве́ць, Німець, хло́пець, швець ітд.

5. Пишемо “**ь**” в закінченю 3. особи ч. од. і мн.: **-ть**, пр. їсть, дасть, хвалі́ть, несу́ть ітд.

§. 5.

а не: є

по: **ж, ч, ш, щ**, пр. жа́ба (не: же́ба), час, ша́фа, ша́пка, ща́сте, па́ша, душа́, жаль, ро́жа ітд.

§. 6.

е не: и

1. в 6. відм. ч. од. іменників на: **-я, -ї, -жа, -ча, -ша, -ща**, пр. дінею (не: дінію), па́нею, ро́жею, зада́чею, душе́ю, гу́щею ітд.;

2. в середині висловів там, де **н е н а г о л о ш е н е е** зближає ся в виговорі до **и**, пр. мені́ (не: міні́), теля́, чека́ти, терпелівий, тревáлий, вели́кий, перо́ ітд.; береш (не: биреш), переш, дереш, можеш (не: можиш), пішеш ітд.; тесáти (не: тисáти), метáти, щезáти ітд.

§. 7.

и не: е

1. в 5. і 6. відм. ч. од. іменників **ж е н ь с к и х**, закінчених на **с п і в з в у к**, пр. ча́сти, ча́стю; но́чи, но́чю; мо́лодежи, -ию; мі́ши, -ию ітд.

2. в 1. відм. ч. мн. іменників на: **-янин (-анин)**, пр. христия́ни (від: христия́нін), Васи́ліяни, міща́ни ітд.

3. в закінченю 2. відм. ч. мн.: **-ий**, пр. люді́й, ча́стий, но́чий, мі́ший, ко́ний, го́стий, грóший ітд.

4. перед **р** в дієсловах протягових (*verba durativa*): видира́ти (не: видера́ти), збира́ти, підпира́ти, розпира́ти, умира́ти ітд.

§. 8.

и не: і

1. в 1. (зглядно 4. і 5.) відм. ч. мн. іменників на: **-к, -г, -х, -г** пр. у́ченики (не: ученикі), дру́ги, ду́хи ітд.;

2. в 2. відм. ч. од. і 1. (зглядно 4. і 5.) ч. мн. іменників на: **-ка, -га, -ха, -га**, пр. ру́кі, ду́ги, но́ги; ч. мн.: ру́ки, ду́ги, но́ги, му́хи ітд.;

3. в відміні іменників *женських* на співзвук (2. 3. 5. 6. 7. відм. ч. од. і 1. 2. 4. 5. відм. ч. мн.), пр. 2. м^иши (не: м^иші), 3. м^иши, 5. м^иши, 6. м^ишию, 7. м^иши; ч. мн. 1. м^иши, 2. м^иший, 4. і 5. м^иши;

4. в прикметникових закінченнях: **-кий, -гий, -хий**, (не: к^ий, г^ий, х^ий), пр. вел^икий, дов^гий, сух^ий (так само: 6. відм. ч. од.: вел^иким, 2. 3. 6. 7. відм. ч. мн.: вел^иких, вел^иким, вел^икими);

5. в приставці: **ви** (не: ві), пр. виход^ити, вис^ьмів^ати ітд.;

6. в висловах: дит^ина (не: діт^ина), сид^ити (не: сід^ити);

7. в наростку власних імен славянських: **ич**, пр. Шашк^евич, Міцк^евич, Карадж^ич, Яг^ич ітд.

ЗАМІТКА. Але на початку таких слів, як: ігл^а (не: игл^а), ігр^а, ікр^а, ім^я, індик, інколи, іноді, ірх^а, іскр^а ітд. пишемо **і** не: **и**.

§. 9.

і не: ї

1. там, де в замкненім складі повстало з **о**, пр. сіль (с^оли), не: с^иль; діл (д^олу), не: д^ил, стіл (стол^а), сп^осіб (сп^особу), росіл (рос^олу), осіб (ос^оба) ітд.; жидівський (жидов^а), ялівка (ялов^ий) ітд.;

2. в закінченю: **-ів** в 2. відм. ч. мн. тих іменників мужеских, що кінчать ся на тверді співзвуки, пр. плот^ив (не: плот^ив), сад^ив, воз^ив, в^ус^ив, вол^ив, пан^ив, ко^ців, ітд., бо говоримо: пліт, сад, віз, вус, віл, пан, коц ітд., [але: зят^ив, княз^ив, кра^ив ітд., бо говоримо: зять, князь, кор^оль, край ітд.];

3. в закінченю: **-ий, -ім**, в 3. і 7. відм. ч. од. прикметників закінчених на: **-ий, -а, -е** і заіменника: **той, та, то**, пр. біл^ий (не: біл^ий), біл^им; зел^еній, зел^енім; тверд^ий, тверд^им; білоліц^ий, -цім; р^ус^ий, -сім; т^ий, т^им ітд., бо говоримо: білий, зел^ений, тверд^ий, білоліций, р^ус^ий ітд., [але: г^ус^ий, -сім; ліс^ий, -сім, бо говоримо: г^ус^ий -ся -се, ліс^ий -ся -се ітд.];

4. в закінченю: **-і** в 1. відм. ч. мн. прикметників закінчених на **-ий, -а, -е** і заіменника: **той, та, то**, пр. біл^и (не: біл^и), зел^ені, тверд^и, білоліці, р^усі, ті ітд., [але г^усі, ліс^и, бо говоримо: г^ус^ий, ліс^ий ітд.];

5. в приставках: **віді-, ді-, зі-, наді-, піді-, розі-, обі-** ітд. перед більше співзвуками, пр. відібр^ати (не: відібр^ати ані відобр^ати), дігн^ати, зібр^ати, надійт^и, підійт^и, розібр^ати, обігр^ати ітд.

§. 10.

ї не: і

1. по: т, д, с, з, ц, л, н там, де оно повстало з е, пр. утік (утекла́), лід (ле́ду), ніс (не́сла), сіл (селó) ітд., [але по і н ш и х співзвучках пишемо: і, пр. мід (ме́ду), пік (пекла́) ітд.];

2. по самозвучках (щоби усунути роззів), пр. Україна (не: Україна, шії, надії; доброї; мої, твої; свої; доїти (не: доїти), поїти, раїти, двоїти ітд.;

3. в заіменниках: їх, їм, їхній.

§. 11.

о не: у

1. там де оно, не маючи наголосу, наближує ся в невиразній вимові до у, пр. орéл (не: урéл), она́ (не: уна́), я́блоко (не: я́блуко) ітд.;

2. в дієприкметниковім наростку: **-óваний**, коли на о падає наголос, пр. купóваний, дарóваний, образóваний, мальóваний ітд. Закінчене **-ований** не змінє ся, коли дієслово є зложене з приставкою: **ви-** і коли то **ви-** має наголос, пр. виобразований, вимальований ітд.;

3. так само в іменниках, утворених від дієприкметників закінчених на: **-óваний**, пр. купóване, дарóване, образóване, мальóване...; рівнож: виобразоване, вимальоване ітд.

§. 12.

у не: о

1. в дієсловах з наростком: **-ува (-юва)**, пр. купува́ти (не: купова́ти), дарува́ти, малюва́ти, вірува́ти, сілува́ти ітд.;

2. в дієприкметниковім наростку: **-уваний (-юваний)**, коли на у (ю) не паде́ наголос, пр. сілуваний, відмінюваний, помілуваний ітд.;

3. рівнож в іменниках, утворених від дієприкметників закінчених на: **-уваний**, пр. сілуване, відмінюване, помілуване ітд.

§. 13.

-уть, -ють

в 3. особі ч. мн. дієслів, закінчених в 2. ос. ч. од. на: **-еш, -еш**, пр. пішуть, товчуть, хочуть, орють, борються, колють

ітд., бо говоримо: пішеш, товчеш, хочеш, ореш, бореш ся, колеш ітд.

§. 14.

-ять, -ать

в 3. особі ч. мн. дієслів, закінчених в 2. ос. ч. од. на: **-иш, -їш**, пр. хвалять, ранять, видять, спять, бачать, мовчать, учать, таять ітд., бо говоримо: хвалиш, раниш, видиш, спиш, бачиш, мовчиш, учиш, таїш ітд.

III. СПІВЗВУКИ.

§. 15.

СЛАБІ СПІВЗВУКИ

б, д, г, з, ж, в (а не: п, т, х, с, ш, ф)

1. треба лишати без зміни в відмінюваню слів, хотяй би стояли перед сильними співзвучками, пр. воробці (не: воропці), порядки (не: порятки), нігті (не: ніхті), образкі (не: обраскі), ріжки (не: рішки), рівці (не: ріфці) ітд., бо говоримо: воробець, порядок, нógоть, образок, ріжок, ровець ітд.; — гребсті (не: грепсті), стерегті (не: стерехті), лізти (не: ліісти) ітд., бо говоримо: гребучі, стерегучі, лізучі ітд.;

2. треба їх лишати незміненими також перед наростками, що зачинають ся співзвучками сильними, отже перед: **-кий, -ка, -ко, -ство, -ский, -ший**, пр. близький (не: блиский), вузкий, грузкий, мерзкий, низкий, слизкий, ховзкий; — солódкий (не: солóткий), лёгкий (не: лёхкий), мягкий; — дядько (не: дятько); — жабка (не: жапка), загадка (не: загатка), вязка (не: вяска), лішко (не: лішко); — сусідство (не: сусітство ані сусідство; — людский (не: лютский ані людзкий), сербский (не: серпский); — грубший (не: групший), глібший, солódший, близьший, вузший, нízший, тяжший, дорóжший ітд., бо говоримо: близотá, вузотá, грузóвина, мерзóта, низина, слизістий, хóвзати ся; — солодіти, легіт, мягонький; — дядина; — жабóк, загадок, вязок, ліжок, — сусіди, люди; Сэрби; — грубіти, глібина, тяжіти, дорожіти ся ітд.

Але: лёкший, мякший.

§. 16.

СИЛЬНІ СПІВЗВУКИ

с, т лишають ся в письмі без зміни:

1. перед слабим **б** в наростку: **-ба**, пр. просьба (не: прозьба), кісьба́ (не: кізьба́), боротьба́ (не: бородьба́), клятьба́ (не: клядьба́) ітд., бо говоримо: просіти, косіти, бороти ся, проклятий ітд.;

2. в висловах зложених: осьде (не: озьде), отже (не: одже), великдень (не: велигдень).

§. 17.

об-, від-, над-, під-, без-, роз-.

Сї приставки пишемо перед кождим співзвукон без зміни, пр. обкінути (не: опкінути), обтерти; відкінути, відтяти, відсудіти; надкусіти, надтяти; підкінути (не: піткінути), підтяти, підсунути; безкорісно (не: бескорісно); розкувати, розкіш (не: роскіш), розклад, розсудок ітд.

§. 18.

ПРИІМЕННИК: з.

1. Стоячи окремо, пише ся сей приіменник з а в с ї д и без зміни у всіх своїх значінях (як в значіню німецького: **aus**, так також в значіню: **mit**), пр. з криком, з кyxні, з па́ном, з покою, з татом, з хати ітд.;

2. Коли **з** є приставкою, то пише ся буквою **с** перед кождим сильним співзвукон з виїмком: **с, ш і щ**, отже перед: **п, т, к, х, ф, ц, ч**, пр. сполокати (не: зполокати), стерти, скинути, схорований, сфальшувати, сцідіти, счесати ітд.;

3. Навпаки пише ся яко приставка буквою **з** перед кождим іншим співзвукон (і перед: **с, ш і щ**) пр. збудувати, зділати, згода, ззирати ся, зжинати, змочіти, зняти, зросіти, зсініти, зшити, зшибати, зшухнути ітд.;

ЗАМІТКА. Рівнож в приіменниках зложених з “**з**”, що стоять з 2. відмінком, пишемо “**з**”, отже: зпід (не: спід), зпонад, зперед, зпід ітд.

§. 19.

в не: у.

в звучить в рускій мові по самозвуках як голос посередний між **у** а **в** або як німецьке **и** в **аи**, пр. Австрия (не: Аустрия), Австралія, Августін, áвтор, Евгѣнія, Еврѣпа, Евзѣвій, Бавм (Ваum) ітд.

§. 20.

в не: л

1. звичайно в групі “**ов**” межі двома співзвуками, пр. вовк (не: волк), пѣвний, дѣвгий, дѣвбати ітд.

Але: полк;

2. в дієприкметнику минувшім р. муж. ч. од., пр. хвалів (не: хваліл), умів, плів, вів, колів ітд.

§. 21.

в я к о п р и д и х

на початку вислову перед **і**, котре повстало з **о**, пр. він (она), від, вівця (овѣць), вітчина́, вісь (ѣси), вістре, віспа, Вірменін ітд.

§. 22.

-ВСТВО не: **-СТВО**:

вітцѣвство, королѣвство, князѣвство, шѣвство, законодавство, мислѣвство, лїнівство ітд.

§. 23.

г не: г:

госпѣдар, госпѣдарити, госпѣдарство, госпѣдіня, грамáтика.

§. 24.

г не: г:

газ, газдá, газдувáти, газѣта, гáнок, гату́нок, гѣгати, гїмнázия граф, грунт, гудз, педаго́гія, телеграф і в інших чужих словах.

§. 25.

-дство, -дский (не: -дзтво, -дзкий)

в висловах, утворених від пнів закінчених на: **д**, пор. лю́дский (не: лю́дзкий), сусі́дство, сусі́дский, шве́дский ітд... від люд, су-сі́д, Швед ітд.

§. 26.

й

1. котре пишемо п о самозвуках, творить з ними двозвуки, пр. ба́йка, дай, діла́й, до́брий, со́йка ітд.;

2. п е р е д самозвуками: пишемо тільки перед: **о**, пр. Йо́в, Йо-натáн, Йо́рдáн, Йо́сиф; йой; йогó; байо́к, розпайо́ваний, сойо́к ітд.

§. 27.

-тство, -тский (не: -цтво, -цкий)

в висловах, утворених від пнів закінчених на: **т**, пр. адво́кáтство, адво́кáтский, богáтство, бра́тство, бра́тский (не: бра́цтво, бра́ц-кий), сьві́тский, шляхо́тский ітд. (від: адво́кáт, богáт, брат, сьвіт, шляхт).

Але: га́лицкий (від: Га́лич), гре́цкий (від: Грек), купе́цкий, купе́цтво (від: купе́ць), рі́льницьтво (від: рі́льник), тка́цтво, тка́ц-кий (від: ткач) ітд.

§. 28.

-чи або **-гти** і **-кти**, ніколи: **-гчи**

в дієіменниках: мочи́ або могті́ (не: могчі́), бічі́-гті́, беречи́-гті́, волочи́-кті́, запрячі́-гті́, стеречи́-гті́, стричі́-гті́, течі́-кті́, тов-чі́-кті́ ітд.

§. 29.

щ не: **сч**:

ща́сте, щаслі́вий, ща́сний, щезáти, ру́щити, рущина́, щадні́ця.

IV. ЧУЖІ СЛОВА.

§. 30.

а не: ат:

в висловах присвоених з грецкого язика, там середнього рода, а у Русинів женського, пр. драма, поема, система, схема, тема, аксиома ітд. (а не: драмат, поемат, систем, схемат, темат, аксиом ітд.).

§. 31.

і

в середині чужих слів, а іменно в наростках: **-ія, -іян, -іянин, -ізм, -ік, -іка, -іст, -іт**, дальше в: **-ійний, -ійский, -іяльний, -іяньский, -ічний** ітд. вкінци в закінченю особових імен хрестних і старинних: **-ій**, пишемо:

1. буквою **и** по: **д, т, з, с, ц і р**, пр. дидактичний, диета, диєцезія, Диоген, Диомед, дияльог, Тукідид, Аркадія, Індиянин, буддизм, медик, методика, буддист, Студит, мельодійний, аркадійский, кордияльний, християньский, методичний, Методий; — Тибулль, Антиох, антифон, Беотія, артизм, антик, критика, партійний, беотійский, практичний, Мелетий; — фізіогномія, Азія, музик, азійский, гімназіяльний, музичний, Атаназий; — Сицилія, Сион, міسیونар, Росія, клясик, комісійний; — цивілізація, Цицерон, національний, акація, публицист, містицизм, індукційний, провінціяльний, Гораций; — аристокрація, ориєнт, Аристид, періода, патриот, Австрія, Марія, історик, Африка, материяльний, григорияньский, фабричний, Григорий ітд.;

2. буквою **ї** по **л і н**, пр. Клістен, Ганнібаль, міліон, Англія, Еміліян, механік, аршенік, машиніст, мелініт, сателіт, провінціялізм, лінійний, технічний, Евфрозинія, Вергілій, Антоній, Евгеній ітд.

ЗАМІТКА 1. Однак треба писати з руска: євангеліст, католик, католицкий, публіка, публічний, митрополіт, Іполіт, Васілій (Василиянин, василияньский), Єлисавета, Ілія, що вже від дуже давна зрушили ся.

3. буквою **і** по всіх інших співзвучках, пр. Алькібіяд, Ахілль, Кімон, Біон, біольогія, кіоск, Боккачіо, ажіо, шіртінг, академія, Арабія, епідемія, монархія, педагогія, хемія, Маркіян, академік,

графіка, телеграфіст, атавізм, льогічний, Параскєвія, Евзєвій, архідіякон, архікнязь, архієрєй ітд.;

Але: акафіст, епіскоп, пресвітер, Кир, Кирило, Данило, Микола, Якім, Филип, Филимон, Давід, Трофим, що вже від дуже давна зрушили ся.

ЗАМІТКА 2. В кількох церковних висловах задержуємо давне церковно-славянське закінченє: **-иє**, а то: водосвѣт**иє**, евангєли**є**, копі**є**, оружі**є**; впрочім пишемо: **-є**, пр. діланє, пісанє, милосєрдє, спасєнє, упованє ітд.

§. 32.

аї, еї, ої, уї, юї... (не: аі, еі, оі, уі, юі...)

в чужих висловах (усуваючи роззів), пр. архаїзм (не: архаізм), Каїн, Михаїл, Рафаїл, Енеїда, героїчний, руїна, Люїза ітд.

§. 33.

-ия (-ія, -ія) не: **іум**

в таких іменниках загальних, як: гімназі**ия** (не: гімназіум), губєрні**ия**, колєгі**ия**, консистор**ия**, міністер**ия**, семінар**ия** ітд.

[Але: архів, ліцєй, кольосєй, горрєндум, індивідуум, мєтрум, фєрум.]

§. 34.

гі не: **ги**

в висловах присвоєних з грецкого: гіякінт, гідравлічний, гідрографія, гідропатія, гігієна, гієна, гієрогліф, Гіменей, гіпєрболя, гіперпродукція, гіпнотізм, гіпокрит, гіпотека, гіпотєза, гістєрия ітд.

Але: гідра, гимн.

ЗАМІТКА. В кількох висловах, після утертого вже способу писаня, опускаємо: **г**, а то: Ілярий, Ілярион, Іполит, історія, Іспанія...

§. 35.

кс (замість грецкого і латиньского: **х**):

гексамєтер, ексамін, ексекутор, ексистєнция, ексорта, експедиция, Ксенофонт, текст, оксамит ітд.

§. 36.

ль не: л (перед: о):

антропольогія, біольогія, социольогія, физиольогія, фільосófія
Льомбáрдия, Лондóн ітд.

§. 37.

с не: з

в висловах грецкого і романьского походження на початку слова і в групах: **нс**, **рс**, пр. Сокрát, Сольон, Сófія, софіст; брансолéта, кóнсуль, консілія, консоляція, Пёрси, університёт ітд.; рівнож в зложенім вислові: фільосófія.

Але: цénзор, цензúра, рецензéнт, рецénзия.

§. 38.

сх не: ш:

схéда, схéма, схематíзм, схíзма, схолястика, схоліяст ітд.

§. 39.

т не: та

в іменниках особових мужеских, присвоєних з латиньского і грецкого языка, як: артист (не: артиста), архітéкт, архімандріт, лінгвіст, митрополіт, поёт, софіст ітд.

§. 40.

П о д в і й н и х співзвуків в іменах з а г а л ь н и х чужого походження взагалі не уживаємо, отже: афéкт, грамáтика, ма́па, профéсор, ілюміна́ция, ілюстра́ция, ілю́зия, іновáция, ане́ксия, коля́тор, корéкта, кору́пция, комі́сия, процесія, ка́са ітд.

Противно в іменах в л а с н и х о с о б о в и х і назвах г е о г р а ф і ч н и х ітд., чужого походження лишаємо подвійні співзвуки, пр. Грiмм, Гофф, Лéссiнг, Шiллер, Каппадóкiя, Ассiрия, Гúнни ітд. — винявши імена і назви вже від давна цілком зрущені, пр.: Бритáнiя, Рóсия, Iполіт, Пельопонéз, Филип, Кири́ло ітд.

§. 41.

І м е н а в л а с н і *місць* (країв, міст, гір, рік, озер ітд.), як старинні так і новочасні, пишемо так, як они нині Русинами вговорюють ся, пр.: Азия, Атѣни, Беотія, Вифлеѣм, Греція, Єгипет, Єрусалим, Кіпр, Лякедемѳн, Мезопотамія, Мікѣни, Пѣрсія, Рим, Сиракузи, Фенікія ітд.; — Аквісгран, Бордо, Бретань, Білград, Данія, Женѣва, Італія, Липск, Лондон, Медиолан, Паріж, Прага, Тоскана, Франція ітд.; — Дунай, Льоара, Тібер ітд.

§. 42.

І м е н а в л а с н і *особові старинні*. Ті імена зрушили ся способом, що кінцеве: **-as, -es, -os, -us** по найбільшій часті відпало, **-ias, -ies, -ios, -ius** замінило ся на: **-ій, (-ий, -іій)**, а противно кінцеве пневе: **-n, -nt** позістало, пр. Азійій, Айсхіль, Алькаій, Анаксимандер, Анаксимѣн, Аппій, Аристотель, Аристофан, Атик, Вергілій, Гомѣр, Гораций, Дидім, Еврипід, Еней, Епамінонд, Ксенофан, Лікурґ, Перікль, Пітагор, Тибулль, Тиртай, Тукідід, Сіммій, Федр, ітд.; — Крітон, Ксенофонт, Плятон, Сціпіон, Сольон, Цицерон ітд.

Але: Мінос, Нѣпос, Талес, Янус. Рівнож: Парис, Датис ітд.

§. 43.

І м е н а *особові новочасні*, котрі вже зрушили ся, пишемо рускими буквами, віддаючи по можности ориґінальний звук (хотя би навіть проти правил, поданих в §. 31.), пр. Байрон, Боккачіо, Беранжѣ (2. відм. Беранжѣра), Брандес, Вальтер Скотт, Вольтѣр, Гайне (Heine), Гегель, Данте, Діма (2. відм. Дімаца), Додѣ (-ѣта), Кальдерон, Колюмб, Корнейль, Лѣссінґ, Расін, Руссо, Рафаель, Свіфт, Стюарт, Шекспір, Шіллер ітд.

Передовсім рущимо славянські (і литовські) імена, пр. Вітовт, Вук Караджич, Гѣдимин, Гошчінський, Данічич, Доброўскої, Єлячич, Залѣський, Міцкѣвич, Мікльосич, Паляцкій, Пушкін, Рокитанський, Собѣський, Шафарик, Ягайло, Скиргайло, Ягич ітд.

§. 44.

Менше присвоєні рускій мові чужі імена власні пишемо для зрозумілости латинськими буквами так, як они ориґінально пи-

шуть ся, пр. Brachelli, Du Bois-Raymond, Foucault, Mirabaud, Mirabeau, Neef, ten Brink, van Houten, O'Connell ітд.

V. ВЕЛИКІ БУКВИ.

§. 45.

Великою буквою пишемо:

1. початок кожного писаня; дальше по точці, замикаючій попереднє реченє, а по двоточці тоді, коли без зміни наводимо чиїсь слова, однак ніколи перед вичислюванєм, пр. Народна пословиця говорить: Хто в біді дає, два рази дає. Але: Маємо чотири часті року: весна, літо, осінь, зима.

2. по питайнику і по знаку виклику, коли слідує відповідь або нова гадка: Чи був ти у брата? Був. — Господи милосерний! Не осироті нас!

3. в поезії початок кожного стиха, пр.

І дєнь іде і ніч іде...
І, голову схопивши в рúки,
Дивуєш ся: — чому не йде
Апóстол правди і науки?!

4. всі імена власні т. є. назви осіб (людей, богів, сьвятих духів ітд.), монаших зборів, народів, держав, країв, міст, сіл і їх мешканців; імена власні давані звірятам; назви улиць, рік, гір, озер, морий, гербів, сьвят, тіл небесних ітд., пр. Алексáндер Великий; Бог (але: боги поганьскі), Пресьвята Ді́ва, Петро́, Шашке́вич, Зевс, Ате́на, Василя́нін, Доміні́кани, Поля́к, Ру́син, Австро-Уго́рщина, Галичи́на, Львів, Замарсти́нів, Львовя́нін, Яворовець, (пес) Рябко́, (коро́ва) Красу́ля, (у́лиця) Городе́цка, (ріка́) Дністе́р, Карпа́ти, Мо́рське Око, Чо́рне мо́ре, герб Лю́бич, Різдво́, Вели́кдень, Вє́нус, Бара́н ітд.

5. прикметники утворені від назви особи, о скільки не служать до означеня цілого роду, пр. Шевче́нків запові́т, Ми́цкевиче́ві твори, Петро́ва кни́жка, Могиля́ньска коле́гія, служба́ Бо́жа, Богоро́дичин пра́зник, Цицеро́нів ві́сказ ітд.; — але: цицеро́ньскій стиль, могометáньскі пúтники, люте́рска це́рков ітд.

6. заголовки і назви всяких творів, пр. Котляре́вского Ене́їда, Го́ме́рова Ілія́да, Шевче́нкові Неофі́ти, Ми́цкевиче́ві Дзя́ди, Рафа́еля Мадо́нна. — В довших заголовках пишемо тільки перше сло-

во великою буквою, пр. Історія рúскої літератури Огонóвского, Скля́нка води́ Скри́бого ітд.

7. титули і урядові назви властей і інституцій, пр. ц. к. Намісництво, Віділ Краєвій, Акаде́мія Нау́к в Кра́кові, Науковé Товáриство ім. Шевче́нка у Льво́ві, Рúске Товáриство педагогічне ітд., отже також Цéрков (в значіну сúсполу релігійного, але: цéрков сьвято́го Петра́). — В назвах, що складають ся з кількох слів, треба писати великою буквою тільки слово п е р ш е або також слова в и р і ж н ю ю ч і, пр. Ра́да Шкільна́ краєва́, Краєвій Сою́з кредитовій, ц. к. уприв. акційний Банк Гіпотéчний ітд.

Рівнож уживає ся великої букви в скороченях титулів і урядових назв, щоби раз-враз не повторювати повного титулу або назви, пр. Акаде́мія (замісьць: Акаде́мія Нау́к в Кра́кові), Віділ (замісьць пр.: Віділ Товáриства “Прóсьвіта”), Уні́верситéт (замісьць пр.: ц. к. Уні́верситéт у Льво́ві) ітд.; Намі́сник (замісьць пр.: ц. к. Намі́сник Галичині́, — але: станóвище ц. к. намі́сника в кра́ях репрезентóваних в Ра́ді державній), Дирéктор (замісьць: ц. к. Дирéктор академі́чної гімна́зії у Льво́ві, — але: при́писи вклада́ють на директо́рів обовя́зок чува́ти ітд.).

8. вкінци в листах і поданях пишемо великими початковими буквами не тільки титули осіб, властей і урядів (як повисше), але також заіменники особові і присвоюючі, о скільки відносять ся до особи, до котрої пишемо, пр. Висóке ц. к. Намі́сництво! Висóкий Віді́ле Краєвій! Високопова́жаний Па́не Профе́сор! Дорогі́й Товáришу! Про́шу Т е б е́. Від да́вна чека́ю на Т в і́й лист ітд.

§. 46.

МАЛІ БУКВИ.

Малою буквою початковою пишемо:

1. назву днів і місяців: неді́ля, понеді́лок, вівто́рок, середа́, четве́р, п'я́ток, субо́та; місяць сі́чень, лю́тий, ма́рт, цвѐтень, ма́й, че́рвень, лі́пень, се́рпень, ве́ресень, жо́втень, листопа́д, гру́день.

2. прикметники, утворені від власного імени місцевости, пр. поді́льські лані́; во́линська земля́; рúські се́ла; по́льські го́роди; бе-режа́нський став; яворі́вські ві́роби з де́рева ітд.

VI. ДІЛЕНЄ СЛІВ.

§. 47.

1. Односкладних слів не розриває ся ніколи, отже не: згляд, мі-ст, ка-рк ітд., але ціле слово переносимо на нову лінію.

Приіменників: **в і з** не лишаємо ніколи на кінци записаної стрічки, бо они не творять складу. Не пишемо отже: в- Кракові, з- Відня, але в Кра-кові, з Від-ня.

Однак пишемо: зі Льво́ва, зі Зо́лочева.

2. Розділюючи кількісноскладні слова, треба держати ся отсих вказівок:

а) коли яке слово є так зложено або злучене з приставкою, що легко розпізнати складові часті, тоді першу складову часті лишаємо на кінци записаної стрічки, а другу переносимо на слідуєчу лінію, пр. повно-вїдий, біло-лиций, безодня, коно-вїд, беззубий, по-вторїти, надї-слати, за-ткнути, замкнути, зі-пхнути, вї-вчити, вї-йти, вїдї-гнати, розї-рвати, підошва, об-умерти, не-дбалий ітд.

Виїмки: о-бїд, о-бух, по-душка, ро-зум, ро-сада, ро-сіл.

б) коли слово є поєдинче, а межі двома самозвуками находить ся тільки оден співзвук, то переносить ся его до слідуєчої стрічки, пр. во-да́, глі-на, ма-ра́, роз-би-ра́-ти, ро-са́, чоло-вік ітд.

ЗАМІТКА. **дж, дз** виражують тільки оден звук, для того нероздїльно переносять ся на слідуєчу лінію, пр. са́-джа, гля-джу́, ро-дзїнки ітд.

в) коли слово є поєдинче, а межі двома самозвуками находять ся два, три або більше співзвуків, то на слідуєчу лінію переносимо тільки остатній зміж них, пр. вез-ти, зем-ля́, клад-ка, крох-ма́ль, поч-та, бруд-ний; жерд-ка, корч-ма, мерз-нути, мест-ник, скарб-ниця, церк-ва, умер-лий ітд.

ЗАМІТКА. Однак групи: **ств, тв, дв; ск, сп, ст, сл**; дальше **к, г; п, б; т, д** з слідуєчим **л** або **р** звичайно не розділюють ся і переносять ся нероздїльно на слідуєчу лінію, все одно, чи стоять они по самозвуці, чи по співзвучі, пр. богат-ство, чер-ствїй, товари-ство, па-ства; купец-тво, жер-тва, бри-тва; різ-дво́; ле́-дво; — ру́-ский, че́-ский, вїй-ско; при́-спа, ві-спа; пу-стїй; вар-ста́т; цир-кловати, пис-кля́, і-гра́; до́-брїй, ра́с-пря; му́ш-тра, ван-друва́ти ітд.

VII. ЗЛОЖЕНІ СЛОВА.

§. 48.

1. Зложені частиці, а іменно прислівники, приіменники і злучники, пишуть ся разом тоді, коли їх складові части так з собою зросли ся, що творять оден звичайний вираз. А пізнаємо се по тім, що котранебудь з складових частин сама для себе нині вже не уживає ся або, коли і уживає ся сама з осібно, то в іншій значіню, чим в частиці зложеній. З тих причин пишуть ся разом:

а) прислівники: байдуже, безпереч, бодай, взагалі, відки, відразу, відси, відтам, відтак, відти, вкінці, вкупі, внаслідок, вперед, перше, повні, порожні, правді, врядігоди, вспять, голіруч, докола, доки, доліниць, дораз, доразу, доси, досить, доста, достоту, завбільшкі, завдовжкі, завглубшкі, завгрубшкі, заєдно, за всіди, завтра, завширшкі, завчасу, задалегідь, заледви, залюбки, занадто, запокотом, зараз, заразом, зверху, звідси, звільна, згодом, змалку, знадвору, знов, зовсім, зразу, зрештою, інколи, комітьголов, лівобіч, мимохідь, мимохіть, мимоходом, наборзі, навгад, навзнак, навипередки, навідворіть, навіть, навколішки, навманя, навмісно, навпакі, навпростець, навскіс, навстріч, навстяж, надармо, назад, наздогін, назустріч, наконець, наліво, насліп, наперед, наперекір, наперек, наслід, направо, нараз, наразі, нарешті, насамперед, наскрізь, натомісць, натще, немов, неначе, нерадо, нераз, ніколи, ніяк, обіруч, опісля, опять, осторонь, повіли, подеколи, подекуди, позавтра, позавчєра, позаторік, поки, помалу, понадбільше, посполу, потім, потому, потрохи, правобіч, притім, самохіть, сьогодні, сейчас, силоміць, скоросьвіт, сночи, спершу, справді, тогид (-ідь), торік, уперше, чимало...

б) прислівники: задля, замісць, зачерез, здовж, зза, змежи, знад, зперед, зпід, зпомежи, зпонад, зпід, докруги, ізза, напро́тив, недалєко (пр. недалєко школи), око́ло, підчас, побіч, по́верх, по́ви́сше, по́за, по́здовж, по́межи, по́мімо, по́між, по́над, по́ни́зше, по́перед, по́перек, по́під, по́при, по́руч, по́серед, по́уз, по́між, су́против...

в) злучники: абі, аніж, буцім, длятого, заки, заким, зате, кобі, немов, наче, неначе, нібі, наколі, наскільки, отже, позаяк, протє, таж, тай, також, тимчасом, щоби, щоб...

г) пишемо разом також приіменники з приналежним і м е н е м, коли наголос спочиває на приіменнику, пр. досьвіта, замолоду, замуж, защо, наново, нащо, поночи, пощо..

2. Навпаки такі частиці, котрих складові частини виступають в нашій свідомості особними словами, треба писати окремо:

а) без сумніву, без числа (але: безліч), від давна, від завтра, до завтра, до пізна, до решти, до сіта (але: досить), до тепер, з близька (-зька), з висока, з грубша, з давна, з давних давен, з далека, з німецька, з паньська, з польська, з порядку, з причини, з тиха, з угорська, з черги (але: звільна), з часом, за високо (за високий), за довго, за тонко, на сповид, на показ, на потім, на тепер, о скільки, по давному, по нашому, по нині, по німецьки, по польски, по порядку, по prostu, по старому, по тиху, по части, по черзі (але: поволі, помалу), по перше, по друге, по третє ітд.;

б) **чим, що, як** пишемо окремо, пр. чим скорше, чим хутше, чим раз (пр. ліпше); що рік, що місяць, що тиждень, що день (але: на щодень), що дня, що раз, (пр. стараннійше), що до; поки що; як найліпше, як стій, як слід, як раз ітд.

3. Пишемо завсїгди о к р е м о: **би, же, но, ся, то**, пр.: я ділав би, ти писала би; брат же відповів; той же сам ученик; ходи сюди; учу ся; мієте ся; хто то там був? Котрий то ученик написав?

Але завсїди разом: абі, кобі, нібі, щобі; будьто, надто.

4. Противно пишемо разом слова зложені з: **-б, -будь, -небудь, -де, -ж, -крат, -сь**, пр. ділалаб, хвалилиб, колиб; котрийбудь, котрийнебудь, декотрий, дехто, дещо, деінде; хтож, щож, онаж, егож; дваkrát, триkrát; десь, колись, хтось, учусь, миємось, молитесь ітд.

5. Перечене: **не**:

а) зростає ся в одно слово не тільки з всякими і м е н а м и, т. е. з іменником, прикметником і числівником, але також з прислівниками, утвореними від імен, коли слово через те набирає особного значіння, пр. недорід, недуга, нелад, неміч, непорядок, непотріб, неслава, нетяга; — невінний, незздрий, незрячий, непокірливий, немудрий, непутящий; — неоден; — небавком, небаром, невроком, недалєко, незабаром, немов, непрічком ітд.

б) в п р о т и с т а в л е н я х пише ся “**не**” окремо також перед іменами і прислівниками, пр.: Се не (**е**) характер, але упрямість. Бувало се не раз, не два, але мно́го разів. Місто не (**е**) далєко ітд.

в) перед дієсловами пишемо “**не**” окремо, пр. не знаю, не має, не бажаючи, не написавши, не говори ітд.

ЗАМІТКА. Однак пишемо разом: не́ма́ (неособово), нехотя́чі, не́хотя і не́хоч (яко прислівники), нена́видіти, недоставáти, недомага́ти, знево́лити, зневі́рити ся, зневажа́ти, знемо́щити, знеохóтити, унещасли́вити..., позаяк они походять від: нево́ля, неві́ра, немо́щі, неохóта, нещасли́вий...

6. І м е н н и к и і п р и к м е т н и к и з л о ж е н і, котрих складові часті сплинули зовсім в о д е н вислів, пишемо р а з о м, пр. верті́порох, гоні́вітер, жмі́крут, палі́вода, перекоті́поле, про́йдісьвіт, стрімго́лів; дивде́рево, гололе́диця, лихолі́те, слабосі́ле; Богорóдиця, водопі́йло, водохрéсте, горлорі́з, конові́д, костогрі́з, кожемя́ка, снові́да, страхополо́х, хліборóб, богомі́льний; білолі́ций, довгову́сий, кароóкий, кривобо́кий, круглolíций, крутоберéгий, сивоборóдий, тонковéрхий, чорноволóсий, широколі́стий; вірлоóкий серпорі́г, беззубі́й, безру́кий, безязі́кий, безкрі́лий ітд.

7. Коли складові часті якогось зложеного слова лише з легка є з собою получені, то вставляємо помежи них розділку "-", пр. Австро-Уго́рщина, украї́нсько-ру́ський, церко́вно-славя́нський, хірургі́чно-меді́чний, хлі́б-сі́ль (хлі́ба-со́ли), одéн-еді́ний, всéго-на́всего, раз-вра́з, конéць-кінце́м, яко-та́ко ітд.

VIII. ПЕРЕПИНАНЄ.

§. 49.

ПРОТИНКА (,).

Протинка означає найкоротший перестанок голосу і кладе ся:

1. між реченє головне й побічне і також між два реченя побічні, пр. Граб є найтвердший з дерев, які ростуть в наших лісах. Свѣтополк післав сказати Глібови, щоб він швиденько їхав до Києва, бо ніби Володимир дуже слабій.

2. між реченя рівнорядні, коли они короткі і не мають речень побічних, пр. Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завиває, додолу верби гне високі, горами хвилі підіймає.

3. між реченє скорочене або втручене і реченє головне, пр. Скінчивши свою роботу, прийду до тебе. Злість, кажуть, сатані сестриця.

4. протинкою відділюємо прикладку і кожний 5. відмінок в реченю, пр. Син Володаря, князь Володимирко, переніс ся до Галича. Мене, мати, Турчин знає, медом, вином наповає.

5. протинку кладемо між рівнородні части реченя стягненого (пр. між два або три підмети, присудки, такі самі придатки, пояснюючі додатки ітд.), коли они не є получені злучниками: **і, та, тай, або, або-або, ані, ані-ані**, пр. Я прийшов, побачив, побідив. На дворі погідно, але холодно. Глибокий, наче море. Як дома, так і в школі.

Але: він і она; брат тай сестра; нині або завтра; або я або ти; ані великий ані малий.

ЗАМІТКА. Коли згадані злучники — з виїмком “і” = “та” = “тай” — сполучують цілі реченя, тоді кладемо перед ними протинки, пр. Він ані не був хорий, ані не прийшов до школи. Або перун ударив, або злочинець підпалив. Але: Моли ся, працуй, поступай чесно і нікого не бійся.

6. перед реченем дієіменниковим, пр. Посилає мене мати в степ, пшеницю жати. Сонце сховалось за гори, спочивать після довгого Петрівського дня.

§. 50.

ЗНАК СЕРЕДНИЙ (;).

Сей знак означає довший перестанок голосу, ніж протинка, і кладе ся:

1. між довші реченя рівнорядні, іменно коли мають при собі реченя побічні, пр. Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде. З небес на землю, від кінця сьвіта до кінця простирає ся воля Бога; всьо, що під сонцем і висше сонця, в сьвітї і за сьвітами, розгомонує мудрість безначальну і безконечну Єго; а перед сею мудростию марниця всі мудрости наші, як капля перед морем, як червина перед велитом, як годинка перед віками.

2. Між групи безпосередно по собі слідуєчих рівнорядних частий реченя: А були там: Русини, Поляки, Чехи; Італійці, Іспанці, Французи; Німці, Англійці, Шведи.

§. 51.

ДВОТОЧКА (:).

Сей знак означає ще довший перестанок голосу, ніж знак середний, і кладе ся:

1. коли попереднє реченє г о л о в н е пояснює ся реченнями слідуєчими, пр. **Н а у м Д р о т** був паробок на все село, д е ж и в: батькови і матери слухняний, старшим себе покірний, між товариством друзяка.

2. коли вичисляємо подробиці або части, що належать до якоїсь цілости, пр. **Ч о л о в і к** має п'ять з м и с л і в: зір, слух, смак, нюх і дотик.

3. перед словами якоїсь другої особи, коли їх наводимо дослівно, пр. **Наум** було й каже: Чоловікови треба трудитись до самої смерти.

4. в очерках (періодах), між реченем попереднім і послідуєчим, коли они є довгі, пр. **Не** хмара сонце заступила, не вихор порохом вертить, не **Галич** чорна поле вкрила, не буйний вітер се шумить: се військо йде всіма шляхами.

§. 52.

ТОЧКА (.)

Сей знак означає найбільше спущене голосу і найдовший перестанок; він вказує, що мисль вже скінчена. Точку кладемо:

1. на кінци речень поєдинчих і зложених, пр. **До** смерти учить ся чоловік. **Що** се за чоловік, н і х т о н е з н а є.

2. по титулах, написях і заголовках, пр. **Руска Читанка** для низших кляс. **Хмари**. **Повість** Ів. Левицкого-Нечуя.

3. по числах, означаючих п о р я д к о в і числівники, пр. **Святополк II.**; на стор. **20.** (= двацятій); в **1904.** році.

4. як о з н а к с к о р о ч е н я по всіх буквах, що заступають цілі слова, не написані в цілости, а то: відм. = відмінок, гл. = гляди, д. = добродій, др. = доктор, ітд. = і так дальше, іті. = і таке інше, ітп. = і тим подібне, ос. = особа, п. = пан, пр. = приміром, прикм. = прикметник, пор. = порівнай, р. = рік, р. муж. = р. мужеский, р. жень. = рід женьский, р. сер. = рід середній, сьв. = сьвятий, сл. = слідуєчий, стор. = сторона, тзв. = так званий, тзн. = то значить, ц. к. = цісарско-королівский, ч. = час, ч. од. = число одиночне, ч. мн. = число многе.

ЗАМІТКА. По скороченях ріжних мір, монет і хемічних материй не пише ся точки, пр. **1 см, 11,1 К** (= корона), **S** (= сїрка) ітд.

§. 53.

ПИТАЙНИК (?).

Сей знак кладемо по реченях або словах, котрими питаємо ся, пр. Хочеш похвали і нагороди? Заслужи собі. Чи ти читав поезії Шевченка?

ЗАМІТКА. По зависимих питаннях знаку питання не кладемо, хиба що головне реченє містить в собі питанє, пр. Перше всего подумай, чи ти зможеш се зробити.

Але: чи знаєш ти, чого я прийшов до тебе? (Ту знак питання відноситься до головного реченя: “чи знаєш ти”).

§. 54.

ЗНАК ВИКЛИКУ (!).

Сей знак кладе ся по тих реченях і по тих словах, котрі виговорюємо п і д н е с е н и м голосом. Отже кладе ся его по реченях і словах, що виражають зазив, подив, бажанє, радість, смуток, обуренє, гнів, біль, жаль, рішучий розказ. Рівнож пишемо его по всіх відмінках V-тих, коли они не стоять в середині реченя (в таким случаю кладе ся по них тільки протинку), пр.

Будь здоров! Бійте ся Бога! Ох, лихо мое! О, Боже мій милий! — Іване! ходи но сюди! Будь щаслив, мій сину! (А л е: Щож я тобі, друже, злого учинив?).

§. 55.

ПАВЗА (—).

Сей знак кладе ся:

1. коли означає ся мова недокінчена або перервана, пр. Дайте мені спокій, бо —;

2. коли о п у с к а є ся в реченю таке слово, котрого легко можна догадатись, пр. Хто робить, — голий не ходить;

3. коли надумуємо ся, якого слова нам ужити, або коли приготуємо на щось несподіваного, пр. Не хочу бути невдячним, отже заплачу тобі за твою прислугу — грішми;

4. коли заіменник **то** або **се** вказує на попередні іменники або на ціле реченє, пр. Добро найкрасшеє на сьвітї — то братолюбїє;

5. замість скобок, щоби відділити реченє скобкове, пр. Нагло — а було то полудне — ударив грім з чорної хмари.

§. 56.

СКОБКИ ([] ()).

Скобками замикаємо поодинокі слова або цілі реченя, що не належать до мисли того реченя, в котрого середині они уміщені, але є додатком пишучого, пр. То дівчина ходить, й сама не знає (бо причинна), що такеє робить.

Скобки означають також, що в якімсь слові може випасти буква, пр. з(i)шити, з(i)сісти.

§. 57.

ЗНАК НАВЕДЕННЯ (“ ”).

Сего знаку уживаємо:

1. щоби виразно означити, що замкнені ним слова не походять від нас, але від іншої особи, а ми їх тільки дослівно наводимо, пр. Господь Бог сказав: “Нехай буде сьвіт!”;

2. щоби зазначити поодинокі слова або звороти (титули книжок, написи), або щоби означити, що зазначене слово має побічне значіє, пр. Шевченка “Думки” деклямує молодїж радо. Добрий то “приятель”, коли єго до такого діла намовив.

§. 58.

ТОЧКИ (...).

Сей знак означає, що говорячий не висказує всього, що міг би або хотїв би висказати, і що мовчанєм заступає говоренє, пр. “Я не Ганна, не наймичка, я ...” Тай занїміла.

§. 59.

РОЗДІЛКА (-).

Розділку пишемо:

1. коли ділимо слова на кінци стрічки;
2. в зложених словах, коли складові частини лише з легка з собою сполучені, пр. Австро-Угорщина; князь-гординя, смутний-невеселий, плакати-ридати, ледви-ледви, хліб-сіль, яко-такo ітд.

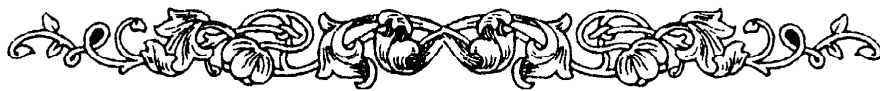
(С. 1—25)

Руска правопись зi словарцем. — Львів, 1904.

Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
(1859–1936)

Мовознавець, педагог; громадсько-політичний та культурний діяч Буковини. Автор створеної у співавторстві з Ф. Гартнером “Рускої граматики” (1893), із виданням якої в українських школах Галичини й Буковини було офіційно запроваджено фонетичний правопис.

“Правописні непорозуміння” — критичний відгук С. Смаль-Стоцького на видану функціонуючою при австрійському уряді Галицькою шкільною краєвою радою “Руску правопись зі словарцем” (1904)¹, якій учений закидає непослідовність у дотриманні фонетичного принципу, що, на його думку, породжує правописний хаос в Україні.

¹ Див.: Руска правопись зі словарцем. — Упор.

ПРАВОПИСНІ НЕПОРОЗУМІННЯ

<...> Зі всіх боків піднято голоси за управильненням шкільної правописи (Верхратський, Подолинський, Шкурган) ба навіть церковня часопись “Сіон”² у Львові домагала ся полагодження цієї справи, бо справді дійшло вже було до вавилонського столпотворенія. Правда, у всіх було лише на думці, зреформувати якое уживану доси етимольогічну правопись. І дидактичні потреби школи і дальший розвиток літератури, яка доси вже значно була зросла, поставили це питання на порядку деннім. Бо правопись може лиш на око річ маловажна. Не належить вона вправді до таких принципіяльних питань, що від їх рішення залежить все, однак це справа таки важна, як для науки мови в школах так і для літературнаго розвитку мови взагалі. Українська мова в Австрії здобула собі важне місце в публичнім життю, її учать в школах, в ній видають закони державні і краєві, уряди і суди мусять послугувати ся нею, в церкві чути її в проповідях (і церковні книги читають тут з українською вимовою), одним словом терен уживання української мови дуже розширив ся, її потребують знати не лиш Українці, але і люди иньших націй. Тим більше треба було вже раз полагодити правописне питання.

В р. 1886-ім підняв я враз з моїм товаришем Гартнером зовсім серіозно це питання в пропамятнім письмі до міністерства освіти, в котрім ми доказавши з одного боку, що т. зв. правопись етимольогічна у нас зовсім не історична, а штучно придумана і що задля того зовсім неможливо запровадити в ній який небудь лад, а покликуючись з другого боку на українську літературу і на словар Желеховського, який якраз появив ся, жадали заведення в школах фонетичної правописи і подали проєкт цієї правописи, уложивши в правила правопись словаря Желеховського. Це та правопись, якої тепер уживають у нас загально з невеличкими ріжницями. В основу її лягла кулішівка, бо задержано в ній стародавні знаки я, є, ю, й, між-тим як Драгоманов писав натомісць якийсь час ја, је, ју, ј, а в сполуці з мягкими шелестівками -ѡа, -ѡе, -ѡу. Тільки для звука јі завів Желеховський знак ї, який знаний нам із старого церковного письменства і яким колись і Драгоманов послугував ся по голосівках в значіню јі. Ним

² Український католицький журнал, що виходив у Львові в 1871—1885 рр. На його сторінках публікували наукові праці з богослов'я, церковної історії та права, проповіді; видавався народною мовою з церковнослов'янськими елементами, етимологічним правописом. — *Упор.*

доповнено систему, звязану з знаками я, є, ю, т. зн. надано і йому (і) значіння раз жі, а в сполучі з м'якими шелестівками — ьі.

Закипіла грізна, завзята боротьба, що тяглась аж до року 1893-го. З тяжкою бідою, при помочи добрих людей (назву тут особливо Олександра Барвінського і пок. Омеляна Партицького) удалось нам противників побороти. А між ними був і такий важкий, як Омелян Огоновський. Дуже важну ролю відіграв при тім словар Желеховського, що на нього ми як на яке євангеліє все наново могли з успіхом покликуватись.

Рішила цю справу що йно уложена нами фонетична граматика української мови для шкіл середних, котра збила з пантелику усіх лжепророків, які голосили, що при фонетичній правописи неможлива ніяка граматика.

Саме двадцять літ минуло, як в Галичині і на Буковині запроваджено предложену нами фонетичну правопись в школах. Поза школою, н. пр. в часописях, в консисторіях, в товариствах ще досить довго придержувано ся давньої “етимольогічної” правописи. Але в школі, між самими учителями української мови, було зразу чимало противників нової правописи. Не диво. Велику силу має привичка. Старші люди, що зжили ся з давньою хоть недорічною правописию, не раді були навикати до чогось иньшого. Ба і граматики вчитись їм, та ще й професорам, не було в голові. Своє незнання треба було покрити чим иньшим. Підняв ся рух против нашої правописи нібито задля її непослідовности; скликувано анкети, до яких однак мене як автора першої фонетичної шкільної граматики і нової шкільної правописи зовсім не покликувано — і нарешті галицька рада шкільна краєва видала осібну, досить обемисту книжку “Руска Правопись”³ і приписала її для шкіл.

Не можна сказати, щоб це нове рішення правописної справи було щасливе і успішне; річ безперечна, що поправка наступила де в чім іп реіус, головно задля того, що понехано фонетичну “засаду” пиши, як правильно говорить ся. Нікого отже не може здивувати, що ся “поправлена” правопись не приняла ся загально і що останніми часами почали знов гомоніти про правописний хаос і т. п.

Загально взявши, не можна-б, здаєть ся, після фонетичної правописи писати фальшиво, з н а ю ч и п и с ь м е н н і з н а к и, якими виражають ся звуки, і р о з у м і ю ч и д о б р е і х

³ Правопис, складений Галицькою шкільною краєвою радою та схвалений Філологічною секцією НТШ (виданий у Львові 1904 р.). — Упор.

з н а ч і н н є. Це одно треба дійсно знати і розуміти, а цього чей не так багато і не тяжко навчити ся, які н. пр. звуки виражають ся у нас в письмі буквами я, є, ю, ї, в, л, які звуки вяжуть ся з знаками т, д, с, з, л, н, ц, а які з знаками ть, дь, сь, зь, ль, нь, ць, — які звуки виражають ся буквами та, да,... те, де,... ту, ду,... ті, ді,... , а які буквами тя, дя,... те, де,... тю, дю,... ті, ді,... Це, як кажу, треба знати і розуміти, а тоді і пиши буква в букву кожний звук, або кожду сполуку звуків так, як говориш. В тім то і лежить велика вартість фонетичної правописи для школи і народньої освіти!

Аби показати як коротко дадуть ся представити усі правила фонетичної правописи, наведу тут ті правила так, як ми їх уложили в шкільній граматиці. Ось вони:

Звуки української мови виражають ся в письмі отсими 33 буквами: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Змежи них означають 1. шість букв поєдинчі голосівки, 2. сімнайцять поєдинчі шелестівки, 3. три букві зложені шелестівки, 4. дві раз голосівки, раз шелестівки, 5. одна є лише знаком мягчення, 6. чотири означають сполуку шелестівки з голосівками.

1. Поєдинчі голосівки ⁴ є: а, е, и, і, о, у, н. пр. баба, тебе, бити, він, то, буду.

2. Поєдинчі шелестівки є: б, г, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, н. пр. біб, гора, газда, дім, жаба, за, кого, лис, мене, нива, по, робота, сукно, так, Федір, ходити, шило.

Зложені шелестівки є: ц, ч, щ, н. пр. цап, чути, що. В двозвуку ц є іменно т і с, в двозвуку ч так само т і ш тісно з собою сполучені: щ є властиво щч. Для так само тісних сполук д і ж, як в словах ходжу, дожджанка, і д і з, як в словах дзвін, родзинки нема осібних знаків.

4. Знак в має перед голосівками, а в назвуку слів также і перед шелестівками, значінне шелестівки, н. пр. вода, рівець, сливок, вложити, вторувати. З попередущими голосівками лучить ся в двозвуки, в котрих означає тільки, що (недочутне) у, н. пр. Європа, бив, півостров, лавка, сливка, пішов, був.

Буква й є лише перед о шелестівкою; йо подибується рідко коли, н. пр. сойок, (сойка), байок, (байка); зрештою хиба в чужих словах і нарічевих формах, н. пр. Йордан, його, йому. З попереду-

⁴ В оригіналі помилково — “шелестівки”. — Упор.

щими голосівками лучить ся й в двозвуки, в котрих означає тільки, що (недочутне) і, н. пр. дай, байка, Мадей, бий, сойка, купуй.

5. Щоби означити, що якусь шелестівку, треба м'яко вимовляти додаєть ся до тої шелестівки у визвуку складу, а также перед твердою шелестівкою і перед о знак ь: будь, зять, князь, місяць, біль, вогонь...; будьмо, батько, возьми, сьвіт, цьвіт, киньте...; мальований, п'ятьох, цього, всього...

Коли задля такого змягчення, що означене знаком ь, м'ягчить ся ще і друга шелестівка перед нею, так що дві м'які шелестівки стануть побіч себе, то м'ягчення першої шелестівки не означуємо з осібна, н. пр. гвіздь, кість, боязнь..., а не гвіздь, кісьть, боязьнь...

6. я, є, ї, ю є знаками сполуки звука й (по безголосих проривних шелестівках п, т, к — властиво безголосого й, т. зн. менше більше дуже тоненького х, як його вимовляємо перед і) з поєдинчими голосівками, н. пр. я, мясо, п'ятий, краєм, краї, їв, вюн, бю, бє, Юрко... Знаки я, є, ї, ю мають це значінне лише в назвуку слів, по других голосівках і по п, б, в, м, ф. По ж, ч, ш, щ вони не подібують ся⁵. По шелестівках, котрі можуть м'ягчити ся, т. зн. по т, д; с, з, ц; л і н означають вони змягчення цих звуків, так що дя, дє, ді, дю = дья, дье, ды, дьу — тя, те, ті, ть, зя, зє, зі, зю, ся..., ця..., ля..., ня..., = тья, тье, ты, ть, зья, зье, зы, зь, сья..., цья..., лья..., нья..., н. пр. дядина, дід, тіло, ся, сіяти, лід, люблю...

Змягчення ще другої шелестівки перед я, є, ї, ю не означуємо з осібна, н. пр. слід, сліпий, сніг, стіна..., а не сьлід, сьліпий, сьніг, сьтіна...

Однак м'ягчення звука л виражаємо з осібна знаком ь⁶:

⁵ На Україні пишуть однак также лежать, ніччю, збіжжя, анальоґічно до хвалять, костю, життя (але лежати); в тім разі я, ю, звучать майже як двозвуки (іа, іу).

⁶ В першій виданні нашої Граматики (1893) не було установлено таких виїмкових правил для писання ль. Ми добре знали, що декуди на Україні тай н. пр. на Буковині є с е р е д н е л, т. зн. ні зовсім м'яке, ні зовсім тверде (як от німецьке l), і там не говорять пильно, вільно, сильно, більше, а пильно, вілно, силно, білше. Знали ми однак также і це, що в иньших сторонах вимовляють на тім місці м'яке ль. Для того уважали ми тоді за найліпше писати полнійший, палцями, читалня..., бо гадали, що і одні (читаючи це з середнім л) і другі (читаючи це з м'яким ль) будуть тим вдоволені. Не перечимо, що стояв тому на перепоні звичай писати пильний з м'яким ль. Та вже в 2-ім виданні ми мусіли

а) в іменниковім наростку -альня, н. пр. читальня..., а не читалня.

б) перед наростком -ця, н. пр. Юльця, а не Юлця...

в) в усіх відмінках іменників з визвуком на -лець і -лень, н. пр. стрільця, пальцями...

г) перед -нійший, н. пр. пильнійший, сильнійший, а не пилнійший, силнійший...;

накінець змягченне звука л і н виражаємо з осібною знакою ь в цілій відміні тих іменників, у котрих л, н вже в 1-м відмінку однини цим знаком змягчені, н. пр. культ, отже в культурі, ненька — отже неньці, а не ненці...

Коли-ж до слова, що починається звуками я, є, ї, ю, долучиться зпереду приставка з-, роз-, від-(од-), над-, перед-, то з і д звичайно не вимовляємо змягчено, а твердо, а я, є, ї, ю значать тільки, що йа, йе, йі, йу, н. пр. зісти, зявити ся, відіхати... Також і в слові адютант і подібних чужих словах вимовляємо д перед ю твердо.

(По р не означають я, є, ю ані змягчення цього р, ані тільки, що йа, йе, йу, лише двозвуки з недочутним і, (отже менше більше як іа, іе, іу), н. пр. ряд, піре, хрюкати).

Ось і всі правописні правила!

Гадали ми, що чим менше правописних правил, тим ліпше. Так ні! Замість навчити ся тих кілька правил про це, що кождий знак означає, і сміло писати, жадають, правил на писанне майже кожного, особливо-ж чужого слова. Діти мусять в школі того вчити ся, а дорослим і не в голові, держати ся недорічних правил, бо *naturam expellas furca, tamen usque recurret*. Так і тут, розумна засада фонетична жадає все наново свого права — пиши, як говориш!

Вже в першій виданню нашої граматики (1893) мали ми правдиву мороку з всякими жаданнями в справі правописній і мусіли для сьвятого спокою то тут, то там попустити і доконечно ще деякі правила установити. Не хотіли нам вірити, що фонетична правопись дасть ся зовсім коротко представити. А тепер казуїстика дійшла до крайніх границь і для фонетичної нашої правописи надруковано цілу книгу, цілий словар ("Руска Правопись"),

пристосувати ся до приписів "Рускої Правописи", виданих Галицькою Радою Шкільною Краєвою на підставі ухвали анкети, і завести отсі виїмкові постанови для писання ль і в Граматиці (1907 г.); цей спосіб писання здебільшого прийняв ся. Оправданнем для писання ль в усіх цих разях служить це, що обі шелестівки належать до різних складів.

так як би правопись нашої мови була така, як англійська і т.п. І помімо того — сьміх людям сказати — правопись, як з усіх бо-ків чути, все ще неуправильнена!

Коли розглянути ся в нашім письменстві за всякими правописними ріжницями, і коли ще окрім того зібрати все те до купи, що в правописній дискусії у нас про ці ріжницї говорило ся, то перед усім кождий обективно мусить признати, що в порівнанню з дійсною правописною анархією, яка панувала у нас ще так недавно (перед 20-ти роками!), теперішній стан правописної справи на цілій українській території представить ся нам величезним, просто надзвичайним поступом. Наша теперішня правопись з всякими її ріжницями що до свого усталення і опановання письменства не уступає майже в нічим перед сучасними правописами иньших, навіть значно більше літературно розвинених мов. На доказ того просимо приглянути ся докладно правописи пр. з одного боку Літературно-Наукового Вістника ⁷, Української Хати ⁸, Записок тов. ім. Шевченка ⁹, з другого боку правописи “Ради” ¹⁰, а далі “Діла” ¹¹ і т.п.

Ріжницї, очевидно, побачить кождий. Однак проаналізувавши їх докладно, переконаєм ся, що одні мають свою причину в не зовсім ще доконанім усталенню нашої письменної мови — це

⁷ Один із найвизначніших свого часу українських часописів, заснований як видання НТШ у Львові 1898 р. Редакторами були І. Франко, М. Грушевський та ін. Журнал послуговувався фонетичним правописом Є. Желехівського. Після зняття заборон на українське друковане слово 1905 р. “Літературно-науковий вісник” було перенесено до Києва, де його продовжували видавати желехівкою. — *Упор.*

⁸ Літературно-критичний та публіцистичний часопис — друкований орган національно-демократичного руху в українському суспільстві початку ХХ ст.; виходив у Києві в 1909—1914 рр. — *Упор.*

⁹ Головне видання НТШ, присвячене питанням українознавства; почало виходити у Львові 1892 р. — *Упор.*

¹⁰ Єдина в підросійській Україні щоденна україномовна газета, що висвітлювала проблеми громадсько-політичного та культурного життя українського народу; виходила в Києві протягом 1906—1914 рр. Редакторами та співробітниками “Ради” були члени Товариства українських поступовців, а також визначні діячі майбутньої Української Народної Республіки. — *Упор.*

¹¹ Українська газета, що виходила у Львові протягом 1880—1939 рр., друкований орган руху народовців. До 1902 р. газета “Діло” послуговувалася етимологічним правописом. — *Упор.*

такі, які сама мова мусить вирівнати, а не правопись; а другі дадуть ся звести на прості непорозуміння.

До перших належать н. пр. такі річи, як чи писати в 3-ім відм. -ові, -еві, чи -ови, -еви, на землі, полі, коні — землі, поли, кони, робить — робе, -ський, чи -ский, житя, бажаня і т. п., чи життя, бажання і т. д., людям, людем чи людім, його, йому — его, ему, до него — до нього, до його; сей, сего, сему — цей, цього, цьому; повісти, повісті; повістий¹² — повістів; писань — писаннів; прошу — просю; ходжу — хожу, ходю і т. д. і т. д. — або чи сяк і так, бо чому-ж би ні, коли одні і другі форми дійсно живі. З часом вони самі від себе вирівнають ся. Про це не будемо тут дальше говорити, а звернемо ся до джерела п р а в о п и с н и х непорозумінь.

У нас письменні люди ще занадто стоять тай стояли під впливом давньої правописи і під впливом правописий чужих мов і відси походить усе лихо.

На російській Україні нема української школи. Всі письменні люди привикли тут з письменними знаками лучити ті звукові вартости, які вони мають в російській школі, в російській (а не українській) мові. А це таки велика різниця. Впливом російської мови і правописи поясняємо собі такі писання на російській Україні, як світ, свічка, святий, сміх, зізда замість сьвіт, сьвічка, сьвятий, сьміх, зьвізда..., ніс = ніс (носа) і ніс (несли)..., п'ять, або пять, пам'ять або памьять, п'є, б'є або пье, бье замість пять, память, пе, бе..., зїсти зам. зїсти..., вчитися зам. вчити ся і т. д.

Такі писання противлять ся фонетичній засаді української правописи, вони противні звуковим законам української мови і я глубоко переконаний, що Українці, осьвідомившись раз, що таке писання — це ознака чужих кайданів, визволять ся до решти зпід впливу російської мови і правописи. Бо що і на російській Україні говорять в таких разях скрізь сьвіт, сьвятий, зьвізда з мягким сь, зь, про це сьвідчать зовсім безперечно між иньшим і фонетичні записки і фонограми Ярошенка з Полтавщини (гл. Извѣстія отд. рус. яз й слов. т. XIV, стр. 237—240, т. XVII,

¹² Теж — повістей під впливом російської м о в и і правописи. О тім переконуем ся зовсім безпечно на таких прикладах, що в них наголос паде на закінченне, як грудий, лютий, свиний, плечий. В устах народу не почуєте на тім місці -ей, тільки ий. І історія мови показує нам, що наше закінченне виросло не із -и, а із ии, між тим як російське із ьи.

стр. 227—241) і фонетичні записки Сорочана з Поділля (гл. Извѣстія т. XVII, стр. 248—260) і т. д. Сьвідчить про це і Тимченко в Українській Граматиці стр. 27. Коли у нас прийнялась вже фонетична правопись, то чому-ж не визначувати і в тім разі мягкой шелестівки? Та-ж як не визначити її, то читати муть, люди світ, звізда з твердою шелестівкою с, з, а це-ж не буде по українськи. Але не визначають її очевидячки тільки для того, бо так є в російськiм письмі. Це-ж для нас не рація! Ми не сьміємо одної з найважнiйших прикмет української мови, прикмети відмінної від мови російської, в письмі затирати.

Що в українській мові, окрім кількох говорів, відріжняється виразно ніс (носа), стіл (стола) з твердим н, т перед і, а ніс (несли), стіна з м'яким н, ст перед і, про це сьвідчать також фонетичні записки. Коли ще до того сягнем в історію української мови, то переконаємся, що в ній і доси, не так як в російській мові, відріжняється двояке і: таке, що є нащадком стародавнього ѣ і е — воно завсiди м'ягчить попередущу шелестівку, як що вона дається м'ягчити; і таке і, що повстало із о в замкнутім складі — воно не м'ягчить попередущої шелестівки вже хоч би для того, що чергується з о, перед яким удержується тверда шелестівка. Це здержує м'ячене шелестівки перед таким і. І в тім знов таки бачимо велику різницю між українською а російською мовою, де кожде і м'ягчить попередущу шелестівку. На означення такого і, що м'ягчить попередню шелестівку, можна-б було прийняти стародавній знак ѣ¹³. Однак з огляду на це, що в Росії цей знак (ѣ) міг би був дати причину до непорозуміння, бо тут під тою буквою розуміють звук је, прийняв ся у нас знак і. Його вже загально уживають в значінню жі. Треба ще піти оден ступінь наперед і уживати його також і в значінню ьі так само, як уживаємо я, є, ю в значінню ја, је, ју і ѡа, ѡе, ѡу! Ціла система звукова української мови і фонетична наша правопись цього вимагає.

Велике непорозумінне виявляють такі писання, як п'ять або пьять, п'є, б'є або пье, бье і т. п. Ті, що так пишуть, бажають оче-

¹³ В тім значінню у нас на Україні бувало зовсім правильно його уживали. Воно у нас було колись найвиразнішим знаком для звука йі, і, так що навіть писалось часом в такому разі, коли воно чергувалось з о, особливо після шелестівок нездатних до безпосередного м'ягчіння, як ось н. пр. пѣпѣ (попа). А вжеж зовсім правильно писалось тѣло, дѣло, мѣра, вѣра, бѣсь (бѣса), заплѣтати і т. п., а читалось не инакше, як тіло, діло, міра, віра, біс, заплітати і т. д.

видячки остерегти тим способом читачів, щоб не читали українського слова пять по російськи. Та Українців зовсім не треба остерегати, бо вони вміють по українськи, і з давен давна ніколи не читали і тепер певно не читають пять инакше, як по українськи. А чужинці мусять навчити ся не лиш пять читати по українськи, але і багато дечого иньшого. Як би ми українською правописю схотіли визначати в письмі всі ріжницї між українською а російською мовою, то не сталоб нам ні апострофів, ні ірив, а мусіли б ми придумати Бог зна ще кілька иньших знаків. От перш усього треба би придумати ще якийсь знак н. пр. для цього, щоб борони Боже ніхто нашого слова вода не читав з російська вода. Хто скаже, що наше ся читаєть ся так само як російське ся? Ну, то треба би хиба і цю ріжницю в письмі у нас визначувати! Алеж бо ні! Правопись українська має служити т і л ь к и українській мові, вона собі сама для себе, самостійна, а хто з чужинців хоче по українськи читати, той мусить навчити ся, як вимовляють ся по українськи уживані нами букви. Сотки літ писалось у нас завсіди пять, память, і ми уміли це по нашому, відмінно від російського, читати, чомуж тепер заводити тут якусь зовсім непотрібну новизну?

Так само зовсім неоправдана, ні історично, ні фонетично, є заведена що йно в найновіших часах на Україні новина, писати зїсти, зїзд, зам. зїсти, зїзд і т. д. Тут знакови ь надаєть ся значіння розмежовника звука ї від твердого з, яке значінне мало в давнину ъ, яке в першім виданню нашої шкільної граматики на жадане декого надали ми апострофови ', якого ніколи не мало ь. Знаком ь означаєть ся в українській правописи тільки мягчення попередуючої шелестівки, більше нічого. Писання зїсти збиває длятого тільки з пантелику людей, бо заставляє читати це слово з мягким з (зь), а цього результату чей ніхто не бажав собі досягнути. Що з-, роз-, від-, над-, перед- є приставки, які в свідомости мовній навіть неписьменного чоловіка самі собою відмежовують ся від властивого слова, це річ безперечна. Зазначувати це розмежованне з осібна, річ зовсім непотрібна. Таке-ж є і в иньших мовах і свої тай чужі знають, як такі слова читати (Порів. німецьке Abart, яке, хоть цього в письмі ніяк не зазначено, читаєть ся Ab-art, а не A-bart). Колиб однак таки доконечно наважив ся хто цю річ зазначувати і в письмі, хоть по нашій думці цього зовсім непотрібно, то до того моглоб хиба ь придати ся, а ніяким чином ь!

Дрібниця на око, про яку не варт і говорити, є писанне ся враз з дієсловом (вчитися). Тим менше обставати муть Українці

за таким писанням, коли зважать, що в українській мові заіменник ся не лучить ся так тісно з дієсловом, як в мові російській. Зовсім добре прецінь сказано по українськи: як ся маєте? — інакше навіть ніхто не скаже. Так само ніхто не заперечить, що по українськи можна з таким самим правом сказати хотілось би (з причепленим ся до дієслова), як і хотілоб ся (де між дієсловом а заіменником ся стоїть би). А вжеж заіменник ся зовсім правильно розмежовуєть ся від власного дієслова в формах, як сьміяти-муть ся = будуть сьміяти ся. Для того і тісну сполуку ся з дієсловом не можу собі інакше пояснити, як впливом російської правописи (Гл. Тимченка Укр. Грам. стр. 173).

Все те властиво такі дрібниці, що про них не повинноб між нами бути ніякої суперечки, і нічого не повинноб стояти на заваді, щоб в обговорених тут точках наша правопись вирівналась, стала одностайною. А що ми маємо рацію, то думаємо, що Українці попустять і тим причинять ся не лиш до визволення української правописи зпід чужих впливів, але і до згоди в справі правописній між нами.

В шкільній правописи в Галичині, приписаній в осібній книжці “Руска правопись”, слідний знов вплив польський, а также сам собою добрий намір, все вирівняти, все набити на одно копито, навіть і те, що не дасть ся на нього набити. Це бачимо в таких писаннях, як Палестина, аксиома, іскра, ігла, інший і т. п. З осібна мусимо ще ось що сказати. Це вправді зовсім вірно, що стародавний звук і розвинув ся в українській мові в звук и, але при тім запізнаєть ся факт, що українська мова переймила в н о в і й ш и х часах (коли ця зміна звукова не має вже так би сказати творчої сили) слова з чужим і, які і у нас чути лише з і. Хто у нас н. пр. каже Ягич, Єлячич? Навіть ті, що знають, що сей наросток відповідає нашому питомому наросткови -ич, так не говорять! По щож так по “фонетичному” писати? Хто каже Цицерон? і т. д. і т. д. Не треба забувати, що і в правописи м о д а грає велику ролю, а тепер зайшла така мода, щоб усі чужі імена власні, імена географічні вимовляти оскільки можна так, як вони в тих чужих мовах вимовляють ся, відки ми їх переймили. Що дня чуємо ми по галицьких церквах (а так було колись, а може ще й тепер декуди трапляєть ся і на Україні) такі слова, як евангеліє, водосьвятіє, Василій, архидіакон і т. п. От і писатиб нам буква в букву все так, як чуємо і самі з церковна говоримо. Ба ні! Треба перекрутити язик задля якогось иньшого нібито прин-

ципу! І от виходять такі дивогляди, як Василь, аксиома, Ариост, Антиох, асоціація, Ахилль і т. д. Просимо лиш прочитати звук за звуком так, як ми їх звичайно лучимо з певними буквами, н. пр. слово Антиох. І хто так говорить? Але не в тім усе лихо. Таке писанне спричинить ще в додатку, що зовсім фальшиво і незгідно з дійсною вимовою стануть такі слова ще і вимовляти так, як написано, міркуючи собі, що так їх вимовляють ті чужі люди, відки ми їх переймили.

Одна ще різниця між шкільною галицькою правописом а писаннем, що приняло ся у нас майже загально поза школою, і яка занадто впадає в очи, — се писанне чужих наростків -ій, -ія, -іє, н. пр. Азія — Азія, Методий — Методій, милосердіє — милосердіє. Я думаю, що галицька шкільна правопись повинна-б доконечно подати ся за майже загально принятим способом писання і установити для школи правило, що наросток -ія по всіх шестівках пишеть ся -ія, тільки по л, н -ія. В наслідок того і в наростку -іяльний буде після того самого правила зовсїди -іяльний або -іяльний (гімназіяльний, кольтоніяльний). За тим одностайним способом писання цього наростка промовляє це, що він буде в згоді з писаннем наростка -ій і -іє і що таким чином вийде взагалі більша одностайність в правописи, а можна це зробити зовсім без шкоди для фонетичної засади нашої правописи. Писанне звука і в середині чужих слів повинно знов бути в згоді з правилом, постановленим для писання чужих наростків -ік, -іка, -іст, -ізм і т. д. (По п, б, в, л, ф; к, г, х і по голосівках — писати і, — по л, н — ї, по т, д, с, з, ц, ш, ж, ч, р — и ¹⁴).

¹⁴ Подамо тут кілька прикладів, як після цього правила повинні б у нас писати ся чужі слова (коли без них вже годі обійти ся). Отже: полеміка, епіка, атавізм, софіст, софізм, л(ь)огіка, л(ь)огічний, монархічний, монархіст, архаїзм, атеїст..., але акафіст (так безперечно колись і на Україні вимовляли); механіка, технік, машиніст, провінціалізм..., але публіка (люди), бо публіка означає тільки, що ганьба, ледаща жінка, публичний, католик, евангеліст...; медик, методика, артист, артизм, граматика, критика, критичний, практика, практичний, партийний, симпатичний, фізика, містицизм, публіцист, цивілізація, історик, політика, синод, принцип бандажист... В сполученню з наступним о, а так само, коли перед і стоїть якась голосівка, повинно ся писати тільки і: Сіон, місіонар, періода, патріот, Ніоба, Каїн, Енеїда, руїна... Лише по л пишемо і в таких разях ї: Ліон, міліон... Чужі приставки анти-, архи- повинно б ся так таки писати: антипатія, архикнязь, архимандрит...

Хоть писаннє наростка -ський не є справа правописна, то згадую про нього тут для того, щоб за одним заходом сказати, що і в тім галицька шкільна правопись повиннаб зробити уступку загально поза школою прийнятому способови писання -ський.

Коли розважимо всі правописні ріжницї докладно, то покажуть ся ясно як на долонї, що вони походять відси, що в нашій фонетичній правописи дехто під ріжними впливами відступає від фонетичної її засади. Колиж бажаємо щиро, хиби нашої правописи поправити, то треба нам усім повернути до розумної фонетичної засади: пиши, як правильно говорить ся. Пристосовуючи цю засаду до української мови, зовсім безпечно дамо собі з нею раду, а як десьнедєсь побачимо трохи незвичайну форму діалектичну, то це не велике нещастє, тай треба знати, що правопись цего не управильнить, а тільки дальший розвиток письменної мови. Цеж буває і у иньших мовах. Годї від правописи вимагати, чого вона сама нам дати не може. А чужі імена власні і чужі слова треба знов таки писати буква в букву звук за звуком так, як ми їх вимовляємо. Колиж напише хто Перікль, Лондон, Пушкін, а иньший Перикль, Лондон, Пушкин, бо оден поки що так, а другий сяк ті слова вимовляє, то чи справді таки від того сьвіт завалить ся? Таке є і в иньших літературно далеко більше розвинених мовах.

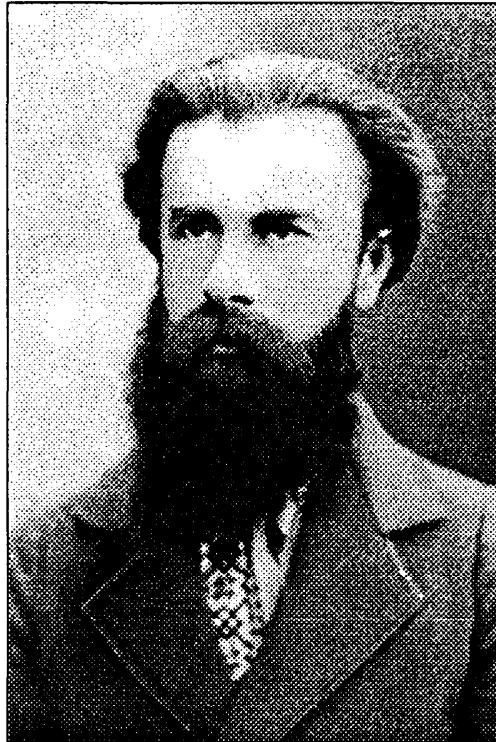
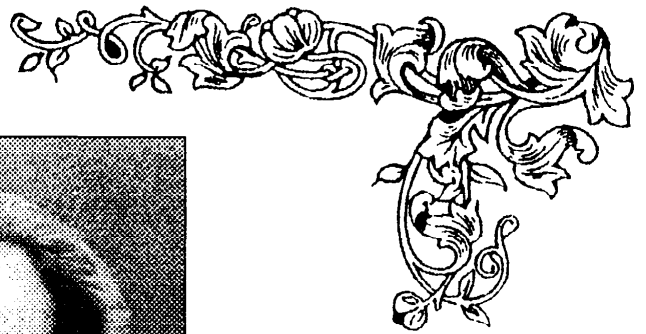
Ми не перечимо, що школа і для писання таких слів потребує якоїсь сказівки. Ми хочемо тільки вказати на те, що та сказівка не сьміє противити ся живій вимові, не може бути иньша, як фонетична. В справах правописи завсїди рішатиме дійсна вимова і нічого не допоможуть ніякі правила.

Наша правопись мусить отже звільнити ся від антифонетичних забаганок, не сьміє накидати штучних “для консеквенції” придуманих правил і фальшувати вимову, мусить пристосувати ся і завсїди наново пристосувати ся до розвитку письменної мови.

(С. 6—18)

Смаль-Стоцький С. Правописні непорозуміння: Одбитка журнала “Українська Хата”. — Київ, 1914.

Михайло ДРАГОМАНОВ
(1841–1895)

*Видатний політичний, громадський
і культурний діяч, учений, публіцист.*

*Наведений лист до І. Франка опублікований правописом,
укладеним самим М. Драгомановим і спопуляризованим ним
в альманасі “Громада”, який він видавав у Женеві 1878 р.*

*Цей правопис за його ім'ям отримав назву
“драгоманівка”, а за виразну орієнтацію на сербський
правопис був названий також “герцеговинкою”.*

*У Женеві 1880 р. драгоманівкою було надруковане
також перше видання роману Панаса Мирного
“Хіба ревуть воли, як ясла повні?”*

*Драгоманівка продовжувала традиції фонетизації
українського правопису: тут кожному звукові
відповідала окрема буква, а тому з алфавіту
були вилучені літери **є, ї, ю, щ, я, й,***

уведено латинську букву **j**, за допомогою якої передавано усі йотовані звуки: **ja, je, ju, ji**; африкату **щ** слід було передавати через буквосполучення **шч**, м'якість приголосних перед голосними — через **ьа, ье, ьу**.
Із Женеви драгоманівка проникла в Галичину, де її підтримали однодумці М. Драгоманова, зокрема І. Франко. Проте вона так і не здобула офіційного визнання в Україні.

В СПРАВІ РЕФОРМИ НАШОЇ ПРАВОПИСІ ¹

<...> Проти австро-руської офіційної правописі, котру звуть не зовсім вірно етимологічною, виставлений був трохи не в першій лінії аргумент політичний, то б то, шчо вона подібна до російської (офіційної-ж).

Перш усього це неправда, котру — замітимо дльа противників “московщини” серед австрійських русинів — використовують звичайно в Росії галицькі консерватисти власне проти “українства”. На самім ділі австро-руська “етимологія” може назватись хіба тільки сестрою російської, бо обидві вишли з старої церковно-слав'янської правописі, а зовсім не тож-сама з нею. Обидві носять на собі сліди осібних еволюцій: російська набралась елементів і фонетичних, перше малоруських, потім великоруських, — австрійська своїх краєвих елементів і етимологічних і фонетичних, означаємих одмінно од російських. Обидві правописі подібні між собою своєю штучністю, нелогічністю і через те труднотою, — але всьака на свій лад, при чому пальма первенства в усіх таких ознаках мусить бути оддана етимології австро-руській. В усьакім же случаї, коли зробити пробу і дати двом “общеруссам”, напр. львівському і московському, шчо вони прочитали голосно першій напр. “Московскія Вѣдомости” ², а другій напр. “Слово” ³ або “Н. Проломъ” ⁴, то і побачимо, шчо

¹ *Од автора.* Ми ніколи не робили з справ формальних — справи принципальної. На азбуку і правопись ми дивимось як на справу важну, та все таки формальну і, як би треба було дльа чого, то готові писати хоч гієрогліфами. Тільки ж в такому виданьнью, як “Наукова бібліотека” дльа тієї публіки, дльа якої воно виходить, ми не бачимо, чому б треба було писати иншою правописьсю, як та, котру ми вважаємо за найбільш наукову, по крайній мірі єдину логічну з усіх наших правописів, до котрої беруть ся і люди, до неї не дуже то прихильні, як тільки треба науково передати звуки нашої мови. (Див. напр. д. Ом. Огоновського Studien і т. д., різні статті в Archiv f. slavische Philologie і др.) Через те ми просимо редакцію Н.Б. задержати в нашій замітці і оцьу нашу правопись.

² Газета Московського університету літературно-мистецького та наукового змісту; виходила в Москві у 1756—1917 рр. — *Упор.*

³ Газета — друкований орган москвофілів, що виходив у Львові протягом 1861—1887 рр. за фінансової підтримки російського уряду; друкувалася язичієм. — *Упор.*

⁴ Двотижнева газета москвофільського напрямку, що виходила у Львові протягом 1880—1882 рр. за фінансової підтримки російського уряду; газета друкувалася язичієм. — *Упор.*

обидва прочитають до того різно, шчо ј сами муситимуть признати фантастичність своєї віри, буцім то вони вживають однієї правописі⁵. Знаменитих же дашків (ô, ê, û і т. и.) і їх потреби ні один москаль не розбере, бо в себе, јак де треба в таких случаях, москалі преспокіјно пишуть фонетикоју, напр. вотчина, вотчимъ і т. д.

(С. 375—376)

<...> Далі в остатні часи сама наша фонетика підпала својій еволюції: јавились дві фонетики, котрих русини навикші до теологічного способу думки похрестили іменами двох апостолів Сатани: Куліша ј Драгоманова. З цих фонетик пізнішча, вже через саміј час свого појаву, мусила статись радикальнішчоју, логічнішчоју і простішчоју. До неї зближались вже давно льуде, котрі без усякого “житейскаго попеченія” хотіли вірно оддати звуки нашої народньої мови (напр. в виданьнях Петерб. географ. Товариства, Росс. Академії наук, Казках Аванасьева і т. и.) і тепер, јак сказано, в таких чисто наукових випадках стали вживати цю нову фонетику ј німецькі твори про нашу мову. Цю нову фонетику пријняла прихильно вса прогрессивна частина галицької молодіжі. Післъа цього старша фонетика сама стала свого роду етимологіеју, котрої держатись стали дејакі фонетики тільки з оглядів не наукових, а консервативних, кружкових і навіть особистих.

⁵ Про мову ја вже не говорю. Ја абсолютно не розумію, јак можна навіть на одну хвиљу подумати, шчо мовляв австро-руські етимологи стремлять до літературного јединства з “Москвоју”. Беру напр. “Бесѣду” і бачу, шчо там навіть перепечатка повісти П. Рајевского прилагожуєть сѣа “до австро-руської мови”, а вже оригінальні речі, јак напр. “Московский балъ” і т. п. написані такоју мовоју, котру можна брати за шчо хочете (скорше все таки за малоруську), ніж за московську. Беру “Н. Проломъ” і в нім читају напр. фельјетон з Брандеса “Современный русский романъ”, і тільки там можу јого читати, шчо ја малорусин і вмію по польському ј по німецькому (дејакі уступи ја тільки ј зрозумію, коли перекладу в умі на німецьку мову). А вже чого ја ніјак не розумію, так це того, јак може редакція “Н. Пролому” післъа прекрасної статъти Брандеса хвалити писанину сотрудників “Бесѣды”, або ј власних беллетристів, — і не зрозуміти, шчо в Галичині тільки твори “українофільських анархістів”, јак Ів. Франко, сімја Павликів, М. Рошкевичівна і т. и., — і можуть вважатись за родичів “Современнаго русскаго романа”.

Щоб пояснити остатні слова тим, хто не дуже добре зна галицькі справи тих часів, коли појавилась нова фонетика, треба б було багато розказувати. Ми тільки нагадаємо најголовніше. Појавилась ця фонетика в звязку з новим радикальним рухом серед галицької інтеллігенції, котриј показавсь коло 1876 р. Најхарактернішим пројавом того руху ві Львові було поједнаньня двох товариств молодіжі: “Академічний Кружок”⁶, котре належало перше до партії, шчо колись була “молодоју”, народньоју або українськоју, але тоді вже одстала од новішого прогресивного українського руху в Россії і навіть почала одставати і од ідеј українського руху 1860-их років, котриј між инчим висунув наперед старшу фонетику. Новіј рух серед галицької молодіжі, котра між инчим зајавила, шчо вона прихильна до прогресивно-демократичної літератури, великоруської мови, але ж у себе (згідно ј з принципами цієї літератури) вважаје потрібним робити најголовніше дльа народу і розвивати літературу на основі європейських прогресивних ідеј в мові цього народу⁷. [Друге товариство держало сьа народовецької ортодоксії].

(С. 378—379)

<...> Серед таких то обставин појавилась на світ нова фонетика в виданьнях жєневських і львівського кружка “Громадського Друга”⁸, проскрібованих одинаково јак “словістами”⁹, так і “правдьянами”¹⁰. Остатні не могли нічого сказати проти принципу новојі фонетики, котројі наукова вартість на стільки була очевидна, шчо такий муж правдьянського гурту, јак о. Ом. Огоновський, мусив уживати јєјі в своїм німецьким науковім ділі. Але при-

⁶ Студентське товариство москвофільського напряму, шчо виникло у Львові в 1870 р. — *Упор.*

⁷ Дивись в “Другу” 1876—77 рр.

⁸ Літературно-політичний місячник, друкований драгоманівкою; виходив у Львові 1878 р. за редакцією І. Франка та М. Павлика й за підтримки М. Драгоманова; обидва числа місячника, шчо побачили світ, були конфісковані. — *Упор.*

⁹ Йдеться про громадських та культурних діячів, згуртованих навколо москвофільської газети “Слово”. — *Упор.*

¹⁰ Йдеться про громадських та культурних діячів, згуртованих навколо провідного друкованого органу народовців — літературно-наукового та політичного журналу “Правда”, шчо виходив у Львові з 1867 р. — *Упор.*

знатись до нової фонетики в своїх руських виданьнях — народовці не зважувались, бо це б значило признати, що в женеvських і львівських синах Сатанаїла єсть щось доброго, а це було не на руку народовській (наїбільш львівській) паравіі. І ось, коли деїакі мнїакші душі з народовців, наїбільш “провінціали”, як Желехівський з своїм словником, — змагались встоїати хоч при старшїй фонетиці, — другї, львівські жерці паравіі навіть покинули цю захвачену фонетику дльї етимологїї. (“Зоря”¹¹ д. Партицького, “Дїло”¹² Вол. Барвінського). Ніїаких наукових резонів в підпору такої змїни львівські редактори вже не виставльїали, а один з них, д. Партицький, тої самїй, котрїй тепер би то подав голос за фонетику, навіть озвавсь у своїй “Зорї” (1882, стор. 160) “що вь нунїшну пору заощадити належало бы Галичинї всяких спорів и пробь правописныхъ” <...>

(С. 380)

Треба признати, що “етимологи” дуже зручно поставили спор так, що, мовльїав, фонетики хотьїать оффіціального признаньнїї власне “женевської”, нїгїлістично-анархічної фонетики, а не старшої, бо цїїа останнїїї вже на стїльки підкопана, що за неїїу наврїїад щоб багато льудеї могло гарьїачитись навіть мїїж старшими народовцїїами, — тоді як виступити голосно за нову фонетику не зважують сїїа навіть многї і з молодших, нальїаканих криками всїїх старших паравіїї проти їїїї діавольського походжїїннїїї!

(С. 381)

<...> Льуди — річ органічна: реформа, та ще і радикальна, ніколи серед льудеї не зостаїеть сїїа сама в однїїм крузі, а веде за собою і инші, в других кругах. Це зовсїїм не випадок, що напр. метрична сїїстема мїїри і ваги поїїявилась зараз пїїсля “Декларациї прав льудини і громадьїанина”. Мїїж одним і другим єсть прїїямиї,

¹¹ Ілюстрований літературно-науковий журнал, що виходив у Львові (1880—1897) спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. Редактором “Зорї” певний час був О. Партицький, у 1885 р. часопис перейшов у власність НТШ. — Упор.

¹² Газета, друкований орган народовців, що виник на протїївагу москвофїїльському виданню “Слово” (1880). Редаговане В. Барвінським, “Дїло” друкувалося етимологічним правописом. — Упор.

органічніј звязок! Фонетична ж правопись може шче більше порідняєть сьа з тіеју “Деклараціеју”, ніж метрична система.

Фонетична правопись, це полегкість всьакої дитині, вивчитись читати і писати, всьакому мужикові раз на завше задержати собі в голові ортографіју, не бојатись граматичних помилок, обходитись без писарья і т. и.! Хиба ж це не революція, навіть не “анархіја” дльа певного сорту льудеј?!

(С. 382—383)

<...> Хто передума про ці всі і подібні речі, тој пријде до думки, шчо і клерикальна аристократіја чи бьурократіја безперемінно потребује кастовојі архајчнојі мови з одповідноју правописеју, — а далі безпремінно мусить противитись і “простіј” мові і такіј же правописі і по за стінами церкви. І це зовсім резонно, бо в јакому стані буде церква з јејі мертвоју мовоју, коли навкруги јејі буде рости письменство на живіј, народніј мові, легко доступне всьакому через просту правопись? В ціј осередковіј антїтезі лежить најголовнішчіј корінь усіх спорів літературних і малих успіхів народньојі літератури в Галичині, а зовсім не в побічних впливах, напр. в московському, јақ думајуть де хто з галичан; ба навіть за “всеруське објединіе” вхопились дејакі галицькі клерикали најголовнішче через те, шчо розмови про нього помагајуть вдержати церковно-літературне кастове status quo <...>

(С. 384—385)

Очевидно, шчо хто бажаје переваги простого, народнього інтересу хоч би в таких формальних річах, јақ письменна мова і правопись, тој најліпше зробить, коли замісь того, шчоб кланьатись в офіціальных кругах, заходьучи до них з заднього ганку, просто пристали до того, шчоб ширити серед русинів таку науку в простіј народніј мові і простоју, фонетичноју правописьсьу. Остатньа мусить перш усього привчити громади, а потім колись зверне до себе і уряди.

(С. 385)

<...> Коли другі, з практичного досвіду думајуть инакше, хај виробљајуть практичніј компроміс між фонетикоју і правописьсьу звичајноју, тільки, звісно, без јавних дуростів теперішньојі етімологіі, і хај потроху зближајуть популярну правопись

з науковою, појасњајучи при нагодах резон і користь останньої. Перехідний період не буде довгий, а особливо, коли радикально-прогресивний рух інтеллігенції потрапить зблизитись з таким же рухом серед простого народу <...>

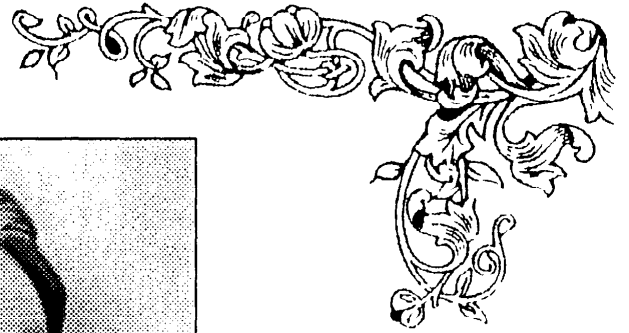
(С. 387)

11 Јульа 1887. Женева

М. Драгоманов.

Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших: 1887—1895. — Львів, 1908.

Борис ГРІНЧЕНКО
(1863—1910)

*Письменник, педагог, фольклорист,
етнограф, публіцист і громадський діяч.
Один із укладачів та редактор чотиритомного
“Словаря української мови” (1907—1909) —
фундаментальної лексикографічної праці початку ХХ ст.,
для видання якої на основі кулішівки та з урахуванням
найраціональніших елементів правопису видань НТШ
у Львові (так званого галицького правопису) розробив
найдосконалішу для свого часу правописну систему
(її назвали “грінчевичівка”), що лягла в основу
сучасного українського правопису.
“Три питання нашого правопису” (1908) — полеміка
Б. Грінченка з прихильниками галицького правопису,
тобто правописної системи Є. Желехівського,
що 1893 р. була офіційно визнана в Галичині
як загальноприйнята та за якою М. Грушевський*

*почав видавати перенесений зі Львова до Києва 1905 р.
журнал “Літературно-науковий вісник”.*

*Б. Грінченко запропонував усунути відмінності
між правописом, прийнятим у Наддніпрянській Україні
та галицьким правописом із метою вироблення
єдиної для цілої України правописної системи
й уникнення орфографічної багатонормативності,
шкідливої для повноцінного функціонування
й розвитку української літературної мови.*

ТРИ ПИТАННЯ НАШОГО ПРАВОПИСУ¹

Яким правописом писатиметься українське письменство, — про це тепер уже не може бути двох думок: це буде так званий “фонетичний” правопис, що виробився працею українських письменників під час ХІХ віку і найбільше заходом П. Куліша, — через те часом і зветься “кулішівкою”. Тільки склався цей правопис 1856 року (в “Записках о Южной Руси” Куліша) в першій своїй редакції, — зараз же їм стали писати мало не всі вкраїнські письменники. Хоч року 1876-го його в Росії заборонено було, та це дуже мало змінило думки українських письменних людей про цей правопис, бо тільки заборону ту скасовано, зараз же офіційальний, так званий “ярижний”, правопис² покинуто, і тепер на російській Україні нема ні одного періодичного видання, що не вживало б фонетичного вкраїнського правопису, та й книжки пишуться не инакше. В Галичині й на Буковині через деякі місцеві причини правопис цей якийсь час змагався ще зо старим церковно-етимологічним правописом, та згодом і там він подужав і тепер скрізь там уживається в письменстві, в науці і в офіційальних документах.

Така одностайна прихильність до цього правопису серед письменних людей мало не на всьому просторі української землі³ сама вже показує, що він дуже придатний до того, щоб добре виявляти згуки нашої мови, і що він практично-зручний, легенький на вивчання і вживання. Він, цей правопис, виріс органічно й помалу з потреб нашої мови й письменства, — тим то він так добре й пасує до їх. Через те ж і певна тепер уже річ, що саме він, а не який інший, і зостанеться на далі в нашому письменстві.

Та подробиці його далеко ще не всі виробилися й установилися як треба; але ж так буває звичайно з правописом кожної живої мови. Тільки мертві мови можуть мати нерухомий, застиглий

¹ **Увага.** Професор А.Е. Кримський ласкаво згодився переглянути перед друком цю працю і поробив до неї додатки, зазначені далі його іменем. Щиро дякую йому і за перегляд, і за тії додатки. *Б.Г.*

² Офіційний правопис, що був запроваджений у підросійській Україні після Емського указу про обмеження вживання української мови та побутував тут до 1905 р., коли ці обмеження були скасовані. За цим правописом українські тексти друкували російським алфавітом без зміни звукового значення його букв та згідно з російським правописом. — *Упор.*

³ Винятком є тільки нещасний закуток нашого краю — Угорська Україна, де ще й досі панує етимологічний правопис.

правопис; жива ж мова раз-у-раз, хоч і помалу, змінючись, раз-у-раз висуває й нові питання про те, як краще припасувати правопис до всяких подробиць і до нових одмін у мові. Українська літературна мова, як рівняти до інших, ще молода, — через те й питаннів таких у неї може трохи більше, ніж по інших мовах.

От про деякі такі окремі справи в нашому правописі я й хотів би тут поговорити.

Кожен добрий правопис мусить бути поперед усього *науковий* — добре виявляти згуки в мові і робити це способами, консеквентно проведеними; потім він повинен бути *практично-легкий* до початкової і дальшої науки мови. Письменство всякої живої мови пишеться не для самого тільки невеличкого гуртка вчених людей, — воно повинно бути для потреби всього того народу, що тією мовою говорить. Значить і правопис мусить бути такий, щоб, зостаючися науковим, він разом з тим був і яко мога лекшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови. Бо коли він буде трудний, — трудно буде дітям навчатися читати й писати, трудно буде й далі вивчитися правильно писати рідною мовою, а через це гальмуватиметься справа народньої просвіти.

У нас українців справа про те, щоб правопис був практично-легкий до науки, має ще більшу вагу, ніж де-інде. Української школи на російській Україні в нас іще нема, ми ще тільки добираємося її. Коли б наш правопис був трудний для шкільної науки, то це неминуче пошкодило б справі націоналізації школи: і вчителям, і школярам трудніше було б навчитися його, а через те наука початкова й дальша не була б такою легкою й продуктивною, якою могла б бути з іншим правописом, і в руках у ворогів української школи цей факт був би великим козирем у боротьбі проти цієї школи. Та й хиба з однією тільки школою нам клопіт? Адже ж і інтелігенцію нашу зденаціоналізовану ми мусимо ще навчити вкраїнської мови. І дуже мудрований правопис був би дуже важною перешкодою на цьому поворотному шляху до рідного слова, на шляху, що ми неминуче мусимо пройти. І нам конче треба знайти в правописній справі ту розумну середню стежку, що, пішовши нею, ми й науку рідної мови не утрудняли б, і науковости правопису додержали б.

Взагалі кажучи, наш сьогочасний правопис такий і є; але деякі подробиці, що стали в йому заводитися останніми часами, дуже легко можуть його попсувати в тому небезпешному напрямку, про який тут казано.

От візьмемо хоч справу з літерою **ї**.

Цю літеру вперше заведено в український правопис у Києві, і починає вона вживатися, здається, з першого тому “Записокъ Юго-Западнаго Отдѣла И. Р. Географическаго Общества”⁴ за 1873 рік (див. Приложенія, 10—11): після цього стріваємо її скрізь по виданнях тодішнього київського гуртка письменників. Вживалася вона там, де вимовляється *йі*, а це в українській мові в середині слів звичайно буває після самозгуків (мої, Україна, гоїти, до неї, отруїти та ин.) і з початку деяких слів (їхати, їсти, їх, їжак та инші). Не можна обійтись без цієї літери **ї**, бо коли б скрізь писати, *і*, то була б плутаниця, бо і в середині і з початку слова буває в українській мові і *йі*, і *і*, як от: *їхати* та *їти*: коли б в обох цих словах писати однаково **ї**, то не можна було б розібрати, що саме говорить в отакій, напр., фразі: Чоловік *їде* шляхом, — що саме робить чоловік: *їде* чи *їде*? Таким робом літеру **ї** заведено було зовсім доладу і дуже легко розібрати де саме треба її писати.

Але з початку восьмидесятих років у Галичині Желехівський, видаючи свій “Малоруско-німецкий словарь”, став писати її і після зубних *л, н, д, т, з, с, ц* в тих випадках, де ці згуки перед *і* чуються зовсім м'яко. Він учив писати так: *у лісі, у цінні, на тілі, дідів, лісів*. Оцю вигадку заведено по книжках у Галичині й на Буковині, а з 1907-го року пробують заводити і в нас. Чи добра ж то вигадка?

Поперед усього: що хочуть зазначити, пишучи *дідів, лісів*, то б то: в одному випадкові **ї**, а в другому *і*? Тільки те, що в складах *ді, лі* зубні співзгуки *д* та *л* вимовляються зовсім м'яко⁵, а в складах *ді, сі* чуються тверденько. Іншими словами: не однакові тут виходять *д* та *с*, а самозгук *і* в обох випадках *однаковісінський*. Через те тому, хто хотів би цю річ зазначити графічно, треба було б зазначити це на літерах *д* та *с*, а літеру *і* зовсім не займати, і правильно фонетично треба було б написати це так: *двїдів, льїсів*⁶; а прихильники Желехівського натомість

⁴ “Записки Юго-Западнаго Отдѣла И. Р. Географическаго Общества” — збірник матеріалів і статей з географії, статистики та етнографії України, опублікований у двох томах у Києві в 1874—1875 рр. — Упор.

⁵ Так саме м'яко, як і в незубних *мі, ві, бі, пі*: в словах *півень* і *дід* згук *і* однаковісінський.

⁶ Зважаючи на те, що літерою **ь** ми зазначаємо зм'якшування в співзгукках. Звичайно, що тоді довелось би писати **пьівень** і т. и.

ставляють інший самозгук *і* (**ї**) там, де його, іншого самозгуку, зовсім нема. Таким робом перше, що ми бачимо, це те, що *такий правопис ненауковий* і вже через те одно недобрий ⁷.

Звісно, на це мені можуть сказати, що такий саме ненауковий правопис маємо, уживаючи літер *я, є, ю* для обох випадків: і для йотації *а, е, у*, і для зм'якшування попереднього співзгука.

Цьому правда, і дехто (напр. М. Драгоманов) прòбував запобігти цьому лихові і писав *јама, земля, моју землю, даје, синье*. Та з того, що через традицію вдержано якусь давню (грецько-кирилівську) недобру річ в одному випадкові, не виходить, що треба її нам самим наново заводити ще й у другому. Написання такі, як “яма” та “земля” мають за собою більше як тисячолітню історію, і через те важко зробити в їх реформу, але покинути новітню орфографію “дід” і писати просто “дід” — це ще не пізно і це в наших руках.

Це одно, а друге от що. У таких випадках, як “земля”, “синє”, “сюди” і т. и. згуки *л, н, с* та ин. безперечно зм'якшуються *скрізь* по Україні і через те тую м'яккість конче якось треба зазначити — чи так, як ми це робимо (літерами *я, ю, є*), чи як Драгоманов робив. Що ж до згаданих зубних літер перед *і*, то різниця в вимові їх чується не на всьому просторі української землі, і є такі місцевости, де в слові *дідів* обидва *д* вимовлятимуться однаково, се б то однаковісінько м'яко. Таким робом для якоїсь частини нашого народу правопис із двома крапками над *і* буде цілком зайвий, не відповідатиме тому, що справді чується в мові.

Усе це показує, яка плутаниця з оцим **ї** після співзгуків, як трудно запевне встановити — де саме його писати, а де — ні. Яке справді може бути тут правило? Пиши так, як вимовляєш? Але ж я вимовляю так, що зм'якшую обидва *д* в слові *дідів*, — то я у всіх тих випадках маю писати **ї**? А хто вимовляє инак, той і після *б*, і після *в*, і після другого *д* (в слові “дідів”) писатиме *і*? Тоді буде два або й три правописи. Значить — на вухо не можна здатися. А чого ж тоді слухатися? Зостається тільки етимо-

⁷ З наших філологів на Україні російській за *ї* після співзгуків стоїть проф. Кримський, але й він дуже добре чуває всю антинауковість цього **ї** в словах типу *дід* і додержуючи його, шукає іншого способу графічно відрізнити твердуваті склади *ді, ті, зі, сі, ні, лі* од таких самих м'яких складів (див. “Укр. граматику” проф. А. Крымського, I, 31).

логія, — доведеться докопуватися, яка літера стояла в слові в старій нашій (а може й не тільки нашій) мові — ь чи о.

Це ж добре письменний чоловік, муштрований на всяких граматиках, може так-сяк і докопається, хоч і не до всього, та й буде якось стромляти тее ї, раз-у-раз собі самому нагадуючи про його породу; а що ж робити чоловікові, хитрощій граматичних несвідомому? Що робити нещасному школярові народньої школи та й взагалі всякій дитині? Скільки вона мусить намучитися, силкуючися зрозуміти незрозуміле: де саме писати оте кляте ї? Чи не буде це гірше, багато разів гірше від усіх проклятої літери ь у моськовській мові? І ми ото свідомо будемо заводити отаку дитячу каторгу, сушити свіжі маленькі голови правилами, яких і сами доладу не вміємо скласти? Та невже ж нема нічого розумнішого й користнішого за для науки бідолашним дітям? Чи в їх, а надто в мужицьких дітей, так багато часу, що треба його сповняти такими делікатесами найтоншого правопису? Що ці делікатеси можуть мати підстави з погляду кабінетних учених, — проте я не сперечаюсь, але для діла народньої просвіти, для ширення українського письменства всякі такі штучки тільки *шкодливі*, бо стають на заваді і тій просвіті, і тому ширенню.

Та й яке ж власне добро буде нам, коли заведемо оте ї після зубних? Науковости правописові це не надасть, бо самий спосіб цей ненауковий, фонетичної прикмети нашої мови — принаймні для деяких місцевостей — добре не зазначить, бо тут, як ми бачили, є багато різниці в різних місцях нашого краю. То яке ж з того добро?

Кажуть: тоді можна буде розрізняти такі слова, як *ніж* (*нôж*) і *ніж* (*нêж*) або *ніс* (*нôс*) і *ніс* (*нêс*). Та невже ми, слухаючи живу мову, тільки через те й розрізняємо їх, що прислухаємося як чоловік вимовив *н* — чи зм'якшено, чи твердо? Ніколи! Ми просто чуємо всю фразу і по цій фразі зараз догадуємося — про що саме говорить розмовник. Так саме, або ще й краще, розберемо ми справу і в написаній фразі, і що ми це дуже добре робимо, — те всякий знає. А тим, хто так боїться за нашу догадливість, я скажу, що й правописом Желехівського так саме буде багато слів, про які без фрази не скажеш щò воно саме. Ось приклади (не забуваймо, що цей правопис не дозволя писати ї після незубних): *біг* це *бôг*, чи *бъг*? *безгрішний* — це *безгрôшний* чи *безгръшний*? Або таке: *діти* — це маленькі люде, чи це кудись подіти? *літа* — це літає птиця, чи літа людські?

Досить цих прикладів, щоб побачити, що правопис з *ї* після зубних не дає ніякої поруки, що все вже буде так зазначено, що ні про що буде *й* догадуватися.

То нащо ж він здався? Тільки на те, щоб мучити їм діти і робити клопіт дорослим?

Є ще одна вигадка в тому галицькому правопису, що дехто намагається тепер у нас завести, і ця вигадка вже просто таки псує, калічить рідну мову величезної більшості українського народу. Я кажу тут про вимагання писати *ся* окремо від глаголів.

З приводу цього д. В. Гнатюк надрукував у LXXX томі “Записок науков. Т-ва ім. Шевченка”⁸ навіть окрему розвідку: “Як писати заіменник *ся* при дієсловах?” У *їй* він сказав усе, що тільки можна було сказати в оборону правила — пиши *ся* окремо від глаголів, — через те найкраще буде для діла, коли ми просто переглянемо ті всі доводи д. Гнатюка і подивимось, чи справді можна з ними згодитися.

Спершу д. Гнатюк удається до старих наших пам’яток. Але з *їх* він робить вивод цілком протиний його теорії писання *ся* окремо, бо, як він сам каже, “у всіх давніших пам’ятках пишеться *ся* заіменник *ся* звичайно разом із дієсловами” (стор. 137). Д. Гнатюк силкується пояснити це тим, що ніби в старовину не відділювали слів як треба, а через те *й* *ся* не відділяли⁹; та сам же він суперечить собі, кажучи, що “чим ближше до нас, тим більше розлучавано *їх* (слова), аж у кінці дійшли до нинішньої правописи” (137). Але ж і тоді, як ми вже навчилися відділяти слова пишучи, і тоді все ж давні пам’ятки наші не становлять *ся* окремо, і д. Гнатюк міг знайти тільки шість прикла-

⁸ “Записки наукового Товариства ім. Шевченка” — провідний друкований орган НТШ, що висвітлював проблеми української історії, філології, етнографії; почав виходити у Львові 1892 р. — *Упор.*

⁹ Це не так. Єсть багацько рукописів, де слова пишуться не щільно, а кожне окреме, — і в них “*ся*” пишеться вкупі з дієсловом, а не о к р о м е. І що найважливіше: давні писарі, точно пильнуючи букви *ъ* в усяких *инчих* випадках, проминають букву *ъ* в дієсловнім закінченню — “*лся*”, відколи *ъ* перестало бути самозвуком. Вже *й* з київського Ізборника вел. кн. Святослава 1073 р. можна бачити, що кияни XI в. не вважали *ся* за осібне слово, бо писарь Ізборника 1073 р. “*наричется*” (л. 9 б), “*являється*” (л. 9 об., а), “*падется*” (л. 36 об., а) і т. и. Коли б писарь 1073 р. мав *ся* за самостійне слово, то не викинув би букву *ъ* або *ь* перед ним. А. Кримський.

дів, де *ся* випадком поставлене окреме, та й приклади ці знайшов він не з тих пізніших часів, коли ми вже навчилися розлучати слова, а тільки з XIV та XV віку. І сам д. Гнатюк каже після цього: “Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то *висновків знов із того не можна ніяких зробити*” (138).

З цими словами можна цілком згодитися. Кілька винятків з правила ніколи, як відомо, не ламають правила, а тільки що підкреслюють його — це одно. А друге, коли б навіть у старих наших писаннях тее *ся* писалося окремо від глаголів, то це все ж не давало б підстави до того, щоб писати його окреме й тепер. Ми покинули ту книжню, більше або менше мішану мову, якою писали наші предки, за для мови народньої і прийняли в нашій літературі фонетику більшости українського народу; разом з старою книжньою мовою покинули ми й старий книжний правопис етимологічний і вживаємо тепер правопис, збудований на зовсім іншому, фонетичному принципі. Через те старі способи писання перестали бути для нас обов’язкові, і ми можемо озиратися на старий правопис *тільки в тих випадках, де він не суперечить тому фонетичному принципові, який став основою нашого сьогочаснього правопису*. Бо коли б ми робили инакше, то, на підставі нашого старого правопису, ми могли б вимагати, напр., того, щоб замісто *і* писати, як у старовину, *о* та *ѣ* (не кінь, а конь, не хліб, а хлѣб) і т. и. Писання ж *ся* окремо безперечно цей фонетичний принцип ламає, — це далі виясниться докладно. Значить, — чи вкупі, чи окремо писалося *ся* в старовину, — нам те однаково; але все ж варто зазначити те, що *і в старому нашому письменстві нема доводів за правопис, що обороняє д. Гнатюк, а єсть доводи тільки проти його*.

Не знайшовши доводів у своєму письменстві, вдається д. Гнатюк до чужих. “Полишається тільки одно, — каже він: — приглянутися, як пишуть слово *ся* інші народи в своїх нових літературах” (138). Через віщо аналогія від чужих мов, з яких кожна має свою фонетику, свої способи вживання *ся* і свої правописні традиції, може бути для нас доводом, того д. Гнатюк не поясняє і цього не можна зрозуміти. Він обмежується самими слав’янськими мовами і доходить до того виводу, що *з усіх слав’янських мов, oprіче української, ще тільки в московській ся пишеться від глагола окремо; але на цьому він і спиняється і на дає сам собі питання про те: через віщо ж так сталося, що з усіх слав’ян тільки українці та москалі пишуть ся вкупі з глаголом? Чи не ле-*

жити причина цього факту в самих властивостях тих мов? Це питання д. Гнатюк зовсім обминає, а тим часом у йому вся суть, і відповідь на його знищує всі доводи д. Гнатюка аналогіями від слав'янських мов.

Але через що ж справді з усіх слав'ян тільки українці та москалі пишуть *ся* вкупі з глаголом? Відповідь на це знайдемо ми в оцьому уривкові з “Украинской грамматики” проф. А.Е. Кримського.

«Отъ возвратныхъ глаголовъ на *ся*, — напр. отъ *крутити-ся* — мы форму 3-го л. ед. ч. выговариваем “крутыця”, или (чаще) “крутыцца”, а пишемъ этимологически: *крутится* (съ *тьс*) ... При этом, конечно, принимается на видъ *й* то обстоятельство, что начертаніе *тьс* (передъ мягкимъ *я*) иначе и не можетъ быть прочитано, какъ мягкое *ц*, и что малорусская фонетика нисколько даже не искажается этимологическимъ воспроизведеніемъ звука *ц* буквами *тьс*. — Въ такомъ случаѣ, — спросить кто нибудь, — не слѣдуетъ-ли намъ довершить этимологизацію этой формы и писать *ся* раздѣльно, — наприкладъ: “крутить *ся*?” такъ вѣдь и пишутъ новѣйшіе галичане. — Нѣтъ, это не возможно. Раздѣльное написаніе “крутить *ся*” не есть безвредная этимологія, а есть покушеніе на самый организмъ малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія. Пока мы пишемъ *ться* слитно, мы, хоть пишемъ этимологически, все-жъ не уродуемъ языка, потому что *слитное* начертаніе *тьс* передъ мягкимъ гласнымъ звукомъ не можетъ быть иначе прочитано, какъ мягкое *ц*. Но какъ только мы напишемъ *ть* отдѣльно отъ *с* (“крутить *ся*”), то мы ужъ воспроизводимъ не одинъ слитный свистящій звукъ *ц*, но два раздѣльныхъ звука, самостоятельныхъ другъ отъ друга, отчлененныхъ: одинъ звукъ — зубное *ть*, другой звукъ — самостоятельное свистящее *с*. Такъ никто формы 3-го лица не произноситъ, — и писать отдѣльно “крутить *ся*” есть варварское уродованіе языка съ одной стороны и антинаучное противофізіологическое кривописаніе съ другой стороны»¹⁰.

Таким робом в українській мові в глаголах *ться=ця=цца*, так саме, як у московській мові в тому самому випадкові *тся=цца* (в живій мові “крутиться”=“крутицца”), — от і причина, через що

¹⁰ А. Крымській, Украинская грамматика, Том I, вып. 1, стр. 226—227

з усіх слав'янських мов тільки українська та московська пишуть і повинні писати *ся* вкупі з глаголом.

Щоб іще виразніше стала перед читачем ця справа, нехай він собі уявить українську дитину, напр. сільського хлопця, що вчиться читати і має прочитати з одокремленим *ся* слово “крутить *ся*”: він неминуче прочитає його як *два* слова, інакше він *не може* його прочитати, а через це вимова *цця* зникає. А це значить, що той, хто пише *ся* окреме, *перевчає наш народ по своєму, заставляє його вимовляти слова не так, як він їх вимовляє і вимовляв з діда-прадіда, а по новому.*

А коли трапиться такий глагол, що без *ся* не може вживатися (наприклад: боятися) і коли дитина побачить розділену орфографію “боїть *ся*”, то й зовсім не зможе зрозуміти цього слова, бо “боїть” — це дитині щось ніби китайське. А вже отака галицька орфографія: “бояти меть *ся*” — це китайщина не тільки дитині, а й дорослому нашому інтелігентові, бо замість одного зрозумілого слова око бачить аж троє незрозумілих слів: “бояти”, “меть”, “*ся*”.

От через віщо цілком правий проф. Кримський, коли каже, що окреме писання *ся* — “не есть безвредная этимология, а есть покушение на самый организм малорусского языка; оно есть уродование, калѣчение и преступное искажение дорогого для насъ достоянія”. От через віщо всі прихильники народньої просвіти, а надто народні вчителі ніколи не можуть згодитися на такий ворожий нашій мові правопис і повинні боротися проти його доти, аж поки він зникне.

Єсть іще одно, через що *ся* не можна писати окреме від глаголів. «Малорусское *ся*, — каже проф. Кримський, — есть неударная энклитика, способная сокращаться послѣ гласныхъ въ неслоговое *сь*: напр. вмѣсто “крутимосѣ” всегда можно сказать “крутимосѣ”. Кто пишетъ раздѣльно “круtimo *ся*”, тотъ долженъ писать раздѣльно й “круtimo *сь*”, а это есть полная орфографическая нелѣпость, которой и галичане не допускають»¹¹.

Що це “нелѣпость”, — почуває те й д. Гнатюк і через те згоджується *сь* писати вкупі з глаголом при окремому *ся*! Тепер я просив би розказати мені, яке правило я мушу дати дитині, щоб вона зрозуміла — через що “круtimo *ся*” треба писати як два слова, а “крутимосѣ” — як одно? Д. Гнатюк хотів би зовсім об-

¹¹ Крымскій, Украин. грамматика т. I, в. 1, стр. 228.

минути потребу в такому правилі і через те радить у літературній мові зовсім не вживати скороченої форми *сь*, хіба що “з виїмком деяких і з гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.” (151—152). Через віщо робиться виїмок тільки для цих форм — незрозуміло. Взагалі ж свою неприхильність до *сь* д. Гнатюк мотивує тим, що “в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі *ся* не скорочується, а в яких говорах скорочується воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати за для недостачі відповідних жерел. В давній нашій літературі *ся* також не скорочувалося” (151).

З цим одначе не можна згодитися ані в одному пункті.

Уже галичанин Огоновський у своїй відомій праці “Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache” (Льв., 1880) зазначив в українській народній мові це скорочення *ся* на *сь*: в інфінітиві ¹², імперативі ¹³ і в *praesens* ¹⁴. Не раз показував на цю форму і д. Михальчук у своїй теж знаній праці: “Нарѣчія, поднарѣчія говори Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины” (“Труды” Чубинського, т. VII, 453). Збірки народніх творів дають величезну силу прикладів скороченої форми *сь*, та ще й з усяких місцевостей нашої землі. Розгортаю, напр., “Українські приказки” Номиса, випадково натрапляю на стор. 40, відділ “Лихо”, і нахожу там форми на *ся* — 14, а на *сь* — 11. Беру другий том “Трудовъ” Чубинського (казки), казка № 2, з Волині (Новградвол. п.) і, нашвидку перебігши її очима, нахожу: *ся* — 11 разів, *сь* — 19; далі казка № 5, з Харьківщини (перші 4 сторінки): *ся* — 18 разів, *сь* — 17; — казка № 6, з Полтавщини (Переясл. пов.): *ся* — 5 разів, *сь* — 16; — казка № 7, з Київщини (Черкаськ. п., перші 4 стор.): *ся* — 3 рази, *сь* — 7 разів; нарешті казка № 78, з Подільської губ. (Литин. пов.): *ся* — 8 і *сь* — 8 разів. Таких прикладів можна було б набирати без кінця, але й сказаного досить, щоб зрозуміти, що *ся* скорочується на російській Україні не в якихсь “говорах”, а на всьому просторі її. Що до українців австро-угорських, про яких каже д. Гнатюк, ніби в їх зовсім нема цієї

¹² Indessen wird *ся* häufig zu *сь* gekürzt; zumal wenn die Infinitivform mehrsilbig ist, wie *ві* — купитесь sich loskaufen. 146.

¹³ Ausserdem wird es bei Verb. refl. gebraucht, falls *ся* in *сь* gekürzt wird: несітесь, берітесь u.s.v. 142.

¹⁴ Стор. 140.

форми, то приклади скороченого *ся* ми знайдемо у збірці “Галицько-руські анекдоти”, що видав сам же д. Гнатюк (Етногр. збірн., т. VI); там з початку вже ми знаходимо: грівсь і засоромились (Львів, стор. 1), урадувались (Дрогобич, 16), заохочувались (там же, 30), засміялись (Чиж, 31) і т. д. Нарешті Огоновський у згаданій своїй праці показує спеціально галицький випадок такого скорочування: в 3-й особі *praesens*: *ведесь* зам. *ведеся* (ведеться¹⁵).

Ця форма є і в народній мові, і дуже поширена в галицьких письменників (ніколи не вживаючись у письменників з України росс.). От, наприклад, без вибору, кілька зразків з Франкової збірки “З вершин і низин” (2-ге вид.): “Не прийдесь тобі бути” (15), “уже май зачинаєсь” (17), “мов дитя хлюпочесь” (25), “чуєш, як тріпочесь сверщок” (24), “А плід єго приймесь” (25), “ім заснути хочесь” (25). Галицькі письменники скорочують *ся* в *сь* навіть *перед* глаголом: “Мені *сь* кровавить серце” (Зоря 1888, стор. 133), “рибка в сіті *сь* мече” (Зоря 1888, 108), “в мисли *сь* снує” (Зоря 1889, 20). Цієї форми скорочування (3-тя особа *praesens*) на росс. Україні нема, — де ж її взяли галицькі письменники, як не в себе ж? Це всім відомі факти.

Так саме зовсім неправдиве упевнення д. Гнатюка, що “в давній літературі *ся* також не скорочувалося”. Навпаки: починаючи з пам’ятників XI віку, се б то з найдавніших, які до нас дійшли, ми бачимо *сь* замість *ся*...

(С. 3—17)

<...> Усі ці факти не дають ніякої змоги згодитися з д. Гнатюком, ніби скорочення *ся* в *сь* єсть якась місцева річ, що її краще і не заводити до літературної мови. Навпаки: це з’явище загальноукраїнське, і наші письменники, що завжди широко вживали де треба цієї форми, робили те цілком у згоді з народньою мовою і ні в якому разі вони не можуть послухатися і певне не послухаються поради, що дає їм д. Гнатюк. А деякі пурісти (див., напр., розвідку І.С. Левицького-Нечуя) дуже неприхильно позирають на *ся*, коли воно трапляється після самозгуків (боюся, вернися), вважають (хоч і несправедливо) таке *ся* за галицьку

¹⁵ In Galizien wird **ть** im erwähnten Falle auch vor dem Pronomen reflex. gewöhnlich abgeworfen; somit *ведесья* (*сье*, *-се*, *-сьи*, *-са*). Hierbei Kann **сьа** in **сь** gekürzt werden, wie *ведесь* 140.

вигадку і вимагають, щоб українці не писали, напр., “вернися”, а тільки “вернись”. Це, звісно, вже переборщено в другий бік, але ж добре показує наскільки органічно врослося *сь* в мову східньому вкраїнцеві.

“Та найважніший аргумент, — каже д. Гнатюк, — який промовляє за віддільним писанем *ся* від дієслова, се — на мою думку — можливість пересування *ся* перед дієслово”. Уривками з старої нашої літератури д. Гнатюк силкується довести що “се загальна проява, а не льокальна, закуткова”. Ні, в сьогочасній *живій* мові пересувають *ся* поперед глагола тільки в західно-українському діалекті нашої мови; д. Михальчук, у згаданій своїй праці, зазначає територію його так: повіти Подольської губернії: Кам’янець-подольський, частини Ново-ушицького й Проскуровського; Волинської губ.: “мало не весь Владимирський і тонкі смуги біля західної гряниці з Австрією в повітах Дубенському, Кременецькому й Старокостянтинівському”; в Басарабії — західна смуга хотинського повіту; в Люблинській губ.: повіти Холмський, Грубешівський і частини повітів Красноставського, Замостьського, Томашівського й Яновського; нарешті — територія австро-угорських українців¹⁶. Певна річ, що на всьому цьому просторі живе ніяк не більше як п’ята частина всієї української людности; на всіх же інших величезних просторах нашої землі з їх — найменше — $\frac{4}{5}$ людности *ся* ніколи не становиться поперед глагола. Таким робом для цих $\frac{4}{5}$ нашого народу найважніший аргумент д. Гнатюка не має ніякої ваги, навпаки: форма з *ся* поперед глаголу буде чужою і навіть (для сільського читача) незрозумілою.

Та що до літературної мови і сам д. Гнатюк не обороняє такого способу: “Вправді, — каже він, — я стою за тим, аби в літературній мові не уживати *ся* перед дієсловом, але знов же, як можна заказати його уживати белетристови, особливо коли він переводить народній діяльог?” (144).

Та ніхто й не подума цього забороняти, навпаки: було-б цілком вороже реалізові, коли б автор, подаючи слова галицького селянина, велів йому говорити мовою селянина полтавського або харківського; навіть коли б хто схотів пересувати *ся* поперед глагола і не тільки в белетристиці, то проти цього з принципіального погляду не можна нічого сказати: хай собі на здоров’я пише, коли йому подобається, — вільно читачам або читати, або

¹⁶ Чубинській, Труды, VII, 501—502.

не читати його писання. Тільки з *практичного* погляду можна цілком згодитися з д. Гнатюком, щоб з цього права користувалися самі белетристи та драматурги в народніх діялогах.

Але як же тоді писати *ся*, коли воно поперед глаголу? Ну, та звичайно окреме. Після глаголу ми пишемо *ся* вкупі з глаголом через *те*, що у величезної більшости нашого народу *ся* не єсть самостійне слово, а попросту енклітична частинка, що зливається з *ть*, і виходить тоді *цця*; коли ж воно стоїть поперед глаголу, ні з чим не зливається і має більш самостійну роль, се б то, коли воно не є частинка, а окреме слово, то тоді й писати його треба окремо. Я вже казав, що аналогії від інших мов мало що нам можуть допомогти в цій справі; та коли вже д. Гнатюк наводить приклади з інших слав'ян про те, як совається в їх *ся*, то я й дозволю собі один приклад, а саме нагадаю італійську мову. Там *si* (*ся*), коли воно стоїть після глаголу, пишеться з ім укупі: *givedersi*; коли ж попереду глаголу, то окремо: *si givede*. Чому не могло б і в нас так бути, коли це стоїть у згоді з вимаганнями нашої мови?

Так саме і з тих же причин доведеться писати *ся* окремо і в тих випадках, де воно хоч і не пересунулось поперед глаголу, але все ж виразно відокремилось од *ть* яким іншим словом, як от у тих прикладах з галицьких говорів, що наводить д. Гнатюк: захтіло *му* сі, звір *же* *ся* тут на нього, іло *би* *ся* смачно і т. и. Але складна форма будучого часу з *му* (крутитимуся) повинна писатися як одно слово, бо ця помічна частинка зовсім утратила самостійне значіння і вживається не инакше, як одно ціле з основним глаголом, се б то — в ролі флексії будучого часу; коли ж на Буковині і в деяких говорах у Галичині (Ogonowski, Studien 147) ще zostалися бліді сліди самостійної ролі цього *му* в тому, що воно пересувається поперед глаголу (*му* казати), і фольклористові треба таку форму вжити, то, звісно, він напише її окремо.

Коли д. Гнатюк любить аналогії з чужих мов, то нагадаймо йому романські мови, напр. французьку та італійську, де енклітичні форми глаголу *avoig* чи *avege* (мати), що служать флексіями до формування будучого часу (се б то так саме, як і в нашій мові, бо наші “казатиму”, “казатимеш” і т. д. повстали з давнього “казати имашь”, “казати имаша” і т. д.¹⁷, пишуться вкупі з

¹⁷ В кінці XI та в XII віці наші предки вже скорочували “имамь” і казали: “казати мамь” (прим. див. в черніг. Рум'янци Ліствиці XII в. № 198: “изѣдати мать”, л. 198 обор.), а далі (в XIV в.) замінили “мамь” на “му”,

infinitiv'ом: французьке: *parlerai, parleras, parlera* і т. д. — це як по нашому: *казатиму, казатимеш, казатиме*; так саме італійське: *parlego, parlerai, parlera* і т. и.

Ще дужче не можна згодитися з д. Гнатюком, коли він забороняє (див. стор. 143—144) вживати в літературній мові частинку *би* (*б*) після *ся*, а рекомендує її вживати тільки так: *їло би ся* замісто нашого *їлося б*: таким вимаганням д. Гнатюк робить кривду $\frac{4}{5}$ нашого народу на користь однієї п'ятої частини.

Який же висновок з усього сказаного можемо зробити?

Для величезної більшості нашого народу писати *ся* окремо від глаголів, — значить калічити живу народню мову; коли ж *ся* пишеться вкупі з глаголом, то такий правопис однаково добрий і для тих, хто вимовляє *цця*, і для тих, хто каже *ся*: кожен може вимовляти його по своєму.

Через те *ся* треба писати завсігди вкупі з глаголом там, де воно стоїть зараз після глаголу; коли ж фольклорист чи беллетрист будуть уживати таких діалектичних форм, де *ся* відокремилася від глаголу яким словом (окрім частинки *му, меш; ме* і т. д. в буд. часі) або де воно пересунулось поперед глаголу, то там вони, звісно, не можуть написати *ся* инакше, як тільки окремо від глаголу.

Треба ще сказати про третю вигадку галицького правопису, а саме про такі писання, як *нє, вє, бю, семя, піря, зісти*¹⁸ замісто *н'є, в'є, б'є, сем'я, з'їсти*. Правопис цей засновано на тій думці, що коли згуки *п, б, м, в, р* в українській мові тверді, то нема потреби якось іще окремо зазначити їх твердість і те, що вони не злучаються з *є, ю, я, ї*: і без того люде вимовлятимуть їх одрізнено від тих йотованих згуків. Одначе з таким правописом не можна згодитися ні з наукового погляду, ні з практичного.

Літери *я, є, ю*, — це умовні знаки, якими зазначаються два зовсім неодинакові з'явища: а) йотація після самозгуків або з початку слова: *стояти, єдиний, мою* = *стойати, йединий, мойу*; б) зм'якшення співзгуків перед *а, е, у*: *лялька, синє, нюхати* = *льалька, синьє, ньухати*; иншими словами: *після самозгуків* або з початку слова *я, є, ю* = *йа, йє, йу*; *після співзгуків*

“машь” на “мешь” і т. д. та й обернули цей глагол в несамостійне граматичне закінчення, в просту флексію будучого часу. А. Кримський.

¹⁸ ЛНВ. 1908, III, 449, також “Руска правопись зі словарцем”. (Л. 1904), 62.

я, є, ю = *ѣа, ѣе, ѣу*. Значить і такі написання, як от *семя, пѣ, вѣ, бю, піря*, ми мусили б читати *семья, вѣе, пѣе, бѣу, пірѣа*, а це суперечить українській фонетиці. За для того, щоб їх так не читати, довелось би завести нове правило, а саме таке: хоча *я, є, ю* після співзгуків і рівні *ѣа, ѣе, ѣу*, але після *б, п, м, в, р* вони визначають не зм'якшення, а йотацію, і рівні *ѣа, ѣе, ѣу*. Але таке правило зовсім ламало б той принцип, на якому вже в нас засновано вживання літер *я, є, ю* і вносило б у справу страшенну плутаницю.

От возьмемо згук *р*. По деяких місцевостях він у нас твердий і там вимовляють: *зорѣа, рѣад*, але більшість нашого народу таки зм'якшує *р* і вимовляє, не вставляючи йоти після *р*: *зорѣа, рѣад*. Коли послухатися галицького правопису і писати *ряд, піря, карюк, матірю*, то скрізь, де *р* зм'якшується і після його йота не вставляється, такий правопис буде плутати читача, бо йому доведеться однакові написання (в обох випадках *ря, рю*) читати не однаково: раз *рѣа, рѣу* (ряд, карюк), а вдруге *рѣа, рѣу* (пір'я, матір'ю).

Потім єсть же в нашій мові багато випадків, коли згуки, що зм'якшуються на всьому просторі нашої землі (*д, з*), не зливаються з йотованими *я, є, ю*. Коли в таких випадках слухатися галицького правопису, то нам доведеться писати однаково подяка (подѣака) і підязати (підѣязати), узятися (узѣятися) і зявитися (зѣявитися) і т. и.

Усе, що сказано тут про *я, є, ю*, можна приложити і до *ї*, а надто в тому випадкові, коли це *ї* вживається і після співзгуків. Тут справа доходить іноді навіть до правописних курйозів; напр. в одному поважному органі довелося побачити таке написання: "зіхати". Зостається невідомим що це за слово: чи — це *зіхати* (съѣхать), чи *зіхати* (разѣвать ротъ, зѣвать).

Що до школи, то там такий правопис був би справжнім "камнем преткновения": і так там буває клопіт з літерами *я, є, ю*, а то ще довелося би вияснити третю мудрацію з цими літерами, а саме, що деякі згуки треба вимовляти одрізнено від *я, є, ю*. Це дуже трудна річ для тих, хто вчиться читати, а ще труднішою вона стає через те, що певне ми можемо тут сказати тільки про *б, п, м, в* — ці справді від *я, є, ю, ї*, читатимуться одрізнено; але *р*? як бути з ним? Адже для полтавця воно може бути м'яким, а для галичанина ні. Що ж ми тут скажемо? А *д* та *з*? Яке ми про їх правило дамо, коли не будемо якомсь зазначати де саме читати

окремо від **я, є, ю, ї**, а де зливати з ними? Тому, хто вчився, чи вчиться граматики, ми ще вимудрували б якесь правило, але що ми скажемо дитині, що ледві подужує механізм читання? Яким способом навчимо її читати “бурян” як “бур’ян”, коли рівночасно вчимо її читати “ряд” за “р’яд”, а не за “р’яд”? Та чи не краще ж просто зазначити яким знаком усі ті випадки, коли літери **ю, я, є** визначають собою не *ьу, ьа, ье*, але йотовані *йу, йа, йе*, що відрубуються од попереднього співзгука, аніж заморочувати дитині (та й дорослому) голову силою всяких, проміж себе суперечних, правил, які нікого не навчать, а кожного зіб’ють з пантелику?

Усе згадане дає мені змогу сказати, що писання, де не зазначається одрубне читання співзгуків од йотованих самозгуків, не може видержати критики з наукового погляду, вносить силу неконсеквенцій і плутаниці в правопис, калічить тим нашу вимову і утрудняє початкову науку в школі і взагалі науку нашої мови. Через усе це правопис цей треба яко мога швидче і назавжди рішуче одкинути тим, хто його вживає, і ні в якому разі не заводити тому, хто досі не вживав.

Дехто, незадоволений з такого недоладного правопису, почав уживати в згаданих випадках іншого, став писати: *п’є, б’ю, в’є, семья*. Але таке писання може гірше калічить нашу мову, ніж галицькі *бю, пю*, у всякому разі воно є грубим гріхом проти української фонетики. Літеру **ь** скрізь і у всіх випадках ми вживаємо на те, щоб показати, що попередній співзгук вимовляється м’якко і коли ми становимо її після **б, п, м, в**, то тим самим ніби кажемо, що й ці згуки теж треба читати м’якко, а тим часом українська мова їх не зм’якшує.

Звісно, той, хто пише “*б’є, п’є, семья, в’є*”, хоче показати, що тут співзгуки **б, п, м, в** читаються одрібно від йоти, то **б** то зостаються твердими; але як же це ми той самий знак (**ь**) будемо вживати для двох, діаметрально супротележних, цілей? Це недоладу і з наукового погляду, а ще більше з практичного. Яким робом учитель буде вияснити своїм школярам, що в одніх випадках **ь** показує, що попередній співзгук зм’якшивсь, а в других — цілком навпаки — зоставсь твердий? Яка плутанина буде од цього в голові в дитини? Безперечно, це до того зіб’є дітей з пантелику, що помилки на вживання літери **ь** стануть такими саме частими, як у московській мові на літеру **ѣ**, і робитимуть і учням, і вчителіві стільки ж клопоту.

Та й не тільки це. Адже відомо, що правопис з часом починає впливати на вимову, і через те є всі підстави боятися, що вживання *ь* після *б, п, м, в* може зробити те, що в українців, що добре говорять і вміють вимовляти по московському, ці українські тверді згуки, під вражінням од графіки, почнуть у живій мові м'якшитися не тільки в московській, але і в українській мові, то б то: українська мова калічитиметься.

Таким робом і цей правопис з *ь* перед *й*отою, яко ненауковий, суперечний нашій фонетиці і шкодливий, ми мусимо яко мога швидче закинути.

Але яким же способом зазначати в таких випадках одрубне читання співзгуків од *й*оти?

Можно було б розкласти *я, ю, є* на *йа, йу, йе*, і писати *бйе, пйу, вйе, семйа*: цей спосіб був би цілком науковий і до читання таке написання було б дуже легеньке; але з погляду на традиційне вживання в таких випадках *я, ю* краще цього не робити (принаймні — поки): дуже вже чудним здаватиметься таке написання сьогочасньому письменному чоловікові, що здавна звик завсігди в таких випадках бачити *я* та *ю*, дуже вже мулятимуть йому очі оті *йа* та *йу*, такі за для його нові й дивні!

Через те, з погляду практичного, краще всім пристати на той спосіб, якого вживає тепер більша частина наших авторів, а саме — становити в таких випадках апострофа.

Знак цей здавна вживався в українській мові: в XVI та XVII в. давні наші письменники найчастіше писали апостроф замісто проминутої літери *ѣ*: *з' сего свѣта, в' Церкви Божей, з' учителей і т. и.*¹⁹; у новому вкраїнському письменстві їм взагалі зазначалося випадання згуків (як не було змалку, не буде й д' останку) і так цього знаку треба для нашої мови, що навіть Желехівський не зважився його обминути: пишучи *бю, пю*, він все ж мусив писати: *з'їдати, з'явитися, з'яструбіти, з'ясувати, під'їздити, під'юдити, під'яремний і т. и.* Та й справді — як його обійтися без апострофу у всіх отих і таких випадках? І ніколи ми не виженемо цього давнього знаку з нашого правопису. То чому ж не завести його, як і робить це більша частина наших авторів, у всіх тих випадках, де чути одрубне вимовляння співзгука від *й*оти?

¹⁹ Марковській, Антоній Радивилівській, южно-руській проповѣдникъ XVII в., прилож., 21.

Декому не подобається апостроф через те, що в друці та літера, після якої стоїть він, дуже далеко відсунута від тієї, що після неї. Воно трохи нечепурно, то так, але це лихо дочасне: тепер замісто апострофа становлять друкарні здебільшого протинку (кòму: ,), — воно й виходить дуже широко; трохи згодом, як друкуватиметься по українському багато, можна буде досягти, щоб у друкарнях пороблено співзгуки *б, п, м, в, д, з, р* з апострофами при їх, — тоді апостроф буде до літери дуже близько і тієї стежки посеред слова вже не буде.

Таким робом уживати апостроф нам неминуче. І на мою думку — його треба вживати у всіх тих випадках, коли маємо показати, що співзгук одділяється в вимові од йоти, що після його.

Є ще не одно питання нашого правопису, що про його треба було б поміркувати, але тепер оце зараз три розглянуті справи можна вважати за найважливіші. Через те я поки що й не займатиму інших.

А що до зачеплених трьох питаннів, то, після всього сказаного, можна, мені здається, сказати так: кожен, хто дбає про те, щоб ширилось наше письменство, щоб народ наш яко мога швидче почав освічуватися рідною мовою, щоб ми яко мога скоріше досягли своїх шкіл, — кожен такий письменний чоловік повинен подбати про те, щоб яко мога швидче зникли з нашого правопису: ї після співзгуків, *ся* окреме від глаголів і написання *бю, семья* або *бью, семья*, а замість їх уживалися в писанні ті правила, які показано було тут попереду.

Але — питають мене, — а як же галичане й буковинці? Адже вони все те (окрім *бю, семья*) уже вживають, то як же це буде?

Не розводючись широко, скажу тільки оце.

У той час, як ми вже писали (з 1856 р.) “фонетикою” галичане й буковинці вживали надзвичайно недоладнього церковно-етимологичного правопису з *ѣ, ѓ, ѣ* та *ѣ*, учили писати їм по всіх школах нижчих, середніх і вищих і так цупко його держалися, що львівська “Просвіта” вживала його ще 1898 р., як уже й по школах почато вчити фонетикою! Тепер вони вже зовсім покинули свою “етимологію” для нашої “фонетики”, тільки поробили в їй додатки, припасовуючи правопис до своїх місцевих одмін. Та безперечно, що в міру того, як літературна й наукова продукція на Україні російській буде зростати, все більше й більше прикмети загальної літературної української мови ширити-

муться на Галичину й Буковину і все менше та менше галичане та буковинці будуть держатися своїх місцевих одмін не тільки в правопису, але і в мові. Галицькі й буковинські автори неминуче до того прийдуть хоч би вже через те, що їм треба ширшої публіки, ширшого книгарського ринку для своїх книг. Тоді зникнуть і місцеві галицькі правописні одміни. Їх галичане й буковинці покинуть так саме, як покинули “етимологію”.

1908.

Б. Грінченко.

ДОДАТОК ДО СТАТТІ Б.Д. ГРІНЧЕНКА ЧИ СПРАВДІ ВАЖКО ВЧИТИ ПРАВОПИС З І?

Я мав нагоду перечитати статтю Б.Д. Грінченка ще в рукописному її оригіналі та й зовсім згоджуюся з його думками, окрім однієї: про написання букви *ї* після зубних. Він каже, що це дуже важка річ, а мені думається, що ані трохи не важка. Вчитель повинен сказати школяреві: “Де ти чуєш чисте *ї*, там і пиши букву *і*: кінь, мнякіший, віник, він і т. и. Тільки ж пам’ятай, що в твоїй мові єсть семеро букв (чи звуків), які вимовляються язиком, притуленим до зубів, і зветься зубними: це — д, т, з, с, ц, н, л. Коли маєш писати *і* після зубних, то перше прокажи собі слово та й прислухайся, як справді чується в твоїм вимовляннію мняке *і*, чи може твердіще. Коли чуєш мнякість, то пиши *ї* (прим. “німець”); коли чуєш твердість, пиши *і* (прим. “ніс”).

Мені здається, що таким способом школяр зовсім легко навчиться писати *ї* і *і*. Адже галицькі й буковинські школярі легко навчаються, і ми не чуємо, щоб це була для них така морока, як для російських школярів буква *ѣ*. Коли ж ми не навчимо сільського хлопця одрізняти графічно склад *ні* од *ні*, *ді* од *ді* і т. и., то він однаково робитиме правописні помилки, бо замість “ніч”, “стіл”, “волів” (gen. plur.) писатиме “нич”, “стил”, “волив”, або — ярижним правописом — “нычь”, “стыль”, “воливь”. Це я з досвіду знаю, бо маю записи од сільських хлопців з отим *ы*, а через те не можу пристати на думку д. Грінченка, буцім одрізняти графічно звук *і* в слові “стіл” од звука *і* в слові “тіло” — це кабінетний делікатес. Ні, це практична, життєва потреба, — не менча потреба, ніж одрізняти графічно “ряд” от “бур’ян”.

— Але ж єсть говори, де звук *i* в “стіл” вимовляється однаковісінько із звуком *i* в слові “тіло”! — каже д. Грінченко: — Нащо ж мають собі сушити мозок тамошні бідні школярі отими правописними делікатесами?!

Що робити! без того не перебудемося! такі говори повинні принести жертву для других говорів. Мозок дитини галицької, буковинської або поліщукової, яка вимовляє слова “ряд” і “бур’ян” однаковісінько (себто “рйад” і “бурйан”), не менше дорожчий, ніж мозок усякої инакшої дитини, але ж д. Грінченко (і я, грішний, разом із ним) вимагаємо, щоб літературний правопис одрізняв вимову “ряд” (р^ьад) од вимови “бур’ян” (бур^йан) і щоб бідні галицькі, буковинські і поліські діти сушили свій мозок отими правописними делікатесами.

— Та те ї після зубних не може вважатися за *научну* графіку! — каже д. Грінченко. Звичайно, що не може. Але конвенціонально, умовно, ця графіка зовсім добра, а в усякім разі ані трохи не гірша од инакших антинаучних конвенціональностей, яких ми тримаємося, пишучи нашою азбукою. Вся грецька азбука, з бідною припасована (чи, як кажуть теслі, “придерта”) до староболгарської мови, а із староболгарської мови придерта до мішаної староруської, а із староруської — до нашої. Користуючись цією тисячолітньою спадщиною, ми не можемо добутися до чистої філологічно-фонетичної науčnosti, а можемо виробити собі тілки *умовно-научну* графіку. З цього погляду графіка “тіло” і “стґл” — нічого собі, нівроку. Що правда, можна б вигадати трохи кращу графіку; — приміром, можна було б писати “тіло” — з однією точкою, а в слові “стіл” — ставити точку під буквою *т*; або, знов, можна було б писати “тіло” із звичайним *i*, а в слові “стіл” писати *i* перекинене точкою донизу, се б то “стґл”. Тільки ж, щоб спромогтися на кращу реформу, треба було б скликати всеукраїнський з’їзд письменників. А поки що доводиться тримати отого *ї*, до якого люди вже потроху звикли через галицькі (а тепер і через декотрі київські) видання.

[Велико шануючи авторитетне слово проф. А.Є. Кримського, все ж не можу з ним згодитися що до цього пункту і через те мушу сказати тут кілька слів з приводу його уваг. У своїй граматиці (I, 31) він каже про писання *ї* після зубних: “Нельзя не признаться, что этот пунктъ малорусскаго правописанія представляеть собою извѣстныя трудности. Быть может, со временемъ будетъ введенъ более легкой способъ различенія...” и т. д.

Я згоджуюся з цими його словами і не можу згодитися з тим, що він каже тут, ніби писання *ї* після зубних річ “ані трохи не важка”. Він дає правило для школяра і каже, що, слухаючись його, “школяр зовсім легко навчиться писати *ї* і *і*”. Щоб бути певним у цьому, треба було б випробувати це правило на практиці. Я ж, на підставі своєї десятилітньої вчительської практики, можу тільки думати, що для дитини, а надто для школяра нар. школи, таке правило дуже плутане, і діти раз-у-раз будуть на йому помилятися. Прислухатися до таких тонкощей, як різниця між *ї* (після зубних) та *і*, може чоловік вимуштрований на граматиці, а не дитина: що більше ви будете заставляти її прислухатися, то більше вона буде плутатися, а надто коли ще це буде дитина з такого місця, де, говорючи, і зовсім не розрізняють тих згуків. Правило тут нічого не допоможе: звісно ж, що є багато прекрасних граматичних правил, од яких тільки плачуть діти, але не кращає їх писання. Проф. Кримський каже, що галицькі й буковинські школярі легко того навчаються. Звідки це нам відомо? Щоб сказати це, треба побути в галицькій та буковинській школі, треба розпитати вчителів, треба передивитися школярське писання з багатьох шкіл. Поки цього не зроблено, як ми можемо сказати, що галицькі діти легко того навчаються?

Проф. Кримський каже, що коли не завести *ї* після зубних, то діти будуть робити помилки, плутаючи *і* та *и* в таких словах, як ніч, стіл, волів. Мені здається — чи завести його, чи не завести, — все одно вони ці помилки робити будуть; тільки як не заводити *ї* після зубних, то робитимуться тільки ці помилки, а як завести, то робитимуться ще й помилки на *ї*. Слова: “що більше правил, то більше помилок” у цьому випадкові цілком, на мою думку, справдяться.

На мою оборону дітей з тих місцевостей, де розрізняється в вимові *ї* після зубних та *і* (ô), проф. Кримський каже, що ми ж силуємо галицьку, чи поліську дитину одрізняти вимову згука в словах *ряд* і *бур'ян*, то чому ж і тут так не зробити. Я скажу більше: ми чернігівця, що вимовляє *кунь*, *куонь* або *куїнь*, силуємо своїм правописом вимовляти *кінь*, гуцула, що говорить *кегло*, силуємо читати *тягло*, харківця, що каже *скіко*, примушуємо читати *скільки* і т. д. і т. д.; одно слово: прийнявши в літературній мові вимову одного українського діалекту, ми, як то буває і в кожному письменстві, силуємо до неї всіх тих, хто говорить іншим діалектом нашої мови. Але саме через те, що такого си-

лування, такого примусу і без того багато, — саме через те ми й не повинні додавати ще нових примусів, заплутувати правопис ще новими деталями, бо роблючи так, ми можемо нарешті зробити наш правопис негодящим для широких мас.

Звісно, то правда, що всякий правопис може бути тільки умовно-науковим, і коли б писання *ї* після зубних було тільки неконсеквенцією з наукового погляду, — я мовчав би; але це писання шкідливе для ширення нашого письменства, а коли воно до того ще й не наукове, — то мені цього й досить, щоб сказати: що швидче ми його покинемо, то краще. Б. Грінченко].

Розминаючися з д. Грінченком в його погляді на ортографію типа “тіло”, я до краю пристаю на всі його инакші думки про галицьку правопись. А вже ж до тих суворо-научних аргументів, які він подає проти відокремлювання *ся*, я додам один аргумент, чисто практичний. А саме, спитаюся я в галичан: “Закордонні земляки! Невже ви вірите, що українці російські коли-небудь згодяться писати *ся* окремє?!”

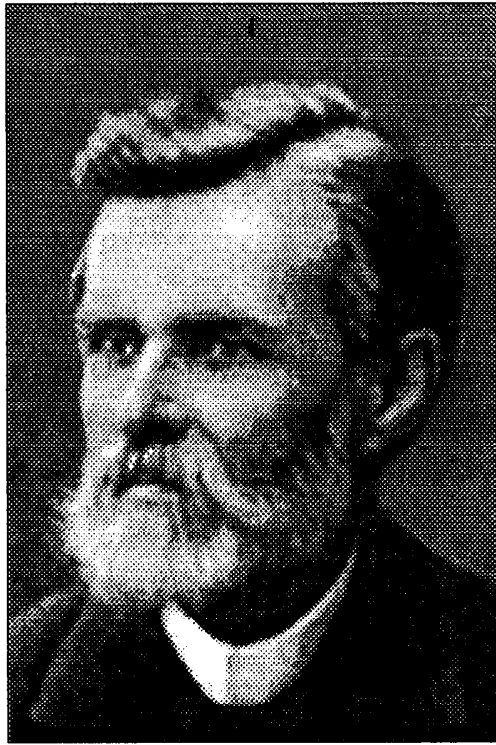
Сподіваюся, що поміж галичанами нема таких наївних людей, які б повірили, що українці коли-небудь згодяться написати: “він боїть ся”, “він бояти меть ся”. Тільки той з українців, який геть до краю одкинувся б од живого українського ґрунту, міг би пристати на оті “ортографії”, а для всякого инакшого вкраїнця вони — органічно огидні і дикі. Я ані трохи не вагаюся сказати галичанам в імени всіх українців: На оте ваше “бояти меть ся” ми ніколи й нізащо не пристанемо!

Тим часом ваші батьки писали “ся” вкупі з глаголом, дехто поміж вами навіть зараз пише “ся” вкупі. Отже ж ця для вас не тяжка річ. А коли так, то для одностайности нашої спільної правописи не ми можемо піти за вами, а тільки ви за нами <...>

(С. 19—33)

Грінченко Б. Три питання нашого правопису (з додатком професора А.Е. Кримського). — Київ, 1908.

Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
(1838—1918)

Визначний письменник. Відомий як активний учасник дискусій навколо проблем української літературної мови, її діалектної основи, шляхів розвитку та критеріїв нормалізації, що точилися в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. У цій суперечці обстоював позицію створення літературної мови на народнорозмовній основі, на основі наддніпрянських говірок, був прихильником ідеї радикального мовного пуризму (абсолютного очищення мови від іншомовних запозичень). І. Нечуй-Левицький виступав непримиренним противником галицького варіанту української літературної мови та, зокрема, правопису, офіційно прийнятого в Галичині 1893 р. (так званої желехівки). Відомі полемічні статті І. Нечуя-Левицького

*“Сьогочасна часописна мова на Україні” (1907),
“Криве дзеркало української мови” (1912)
містять гарячі заклики до збереження чистоти народної
мови в усіх її сферах: лексиці, термінології,
фразеології, морфології тощо.
На таких же романтично-консервативних засадах
створена його “Грамматика українського язика”
(ч. 1—2, 1914), призначена для самоосвіти.*

СЬОГОЧАСНА ЧАСОПИСНА МОВА НА УКРАЇНІ

<...> В українських газетах і журналах сливе скризь викинули народні форми заіменника (мѣстоименія) *міні*, або *мині*, і натомісць пишуть — *мені*, бо так пишуть в Галицьких книжках. Тим часом вже Куліш пісьля Котляревського писав: *мині*, а в “Досвітках”, — південно-українське *міні*. Старицький теж писав — *мині*. В Шевченка в “Кобзарі”, в виданні 1860 р. виданому ще за його живоття, і в Кожанчиковому виданні 1866 р. теж стоїть *мині*.

<...> Видавництво “Вік”¹ вже тенденційно поставило в усіх своїх виданнях (і в моїх томах) теж — *мені*; і в “Розвазі” і в “Досвітних огнях” ці ж таки добродії насадили цього заіменника, підроблюючись під галицькі форми. Тим часом, поки наші переймачі заводили цю стару галицьку форму, вона взяла та й вмерла, бо я знайшов її ще тільки в двох повітах черніговської губернії та в пісьнях хотинського повіта на Бесарабії (Київ. Ст. 1906 р.). Я радив би усім нашим пісьменикам викинуть с своїх книжок цього мерця, і натомісць поставить живе народне слово — *мині* або *міні*, та й писать — роздивися, подивися, як писав Квітка, Куліш, Шевченко й Старіцький.

Скризь по часописях вживаються галицькі й черніговські стародавні слова: більше, менше, инше, побільшало, поменьшало, робишся, дивишся і т. д. Тим часом в центральні українські мові на Правобережні Україні та й за Дніпром на лівому березі, як от в золотоносському повіті, кажуть: білше, менче, инче, дивися, инакше, побілшало, кажуть: ми з села Мелників, а не Мельників, білше і т. д., с середнім, а не з мяким л (Золотон. пов. село Мелники). Тільки на окраїні в черніговщині і в харківському повіті та в Галичині, на далекі окраїні західні ще вживаються ті слова в старих формах, ніби російських. На мою думку краще б писать ті слова так, як говорять в наддніпрянські Україні, бо ці форми самостійні.

<...> Галичани вживають в пісьменстві мякі букви: *с*, *ц*, *з* і пишуть: *цьвіт*, *сьвіт*, *зьвір* і т. д. І справді в українські народні мові букви: *с*, *ц*, *з* бувають мякі тоді, як вони з другою будлі-

¹ Видавництво, засноване в Києві 1895 р. (проіснувало до 1918 р.), що в тяжких умовах цензури й заборон на українські видання друкувало художні твори та популярну літературу для народу. — Упор.

якою півзгучною буквою позад себе стоять перед м'якими самозгучними буквами, як от, приміром: сьвіт, сьвятий, сьніг, зьвір, цьвіт, цьвяшок. Перед тим м'яким *і*, що відповідає букві *ѣ* скрізь ці три букви вимовляються м'яко, але перед тим *і*, що повстало з *о*, або з *ы*, ці букви вдержали й до цього часу свою тверду вдачу: стіл, стілки, скільки, зозулясті кури, загонисті люде і т. д. Галичани перші почали вживати ці м'які самозгучні букви, бо їм підказала польська мова, де одначе тільки одно *s* (*с*) змягчується в таких достоду випадках, як і в українській мові <...> Нашим пісьменикам великоруська мова цього не підказала.

<...> Буква *й* в словах: мерщій, хутчій, в дат. і пред. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: в першій, добрій, на тій самій — вже вимерла в народні мови, і йїї треба викинути. Це ніби другий теж — *ѣ*. Коли один *єр* викинули, то докопешне треба викинути і другий, бо він дуже заважає при читанні тім, хто знає народню мову.

В дієсловних прикметних йменнях вживається на кінці янний (а не енний) пісьля букв — *л*, *н* та ще після *д*, *т*: одчинять — одчиняний, побілять — побіляний, заведяний, заметяний. Ця форма правобережняя, але й за Дніпром вже трапляється місьцями: діжа вчиняна (Катерин. г. с. Чунихино), загостряний (Луб. пов.).

Скажемо що кілька слів про значки зверху над словами, чи апострофи та точки. Ці апострофи перший почав ставити Куліш в словах пісьля букви *м* тільки перед буковою *я*, в таких словах, як — им'я, плем'я, полум'я і т. д. “Вік” перший завів ці значки в усіх словах пісьля губних букв — *б*, *в*, *м*, *п* де вони стоять перед буквою *я*: плем'я, в'янути, п'ять, жаб'ячий, дріб'язок, луб'яний і т. д. В галицьких книжках вже давно вживають цей значок в словах с приставними приіменниками перед кожною самозгучною буквою там, де в руських книжках ставлять *єр* (*ъ*): обьявлять, сьѣзд, вьѣзд, вьѣхать і т. д. Галичани пишуть такъ — з'їздъ, з'явився, б'є, б'ю, поб'є, п'єса, з'їхав і т. д. “Вік” завів і ці зверхні значки в таких самих словах. Петербургські українці та “Кіевская Старина”² в своїх виданнях народніх книжок не прий-

² Науковий місячник українознавства, що виходив у Києві в 1882—1906 рр. На сторінках цього журналу публікувалися етнографічні й фольклорні матеріали, статті з історії та археології України, а також художні твори. — Упор.

няли цих истинно ребусів для народа, і розумно зробили. Але як тільки почали видаватися українські газети та журнали, усі видавці натикали над словами цих апострофів, чи церковно-славянських ериків, неначе в їх вже заздальгидь була зробляна змова, бо скрізь по всіх усядах обізвались заразом однодумці... щоб було достоту так, як і в галичан, ще й нащось почали ставить тіре скрізь між короткими слівцями й словами *бъ, бы*, як от, пріміром: я-б, я-ж, ти-б, ти-ж, що-ж, було-б, пішов-би, — неначе боялись, що це *б* та *ж* часом не втікло кудись, і припяли його припиначкою до слова, як на левадах припинають припиначкою телята до забитого кілка окроми од корів, припятих в другому місці, щоб корови не позлучались с телятами. Чудна якась в галичан граматика! але наші пішли насьлідці за цією припиначкою задля повного поїднання з галичанами в формах...

<...> Діло в тому, що в українські мові букви: *б, в, м, п* перед буквою *я* вимовляється міцніше, ніж инчі букви, неначе вони вимовляються окроми, а буква *я* вимовляється теж окроми, тоді як инчі букви ніби зливаються з — *я* в вимові. Ці чотирі букві вимовляються так, як в великоруські мові в приставках: *объявить, объяснить* і т. д. Але треба сказать, що це вже така прикметність української мови <...>

Діло в тому, що за часу Сковороди та Котляревського ще мало хто знав великоруську мову та ще й вимову. Великоруських книжок було дуже мало, а мова ще не росповсюднилась між панами широко. І Сковороді і Котляревському мабуть і на думку не приходило прирівнювать українську вимову до великоруської. Але вже за часів Квітчиних в Харькові, знать, великоруська мова пішла ширше, бо Квітка вже прирівнював вимову до великоруської мови та підводив українську вимову під великоруську, примітивши, що губні букви перед — *я* в нас вимовляються инакше і ... почав ставить перед *я* — *ер*.

В наш час видавництво “Вік” вже зовсім підвело в цьому українську вимову під великоруську і без усякої потреби наставило значків перед *я* після *в, б, м, п*. Тим часом в Галичині, де ніколи не було великоруського пісьменства і його впливу, де може мало хто настояще й знав великоруську вимову, і навіть ніколи не чув йїі, ніколи не ставляли в словах цих значків, та й тепер не ставляють, бо йїм не було до чого й прирівнювать свою вимову, хіба до польської. Виходе, що в нас вигадали ці значки для *сусіда* й ради сусіда, навіщось підвели не українсь-

ку, а особову свою вимову під великоруську. В нас не тільки селяни, але й міщани ще і досі читають (та певно й читатимуть) такі слова — по український і без ерів, і без значків. Ці значки та ери годящі тільки для панів та ще й таких, що обрусіли, як от памятне, щоб завжди нагадувало, як треба вимовлять чисто по український. <...> Це й справді, “Зробив дядя — на себе глядя”, як кажуть в приказці... В гімназії бувало насилу привчиш в низчих класах читать — пять, имя, а не пъять, имья. Усі ці вигадки “Віка” непотрібні й зайві. Видавець д. Череповський, Петербургське “Благот. Общество” й “Київська Старіна” розумно зробили, що не прийняли в своїх виданнях цих ребусів для народа, на котрі селяни тільки очі витріщають і все мене питають, навіщо ото теліпаються над словами оті хвостики? Ні апострофів, ні твердих знаків не треба ставить перед я пісьля губних букв. Усе це зайве й непотрібне і тільки свідчить про обрусіння вимови в саміх вигадчиків.

В останній час в галицьких книжках почали ставить такі значки, ці давні церковно-славянські ерики та паєрики пісьля приставок (приіменників) в словах перед самозгучними буквами, де в російських книжках ставляють ъ або ь: обьяснить, изьяснить, бью, вью і т. д. Перше писали так: бю, бе, а потім почали писать з ериками: б'є, з'їзд, з'явивсь, п'єса, п'єси і т. д. Цей спосіб писання поганий через те, що слова роздераються ніби пополовині, а в коротеньких словах дві букви стоять ніби нарізно, і в середині стерчить хвостик, це б то церковно-славянський *єрок*. Око розбігається по опрічних буквах, поки стулиш їх до купи в думці. Це велика й неприємна причина при читанні. І печать виходе не гладенька, а якась кострябата. І все таки око спохвату та хапки читає: бе, бю, ве, розбе, в сімі, зізд, пєса, пєси і т. д. Отакі ребуси, як — пєси, пєса, бе — теж добре одбивають широку публіку од українських книжок та часописів. Виходять не слова, а якісь карикатури на слова. Я давав на селі читать селянам видання “Віка”. Селяни так і читають оті слова, як я вище написав: бе, побе, в сімі і т. д. Це просто таки ребуси для селян, котрих вони ніяким способом не спроможуться одгадать. І справді, в нас в азбуці білше 30 букв, і невже таки не знайшлось с такого числа букв, щоб написать оті слова буквами: бье, вье, зйїзд, обьявить, зьявилась, пьєса як от роблять в великоруських книжках? Поставте букви тоді й читать буде краще й легше і

нам і селянам, і не будуть стреміть в книжках якісь загадки або єгипецькі гієрогліфи. Нема в світі, як букви! А то наставили якогось “каміння спотикання” в словах, та й спотикайся раз-у-раз.

Як на мою думку, то треба якусь зупінку ставіть тільки в тих словах пісьля букв *в*, де в великоруських словах ставлять *ь*: здоровья, прислівья. Бо тут *в* зміцніло вже так, що вимовляється ніби окроми, нарізно од букв *в* усіх падіжах, а не тільки в першому: в здорові, прислівьями, як і в деяких словах пісьля *р*: подвірья, вірья, на подвіры, на віры, купья, на купы. До цієї категорії слів можна ще прилучити ті пятеро слів на *мя*, де в усіх падіжах таксамо вдержується ніби опрічність *м* од *я*: в сімы, на тімы, тійю, на вімы, вимью, в племь, полумы. Але тут вже краще ставіть знак *ь*, а не зверхній значок, ерок, або паєрок. Бо в чисто фонетичні правописі ці значки нічого неварті. Не одлюдок же якийсь, та не виродок наша мова між усіма мовами, що йїі голосів та згуків неможна висловить ніякими буквами, хочь визнаходь ще нову букву. В середині таких слів, як: пять, вязи, лубяний, мякий, пяний і т. д. непотрібний ніякий значок, ні *ѣ*, або *ь*. Кожний українець читатиме такі слова, “як сьлід, по-український”.

В нас “Вік” перший завів і це — з’їзд, (от і тут над чотирьма буквами три значки!), і з’їхав, і б’є, б’ю і усяку таку галицьку нісенітницю, а за ними насьлідці пішли і инчі, бо... то була задалегідня змова, щоб писать доконче до маленьких дрібязків так, як пишуть в Галичині. Якось по-рабському наш українець йде за чужим..., бо в його вже давно загинуло почування самостійности в усьому...

Ще од 1870 року в Галичині видавалась “Правда”³, а потім “Зоря”⁴ кулішівкою: покинули ставіть *ѣ* і почали ставіть *і*, як

³ Літературно-науковий і політичний журнал, що виходив у Львові в 1867—1896 рр., на сторінках якого публікувалися наукові, публіцистичні та художні твори діячів із цілої України. Тривалий час будучи провідним друкованим органом народовців, “Правда” відіграла значну роль у боротьбі за українську мову на народній основі та за український правопис на фонетичних засадах. — Упор.

⁴ Літературно-науковий журнал; виходив у Львові протягом 1880—1897 рр. спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. У “Зорі” друкували свої твори як галицькі, так і наддніпрянські автори. — Упор.

мяке, та *и*, як тверде. замість *ы*. Я завжди писав таксамо давньою кулішівкою, тільки приставляв *й* спочатку перед *і*. Але як Желихівський видав свій українсько-німецький словарь, він поставив над йотированим *і* (*йі*) дві точки, це б то завів церковно-славянське “іже”: — *і* **І**, **іі**, на **іі**, доброї. Ці дві точки він зоставив і над тим *і*, що с плином часу повстало з *ѣ*: хліб, сніг. Це був прикритий передніший етимологічний максимовичів правопис значками *й* точками над славянською буквою “іже”. Ще навіть ставили *і* з двома точками і в чужомовних словах, як от: біблія, політика і т. д.

<...> В нас на Україні писали давньою непопсованою кулішівкою: дехто, як **Ив. Рудченко** в “Южно-рускихъ сказкахъ” ставив *й*, де було мяке *і*: *йіх*, *йісти*, доброї. Але як я послав в Київ друкувати “Хмари”, “Перші Київські князі” й “Татари й Литва на Україні”, *йіх* видали желихівкою, само по собі в мене не спитавшись, як у нас тепериньки це поводитьсь. Повикидали міні початкове *й* (*йіх*, *йіі*) і поставили — *іх*, *іі*. Але Старіцький в “Раді” 1883 р. вернувся знов до давньої кулішивки. В нас на Україні оце недавно, як цензура не вмикувалась в наш правопис, в часописях завели йотироване *і* з двома точками, завели, замість кулішивки, галицьку желихівку, хоч не повну. І в Галичині, і в нас пісьменики не держаться правила і ставляють над *і* дві точки, де трапиться, просто таки плутають. От в Л.-Науковому Вістнику ⁵ 1901 р. 61 кн., наприклад, **д. Стефаник** пише: діточний, а рядом — сьвітом, недосміяний, хоч тут — *і* вийшло з *ѣ*, а далі знов пише — сидів, в сьвітї (в світї, бік 15). **Леся Українка** там таки пише: **Настася Ілїнішна** (це виходе: Ільїн-йїшна, — виходе казнащо), а далі вже пише: — “в гардеробї” з однією точкою, пише — “скорїйш”: тут *і* з *ѣ*: треба б ставить дві точки.

<...> І в Чернівцях тикають над *і* дві точки на́зря, куди *й* де влучать. **Д. Франко** так само плутає ці точки над йотированим *і*, та над *і* з *ѣ*; (“Откровеніє св. Стефана” Київ. Ст. 1906 г. іюнь):

⁵ “Літературно-науковий вісник” (ЛНВ) — друкований орган НТШ, заснований за ініціативою **М. Грушевського** на базі журналу “Зоря”, що виходив з 1898 р. у Львові. У 1905 р. після зняття заборон на українське друковане слово в підросійській Україні “ЛНВ” був перенесений до Києва. І у Львові, і в Києві “ЛНВ” видавався правописом, офіційно прийнятим у Галичині, — желихівкою. — Упор.

вірують (вірують), в сім напрямі (сім), переклад Біблії (Біблії), тодішньою, матірю (матірью) і т. д.

В нас на Україні навіть в одні й ті самі часописі один автор пише по своєму, другий — инакше. Приміром, в “Громад. Думці”⁶, № 54 не видержують гаразд навіть прийнятого з двома точками *i* йотированного: цієї статі (цієї), хлопської (хлопської) мови, і так скрізь. Леся Українка в “Вільні України” ставить желихівське *i* з двома точками: “Було *їх* три” (стр. 7, кн. I), приїхавши, не *їв* нічого... — а потім далі вже пише так: на *її* чолі (тут вже три точки), — це виходе по фонетиці — на *ійі*, а не *йійі*. Добродій Л. Бич пише: *їх*. Інчі пишуть — з’їдуть... я на з’їзді... (І. Личко стр. 106). А другі пишуть — *її* (Ткаченко, с. 125), *її* діячів (д. Стешенко, стр. 96). Доб. Бич вже пише: з’їзд (стр. 52), — *їхніх* з’їздів. Це вже виходе не — з’їздъ, з’їздів, а — зїзд, зїздів. Градація цієї плутанини виходе ось яка в українських часописах і в журналах: *їх*, *її* (с трьома точками в “Вільні України”), *її* (с чотирьма точками; в Гром. Думці, в Рід. Краї). Пятох точок над *їїї* ще нігде не траплялось в часописах; теж саме в инчих словах з’їзд, з’їзд, в пір’ї, в’ пір’ї, ім, їм, ів, їв, в, з, в’, з’ (Вільна Україна), пять, п’ять, п’ять і т. д.

Певно не кожне навіть знає, тай й не кожне постреже, де те *i* просте, а де *i* йотироване. Для того, щоб це гаразд знати, треба повчитись, хоч трохи в гімназії; та й гімназісти забувають згодом навіть і падіжі. Чи багато ж в нас просвічених людей пише по-український? Та й просвічені письменники плутають цей безгрудий правопис, що й зветься ніби всьмішки кулішівкою.

Навіщо ж і заводять таку трудноту, коли ті, що заводять желихівку, те церковно-славянське *їже*, не сповняють *їїї*, а часом таки не тямлять *їїї*, як сьлід? Тикають ті дві точки де трапиться і куди само перо скоче. Треба знать, що і в самі кулішівці того *i* з однією точкою силенна сила! і звичайне *i*, як в російській мові, ще й *i* з *ѣ*, *i* з *о* (кінь, віл) і з *е* (пісок, лід). І так доведеться натикать силу точок. А тут на тобі ще й *їже* з двома точками на одному *ї*, та ще цього *ї* рясно та густо скрізь!

До цієї хмари зверхніх значків редакторі “Вільної України” та фельетони Ради: (з’ дорогою душею, з’ острахом і т. д. Рада

⁶ “Громадська Думка” — перша щоденна газета українською мовою, заснована в Києві (1906), що висвітлювала політичні та культурні події в Україні; 1906 р. заборонена. — Упор.

№ 33), ще підсипають мірку цього непотрібного маку: вони ще ставляють апострофи, чи ерики над приіменниками, де колись ставляли вже теперички викинуті ери (ь): — з' пересилкою, в' інші державі, з' утисками, з' національними рисами, з' селянського життя. Не знаю, що воно таке, і для чого ті значки: чи то сльози за мерцем, чи то надгробні пам'ятники на могилах небіжчиків.

<...> Це ж тучі, це хмари значків! Виходе, що хто багато пише, то тільки те й робитиме, що ставитиме значки та сіятиме мак точок і внизу і вгорі. Скільки напише букв, сливе, стільки напише й значків. І все це непотрібна нісенітниця. На мій погляд, то треба покинути желяхівку і писати давньою кулішівкою, з однією точкою на *i*, а до початкового *i* приставлять *й*: — йісти, йіі, йіх, йів, йій-Богу, (а не їсти іі, іх, ів), як зробив Ів. Рудченко в своїх "Южно-Рус. сказках". Це ж дивовижний рядок церковних значків, церковних *иже*, навіть сьмішний! І все таки кожне читає та й читатиме оті слова: ів, їсти, іі по-російський, як: ив, исты, ии. А як приставить перед словами — *й*, кожне, навіть дитина, читатиме, як сьлід: йів, йіду, йіі. В середині й на кінці слів писья самозгучних, як от — доброї, моєї, — *i* й без того читається мяко (як *i* в великоруській мові в словах: мої твої і т. д.), і там зовсім непотрібне *й* перед *i*: — моєї, твоєї; непотрібні й дві точки.

(С. 20—30)

<...> Приіменника з та *c* галичани давненько вже підвели під одно польське *z* (з). В українській та й в галицькій мові є таких два приіменника — з та *c*: з ним, с тобою, с ким і т. д. <...> В польській мові нема приіменника *c*, є тільки один з. Цей один приіменник — з прийняли на польський зразець в галицькому письменстві, а звідтіль в останній час те ж саме одно з завелось скрізь, навіть в приставках, і в українському письменстві: вживають тільки з, і зовсім викинули с письменства — *c*. Воно б то й нічого для простішої справи в пісанні й орфографії, але через це вишло... псування самої мови, навіть в середині слів.

<...> Все лихо с книжною українською мовою в наш час скоїлось од того, що в нас заходились навіщось підводити українську мову під закони й правила инчих мов: в фонетиці підвели йіі під великоруську мову, і... давай сіять в таких словах, як

пять, мясо і т. д., стародавні апострофи; три падіжі підвели під галицькі й польські падіжі; опрічні, не приставні приіменники с та з підвели під один польський приіменник — з. Ці опрічні приіменники “Вільна Україна” й “Рада” примитикували навіщось підвести під французьке правило: ставляють французький викидний значок пісьля йіх: с', з', в' хату. А коли вже йти далі цією стежкою, то й доконешне треба ще підвести під німецьку вимову рядок слів: тьї, рудьї, чорньї, ньїс і т. д. — та й там зверху понатика́ть значків: руд'ї, чорн'ї, біл'ї, н'їс, жовт'ї, зелен'ї, ст'їл, пот'їк, і т. д.

Як підуть цією стежкою і в таким прямуванні; як почнуть підводить нашу мову під усякі мови, то що ж зостанеться українського в наші мові? Що з нею станеться? Те, що сказав Шевченко про “Калину”: “Зневажають червону калину мою... Широкиі тії віти й діти обірвуть”... В нас таки добре тепер обшарпують ті віти, а на червону натикали силенну силу репяхів та сьміття. Про нашу українську книжню мову можна сказати так, як казала баба: “хрест на міні, хрест на голові, хрест на руках: я вся в хрестах, як вівця в репяхах”. І справді, як глянеш на теперішню галицьку або й українську газету, або й книжку, то вона така поцяцькована значками й точками, така пелехата, неначе вівця в репяхах.

(С. 32—33)

<...> Чудні для нас і декотрі дієслови с таким написанням, як от, прикладом: б'є, в'є і т. д. Академик Шахматов в свої рецензії на український академічний словарь д. Грінченка радить повикидати оті непотрібні апострофи перед буквою я і т. д. і це він дає добру пораду. Видавцям україн. словаря доконешне треба повикидати оті, совсім зайві апострофи та дві точки над ї, що тільки ганжують книжки. Але кн. Шахматов радить писати дієслови оттак: бє, вє. Але — бє, вє це ж будуть дитячі викрики (междо-метія), а не дієслові. Дітям кажуть на селі: бє! кака! вє! не бери в рот! Згадані дієслови й инчі підхожі слова найкраще писати з м'яким знаком: бьє, вьє, бью, вью і т. д. як і в инчих словах, бо в таких випадках в словах і справді в нас в вимові не буває зовсім тверда півзгучна буква, а середня, як от в словах: білше, менче, мелник, і т. д. (окрім Полісся та Галичини).

(С. 81)

<...> Оце недавно вийшла “Граматка” чи букварь для народніх школ д. Норця. Граматка гарна й педагогічна на зміст, написана народньою доладньою мовою, але вона зовсім не педагогічна через деякі форми мови й правопис, бо написана не давньою простою кулішівкою, а мудрою, напів етимологічною желехівкою. Міні казали, що якийсь студент переробив поставляний мною кулішів правопис на желехівський і понаставляв в граматці ось яких слів: їв, їли, їжа, їду, її, їх і т. д. Я вже згадував вище, що небіжчик Желехівський взяв це ї з двома точками з церковних книжок, назвавши його йотированим, мяким. Через це желехівське ї вийде в народніх (та й в не народніх) школах така плутанина. Батюшки казатимуть хлопцям, щоб вони читали в молитвах і загалом в церковних книгах ї (иже), як просте і: Іоаннь, Іаковъ і т. д., а вчителі казатимуть, що в граматці те ж таки ї з двома точками зверху треба читати инакше, вже як мяке і, як — йі. Батюшки казатимуть, щоб читали: Іоаннь, Іаковъ, а по Норцеві граматці школярі збиватимуться, бо по неї треба читать: Йіоаннь, Йіаковъ і т. д. Вийде спотичка між ї церковним та українським — і все збиватиме дітей. Це гарна педагогія! Нічого казати. <...> От і потрапляй поміж гіллям! як кажуть в приказці. А такого непотрібного гілля й накидано в граматці д. Норця. Та я й певний, що цього гілля накидають і в ті букварі та читанки, що, як кажуть, готуються і в Києві, і в Полтаві... Само по собі, що в цім разі мається на думці зовсім не педагогія, не та легкість для народа, котру мав на думці Куліш, заводячи легкий правопис, без ъ таі ѣ, а щось инче: заведення галицького желехівського правописа на Україні.

(С. 137—138)

<...> Є ще й инчі хиби в Норцевій граматці. Коли він ставляє в азбуці Ї йотироване, як опрічну букву, то йому dokonешне треба було поставити ще одну букву в азбуці, котра має таке ж саме право на самостійність. Це о мяке, чи йотироване. По такі системі довелось би ставити дві точки над օ задля одлички (галиц. ріжниці) от твердого о. Ми ж, письменики, всі орудуємо цім й в таких випадках і пишемо: його, йому, йолоп, Йосип і т. д. А коли ми всі пишемо: його, йому і т. д., то чому б пак за одним махом на писать і: йіх, йіі, йій Богу, йіжа і т. д. І тут одгонить чимсь не логичним, недоробляним. А недоробляне воно тим, що в

галицькому пісьменстві цього нема... А якби й це було, тоді й наші переймачі заводили б це і в українському пісьменстві. Хвалить Бога, що хоч цього в Галичині нема.

<...> Норцева граматка просто таки одстала од живої народньої сьогочасної мови.

<...> Коли не годиться кривдить української мови ради якихсь побічних та ще й хибних тенденцій, то кривдить і морочити дітей задля цього просто негуманно. Тоді як в школах молитви й псалтирь, і російські книжки треба читать, як вони надруковані, школярам доведеться читать в українських граматках, букварях та читанках оттакі примітивні написи, химерні, ніби ребуси: їм, їв, їж, їду (йїду), та ще такі як — з'їзд, з'їхався і т. д. з гніздами якихсь китайських премудрих значків. Це, ніби сорочі та ластовині гнізда, наліплені на книжках, повинні розбїрать діти. І ці гнізда звуться в їх фонетичнім правописом. Це ж просто беглуздя! Нас же люде осьміють. Ці слова с приставками с півзгучних букв треба писать по фонетиці так: зйїзд, обйїхать, обйїв, зьявивсь і т. д.

(С. 140—143)

<...> Оту нісенітницю, оту желехівку, вигадану давнішими галицькими схоластами, перше од усього треба покинуть галичанам і знов завести багато простішу давню кулішівку, котрою колись видавались перші часописі в Галичині “Мета”⁷, “Правда”, й “Зоря”, а на Україні — “Основа”⁸ й “Метелики”⁹ для народа. <...>

(С. 146)

Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні: Одбитка з журналу “Україна”. — Київ, 1907.

⁷ Перший український жіночий журнал, виходив у Львові 1908 р. як друкований орган Круга українок — організації галицької жіночої молоді. — *Упор.*

⁸ Український літературно-науковий журнал, що виходив у Петербурзі в 1861—1862 рр.; одним із редакторів “Основи” був П. Куліш. — *Упор.*

⁹ Серія популярних брошур для народу українською мовою з сільського господарства, гігієни, історії тощо, яку видавало Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, засноване в Петербурзі 1898 р. — *Упор.*

ГРАММАТИКА УКРАЇНСЬКОГО ЯЗИКА

ЧАСТКА І.
ЕТИМОЛОГІЯ.

<...> ЗВУК І СЛОВО.

§ 3.

Кожне окроми написане слово в реченнях складається с кількох букв. Кожне слово сказане устами в розмові складається з звуків. Ці усі звуки в писанні назначуються опрічними значками. Такі значки зуться буквами.

Букв в українські мові 32: **а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.**

Усі ці букви зуться азбукою¹.

Буква **г** з цяткою зверху вимовляється як **кг**, як **от** в словах, **дзига** (**дзикга**), **гава** (**кгава**), **галаган** (**кгалакган**).

Букви діляться на повнозвучні і півзвучні. Повнозвучні вимовляються повним голосом самі, одні, так, що одна повнозвучна буква може быть опрічним словом: **а!** це ти? **о!** чи ти **ба!** де це ти взявся? Півзвучних букв неможна вимовить голосно, повним голосом; їх трудно вимовлять голосно поодинці, як з ними вкупі не стоїть повнозвучна буква, і одна півзвучна буква не може вважаться, як опрічне слово.

Повнозвучних букв 9: **а, е, є, и, і, о, у, ю, я.** Півзвучних букв 21: **б, в, г, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.**

Буква **й** назначує в вимові половину мягкого звука **і**; ставляють **йі** на кінці слів: **добрий, синій**, або перед буквою **о** та **і**, щоб вимовлять **о, і**, як **йо**, або як **йі**: **його, йхать, йісти.** Буква **ь** сама не назначує ніякого звука, і **йі** пишуть після півзвучних букв для їх м'якішання, щоб вони вимовлялись **мяко**, а не **твердо**: **гість, вість, тіль, зїхав, зїявився, бурьян.**

¹ В церковно-славянські мові букви зуться инакше: **аз, буки, вѣди, глаголь, добро, есть, живете** і т. д. Од назвища перших двох букв і пішло загальне назвище усіх букв — **аз-бука, азбука.**

§ 4.

Повнозвучні букви бувають в вимові тверді: **а, е, и, о, у, і** відповідні їм м'які: **я, є, і (йі, йо), ю.**

Правило. В українській мові букви **у** та **і** з початку слів скрізь змінюються на букви **в** та **й** для полегкості в вимовлянні слів і легкозвучності мови, коли перед ними стоять слова, котрі кінчаються на повнозвучні букви: пішов **у**лицею, на вулиці **і** курява; вона **й** він рідня, він **і** вона рідня; на вугіллі (а не на угіллі), бо вимовлять дві повнозвучні букви трудно, та ще там, де трапляється буква **у**, наприклад: ми ішли укупі з людьми. Тут треба писати: ми йшли вкупі з людьми.

(С. 6—7)

<...> § 16. ДРУГЕ СКЛОНІННЯ

До другого склоніння належаться ймення предметні з закінченнями на **а, я, ь** жіночого роду, на **а, я**, чоловічого й спільного роду. Воно буває таксамо тверде й м'яке, як і перше.

<...> Зразці м'якого склоніння на **ь**

Ч и с л о п о о д и н ч е

Йм.	тін-ь	вдячність-ь	повіст-ь	піч
Част.	тін-і	вдячність-и	повіст-и	печ-і
Дав.	тін-і	вдячність-і	повіст-і	печ-і
Вин.	тін-ь	вдячність-ь	повіст-ь	піч
Клик.	тін-е	вдячність-е	повіст-е	пéч-е
Ор.	тінн-ю	вдячність-ю	повіст-ю	пічч-ю
Міс.	в тін-і	при вдячність-і	в повіст-і	на печ-і

М н о ж е с т в е н е ч и с л о

<...> Част. тін-ів вдячність-ів повіст-ів пéч-ів

(С. 22—24)

<...> Але як слова з закінченням на **ість** мають букву **і**, котра вийшла з букви **е**, або з якоїсь инчої, то в усіх падіжах обох чисел буква **і** не змінюється: творчість (творчество), свіжість (свѣжесть), більшість (білший), менчість (менший): — творчісти, свіжісти, більшісти, творчістю, свіжістю, більшістю, а не більшости,

творчости, свіжости, що здається чудернацьким і дуже неприємно вражає чуття, бо не відповідає вдачі народньої мови. Усі вони склоняються, як церковнославянське слово совість (со-вѣм, вѣсть), навить в часточному падіжі краще буде ставлять на кінці букву і: до совісті, до свіжісті, до білшісті.

(С. 26)

<...> Решта слів, належачих до инчого якого склоніння на ь, не мають закінчення в часточнім падіжі множ. числа на ей, і всі кінчаються на ів: нóchів, рéчів, обротів, пéчів, а не ночéй, печей, речей, обротéй, і на це закінчення в словах треба вважати, як на вимерше, або виміраюче.

<...> Слова, взяті з чужоземських мов, в українській мові склоняються, як вони закінчуються на о: пальто, пальта, пáльтам, пальтами; а ті, що закінчуються на е або на і, не склоняються: Кале, Шпре, Мадзині, Гарибальді, Гете. Кажуть тільки: на шоссі, шоссем, шоссá.

(С. 35)

<...> Част.	двохсót і двоохсотень	пятисот і пятисотень
Дав.	двохстам	пятистáм і пятисотням

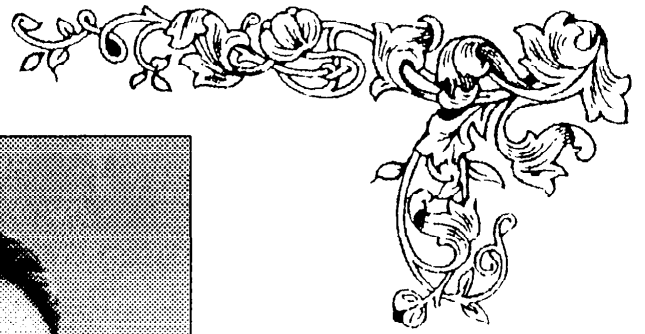
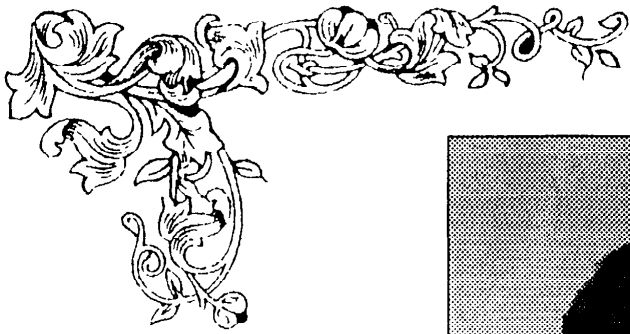
(С. 50)

<...> В давальному падіжі поодинчого числа заіменника першої особости — я треба писати міні, або мині, а не мені, бо вже нігде не кажуть — мені; це старе слово тільки ще вживається в Хотинському повіті на Бассарабії.

(С. 55)

Нечуй-Левицький І. Грамматика українського языка. — Київ, 1913. — Ч. І.

Іван ФРАНКО
(1866—1916)

Визначний письменник, літературознавець, фольклорист, мовознавець, історик, етнограф, перекладач, публіцист і громадський діяч. Автор численних праць з історії української літературної мови, діалектології, соціолінгвістики, ономастики тощо. У статті “Етимологія і фонетика в южноруській літературі” (1894) І. Франко науково обґрунтував переваги фонетичного правопису для української літературної мови.

“Азбучна війна в Галичині 1859 р.” — полемічний виступ І. Франка проти спроби австрійського уряду запровадити законодавчим шляхом латинку (а саме — чеську видозміну латинського алфавіту) в українське письмо. Ініціатива реформи українського алфавіту належала намісникові Галичини Агенору Голуховському. За дорученням австрійського уряду та міністерства освіти чеський філолог Йосиф Іречек, що виконував обов’язки співредактора шкільних підручників для всіх народів, об’єднаних

Австрійською імперією, склав систему латинки для української мови, яка була затверджена австрійським урядом (1859) для офіційного вжитку. Цей факт був уже другою спробою латинізувати українську абетку після відомої пропозиції Й. Лозинського запровадити в українському письмі абецадло — польський алфавіт (1834).

І. Франко гостро розкритикував аргументи Й. Іречка та його попередника Й. Лозинського на користь латинки, ствердивши необхідність збереження традиційного для українців кириличного письма.

Латинізаційні інтенції австрійського уряду викликали хвилю масового протесту з боку української інтелігенції, її численні виступи в пресі, завдяки чому перехід до латинки не відбувся.

АЗБУЧНА ВІЙНА В ГАЛИЧИНІ 1859 р.

Славянське плем'я майже від самого початку свого цивілізаційного розвитку послуговувалося в писаннях складаними мовами його різних племен також різними азбуками.

(Т. 114, с. 81)

<...> Родовиті Греки Константин і Methodij кладуть початки християнського письменства церковно-славянською мовою, а Methodij пощастило стати основником великої славянської єпископії та досить численної школи письменників та ширителів церковно-славянського письменства. І хоч мораво-панонська єпископія, основана Methodijем, упала незабаром по його смерті під напором Німців і Мадяр, то про те вже його безпосередні ученики могли насадити християнство і витворити досить багате письменство не тільки в політично самостійній Болгарії, але також дати початки такого-ж письменства в Чехії та Південній Русі.

(Т. 114, с. 82)

<...> Розуміється, бували також проби вживати для писання церковно-славянською мовою латинських букв. Найстарші такі проби, що повстали на германській території сумежній із територією Словінців, се т. зв. Фрізінгенські пам'ятки, віднайдені в р. 1803 і писані в X або XI віці. Вони являються пробою латинського духовенства німецької народности підійти до Славян і подати їм у їх мові деякі поучення та вислухати їх сповіди. Розуміється, що такі проби мусіло латинське духовенство робити не раз із самої konieczности порозуміти ся зі славянською паствою.

(Т. 114, с. 83—84)

<...> II. У многих Славян західно-європейського культурного круга, особливо таких, що займалися ширшими питаннями славянського письменства, не раз виникала думка, що для славянських народів було би ліпше прийняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередно в круг європейських культурних народів і влекшила би тим народам знайомити ся з письменствами всіх славянських племен. Таку думку висловлював Копітар у однім листі до Добровського з лютого 1810 р., пишучи між иншим: "Мій ідеал для всіх Славян латинські букви, але деякі славянські букви з кирилиці для доповнення — voilà mon

idée” (Я г и ч ъ, op. cit. ст. 191). Подібну думку стрічаємо також у видавця руських і польських пісень Вацлава з Олеська, який у передмові до своєї цінної збірки писав між иншим ось що: “Przysłużyć się w ten sposób ludowi ruskiemu (як згаданий висше Серб Вук Стефанович Караджіч, що видавши збірку сербських народніх пісень видав також граматику сербського язика і усталив для того язика новий фонетичний правопис), nie mam ani sił, ani możności po temu, innym to więc zostawić muszę. Chcąc się jednak pewnych trzymać prawideł, położyłem sobie za zasadę, ile możności tak pisać, jak wymawia, choć by i oczywiście gramatyczne zachodziły błędy. Żem do tego użył charakterów polskich, nie glagolickich albo kirilickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody sławiańskie porzucą te stare charaktery, który wcieleniu literatury sławiańskiej do ogólnej massy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie”¹.

Збірка Вацлава з Олеська, пізнійшого губернатора Галичини Залеского, була на свій час замітною появою не лише в галицькім, але й загалом у австрійськім письменстві.

(Т. 114, с. 95)

<...> Відомо, що різні славянські народи не все вживали однакового письма. Маємо певні сліди, що колись Поляки так само як і інші їх побратимці вживали т. зв. кирилиці. Війшовши в близші зносини з сусідньою Європою Польща приняла загально готське письмо, яке згодом мусіло уступити гарнійшим і догіднійшим буквам латинським.

<...> Подібним шляхом як у Поляків, змінiali ся букви також у Чехів, того народа, що своєю освітою випередив Поляків. Москва, а пізнійше Росія, до половини XVII в. відлучена від Європи, а навіть мало відома Європі, задержала найдовше первісні букви вже через сам брак світла, що дуже скупо падало в ту країну. Але з поступом освіти й тут відчуту потребу реформи. Петро Великий, воскреситель наук і основатель теперішньої сили Росії, надав давнійшим буквам зручнійші форми, наближаючи їх до характеру латинського, і своїм указом наказав уживати того письма в цілій Росії; так по-

¹ W a c ł a w z O l e s k a, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie, 1833, ст. XLIX.

встало письмо указове або гражданське. Але се не значить, аби реформа dokonана Петром В. була в Росії вже остатня.

<...> “Я згадав уже, що руський язык — не людове нариче [писав Август Бельовський. — *Упор.*], бо того языка вживали не лише прості люди, але також руські князі, а пізнійше литовські та польські королі аж до часу Зигмунта Августа. Сей язык списувано тоді кирилицею, якої букви мусіли бути докладно примінені до тодішнього виговору. Тих самих знаків уживала тоді також Москва, але поодинокі знаки вже тоді були примінені до відмінного виговору російського языка. Пізнійше кілька століть не вживано руського языка в письмі, тому й форми букв, до яких привязані були живі в ту пору звуки, помертвіли. Натомість російський язык, улягши первісно впливам языків Угрів, Татар та Фінів і через те значно нарушений у своїй славянській будові, виробив ся тим часом під впливом приятнійших обставин на взірцях німецьких і французьких у инший язык, зовсім окремий від того спільного славянського жерела, з якого вплив, а змінивши ся тим способом примінив до себе ще більше букви, змінені вже в XVI в. То й як же ж вони припадуть до чисто славянської рушини, тої рушини, що щасливою долею не підпала ані впливам диких Угрів, що жили колись над Волгою, ані довголітній тяжкій неволі Татар? Природним наслідком відносин, у яких жив той (південно-руський) язык аж до недавніх часів, він сьогодні подібнійший до языка польського, ніж до російського...”

<...> Як бачимо, піднесену Вацлавом із Олеська думку про порадиність видавання руських текстів латинськими буквами Бельовський підняв і мотивув ширше, не вдаючи ся в міркованя ані про языковий, ані про політичний бік сеї справи. Ту саму думку підняв у слідуочім 1834 р. руський священник Йосиф Лозинський, що помістив у ч. 29 “*Rozmaitości*” з того року (ст. 228—230) невеличку статью п. з. “*O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*” <...> Читаємо у вступі сеї статі ось що: “Маю у себе кілька руських книжок побожного змісту, в яких початок і кінець видерто; вони друковані латинськими буквами і походять, здаєть ся, з дуже давніх часів. Читаючи їх я переконав ся, що букви польського abecadła дуже здібні для відданя кожного руського звука. Подібне переконане витворили в мене також руські пісні друковані польськими буквами та поміщувані від часу до часу в *Rozmaitościach*, *Gazecie Lwowskiej* і

Pielgrzymie Lwowskim na r. 1882. Д. Вацлав із Олеська надрукував багато руських пісень польськими буквами в своїй книжці “Pieśni polskie i ruskie lidu galicyjskiego”, а у вступній розвідці тої книги (ст. 49) заявляє, що кирильські букви “wcieleniu literatury słowiańskiej do ogólnej massy literatury europejskiej głównie na przeszkodzie stoją”. Незабаром по тім прочитав я в часописі “Oesterreichischer Beobachter” із дня 8 грудня 1833 під написом “Literatur” бажане, аби дві заповіджені граматики руського язика взяли собі також і в граматичнім огляді за взір правдиві слова Вацлава з Олеська. Ті уваги при моїм намірі, по змозі прикладати ся до вироблення руського язика, спонукали мене до дослідів і застанови над тим, чи справді не було би добре впровадити польське абеткадо до ново-твореного руського письменства, а наслідком тих дослідів було переконане, що польські букви надають ся найліпше до віддання кожного руського звука, і тому в письмі повинні бути вжиті.

<...> Із сього виводжу, що руський язик, не бувши ще письменним, має свободу вибрати собі таку азбуку, яка була би найздібнійша до віддання його звуків і найкориснійша для його розвою. Таким уважаю абеткадо польське — не латинське, бо хоча польське й латинське має однакові букви, то про те польське має ще письменні знаки ć, ń, ś, cz, sz, szcz, яких не має абеткадо латинське.

Тому, що дотеперішні руські письменники вживали в писаню більше кирилиці, ніж польського абеткадо², порівнюю кирильську азбуку з польським абеткадом, аби показати, о скільки се остатне придатнійше для рущини від першої.

1. Букви, се знаки звуків. Чим коротша їх назва, тим лекше переняти поодинокий звук, який вона означає. З того погляду польське абеткадо перевищає руську азбуку. Бо з назв be, de, wu і т. и., які означають b, d, w, можна пізнати ті звуки, але не так легко можна пізнати правдивий звук назв: б у к и, д о б р о, в і д е (б, д, в), бо в них чути більше ріжних звуків, а ученик певно не легко пійме, котрий звук означає та назва.

² Були одначе, як я сказав на початку, руські книжки дуже давні, друковані польськими буквами, а се доказує, що в давнійших часах уживано для рущини також польського абеткадо. (Увага О. Лозинського).

2. Кирилиця має багато букв різних виглядом, а однакових звуком, прим. **Ѣ** і **З**, **о** і **Ѡ**, **оу** і **Ѹ**, **Ѧ** і **Ѯ**, що утруднює пізнане і множить їх без потреби. *Entia sine necessitate non sunt multiplicanda*. Сего нема в польськiм абецадлi.

3. Деякі кирильські букви мають дwoяке значіне, і відси йде багато неладу в склоненю та спряганю. Адже кождий звук повинен мати свій власний знак, і се знаходимо в польськiм абецадлi. До таких букв належать: **є**, яке часом значить **е** (тебе), а часом **є** (єден, мое); **и**, яке иноді значить **і** (рѸки), часом **і** (имѡ), а часом **и** (роби); **ѡ**, яке часом значить **ѡа** (тѡ), часом **ѡа** (моѡ); **ю**, яке часом значить **ѡу** (люди), **м** [!] часом **ѡю** (мою).

4. Деякі кирильські букви мають нестаточну вдачу, означаючи иноді самозвук, а иноді співзвук, що певно не можна назвати доброю прикметою азбуки. Так прим. **ї** значить иноді співзвук **і** (їама, ІерѸсалим, Їона), а иноді самозвук **і** (низкій, спасеніє). Подібно **и** значить часом самозвук **і** (у), прим. мильї, де перше **и** самозвук, а остатнє (ї) співзвук. Від сеї хиби свобідне абецадло польське.

5. Кирилиця має два знаки, один для мягкой, а другий для твердої вимови; се зовсім непотрібне і продовжає слова (*szyni pisownię rozwlekła*), коли натомісь принявши польське абецадло обійдемо ся одним знаком (') для змягченя. По що маю писати: **гробѡ**, **былѡ**, **коњѡ**, коли можу написати коротше **hrob**, **buł**, **koń**?

6. Руський язык має звуки уживані в польськiм язиці, а невідомі Славянщині; тому кирилиця не має навіть знаків, якими можна-б означити ті звуки. І так не має кирилиця знака на **g**, а про те Русин говорить: *grunt*, *gospodar*, *grys*, *gdycaty*, *nigdy* і т. и.; не має початкового звука **e**, бо приміром коли захочу написати кирилицею оклик **ej**, то вийде **ей** (*jej*). А чистого **e** потребуємо що найменше для чужих слів. Не має також кирилиця знаків на звуки **dz**, **dź**, прим. *dzwin*, *jędza*, *dziub*, *dziura*, бо в церковнім нарiчю вживало ся тільки **звонѡ**, **звукѡ** і т. и. Так само нема знака на **dź**, прим. *siđzu*, *wyđzu*, бо в церковнім нарiчю писано **сѡждѸ**, **виждѸ**. Нема також знака для складу **jo**, бо говорено і писано в старо-славянщині: *zlodijom*, *krajom*. Се дало **о**. Левицькому привід писати **є**. Що правда, польський язык також не має в уживаню деяких знаків, пр. **дѡ**, **тѡ**, **рѡ** і т. и., але чи тяжко ж нам писати **d'**, **t'**, **r'**, коли в польськiй азбуці маємо **ć**, **ś**, **ń** і т. и.? Для наголосу, якого поль-

ське письмо не означає, може нам послужити горизонтальна лінія (—) покладена над самозвуком, яке вже в латинській мові означало місце тону³. Отже можемо писати: mīka (męka) і mikā (mȧka); pīaczu (pīacze) і pīaczū (pīace).

7. Приймаючи кирильську азбуку, потрібно для е і о, що стиснені звучать як і (у), нових знаків, коли натомість у польським алфавіту маємо такі стиснені знаки é і ó (sér, chléb, wół, wóg). Легко отже буде нам писати: méd (читай мід), rék (чит. пік), nés (чит. ніс), bóh (чит. Біг), kóń (чит. кінь), gów (чит. рів) і т. и.

8. Принявши польську азбуку одержимо упрощені форми при відмінах іменників та дієслів. При іменниках мужеських кирилиця має дві форми відміни, одна для твердих укінчень, а друга для м'яких, що веде за собою букви я і ю, пр. голуб, голуба, голубу; риль, рилья, рилью. Коли прийму польське алфавіту, то лишиться лиш одна форма: hołub-a-u, гул-a-u. Так само й для іменників середнього роду з двох форм зробить ся одна: дерево-a-u, з'ялье-я-ю, коли натомість польськими буквами напишу: drzewo-a-u, zile-a-u. Так само й для дієслів із двох форм буде одна, пр. лапаю-еш-е, перу-еш-е; при вживанню польських букв вийде одно закінчене для обох форм: łapaju-esz-e, peru-esz-e.

9. Нарешті з прийняття польського алфавіту впливають великі користи для руського язика. Всі Поляки, що живуть із Русинами, розуміють, а навіть говорять добре по руськи, але мало хто захоче вчити ся кирильської азбуки, аби читати руські книжки. Надто латинське письмо розширене по всім світі, так що польська азбука послужила би для розповсюдження русини між іншими славянськими племенами і влекшила би науку руської мови іншоязичним народам. Уживаючи кирилиці ми мов еґоїсти замикаємо себе в черепащиній шкаралющі перед чужими народами. Надто в способі писання живих язиків ожив би та виробив би ся найскорше також руський язик, а в скелеті мертвого язика, кирилиці, коли не замре, то що найменше не так легко і не так скоро здужає виробити ся.

<...> Тижневик "Rozmaitości", виданий як додаток до урядової "Gazety Lwowskiej", мав як одинокий орган для середньої інтелігенції в Галичині в тих часах багато читачів також серед

³ Властиво означала тільки довготу самозвука. І. Ф.

руської інтелігенції, а особливо духовенства. Тому й не диво, що порушене в тім органі питанє про заведене польських букв для руського письменства мусіло викликати значне зацікавленє в руських кругах і остаточно також прилюдну реакцію. Першим виразом такої реакції була статя Йосифа Левицького, тоді руського пароха у Шклі, яворівського повіту, поміщена в додатку до річника "Rozmaitości" з 1834 р. п. з. "Odpowiedź na zdanie o zaprowdzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego", з датою "Szkło, 1 października 1834". Подаю сю статю в перекладі на нашу мову.

(Т. 114, с. 97—103)

<...> Та прийнявши навіть за правдиву думку автора (що Русини до XIX в. не мали граматик), не виходить із того ще ані те, що руська мова не здібна до літератури задля браку граматики, ані те, що Русинів треба відсудити від їх питомої власности, кирильської азбуки. Адже-ж і Поляки в перед мали красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків. Граматику Копчинського попередили Гурніцький, Скарга, Вуек, Кохановський, Бельський і багато інших письменників т. зв. золотого віку польської літератури. Зовсім природно взірцеві письменники мусять попереджати граматиків, бо їх твори дають приклади та правила складні та плавности язика. Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для інших наук: у перед були народи, держави та правительства, ніж письменники про штуку панованя, адміністрацію, політику та право народів. У перед були суди та вимір справедливости, ніж писані статuti та судові процедури. Опираючи ся на тім, що сказано доси, бажаємо, аби наш реформатор, ідучи за своїм святим покликанєм, зробив ся руським Скаргою, а беручи його за взірець для своїх будучих писань може бути певний, що пізнійше знайдець ся також руський Копчинський.

Його порівнанє кирильської азбуки [з латинкою] дуже упереджене. [Перейду його точка за точкою]:

1. Назва букви не перешкаджає звукови; наука букв, се не те саме, що наука складаня⁴, а в читаню ніхто ще не читав букв по

⁴ Пор. Methodenbuch für Lehre in Trivial- und Hauptschulen. Wien 1832, S. 57, 74. О. Л.

їх назвам. І чи назви польських букв справді найкоротші? *Be, ka, el, cie, gie, jod, wu, iks, upsylon, zet, ziet, źet, es-zet-cezet, es-zet, ceha, e z kreską, o z kreską* і т. и. Грецька та арабська мова, обі високо розвинені, чи мають також прийняти польський альфавет тому, що Греки називають свої букви: альфа, бета, гамма, дельта, а Араби: алеф, бет, джим, лям і т. и. Також і Жиди мають берегти ся, аби й у них не заведено реформи, бо й їх азбука вродила ся також у тім самім первороднім грісі. Зрештою руське *б, д, ж, с* і т. и. звучать у складаню як *b, d, ź, s*, а не як *be, de, źet, es*.

2. Закид, що кирилиця має багато букв ріжних формою а однакових звуком, пр. *Ѣ і Ѣ, Ѡ і ѡ, Ѵ і Ѷ, Ѧ і ѧ* мусимо по просту назвати нестійним. Кожда з тих букв має свій звук хоч подібний, але де в чім відмінний, на що давнійші граматики дуже вважали. Адже й німецька мова має букви *ä, ö, e, eh*; хто би думав, що всі ті букви вимовляють ся так само як польське *e*, той помиляв би ся сильно, бо пр. зовсім відмінно вимовляють ся *Aehre, Ehre, eg, Oehr*. Той сам німецький язик має також букви *i, j, ü, u*, [в яких чути звук *i*, але в кожій відмінно] і букви *s, ss, sz*, в яких також не однаково чути звук *s*. Навпаки і в польськім абецадлі маємо букви ріжних форм, а однакового звука [вже хоч би взяти ріжницю між великими й малими буквами]. *Ergo entia sine necessitate multiplicata*.

3. Буква *и* (*iže*) має тільки один звук такий, як латинське *i* (*tibi*). В початку складу ніщо не стоїть на перешкодї звукови *ї*, та по твердім співзвучі не чути його так добре, бо твердий співзвук міняв би ся на м'який, пр. *ити, gehen, бити, schlagen, быти, seyn*; отже в тих словах писаних польськими буквами й мало би двояке значіне, раз як *i*, другий раз як *y*; вимовляти *и* як *ji* зовсім фальшиво. Ми русини вимовляємо: "дай имъ воды" як "day im wody". Є у нас у середині слова значить *i* вимовляеть ся як *e*, а на початку додаеть ся йому для більшої звучности в вимові м'яке *j*, яке давнійше зазначувано буквою *ѣ*. Бо се властивість руського слуху, що *e* на початку складу звучить йому неприємно. Коли-ж у чужих словах або іменах власних доконче треба вжити на початку звука *e*, пишемо (властиво пишуть Росіяни. *І. Ф.*) відвернене *э*. Одним словом, кирильська азбука може задоволити всяке бажане і передати докладно звуки кожного язика. Що до букви *e*, то Поляки вимовляють її двояко. В слові *ciele* на кінці *e* вимовляеть ся як звичайне *e*, але пишучи "z tém

cięciem” буква е вимовляється в слові тём як у, а не як е; надто мають Поляки ще букву ę для вираження носівки, отже ся одна буква має у Поляків не дwoяке значінє, як у Русинів, а трояке. Як би я хотів нудити читача такими елементарними спорами, то навів би подібні виводи також що до букв Ѧ і ю, та на думку нашого автора все те, що знавці наводять як добру прикмету руської азбуки, треба вважати наганим.

4. Кирильські букви статочнійші від латинських. Адже читаємо Ієрусалимъ (Ijerusałym), Іона (Iona), але не пишеть ся іама, тільки іама. Ї ріжнить ся від и півмісяцем на версі, що називається слитная. А коли ріжнить ся зверхнім виглядом, то ріжнить ся також звуком. Яка-ж тут хиба? Польське j, якого дехто вживає на початку складу, ріжнить ся звуком від кінцевого j або y, що відповідає руському й. Навпаки, в польській азбуці деякі букви зовсім нестаточні. І так буква і значить самозвук, співзвук і знак змягчення (ь), буква у значить самозвук і співзвук. Прим. у словах “bielizna moja” перше і означає змягченє (ь), друге самозвук, а третє відповідає букві j. У слові “gossyuskiey” перше у самозвук, друге й третє співзвук (j), — бодай так пишуть многі польські письменники, в тім числі й сам Копчинський.

5. Кирилиця має знаки для м'якої й твердої вимови (ь і ъ), дуже потрібні, бо вимова співзвуків буває значно відмінна в міру того, чи при котрім стоїть ь або ъ, або нема жадного з тих знаків. Добровський уважав зайвим тільки ъ. Та припустім, що й справді Русини викинули би ті два знаки, хоч я сумніваю ся в тім знаючи їх нехїть до всяких новинок, а надто маючи в своїй графіці ерчик і паєрчик (⁷), — чи-ж впливає з того, що треба закинути й усе кирильське письменство?

6. Руський язык має свої знаки на всі звуки, які наукою признано в письмі. Має також м'яке г і тверде г, відповідне польському g, і то тільки в чужих словах, які Поляки переняли від Німців і уділили тутешнім Русинам. Слово нігди польське, а не руське; Русин толкує його: никогда, ніколи. Про букву є була вже мова висше під 3. Знаків на dz, dź, dż не мають Поляки так само як і Русини, і ніколи ще не відчули їх потреби. Ті звуки мають по дві букви також і в інших языках. Слова jędza, dzwón, dziób (не dźub), dziura (не dźura, як пише автор), усі польські, а не руські. Русин каже звонь або у діалекті звін, далі зьобь від зьобати, або зьоб, дира і т. и.

Признає сам автор, що польський язик не має в уживаню деяких звуків властивих руському, як ось: дь, ть, рь; тому радить означати їх апострофами d', t', r'. І чи не буде се натяганем польського абецадла, аби ним конче писати по руськи? І як буде читати Поляк, не маючи в своїм язиці відповідного звука і не знаючи, чи при такім значку треба голос змяхчити або заострити, скоротити або продовжити? І що казати про лїнійку (—) над буквою, яку Поляк і кождий необізнаний із латинським язиком признає за дивогляд, бо не стрічав її ніколи в своїх книжках?

Польський язик, а властиво польська графіка не має букв також на інші звуки: sz, szcz, cz, ch і мусить там уживати двох, трьох або чотирьох букв, де Русин уживає тільки одної. Вже муж незрівнано заслужений у Славянщині Й. Добровський відчув сю хибу в своїй книзі "Institutiones linguae slavicae, Vindobonae 1822"; кілька разів приходило йому писати імена власні, в яких трапляють ся ті звуки, він між латинські букви мусів класти також руські, бо в латинських не ставало йому знаків. Склад jo, що приходить тільки в простій мові, можна означити знаком ё, а як би хто впер ся доконче й хотів писати так, як говорить ся в декотрих сторонах, то йдучи за прикладом Сербів можна в складі jo для відріжнення від ю писати латинське j (злодѣjomъ).

7. Русини перед 9-ма віками прийняли кирильську азбуку⁵, то й як же можна думати й писати: "приймати для ё стисненого ъ, а о (on)", яке в деяких словах малоруської мови звучить як німецьке ü або французьке u. Сей звук легко означити двома точками над о, прим. рөвь, грөбь, көнь, що не робить ніякої трудности. Великорусови також зрозумілі ті слова, але котрий Поляк або Русин може написане латинськими буквами méd відчитати як мѣдъ (mid) або Воh як Бөгъ (Bih)?

8. Принявши латинський альфавет не здобудемо упрощеня форми при відмінах іменників та дієслів, бо-ж буде все таки

⁵ Що язик і правопис у богослужебних книгах у давніх часах називано не славянським, але руським, доказує угода між Швайбольдом Фіолем і Рудольфом Борсдорфом із р. 1491 на різанє руських букв для напечатаня Октоїха, заключена німецькою мовою перед краківською міською радою і поміщена в книзі Н. S. V a n d t k i e, *Historia drukarń krakowskich*, с. 135. Ті букви названо там "rewssische Schrift". У старих писанях скрізь уживаєть ся прикметників "rewssisch, reussisch", rossisch або russisch, що все на одно виходить, а форми ruthenisch, rusnaisch, język rutheński, се плоди фантазії пізнійших часів. О. Л.

прим.: *zwon-a-u*, *koń-ia-iu*, *ziat'-ia-iu*. Пощастило авторови навести слово м'якої форми з укінченням на *l* (*gyl*), по яким у польському не пишеться *i*, але інакше виходить при словах, що кінчаться іншими співзвучками, як *n*, *t*. Так само при іменниках середнього рода з двох форм не зробить ся одна, прим. *derew-o-a-u*, *imie-nie-ia-iu*, *żytie-ia-iu*. Про дієслова сказано вже вище під 3, де була мова про *e*.

9. Нарешті приймаючи польський алфавет доходимо в руській мові до великих недокладностей. Хто потрафить розрізнити ось які слова: *im* (ѣмъ, *ich esse*), *im* (имъ, *ihnen*), *kiń* (кинь, *wirf*), *kiń* (кѡнь, *Pferd*), *nis* (нѣсъ, *er trug*), *nis* (нѡсъ, *Nase*), *rik* (рѣкъ, *er sprach*), *rik* (рѡкъ, *das Jahr*), *rik* (рѣкъ, *der Flüsse*), *koły* (коли, *wann*), *koły* (колы, *die Pfähle*), *koły* (коли, *stehe*), *braty* (брати, *nehmen*), *braty* (браты, *Brüder*) і т. и.? І хто може передрукувати всі руські книжки латинськими буквами, аби й Поляки могли їх читати?

(Т. 114, с. 104—108)

<...> З тих отже причин ми Русини повинні й далі писати так, як писали наші прадіди. А коли кому ходить о те, аби його руські книжки крамарі по відпустах скоро розпродували, то може піти утертою дорогою, але в такому разі раджу йому писати зовсім на польський лад, бо коли самозвуки понатягає павзами, а співзвуки понаїжує крисками, то може бути певний, що заробить так, як Заблоцкий на милі.

Шкло дня 1-ого жовтня 1834.

(Т. 114, с. 109)

<...> В азбучнім спорі 1833—5 рр. занадто загально говорить ся про кирилицю як якусь одностайну і скрізь обовязкову, а для ока неприємну азбуку. Супроти сего не треба забувати, що найдавніші пам'ятки старо-руського письменства з князівських і пізнійших часів були писані переважно дуже гарними та приємними для ока буквами, а руські букви подібні до пізнійшої гражданки являють ся ще в XVI в. в венецьких друках Божидара Вуковича та в малочисленних римських друках хорватських памяток. Так само скоропис із давніх часів виробляв ся незалежно від кирилиці, під впливом грецьких та латинських букв, і осягнув у прописних взірцях ("форшріфтах", як називано їх тоді з німець-

ка) руського письма, публікованих за австрійських часів дуже гарні й каліграфічні форми. Все те значно змінює питане про практичність і потребу заведення кирилиці до руського письменства, поминаючи вже те, що в 30-их рр. мин. віку руським письменникам не снила ся ще можливість заведення фонетичного правопису до руського письменства, яка зробила руське письмо здібним до віддання всіх звуків руської мови і навіть усіх діалектичних відтінків, а з другого боку поклала виразні межі всім заходам польонізаційним та об'єднательно-русифікаційним, які при помочи азбуки хотіли фальшувати руську мову на користь вимріяного єдинства “малоруського” та “великоруського” нарічій. Так само не почували ще тодішні наші письменники всего богатства та ріжнородности нашого старого письменства, того доси ще невичерпаного скарбу, якого не заступить нам ніяке чуже письменство і яке сміло можемо вважати тривкою основою культурного та духовного розвою нашого народа.

(Т. 114, с. 115—116)

<...> Десятилітє 1849—1859 у памяти значної части нашого народа живе й доси під назвою “тісних років”. Се були часи не тільки політичної реакції після бурливого 1848 р., але також часи елементарних нещасть та тяжкого переходу в суспільних відносінах по знесеню панщини.

(Т. 115, с. 131)

<...> Що приніс галицьким Русинам 1848 рік?

На се питанє відповім показом на такі події та документи. Поперед усього приніс їм розбудженє — нехай і так, що лише в верхах суспільности — політичної думки, основаної на почутю національної свідомости та відрубности, поперед усього від Поляків. <...> Для початку руського політичного руху в р. 1848 я користую ся оповіданєм о. Алексія Заклинського, одинокого сучасника тих памятных подій, що полишив про них досить просторе оповіданє⁶. Подаю його тут у перекладі на нашу мову з деякими скороченнями.

(Т. 115, с. 134)

⁶ Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ. Изданіе редакціи “Черв. Руси”. Львовъ 1890, ст. 38—45.

<...> Далі доказував я історією, що наша мова не є й ніколи не була нарічем польського язика, що вона так само, як і наш руський народ, самостійна та відрубна, має своє 1000-літнє письменство і вживала ся також в урядових актах та документах за часів руських князів і навіть під панованем польських королів. <...> Нарешті я підніс, що ми не боїмо ся германізації, а боїмо ся польонізації, що забрала нам наших вельмож, бояр, графів та князів, а від якої спасла наш народ тільки наша руська церков.

<...> Першим документом того нового політичного життя, що почало ся тими інавгураційними зборами, було “Прошеніє Р҃ского народа въ Галициі черезъ р҃ски Єго Превосходительства Графа Францѣшка Стадіона г҃бернатора галицкого Єго Величеств҃ Император҃ и Царю Фердинанд҃ поданое” <...> подаю тут із нього дещо найважнійше нашою новочасною мовою.

“Ваше Величество!

<...> Далеко більша половина жителів Галичини — Русини. Вони — галузь великого славянського роду. І ми мали колись своїх власних родимих князів із покоління св. Володимира. Коли ті вимерли, втратила наша люба вітчизна свою самостійність у другій половині XIV в. Ся страта, а ще більше пізнійші політичні бурі, опустошеня, переслідуваня за віру та упослідженя, що тягли ся майже 400 літ, були причиною, що ми втратили нашу шляхту, того природного заступника народу, мало що не до одного. Та ядро народу — руський люд у всіх тих політичних та релігійних бурях лишив ся сильний і непорушний, заховав твердо свою мову й письмо, свої звичаї та обряди проти всіх ворожнеч насилля й часу, і передав нам віру батьків і народність як одинокое дороге добро, що спасло його у всіх тих бурях. А наш святий обовязок ту передану кождому щирому Русинowi дорогу народність вірно берегти й невщерблену передати її також своїм потомкам. У тім намірі удаємо ся до престола В. В. [Вашої Величності. — Упор.] з найсильнійшою надією і просимо також нас, як і всі інші народи австрійської монархії, всемилостивійше обняти тою самою любовю та вітцівською ласкою, і наші права для охорони нашого обряду та нашої народности, надані нам всемилостивійше від славнопамятних предків В. В. потвердити і проти всякої напасти боронити та заступати”.

<...> На се подане львівських Русинів одержала Руська Рада⁷ цісарську відповідь, написану в Відні дня 9 мая 1848 р., підписану міністром Піллерсдорфом, якої німецький текст літографований маю перед собою. Відповідь адресована “An die ruthenische Verammlung in Lemberg”; подаю з неї також найважнійше в перекладі на нашу мову.

<...> Що до першої точки цісарське рішене дозволяє на заведене руської мови у всіх народніх школах тих громад, де переважає руська людність, із тим застереженем, аби в громадах, де переважає польська людність, задержано польську викладову мову. <...> “Тому, що руська мова на теперішнім ступні свого розвою не надаєть ся ще вповні до викладаня найбільшого числа наукових предметів, висловлене в петіції бажане, аби в округах заселених Русинами також у висших школах розришити права руської мови при навчаню відповідно до інтересів руської людности, полагоджуєть ся так, що в висших школах руської части краю поперед усього основана буде катедра руської мови, аби дати руським студентам можливість навчити ся своєї рідної мови, і таким способом причинити ся до розвою тої мови”.

(Т. 115, с. 136—140)

<...> У початку мая 1859 р. появила ся в Відні брошура п. з. “Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Joseph Jireček. Wien. Aus der kaiserlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859, формату великої вісімки стор. 5—60. Тільки зі слів “im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht”, та з того, що брошура вийшла з урядової друкарні, можна догадувати ся про її урядовий характер. У самім тексті нема ані слова про причини, які спонукали її автора зайняти ся справою переміни руської азбуки в Галичині, ані тим менше про причини, які спонукали ц. к. міністерство віроіповідань та наук поручати се

⁷ Руська Рада (Головна Руська Рада) — українська політична організація, заснована у Львові 1848 р. для оборони прав українського народу в Австрійській імперії. Головна Руська Рада відстоювала, зокрема, право вживання української мови в школах та установах півавстрійської України. — Упор.

діло чоловікові чеської народности, без означеного урядового характеру.

<...> Брошура Йосифа Їречка розпадається на чотири часті:

1. Gründe, welche dafür sprechen, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben (ст. 6—18). 2. Uebersicht der Versuche, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, und Würdigung derselben (ст. 19—36). 3. Entwurf einer ruthenischen Orthographie mit Anwendung lateinischer Schriftzeichen (ст. 37—48). 4. Proben der beantragten Orthographie (ст. 49—60). З огляду на її урядовий характер годить ся придивити ся ближше поперед усього першій часті, себ-то мотивам, які склонили австрійське міністерство при помочи одного відпоручника без означеного урядового характеру підіймати в однім короннім краю бучу, що грозила дуже поважними наслідками, далеко не азбучної, але високо політичної натури.

Їречек розпочинає свій виклад короткими афористичними тезами, які подано тут у дословнім перекладі.

1. Про відносини руської мови до інших славянських панували аж до найновішого часу найріжніші погляди. Від хибного розуміння не свобідні були навіть Русини.

2. Церковно-славянський язик, а власне парість старо-славянського, вироблена під впливом російського та руського, якою написані церковні книги, вважала ся довгий час також авторами руських граматик за властиву руську мову, до якої людовий діалект відносить ся лиш як вульгарний, для літератури непридатний говір.

3. Під впливом церковно-славянської виробила ся знов російська письменна мова. Тому що вона легко зрозуміла Русинам освоєним із церковно-славянською мовою, вони привикли в руській мові бачити тільки нарічє російської.

4. Нарешті й Поляки иноді вважали руську мову, близько посвячену з їх мовою, нарічем своєї.

5. Ті ріжні погляди впливали, розуміється, на писання Русинів. Одні писали по церковно-славянськи, другі по російськи, треті по польськи. Руська мова була занедбана і виявляла ся лише в тім, що Русини пишучи по церковно-славянськи, по російськи або по польськи, примішували більш або менше рутенізмів.

6. Тільки білоруський язик, у многomu змодифікований руським, здобув собі в XIV, XV і XVI вв. самостійне значінє, зробивши ся урядовою мовою в литовський державі.

7. Властиву руську мову почали аж у початку сего (XIX в.) вводити до літератури деякі письменники в (російській) Малоросії, а за їх прикладом пішли пізнійше також австрійські Русини.

8. Між славянськими лінгвістами був першим Міклошіч, що признав руський (малоруський) язик самостійною мовою і в своїй порівняній граматиці (славянських язиків) указав їй рівнорядне місце між славянськими язиками (ст. 5).

(Т. 116, с. 87—89)

<...> Нарешті доходить автор (ст. 16—18) до найважнішої точки. “Кирилиця — каже дехто — се палядіом руської літератури. Вона стоїть на ній, а усунене кирилиці грозить небезпекою, що руське письменство втопить ся в польським”. На сей дуже важний закид автор відповідає дуже делікатним питанем: “Чи Русини можуть повірити, що австрійський уряд допустить, аби руський народ був утисканий на користь польського, що було би рівнозначне з загладою руської літератури? За чиєю підмогою і під чиєю охороною підіймаєть ся так гарно розцвітаюче руське людове шкільництво? Хто піддержує плеканє руської мови в гімназіях та на університеті в Галичині? Від коли почав ся зріст руського письменства?” На всі ті питання автор вважає зайвим давати відповідь, хоч на всі ті питання безсторонній історик мусить відповісти, що австрійське правительство в першій половині XIX в. у всіх тих проявах не мало ніякої заслуги, ніякої ініціятиви, і де тільки могло, ставило найріжнійші перешкоди розвоеви руської мови та народности. Дуже наївно виглядає те, що говорить автор зараз далі: “А Поляки зі своєю богатою літературою, якій відносини запевняють широкий круг читачів також між Русинами, якої користі можуть вони ждати від того, аби Русини покинули розвивати свою рідну мову? Часи, коли були причини бояти ся таких змагань, очевидно минули і не вернуть більше ніколи”. Очевидно автор тих слів не мав понятя про те, що робило ся в тім часі в Галичині для пригнобленя рущини і піднесеня польщини.

<...> Оглядаючи сей матеріал зібраний у брошурі віденьського урядника, маєть ся вражіне, що зібрав його чоловік досить фаховий і при тім такий, що бував у Львові і займав ся там науковими дослідями навіть у таких не легко доступних місцях, як бібліотека василіянського монастиря. Так само наукове мотивованє проекту переміни кирилиці на латинку, хоч і не стояло на

висоті тодішньої науки, все таки свідчить про досить глибоку знайомість славянських язиків, а особливо галицько-руських та польсько-руських відносин. Усе те насуває думку, що по за фірмою Йосиф Їречек криється якась таємна та значна сила, що вважала потрібним не виступати явно.

Властиво найважніша в брошурі часть третя, проба руського правопису з ужитом латинки. Автор просторо мотивує свій проєкт лінгвістичними доказами та порівняннями, але остаточно основує його не на польським, тільки на чеським правописі. Сей правопис, якого творцем можна назвати Яна Гуса, справді має високі прикмети науковости і вживається тепер загально європейськими лінгвістами та іншими вченими для транскрипції славянських слів. Яке значінє міг мати сей проєкт для Галичини і спеціально для Русинів у ту пору, побачимо далі.

(Т. 116, с. 94—96)

<...> брошура Їречка вийшла з друку в перших днях мая 1859 р. і не пішла в книжкову продаж, а була трактована як довірена урядова публікація. Розуміється, правительство подбало про те, аби в пресі не було про се ніяких згадок.

<...> Коли й як відгукнула ся відомість про те, що робило ся в Відні, в ріжних кутах Галичини, маємо деякі свідоцтва в листах до Я. Головацького. Ось що писав до нього д. 3 червня 1859 р. І. Гушалевиц: “Ужасна вѣсть объ наслыханомъ, даже въ варварски времена насилію на наши священныя письмена молнією пронеслась помежь наше духовенство й народъ еще 6 (8) мая. Всѣхъ сердце запеклося кровью”. Наводжу далі нашою мовою: “По кількох днях повторила ся та сама вість із додатками, що наші радо гнуть свої плечі під чуже ярмо. Сьогодні почувши (писав д. міністеріяльний радник до Станіслава), що проєкт заведеня чужих букв походить від Чехів, ми почули полекшу: що буде, най буде, аби лиш наші не брали участи в тім святотатстві.

<...> Додаю отсей галицько-руський вірш, що ходить між нами:

Най швець держить ся свого копита,
Аби подошва гладонько пришита;
Коваль най держить кріпко за кліщі,
А кравець сидить при своїй иглі!

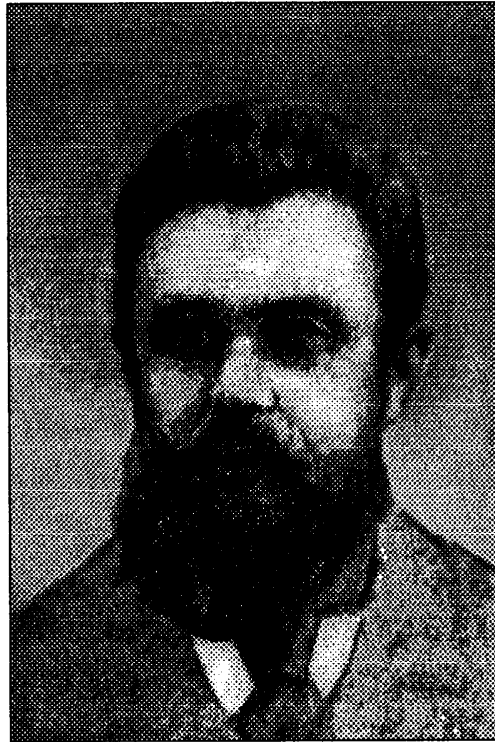
Кождий най буде майстром на своїм!
Як кого зловлять на ділі чужім,
Скажуть всі люди: “Дивіть ся, дурак,
Замісь зеліза верг в огонь ходак;
Замісь кліщами брав огонь шилом!”
Така то біда зо свинським рилом.
Най-же Їречек в своє чеське пиво,
А не в наш медок пхає своє рило;
Бо його рило приберем в ходак;
Скажуть Славяни: “Їречек дурак!”

(Ст. 450—51).

(Т. 116, с. 122—124)

Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // ЗНТШ. — 1913. — Т. 114, кн. 2. — С. 81—116; Т. 115, кн. 3. — С. 131—153; Т. 116, кн. 4. — С. 87—125.

Володимир НАУМЕНКО
(1852—1919)

Педагог, філолог, публіцист, етнограф та громадський діяч; редактор і видавець журналів “Киевская старина”, “Україна” та ін. Член Центральної Ради, міністр освіти в уряді гетьмана П. Скоропадського (1918). Автор численних статей із проблем української мови.

У праці “Загальні принципи українського правопису” (1917) В. Науменко здійснив огляд історії формування української орфографії, подав детальну характеристику історико-етимологічної та фонетичної (драгоманівка, кулішівка) правописних систем. Останні В. Науменко вважав найбільш адаптованими для української мови, тому його рекомендації стосувалися насамперед удосконалення зазначених правописів.

ЗАГАЛЬНІ ПРІНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО¹ ПРАВОПИСУ

Настав той час, коли на Україні почнеться освіта дітей, та і всіх людей на своїй рідній мові. З самого початку треба-б подумати про те, щоб широко поставлене письменство, а разом з тим і грамота людей, були з'єднані з загальним принципом, який завжди був головним в Україні, а тепер ставиться на прапорі, як лозунг, — се *демократизм правопису*. Не треба в сім разі іти слідом за правописами других народів, особливо західної Європи, де ми бачимо в правописах англійському, французському принцип аристократизму: правопис у сих націй, видержаний на принципі історичному, або етимольогичному, більш-менш науково-послідовний, але має характер жречеської науки, яка для людей простих з'являється мало зрозумілою. Навчитися грамотно писати по-англійськи — се не аби-яка наука. Далеко простіші правописи — німецький та російський, де більш ваги дано фонетичному принципі, хоч плутанина фонетичного принципа з етимольогичним і тут завдають не мало лиха з грамотністю людей: вже одно *ѣ* (російське *є*) ціла мука для учнів. А між тим ми живемо в такий час, коли грамота для людей — не розкіш, а перша потреба. От через що, заводячи тепер широко освіту на Україні, треба зразу установити таку правописну схему і такий алфавит, щоб забезпечити легку дорогу до того стану, який дає титул — *грамотний чоловік* в широкому значінню, себ-то: що він не тільки читає і пише, але пише без помилок. На своєму віку я перечитав тисячі усяких рукописів сучасних українців — і малоосвічених, і людей великої освіти; де-не-де попадався мені текст, написаний послідовно, якої-б правописної схеми не додержувався чоловік, а далеко значна більшість пише так, що тільки і можна сказати: “безграмотно”. Назбирайте і тепер десятків-другий освічених українців і загадайте їм написати диктант стрічок в 20—30, — побачите, який вийде результат. А що-ж буде з дітьми, коли почнуть вони вчитись по школах, додержуючись тих трудних правописних правил, які тепер іноді вживаються у письменстві. Через се я й радив-би зараз-же українським інституціям освітнього характеру, але не виключно фаховим фільольогам, працювати над виробкою яко мога просто і послідовно складеного алфави-

¹ Мені здається помилкою писати в слові Україна *ї* (*ї* = *йі*), бо вимовляється воно з гострим *і*, а йотована вимова чується тільки тоді, як хто наумисно усилюється так сказати.

ту та над постановкою головніших принципів правописних правил, не ганяючись за дрібницями, ні фонетичними, ні етимольогичними.

Зовсім не претендуючи на те, що той проект правописний, який я зараз маю докласти шановним читачам, видержує сильну критику, я тільки хочу показати, на яких принципах, по моїй думці, треба утворити український правопис.

Першим принципом писання, який найбільше дає гарантію уберегтися од “безграмотности”, мусить бути принцип фонетичного письма, себ-то: кожна літера мусить послідовно означати те, що чується вухом. Звичайно, тут ми маємо на увазі ту центральну літературну українську мову, яка завше мусить бути якимсь осередком між українськими діалектами, через що в сій літературній мові неможна кожному, покладаючись на свої діалектичні окремоти, писати тільки так, як диктує йому його вимова. Що-ж може тут бути корективом? Тільки додатковий принцип: там, де вагається фонетика, там, де у вимові не чується зовсім виразного згуку, треба додержуватись етимольогії, але не ганяючись за фонетичними дріб'язками.

На протязі усього 19-го віку українська письменність дала чимало зразків правопису, починаючи од послідовно-фонетичного принципу і кінчаючи зовсім етимольогичним. Не маю потреби передивлятися тепер всі сі проби правописні, хоч вони і дуже цікаві, а зупинюсь тільки на двох крайніх.

Дуже відомий в науці наш українець Михайло Максимович, з щирою українською натурою, але з політикою як мога більшого єднання з Росією, ще в 20-х роках 19-го віку утворів чисто етимольогичний правопис, думаючи, що сим способом легко прилучити до читання українського тексту росіян, які, не вимовляючи слів як слід по-українськи, очима можуть зрозуміти мало не все те, що читатимуть. Для сієї мети він поклав, напр., правило, що в словах, де чується українське *i* (гостре), пишеться або *ѣ* (вѣтер), або *ѡ* (вѡнь), або *ѣ* (нѣсь), або *ѡ* (конѡ), навіть *ѣ*, *ѡ* (краѣ, замуж). Взагалі Максимович додержувався писання по-російськи, і тільки в поясненнях до нього він показував, як треба вимовляти по-українськи, напр.: зѣльѣ=зілля, рятовавъ=рятував. Нема чого й казати, що сей правопис був, так би сказати, ком-

промисний: коли в школі і у всій освіті на Україні була тільки російська наука, то здавалось Максимовичеві, що буде зручніш українцям читати друковане на своїй мові, коли вони побачуть ті-ж самі літери, що і в російській книжці, вимовляючи тільки по-своєму, а росіянам буде зрозумілим надруковане по-українськи, бо вони будуть текст читати, наче російський. Видно зразу, що українцеві можна навчитися писати правильно сим правописом, тільки пізнавши добре російську мову, бо своя рідна вимова зовсім не показує, яку літеру треба писати в слові, наприклад, *налітає* — *налѣтає*. Не глядячи на те, що сей правопис, зовсім незручний для українців, як далекий од їх фонетики, не мав ніякого поспіху в російській Україні, де він має хоч який-небудь резон, — не глядячи на се, кажу, його приняла до себе Галичина, і там сей правопис панував доволі довго, аж поки в 70-х та 80-х роках не став пересилювати його правопис фонетичний, через що в Галичині пішла була боротьба між *фонетиками* та *етімольогами* мало не така-ж гостра, як колись була в московщині між православ'ям з двохперстним і трьохперстним хрестом. В останні два десятки літ в Галичині зовсім взяв гору фонетичний правопис, основу якому дали принципи правописів в Україні російській, найбільш яскраво вироблені П.А. Кулішем, через що сей правопис часто прозивають *кулішівкою*. Але до сього правопису я вернусь ще потім, а тепер зупинюсь на повній антитезі правопису Максимовича — на чисто фонетичнім правопису, який иноді називають *драгоманівкою*, а також і *герцеговинкою*. Остання назва і єсть основа сього правопису, але вона вимагає історичної справки.

В 1876 році в Києві серед громадян з'явилась думка поспішити з роботою над виданням українського словника, над яким давно вже працювали молоді робітники, найбільш студенти, під доглядом і по програмі П.І. Житецького. Порішивши, що ся остання робота піде собі повагом далі, не дуже величкий гурток, на чолі якого стояли В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, В.Л. Беренштам, А.І. Лоначевський², хотів скласти яко мога швидче, як тоді казали, українського Рейфа. Перш усього почали виробляти правопис і зупинились на думці послідовного фонетичного право-

² Співчлени київської "Громади" та Південно-західного відділу Російського географічного товариства, що було засноване з ініціативи "Громади" з метою ведення й популяризації українознавчих досліджень. — *Упор.*

пису. Сей правопис, а також і увесь метод роботи (зовсім, правда, не науковий, бо навіть бальотировкою рішалось питання про те, чи годиться слово для словаря, чи ні), звичайно викликали протест з боку П.І. Житецького, яко фільольога, і він, жартуючи, обізвав наш гурток *герцеговинцями* (бо саме тоді почалось повстання в Герцеговині проти турків) за те, що ми з такою справою, як словарна робота, обходились революційним методом. З того часу і пішла назва *герцеговинський словарь, герцеговинський правопис, або герцеговинка*; з того часу і П.І. Житецького почали прозивати *султаном*, звичайно, в дружнім колі пріятелів його самого. Правопис сей довго держався в роботі по словарю, але нарешті його мусіли замінити другим, як перемінили і увесь метод роботи³.

Незабаром після того, як почалась робота над словарем, мусів виїхати за кордон М.П. Драгоманов в 1876 р., де і розпочав видання “Громади” і інших своїх праць сією самою герцеговинкою, через що і прозвано правопис сей *драгоманівкою*⁴. Як би не те, що сей правопис дуже не економний і трошки незграбний, то його можна було-б вважати за самий послідовний фонетичний, через те, що він найбільш дає гарантію грамотного писання. Найвиразніше прінцип сього правопису виявляється в системі голосних згуків або самозгуків. Голосні згуки ідуть по такій таблиці:

а	е	и	і	о	у
Сі згуки, крім <i>и</i> , можуть йотуватися, себ-то:					
йа	йе	йі	йо	йу	
(йаблуко,	моє,	йїхати,	йолоп,	йушка).	

Вже з сього видно, що при навчанні грамоти ви маєте змогу зовсім уникнути од нових літер *я, ю, є, ї*, а показати тільки природу *й* (*j*); найголовніша-ж користь сієї системи — се послідовність, яка зовсім пропадає, коли ви мусите через щось научати дітей, що *йо* треба писати двома літерами, а *я, ю* — однією.

До сієї-ж системи дуже льогично пристосовується і наука про суголосні згуки, або напівзгуки, себ-то: суголосні можуть бути

³ Се і єсть той словарь, що виданий був “Кіевской Стариной” під останньою редакцією Б.Д. Грінченка.

⁴ Сей-же правопис і я взяв за основу в моїй невеличкій роботі “Обзорь фонетич. особенностей малорусской рѣчи”.

або тільки *твердими* (б, в, м, п, г, к, х, ж, ч, ш, щ), через що вони просто зливаються з голосними (ба, бе, би, бо, бу), і навіть з дуже гострим *і* (бі, ві, мі, пі, гі, кі, хі, жі, чі, ші, щі); всі останні суголосні можуть бути і *твердими*, і *м'якими*, через що до м'яких прикладається *м'який знак* (ь): д—дь, з—зь, л—ль, н—нь, р—рь, с—сь, т—ть, ц—ць. Коли треба злучити твердий суголосний з голосними, то їх рядом і ставлять (да, зе, ли, ні, ро, су, та, ца); коли-ж треба злучити з голосними м'який суголосний звук, то так треба і писати (окрім *и, і*; при першому з них не може стояти м'якого, а при другому — усякий суголосний стає наче трошки ум'ягшеним) — дья, зья, лье, ньу, рьо, сья, тьу, цьо. Хто вчив дітей грамоти російської, той добре знає, що найтрудніше дається зливання суголосних з *я, ю, е*, при чому в російській грамоті нема ніякого клопоту з *е, ѣ*, які вимовляються однаково м'яко, а в українській треба додати ще зливання з *є*. При сказаній вище системі писання, прийдеться дітям тільки показати різницю між твердим суголосним і м'яким — і тоді зливати з голосними і ті і другі звуки.

Як легко додержувати правопис при сій системі, видно з такого зразка.

Ишли дорогою дьадько з своейу донькоюу. Назустріч йім йіхала тітка з дітьми. Маньусінький цуцик біг за возом, все поглядаючи на своїх хазьайнів.

Я вище вже сказав, що се дуже неекономний метод, бо багато доводиться писати літер, — так в сих стрічечках зайвих літер 13. Се одно вже робить усю систему незручною, бо багато часу виходить на писання, багато зайвого паперу затрачується на друк книжок, багато зайвих грошей приходиться платити в типографію за набірання тексту.

Треба шукати найліпшого виходу з сього становища, себ-то: треба яко мога більше додержати послідовність фонетики, а через се легкість наочання дітей, і разом з тим економію міста, часу і грошей. До сієї середини і підходить вище згадана *кулішівка* з де-якими додатковими поправками.

Щоб уникнути од зайвого писання літер, виробляються нові літери, або нові значки, для умовного розуміння йотовки голосних і ерації (ум'ягшення) суголосних звуків: *йа=я, ньа=ня*. Але тоді треба видержати сю систему до кінця, чого і не робить сучасний український правопис [!]: він так-сяк видержує *я, ю, є* (*йе, ъе*), гірше *ї* (*йі*), і зовсім не видержує *йо, ъо* (*його, нього*).

Почну з того, що є дуже незручно пишеться; особливо великою (прописною) літерою (Еге! Ех! — Єдваб, Єднати); *ї* — ще більш незручно писати, ставлячи аж дві цяточки, які в друку дуже часто не виходять; що-ж до *йо*, *ьо*, то не варто замінити їх російським *ё*, бо се вже зовсім умовний знак. Краще всього і послідовніш всього було-б скрізь умовитись ставити над голосними згукми лежачий *й* (—), і тоді виходило-б, що і *йотація*, і *єрація* означалась-би однаковим *й* (—). Боюся я того, що давня традиція писати *я*, *ю* не дозволить перейти до сього новшества, через що я не стою дуже на одміні їх; але мені здається, що *є*, *ї* — такої давньої традиції не мають, і слід було-б їх, злучивши з *о*, підвести під одну лінію, се-то провести паралель: *е—е* з тіре над ним (і для *йе*, і для *ье*), *і—і* з тіре над ним (тільки для *йі*), *о—о* з тіре над ним (і для *йо*, і для *ьо*). Вигода од сього така: 1) для дітей — льогична послідовність, а через те і легше розуміння; 2) легше і виразніше писати і друкувати тіре (—), ніж [!] дві цятки (..); 3) тіре (—) можна дітям пояснити, як лежачий *й* (славянський *і*). Се тільки наша звичка до всякої традиції робить те, що якомсь ніяково побачити уперше слово не так написаним, як ми звикли; а чим гірше буде написати *ого* (з тіре) замість *його*, *лodu* (з тіре) замість *льоду*, *іхати* (з тіре) замість *їхати*, *едваб* (з тіре) замість *єдваб*? Або чим трудніше написати *зыхати* (з тіре) ніж [!] *зыхати*, *бье* (з тіре), ніж [!] *бье*, *ьо* (з тіре), ніж [!] *вйо*? Краще всього видно, до чого доводить непослідовність правопису, з того зразка, який виявляється в російському писанню: треба написати *йож* — пиши *ёжъ*, треба написати *майор* — пиши *маіоръ*, треба написати *район* — пиши *раіонъ*, треба написати *бульйон* — пиши *бульонъ*. От і розбійрайсь дитина в сих правилах!

Як що кохання традицій візьме верх, то нехай вже зостається та система в голосних згукмах, яка тепер найбільш вживається у нас на Україні, навіть з виключними написами *йо*, *ьо*, при поруч написаних *я*, *ю*, *є*, *ї*. Але безумовно треба зрестися того писання, яке вживається в Галичині і подекуди в нас: се писання після суголосних *ї*. Нема чого й казати, що для такого писання єсть резон і збоку етімологичного, і навіть трохи фонетичного, але се останнє так невиразно почувається, що треба мати дуже тонке вухо, щоб почути різницю у вимові *дім* і *діло*. Як що завести сей спосіб писання, то доведеться дітей навчати цілого ряду правил, які стануть зрозумілими тільки при поясненнях етімологичних

та ще й методом порівняючої фільольогії. Дам кілька зразків, беручи їх з книги Мих. Грушевського “Історія України”, вид. 1913 року. Як пояснити дітям, що в словах: здійснити, хліборобство, в часі, на тілі треба писати *ї*, коли не знають вони *ѣ*-ого походження сього згуку? Або: чи вирозуміють діти таку різницю в правописі, як давні, теперешні, і рядом — змучені, стомлені, схудлі? Вуха мало дасть тут допомоги, а доведеться розбиратися в тому, що таке тверді і м'ягкі основи в словах. Наскільки тут можливі помилки, краще всього видно з названої книжки М. Грушевського: тут побачимо — теперішні і тутешні (і рядом тутешніх); давні і давній. Щоб показати, яка трудність буде задана дітям (та і дорослим людям) із сим писанням, я спробую підвести сей приклад під граматичні правила, бо знов кажу, що вухо багато помочі не дасть.

1) Треба заучити, що суголосні згуки *б, в, м, п, ф, г, к, х, ж, ч, ш, щ* ніколи не злучаються з *ї*, навіть в *ѣ*-их закінченнях слів (в *грубі, в ямі* і т. и.). Через щось тут-же признається і *р* таким згуком, що не може злучатися з *ї*, себ-то не може бути м'яким. Се вже дуже велика однокість на сторону галицьких, волинських і подільських діалектів, де справді чується *р* твердим гуком: *цар, кухар, ратувати*; але-ж і тут ніхто не напише слово *ряд* — *рад*, або *рябий* — *рабий, рясний* — *расний* (див. “Словарь” Б. Грінченка); навіть в таких словах, де в російській мові чується *а* (*рама, рамка*), в Київщині і в Полтавщині вимовляється *я* (*ряма, рямка*).

2) *д, т, л, н* бувають в формах *ѣ* і *е* злучені з *ї*: на воді, на світі, на столі, на дні, діло, тіло, літо, німий; втік (теку), ніж (нежели), ніс (нёсь); а в формі *о* вони злучаються з *і*: *дім* (домъ), *тік* (токъ), *ніс* (носъ). Як ми бачили, в сих самих згуках робиться різниця між твердими і м'якими основами в прикметниках: давні часи, стомлені люди; чому-ж не вести послідовності ще далі і поставити правилом і в іменниках так само робити різницю в твердих і м'яких основах: на столі (стіл), на бараболі (бараболя)?

3) Така сама плутанина виходить із згуками *з, с, ц*, себ-то вони бувають в формах *ѣ* й *е* злучені з *ї*: *зілля* (зеліе), на носі, на руці, в сім (семь), князівство, князів (князей), але в формах з *и, о* теж злучаються вони з *і*: *осібно, елекційний, сизі*.

Завести сі правила писання — се вийде далеко гірше, ніж те, що робиться тепер з російською грамотою: так скрізь лунають

голоси про безпремінну зміну правопису, щоб легше стало бути грамотним, — чи слід-же нам в нову школу на Україні заносити таке-ж правописне сміття, яке хочуть вивести наші брати? Ось через що і комісія при Академії Наук висловилаь проти писання *і* після суголосних згуків.

Ось через се-то і я, педагог, який мусив 40 год працювати в російській школі, навчаючи дітей грамотности, і не бачив справжніх результатів свого навчання, тепер молю і благаю земляків уберегтися од замірів фахових учених і просто вигукую: “Пробі! рятуйте дітей од можливої шкільної халепи!”

З системою суголосних згуків, або напівзгуків, далеко менше клопоту в загальному правописному принципі — літерами виявляти те, що чує вухо. Тільки і треба в сій системі умовитись про такі згуки: 1) чи треба на письмі означати ріжницю у вимові згука *г*, який сливе постійно буває в українській мові *густим* (*h*) і тільки де-коли *гострим* (*g*)? 2) чи треба заводити окремі літери для таких згуків, як *дж*, *дз*, дуже міцно спаяних у вимові (*джерело*, *дзуски*)? 3) чи удержати літеру *щ* для згуків — *шч*, зовсім не міцно спаяних?

Хоч гострий гук *г* (*g*) трапляється не часто, проте він настільки одрізняється од густого *г* (*h*), що неможна не означити його на письмі. В правописах українських досі ми бачили кілька способів означити сей згук: найдавніше зустрічалось *кг*, потім з'явилося латинське *g* далі у галичан стали писати зовсім нову літеру *г*, де-не-де попадалося *г* з цяткою над ним. На чому-ж зупинитися? Видумувати якусь нову літеру, та й ще таку незграбну, як галицька *г*, або брати з романського письма *g*, або писати дві літери *кг*, які зовсім не нагадують вимови гострого *г* — мені здається незручним. Хочу бути послідовним і раджу уживати сю саму літеру *г* з *тіре* над нею, яке і буде покажчиком *небного* (близького до йотації) походження гострого згука *г*.

Що до згуків *дж*, *дз*, дуже міцно спаяних, то я зовсім згоджуюсь з думками комісії Академії Наук, яка висловилаь проти нових літер для них, бо не варто заводити нові літери для таких випадків у вимові, які не дають ніяких різких одмін.

Можна було-б обійтись зовсім без літери *щ*, пишучи так, як вимовляється — *шч*, але не варто на сім стояти, бо все-ж таки

традиція письма *щ* дуже давня — се раз, а друге те, що з писанням *щ* звязана де-яка економія місця, а значиться — і грошей. Є в українській мові ще один суголосний згук, який от-от підлягає остракизму, — се згук *ф*. Треба взагалі сказати, що сей згук в руских мовах не вживається; тільки і забрів він сюди з мов чужоземних, бо нема ні одного руского слова із згуком *ф*, окрім якихось сумлінних вигуків — *фе*, *фюить*, або слів, що ідуть од вигуків — *фыркають*. В українській мові мало не скрізь згук *ф* заміняється то *хв* — *Хведір*, *Хведот*, *хваєтон*; иноді *х* — *хурман*, *хунт*; иноді *п* — *Пилип*, *хвилозоп*. Проте приходиться все-ж таки удержати літеру *ф* в українськiм альфавиті, особливо для галицьких слів, перейнятих з німецької мови (*файний*), і взагалі для чужоземних термінів.

Таким способом увесь альфавит український зводиться у такий черговий ряд: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, і, і, й, к, л, м, н, о, о (з тіре над ним — йо, ьо, ё), п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Як що прийняти літеру *о* з тіре, яку раджу я, або *ё*, за яку висловилаь комісія Академії Наук, то всіх літер буде 34; але по моїй системі 4 з них є не нові літери, а ті-ж самі, що й були, тільки з значками над ними.

Досі я казав поки про те, як, на мою думку, найкраще установити альфавит в українській мові, і тільки по дорозі мусив зачепити питання про правило злучення суголосних згуків з *і*. Заголовний принцип, таким способом, більш-менш видержується, бо кожна літера виявляє собою на очі те-ж саме, що чує вухо, без деталей маленьких одмін у вимові. За сими останніми не може уганятися загальний літературний правопис, бо для кожного згуку в місцевих вимовах можна знайти свої одміни. Через се, крім загального правопису, фільольоги і етнографи для своїх наукових работ вживають спеціальні правописи з ріжними умовними значками над кожною літерою, і звичайно, такий спеціальний український правопис буде вироблятися в ріжних наукових інституціях і у нас.

Виходячи з сього принципу про загально-літературний український правопис, я і хочу тепер переглянути ще де-які правописні моменти, які не виходять з рамок чисто фонетичного характеру і сливе зовсім не зачіпають фактів етимології.

На першому місці треба поставити найбільш трудне питання про те, як писати такі слова, в яких суголосні згуки не злучаються з голосними, а стоять окремо перед йотованими голосними. Буває се в мові з ріжних причин. Для пояснення я поки що напишу сі слова чисто фонетичним методом. *Перший ряд* таких случаїв: *пйать, мйасо* (иноді — *мясо*), *памйять, времйа*; *другий ряд* — *пйу, бйу, пйе, бйе, вйуть, безхлібйа, льйе*, (иноді — *лье*), *льйуть (льють)*; *третій ряд* — *обйіхати, зйавлятися, зйісти, відйїзд* [!]. Із сього бачимо, що в сих трьох рядках (а в кожному з них свій особливий етімологичний і морфологичний принцип) фонетичне письмо приводить до однакового методу писання: чи буде суголосний згук твердий (*пйать, бйе, зйавлятися*), чи буде він м'який (*льйе, льйуть*), — однаково далі за ним іде йотований голосний; чи буде злучання суголосного згука в коріні слова (або з суфіксом) з юсовими згуками, чи буде се злучання в коріні слова (або з суфіксом) з основним згуком *и* (*пйи-ти — пйу, би-ти — бйу, ли-ти — льйе, безхлібйіе — безхлібйа*), чи буде, нарешті, воно в префіксах (*з-йісти, об-йіхати, з-йавлятися, від-йїзд*), — скрізь фонетичний склад один і той же, себто — за суголосним далі іде йотований голосний. Коли ми з практичного погляду ухиляємось од чистого фонетичного письма і заміняємо природні *йа, йе, й, йо, йу* умовними *я, ї, о* (з тіре над ним), *ю*, то для тої-ж практичної мети підемо ще трошки далі і умовимось, що *ь* не тільки знак повного ум'ягшення суголосного згука, але і часткового перед йотованим голосним згуком. Инакше кажучи, почнемо писати, як радила комісія при Академії Наук, вставляючи *ь*: *пьять, мясо, памьять, времья; пью, бью, пье, бье, лье, вють, безхлібья; обйіхати, зьявлятися, зйісти, відьїзд*. Можна спитати, через що я не хочу замість умовного *ь* ставити апострофа ('), як се тепер прийнято і в Галичині, і мало не скрізь в нашій Україні. А через те-ж, через що зріклася апострофа і академічна комісія, признаючи його незручним ні для друку, ні для писання. Крім того, апостроф мусить означити твердість, через що прийшлось-би писати *в'ють* і рядом *льють* од слів одної конструкції — (*ви-ти, ли-ти*), де в обох словах *в* і *л* тверді згуки, і через щось стало *л* м'яким (*ль-ють*), а *в* осталося твердим (*в'ють*). Перш усього не треба забувати того, що ніхто не зможе в плавкій розмові уловити, який буде суголосний згук, стоячи перед йотованим голосним — чи твердий, чи м'який; більш того, що він в таких злучаннях не може зоставатись зо-

всім твердим, коли на нього впливає *j*, через що він стає умягшеним, а коли так, то *ь* не зовсім буде тут безпашпортний знак. Бо й справді: коли ми бачимо, не тільки в українській мові, але і в російській, в словах *би-ть, ви-ть, ли-ть, пи-ть* — *би-ти, ви-ти, ли-ти, пи-ти*, один і той-же факт послаблення корінного *и* в *ь* і той-же самий факт бачимо і в суфіксах (*безхлѣбіе* — *безхлѣбье*, укр. *безхлібья*), — то чи не єсть се показчик можливості всіх сих суголосних згуків умягшатись? Порівняйте тепер російський і український глагол *ши-ть*. В російській мові *ш* може бути, правда не скрізь, м'ягким [!] (*вошь, брошь, ходишь*), через що і в глаголі *ши-ть* появляється той-же самий закон послаблення *и* в *ь* — *шь-ю, шь-ешь*, а в українській шиплячі згуки тільки перед *і* мусять трошки умягшатись (*жінка, щітка, шість*), а більш нігде, через що в глаголі *ши-ти* зостається *ши-ю, ши-єш*, так само, як в глаголах *ви-ти* — *ви-ю, ри-ти* — *ри-ю*, де без усякого сумніву *в* і *р* твердо злучаються з *и* (*ы*). Не тільки не перечить сьому, але стверджує сей факт і таке явище у вимові: послаблений згук *і* в *ь* в українській мові дає зараз же закон повної асіміляції (*й*) в тих словах, де суголосний згук легко умягшається (*льїе* — *льє* — *ллє*, *льїуть* — *льють* — *ллють*, *попадїя* — *попадьїа* — *попадья* — *попаддя*, *узлісіе* — *узлісьїе* — *узлісье* — *узлісся*); сей-же самий послаблений *і* в *ь* при *р* дає вже вагання (*подвірья* — *подвірря*, *узгїрья* — *узгїрря*), бо само *р*, як було вище сказано, не скрізь охоче умягшається; далі: сей самий факт при *б, в, м, н*, які ще менше здатні до умягшення, не дають зовсім асіміляції, хоч злучаються легко з йотованим голосним (*безголовья, безхлібья*); ще далі: шиплячі, не можучи умягшатись нігде, окрім злучення з *і*, дають цікавий факт повної асіміляції, заставляючи кінець слова *я* стати нейотованим (*а*) — *подружіе* — *подружьє* — *подружьья* — *подружьжа* (в діалектах зустрічаємо *подружься, клочья*). Гортанні згуки *г, к, х*, які в таких злучаннях умягшаються переходним умягшенням (*друг* — *друзіе* — *друзья* — *друззя*, *клок* — *кловіе* — *кловія* — *кловіа*), зовсім не дають фактів асіміляції.

Подивимось тепер ще на ті злучання суголосних згуків один з другим, при яких у вимові не чується якогось сталого згука, через що в книжках знаходимо багато одмін у правопису. Най-

частіш такі випадки бувають тоді, коли злучаються два суголосних згука, після яких стоїть або йотований голосний згук (*святий, цвях*), або гостре *і*, про яке вже було сказано, що воно по натурі своїй належить до м'яких згуків (*спів, сміх, зізда*). Можна в книжках побачити ці всі слова написаними так: *святий — св'ятий — сьвятий — сьватий; цвях — цв'ях — цьвях — цьвах; спів — сьпів, сміх — сьміх, зізда — зьзізда*. Для таких одмін на письмі, звичайно, є свої причини у вимові, але так невиразно чуються ці одміни в самій вимові, що мені здавалося-б більш зручним, не ганяючись за дрібницями ні фонетичними, ні етимольогічними, всі їх підвести під один загальний принцип. Таким принципом можна покласти, здається, такий факт: ум'ягшення другого суголосного згука разом з тим ум'ягшає і перший, а коли так, то нема ніякої потреби після першого писати *ь*. Бо й справді: візьмім такі слова, як *багаття* (чистою фонетикою *багатт'ья*), *узлісся* (*узлісс'ья*); чи тут перший суголосний твердий, коли ми після його не ставимо *ь*? Навряд, щоб се можна було доказати фонетикою. Або *роззява* (*розз'ява*), *оддячити* (*одд'ячити*) — хіба у вимові чується перший суголосний твердим, а тільки другий м'яким? Тут обидва згуки так зливаються, що приймають один загальний характер м'якої вимови! Ось через що я зовсім погоджуюсь з думкою комісії при Академії Наук, яка висловила за те, що не варто писати *ь* після *з, с, ц*, коли за ними слідом ідуть губні згуки; але я поширив-би се правило, сказавши, що два суголосних згука, коли стоять рядом перед ум'ягшаючим голосним, робляться однаково м'якими, через що після першого не треба писати *ь*. Тільки *і* треба виключати з цього правила згук *л*, дуже чуткий до м'якості або твердості, через що в зовсім однакових формах згук *л* дає ум'ягшення, а всі останні згуки пристосовуються до сусіда; напр.: *стільця, стрільця*, але — *горобця, молодця, образця, корінця, борця, писця, винуватця*. От через що я в своїй роботі "Обзор фонетических особенностей малорусской рѣчи" стояв на тому, що не варто, ганяючись за етимольогічним принципом, заводити правило писати те, чого вухо зовсім не почуває: *-ться* в глаголах, коли для правопису *тся* бачимо загальний фонетичний принцип ум'ягшення обох суголосних разом. Не дурно-ж ми чуємо в глаголах так злитими *тс*, що вони дають згук *ц*, який і зливається з *я*, ум'ягшаючись і даючи подекуди писання *хочецца*, і ніколи *хецья*.

По дорозі зачеплю тут питання, яке не зв'язується ні з фонетичними, ні з етимологічними явищами, а має чисто формальний характер. В Галичині заведено правило в глаголах на *тся* виділяти се *ся* в окреме слово: просить ся, получаєть ся (або почуває ся). Таку-ж саму систему прийняли до себе і де-котрі письменники на Україні (наприкл. — в цитованій раніш книжці М. Грушевського). Чи маємо ми якісь тверді підвалини заводити таку систему в українській літературній мові? Справді, в Галичині і на Поділлі ми зустрічаємось з фактами виділення *ся* навіть у формі перенесення його наперед слова (він *ся* піклує), але се остільки діалектично, що в літературі сливе зовсім не попадаються такі форми (в книзі М. Грушевського нам не попалася *ся* форма ні разу). В нашому старому письмі теж *ся* форма не була в моді. При всім тим треба завше держатись послідовности: коли *ся* одділяється, то треба одділяти і послаблену форму *сь*, але сього не роблять галичане, не роблять сього і наші письменники, бо чують, що вийде якось незграбність. В книзі М. Грушевського сливе скрізь поставлені форми *ся*; але де-не-де проскакує і *сь*, і тоді вже написано разом з глаголом (вернувсь — стор. 3). У других письменників наших *ся* послаблена форма зустрічається дуже часто, особливо в віршах (Шевченко: старий заховавсь; вони-б насміялись; бо вже й не плачу, не сміюсь; діти гралась собі крашанками та й стали хвалитись обновами) і звичайно не одділяється. Через се рішучо слід зрєктися написання *хочеть ся*, як зовсім незакріпленого ні вимовою, ні традицією, ні навіть нашою етимологією (форма *ся*, як окрема форма заіменника, давно загубилася в українській мові, замінившись *себе*).

Раніш вже довелось мені висловитись, правда без мотивів, за те, як треба писати всі слова, які походять від основи *іє* (знаніє, житіє). Галичане пишуть *знанє, житє*, бо вони так і вимовляють; але у нас на Україні чутно дуже виразно вимову *знання, життя*, через що справедливість вимагає, щоб в літературній українській мові вживалась та форма, яка має за себе більшість. Де-хто з наших письменників зовсім вже путають галицьку форму з нашою і пишуть *знаннє, життє*; се, як висловились і академічна комісія, немає за собою ніякого резону⁵.

⁵ Див. про сей виділ слів на *іє* подробиці в моїй роботі “Обзоръ фонетич. особенностей малорусской рѣчи”.

На сім поки-що я кінчаю свої думки про загальні принципи українського правопису, бо я хотів поділитись думками своїми про основу писання, не торкаючись правил письма, зв'язаних з граматичними розслідами. Се останнє я сподіваюсь надрукувати в ближчий час окремою книжечкою.

Науменко В. Загальні принципи українського правопису. — Київ, 1917.

ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРАВОПИСЬ, УХВАЛЕНІ КОМІСІЄЮ МОВИ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИЇВІ

У Києві 1917 р. було засноване Українське Товариство Шкільної Освіти (ТОШ) — організація українських вчителів, які ставили собі за мету розвиток шкільництва в Україні. Започаткував та очолив Товариство Іван Стешенко — генеральний секретар, а згодом міністр освіти в уряді Української Центральної Ради. За час своєї діяльності ТОШ організувало перший український з'їзд учителів, створило першу українську гімназію, а також практичні українознавчі курси для вчителів, видавало шкільні підручники.

При Товаристві була створена спеціальна Комісія для розв'язання мовних проблем, зокрема, для створення української термінології певних наукових та суспільних галузей.

ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРАВОПИСЬ, УХВАЛЕНІ КОМІСІЄЮ МОВИ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИЇВІ

<...> Деякі пункти правопису.

1) Букви української азбуки спільні з російськими, крім трьох: 1) “г”, що вимовляється як латинське “g”, напр.: гирлига, гудзь і вживається переважно в чужоземних словах, 2) “є”, що вимовляється, як російське “йе”, 3) “ї”, що вимовляється як “йі”. Крім того, наша буква “и” передає гук середній між російським

“і” та “ы”; “е” вимовляється, як російське “э”; “г” вимовляється як латинське “h”; букви “θ” у нас немає: вона заміняється, відповідно вимові народній, однією з трьох букв: “т”, “хв”, “х” — Марта, Хведір, Хома. Нашу правопись зложено на фонетичній підвалині, це б то слова пишуться переважно так, як вимовляються, але додержується і історія мови, через те для писання треба знати нашу граматику, щоб не калічити слів та щоб тріма-тися одного правописного принципу. Для того подаємо деякі пра-вила:

1) “ї” пишеться тільки тоді, коли воно передає і йотоване — їхав, білої.

2) Пишеться “і”, а не “и” в давальному одмінку поодинокого числа іменників муж. роду і в назівному множ. числа: напр.: дав Іванові, Іванові коні.

3) Я, ю, є, ї, що не зливаються з попередніми приголосними, одділяються мняким знаком: пье, сімья.

4) Кінцеве “я” або “є” в іменниках пишеться по діалектах: життя і жите.

5) Наше “л” вимовляється мнякіш од російського і в словах чужоземних не змягчається, напр.: клуб, логіка, філософія і т. д. В дієсловах “ся” одділяється і не одділяється по діалектах: ти граешся і граеш ся, він грається і граеть ся.

(С. 19—20)

Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві. — Київ, 1917.

Василь СІМОВИЧ

(1880—1944)

Філолог, культурний діяч, дійсний член НТШ; у мовознавстві відомий насамперед як дослідник сучасної та історичної фонології; автор праць з історії української мови й правопису; учасник правописної дискусії 1925—1927 рр. Будучи одним із організаторів культурно-освітньої праці в таборах для українських військовополонених в Австрії та Німеччині (1914—1919), В. Сімович читав там курс української мови. Із зазначених мовних курсів постало кілька граматик за авторством цього вченого, серед яких “Грамматика української мови для самонавчання й в допомогу шкільній науці” (Берлін, 1921).

ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ САМОНАВЧАННЯ ТА В ДОПОМОГУ ШКІЛЬНІЙ НАУЦІ

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

<...> Одне ж можу завважити, що майже всі граматики, які появили ся в нас ув останніх двох роках, я мав під руками, докладно їх переглянув і використав, що міг, використав і г р а м а т и ч н у т е р м і н о л о г і ю, ухвалену комісією мови при “Українському Товаристві Шкільної Освіти в Київі”¹ з. 1917. р. та, що вважав за потрібне, взяв до своєї книжки (гл. стор. 16).

Ніяких змін я не заводив у цьому виданню у п р а в о п и с і. Не з якоїнебудь “галицької” впертости, або з яких иньчих причин, а попросту задля свого розуміння д и с ц и п л і н о в а н о с т и і в такій дрібниці, як правопис (гл. стор. 17). Я в цьому п е в е н, що цей правопис — я з в у й о г о н а у к о в и м, бо в ньому є наукові основи — будуччини не має, що ж и т т я візьме своє (воно вже, може, і взяло!), і цей правопис уступить місця иньчому. Як практичний учитель, я добре з н а ю, яку мороку наводить у початках на учнів “ї” у тих частинах нашої землі, де не чується різниці між обома “і” (гл. § 55, Заввага). Що важко воно дається селянинові й робітникові, про те я теж переконався, навчаючи правопису по таборах полонених Українців. Що більш, моя думка така, що краще хай завалиться вся науковість правопису, коли він має спиняти грамотність межи народом або поділяти людей на добре-, слабо- й малограмотних! Та все ж я не зважую ся в ц і й к н и ж ц і, призначеній у першу чергу для вчителів, переходити вже *тепер* на т. зв. практичний правопис, доки в цій справі не сказала ще свого слова наша найвища наукова інституція, цим разом уже *Українська Академія Наук у Київі*.

Берлін, у лютому 1919 р.

Д-р В а с и л ь С і м о в и ч.

(С. 7—8)

¹ Організація, створена українськими вчителями 1917 р. у Києві для розвитку українського шкільництва (проведення практичних курсів з українознавства, видання підручників тощо). — *Упор.*

І. ЗВУКИ.

І. ЗВУЧНЯ І ПРАВОПИС.

25. Які звуки має українська мова, ми вже пізнали.

Колись було їх куди більше. Але ж бо українська мова стара, і з часом серед звуків позаходили великі зміни.

Багацько звуків по про па да ло зовсім (ъ, ь), багато по вит в о р ю в а л о с я нових (й, і, ї, г)², багато по п е р е м і н ю в а л о колишнє своє значіння (ѣ, ы, і, е)³.

Стало ся це все не нараз, а протягом довгих століть. Іще й тепер сям та там, по закутинах України, живуть деякі давні звуки, як не в первісному значінні (н. пр., у Бойків та Закарпацьких Українців живе **ы**, там кажуть: “*быкы*”), то в дуже зближеному до давнього (н. пр., двозвуки в Чернігівщині на місці нашого *і* з *о* або *е*, пор. “*куінь*” — замість “*кінь*”, “*ніюис*” — замість “*ніс*”).

Був час, коли, може, всі Українці так балакали, та з розвитком мови це позмінялось.

Звучня.

26. Як життя цілого народу, як його мова, так і звуки в мові мають свою **історію**.

Тільки історією звуків у нашій мові нам займати ся ніколи. Це річ історичної граматики української мови, а наша грамматика — практична. Ми спиняємо ся тільки на тих законах, що в ж е в н а ш і й м о в і с к л а л и с я, й тільки ними займаємо ся.

Та частина граматики, яка обіймає звукові закони, зветь ся **звучня**.

Пізнати хоч найважливіші звукові закони нашої мови цікаво, бо ж вони в і д б и в а ю т ь с я на цілі й її будові, відріжняють її від иньчих славянських мов, у першій лнії від московської й польської, й надають їй прикмету с а м о с т і й н о ї мови.

27. У практиці цікаво знати звукові закони вже через те, що на основі цих законів витворив ся

Правопис.

й більш-менш уже устаткував ся у к р а ї н с ь к и й **правопис** — закони, як віддавати звуки мови на письмі.

² Звук **и** витворив ся зі змішання **ы**, й **і** (пор. наше: *ходить*, *риба* з московськ.: *хадіть*, *рыба*), подібно як у південнославянських мовах оба ці звуки злилися в один, і то в **і**; про укр. **і** гл. §§ 50—57.

³ Про **ѣ** гл. § 51; укр. **е** ствердло, як у південнослав. мовах.

Український правопис у своїй основі **фонетичний** (грецьк. слово *φωνή* = голос, звук), опирається на законі: **пиши, як чуєш**.

Але ж через те, що тоді кожний буде собі писати, як в і н ч у є, то й буде стільки українських правописів і стільки українських мов, скільки людей балакає українською мовою, бо ж кожний чує по своїм у. Тому то, вибіраючи зі звукових законів те, що для мови сутнє, характеристичне, наш правопис містить у собі ще й багацько такого, що нам покинула **історія** мови, і далі лічить ся потрохи з тим, який **корінь** у якому слові, себто, із чого слово склало ся. Через те він уже тратить вартість чисто фонетичного правопису, а стає потрохи е т и м о л ь о г і ч н и м (грецьке слово *ἐτυμολογία* — наука про щось справжнє, про значіння слова), себто, зберігає декуди корінь слова (н. пр., пишемо: *човна*, хоч кажемо: *чоўна*, бо — *човен*).

Звичайно по граматиках одділюють одне від одного — звучню від правопису, і так, власне, і треба. Але ж у практичній граматиці цієї справи відділяти не будемо, а обговорювати мемо їх побіч себе; де тільки буде цього треба, побіч з в у к о в о г о закона все йти ме п р а в о п и с н и й, і навпаки.

II. УКРАЇНСЬКА АЗБУКА.

Азбука

28. Українська азбука або абетка (з грецька: а л ь ф а б е т або а л ь ф а в і т)⁴ налічує **33** значки, з яких 32 віддають п р и б л и з н о⁵ всі звуки нашої мови, а один (**ь**) має свою окрему службу (§§ 37, 38, 41). Ось вони:

А а (*а*)⁶, **Б** б (*бе*), **В** в (*ве*), **Г** г (*ге*), **Ґ** ґ (*ґе*), **Д** д (*де*), **Е** е (*е*), **Є** є (*йє*), **Ж** ж (*же*), **З** з (*зе*), **И** и (*и*), **Й** й (*ий*), **І** і (*і*), **Ї** ї (*йї*), **К** к (*ка*), **Л** л (*ел*), **М** м (*ем*), **Н** н (*ен*), **О** о (*о*), **П** п (*пе*), **Р** р (*ер*), **С** с (*ес*), **Т** т (*те*), **У** у (*у*), **Ф** ф (*еф*), **Х** х (*хе*), **Ц** ц (*це*), **Ч** ч (*че*), **Ш** ш (*ше*), **Щ** щ (*ще*), **Ю** ю (*йу*), **Я** я (*йа*), **Ь** ь (*ір* або *мнякий знак*).

⁴ від назв перших двох буквів: *аз, буки* (церковно-слав.), *а, бе* (укр. і загально европ.), *альфа, бета* або по новогрецькому *віта* (грецьк.).

⁵ Пор. помітки в §§ 17, 24.

⁶ У дужках назва букви.

ІІІ. ЗВУКОВІ І ПРАВОПИСНІ ЗАКОНИ.

29. Як у житті панує безнастанна боротьба за те, щоб л е г ч е прожити, так воно і в мові. Не тільки одне слово витискає друге, не тільки одна форма нахабно вдираєть ся на місце другої, але й один звук із другим бореть ся.

А в тій боротьбі один звук потягає за собою другий, один другому подає, кожний віддає денешо зі себе, себто, вони п р и п о д і б н ю ю т ь с я (асимілюють ся) до себе (§§ 65, 73), один в и т и с к а є другий зовсім (§ 62), то знов у тій боротьбі між два звуки в с у н е т ь с я третій (§ 65₅, § 63) і засяде собі місце так, що оба мусять із ним лічити ся...

Усе це робить мова, щоб і собі в л е г ч и т и ж и т т я, а людині, що нею говорить, з а о щ а д и т и е н е р г і ї, при порушванні мовних приладів.

Нераз на око видаєть ся, що мова замість улегчувати собі роботу, спричинює собі труднощі. Це як до мови. От українська мова, всупереч иньчим, н. пр., московській, польській, німецькій і т. д., любить п о в н о т у — через те, задля цієї повноти, любить нераз д о д а в а т и деякі звуки, тоді як иньчі мови волять їх в і д к и д а т и (§§ 56, 66), вона любить і г о л о с и с т і с т ь (§§ 30—34), тоді як иньчі мови її уникають.

І з цими прикметами треба лічити ся, бо вони мову характеризують, відріжняють її від других.

ІV. ГОЛОСОВІ ШЕЛЕСТІВКИ.

На кінці
слова

30. У иньчих мовах г о л о с о в і шелестівки (гл. табл. шелест. стор. 35) на кінці слів м о в к н у т ь, переходять у безголосі. В українській мові кожне **б, д, дь, г, з, зь, ж, дз, дж** — **лишаєть ся** на кінці слова (у в и з в у к у) **голосовим** і в м о в і й, розумієть ся, н а п и с ь м і. Тому то ми г о в о р и м о й п и ш е м о:

хліб (а не як Москалі або Поляки кажуть — хлєп),
дід (не — діт), *мідь* (не — міть), *дзиг* (не — дзик),
віз (не — віс), *мазь* (не — мась), *гудз* (не — гуц),
ніж (не — ніш), *їдж* (не — іш, пор. моск.: еш).

Перед безголосими **31.** І не тільки на кінці слова, але й **перед безголосими** шелестівками всі ці голосові шелестівки і в мові й на письмі задержують свою **голосовість**.

Кажемо й пишемо:

парубка (не як Москалі сказали б: парупка),
редька (не — ретька), *розвідка* (не — розвітка),
березка (не — беріска), *ніжка* (не — нішка) ⁷...

От і через те слівця: **без, від (од), під, над, об, перед (пред)**, чи вони самостійні слова (приіменики, §§ 283, 288, 289), чи зросли ся з другими словами в одне (приростки, §§ 95, 295), і далі приросток **роз-** (§ 110) ніколи ні в вимові, ні на письмі своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі не заміняють. Через те ми кажемо й пишемо:

без *без тебе, безпечний* (не — бес тебе, беспечний)...

від *від тепер, відперти, одштовхнути*...

під *під садом, підтягнути*...

над *над полем, надколоти*...

об *об тин, обсадити*...

перед *перед тим, передплата, представник*...

роз *розпитати, розкинути, розтерти*...

“з” перед безголосими **32.** Те саме треба сказати про приіменик **“з”**, який н і к о л и не переходить у **“с”** (як, н. пр., у моск. мові), і ми мусимо балакати й писати:

з Полтави, з тюрми, з Кутів (гл. § 58).

з паном, з тобою, з Костем...

Коли ж це слівце **“з”** злило ся з другими ув одне (приросток), то воно перед ось якими **б е з г о л о с и м и** шелестівка-

⁷ Як би в деяких околицях, під польським (в Галичині, — тільки ж не Гуцули й не Покутяни, ці вимовляють як слід — на Поліссі, на західній Волині, в Холмщині), або під московським впливом (в північній Чернігівщині) діти в школі робили тут помилки на письмі (і балакаючи), то зараз треба їм підшукати відповідне слово, де **б г о л о с о в а** шелестівка стикалася з **г о л о с і в к о ю**, н. пр.:

парубка, бо: *парубок*, *жердка*, бо: *жердок* і т.д.

ми, перед: **п, т, к, ф, х** — переходить і в мові, і на письмі в безголосе “**с**”⁸, отже:

спекти, стерти, скинути, сфальшувати, схопити...

Але ж і перед безголосими: **с, ш, ц, ч** — чується й пишеться все “**з**”:

зсісти, зшиток, зчепити, зцідити...

не кажучи вже про **в, л, м, де**, звичайно, все чути й де пишеться “**з**”... отже:

звалити, зламати, змочити... (пор. моск.: свалить, сломить, смочить...).

Таксамо у **зложених применниках** (гл. § 294) пишемо (й по більшій частині вимовляємо) “**з**” не — “**с**” отже:

зпід, зпонад, зпід, зперед, зпоза...

**Безголосі перед
голосовими**

33. За те ж, коли **безголоса** шелестівка здиблеться з **голосовою**, то ця остання робить її в мові (не — на письмі) **голосовою**, н. пр.:

кажемо:	<i>велигдень,</i>	пишемо:	<i>великдень,</i>	бо	— <i>великий</i>
”	<i>яг же,</i>	”	<i>як же,</i>	”	<i>який</i>
”	<i>прозьба</i>	”	<i>просьба</i>	”	<i>просити</i> і т. д.

**“В”
після голосівки**

34. Шелестівка “**в**” після **голосівки** скрізь, де б то не було і з чого вона не склалася б (§ 35), у **мові** перейшла в нас на “**у**” н. пр.:

кров (кажемо — *кроу*)
дівчина (кажемо — *діучина*)
лавка (кажемо — *лаука*)
човни (кажемо — *чоуни*)...

У **правописі** того “**у**” після **голосівки** ніде не зазначаємо, а **всюди пишемо “в”**⁹, — і то навіть у тих випадках, коли “**у**” витворилося з “**л**” (гляди під § 35 б, г), отже:

⁸ хоч, н. пр., у Нечуя-Левицького знайдете: *зкинути* і сям, і там так і балакають; за те той же письменник пише: *с тобою, с тебе*.

⁹ Таке *ў* (в) мають іще Білоруси, і вони зазначають його окремим значком *ў*, н. пр.:

кроў, кароўка (корівка), *поўны* (повний) і т. д.

*чита**в*** (по моск.: читальъ)
*во**вк*** (московськ.: волкъъ)
*по**вний*** (по моск. полный)...

Тільки після “у” шелестівка “в” чується як “в”, але ж далеко не так, як у московській або в польській мові, де його чути як легке “ф” (укр.: *чу**в***, *обу**в*** Москаль вимовив би близько до: *чу**ф***, *обу**ф***). Це “в” сильно голосове, що близько підходить до “ў”¹⁰.

На кінці слова або і складу після шелестівки “в” т р а т и т ь трохи зі своєї голосистости, але теж далеко ще йому до московського або польського “ф”, н. пр.:

*чер**в***, *нер**в***, *чер**в**ня...*

При цьому “в” уста заокруглюють ся немов до “у”, а долішніх губ не прикладаєть ся до горішніх зубів (пор. стор. 33, образ 1, 7, 9) як це роблять у таких випадках Поляки або Москалі (вони вимовляють: черф, нерф, червфня — пор. польськ.: черфца).

“Л”
у визвуку

35. В українській мові в дієсловах — у чоловічому роді минулості (§ 243) — кінцеве “л” (у визвуку)

а)
після голосівок

а) після голосівок перейшло в “у” (п и ш е м о “в”), н. пр.:

(вона)	<i>каза-ла,</i>	(вони)	<i>каза-ли</i>	але (він)	<i>каза-в</i>
”	<i>пи-ла,</i>	”	<i>пи-ли,</i>	”	<i>пи-в</i>
”	<i>ї-ла,</i>	”	<i>ї-ли,</i>	”	<i>ї-в</i>
”	<i>коло-ла,</i>	”	<i>коло-ли,</i>	”	<i>коло-в</i>
”	<i>кину-ла,</i>	”	<i>кину-ли,</i>	”	<i>кину-в ...,</i>

Колись так і писав український письменник Маркіян Шашкевич у “Русалці Дністровій”, але ж цей знак теж не прийняв ся.

¹⁰ Узагалі укр. “в” шелестівка дуже голосова, — тим і пояснюєть ся її перехід ув “у” — так, що необзнайомлений із московською мовою Українець московські слова: *с в о л о ч ь*, *с в ы ш е* вимовляти ме: *з в о л о ч*, *з в и ш е* і т. д., пор. іще вгорі § 32.

б) після
шелестівок

б) після шелестівок: п, б, с, з, р, к, г,
х — в і д п а л о, н. пр.:

(вона)	<i>осліп-ла,</i>	але —	(він)	<i>осліп</i>
"	<i>скуб-ла,</i>	"	"	<i>скуб</i>
"	<i>тряс-ла,</i>	"	"	<i>тряс</i>
"	<i>ліз-ла,</i>	"	"	<i>ліз</i>
"	<i>умер-ла,</i>	"	"	<i>умер</i>
"	<i>товк-ла,</i>	"	"	<i>товк</i>
"	<i>застряг-ла,</i>	"	"	<i>застряг</i>
"	<i>оглух-ла,</i>	"	"	<i>оглух...</i>

Деколи випадає "л" і після "д" (§ 271, 2):

(вона)	<i>зблід-ла,</i>	але —	(він)	<i>зблід</i>
"	<i>обрід-ла,</i>	"	"	<i>обрід</i>

в) Але ж загалом як перед "л" повинно стояти т, д, то ці т й д випадають перед "л", і тоді "л" із попередньою голосівкою творить д в о з в у к (переходить ув "у"), н. пр.:

(вона й він)	<i>клад-е —</i>	(вона)	<i>кла-ла,</i>	але —	(він)	<i>кла-в</i>
"	<i>плет-е,</i>	"	<i>пле-ла,</i>	"	"	<i>плі-в...</i>

Заввага. В іменників "л" на кінці слова (у визвуку) в л і т е р а т у р н і й мові всюди зберегло ся, отже:

орел, котел, стіл, віл і т. д. ¹¹

в)
ол+шелестівка

г) У визвуку **складів** кожне **ол** із наступною шелестівкою в українській мові теж перейшло в **оў** (пишемо **ов**), отже:

<i>в овк</i>	(пор. московськ.:	<i>волкъ)</i>
<i>п овний</i>	("	<i>полный)</i>
<i>ч овна</i>	("	<i>челна)</i>
<i>нат овп</i>	("	<i>толпа) і т. д.</i>

¹¹ У покуцьких говірках (на Буковині) і тут "л" перейшло в "у". Там кажуть:

стів (стіл), *орев* (навіть відміняють: орева), *котев* (таксамо: котева), пор. у Федьковича:

От вигреби поволеньки по́пів (=попіл) з печі. (Ангель-хранитель).

“Г” на кінці
складів

36. Голосова шелестівка “г” на кінці слів трохи німіє й деколи відпадає, н. пр.:

кажемо: *Бог,* але — *спасибі*
” *четверга,* ” — *четвер...*

Тільки ж, німіючи, укр. “г” в шелестівку “х” (як у моск. мові) не переходить; через те у словах

одяг, поріг, Бог, луг...

усе мусить бути чути “г” — не “х”.

V. МНЯГЧЕННЯ.

1. НОВЕ МНЯГЧЕННЯ.

37. Як зубні шелестівки — т, д, с, ц, з, та ще й плавкі — л та н зійдуться з м'якими голосівками, такими, що мають перед собою й, себто, з: я, є, йо, ю, ї (§ 16), то вони перестають бути собою, язик підходить трішки вище, до твердого піднебіння, і з тих звуків творяться вже:

ть, дь, сь, зь, ць, ль, нь.

або, як кажемо, ці шелестівки: **мнягчаться.**

т, д, с, з,
ц, л, н

У нашій мові тепер тільки ці шелестівки, себто: т, д, с, ц, з, л, н¹² можуть мнягчитися, більш ні одна (у московській мові ще й, н. пр., губні — пор.: *голубь, кровь* і т. д.), і тільки після цих шелестівок на письмі може стояти **ір** (ь).

Мнягчення
у правописі

38. Але ж цим знаком зазначається мнягчення після цих шелестівок тільки:

а) на кінці слів і складів, у визвук у, н. пр.:

батько, мідь, письмо, мазь, швець, банька, жаль... і

б) перед о, н. пр.:

дьоготь, нього, льоду...

¹² Ось ціле гарне речення, зложене з цих початкових буквів:
“Треба, друже, з цілого серця любити народ!”

Зрештою, перед голосівками зазначається м'ягчення **м'якими голосівками**, себто, знаками: **я, є, ї, ю**. То так

кажемо:	<i>тьажко, —</i>	пишемо:	<i>тяжко</i>
"	<i>синье</i>	"	<i>синє</i>
"	<i>на нозьі</i>	"	<i>на нозі</i>
"	<i>больу</i>	"	<i>болю...</i>

Середнє "л" (λ) **Заввага.** У деяких говорах (на Буковині, на Полтавщині) чується середнє "л", щось наче:

лавка, слава, лебідь, ломити, луснути...

Таке ж середнє "л" (λ) подибується в західній Україні (Станиславівщина) та в Київщині в деяких таких випадках, як:

тілки, білше, начальник

і деякі письменники пишуть на тому місці тверде "л" ¹³.

У письменницькій мові прийнято в таких випадках усюди зазначувати м'якість *л* і писати:

*тіл**ь**ки, біл**ь**ше, сил**ь**не, мазал**ь**ниця і т. д.*

М'ягчення двох шелестівок **39.** Як у мові йдуть після себе дві м'які шелестівки, то на письмі зазначаємо м'якість тільки останньої, н. пр.:

кажемо:	<i>кісьть,</i>	пишемо:	<i>кість</i>
"	<i>різьнья,</i>	"	<i>різня</i>
"	<i>намісьцьі,</i>	"	<i>місці ¹⁴...</i>

¹³ пор. *Тим то мова його найбільше скидається на мову Якова Марковича. Зараз пошлю до волосного, нехай висилає мазалниця та вшивалників* (Нечуй-Левицький, том VIII, 7. стор.). *Вона пожалувала тілки через те, що всі їй понадбридали. Мати плазувала перед панством, хоч і не так силне, як тепер* (Кримський-Лаговський, 23).

¹⁴ Деякі письменники, боячись, щоб кому не подумалося вимовляти з-московська, що тільки остання шелестівка м'яка, дуже вперто зазначували завжди м'якість обох шелестівок.

Ось Нечуй-Левицький писав усе:

оповідання, а далі: сльідком, госьті, латиньською мовою (Повісти, VIII)...

мняке “л” Тільки мняке “л” усюди лишаєть ся м н я к и м, коли воно тільки на кінці складу.

Вимовляємо й пишемо: читальня, не — читалня
 ” пальці ” палці..., хоч
 провалля, весілля, бо тут подвоєна шелестівка (гл. § 61).

св, зв, цв, см Таксамо не зазначаємо м н я к о г о с, з, ц у незложених словах, як після них ідуть губні шелестівки (п, б, м, в), і потім іде “я” або “і” (з “ѣ”, гл. § 51), тому

кажемо:	<i>сьвіт,</i>	пишемо:	<i>світ</i>
”	<i>звїр,</i>	”	<i>звїр</i>
”	<i>сьміх,</i>	”	<i>смїх</i>
”	<i>цввях,</i>	”	<i>цвях</i>
”	<i>сьвято,</i>	”	<i>свято</i>

Навпаки ж, вимовляти з-московська так, як написано (світ, звїр, цвях) ніяк не можна. Мнякі с, з, ц в таких випадках — це дуже характеристична прикмета української мови, і в вимові до того треба дуже дивлятися.

Але ж у зложених словах, або якщо “і” склалося з “о” (гл. § 52), чують ся с, з твердими, н. пр.:

спішити (пор. рос. спѣшить), *спімнути* (мос. вспомнить),
звїрити ся (пор. віра, рос. свѣрится), *звід* (пор. мос. сводъ) ¹⁵.

¹⁵ У Куліша читаємо:
кориссть, завзяття, сьцілив, озвецьця, пісьля, на мосьті, сьсяє
 і навіть — *на серьці, котляр* (приклади взяті із “Позиченої Кобзи”, Женева, 1897).

Таксамо додивляєть ся до цього Кримський:
пісьля, поясьняла, поясьню, пісьню (Лаговський)...

Західно-українські письменники донедавна додержували ся на письмі мнягчення цих с, з, ц, але ж тепер уже закинули (ГраMATика проф. Стоцького каже таки писати *сьвіт, звїр...* і т. д.). Із наддніпрянських письменників так писав постійно Нечуй-Левицький (*сьвято, сьпів, сьміх, пересьвідчився, несьвідомо* — Повісти, VIII), і передусім чуткий на всі цікаві явища в мові — Куліш. Ось кілька виписків:

ськ, цьк, зьк 41. За те як у слові чується на кінці (наросток, §§ 95, 179, 26) **-ський, -цький**, а далі: **-исько, -їсько** (§ 139), то всюди, в мові й на письмі зазначаємо м'якість **с, ц**¹⁶, отже:

Артемовський, людський...

Старицький, Хмельницький...

пасовисько, писько...

Під впливом цих наростків вже й деінде **с, ц**, а також і **з**, якщо вони стоять перед **к** — **м'ягчать ся**. То так кажемо й пишемо:

ськати (пор. церк.: *искати*), *зіськати* (правди не...),
військо...

цькувати, цяцька, лопуцьки, багацько, зненацька...
близький, низький, совзький, різький...

**Губні
шелестівки**

42. Губні шелестівки — **п, б, в, ф, м** — в українській мові **не м'ягчать ся**, вони все **тверді**, де б вони не стояли¹⁷.

От і через те після них ніколи не можна писати **м н я к о г о** знаку, а голосівки: **я, є, ю, ї**, якщо вони стоять після губних, мають свою питому вартість, себто:

я = їа (*п'яний=п'їаний*)

пересьпів, сьвіт, зьвіздами, сьвітлиця, сьвятий ("Позичена Кобза", Женева, 1897).

Таксамо К р и м с ь к и й: *на сьмітнику, насьмішкувато, осьвіта, несьвідомо, сьвятонька...* (Лаговський).

Що більше — К у л і ш пише: *дзьвін, сьвій* — хоч тут "ї" склалося з "о" — і м'ягчення не дуже дочувається, і Н е ч у й: *присьпішили, зьмініть* (Повісти, VIII), хоча це слова зложені.

¹⁶ Ці "с" та "ц" вимовлялися колись твердо, як у московській мові, але ж вони вподібною до "к", яке знов під впливом "и" посунулося наперед до зубів. Це прикмета **в и к л ю ч н о** української мови; м'яких наростків: **-ський, -цький** — немає ні в одній славянській мові (гл. ще § 49).

¹⁷ Маленький виімок творить вимова слів: *свято, святий, цвях* [і загалом тих слів, де є **д в і ш е л е с т і в к и**, як ось: *червяк, тьмяник, цв'юхнути...*], то в деяких околицях чується не: *сьвйато, сьвйатий, цвьйах*, а так якось наче: *сьвьато, сьвьатий, цвьвах* (через те у Словарі Грінченка пишеться *святий, свято, цвях* — без апострофа — і Драгоманов писав *святий*, не — *свјатий*). Та ці слова ще й вимовляють ся: *сьвато, сьватий, цьвах*, а навіть *сьсьато, сьсьатий*.

є = **йе** (*бе́мо=б~~ь~~йемо*)

ю = **йу** (*влюн=в~~ь~~йун*)

ї = **йі** (*сімі=с~~ь~~мії*),

а не так, як у московській мові, де вони мають значіння: **а, е, у, і** — з м'якою попередньою шелестівкою.

Заввага. Знаючи це, що губні шелестівки в українській мові не можуть м'ягчитися, ми й не потребуємо після них писати ані **апострофа** (') [як це за Грінченком зараз пишеться по всіх часописах та в усіх урядових виданнях Наддніпрянщини (гл. § 92)] ані **“ъ”** [як радив і писав Нечуй-Левицький і як за радою комісії Академії Наук¹⁸ пише багато письменників (§ 92, 2)], ані переписувати **я, є, ю, ї** через **йа, йе, йу, йі** [як це робить деколи Кримський], і вже зовсім неможливо писати **“ъ”** [як це бачимо у “Словарі Уманця і Співки”]¹⁹ і т. д.²⁰ Треба виходити від законів своєї мови, не — чужої, від знання своєї граматики, не — чужої, а що Москалі могли б, н. пр., наше *п~~ь~~ять* прочитати за своє *п~~ь~~ать* — то нехай! Наша граматика писана задля нас, на основі наших законів, отже

наше: *п~~ь~~ять* треба читати як: *п~~ь~~й~~ь~~ать*

” *вязати* ” ” ” *в~~ь~~й~~ь~~язати*

” *імя* ” ” ” *і~~ь~~м~~ь~~я* і т. д.

Р **43.** Після **“р”** теж ніколи м'якого знака не ставить ся, хоч у багатьох околицях України (Лівобережжя, Гуцульщина, Покуття, Буковина)

¹⁸ Цю відомість узято із брошури В. Науменка: Загальні принципи українського правопису, Київ 1917, стор. 15.

¹⁹ “Словарь російсько-український” — чотиритомний словник, виданий у Львові протягом 1893—1898 рр. Його укладачами були М. Уманець (псевдонім М. Комарова) та А. Співка (груповий псевдонім співавторів М. Комарова — членів Одеської української громади); другий в Україні російсько-український словник. — Упор.

²⁰ Виходить, що, н. пр., слово *п~~ь~~ять* пишуть у нас іще так:

п'ять (Грінченко), *п~~ь~~ать* (Нечуй-Левицький), *п~~ь~~я~~ь~~ть* (Словар Уманця, Куліш, Кримський), та ще Кримський пише:

П~~ь~~й~~ь~~ер, суб~~ь~~й~~ь~~ективний, п~~ь~~й~~ь~~еса, хоч: хлоп~~ь~~я~~ь~~тко, рум~~ь~~я~~ь~~но, прислів~~ь~~я (Лаговський). Нечуй-Левицький пише:

п~~ь~~яного, сім~~ь~~я, а навіть: з~~ь~~еднання, з~~ь~~ідено, з~~ь~~явищ (Повісти, VIII) і стоїть проти апострофів.

А все це задля того, щоб відрізнити українську вимову губних перед м'якими (йотованими) голосівками від московської.

воно живе і м'яко вимовляється (пор. літер.: *рямка, рятувати, рябий, буряк* і т. д.). Треба писати:

косар не — косарь
Харків ” — Харьков
тюрма ” — тюрьма... ²¹

Шелестівку “р” перед: **я, є, ю, ї** вимовляють у нас **р і ж н о**, то як: **рйа, рйє, рйу, рйі**,

то немов: **ріа, ріє, ріу, ріі**,

то знову немов: **р'а, р'є, р'у, р'і** (*пир'а, пир'а, пир'а*).

ч, ш, щ, ж **44.** І після шипучих — **ч, ш, щ, ж** — в українській мові ніколи не може бути м'якого знаку. Ці шелестівки всюди тверді (тільки в деяких говірках, н. пр., у Гуцулів, на Підгіррі, подекуди на Буковині та на Київщині вони м'які) ²². Після них рідко стоять і м'які голосівки, а коли стоять, то їх таке значіння, як після губних, н. пр.:

ніччю = ніччйу,
підніжжя = підніжжйа,

або просто вимовляється твердо:

ніччу, підніжжа...

Ці всі закони м'ягчення витворила мова новітніми часами. Й через те це м'ягчення ми звемо **новим**.

2. СТАРЕ М'ЯГЧЕННЯ.

45. Колись ув українській мові м'ягчилися ще й губні шелестівки, і заднепіднебінні, тай і зубні инакше м'ягчилися, ніж тепер. М'ягчення це наступало не тільки в таких випадках, як зараз, але ще й перед “**е**” та “**и**” (тепер — ні).

²¹ Урядова правопись (грінченківка) зазначає м'якість “р” (гл. § 92), Кримський його не зазначає: *книгар* (Лаговський). Стефанік пише: *церькова* і таксамо *Федькович*.

²² Через те Хоткевич свій роман із гуцульського життя озаголовив “*Кам'яна душа*”, і в Стефаніка в розмовах люде балакають: *шьо* (=що), *чьис* (=час), *пичь*, *шьисте* (=щастя). Таксамо пише Нечуй-Левицький: *курчят*, *мережять*, *вчять* ся (Повісти, VIII) й Федькович: *душя*, *бжьоли* (Ангел-хранитель).

Ці форми м'ягчення передала нам мова зі своєї історії — і через те це м'ягчення ми звемо **старим** або **історичним**.

Губні: **46.** І так **губні** прибірали “л” перед м'якими голосівками, тому то ми тепер кажемо й пишемо:

а) л *любити*, але — *люблю*, а тепер уже після того: *люблять* (мос. любятъ), гл. § 276
лупити, але — *луплю*, а тепер уже після того: *луплять* (мос. лупятъ)
ломити, але — *ломлю*, а тепер уже після того: *ломлять* (мос. ломають)
здоровий, але — *здоровля* (мос. здоровье)
і т. д.²³

Цікаво, що тепер уже в майже всіх говірках України в деяких випадках до **м**, **п**, якщо після них іде “**я**”, втиснуло ся “**н**”. Таким чином побіч

б) н	<i>імя</i> (ім'я)	чується	<i>імня</i>
	<i>мякий</i> (м'який)	”	<i>мнякий</i>
	<i>мята</i> (м'ята)	”	<i>мнята</i>
	<i>мясо</i> (м'ясо)	”	<i>мнясо</i>
	<i>розіп'яти</i> (розіп'яти)	”	<i>розіп'няти</i> і т. д.

Вживати можна в літературній мові обох форм:

імя й *імня*, *мя(г)кий* і *мнякий*.

Зубні. **47.** Так само досі ми кажемо й пишемо в літературній мові:

платити — *плачу* (не — платю), *плачений*
ходити — *ходжу* (не — ходю), *прохожий*
мусіти — *мушу* (не — мусю), *примушений*
возити — *вожу* (не — возю), *вожений*
хрестити — *хрещу* (не — хрестю), *хрещений*
їздити — *їжджу* (не — їздю) — *виїжджений*...

(про нарічеві форми, що в дужках, гл. § 276 — примітка).

²³ Є такі говірки, що такого м'ягчення вже не знають, н. пр.: Підгір'яни, Гуцули, які говорять: *любю*, *лупю*, *здорове*, гл. про це докладніше § 276, примітка.

Так і пише декуди Стефанік (у розмовах) і Федькович.

Виходить, що в деяких випадках колись м'ягчилися **зубні**, так, що

т	переходило на	ч	
д	"	"	дж, ж
с	"	"	ш
з	"	"	ж
ст	"	"	шч = щ (кожне зокрема для себе м'ягчило ся)
зд	"	"	ждж (")

і те м'ягчення й досі обов'язкове.

Заднепіднебінні "г" 48. Таксамо у спадщині лишила нам мова м'ягчення заднепіднебінних — **к, г, х**, та гортанного — **г**.

Кажемо: *потік*, але кличемо: *поточе!*, купаємось: *у потоці*.
 " *Бог* " " *Боже!* наша надія: *в Бозі*
 " *гріх* " " *гріше!* каємось: *у грісі*
 " *хурдига* " " сидять: *у хурдизі* ²⁴.

а далі кажемо:

точити, божитися, грішити...

То так здавна, й до сьогодні, в деяких формах (у відміні, гл. §§ 151_{6,7}, 158₁, 265₆, 273, й як творимо слова)

к	перед	е, и	переходить у	ч,	перед	ї	у	ць
г	"	е, и	"	ж	"	ї	"	зь
х	"	е, и	"	ш	"	ї	"	сь
г	"	"	"	"	"	ї	"	зь

3. МНЯКЕ "Ц".

49. Дуже цікавою зокрема й оригінальною прикметою української мови являється м н я к е "ц" ²⁵ (гл. §§ 37, 41). Воно

²⁴ Останнього м'ягчення московська мова не знає (пор.: *потокъ, порогъ, грѣхъ*), а й форм: *вовче, пороже, гріше* зовсім нема. За те для української мови це м'ягчення дуже цікава й своєрідна прикмета.

²⁵ Є діалекти, що не знають м'якого "ц", н. пр., Покутяни (під Коломиєю), Підгіряни, на Буковині. Через те у творах *С т е ф а н и к а*, у словах, які він укладає в уста селян, не знайдете м'якого "ц"; він пише, н. пр.:

хлопец, речинец, нівец, кінца, клевцями, полотенца, цу (зиму), *шибеницу*... (приклади зі збірки: *М о є с л о в о*).

появляється передусім у іменників на: **-ць, -ець, -ця, -иця** (§§ 130, 132, 113_{1а, 2а, 3а}), н. пр.:

*Гриць, місяць...
кравець, Українець, заець...
вівця, праця...
удовиця, паляниця...*

Це мняке “ц” лишається в усіх цих словах у цілій відміні з виїмкою перед “е” (гл. §§ 153, 160), н. пр.:

(нема) *Гриця*, (кличемо) *Грицю!*, (є) *Гриці*, (нема) *Гриців...*
” *Українця*, (є) *Українці*, (даємо) *Українцям...*
” *вівці*, (бачу) *вівцю*, (нема) *овець*, у *вівцях...*
” *вулиці*, (нема) *вулиць*, (тішуся) *вулицями...*

І в імеників на **-це** являється в відміні (з виїмкою перед “е” гл. § 170) мняке “ц”, н. пр.:

яйце — яйця, яйцю, в яйці, яєць, яйцями...

І в иньчих частинах мови являється мняке “ц”, хоч на кінці, хоч у середині слова, хоч і на початку, н. пр.:

*ниць, горилиць, навпростець, навправці...
кравцювати, працювати, тупцювати...
працьовитий, цяцянка...
цілий, цілувати, ціль, ціна, цюрком...*

Про мняке “ц” перед “к”, гл. § 41.

Мнякого “ц” не має ніодин славянський нарід, і рідко котрий може вимовити його як слід ²⁶.

Те саме бачимо в Федьковича: *удовец, коверец...* (Жовнярка). Декуди й на галицькому Поділлі (гусятинський повіт) кажуть:

хлопец, кравец, швец, овец... — хоч *хлопця, хлопцям, вівцю, шевця* (у визвуку все тверде тільки **-ець**) а далі: *місяць, вулиць...* і т. д.

²⁶ Тим то і сміють ся наші люде з Москалів, які ніяк не вимовлять слова: *паляниця*.

VI. УКРАЇНСЬКЕ “І”.

50. В українській мові голосівка “і” грає важну роллю. Тих “і” є кілька. Вони різно вимовляються (отже й пишуться), бо й із різних звуків повитворювалися.

“і” з “ї” Передусім є таке “і”, яке ніколи у слові не змінюється. Це “і” все м’ягчить ті шелестівки, що на основі українського закону м’ягчення (§ 37) дають м’ягчитися, себто, т, д, с, з, ц, л, н. На письмі таке м’ягчення зазначається значком “ї” (м’яке і). Це “і” відповідає старославянському й московському “ѣ” (ять). То так пишемо:

тіло (“і” ніде не змінюється: тіла, тілу, тілом і т. д.), *діло*, *сіно*, *зівати*, *цілий*, *пильніщий*... (вимовляється: тыло, дыло, сыно, зывати, цылий, пильныщий)

— але попри те:

вітер, *біда*, *піхота*, *мідь*, *різкий*... (з т. зв. твердим “і”, бо г у б н і й “р” не м’ягчаться).

Таке і (ї) подибується в дієсловах наворотних (§ 225_{1в}), якщо в коріні (§ 96) їх є “е”, н. пр.:

плету, але — (часто) *заплітаю* (мос. уплетаю)

лечу, ” (нераз) *літаю* (мос. летаю)

все з “м’яким” і, бо після: л,

мету, ” (часто) *вимітаю* (мос. выметаю)

гребу, ” (часто) *загрібаю* (мос. загребаю)

все з “твердим” і — бо після: м, р.

І тут усюди лишасться ї (і): *літаю*, *літаєш*, *літати*, *вимітаю*, *вимітати* і т. д.

“і” з “о”, “е” (ікання) **52.** Є ще таке “і”, що вийшло з “о”, або “е”. Тут витворилися окремі закони, коли “о” та “е” переходять у “і”. Кажемо, н. пр.:

(нема) *ро-ва*, але (є) — *рів*, (нема) *со-ли*, але (є) — *сіль*

” *но-са*, ” — *ніс*, ” *но-чі*, ” — *ніч*

(є) *се-ло*, але (нема) *сіл*, (нема) *о-се-ни*, але (є) — *о-сіль*

ве-се-лий, але — *ве-сіл-ля*,

ка-ме-ня, — *ка-мінь*...

Отже як “о” або “е” з відчиненого складу переходять у зачинений (гл. § 9), то замість “о” та “е” появляється “і”.

Тільки ж ці оба “і” не однакові. Те “і”, що вийшло з “о”, не м’ягчить попередньої шелестівки, тому на письмі зазначаємо його “і” (твердим “і”); те ж “і”, що повстало з “е”, м’ягчить ті шелестівки, що дають м’ягчитися (§ 37) в українській мові (т, д, с, з, ц, л, н), отже так, як при “і” з “ѣ” (§ 51) — і це м’ягчення зазначаємо т. зв. м’яким $i=i$.

Це т. зв. **закон ікання** в українській мові ²⁷.

²⁷ На око здається, що він не всюди переведений послідовно, але це тільки на око, і ті, “виїмки” ікання мають свою причину то в історії мови, то в чому иньчому. Ось ці, “виїмки” — склад зачинення й, ікання **нема**:

1. при відміні, в закінченнях, н. пр.:

чоловіком, не — *чоловікім*, бо **-ом** (гл. § 150) закінчення (на повстання якого дає пояснення історія мови, гл. під 7),

королем, не — *королім*, бо **-ем** (гл. § 153) закінчення,

несеш, не — *несїи*, бо **-еш** (гл. § 246) закінчення і т. д.

2. при відміні, як “о” або “е” в и п а д а ю т ь, н. пр.:

сон, не — *сін*, бо кажесть ся: (нема) *сна*, (тішу ся) *сном* (“о” всюди випадає),

день, не — *дінь*, бо кажесть ся: (нема) *дня*, (кілька) *днів* (всюди “е” випадає)... про це гл. відм. §§ 151, 154,

3. якщо в відміні “о” або “е” в с т а в л е н і, н. пр.:

вікон, не — *вікін*, бо “о” вставлене між “к” і “н” (§ 168, 5),

сестер, не — *сестір* бо “е” вставлене між “т” і “р” (§ 158, 2), пор.: *сестра*, *сестри*... гл. ще § 171₄,

4. в таких словах, де є: **оро, оло, ере** (п о в н о г о л о с), н. пр.:

горох, *голод*, *очерет*...,

хоч тут уже почало сильно входити “і”, й ми кажемо вже:

голів, *борід*, *сторін*, *корів*, *воріт*, *беріг*, *поріг*... гл. §§ 158₂, 151₂,

5. у таких словах, що стоять під сильним ц е р к о в н и м впливом, н. пр., кажемо:

Господь Бог (церк.), але *Пан Біг* (народне),

богдапрости (церк.), але *спасибі* (народне)...

6. в дуже рідких випадках і н а г о л о с впливає на те, чи ікання є, чи його немає, тільки ж таких випадків дуже мало, ось вони:

нарóд але — *на́рід*

вóльний але — *ві́льний*

вóйна але — *ві́йна*

згóдний але — *згі́дний*

самóтний але — *самі́тний*...

Тому то у слові *ніс* (носа) вимовляємо “і” т в е р д о (пишемо: і),
 ” ” *ніс* (нести) ” ” “і” м н я к о (пишемо: ї),

Так само пишемо: *тік* (току), але — *тік* (текти),
сіль (соли), але — *сіл* (село),
постіл (посто́лі), але *пості́ль* (постелі),

а далі: *діл* (долу), ” *ді́ль* (ділити — “і” не змінюється),
ліз (лоза), ” *лі́з* (лізти) і т. д.

53. Якщо “о” стоїть на початку слова й на осно-
 ві закону ікання мусить переходити в “і”, бо
 склад зачинився шелестівкою, то “і” дістає зпе-
 реду “в” (роззів, гл. § 66), отже так:

о—ві

о-вес, але — *вів-са*
о-тець, ” — *віт-ця*, (але: пан-отця — церк.)
о-рел, ” — *вір-ла*, (хоч і — орла)
о-вець, ” — *вів-ця*, атак само
від, *він* і т. д.

од—від

Щодо “від”, то воно в нашій мові вживається
 побіч “од”. Радимо писати так, як це роблять
 кращі наші письменники, а саме — “від” тоді,
 як п о п е р е д н е слово кінчить ся г о л о с і в к о ю; як же
 воно кінчить ся ш е л е с т і в к о ю, то краще вживати “од”²⁸.

7. тай іще в багатьох випадках, що або мають свою причину в істо-
 рії мови (н. пр., *вовк*, *повний*, *борц*, *кров*, *торг*, *смерть*, *серп*, *верх* і
 т. д.), або склалися **припадково**, на п о д о б у и н ь ч и х форм
 (аналогічно), н. пр.:

істот, *підвод*, *вечер* (вечеря)...

Через те саме нераз маємо ікання там, де не повинно б
 його бути, бо склад о д ч и н е н и й, н. пр., кажемо:

кілок, хоч “кола”, бо: *кілка*, *кілкові*, *кілки* — усюди є “і”...

кінець, побіч: *конець*, бо: *кінця*, *кінцеві*, *кінці*...

стілець, побіч: *столець*, бо: *стільця*, *стільцеві*...

Це “і” теж дісталось сюди на п о д о б у и н ь ч и х форм.

Під впливом “ікання” вже й таке “і”, що н і д е не повинно змі-
 няти ся (із **ѣ**), змінюється в словах:

річ, *ведмідь*,

і ми кажемо: *речі*, *ведмедя* і т. д.

²⁸ А так, то деякі письменники вживають виключно або од (Нечуй-
 Левицький) або від.

Пор. *Волохата тїнь од них упала на стїл. Немов аж потемніло в хатї від них, покращало* (В а с и л ь ч е н к о).

Це відносить ся до “**від**”, якщо воно і злило ся з другим словом ув одне (приросток).

Пор. *Приїде, запевне, той день, що ми відпочинем од мук* (Г р і н ч е н к о — П і д х м а р н и м н е б о м, Л ь в і в).

“**і**”
в прикметників

54. Ще є таке “**і**”, яке повстало зі стягнення (в називн. відм. множини у прикметників, гл. §§ 119, 201), н. пр.:

гарн-і, добр-і, син-ї, лис-ї — повстало із:
гарн-иї, добр-иї, син-її, лис-її

Це “**і**” або не мнягчить попередньої шелестівки (§ 199), або мнягчить її (§ 201), коли вона даєть ся мнягчити (т, д, с, з, ц, л, н, § 37).

Коли прикметник кінчить ся на **-ий** (**-а, -е**), то “**і**” не мнягчить попередньої шелестівки, й тоді пишеть ся т в е р д е **і** (§ 199), н. пр.:

товстий (пан) — *товсті* (пани)
рудий (вус) — *руді* (вуса)
босий (чоловік) — *босі* (люде)
сизий (сокіл) — *сизі* (соколи)
куций (хвіст) — *куці* (хвости)
білий (кінь) — *білі* (коні)
чорний (кіт) — *чорні* (коти)...

У тих прикметників усюди, де тільки чути “**і**”, треба вимовляти шелестівки перед “**і**” твердо й писати “**і**”, н. пр.:

(приглядаємось) *сизій* (зозулі)
(малюємо на) *білім* (полотні)
(пишемо на) *товстім* (папері)
(черевик на) *босій* (нозі)...

Коли прикметник має закінчення **-ий** (**-я, -є**), то всюди, де чути “**і**”, воно мнягчить попередню шелестівку (як вона дає мнягчити ся), й тоді пишеться “**ї**” (§ 201), н. пр.:

синій (папір) — *сині* (папери)
гусій (дзюб) — *гусі* (дзюби), а далі
(пишу) *синім* (олівцем)
(сиджу в) *останній* (лавці)
(приглядаюсь) *тутешній* (людині) і т. д.

“і” після голосі- 55. а) Після г о л о с і в о к кожне українсь-
 вок і в назвуку ке “і” в українських словах (і в чужих,
 гл. § 75₇) вимовляється як **йі**, **й** на і в письмі
 зазначається т. зв. мняким **і (ї)**, н. пр.:

Україна, моєї, поїти, шиї, добродії, Чугуїв...

б) На початку слова пишеться і мняке (**і**), і тверде **і**, відповідно до того, як чується:

імовірний, імня, але — їхати, їсти...

в) Про “і” в чужих словах гл. § 75.

ЗАВВАГА. У переважній більшості українських говірок різниця між “твердим” (із “о”) і “мняким” (із “е”, “ѣ”) “і” затерлася (в Херсонщині, на Полтавщині, на Підгіррі, на Буковині і т. д.) і *всюди* шелестівки перед “і” вимовляються *мняко* (отже: *сьіл і сьіль, постыл і постыль, тьік [току] й тьік [текти]*). Через те, та ще зі страху, щоб із українським “і” не склалося по школах те ж, що з московським ѣ, яке морочило голову дітям, майже всі письменники Наддніпрянщини й за ними й Комісія при Академії Наук висловлюють ся проти писання “і” після змнягчальних (§ 37) шелестівок. Через те ж саме й сучасний урядовий правопис його в таких випадках не вживає (гл. § 92, ₅). Ясна річ, що порівняння з московським “ѣ” тут бути не може, бо в московській мові “ѣ” й “е” визначають один і той же звук, а тим часом “і” й “ї” й вимовою шелестівок перед ними й повстанням своїм — це два різні звуки. Усі письменники й автори граматик, — усі згідно підносять, що воно так, що це різні звуки ²⁹, але ж усе таки стоять за скасування “і” після шелестівок і вживають його тільки після г о л о с і в о к, у значінні **йі** (*мої, твої, їхати*, гл. вище § 55, § 92, ₅), хоча рівночасно лишають **я, є, ю** в їх подвійній ролі (гл. *яйце — коня, поєдинок — синє*). Через те затирається д у ж е х а р а к т е р и с т и ч н а п р и к м е т а нашої мови, і правопис тратить признаку на у к о в о с т и. Коли такий правопис з а г а л ь н о

²⁹ Тимченко — Українська граматика ч. I, стор. 7; Модест Левицький — Українська граматика, стор. 11; Залозний — Коротка граматика укр. мови, вид. четверте, стор. 4; Грунській — Украинское правописание, стор. 8; Гладкий — Практический курсь украинского языка стор. 2 і т. д.

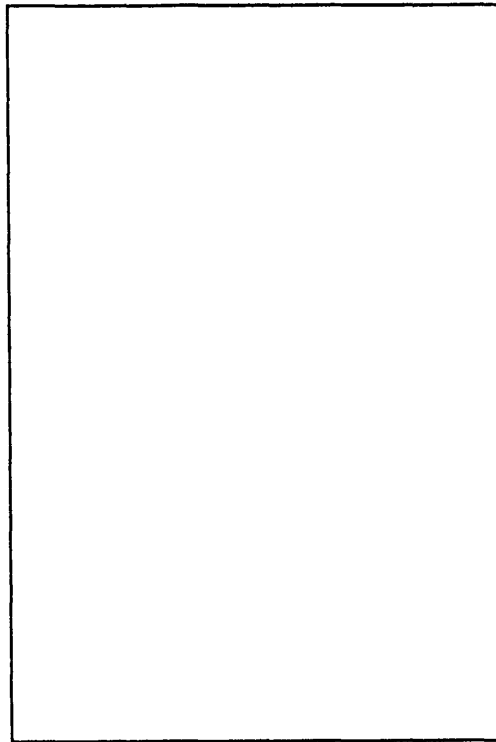
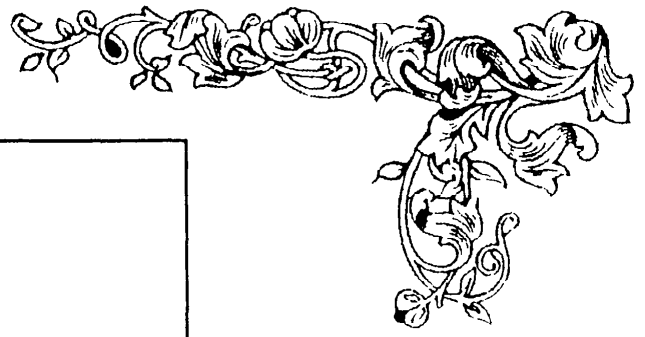
прийметь ся, коли Академія Наук скаже так писати, то, правда, у школі дітям стане багато легше, але ж учителеві таки треба буде безнастанно звертати увагу на вимову, щоб діти не плутали “і” з “о” з “ї” з “е” (або **ѣ**), щоб вимовляли як слід

ніс (носа) й *ніс* (нести), *діл* (долу) й *діл* (ділити) і т. д.

Те ж саме відносить ся до сцени. Актори теж мусять відрізнити ці два різні звуки, бо вимова на сцені (і у школі) все мусить бути зразкова <...>

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Друге видання з одмінами й додатками. — Київ—Ляйпціг, б. р.

Григорій ГОЛОСКЕВИЧ
(1885—1935)

*Мовознавець, дослідник Євсевієвого Євангелія 1283 р.,
діалектології Поділля, лексикограф. З 1922 р. —
співробітник Інституту української наукової мови ВУАН.
Співупорядник академічного “Російсько-українського
словника” (1924—1928). Як член
Державної правописної комісії
з упорядкування українського правопису (1925—1927),
Г. Голоскевич мав укласти
адаптований до новоприйнятих правил
орфографічний словник.
Його “Український правописний
словничок з короткими правилами правопису” —
перший найповніший (близько 40 000 слів)
та найкращий свого часу орфографічний словник української*

*мови, що витримав 12 перевидань
(перше видання 1914 р.).*

*Сьоме видання словника (1930) було перероблене
і пристосоване до правописних правил, прийнятих у Харкові
1928 р. Під новою назвою “Правописний словник” ця праця
перевидавалася в діаспорі (1952, 1955, 1972, 1977). Українська
діаспора в більшості користується “Правописним словником”
Г. Голоскевича й сьогодні.*

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИСНИЙ СЛОВНИЧОК З КОРОТКИМИ ПРАВИЛАМИ ПРАВОПISУ

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ.

В цьому словничкові ми вживаємо той правопис, який в його загальних рисах утворив ще в середині минулого віку (р. 1856-го) наш відомий вчений і письменник П. Куліш; від нього цей правопис і назву має *кулішівка*. Правопис П. Куліша ґрунтується головним чином на фонетиці, а також і на етимології загальноукраїнської літературної мови.

Головна ознака правопису П. Куліша в тому, що він писав *и*, *і* там, де в українській мові маємо згуки *и*, *і*, себ-то П. Куліш писав *и* на місці давніх *ы*, *и*: *синь* (*сынъ*), *лисиця* (*лисиця*), а *і* — на місці давніх *ѣ*, *о*, *е*, *и* (*і*): *дідь* (*дѣдъ*), *іхавь* (*ѣхалъ*), *дімь* (*домъ*), *іхь* (*ихъ*), *своїхь* (*своихъ*), *синій* (*синій*) і т.д.

Другорядні ознаки правопису П. Куліша такі: 1) літерою *ѣ* він визначав *йо*, *йе*: *ѣму*, *народнѣго*, *моѣ*; замість літери *є* писав *е*, і тільки після шелестівок *є*: *віе*, *гуляе*; *думаешъ*, *здоровѣе*; *корінне*, *щастє*, *третє*; 2) задержав знак *ѣ*: *світѣ*, *вѣ мові*, *пѣявка*; 3) сполучення губних з м'якими голосівками писав з *ѣ*, а іноді і без *ѣ*: *обѣявитця*, *пѣяницю*, *здоровѣямъ*, *бѣютця*, *пѣе*, *здоровѣе*, а також *пять*, *пятака*, *розв'язувавѣ*; 4) подекуди писав фонетично і шелестівки, наприклад: *подивисся*, замість *подивишся*, *сміетця*, *дивлятця* зам. *сміється*, *дивляться*; *молоцці* зам. *молодці*; навіть писав: *ж* жоною, *ш* чоловіком, *перет* тобою зам. *з* жоною, *з* чоловіком, *перед* тобою і т. д.; 5) в речівниках середнього роду писав *є* з подвоєною попередньою шелестівкою: *корінне*, *кілле*, *житте* *подружжє* і т.п.; (...) 6) заіменник *ся* при дієсловах писав вкупі з ними: *діждатися*, *одружився*, *питалася*, *не лякайся*, *журитця*.

Цей правопис П. Куліша став загально-українським, і ним друкувалися в Росії всі українські книжки та видання до року 1876-го, коли цей правопис було заборонено.

Згодом в правописові П. Куліша було зроблено де-які зміни. Так, в середині 70-х років минулого віку проф. Драгоманів увів такі головні зміни в цей правопис: він писав *ја*, *ју*, *је*, *јі*, *ј* замість *я*, *ю*, *є*, *ї*, *й*: *яблуко*, *імја*, *својеју*, *јого*, *јіхав*, *ціј*, а м'якість шелестівок визначав знаком *ь*: *п'рамо*, *д'ля*, *л'уде*: відкинув *ѣ*. Таким правописом проф. М. Драгоманів друкував свої видання в Женеві та Галичині, але цей правопис не поширився.

Року 1886-го Є. Желехівський в своїм українсько-німецьким словникові теж зробив зміни в кулішівці: 1) він увів *ї* для означення йотованого *і* (*йі*), а також *і* для *і*, що м'якшить попередню шелестівку: *їхати, їсти, мої, дід, тіло, літо, німець, сіно, але — дім, тільки, сніп, ніч, добрі* і т. д.; 2) викинув твердий знак — *ѣ*; 3) завів протинку для означення, що попередня шелестівка не зливається в вимові з слідуючою за нею голосівкою: *з'їзд, з'явись*; 4) писав *бя, пя, вя, мя, бю, пє, бє* і т. д., котрі вимовляємо як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйє, бйє* і т. д.; 5) в речівниках середн. р. писав *є* з неподвоєною попередньою шелестівкою: *весіле, житє, коріне*; 6) заіменник *ся* при дієсловах писав окремо: *бояти ся, годило ся, належить ся*.

Цей правопис П. Куліша з змінами Є. Желехівського, прозваний *желехівкою*, запанував в Галичині та на Буковині як в школі й пресі, так і взагалі в літературі. Він згодом все більше вироблявся в подробицях і нарешті був більш-менш скодифікований в книжці "Руська правопись зі словарцем" (Львів, 1904).

У нас, на Російській Україні, після заборони в 1876 р. українського слова та правопису, в тих небагатьох наших виданнях, котрі пропускала цензура, мусіли вживати російський правопис, прозваний українцями *ярижкою* (від *єр* (*ъ*), *єри* (*ы*)). Тільки починаючи з року 1905-го, коли в Росії настали вільніші часи, всі наші видавці знову звернулись до кулішівки, але вона в нас набирає деяких своїх особливих ознак, котрими ріжниться від желехівки. Головніші з тих ознак такі: 1) *ї* пишуть тільки там, де *і* вимовляємо як *йі*: *їхати, їсти, мої, своїх, але — тіло, літо, сіно* і т. д.; 2) сполучення губних з м'якими голосівками пишуть з протинкою (апострофом) або з *ь*: *б'я, п'я, м'я, в'я, б'ю, б'є* і т. д.; або *бья, пья, мя, вья, бью, бье* і т. д.; 3) в речівниках середн. р. пишуть *я* з подвоєною попередньою шелестівкою: *весілля, оповідання, життя* і т. д.; 4) заіменник *ся* при дієсловах пишуть вкупі з ними: *дивитися, пишалася, боїться* і т. д.

Що до правописних подробиць, то ця кулішівка Російської України не має ще цілковитої єдності та однастайності. Беручи це на увагу і бажаючи по можливості впорядкувати цей правопис, ми і зважуємось випустити свій словничок, цю на Російській Україні першу спробу підручника по нашій рідній ортографії <...>.

Головні ознаки правопису нашого словничка такі:

1) *ї* пишемо тільки тоді, коли *і* вимовляємо як *йі*: *їхав, їх, Україна, доброї, з'їзд* і т. д.

2) Сполучення губних шелестівок: **б, п, в, мзя, ю, є**, котрі (сполучення) вимовляємо як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйю, бйє, пйє* і т. д., пишемо так: **бя, пя, мя, бю, пю, бе, пе**: баб'ячий, п'ять, в'язати, м'який, б'ють, п'ють, беш, пе і т. д.

3) В речівниках середнього роду пишемо **подвоєну** шелестівку з **я**: оповідання, насіння, волосся, весілля, збіжжя, галуззя, підборіддя, звірря, клоччя і т. д.

4) Заіменник **ся** пишемо **вкупі** з дієсловом (часівником), коли **ся** стоїть безпосередньо після нього: боюся, кохається, дивляться, вернувся і т. д., але коли **ся** стоїть перед дієсловом або між ним та **ся** є ще якесь слово, тоді **ся** пишемо окремо: як *ся* маєш? сховав-би *ся*, я *ся* бою (місцева форма) і т. д.

Що до правопису чужомовних слів, яких вживають у нашій мові і яких що-раз більшає, — з'явище цілком натуральне в кожній культурній мові, — то встановити остаточно для них, принаймі для де-якої частини цих слів, той чи інший спосіб правопису тепер майже неможливо, бо ці слова поки перебувають в добі свого пристосування до законів української мови. Далі (дивись правила правопису) ми подаємо де-які загальні уваги до правопису чужомовних слів.

Звичайно, що впорядчик цього словничка мав на увазі літературну українську мову, а не місцеві говірки.

Зладжуючи свій словничок, ми користувалися словниками Б. Грінченка ("Словарь української мови" в 4 т., Київ), Є. Желехівського ("Малорусько-німецький словар", Львів, 1886 р.), Є. Тимченка ("Русско-малоросійській словар", Київ, 1897), Уманця і Спілки ("Словарь русско-галицькій", Вѣна, 1896), В. Дубровського ("Українсько-російський словник", видання друге, Київ, 1914), "Словариком" В. Доманицького (Київ, 1906 р.), "Руською правописсю зі словарцем" (Львів, 1904), граматиками Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького і Гартнера ("Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache", Wien, 1913), О. Огоновського ("Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache", Lemberg, 1880), А. Кримського ("Украинская грамматика"), П. Залозного ("Коротка граматика української мови", видання друге, Київ, 1912) і іншими. Брали ми також матеріял для свого словничка з творів нашого красного письменства та з сучасної нашої преси.

Випускаючи в світ цей словничок, ми бачимо, що він і неповний і має різні хиби, які залежать почасти від упорядчика, а почасти і від сучасного стану самого нашого правопису.

За цінні поради, вказівки та перегляд рукопису висловлюємо нашу щиру і приятельську подяку д. Ярошенкові.

Г. Голоскевич.
Петроград.

Року 1914-го. Травень.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ.

В другім виданні нашого правописного словничка залишено ті-ж принципи правопису, які були нами прийняті в першій виданні.

Через тяжкі сучасні умови друку випускаємо словничок без наголосів і без доповнень.

Г. Г.

Київ.
Року 1918-го.
30 січня.

(С. 5—10)

<...> КОРОТКІ ПРАВИЛА ПРАВОПISУ.

<...> II. ПРАВОПIS ПРИГОЛОСНИХ.

<...> §2. Г і Г

Г вимовляємо як латинське h (голова), а г як лат. або польське g (гвалт); г та Г пишемо там, де цього потребує вимова. Звук г вживається в українській мові тільки в чужомовних словах: ганок, гонта, гудзик, колега, агітатор, фігура, епільог, етнографія і т. д.; граматика пишемо з г.

<...> ПРАВОПIS СПОЛУЧЕНЬ ГУБНИХ З Я, Ю, Є.

В українській мові губні шелестівки: б, п, в, м в сполученнях з я, ю, є ніколи не м'якшаються. Ці сполучення пишемо так: **бя, вя, мя, пя, бю, пю, бе, пе**, а вимовляємо їх як *б'я, п'я, в'я, м'я, б'ю, п'ю, б'є, п'є*: баб'ячий, п'ять, п'яниця, в'язати, в'янути, м'яти, пам'ять, бю, б'ють, пю, п'ють, бе, пе, пете і т. д.

<...> V. ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА (ПРОТИНКИ).

Протинку ставимо: 1) після префіксів (приставок), що кінчаються шелестівкою, але не губною, перед **я**, **ю**, **є**: з'явище, без'язикий, з'єднати і т. д.;

2) а також взагалі в сполученнях не губних шелестівок з **я**, **ю**, **є**, коли ці сполучення вимовляємо з **й** перед **я**, **ю**, **є**: пір'я, узгір'я, бур'ян, кар'єра, ар'єргард, кон'югація і т. д.

VI. УВАГИ ДО ПРАВОПISУ ЧУЖОМОВНИХ СЛІВ.

§ 1.

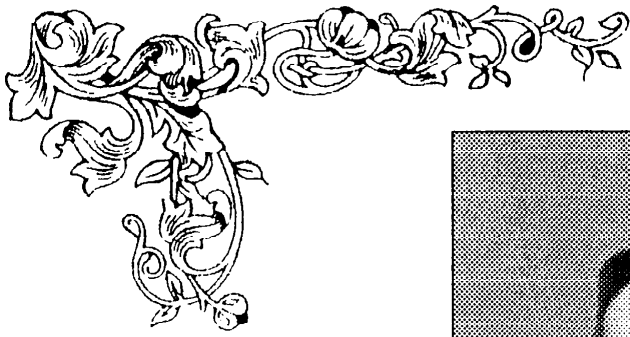
<...> 3. Шелестівку **л** в чужомовних словах вимовляємо мяко і через це пишемо: кляса, ляконичний, клуб, колега, льогіка, псіхольогія, соціалізм, політика, алькоголь і т. д.

У в а г а. З цього правила виключаються де-які чужомовні слова, які вже українізувались, наприклад: ювилей, митрополит.

(С. 152—155)

Голоскевич Г. Український правописний словничок з короткими правилами правопису. Видання третє. — Київ, 1918.

Августин ВОЛОШИН
(1874—1945)

Культурний, церковно-релігійний і громадсько-політичний діяч, педагог, філолог, журналіст, центральна постать боротьби за незалежність Карпатської України, згодом її президент (1939); священник.

Як викладач Ужгородської учительської семінарії, а пізніше професор і ректор Українського вільного університету в Празі та активіст закарпатської "Просвіти" А. Волошин працював над створенням шкільних підручників, зокрема з філологічних дисциплін.

А. Волошин очолював оборону закарпатської освіти й церкви від мадяризації, протестував проти запровадження латиниці (її угорського різновиду) до української писемності.

МЕТОДИЧЕСКА ГРАММАТИКА КАРПАТО-РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ НАРОДНЫХЪ ШКОЛЪ

§.1. ПРЕДЛОЖЕНІЕ.

- <...> 1. Люди свои мысли выражаютъ с л о в а м и.
2. Выраженіе мысли словами називается п р е д л о ж е н і е м ъ.
3. Послѣ каждого отдѣльнаго предложенія на письмѣ ставится т о ч к а (.).
4. Въ началѣ предложенія послѣ точки пишется велика буква.
5. При чтеніи коло точки дальше, а коло запятой короче нужно остановиться.
6. Послѣ предложенія, которое содержитъ въ себѣ вопросъ, ставится знакъ вопросительный(?)
7. Послѣ предложенія, которое содержитъ въ себѣ восклицаніе, ставится знакъ восклицательный(!)
8. На письмѣ каждое слово нужно отдѣльно отъ другого писати.

(С. 4)

§.2. СЛОВО, ЗВУКИ, БУКВЫ.

ОСѢНЬ.

Осѣнь наступила, высохли цвѣты,
Листье опадуетъ, пристигли плоды.
Время холоднѣе, бываютъ слоты,
Птички отлетѣли въ теплыя страны.

Якое первое слово? Сколько въ немъ звуковъ? Якій первый звукъ? Якій второй, третій...? Какъ ся зове видимый знакъ звука? Буквою. Сколько буквъ есть въ первомъ словѣ? Яка буква на концѣ? Якое второе слово?...

1. Каждое с л о в о состоитъ изъ з в у к о в ъ (hang).
2. Видимый знакъ звука називается б у к в о ю (betü).
3. Всѣхъ буквъ въ русской а з б у к ѣ есть 36 (тридцать шесть); бываютъ в е л и к і я (прописныя) и м а л ы я.

А а, Б б, В в, Г г, Д д, Е е, Ж ж, З з, И и, І і, Й й, К к, Л л,
а б е г е д е е ж е з е и і й к а э л ъ
М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш,
э м ъ э н ъ о п е э р ъ э с ъ т е у э ф ъ х а ц е ч е ш а

Щ щ, Ъ ъ, Ы ы, Ь ь, Ъ ъ, Э э, Ю ю, Я я, Ѳ ѳ, V v
 ща ёрь ёры ёрь ять э ю я ѳита vжица

<...> §.3. БУКВЫ ГЛАСНЫЯ, СОГЛАСНЫЯ И ПОЛУГЛАСНЫЯ.

Небо. Диванъ. Сѣно. Быкъ. Линія. Когутъ. Экзамень.
 Ключъ.

Изъ якихъ звуковъ состоитъ первое слово? Можно-ли первый звукъ выповѣсти безъ помочи другой буквы? Нѣтъ. А второй звукъ ци можъ выповѣсти свободно, безъ помочи другого звука? Можъ... Спишите данныя слова и подчеркните буквы, котрыя можно выповѣсти безъ помочи другой буквы! Спишите слова и подчеркните буквы, котрыя можно произнести токмо съ иной буквой въедно! Якъ ся называютъ буквы сии, и якъ тѣ?

1. Буквы: а, е, и, і, о, у, ы, ѣ, э, ю, я, v называются *г л а с н ы м и*. (Magánhangzó).

Гласна буква легко произносится безъ помочи другой буквы и свободно тягнесь (а-а...)

2. Буквы: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѳ называются *с о г л а с н ы м и*. (Mássalhangzó).

Согласную букву только съ помочью гласной буквы можъ выповѣсти (и не тягнесь свободно: б-б-б... в-в-в...).

2.

Конь. Лень. Край.

Якій послѣдній звукъ въ первомъ словѣ? Ци означае буква **ь** сама даякого звука? Нѣтъ. Для чего же написана? Для омягченія звука стоящего передъ ней... Якій послѣдній звукъ въ второмъ словѣ? Для чего употребляеся буква **ь**? ... Якъ произносится послѣдня буква въ третьемъ словѣ?... На котру букву подобна буква **й**?...

3. Буквы: ъ, ь, й называются *п о л у г л а с н ы м и* (Féligangzó).

Буквы ъ и ь не обозначаютъ ніякого звука, но употребляются только для того, чтобы показати, якъ треба произнести передъ ними стоящу букву! ъ показуе т в е р д о е, а ь мягкое произношеніе. На примѣръ: уголъ, уголь, кровъ, кровь, ганьба, письмо.

На концѣ слова послѣ твердо произношаемого согласного звука в с е г д а ставится ъ.

4. Буква **й** обозначает краткое произношение звука: **и**. (На примѣр: *иду, поиду=пойду.*)

5. Буквы гласныя и полугласныя подраздѣляются на твердыя и мягкія:

Твердыя: *а, о, у, ы, ъ.*

Мягкія: *я, е, ю, й, ъ, і, ѣ.*

(С. 7—8)

<...> §.4. ПРАВОПИСАНІЕ БУКВЪ.

1.

Евангеліе. Экзамень. Береза. Спасеніе. Подъемъ. Чёрный. Эхо есть отголосокъ.

Якъ произносится первый звукъ въ словѣ первомъ и якъ въ второмъ? Якъ произносится буква **е** въ первомъ словѣ послѣ буквы **г** и якъ послѣ буквы **і**?... Якъ произносится буква **е** въ пятомъ словѣ и якъ въ шестомъ?...

1. Буква **е** въ началѣ слова, послѣ гласной **й** послѣ полугласной **ъ** произносится, якъ “**йе**” на пр. *е с т ъ, е д в а, о б ъ е м ъ*, а послѣ согласной, якъ **э**; на пр. *б е р е з а, в е д е.*

Если буква **е** произносится, якъ “**йо**”, тогда пишется сякъ: **ё**; на пр. *ёго, нёго, путёмъ, конёмъ, чёрный, чёло.*

2.

Иду. Христіанинъ. При. Примиреніе. Прійду. Убогій.

Передъ якими буквами стоитъ въ сихъ словахъ буква **и**? Передъ якими буквами стоитъ въ сихъ словахъ буква **і**?...

2. Буква “**і**” пишется только передъ буквами гласными и передъ полугласной **й**; исключается слово *м і р ъ* (вселенная) въ отличіе отъ слова *м и р ъ* (покой).

Буква “**и**” пишется передъ согласными и въ концѣ слова.

3.

Ѣсти. Бѣда. Дѣло. Лѣнивый. Нѣмый. Тѣло. Сѣно. Вѣтер. Рѣка.

Якъ звучитъ буква **ѣ** въ первомъ, якъ въ второмъ и якъ въ третьемъ словѣ?...

3. Буква **ѣ** въ началѣ слова произносится, якъ “йі”, послѣ согласной же якъ “і” или (послѣ д, з, б, н, т, с) “ы”.

Звукъ “і” передъ согласной должно писати съ “ѣ”. На пр. в ѣ т е р, р ѣ к а.

4.

Ганьба. Письмо. Състи. Съѣсти. Обѣдати. Объядати.

Для чего употребляется буква **ь** въ первомъ словѣ? Якъ бы читалося слова сіе безъ буквы **г**? Для чего употребляется буква **ь** въ второмъ словѣ?... Якъ произносится третье й четвертое слово? Для чего стоитъ буква **ь** въ четвертомъ словѣ? Якъ должно читати пятое й шестое слово?...

4. Буква **ь** употребляется въ срединѣ слова для смягченія согласной буквы, буква же **ъ** для того, чтобы показати, что согласну букву не треба сливати съ гласной. На пр. О б ѣ е м ъ (й не о б е м ъ) И з ъ я в и т и (и не и з я в и т и).

5.

Книжка. Книжица. Мужчина. Мужа. Рыбка. Рыба.

Ясно-ли слышится звукъ четвертый в первомъ словѣ? (ж или ш?) Но въ второмъ словѣ ци такъ ясно слышится звукъ ж?...

5. Въ словѣ даколи звукъ **б** трлѣ слышится, якъ **п**, з якъ **с**, **г**, якъ **к**, или **х**, д якъ **т**, **ж**, якъ **ш**, **ф**, якъ **в**; чтобы опредѣлити въ словѣ сомнительный согласный звукъ, нужно измѣнити слово такъ, чтобы послѣ сего звука стоялъ гласный звукъ. На пр. плугъ—плуга, морозъ—мороза, шапка—шапочка, ошибка—ошибатися.

6.

Волы пасуть. Волъ стоитъ. Коня запрягли къ возу. Конь го-денъ везти возъ.

Якъ выговорится второй звукъ въ первомъ словѣ? Й якъ въ третьемъ? Перемѣняйте слово вѣль на разнии вопросы: чѣго? Вола. Чѣму? Волови. Съ чѣмъ? Воломъ. О чѣмъ? О волѣ?... Якъ слышится второй звукъ въ сихъ словахъ? Всягды, якъ **о**. Якъ нужно прото писати второй звукъ въ словѣ «воль»? Буквою **ѵ**. Перемѣняйте слова: кѵнъ, вѵзъ, плѵтъ... Якъ должно писати и сіи слова?...

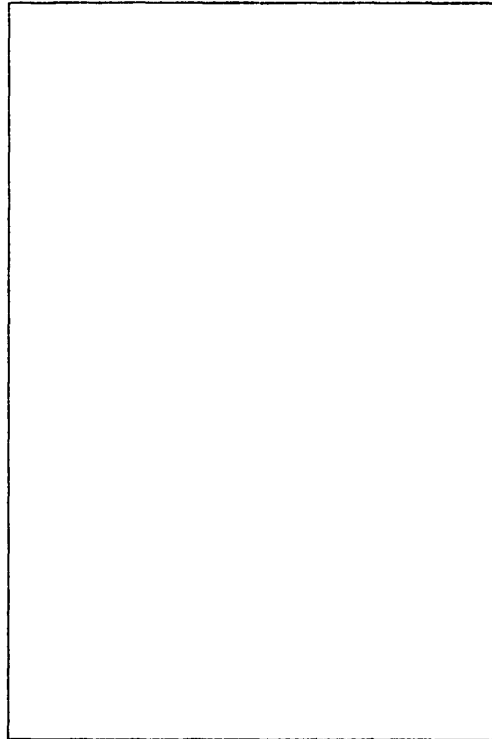

6. Звукъ **о** даколи произносится, якъ **у**, **ѣ** или **ѵ**: чтобы опредѣлити, якъ нужно писати сякій сомнительный гласный звукъ, треба измѣнити слово такъ, чтобы приняло еще единъ слогъ. На пр. конь—коня, волъ—вола... (Богъ...Бога), плотъ—плота.

(С. 8—11)

Волошинъ А. Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ. — Ужгород, 1919. — Ч. II.

Федір ШУМЛЯНСЬКИЙ
(1887—1980)

1917 р. професор Київського університету Іван Огієнко за дорученням міністра освіти при уряді Центральної Ради І. Стешенка склав короткі правила українського правопису.

Весною 1918 р. було скликано Правописну комісію для розгляду зазначеного проекту, до якої увійшли визначні українські науковці та викладачі, серед яких А. Кримський, Є. Тимченко, М. Грунський, О. Курило, Г. Голоскевич та ін.

Цього ж року Правописну комісію скликувано вдруге для остаточного редагування вироблених правописних правил (А. Кримський, Є. Тимченко та І. Огієнко). Як міністр освіти Центральної Ради І. Огієнко ухвалив та затвердив цей варіант правопису, а 1919 р. він був опублікований у Києві під назвою “Головніші правила українського правопису”.

Того ж року “Головніші правила...” були переглянуті Українською академією наук, виправлені й доповнені, а згодом схвалені УАН та затверджені урядом для вживання на всій

території України. 1921 р. змінений варіант правопису був опублікований масовим тиражем під назвою “Найголовніші правила українського правопису”. Таким чином, саме “Головніші правила...”, укладені І. Огієнком, лягли в основу першого в Україні академічного правописного кодексу.

Розвідка Ф. Шумлянського “Найголовніші правила українського правопису” написана 1923 р., коли він ще працював викладачем української мови в Кам’янець-Подільському інституті народної освіти (ІНО), й опублікована в Херсоні 1926 р. У ній Ф. Шумлянський здійснив докладний аналіз цього правопису, критично опрацював певні вміщені в ньому орфографічні рекомендації, а також сформулював теоретичні засади подальшого упорядкування української правописної системи.

Розвідка Ф. Шумлянського є цікавою насамперед тому, що містить три редакції “Найголовніших правил...” (у тому числі й “Головніші правила...”), які попередили й підготували вихід у світ академічного правопису 1921 р., і дозволяє в повноті простежити шлях його постання.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ВИДАННЯ 1921 РОКУ

(Розвідка)

<...> “Ухвалюю ці правила для шкільного вжитку на всій Україні”

Міністр Народньої Освіти
Проф. *Іван Огієнко*.

17 січня 1919 року.

ГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ,

ухвалені Міністерством Народньої Освіти
для шкільного вжитку на всій Україні.

Весною 1918 року при Міністерстві Народньої Освіти працювала Правописна Комісія з видатних українських вчених і педагогів. Голова цієї Комісії, проф. Іван Огієнко склав “Головніші правила українського правопису” і подав їх на розгляд Комісії; правила ці Комісія ухвалила з де-якими змінами.

З наказу Міністра Народньої Освіти ці ж правила було остаточно переглянуто видатними українськими вченими і 17 січня їх ухвалено Міністром Народньої Освіти для шкільного вжитку на всій Україні.

Правила охоплюють переважно спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис від правопису Галичини.

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку складу, коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїми, мої, свої, ївга, троїстий.

Після приголосних звуків **ї** ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, ікавка, ім'я, іспит, існувати, істота, іти, Ірод.

Примітка: але перед **н** можна писати **и**: инший, инколи, иней, иноді.

3. Букви **йо** пишемо з початку слова або з початку складу за голосним звуком: **його, йому, йолоп, твого, твому**; після приголосних треба писати **ьо** (а не **йо**): **льоx, льон, сьогодні, всього, сьомий**.

4. Між губними звуками **б, п, в, м** і йотованими голосними **я, ї, ю, є** ставимо протинку (апостроф) **'** (а не **ь**): **б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголів'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плів'я, м'ясо, імя¹, м'яло, м'ясниці, рум'яний**.

В де-яких словах ставимо апострофа перед йотованою голосною і після **р**: **пір'я, бур'ян, подвір'я**.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед йотованою голосною ставимо апострофа: **з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'яснити**.

Примітка 1: в цім разі пишуть часом **ь** або нічого не пишуть: **пять** або **пять**.

Примітка 2: Замість **м'я, м'ю, м'ї, м'є** часто буває **мня, мню, мні, мнє**: **мнякий, імня², вимню, мнясо, мнята, тімнє**.

5. Після подвоєних шиплячих звуків **ж, ч, ш** на кінці слів пишемо **а, у**, а не **я, ю**: **збіжжа, клочча, роздоріжжа, за піччу, цею ніччу, подоріжжу**.

Примітка: але часто тут пишуть і **я, ю**: **збіжжя, клоччя, безгрішшя, цею ніччю**.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: **слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський** (хоч вимовляється **сьлід, сьвіт, соньця** і т. д.).

Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: **пальця, сальцю, закальця**; між двома **л** не ставиться **ь**: **ллється, лляти, Ілля, гілля**.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: **менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати**; але **л** в цим³ випадку м'ягчиться: **більший, пальчик, бувальщина**.

¹ Повинно бути: "ім'я". (Ф. Ш.).

² Повинно бути: "ім'я". (Ф. Ш.).

³ Повинно бути: "в цім". (Ф. Ш.).

8. Слова на **ець** мають на кінці **ь**: післанець, горобець, малодець.

При одмінюванні слів на **ець** перед **ц** не треба писати **ь**: післанця, на кінці, отця, молодцю.

Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: празник, тижня, пізно, кожний⁴, борозна; пісний, чесний, капосний, напасник, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний.

10. Пишемо сполучення **чн**: безпечний, яєчня, сердечний, Сагайдачний, пшеничний, безконечний, місячний, помічний, помічник.

Примітка: але дуже часто замість **чн** пишуть **шн**: безпешний, сердешний і т. д.

Завжди пишуть: рушник, мірошник, влучний, вдячний, зручний, вічний, наочний.

11. Приростки **з** та **роз** перед глухими: **к, т, п, ф, х, ц, ч, ш** змінюють своє **з** на **с**: сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити, сцапати, сшивати, счарувати; перед всіма іншими приголосними приростки **з** та **роз** не змінюються: збавити, зжалитися, звести.

Приставки **роз** і **з** не змінюються перед **с**: розсівся, зсадити.

Приросток **без** не міняє свого **з** на **с**: безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя.

Примітка: в приставці **роз** часто звука **з** не міняють на **с**: розхилити, розказати, розказувати, розпарити і т. інш.

12. Закінчення **ар** та **ир** на кінці речівників пишемо без **ь**, навіть коли в родовому відмінкові маємо м'який голосний звук: цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, монастир, багатир. Так само: звір, матір, тепер, не вір.

Примітка: але інколи пишуть ці слова і з **ь**: царь, секретарь, писарь.

13. Речівники середнього роду на **я** (що вийшло з давнього закінчення **іє**) подвоюють приголосний звук перед **я**: життя, сміття, багаття, браття, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, Поросся, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя і т. п.

⁴ Повинно бути: "кожний". (Ф. Ш.).

Губні звуки **б, п, в, м і р** в⁵ цих випадках не подвоюються. На кінці таких слів пишемо **я** (а не **є**): **життя, сміття, весілля**.

Примітка: в багатьох українських говірках в цих випадках чуємо **є** на кінці: **житте, смітте, весілле**, а де-не-де навіть: **жите, сміте, весіле**; часто так пишуть і в літературі.

14. Речівники середнього роду, що походять від дієслів на **увати, ювати**, затримують звук **у, ю** (а не **о, е**), коли на них нема наголосу: **будува́ння, дарува́ння, царюва́ння, раюва́ння, горюва́ння**.

15. В родовому одмінкові множини пишемо закінчення **ей** (а не **ий**): **людей, ночей, коней, грошей, костей**.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення **ові**, а в словах м'якої одміни **еві**: **батькові, козакові, коневі, учителеві, гостеві, кобзареві, монастиреві, цареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві, сонцеві**.

Слова на **й** мають закінчення **єві**: **краєві, раєві, гаєві**.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і**, а не **и**.

Примітка: До твердої одміни належать речівники з закінченнями на твердий звук, а до м'якої — речівники на **ь, й, я, е**, на шиплячий **ж, ч, ш, щ**, і ті слова на **ар, ир**, що в родовому відмінкові мають на кінці **я**.

17. В словах чоловічого і середнього роду в оруднім одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: **столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем**.

В словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **єю**: **водою, землею, попадею, молодницею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею**.

Слова на **й** мають закінчення на **єм**: **краєм, раєм, гаєм, роєм, колієм**.

18. Прикметники на **евий** з наголосом на **е** не міняють цього **е** на **ьо**: **вишнєвий, смушєвий, тижнєвий, грушєвий, Василєвий**⁶, **сажнєвий, дешєвий**; коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватися на **ьо**: **польовій, лойовій**.

⁵ Повинно бути: "в". (Ф. Ш.).

⁶ Повинно б бути: "Василєва (мати)", бо в чоловічим маємо звичайно: "Василів (батько)". (Ф. Ш.).

19. В закінченні прикметників **ський, цький** пишемо **ь** після **с, ц**⁷, **бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький**.

20. В другім ступені прикметників пишемо “**іший**” (а не **ійший**): **старіший, миліший**.

21. В літературнім українськiм письмі переважно вживається форми займенника **цей, ця, це**, рідше — **сей, ся, се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом: **проситься, носитья, береться**.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся** (а не **сся**, або **ся**): **судишся, водишся**.

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться** (а не **цця** або **ця**): **судиться, судяться, губиться, губляться, заборонюється**.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати, ювати** (а не **овати, евати**): **купувати, танцювати, горювати**.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований, бований**, коли наголос падає на **о**: **купований, збудований, подарований, вторгований, схвильований, і уваний, юваний**, коли наголос не падає на склад перед **ва**: **вібудований, віторгований, вігорюваний**.

26. Закінчення **ство, ський** додаємо просто до пня: **братський — братство; бабський — бабство; сиротський — сиротство**⁸.

Коли це закінчення додаємо до пня після звуків **к, ч, ць**, то тоді пишемо **цький, цтво**: **козацький, козацтво, ткацький, ткацтво**.

27. В літературнім письмі однаково вживаються **від і од** (а не **от**): **від тебе, од тебе** (а не: **от тебе**).

28. В причасниках пишемо одно **н** (а не два): **зроблений, спечений, зварений, запроханий, закоханий, виструганий, пораний**.

В прикметниках пишемо два **н**: **спасенний, невблаганний**.

Правопис чужих слів в українській мові

1. Звук **g** в чужоземних словах передаємо через **г**: **гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія**.

Примітка: В цім разі часто пишуть і **г**: **телеграф, генерал**.

⁷ Тут повинен бути знак “:” (Ф. Ш.).

⁸ Ліпше б було: “сирітський — сирітство”. (Ф. Ш.).

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цеб-то пишемо по "л" букви **а, о, е, у**, а не **я, є,ьо, ю**: класа, план, новела, билет⁹, легальний, легенда, легіон, лекція, логіка, флота, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

Примітка: В цім разі часто м'якшать **л**: кляса, плян, фльота, новеля, фільольогія, і т. д.

3. Звук **ф** в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): форма, Франція, фабрика, фінанси, філологія, фосфор, маніфест, офіцер, фаховий, факт, фасон, фаетон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.

4. В словах недавно взятих чуже **θ, th** на письмі передаємо через **т**: катедра, Атени, ортографія, міт (міф), анатема, апотема, Бористен, логаритм, аритметика, патос, Пітагор, етер і т. п.

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: класа, програм, процес, субота, маса, суфікс, професор, комісія, каса, група, шосе, інтелігент; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: манна, панна, ванна, Ганна, бонна.

Але в власних назвах та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний: Едда, Міллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, авва, равві, осанна, Мекка, Одесса¹⁰.

6. Початкове **е** в чужих словах передаємо так:

а) В словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як **йе**, через **є**: євангелія, євангеліста, Єгіпет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпіскоп.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовляється як **е**, через **е**: евакуація¹¹ еволюція, егоїзм, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, елемент, енергія, епідемія, епізод, епітет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо.

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент, інок, ігумен, іронія, Іспанія, Індія, Іван, іміграція, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо **ія, іє**, а не **іа, іе**: матеріял, геніальний, спеціальний, фіялка, варіант, діявол, діякон, пієтизм, гієна.

⁹ Повинно б бути: "білет" (див. п. 9). (Ф. Ш.).

¹⁰ Звичайно говорять і пишуть лише: "Одеса". (Ф. Ш.).

¹¹ Тут бракує коми (,). (Ф. Ш.).

9. Після приголосних зубних **д, т, з, с**, шиплячих **ж, ч, ш** і після **р** в чужих словах пишемо **и** (а не **і**): директор, дипломат, університет, музика, шифрований, фабрика, антихрист, пропозиція.

Після всіх інших звуків пишемо **і**: мітрополіт, єпископ, євангеліста, публіка, маніфест, міністр, амуніція, принціп, біблія, фігура, універсал, хроніка, архідіякон, бібліотека і т. д.

10. В чужих словах перед голосною **і** перед звуком **й** пишемо **і**, а не **и**: Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архієрей, Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій; але можна писати: дякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву **і**, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через **ї** (а не **і**): Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, актóр, (а не актьор), гувернер, доктринер, фельдшер, адвокат, холера, вокзал, капітан, капітал.

Голова правописної Комісії:

Міністр Народньої Освіти, Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету

Професор Іван Огієнко

Члени Комісії:

Неодмінний Секретар Української Академії Наук, Ординарний Професор Українського Державного Університету в Києві

Агатангел Кримський

Директор постійної комісії Української Академії Наук по складанню історичного словника української мови

Професор Євген Тимченко

<...> Вільна Українська Школа, № 10, 1918

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ¹²

Ухвалені Правописною Комісією ¹³ при Министерстві Освіти
24 травня 1918 року в м. Києві

ПЕРЕДМОВА

З огляду на відсутність певних правил українського правопису, думка про утворення єдиного постійного українського правопису виникала вже не раз і з початку мала бути доручена Науковому Товариству в Києві ¹⁴, але вимоги життя, — приступити в найближчі часи до друку великої кількості шкільних підручників, примусили Міністерство ¹³ Освіти поспішити з організацією правописної комісії.

Міністерством ¹³ Освіти були закликані до Правописної Комісії ¹³: проф. Тимченко, проф. Смаль-Стоцький, проф. Грунський, проф. Лобода, проф. Лук'яненко, прив. доц. Сушицький, прив. доц. Огієнко, а також відомі фаховці ¹⁵ та педагоги д.д. Науменко, Голоскевич, О. Курило, Марковський, Шаля, Дурдуковський, Дога, Ганцов, Пелех, М. Левицький, Ніковський, Бакалінський, але ¹⁶ на жаль, через події сучасного життя не всі закликані члени правописної комісії ¹³ мали змогу взяти участь в засіданнях Комісії ¹³.

На першому засіданні 16 квітня ц. р. головою правописної комісії ¹³ було обрано прив. доц. Київського Університету І. І. Огієнка, секретарем комісії ¹³ призначено д. Якимовича.

¹² Школа не може нормально функціонувати без сталого правопису, і через те редакція "В. Укр. Ш." ("Вільна Українська Школа" — педагогічний часопис Всеукраїнської Учительської Спілки; виходив у Києві у 1917—1919 рр. — *Упор.*) поспішає подати до уваги читачам ці правила, що їх вироблено в офіційній министерській комісії при участі видатних учених. *Редакція (В. Укр. Ш.).*

¹³ Згідно з п.п. 5 і 9 правопису чужих слів (див. далі) треба б сподіватися: "Комісією", "комісії"... "Міністерство", "Міністерством"... "принципу". (Ф. Ш.).

¹⁴ Українське Наукове Товариство (УНТ), засноване 1907 р. в Києві за ініціативою М. Грушевського на зразок Наукового товариства ім. Шевченка у Львові; в УНТ співпрацювали провідні вчені Наддніпрянщини та Галичини. — *Упор.*

¹⁵ Повинно бути: "фахівці", "фахівців". (Ф. Ш.).

¹⁶ Бракує коми (,). (Ф. Ш.).

Всіх ¹⁷ засідань правописної комісії ¹³ відбулося 10, з 16 квітня по 24 травня ц. р.

Головна мета Правописної Комісії ¹³ була упорядкувати для потреби школи та звести до єдиного принципу ¹³ всі різноголосні правила вже існуючого ¹⁸ на Україні правопису.

На засіданнях Правописної Комісії ¹³ більш всього було звернуто уваги на спірні питання українського правопису і ¹⁶ після обміркування спірних питань ¹⁶ Правописною Комісією було доручено голові цієї Комісії ¹³ прив. доц. Огієнкові скласти редакцію “найголовніших правил українського правопису” ¹⁹, та дати їх на розгляд членам правописної комісії ¹³; потім вони були ухвалені комісією ¹³ з де-якими змінами.

Але Міністерство ¹³ Освіти, заклавши Правописну Комісію ¹³ через настирливі вимоги сучасного життя, щоб завести єдиний український правопис — для шкільної потреби та друку шкільних підручників, має на меті скликати в найближчі часи з'їзд відомих українських учених та фахівців ¹⁵ — педагогів для утворення українського єдиного правопису.

Секретарь Правописної Комісії ¹³

С. Якимович.

Голова Комісії — прив.-доцент І. Огієнко; члени: проф. А. Л о б о д а, проф. М. Г р у н с ь к и й, прив.-доц. С у ш и ц ь к и й, Г. Г о л о с к е в и ч, О. К у р и л о, П е л е х, М. Л е в и ц ь к и й, М. М а р к о в с ь к и й, Д о г а, Д у р д у к і в с ь к и й, Б а к а л і н с ь к и й, Г а н ц о в.

Комісія ²⁰ розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис од правопису Галичини. Постанови Комісії ²⁰ такі:

1. Букву “ї” пишемо з початку слова або з початку складу ²¹, коли тільки вона вимовляється як “йі”: їдець, їдкий, їдцем, їжа,

¹⁷ Повинно бути — “Всіх”. (Ф. Ш.).

¹⁸ Згідно з п. 9 ч. I-ої “Правил” (див. далі) треба б сподіватися: “існуючого”. (Ф. Ш.).

¹⁹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

²⁰ Треба б сподіватися (див. далі п. 5-й і 9-й II ч. цих “Правил”): “Комісії” “Комісія”. (Ф. Ш.).

Примітка: Про передмову треба сказати, що стилізовано її досить кострубато й плутано, напр., середину першого абзацу; на численні коректурні недогляди вже вказано (див. 2—7). Сила коректурних похибок є і в самім тексті “Правил” (див. далі). (Ф. Ш.).

²¹ Треба б: “складу”. (Ф. Ш.).

їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїми, мої, свої, ївга²², троїстий.

Після приголосних звуків “ї” ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється “її”, треба писати “і” (а не “и”: Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, іковка²³, ім’я, іспит, існувати, істота, іти.

Примітка: але перед “н” можна²⁴ писати “и”.

3. Букву “йо” пишемо з початку слова або з початку складу²⁵ за голосним звуком: його, йому, йолоп, твого, твому; після приголосних треба писати **ьо** (а не **йо**): льох, льон, сьогодні, всього, сьомий.

4. Між губними звуками “б”, “п”, “в”, “м” і м’яким голосним ставимо протинку (апостроф) “’” (а не **ь**): б’ю, б’є, б’ється, баб’ячий, безхліб’я, голуб’ята, п’ять, п’ятниця, п’ята, реп’яхи, пуп’янок, пов’язати, в’язи, в’ялий, в’юн, безголів’я, в’ється, в’язнути, м’який, тім’я, вим’я, плім’я, м’ясо, ім’я, м’яло, м’ясниці, рум’яний. В деяких словах ставимо апострофа перед м’якою голосною і після **р**: пір’я, бур’ян.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед “м’якою” голосною ставимо апострофа: з’їхати, під’їхати, в’їхати, об’їхати, з’ясувати, без’язикий, з’єднаний, об’єднаний, з’їсти (і ззісти), роз’ясняти.

Примітка: в цім разі пишуть іноді **ь** або нічого²⁶ не пишуть: п’ять, або п’ять.

5. Після шиплячих звуків “ж, ч, ш, щ”²⁷, на кінці слів пишемо “я”, “ю”²⁸ а не “а”, “у”: збіжжя, клоччя, безгрішшя, роздоріжжя, за піччю, цею ніччю, подоріжжю.

Примітка: але іноді тут пишуть і “а”, “у”: збіжжа, цею ніччу.

6. Приголосний звук перед м’яким приголосним сам стає м’яким, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх,

²² Повинно бути: “Ївга”. (Ф. Ш.).

²³ Очевидно, треба: “ікавка”. (Ф. Ш.).

²⁴ Треба б: “можна”. (Ф. Ш.).

²⁵ Треба б: “складу”. (Ф. Ш.).

²⁶ Повинно бути “нічого”. (Ф. Ш.)

²⁷ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

²⁸ Тут кому пропущено. (Ф. Ш.).

цвіт, кість, мислі, панський. Тільки після звука “л”, що стоїть перед м’ягким приголосним, треба ставити “ь”: пальця, сальцю, закальця; між двома “л” не ставиться “ь”: ллється, лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м’ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати; але “л” в цим ²⁹ випадку м’ягчиться: більший, пальчик, бувальщина.

3 ³⁰. Слова на “**ець**” мають на кінці “ь”: посланець, горобець, молодець. При обмінюванні ³¹ слів на “**ець**” перед “**ц**” не треба писати “ь”: посланця, на кінці, отця, молодцю. Але коли в таких словах перед “**ц**” стоїть звук “ю” ³², то тоді **ь** треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях “**здн**” і “**стн**” зубні звуки “д” і “т” зникають перед “н”: празник, тижня, пізно, кожний, борозна; пісний, чесний, капосний, напасник, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний.

10. Пишемо сполучення “**шн**”: безпешний, сердешний, Сагайдашний, пшенишний, безконешний, місяшний, помішний, помішник; рушник, мірошник, яшний і ячний, яшний ³³; але: влучний, вдячний, зручний, вічний.

Примітка: але пишуть: безпечний, сердечний і т. д.

11. Приросток “з” перед глухими: **к, т, п, ф, х, с, ч, ш, щ** ³⁴, змінюється на “с”: сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити, сшивати, счарувати; перед всіма іншими приголосними приросток “з” не змінюється: зсадити, збавити, зжалитися.

Приростки “**без**” та “**роз**” не міняють свого **з** на **с**: безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя, розказ, розказати, розташувати, розправа, розпарити, розхилити, розсівся, розчесати, розченяти ³⁵, розшарпаний, розшукати; але пишуть: роскіш, роскішний.

Примітка: в приставці “**роз**” часто звук “з” міняється на “с”: ро-сказати, росказувати, роспарити і т. інш.

²⁹ Повинно бути: “в цім”. (Ф. Ш.).

³⁰ Очевидно, треба: “8”. (Ф. Ш.).

³¹ Очевидно: “одмінюванні”. (Ф. Ш.).

³² Очевидно, треба: “л”. (Ф. Ш.).

³³ Повинно бути: “яшний”. (Ф. Ш.).

³⁴ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

³⁵ Повинно бути: “розчиняти”. (Ф. Ш.).

12. Закінчення “ар” на кінці речівників пишемо з “ь”, коли в другому відмінкові маємо м’який³⁶ голосний звук: царь, кобзарь, секретарь, писарь, косарь, лікарь, вівтарь; але, коли в другому відмінкові твердий — пишемо: багатир, монастир, матір, хір³⁷, тепер, не вір.

Примітка: але часто пишуть ці слова і без ь: цар, секретар, писар.

13. Речівники середнього роду на я (з давнім закінченням “іє”) подвоюють приголосний звук перед “я”: життя, сміття, багаття, браття, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, поросся³⁸, безладдя, безуряддя³⁹, мотуззя, галуззя і т. п.⁴⁰; губні звуки б, н⁴¹, в, м і р⁴² в цих випадках не подвоюються.

На кінці таких слів пишемо⁴³ “я”, а не е⁴⁴: батіжжя, збіжжя, безгрішшя.

Примітка: в багатьох українських говірках⁴⁵, в цих випадках чуємо “є” на кінці: життє, сміттє, весіллє, а де-не-де навіть: житє, смітє, весіле.

14. Речівники середнього роду, що походять от⁴⁶ дієслів на “увати”, “ювати”, затримують звук “у”, “ю”, а не “о”, “е”: добування, будування, дарування, царювання, раювання, горювання.

15. В родовому одмінкові множини пишемо⁴⁷ закінчення “ей”, а не “ий”⁴⁸ людей, ночей, коней, грошей, костей.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення “ові”, а в словах м’якої⁴⁹ одміни — “еві”: батькові, козакові, коневі, учителеві, гос-

³⁶ Треба б сподіватися: “м’який”. (Ф. Ш.).

³⁷ Очевидно, повинно бути: “тхір” або “кір” (?). (Ф. Ш.).

³⁸ Очевидно, треба: “Поросся”. (Ф. Ш.).

³⁹ Повинно бути: “безуряддя”. (Ф. Ш.).

⁴⁰ Тут пропущено знак скорочення (“.”). (Ф. Ш.).

⁴¹ Очевидно, треба: “п”. (Ф. Ш.).

⁴² Тут “р” звук не губний. (Ф. Ш.).

⁴³ Треба: “пишемо”. (Ф. Ш.).

⁴⁴ Очевидно, треба: “а”. (Ф. Ш.).

⁴⁵ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁴⁶ Треба: “од”. (Ф. Ш.).

⁴⁷ Треба: “пишемо”. (Ф. Ш.).

⁴⁸ Пропущено — “:”. (Ф. Ш.).

⁴⁹ До твердої одміни належать речівники з закінченням на твердий звук, а до м’якої — речівники на ь, й, я, е, на шиплячій (Повинно бути: “на шиплячий”. (Ф. Ш.)) ж, ч, ш, щ, (Тут кома зайва. (Ф. Ш.)) і де які (Це слово в правилах прийнято писати з “-”. (Ф. Ш.)) слова на арь, ирь.

теві, кобзареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві. Слова на **й** мають закінчення **єві**: краєві, раєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і**, а не **и**.

17. В словах чоловічого і середнього роду в оруднім одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **ею**: водою, землею, попадею, молодницею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею. Слова на **й** мають закінчення на **єм**: краєм, раєм.

18. Прикметники на **евий** (з наголосом на **е**) здебільшого не міняють цього **е** на **ьо**: вишневий, дешевий, смушевий, тижневий, грушевий, Василевий, сажневої⁵⁰, коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватись на **ьо**: польовий, лойовий.

19. В закінченні прикметників **ський**, **цький**⁵¹, пишемо **ь**⁵², після **с**, **ц**⁵³; бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.

20. В другім ступені прикметників пишемо **іший**, а не **ійший**: старіший, миліший.

21. В літературнім українським письмі переважно вживається форми займенника **цей**, **ця**, **це**, рідше — **сей**, **ся**, **се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом⁵⁴: проситься, носитья, береться.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся**, а не **сся**, або **ся**: судишся, водишся.

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться**, а не **цця**, або **ця**: судиться, судяться, губиться, губляться.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати**, **ювати**, а не **овати**, **евати**: купувати, танцювати, горювати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований**, **ьований**⁵⁵ коли наголос на **о**: купований, збудований, пода-

⁵⁰ Повинно бути: "сажневий". (Ф. Ш.).

⁵¹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁵² Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁵³ Тут потрібно — ":", а не ";". (Ф. Ш.).

⁵⁴ Треба: "з дієсловом". (Ф. Ш.).

⁵⁵ Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

рований, вторгований, схвильований⁵⁶ і “уваний”, “юваний”, коли наголос не падає на склад перед “ва”: вибудований⁵⁷, ви-торгуваний, вигорюваний.

26. Закінчення “ство”, “ський” додаємо просто до пня: братський — братство; бабський — бабство; сиротський — сиротство⁵⁸. Коли це закінчення додаємо до пня після звуків **к, ч, ць**, то тоді пишемо: — “цький”, “цтво”⁵⁹, замість⁶⁰ “ський”, “ство”: козацький (козакський), казачтво (казакство), ткацький (ткачський), ткацтво (ткачство).

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Звук **г** пишем згідно з вимовою в чужих словах: гімназія, телеграф, генерал, газета, терминологія, психологія.

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цебто⁶¹ пишемо по “л” букви: **а, є**⁶², **о, у**, а не **я, е**⁶³, **ьо, ю**: клас, план, новела, билет, легальний, легенда, легіон, лекція, логика, флот, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

3. Звук “**ф**” в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через “**ф**”, а не **хв**: форма, франція⁶⁴, фабрики, финанси, філологія⁶⁵, фосфор, манифест, офіцер⁶⁶, фаховий, факт, фасон, фаетон, фамилія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.

4. В словах недавно взятих чуже **у**⁶⁷, **th** на письмі передаємо через **т**: катедра, атени⁶⁸, ортографія⁶⁹, мит (миф), анатема, апотеоза, Бористен, логаризм⁷⁰, патос, Пітагор⁶⁹, етер і т. п.

⁵⁶ Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

⁵⁷ Треба: “вибудований”. (Ф. Ш.).

⁵⁸ Треба б: “сирітський — сирітство”. (Ф. Ш.).

⁵⁹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁶⁰ Повинно б бути — “замість”. (Ф. Ш.).

⁶¹ Прийнято звичайно писати: “цеб-то”. (Ф. Ш.).

⁶² Очевидно, треба — “е”. (Ф. Ш.).

⁶³ Очевидно, треба — “є”. (Ф. Ш.).

⁶⁴ Повинно бути — “Франція”. (Ф. Ш.).

⁶⁵ Треба б сподіватися: “філологія”. (Ф. Ш.).

⁶⁶ Треба б сподіватися: “офіцер”. (Ф. Ш.).

⁶⁷ Треба — “у”. (Ф. Ш.).

⁶⁸ Треба — “Атени”. (Ф. Ш.).

⁶⁹ Треба б сподіватися — “ортографія”, “Пітагор” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁰ Очевидно — “логаритм”. (Ф. Ш.).

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: клас, програма, процес, субота, маса, суфікс ⁷¹, професор, комісія, каса, група, шосе, інтелігент ⁷¹, Росія, Одеса; тільки звук “н” подвоюємо в отаких словах: манна, панна, Ганна, бонна.

6. Початкове “є” ⁷² в чужих словах передаємо так:

а) в словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як “йє”, через “є”: євангелія ⁷³, євангелиста ⁷³, єгипет ⁷⁴, єзуїт, єретик, єрусалим ⁷⁴, Євген, європа ⁷⁴, єпископ ⁷⁵.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовляється як “е”, через “е”: евакуація ⁷⁶ еволюція, егоїзм ⁷⁷, екватор, екзамен, екскурсія, елегія ⁷⁷, елемент, енергія ⁷⁷, епідемія, епізод, епитет, етика, етимологія ⁷⁷, етнографія ⁷⁷, ефект, епоха, естетика, ехо.

7. Початкове “і” в чужих словах пишемо через і: історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент ⁷⁸, інок, ігумен ⁷⁸, іронія, іспанія ⁷⁹, індія ⁷⁹, Іван, іміграція ⁸⁰, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо “ія”, а не “іа”: матеріял, геніяльний ⁸⁰, спеціяльний, фіялка, варіант, діявол, діякон.

9. Після приголосних звуків в чужих словах пишемо “и”, а не “і”: митрополит, єпископ ⁸¹, музика, євангелист ⁷³, католик, публіка, публічний, манифест, міністр, амуниція, шпиталь, директор, принцип, університет, шифрований, біблія, фігура, епідемія, універсал, хроніка, академик, архидіякон, антихрист, телеграфист ⁸², фабрика, бібліотека, і т. п. Тільки після “л” можна писати “і” і “и”: митрополит і митрополіт, література ⁸³, і література.

⁷¹ Треба б сподіватись: “суфікс” (див. п. 9), “інтелігент” (див. п. 1). (Ф. Ш.).

⁷² Очевидно — “е”. (Ф. Ш.).

⁷³ Можна б сподіватися: “євангелія”, “євангелиста” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁴ Повинно б бути: “Єгипет”, “Єрусалим”, “Європа”. (Ф. Ш.).

⁷⁵ Тут треба б сподіватися — “;”. (Ф. Ш.).

⁷⁶ Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

⁷⁷ Треба б сподіватися: “єгоїзм”, “єлегія”, “єнергія”, “єтимологія”, “єтнографія” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁸ Треба б сподіватися: “інтелігент”, “ігумен” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁹ Повинно б бути — “Іспанія”, “Індія”. (Ф. Ш.).

⁸⁰ Треба б сподіватися: “іміграція”, “геніяльний” (п. 1). (Ф. Ш.).

⁸¹ Очевидно — “єпископ”. (Ф. Ш.).

⁸² Треба б сподіватися — “телеграфист” (п. 1). (Ф. Ш.).

⁸³ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

10 ⁸⁴. В чужих словах перед голосною “і” перед “й” пишемо “і”, а не “и”: Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріал, архієрей ⁸⁵, Антоній, Онофрій, Григорій, Гораций; але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву “ї”, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через ⁸⁶ і, а не “і”: Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Звуки “eu, e, ie, ai”, ⁸⁷ французских ⁸⁸ слів (почасти латинських) передаємо через о, е, е ⁸⁹ (а не через і); після “т” пишемо о: docteur доктор, directeur директор, inspecteur інспектор, répétiteur ⁹⁰ репетитор, acteur актор і актор; після н, с, ц пишемо е: gouverneur гувернер ⁹¹, docteur доктринер, partenaire ⁹² партнер, officier ⁹² офіцер, entrepreneur ⁹² антрепренер: ⁹³ після л пишемо е або о ⁹⁴ souffleur ⁹⁵ суфлер, controleur ⁹⁵ кентролер, chevalier кавалер, також: ingénieur ⁹⁵ інженер.

13. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, фельдшер, адвокат, холера, вокзал, капітан, капітал.

Голова правописної Комісії ⁹⁶
прив.-доц. І. Огієнко.

⁸⁴ Початок цього пункту, очевидно, треба читати так: “В чужих словах перед **голосною** і перед “й” пишемо “і”, а не “и”... (Ф. Ш.).

⁸⁵ Очевидно — “архієрей”. (Ф. Ш.).

⁸⁶ Повинно бути — “через”. (Ф. Ш.).

⁸⁷ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁸⁸ Повинно бути — “французьких”. (Ф. Ш.).

⁸⁹ Очевидно — “е”(?). (Ф. Ш.).

⁹⁰ Треба — “répétiteur”. (Ф. Ш.).

⁹¹ Треба б сподіватися — “гувернер” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁹² Повинно бути — “doctrinaire”, “partenaire”, “officier”, “entrepreneur”.

⁹³ Очевидно — “;”. (Ф. Ш.).

⁹⁴ Очевидно — “е”. (Ф. Ш.).

⁹⁵ Повинно бути — “souffleur”, “contrôleur”, “контролер”, “ingénieur”. (Ф. Ш.).

⁹⁶ Треба б сподіватися: “Комісії”. (Ф. Ш.).

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ⁹⁷ ПРАВОПISУ.

<...> “Подільський список”

З доручення правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко.

Ухвалено правописною комісією при міністерстві ⁹⁸ народної освіти в квітні 1918 р.

Голова Комісії ⁹⁸ — прив. доц. І. Огієнко; члени: проф. А. Лобода, проф. М. Грунський, прив. доц. Ф. Сушицький, Г. Голоскевич, О. Курило, Пелех, М. Левицький, М. Марковський, Дога, Дурдуківський.

Комісія розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис од правопису Галичини. Постанови Комісії такі:

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку складу ⁹⁹, коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїм, мої, свої, Ївга, троїстий.

Після приголосних звуків **ї** ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, іковка ¹⁰⁰, ім'я, іспит, існувати, істота, іти, іще.

Примітка: але перед “**н**” можна писати “**и**”.

3. Букву **йо** пишемо з початку слова або з початку складу ¹⁰¹ за голосним звуком: його, йому, йоголоп, твого, твому; після приголосної треба писати **ьо** (а не **йо**): льох, льон, сьогодні, всього, сьомий.

4. (Ще не ухвалене правило). Між губними звуками **б**, **п**, **в**, **м** і м'яким голосним ставимо протинку (апостроф) **'** (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ятка, п'ять, п'ятниця, п'ята, рип'яхи ¹⁰², пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, без-

⁹⁷ Треба б сподіватися: “українського” (див. далі й п. 6). (Ф. Ш.).

⁹⁸ Треба б сподіватися: “при министерстві”, “Комісії” (див. далі п.п. 5 і 9). (Ф. Ш.).

⁹⁹ Повинно б: “складу”. (Ф. Ш.).

¹⁰⁰ Очевидно — “ікавка”. (Ф. Ш.).

¹⁰¹ Повинно б: “складу”. (Ф. Ш.).

¹⁰² Треба: “реп'яхи”. (Ф. Ш.).

голів'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний.

В де-яких словах ставимо апострофа перед м'яккою голосною і після **р**: пір'я, бур'ян.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед "м'яккою" голосною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'ясняти. (Перед твердою голосною в такому разі апострофа не ставимо: безокий¹⁰³, безуряддя, безусий, зорати, підорати; також: безідейний.

5. Після шиплячих звуків **ж, ч, ш, щ**,¹⁰⁴ на кінці слів пишемо **а, у**¹⁰⁵, (а не **я, ю**): збіжжа, клочча, безгрішша, роздоріжжа, за піччу, цею ніччу, подоріжжу.

Примітка: Зза того, що шиплячі звуки в українській мові давно вже стверділи, на кінці слів пишемо їх без **ь**: подоріж, піч, ніч, пригорщ, сидиш, спиш, просишся, водушся¹⁰⁶. В речівниках на кінці слів замість **и** пишемо **і**: ночі, пуші, подорожі, паші.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський. Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: пальця, сальцю, закальця; між двома **л** не ставиться **ь**: ллється¹⁰⁷, лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, жєнщина, ганчірка, віншувати; але **л** в цім випадку м'ягчиться: більший, пальчик, бувальщина.

8. Слова на **ець** мають на кінці **ь**: посланець, горобець, молодець. При одмінюванні слів на **ець** перед **ц** не треба писати **ь**: посланця, на кінці, отця, молодця. Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: празник, тижня, пізно, кожний, борозна; пісний, чесний, капосний, напасний, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, глисник, ненависний, корисний, первісний.

¹⁰³ Тут пропущено кому. (Ф. Ш.).

¹⁰⁴ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹⁰⁵ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹⁰⁶ Очевидно — "водишся". (Ф. Ш.).

¹⁰⁷ Треба "ллється". (Ф. Ш.).

10. Пишемо сполучення **шн** (а не **чн**): безпешний, сердешний, Сагайдашний, пшенишний, безконешний, місяшний, помішний, помішник, рушник, мірошник; але вдячний, яшний і ячний, яєшня і яєчня.

Примітка: але пишуть: безпечний, сердечний.

11. Приросток **з** перед глухими **к, т, п, ф, х**,¹⁰⁸ змінюється на **с**: сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити; перед всіма іншими приголосними (**ч, ш, щ, с** і інш.) приросток **з** не змінюється: зшивати, зчарувати, зсадити, збавити, зжалитися.

Приростки **без** та **роз** ніколи не міняють свого **з** на **с**: безкоствий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя, розказ, розказати, розташувати, розказувати, розправа, розпарити, розхилити, розсівся, розчесати, розчиняти, розшарпаний, розшукати; але: розкіш, розкішний.

Примітка: Часто — розказати.

12. Закінчення **ар** на кінці речівників пишемо без **ь**: цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, і так само без **ь** пишемо: багатир, монастир, матір, кір, тепер, не вір.

13. Речівники середнього роду на **я** (з давнім закінченням **ик**) подвоюють приголосний звук перед **я**: життя, сміття, багаття, браття, бажання, оповідання, сповідання, ждання, пізнання, чекання, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, Поробся, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя і т. и.; губні звуки **б, п, в, м**,¹⁰⁹ в цих випадках не подвоюються. На кінці таких слів пишемо **я**, а по шиплячих — **а** (див. прав. 5): батіжжа, збіжжа, безгрішша.

Примітка: В багатьох українських говірках в цих випадках чуємо **є** на кінці: життє, сміттє, весілле, а де-не-де — навіть: жите, сміте, весіле; але ці форми в літературній мові не прийняті.

14. Речівники середнього роду, що походять от¹¹⁰ дієслів на **увати, ювати**, затримують звук **у, ю** (а не **о, е**): добування, будування, дарування, царювання, горювання.

15. В родовому одмінкові множини пишемо закінчення **ей** (а не **ий**): людей, ночей, коней, грошей, костей.

¹⁰⁸ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹⁰⁹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹¹⁰ Повинно бути: "од". (Ф. Ш.).

Примітка: В багатьох говірках українських чуємо тут **ий**: людей, коний, гроший, гостий.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни ¹¹¹ треба писати закінчення **ові**, а в словах м'якої одміни — **еві**: батькові, козакові, коневі, учитилеві ¹¹², гостеві, кобзареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і** (а не **и**).

Примітка: В правопису Галичини в цих випадках прийнято писати **и** (а не **і**): батькови, раєви.

17. В словах чоловічого і середнього роду в оруднім одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **ею**: водою, землею, попадею, молодницею, їжею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, стелею, баришнею.

18. Прикметники на **евий** (з наголосом на **е**) здебільшого не міняють цього **е** на **ьо**: вишневий, дишевий ¹¹³, смушевий, тижневий, грушевий, Василевий, сажневий; коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватись на **ьо**: польовий, лойовий.

19. В закінченні прикметників **ський**, **цький** ¹¹⁴, пишемо **ь** після **с**, **ц**: бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.

20. В другім ступені прикметників пишемо **іший** (а не **ійший**): старіший, миліший.

21. В літературнім українським письмі переважно вживається форми займенника **цей**, **ця**, **це**, рідше — **сей**, **ся**, **се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом: проситься, носитья, береться.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся** (а не **сся** або **ся**) судишся, водишся.

¹¹¹ До твердої одміни стосуються речівники з закінченням на твердий звук, а до м'якої — речівники на **ь**, **й**, **я**, **е**, на шиплячий (Повинно бути "шиплячий". (Ф. Ш.)) **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і слова на **ар**, **ир**.

¹¹² Повинно бути: "учителеві". (Ф. Ш.).

¹¹³ Повинно бути: "дешевий". (Ф. Ш.).

¹¹⁴ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться** (а не **ця** або **ця**): судиться, судяться, губиться, губляться.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати, ювати** (а не **овати, евати**): купувати, будувати, дарувати, торгувати, царювати, господарювати, раювати, танцювати, горювати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований, юваний** (коли наголос падає на **о**): купований, збудований, подарований, вторгований, схвильований, опрацьований, потанцьований, і **уваний, юваний** (коли наголос не падає на склад перед **ва**): вибудований, виторгований, вигорюваний.

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Згідно з нашою вимовою чуже **g** передаємо через **г**: гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія.

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, це **б** то пишемо по **л** букви **а, о, е, у** (а не **я, є,ьо, ю**): клас, план, новела, білет¹¹⁵, легальний, легенда, легіон, лекція, логіка¹¹⁵, флот, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

3. Звук **ф** в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): форма, Франція, фабрика, финанси, фаєтон, фамилія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.

4. В словах недавно взятих чуже **θ (θ)** на письмі передаємо через **т**: катедра, Атени, ортографія, мітологія, мит (міф), анатема, апотеоз, Бористен, логаритм, патос, Пітагор, етер і т. п.

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: клас, програма, процес, грамати́ка, субота, маса, суфікс¹¹⁶, професор, комісія, каса, група, шосе, інтелігент, Росія, Одеса; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: манна, ванна, Ганна, бонна.

6. Початкове **е** в чужих словах передаємо так:

а) в словах давніх і часто вживаних, де воно вимовлюється як **йе**, через **є**: євангелія, євангеліста, Єгипет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпископ.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовлюється як **е**, через **е**: евакуація, еволюція, егоїзм, едикт, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, елемент, енергія, епідемія, епізод, епитет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо.

¹¹⁵ Можна б сподіватися (див. далі п. 9) "білет", "логіка". (Ф. Ш.).

¹¹⁶ Треба б сподіватися: "суфікс" (див. далі п. 9). (Ф. Ш.).

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: історія, імперія, ідол, ідея, інститут, інтелігент, інок, ігумен, іронія, Іспанія, Індія, Іван, іміграція, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо **ія** (а не **іа**): матеріял, геніяльний, спеціальний, фіялка, варіант, діявол, діякон.

9. Після приголосних звуків в чужих словах пишемо **и** (а не **і**): митрополит, єпископ, музика, євангеліст, католик, публіка, публічний, маніфест, міністр, амуниція, шпиталь, директор, принцип, університет, шифрований, біблія, фігура, епідемія, універсал, хроніка, академик, архидіякон, антихрист, телеграфіст, фабрика, бібліотека, і т. п.

Тільки після **л** можна ¹¹⁷ писати **і** і **и**: митрополит і митрополіт, література.

10. В чужих словах перед голосною **і** перед **й** завжди пишемо **і** (а не **и**): Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архієрей, Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій; але можна писати: діякон, діявол, Гавриїл.

11. Букву **ї**, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через **ї** (а не **і**): Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Звуки **eu**, **e**, **ie**, **ai** французьких слів (почасти латинських) передаємо через **о**, **е**, **є** (а не через **і**); після **т** пишемо **о**: доктор, директор, інспектор, гувернер, доктринер, партнер, офіцер, антрепренер; після **л** пишемо **є**, або **е**: суфлер, контролер, кавалер, також: інженер.

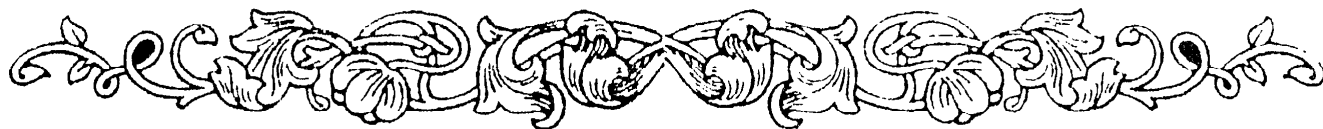
13. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, фельдшер, адвокат, солдат, холера, вокзал, капітан, капітал.

Голова правописної Комісії
Прив.-доц. *І. Огієнко*.
Київ 29 квітня 1918 р.

Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року. (Розвідка): Відбиток із "Записок Херсонського Інституту Народньої Освіти ім. Н. К. Крупської", Ч. II, 1926 р. — Херсон, 1927.

¹¹⁷ Ліпше б: "можна". (Ф. Ш.).

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (1921)

16 березня 1919 р. при Українській академії наук було створено окрему Правописно-термінологічну комісію, головою якої став акад. А. Кримський.

Правописна комісія доповнила й упорядкувала видані попередньо "Головніші правила українського правопису". Змінений варіант правопису, схвалений спільним зібранням УАН (що скликувалося тричі: 17.05. і 12.07.1919 та 20.11.1920) та затверджений Народним комісаром освіти М. Гриньком, був уперше опублікований масовим тиражем 1921 р. під назвою "Найголовніші правила українського правопису".

Перший український академічний правопис визнали й почали популяризувати також в Галичині, на Буковині та Волині. Так, 1922 р. НТШ у Львові прийняло "Правописні правила", що значною мірою наблизили желяхівку до правописної системи "Найголовніших правил".

"Найголовніші правила українського правопису", що базувалися значною мірою на фонетичному правописі П. Куліша — Б. Грінченка, лягли в свою чергу в основу правописних правил, прийнятих у Харкові 1928 р.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Народним Комісаром Освіти

У.С.Р.Р. **Гриньком.**

Друкується як офіційно-ухвалене (Спільним Зібранням Академії 17. V. і 12. VII. 1919 та 29. XI. 1920 р.) академічне видання.

Неодмінний Секретар Академії,

акад. А. **Кримський.**

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку складу, коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда,

їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїм, мої, свої, Ївга, троїстий.

Після приголосних звуків букви **ї** ніколи не пишемо (хіба що з апострофом, § 4).

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): Іван, іграшка, іду, істина, Ілля, іскра, ікавка, ім'я, іспит, існувати, істота, іти, Ірод, іржа, Ірпень.

Примітка: але перед **н** можна писати **и**: **инший, инколи, иней, иноді**.

3. Букву **йо** пишемо з початку слова або з початку складу за голосним звуком: **його, йому, йолоп, твого, твому**; після приголосних, за невеликими винятками, треба писати **ьо** (а не **йо**): **льоx, льон, сьогонді, всього, сьомий**.

Винятки: а) **війо-війо, розійокатися, зійоржитися, соловійо-вий**; б) чужі назви: **Воробійов, Соловійов** (але **Ліньов, Кореньов, Кошелъов**); в) чужі слова: **курійоз, серійозний, (або куріоз, серіозний)** і т. ин.

4. Між губними звуками: **б, п, в, м** і йотованими голосними: **я, ї, є, ю** ставимо п р о т и н к у (апостроф) ' (а не **ь**): **б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язати, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї**.

Без апострофа пишуться: **святий, свято, різдвяний, морквяний, цвях, звязок, розв'язувати, зв'язувати**, і такі чужі слова, як: **бюджет, бюст, бюро, бюрократ, Вюртемберг, Бельвю, Мюллер, Мюльбах, де-Мюсе, Мюрже** і інші чужі ймення, де безапострофною буквою **ю** передається німецьке **ü** та французьке **u**.

У де-яких словах ставимо апострофа перед йотованою голосною і після **р**: **пір'я, бур'ян, подвір'я** (де чути инакшу вимову, ніж у **рябий, рясний**) і в чужих словах, таких, як: **кур'єр, кар'єра, ар'єргард**.

Після п р и р о с т к і в, що кінчаються на приголосний звук, перед йотованою голосною ставимо апострофа: **з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'ясняти, з'явитися, з'явище** (останнє слово не треба плутати з словом "з'явище", що відповідає московському "хайло").

5. Після подвоєних шиплячих звуків: **ж, ч, ш** на кінці слів пишемо **я, ю**: **збіжжя, клоччя, безгрішшя, роздоріжжя, за піччю, цею ніччю, подорожжю**.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: **слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський** (хоч вимовляється: **сьлід, сьвіт, соньця** і т. д.).

Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: **пальця, сальцю, закальця**; між двома **л** не ставиться **ь**: **ллється, лляти, Ілля, гілля**.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: **менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати**; але **л**, у цім випадку м'ягчиться: **більший, пальчик, бувальщина**.

8. Слова на **-ець** мають на кінці **ь**: **післанець, горобець, молодець**.

При одмінюванні слів на **-ець** перед **ц** не треба писати **ь**: **післанця, на кінці, отця, молодцю**.

Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: **пальця, смальцю, з закальцем**.

9. У сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: **празник, тижня, пізно, кожний, борозна, пісний, чесний, капосник, напасник, пропасниця, власний, звісний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний**.

10. Пишемо сполучення **чн**: **безпечний, яечня, сердечний, Сагайдачний, пшеничний, безконечний, місячний, помічний, помічник, влучний, вдячний, зручний, вічний, наочний**.

Але завжди пишемо: **рушник, рушниця, мірошник**.

11. Приросток **з** (або **із**) перед глухими: **к, т, п, х** змінює своє **з** на **с**: **сказати, стулити, спитати, схилитися, сходитися**; перед усіма іншими приголосними приросток **з** (чи **із**) не змінюється: **збавити, звести, зжалитися, зчарувати, зчистити, зцідити, зцілити, зшивати, зшиток, зсадити, зсісти**.

Приросток **без** не міняє свого **з** на **с**: **безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя**.

12. Закінчення **-ар** та **-ир** на кінці речівників пишемо **без ь**, навіть коли в родовому відмінкові маємо м'який голосний звук: **цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, монастир, багатир** (род. відм. — **царя, кобзаря** і т. д.). Так само: **звір, матір, тепер, не вір**, і в середині слів: **гіркий, Харко, місто Харків**.

Примітка: але іноді пишуть ці слова і з **ь**: царь, секретарь, писарь.

13. Речівники середнього роду на **-я** (що вийшло з давнього закінчення **-іє**, чи **-ье**) і скількись слів жіночого та чоловічого роду на **-я** (що вийшло з давнішого **-ія** чи **-ья**) подвоюють приголосний звук перед **-я**: життя, сміття, багаття, весілля, Поділля, зілля, похмілля, насіння, ходіння, волосся, Поросься, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя, збіжжя, роздоріжжя, безгрішшя, клоччя і т. п., знов-же **й**: суддя, браття, стаття (з “судія”, “братія”, “статья”). При відмінюванні таких слів подвоєний приголосний звук залишається перед усіма іншими голосними: життю, в житті, весіллям, на весіллі, так само як і в відповідних прикметниках (життєвий або життєвий) і в зложених словах (життєпис).

Губні звуки: **б, п, в, м** і звук **р** у цих випадках не подвоюються: луб'я, безголов'я, сім'я, подвір'я, пір'я.

Увага I. На кінці таких слів середнього роду пишемо **-я** (а не **-є**): життя, сміття, весілля, дарма що по багатьох українських говірках у цих випадках чуємо **-є** на кінці: житте, смітте, весілле, а де-не-де навіть: жите, сміте, весіле.

Увага II. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та на чужі ймення. Треба писати: Вальян (не Валлян!), Тальякоццо, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє, цеб-то з однією приголосною буквою та з **ь**; а в таких словах, як ад'юнкт та кон'юнктура, пишеться апостроф, а не **ь**.

14. Речівники середнього роду, що походять од дієслів на **-увати**, **-ювати**, затримують звук **у, ю** (а не **о, е**), коли на них нема наголосу: будува́ння, дарува́ння, царюва́ння, раюва́ння, горюва́ння.

15. У родовому одмінковій множині пишемо закінчення **-ей** (а не **-ий**): людей, ночей, коней, грошей, гостей, костей.

16. У давальному відмінковій однині в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення **-ові**, а в словах м'якої одміни **-еві**: батькові, козакові, коневі, учителеві, гостеві, кобзареві, монастиреві, цареві, учневі, товаришеві, ножеві, родичеві, паничеві, купцеві, молодцеві, сонцеві, Василеві.

Слова на **-й** мають закінчення **-еві**: краєві, раєві, гаєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **-і**, а не **-и**.

Примітка: До твердої одміни належать речівники з закінченням на твердий звук, а до м'якої — речівники на **-ь, -й, -я, -є**, на шиплячий **-ж**,

-ч, -ш, -щ, і ті слова на -ар, -ир, що в родовому відмінкові мають на кінці -я.

17. У словах чоловічого і середнього роду в орудному відмінкові однини в твердій одміні треба писати **-ом**, а в м'якій — **-ем**: **столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.**

У словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **-ою**, а в м'якій одміні — **-ею**: **водою, землею, попадею, молодицею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею.**

Слова на **-й** мають закінчення **-ем**: **краєм, раєм, гаєм, роєм, колієм.**

Примітка: Пам'ятати треба, що в прикметниках пишеться в таких випадках тільки закінчення **-ою**: **синьою, третьою, чужою, іншою, старішою.**

18. У словах чоловічого роду, що кінчаються на **-ж, -ч, -ш, -щ**, у називному та знахідному відмінкові множини треба писати **-і**: **ножі, паничі, товариші, гроші, кущі.** Так само — в словах жіночого роду типу: **радощі, труднощі, молодощі** і т. ін. (що ніби являються множиною для слів на **-ість**: **радість**).

19. У словах жіночого роду, що кінчаються на **-жа, -ча, -ша, -ща**, в родовому, давальному та місцевому відмінкові однини та в називному і знахідному відмінкові множини треба писати **-і**: **великої калюжі, на високій кручі, чистій душі, солодкі груші, лев'ячі пащі.**

20. У словах жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук, треба писати в родовому відмінкові однини **-и**, а в давальному й місцевому однини та називному й знахідному множини треба писати **-і**; напр. род. відм. — з **ночи**, коло **печи**, з **подорожи**, цієї **соли**, нічної **тіни**, без **сповіди**, без **відповіди**, з **радости**, до **смерти**; дав. відм. та місцев. — дрібній **солі**, в **тіні**, у **ночі**, в **печі**.

Виняток — в **осени**.

21. Прикметники на **-евий** (з наголосом на **е**), не міняють цього **е** на **ьо**: **вишнєвий, смушєвий, тижнєвий, грушєвий, Василєвий, сажнєвий, дешєвий**; коли-ж **е** без наголосу, то воно може змінюватися на **ьо**: **польовій, лойовій, грошовій.**

22. У закінченні прикметників **-ський, -цький** пишемо **ь** після **с, ц**: **бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.**

23. У другому ступені прикметників пишемо **-іший** (а не **-ійший**): **старіший**, **миліший**.

24. Однаково добре пишемо: **гарнесенький** і **гарнісінький**, **білесенький** і **білісінький** (але не **гарнісенький**, не **білісенький**).

25. У літературному українському письмі переважно вживається форми займенника **цей, ця, це**, рідше **сей, ся, се**.

26. Часточку **-ся** треба писати в к у п і з дієсловом: **проситься, носитья, береться**.

27. У дієсловах, у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу, пишемо **-шся** (а не **-сся**, або **-ся**): **судишся, водишся, боятимешся**.

28. У дієсловах, у третій особі однини й множини теперішнього та майбутнього часу, пишемо **-ться** (а не **-цця**, або **-ця**): **судиться, судяться, губиться, губляться, заборонюється, братиметься, боятимуться**.

29. У дієсловах треба писати наросток **-увати, -ювати** (а не **-овати, -евати**): **купувати, танцювати, горювати**.

Дієприкметники від цих дієслів мають закінчення **-ований, -ьований**, коли наголос падає на о: **купований, збудований, подарований, вторгований, схвильований**, але пишемо **-уваний, -юваний**, коли наголос не падає на склад перед **-ва-**: **вібудований, віторгуваний, вігорюваний**.

30. Закінчення **-ство, -ський** додаємо просто до пня: **братський — братство; бабський — бабство; сирітський — сирітство**.

Коли ці закінчення додаємо до пня після звуків **к, ч, ць**, то тоді пишемо **-цький, -цтво**: **козацький — козацтво; ткацький — ткацтво, молодецький, ловецький — ловецтво**.

31. У літературному письмі однаково вживаються **від і од** (але не **от**): **від тебе, од тебе** (але не **от тебе**).

32. У причасниках пишемо одно **н** (а не два): **зроблений, спечений, зварений, запроханий, закоханий, поораний**.

У прикметниках пишемо два **нн**: **спасенний, невблаганний**.

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: **доктор, гувернер, доктринер, фельдшер, адвокат, холера, вокзал, капітан, капітал**.

2. Звук **g** у чужоземних словах передаємо через **г**: гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія.

Але в чужих прізвищах точно одрізняємо **g** од **h**. Гюго (Hugo), Гутгейль, Гріг, Гартман.

3. У чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цеб-то пишемо по **л** букви: **а, е, о, у**, а не: **я, є, ьо, ю**: класа, план, лавровий, лантух, латинський, новела, білет, легальний, легенда, легіон, лекція, логіка, флота, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузітанія, клуб.

Сюди не стосуються такі слова, як: рельєфний, барельєф, **лье** (франц. миля — lieu), мільйон, бульйон, де **ь** вийшло з **і**.

Тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке **л**, напр.: пляшка, клямка, ляда, лямба, канцелярія, **льох**, або ще: ілюмінація, ілюстрація (останні не без французького впливу: illustration, illumination).

4. Звук **ф** у чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): форма, Франція, фабрика, фінанси, філологія, фосфор, маніфест, офіцер, фаховий, факт, фасон, фаєтон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.

У словах, недавно або не дуже давно взятих, чуже **θ, th** на письмі передаємо через **т** (не через **ф**): катедра, Атени, ортографія, міт (міф), анатема, апофтегма, Бористен, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер і т. ин.

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: Теофан, Теодосій (або Тодос). Але є скількись слів цієї категорії, де пишеться **ф** або **хв**, а іноді й **х**: Федір або Хведір (раніше Тодір), Тимохвій або Тимофій (рідше Тимотей), гора Афон (рідше Атос), Хома. Коли такі ймення відносяться до людей західньої Європи, а не до українців, то треба писати тільки **т**: Тома Аквінський (а не Хома).

5. У чужих словах не подвоюється приголосний звук: класа, маса, каса, шосе, процес, професор, субота, група, суфікс, комісар, комісія, комуна, комуніст, інтелігент, ілюстрований; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: манна, панна, ванна, Ганна, бонна.

Але у власних назвах, здебільша лиш чужоземних (винятково в своїх), та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний звук згідно з вимовою чужоземців: Едда, Міллер, Мюллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, Мекка, авва, равві, осанна.

Увага: В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову у чужоземців, а не на їхню г р а ф і к у. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменнях: Де-Бюсі, Брюсель, Франшвіль, Мюзета, Гарона, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменнях: Ріголетто, Патті, Страделла, Тассо. Пишучи німецьке Мюллер з двома лл, рівночасно пишемо: Рюкерт, Гофман (Rückert, Hofmann), бо й сами німці так вимовляють.

6. Початково **е** в чужих словах передаємо так:

а) у словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як **йе**, через **є**: **є**вангелія, **є**вангеліста, **Є**гипет, **є**зуїт, **є**ретик, **Є**русалим, **Є**вген, **Є**вропа, **є**піскоп.

б) у словах рідко вживаних, де воно вимовляється як **е**, через **е**: **е**вакуація, **е**волюція, **е**гоїзм, **е**кватор, **е**кзамен, **е**кскурсія, **е**легія, **е**лемент, **е**нергія, **е**підемія, **е**пізод, **е**пітет, **е**тика, **е**тимологія, **е**тнографія, **е**фект, **е**поха, **е**стетика, **е**хо.

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: **і**сторія, **і**мперія, **і**дол, **і**дея, **І**род, **і**нститут, **і**нтелігент, **і**гумен, **і**ронія, **І**спанія, **І**ндія, **І**ван, **і**міграція, **і**нституція, **і**нспектор.

8. В чужих словах пишемо **-ія**, **-іє**, а не **-іа**, **-іе**: **матері**ял, **ге**ніяльний, **спеці**яльний, **фі**ялка, **варі**янт, **ді**явол, **ді**якон, **пі**єтизм, **гі**єна.

9. Чужоземне **-іо-** звичайно передається через **іо**: **пі**онер, **ембрі**он, **бі**оскоп, **соці**ологія. В декількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, **іо** чергується з **йо** — однаково добре пишеться: **курі**оз і **курй**оз, **сері**озний і **серй**озний. Окрім того: **бульй**он, **мільй**он, **медальй**он.

10. Після приголосних зубних: **д**, **т**, **з**, **с**, шиплячих: **ж**, **ч**, **ш** і після **р** у чужих словах (тільки не в іменнях власних) пишемо **и** (а не **і**): **ди**ректор, **ди**пломат, **ти**п, **ти**ран, **антихри**ст, **універси**тет, **музи**ка, **пропози**ція, **ши**фрований, **реж**им, **фаб**рика.

Після всіх інших звуків пишемо **і**: **мі**трополіт, **є**піскоп, **є**вангеліста, **публі**ка, **мані**фест, **міні**стр, **амуні**ція, **принці**п, **бі**блія, **фі**гура, **уні**версал, **хро**ніка, **арх**ів, **архі**діякон, **бі**бліотека і т. д.

Увага: До хрещених іменнів та назв це правило прикладається тільки тоді, коли вони не заукраїнізовані: **Мі**кель, **Мі**каела, **Мі**клош, **Філі**ппо, **Лузі**танія і т. д., а коли вони зукраїнізовані, то пишемо **и**: **Ми**хайло, **Ми**халина, **Ми**кола або **Ми**колай (**Ни**колай), **Пи**лип або **Фи**лип, **Є**гипет, **Си**рія, **Ри**м.

11. У прізвищах чуже **і** після зубних та шиплячих однаково передається через **і**: **Дізраелі, Дільман, Тільмон, Тіде, Тімур, Мазіні, Зібер, де-Бюсі, Россіні, де-Нанжі, Скюдери.**

12. У чужих словах перед голосною та перед звуком **й** пишемо **і** (а не **и**): **Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріал, архієрей, Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій;** але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

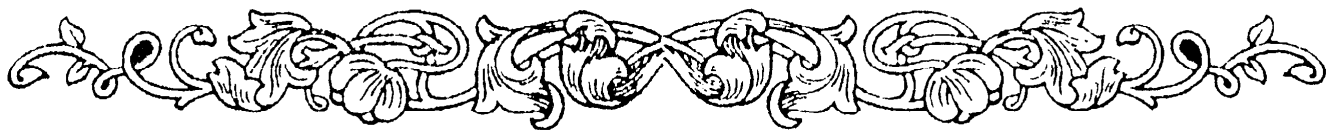
13. Букву **і**, що стоїть у чужих словах після голосної передаємо через **ї** (а не **і**): **Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.**

14. Чужий дифтонг **аи** передаємо через **ав**: **автор, автограф, аудиторія, авдієнція, лавровий, Август, Австрія, фавна, фавністичний, Таврія, авкціон.** Аналогічно — **локавт, бравнінг.**

Тільки перед голосними передаємо той дифтонг через **ау**, а не **ав**: **Ауе, Ауербах, Шопенгауер.**

Найголовніші правила українського правопису. — Київ, 1921.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА ПРИНЯТІ НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (1922)

З ініціативи Наукового товариства ім. Шевченка у Львові 1922 р. на базі виданих 1921 р. у Києві “Найголовніших правил українського правопису” були розроблені “Правописні правила”, що наблизили так званий галицький правопис (желехівку) до “Найголовніших правил”. Хоча “Правописні правила” і надалі зберігали деякі особливості желехівки (зокрема, у написанні слів іншомовного походження), — це був перший крок на шляху до створення єдиної для цілої України правописної системи. “Правописні правила” функціонували в західноукраїнських регіонах до 1927 р., коли на Правописній конференції у Харкові був нарешті прийнятий спільний для цілої України правописний кодекс.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА ПРИНЯТІ НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

І. Звуки та букви.

<...> Наша правопись є в своїй основі фонетична й опирається на засаді: Віддавай кождий правильно й виразно вимовлений звук відповідним йому знаком. А що число уживаних письменних знаків є значно менше від числа звуків та різних звукових відтінків живої мови, то буває так, що:

1) в деяких формах і словах уживається тих самих знаків для означування різних звуків, н. пр. знак “в” відповідає іншому звукови в словах: човна, лавка, повний і т. д., як у формах: човен, лавок, повен і т. д.; “й” звучить відмінно в словах: дай, бий ... як у: його, йойк і т. и.;

2) декотрі поєдинчі звуки, пр. *дз, дж, дь, зь, нь, сь, ть, ць* віддається двома, а звук “*дзь*” навіть трома знаками;

3) деколи одна буква передає два звуки, н. пр. *ї, є, ю, я* = *йі, йе, йу, йа*; *ц* = *тс*, *ч* = *тш*, *ш* = *шч* і т. п.

Крім того в ріжних околицях кожної великої язикової області ті самі слова вимовляються дещо відмінно, тому правопись мусить числити ся побіч виговору також з історичним розвитком поодиноких звуків, з походженням слів і з прийнятим традицією способом їх писання.

З висшесказаного видно, що також українська правопись не може бути чисто фонетична, а мусить бути компромісом трох засад: фонетичної, етимольогічної та традиційно-історичної.

3. Українська азбука.

Для віддавання звуків української мови на письмі прийнято 33 знаків, що уставлені в порядку, звуться азбукою: А а, Б б, В в, Г г, Г г, Д д, Е е, Є є, Ж ж, З з, И и, Й й, І і, Ї ї, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ю ю, Я я, Ъ ъ.

4. Звуки можуть бути поєдинчі або зложені (двозвуки) і діляться на голосівки та шелестівки.

Букви, що служать до означування поєдинчих звуків, є:

а) голосівки: а, е, и, і, о, у;

б) шелестівки: б, г, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш.

5. Знаки *ц, ч, щ* означають сполуку двох звукових елементів, а саме: проривної шелестівки з протисненою, що злилися разом в один звук (*ц* = *т + с*, *ч* = *т + ш*, *щ* = *ш + ч*, точнійше = *ш + т + ш*), н. пр.: *оцей-цей* = *отсей*, *свічка*, що і т. п.

Для інших подібно злитих звуків українське письмо не має окремих поєдинчих знаків і їх віддається двома відповідними буквами. Так пр. пишемо *дз* і *дж* однаково в словах: *дзвін*, *джміль* і т. п., як і в словах: *підзамче* (під-замче), *віджити* (від-жити) і т. п., (де прецінь обі букви окремо вимовляються).

6. Букви *в* і *й* виражають то голосівки, то шелестівки.

в = *ў*. Знак *в* після голосівки має значінне скороченого-нескладового *у*, що лучиться з попередною голосівкою в двозвук (дифтонг): *аў, еў, иў, іў, оў, уў*, н. пр.: *казав*, *завтра*, *лев*, *певний*, *ходив*, *дідів*, *кров*, *повний*, *забув*...

в = *в*. У всіх інших положеннях (тобто перед голосівкою, у назвуку також перед шелестівкою і так само й після шелестівки на кінци слова або складу) означає *в* губно-зубну шелестівку,

н. пр.: овес, вас, віз, влада, втисну́ти, всадити, черв, нерв, черв-
ня і т. п.

Й тільки перед *о* є шелестівкою ($й = і$), н. пр.: гайок, його, йому, йойкати, Йордан, вйо-вйо...;

з попередньою голосівкою лучиться *й* у двозвук (дифтонг), що в нім означає скорочене-нескладове $i = ї$: ай, ей, ий, ій, ой, уй, н. пр.: рай, гей, бий, стій, той, купуй і т. д.

7. Знаки *я, є, ю*, уживаються в подвійному характері:

а) з початку слів, по голосівках і по губних шелестівках *п, б, в, м, ф* та по *р* вони є знаками сполучень двох звуків, а саме *й* зі з наступною голосівкою ($я = й + а, є = й + е, ю = й + у$), н. пр.: яма, моя, пявка, паний, пояснити, вязати, мясо, память, фяско, буря, ряса, єдиний, обєднати, пєш, краєм, юшка, знаю, пю, на подвірю і т. д.;

б) по шелестівках, що можуть м'ягчитися, зазначають лишень їх м'яккість, н. пр.: дядько, зять, лякатися, неня, тяжко, сягати, цяцька, сине, гусє, князю, гостю, серцю, сюди і т. д.

П р и м і т к а. В словах з приставкою: *з-, роз-, без-, від-* букви *я, є, ю* не м'ягчать попередньої шелестівки, тільки вимовляються як *йа, йє, йу*. В письмі непотрібно перед ними класти апострофа ('), тільки треба писати просто: зявитися, зясувати, розяснити, безязикий, зєднати, розєм, відємний, підюджувати і т. п., бо вже сама свідомість зложення таких слів повинна читача остерегти перед хибною їх вимовою.

8. Буква *ї* віддає сполучення $й + і$ та пишеться з початку слова або складу після голосівок; по шелестівках тільки там, де вимовляється преїотоване $i = ї$, н. пр.: їхати, їсти, поїти, мої, твої, троїстий, Україна, руїна, Енеїда, Каїн, архаїчний, героїчний, св. Михаїл; візд, віхати, відатися, обїзд, сімі, відїзд, зїзд, розїздитися, зїсти і т. д.

9. У всіх інших випадках треба скрізь писати *і* (з одною точкою) без огляду на те, чи перед тим *і* чується зм'ячену шелестівку, чи ні, н. пр.: ніс (носа), я ніс (нести), сіль (соли), я сів (сісти), дідів, батіг, потік, утік, молоді літа, місто, сім, олівець, слід, сніг; іскра, іспит, імя, іду, Іван, Ісус, Ірод, Ірпень, імовірно, істина, істота, інший, інколи, іноді, іней і т. д.

П р и м і т к а. У словах: інший, інколи, іноді, іней пишуть також і вимовляють у назвуку букву *и*: инший, инколи, иноді, иней.

10. Буква *ь*, що колись означала голосівку подібну до *і*, не відповідає в сучасній мові ніякому окремому звуку та є тільки знаком м'ягчення. Вона пишеться після зм'яченої шелестівки:

1) На кінці слова або складу: жаль, біль, сіль, зять, князь, кінь, тінь, пень, хтось, щось, будь, Івась, Петрусь, Гриць, Василь, дідусь, місяць, хлопець, чернець, купець, кравець, швець, сліпець, жнець, камінець, годованець, Українець, учитель, приятель; письмо, батько, дядько, ненька, донька, банька, мельник, вельми і т. д.

2) Перед *о*: льох, мальований, дьоготь, дідуньо, Петруньо, Івасуньо, п'ятьох, шістьох, всього, сьогодні, бадьорий і т. д.

3) Після *л* на кінці складу:

а) в цілій відміні іменників утворених наростками: *-ник*, *-чик*, *-щина*, *-ство*, *-ня*, *-альня*, *-ця*, *-це*, та прикметників на *-ший*, *-ний*, *-ський*, н. пр.: начальник, невільник, мельник, пальчик, ковальчик, бувальщина, начальство, ковальство, спальня, пральня, їдальня, читальня, копальня, цегольня, читальні, читальнею, їдальні, їдальнею, пральні, спальні, Юльця, Юльці, весельце, зеркальце, весельця, зеркальця; більший, сильний, пильний, спільний, загальний, смертельний, ковальський, сільський, польський і т. д.

б) у скісних відмінках іменників на *-ець*: пальця, пальцем, пальці, стрільця, стрільцем, стрільці, закальця, смальцю і т. д.

в) у декотрих прислівниках, н. пр.: сильно, пильно, спільно, смертельно, більше, кілько, тільки, скільки, стільки і т. д.

4) По *н* на кінці складу в відміні іменників і прикметників, утворених наростками: *-ька*, *-ько*, *-еньк-*, *-есеньк-*, *-оньк-*, *-іньк-*, *-ісіньк-*, та в відповідних прислівниках, н. пр.: банька, баньки, банькою (але: у банці, пор. низше замітку), ненька, неньки, ненько, ненькою (але: ненці), річенька, річеньки... (але: річенці), головонька, головоньки... (але: головонці), сирітонька, сирітоньки... (але: сирітонці), Гринько, Данько, Панько, козаченько, батенько, дітоньки, дрібненький, дрібнєсенський, дрібнісінький, біленький, білесенький, білісінький, маленький, малесенький, малісінький, гарненький, гарнесенький, гарнісінький, однісінький, близенький..., близенько, низенько, дрібненько, дрібнесенько, біленько і т. п.

П р и м і т к а. *н* не м'ягчитьс'я:

а) в цілій відміні іменників, що не мають у першому відмінку однини м'якого *н*, н. пр.: хатинка—хатинки—хатинці—хатинку—хатинко—хатинкою і т. д., сосонка—сосонці, суконка—суконці, Японка—Японці; танець—танцю—танцем—танці..., вінець—вінця, кінець—кінця, віконце—віконця—віконцям, сонце—сонця, сінце—сінця, полотенце—полотенця і т. п.

По аналогії до тої групи пишеться також вже й: головонці, сирітонці, вдовиченці і т. д. (под. висше), хоч 1. відмінок однини є: головонька, сирітонька, вдовиченька і т. д.

б) в назвах осіб, утворених наростом *-енко*, н. пр.: Шевченко, Основяненко, Грінченко, Кравченко, Лисенко, Самійленко і т. п., і так само: вдовиченко, бондаренко і т. д.

в) перед шиплячими: *ч, ж, ш, щ*, перед *ц* і перед наростком *-ство*, н. пр.: кінчик, пустунчик, сміхунчик, санчата, гончар, віншувати, панщина; сонце, віконце, сінце, полотенце, (через те й: головонці, вдовиченці... пор. висше), тонший, менший, інший; громадянство, горожанство, міщанство, селянство, духовенство, панство, лизунство і т. д.

5) У прикметникових наростках: *-ський, -іський, -цький*, н. пр.: український, громадський, морський, батьківський, материнський, російський, сербський, болгарський, латинський, міщанський, поганський, одніський, саміський, голіський, грецький, німецький, турецький, козацький, купецький і т. д.

6) В дієсловах закінченні 3 особи однини й множини *-ть*, н. пр. ходить, робить, носить, ходять, роблять,носять, їсти, дасть, ведуть, пишуть і т. д.

11. При зустрічі двох шелестівок — тверда перед м'яккою — сама стає м'яккою, одначе м'яккості першої шелестівки не треба окремо зазначувати (з винятком по *л*, гл. § 10, 3) і то тим більше, що ступінь тої м'яккості в різних сторонах української мовної території є різний і досі у вимові, так сказатиб, взірцевій (клясичній) ще не усталився вповні. Приміри: часть, гість, злість, радість, дасть, шість, слід, сніг, сліпий, стіна, Снятин, на мості, гості, після, світ, цвіт, спів, звір, звізда, світло, свідок, пересвідчитися, свічка, освіта, світлиця, сміх, свідомий, смітник, смілий, свято, святий, цвях, пісня, лазня, різня, кузня, близнюк, в хустці, танцю, танці, вінця, вінці, сонця, віконця, кінця, в суко-нці, полотенця, на сосонці; головонці, ненці, банці, в річенці...; зілля, весілля, бажання, значіння, життя, ллється і т. д., (але: спальня, спальні, читальня, пальця, стрільця, зеркальця, Юльці і т. п., (пор. § 10, 3).

12. Голосові шелестівки: *б, в, г, ґ, д, ж, з* задержують свою етимольогічну голосовість на кінці та в середині слова перед наступною безголосою шелестівкою. Отже пишемо: біб, дід, лід, мідь, віз, мазь, ніж, їдж; книжка, ліжко, тяжко, рибка, грубший, молодший, рідко, вязка, берізка, ніжка, загадка, жердка, нігті,

молодці, Запорожці, лізти, везти, стерегти, солодкий, солодший, твердий, ближший, низший, тяжший, дорожший, сербський, легко, легчати, встати і т. д.

П р и м і т к а. Якщо нема певности, чи шелестівка на кінці або в середині слова є голосова, треба утворити таке слово або форму, де ся шелестівка станулаб перед якоюсь голосівкою, н. пр.: рибка (риба), книжка (книжок), низший (низенький), вузший (вузенький), (але: висший бо: високий), молодший (молодий), грубший (грубий), везти (везу), лізти (лізу), тяжший (тяженький), тяжко (тяженько) і т. и.

13. Слівця: *без, від, під, над, об, перед і роз*, що зрослися як приростки з другими словами в одно, не змінюють своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі, н. пр.: безпечний, безконечний, безчесний, безцінний, безталанний, відкусити, відтягти, відчинити, відхилити, відсидіти, підтягати, підшукати, підсунути, надкусити, надколоти, обступити, обшити, передплата, представник, розсудити, розсудок, розкинути, розтопити, розхід, розходитися, розпорядок, розпука, розкішний, розпороти, розкинути і т. д.

14. Приросток *з*, що злився з другим словом в одно:

а) задержує голосовість тільки перед наступними безголосими шелестівками: *с, ш, ц, ч*, н. пр.: зсунути, зсадити, зшивати, зшиток, зціпити, зчорніти, зчарувати і т. п.

П р и м і т к а. Слова: *зціпити, зчорніти, зчарувати*, і т. п. пишуться також через *с* з огляду на те, що:

1) їх приставка *с* походить з давнього *сѣ* = лат. "cum", і шелестівки *ц* і *ч* є зложені з *т + с* і *т + ш*;

2) натомісць слова: *зсадити, зсісти* і и., мають приставку з первісного *сѣ* = лат. "ex".

3) *з* тратить голос і переходить у безголосе *с* перед: *к, п, т, ф, х*, н. пр.: скинути, скубнути, скрутити, сперти (але: зіпру), спорохнавіти, стерти (але: зітру), стиснути, сфальшувати, сходити, схопити і т. п.

П р и м і т к а. Тільки в зложених приіменниках пишемо *з*: *зпід, зпонад, зперед, зпоза, зпоміж, зпосеред* і т. п.

15. Корінні безголосі шелестівки перед наступними голосовими зберігаються на письмі правильно без зміни, н. пр.: *просьба* (просити), *кісьба* (косити), *боротьба*, *клятьба*, *великдень*, *якже*, *осьде*, *отже*, *также* і т. п.

16. Подвоювання шелестівок.

1) В українській мові подвоюються на письмі шелестівки, що повстали наслідком зустрічі двох первісно ідентичних або наслідком асиміляції двох первісно неоднакових шелестівок, н. пр.: от-так, відділ, віддати, ссати, зза, ізза, ззаду, ззувати, ввесь, ввійти, вводити, Анна, козаччина, Хмельниччина, Чехословаччина, Туреччина, Німеччина, Товмаччина, годинник, письменник, жертвенник, щоденник, невинність, родинний, невинний, щоденний, здоровенний, сотенний, буденний, відмінний, змінний, сумлінний, ремінний, камінний, дорогоцінний, бездоганний, спасенний, останній, безупинно, нужденно і т. п.

2) Крім того пишуться у виді подвоєння такі здовжені шелестівки, особливо: *н, л, т, д*, що повстали наслідком прогресивної асиміляції із давких сполучень: м'ягка шелестівка + *ј*, і то головно в дієслівних іменниках, закінчених тепер на: *-є, -я*¹, н. пр.: із **житиє** через **жить** + **је** повстало **жить** + **тье** = **житте** — **життя**, **насіне** — **насіня**, **корінне** — **коріння**, **розстанне** — **розстання**, **терпінне** — **терпіння**, **значінне** — **значіння**, **питанне** — **питання**, **поважанне** — **поважання**, **пануванне** — **панування**, **дівуванне** — **дівування**, **змаганне** — **змагання**, **зілле** — **зілля**, **весілле** — **весілля**, **Поділле** — **Поділля**, **Ілля**; **житте** — **життя**, **буттє** — **буття**, **понятте** — **поняття**, **принятте** — **приняття**, **проклятте** — **прокляття**, **безробітте** — **безробіття**, **безладде** — **безладдя**, **знарядде** — **знаряддя**, **орудде** — **оруддя**; **браття**, **стаття** (статті), **суддя** (судді), **ллю**, **ллеш**, **ллється**, **лляти**, **зілляти**, **сіллю** (6 відм. одн. від сіль), **тінню** (тінь) і т. п.

Се здовженне шелестівки та її подвоєнне на письмі залишається в цілій відміні слів, закінчених у 1. відм. одн. на *-є, -я*, пе-

¹ Закінченне 1. відм. однини таких іменників середного роду може бути *-є* або *-я*. Обі форми є наші рідні, однаково добрі й гарні, обі живуть на широких просторах східної та західної України в устах народу, є окрасою багатой у форми нашої мови і тому обі повинні мати право горожанства також і в літературній мові. В поважніших писаннях, особливо в наукових творах, в юридичній, філософській термінології і т. п., красше вживати форми на *-є*, щоби усунути всякі неясности й непорозуміння, що можуть повстати ізза змішання відмінків однини й множини при виключнім уживанню форм на *-я*.

При передруках творів давніших письменників, що пр. уживали в своїх писаннях тільки форми на *-є* або не подвоювали шелестівок у висше поданих дієслівних іменниках і и., треба задержувати їх оригінальний спосіб писання, щоби не насилувати їхнього наголосу, ритму й риму.

ред -я, -є, -ю, -і, н. пр.: весілле, віселля, весіллю, весіллям, весіллях (але: весіль), терпінне, терпіння, терпінню, (але: терпінь), понятте, поняття, поняттю, поняттям (але: понять), суддя, судді і т. п.

Колиж у таких формаціях стоять дві шелестівки або хочби й одна, але губна: *п, б, в, м* або *р*, тоді здовження ані подвоєння нема, н. пр.: листе — листя, щасте — щастя (не: *листя, щасття*), милосерде — милосердя, здоровле — здоровля, присліве — прислівя, безголове — безголовя, безхлібе — безхлібля, безрибе — безрибля, піре — піря, подвіре — подвіря і т. п.

П р и м і т к а. Висше подані здовжені шелестівки вимовляються як поєдинчий але здовжений звук (не як: два окремі звуки). Вони тому роблять акустичне вражінне подвійних шелестівок, бо наслідком ослаблення експіраторного натиску в середині шелестівки перша її частина звичайно належить до першого, а друга — до другого складу.

Отже не треба вимовляти н. пр. слова: *життя* як: *жить + тя* (себто розриваючи звук *ть* на дві половини), тільки одно здовжене *ть = життя*. Инакше вимовляється пр. слово: *віддати* (= *від + дати*), инакше: *суддя* (з одним здовженим *д*).

17. У шелестівкових сполученнях *ждн, здн, рдн, стн*, звуки *т, д* перед *н* випадають. Отже пишемо: тижня (тиждень), празник, пізно, милосерний (милосердитися), звісний, чесний, дійсний, радісний, пісний, хресний, похресник, злісник, власний, водохресний, напасник, пропасниця, первісний, ненависний, корисний і т. п. побіч форм (етимольогічних): вістник, хрестний, істнувати і т. п.

18. Закінченне *-ство, -ський* додаємо просто до пня, н. пр.: братство — братський, лицарство — лицарський, громадянство — громадянський, токарство — токарський, людство — людський, сусідство — сусідський, бабство — бабський, українство — український, баламутство, сирітство — сирітський і т. д.

Якщо пень кінчиться на: *к, ч, ць*, то пишемо: *-цтво, -цький*, н. пр.: козацтво — козацький, парубоцтво — парубоцький, бурсацтво — бурсацький, ткацтво — ткацький, ловецтво — ловецький, купецтво — купецький, жіноцтво — жіноцький, дівоцтво — дівоцький, кріпацтво — кріпацький, дивацтво, неуцтво, свідоцтво, юнацтво, каліцтво і т. п.

19. Сполученне *чн* пишемо в словах: безпечний, сердечний, влучний, вдячний, помічний, пшеничний, вічний, наочний, нарочний, зручний, необачний, Сагайдачний...

Тільки в деяких словах пишеться (відповідно до вимови) *ра-*дше *шн* замість *чн*: рушниця, рушник, соняшник, мірошник...

20. Епентетичне *л* пишеться по губних шелестівках перед преїотованою голосівкою у словах: люблю, люблять, ломлю, ломлять, терплю, терплять, куплю, куплять, зловлю, зловлять, сплю, сплять, трафлю; люблений, куплений, зловлений, земля, здоровле, поготівле, купівля, годівля, кривля, крапля, граблі, Римлянин і т. п.

21. У безнаголосних складах зближується у виговорі *е* до *и*, *є* до *ї*, *о* до *у*, одначе сих відтінків не зазначаємо в письмі. Отже пишемо етимольогічно: селó (не силó), мені, лежіть, лечу́, маємо (не: маїмо), маєте, думає, думаєте; кожух, до до́му, голубка, я́блоко... але також: па́рубok побіч па́рібок (із первісного паробок, пор. робити), мачуха (з давнішого мачоха), її побіч первісного, етимольогічного єї і т. п.

П р и м і т к а. 1) Дієслова на *-увати*, *-ювати* задержують *у*, *ю* тільки в безнаголосних складах, н. пр.: купува́ти, годува́ти, дарува́ти, силува́ти, попсува́ти, полугуватися, малюва́ти, горюва́ти, танцюва́ти...

Дієприкметники, утворені від сих дієслів, мають закінчення *-обаний*, *-ьобаний*, коли наголос паде на *о́*, н. пр.: купо́ваний, осно́ваний, збудо́ваний, подаро́ваний, годо́ваний, попсо́ваний, арешто́ваний (не: арешту́ваний), мальо́ваний, схвилю́ваний...

Якщо наголос паде на інший склад, то пишеться звичайно *-уваний*, *-юваний*: сілуваний, видумуваний, напоюваний, виговоруваний...

2) Іменники середного роду, що повстали з дієслів на *-увати*, *-ювати*, задержують *у*, *ю*, якщо сей склад не має наголосу, н. пр.: панува́нне (не: пану́ванне, але: поно́ванне), годува́нне, горюва́нне, царюва́нне, тінюванне і т. п.

22. Гармонійне приподібненне голосівок.

Ненаголошене *о* переходить в деяких словах в *а* під впливом сеї голосівки в сусіднім складі та пишеться: бага́то, бага́цько, гара́зд, кача́н, гаря́чий, хазя́їн, халя́ва, монасти́р... побіч первісних форм: бога́то, гара́зд, коча́н, горя́чий, хозя́їн, холя́ва, монасти́р і т. п.

23. Щоб обминути зустріч кількох шелестівок, вставляється голосівку *і* в дієсловах зложених із слівцями: *об-*, *від-*, *над-*, *під-*, *роз-*, коли друга частина зложеного слова зачинається двома шелестівками, н. пр.: обі́рвати, віді́рвати, віді́тнути, наді́гнати, наді́слати, піді́брати, розі́гнати...

24. Незвичайно гнучка й милозвучна українська мова не зносить накопичування шелестівок не тільки в середині слова; вона обминає зустріч двох або й більше шелестівок також поміж поодинокими словами в реченні при допомозі черговання звуків: *в з у, і з й* або черговання *і — та, з — зі — із* і т. п. Так пр. говоримо й пишемо евфонічно: пішла *в* садок *у* вишневий, він *у*сюди вештається,

він <i>у</i> читьс ^я ,	але вона <i>в</i> читьс ^я ,
він <i>у</i> лісі	вона <i>в</i> лісі,
з <i>у</i> богої хати	до <i>в</i> богої хати,
брат <i>і</i> сестра	батько <i>й</i> сестра,
він <i>і</i> де	хто <i>й</i> де,
він <i>і</i> ти	я <i>й</i> ти, батько <i>й</i> мати,
вийшла з хати	вийшов <i>із</i> хати,
біжу з гори	сам <i>із</i> собою, ходи <i>зі</i> мною,
Іван <i>і</i> Петро	Ганна <i>та</i> Олена і т. п.

П р и м і т к а. Сю дуже гарну й характеристичну прикмету нашої мови треба плекати й зазначувати в письмі, де лиш можна, одначе тільки в границях, дозволених вимогами граматичної та логічної правильности в будові речень.

II. Писання чужих слів.

Слова, переняті з чужих мов, можна поділити на ось які два роди:

а) давно визичені й присвоєні слова, що цілком уже зукраїнізувалися (такі слова пишемо згідно з українськими правописними правилами);

б) чужі слова, переняті з чужих мов, що ще не успіли зукраїнішитися й тому зберегли ще хоч у часті свою технічну, чужомовну барву.

Правила писання чужих слів такі:

25. Чуже *і* перед наступною шелестівкою вимовляється:

а) після *д, т, з, с, ж, ш, ц, р* в середині слова як наше типічне — середне *и*, отже тільки сею буквою треба його консеквентно в таким положенні на письмі й віддавати.

Приміри: директор, дипломат, едикт, традиція, аудиторія, дисципліна, кредит, диспута, тип, мотив, стиль, артист, сентиментальний, реституція, тирада, етимольогія, типічний, романтизм, романтичний, сентимент, антихрист, стилістика, президія, позиція, візита,

візитатор, позиція, композитор, позитивний, дезидерат, клясик, лексикон, синтакса, символ, сигнал, система, синтеза, психологія, психоза, університет, пасивний, жиро, режисер, жирафа, машина, шина, шинка, шихта, шибувати, шильд, шикана, принцип, цитат, цинік, цинамон, цикорія, цирк, циркель, цикліст, ліцитація, Сицилія, цивілізація, циліндер, корифей, трибуна, трибунал, тригонометрія, критика, юрист, принц, територія, експеримент, карикатура, афоризм, кольорит, варваризм, критерій, доктрина, горизонт, мериторично, авторитет; гімназист, гімназистка і т. д.

П р и м і т к а. Виняток становлять чужі, власні імена осіб (прізвища), що ще замало зукраїнщилися й не перейшли ще в буденне уживання, н. пр.: Лессінг, Шіллер, Расін, Дідро, Дізраелі, Россіні, Верді, Ріголетто, Едісон, Стріндберг, Мікльосіч і т. п.

б) після всіх інших шелестівок і так само на початку слова залишається у виговорі й на письмі високе *i*. Приміри: бібула, арбітраж, біблія, вівісекція, віриліст, індивідуальний, міміка, міністер, академік, академічний, термін, термінологія, економічний, астрономічний, фіга, фільольогія, філософія, фігура, софізм, фікція, фіктивний, філістер, архів, хірург, психіка, психічний, гімназія, гімнастика, магік, магічний, аналогічний, фільольогічний, гіпноза, гістерія, легітимація, кіно, кільо, техніка, технік, технічний, маніфест, гуманізм, гуманістичний, гуманітарний, організм, органічний, ботаніка, ботанічний, хроніка, хронічний, германіст, романіст, політика, література, ліричний, ліберальний, лібералізм, ліберал, лігатура, поліклініка, літургія, літургіка, ліквідація, лімоніт, лінгвіст;

ідея, імперія, історія, інститут, ідол, Ісус, Ірод, Індія, інтелігент, іронія, інституція, інспектор, інструктор, інструкція, індустрія, інтерес, інформація, інвестиція, інерція, імпровізація, імпресіонізм, інтимний, індивідуальний і т. п.

Виняток творять тільки декотрі зукраїнщені слова, що в них згідно з вимовою і письменною традицією пишемо *и*: публіка, публичний, республіка, католик, католицький, євангеліст, євангелік, митрополит, єпископ, семінар, акафіст, ювілей, привілей, архистратиг, архітект, архипресвітер, гимн, схизма, Михайло, Филип й Пилип, Василь, Кирило, Микола, Михайло, Никон, Никодим, Никифор, Данило, Яким, Трохим, Филемон, Давид, Єгипет, Кипр, Кир, Скити, Литва, Вильно, литовський...

26. Чужі сполучення: *-ia, -ie, -io, -iu (= iy)* віддаємо на кінці та в середині слова буквами: *-ія, -іє, -іо, -ію*, так само пишемо *i*

пред *й* в чужомовних наростках *-ій, -ійний, -ійський*. Приміри: Марія, арія, фурія, матерія, матеріял, традиція, епідемія, партія, редакція, реакція, президія, комісія, меморіял, нація, рація, варіяція, іронія, Італія, опінія, мельодія, Росія, Англія, Франція, Швеція, Швейцарія, діякон, діявол, психіятр, спеціальний, провінціалізм, акомпаніамент, ініціатива, секретаріят, діамант, діагноза, діяфрагма; евангеліє, дієта, кар'єра, архієрей, дієцезія, авдієнція, прем'єра, орієнт; Сіон, Діоген, Ріо, патріот, соціольог, міліон, функціонар, національний, місіонар, період, біограф, біольог, фізіольог, фізіономія, медаліон, аксіом, серіозний, раціональний; св. Антоній, Теодозій, Онуфрій, Григорій, Горацій; партійний, стаційний, еміграційний, окупаційний, мельодійний, поліційний; російський, італійський, австрійський, азійський; тріюмф, діюрніст і т. п.

П р и м і т к а. Чуже *i* після голосівки вимовляється як *ji* та передається буквою *ї* (не *i*), н. пр.: руїна, архаїзм, архаїчний, ляїк, монотеїзм, героїчний, Каїн, Енеїда, св. Михаїл, Рафаїл, егоїзм, альтруїзм, Каїро, Помпеї, Гінеї (2. відм. від Гінея), в Генуї і т. п.

27. Початкове *e* в чужих словах пишемо звичайно буквою *e*, тільки в деяких вже зукраїнщених словах перейшло воно в *є*, н. пр.: етика, егоїзм, еволюція, екватор, епізод, етимольогія, етнографія, ефект, ехо, естетика, ентузіаст, екстаза, епохальний...;

але евангеліє, евангелист, єретик, Єгипет, ектенія, єпископ, побіч єпископ.

28. Німецьке *ü* та французьке *u* віддаємо в нашій мові буквою *ю*, яка ще найбільше підходить до дійсного виговору сих чужих звуків, н. пр.: бюро, бюрократ, сюжет, резюме, дебют, інтервю, сюрприза, бюлетин, Любека, Ютляндія, Брюсель, Мюнхен, Цюрих, Вюртемберг, Мюллер, Брюлов, Гюго (Hugo), Тартюф (Tartufe), Фюрт (Fürth), Рюкерт (Rückert) і т. п.

29. Німецьке *ö* і французьке *eu* передаємо буквою *e*: Гете, Шенберг, Шенбрун, Рентген, мебель, гувернер, лікер, монтер, режисер, репортер, суфлер, вояжер і т. п.

30. Чужі двозвуки *au, eu* передаємо через *ав*, а німецьке *ei* через *ай*, н. пр.: автор, автограф, аудиторія, авдієнція, фавна, Австрія, Шопенгавер Август, Авербах, Гавптман, Аверсперг, Авгсбург; евфонія, Евфрат, Еврипід, Евфрозина; Гайне, Штайнберг і т. п.

31. Чуже *l* (λ), переняте з чужих мов, особливо в новітніх часах, пишемо звичайно змягченою буквою *л* у всіх комбінаціях. Приміри: кляса, клямка, лямпа, плян, плянтація, скаля, ляда,

лявіна, парцеля, канцелярія, рекляма, баляст, деклямація, плякат, популярний, аквареля, новеля, білярд, балянс, модуляція, Золя, телефон, телеграф, календар, електрика, лектор, лекція, полеміка, легіон, паралелізм, легенда, легітимація, проблем, елемент, білет, комплекс, морфольогія, мітольогія, анальогія, фільольогія, фільософія, астрольогія, льогіка, фразеольогія, льояльний, бльондин, фльота, Льондон, Льоара, Льоврана, Фльоренція, еволюція, революція, ілюстрація, ілюмінація, балюстрада, плюс, клуб, резолюція, Любляна, Люзитанія, Лютер, Любе, Вольтёр, Альпи, альгебра, альбом, бальсам, альт, алькоголь, альтруїст, амальгам, металь, баль, фотель, Теофіль і т. п.

Одначе в старих словах, перенятих із біблії, літописий та церк. сл. календаря і т. п., вимовляється загально й пишеться тверде л, н. пр.: *алилуя, литія, литургія, фелон, тrefолой, ладан, Лавра, лавровий, мавзолей, єлей, ангел, лента, (λέντιον), Вифлеєм, Єрусалим, Соломон, Александрія, Галилея, Іларіон, Лаврентій, Пантелеймон, Лев, Олена, Олекса, Павло, відтак: латина, латинський, латинник, латинізм, ленно, ленник, лахман, лейбик, лазур, лазуровий, левкоя, Литва, литовський, Литава, фабула, москофіл...*

32. Чуже *g* (= *г*) звичайно зберігається в українськiм виговорі й передається буквою *г*: *магазин, магістер, лімназія, альгебра, геометрія, геолграфія, графіка, льоліка, психольолія, геольолія, теольолія, телеграф, параграф, газета, легенда, гувернер, гірскоп, лама, малік, маґнет, маґель, ганґрена, іґнорант, інтеліґенція, генерал, континґент, ґрунт, пропаґанда, алітатор, ґвінт, ґанок, ґудзик, Ґоти, Гамбург, Гаґа, Гелель, Гете, Герґарт Гавптман, Ґріґ* і т. д.

Тільки в немногих старих, уже давно зукраїнізованих словах, головно грецького та єврейського походження, вимовляємо й пишемо *g*: *іґумен, Ґреція, Ґрек, грека, грецький, ґраматика, ангел, програма, архистратиг, Галилея, Голґофа, св. Георгій, Галата, Єґипет...*

33. Чуже *s* перед наступною голосівкою або й шелестівкою передається, звичайно, через *c*, н. пр.: *університет, фільософія, персонал, консум, консуль, корсо, курсор, конверсація, Сократ, Сольон, Софокль, софіст, Посейдон, Персій (Persius), Перси, перський, Софія, спорт, мускул, схема, схолястика* і т. п.

Тільки в деяких словах переважно латинського походження, особливо між голосівками, у визвуку та в наростку *-ізм* (лат. *-ismus*) пишемо згідно з традицією і виговором з замість *c*,

н. пр.: Азія, Крез, Анхіз, Цезар, цензор, цензура, ценз, рецензія, рецензент, інтензивний, сензація, офензива, дефензива, гуманізм, буддизм, софізм, остракізм, атавізм, архаїзм, атеїзм, провінціалізм, артизм, містицизм, гіпнотизм і т. п.

34. Чужий звук *ф* (*f*, *ph*, *φ*) звичайно зберігається з винятком кількох цілком зукраїнізованих слів, де він заступається звуком: *п*, *х*, н. пр.: фабрика, файка, факт, факультет, фалд, фамілія, фанатик, фасоля, шафа, фартух, фарба, фантазія, Фараон, фіртка, філія, фільм, філософ, фльора, фолькльор, фонетика, фотограф, форма, фрак, фризієр, фунт, тиф, фіга, флет, фільм, фонд, фінанси, фосфор, графіт, маніфест, фраза, метаморфоза, футро, фальшивий, флянеля...

але: Степан побіч Стефан, Пилип побіч Филип, Осип, св. Йосиф, Остап (з Евстафій), Охрім (Єфрем), Хима (Євфимія), картофля побіч картопля, трафити побіч трапити і т. п.

35. Грецьке *θ* і латинське *th* передається звичайно через *т*: Атени, Теби, Теокрит, Теофан, Пітагор, Тракія, Методій, міт, катедра, театр, ортографія, арифметика, патос, анатема, католик; в зукраїнізованих словах: Тома побіч Хома, Тимотей побіч Тимофій, Теодор побіч Федір, Хведір, Матей побіч Матій, Матвій, Атаназій побіч Танас, Опанас, Панас, Атос...

36. Грецьке *ξ* і латинське *x* передаємо знаками *кс*: гексаметер, Ксенофонт, Анаксагор, Александрія, експеримент, експедиція, ексорта, текст, оксаміт, ексистенція, ексекутор, кодекс, екскурсія, Люксембург і т. п.

37. Подвійні шелестівки в чужно гатункових іменах (т. зв. “*nomina appellativa*”) і так само в географічних назвах вимовляємо й пишемо згідно з духом нашої мови поединчо, н. пр.: каса, кляса, маса, адреса, сума, група, граматика, програма, субота, прогрес, процес, місія, комісія, песиміст, процесія, експресія, територія, коректа, інтелігенція, афект, ефект, апеляція, балюстрада, белетристика, колекція, колегія, анексія, корупція, ілюзія, ілюстрація, ілюмінація, баляда, асиміляція, сугестія, асоціація, білярд, балет, металь; Геляда, Гелеспонт, Асирія, Галія, Панонія, Кападокія, Тесалія, Абісинія, Бесарабія, Гановер, Ілірія, Ляпландія, Місісіпі, Місурі і т. д.

Тільки звуки *л* і *н* подвоюємо в ось яких словах: вілля, ленно, манна, мадонна, осанна, сутанна, ванна, Ганна.

В чужих іменах власних осіб зберігаємо подвоєні шелестівки, згідно з дійсною вимовою у дотичного народу; при старинних

іменах осіб придержуємося графіки клясичних мов, якщо вона не противиться звуковим законам нашої мови. Н. пр.: Шіллер, Барбаросса, Геггель, Лессінг, Тассо, Ріголетто, Руссо, Шаміссо, Торрічеллі, Тінторетто, Россіні, Будда, Кассандра, Ганнібаль, Гіппарх, Саллюстій, Сервій Туллій, Одиссей, Тиссаферн і т. п.

38. Писанне чужих імен власних:

а) Чужі ймена власні осіб, країв, міст, гір, озер і т. д., що перейшли в нашу мову через біблію, літописи, церковно-славянський календар і через школу, вже давно зукраїнчилися та відносяться до старинного світа, треба писати згідно з традицією та з нинішньою вимовою. Притім треба мати на увазі, що закінчення *-as*, *-es*, *-os*, *-us* здебільшого відпали, *-ias*, *-ies*, *-ios*, *-ius* перейшли на *-ій*, а кінцеві *-n*, *-nt* задержалися. Приміри: Еней, Алькай, Мільтіяд, Пізистрат (Pisistratus), Діоніз, Діонізій, Ромуль, Анк Марцій, Помпій, Марк Туллій, Тарквіній, Сервій Туллій, Аристотель, Аристофан, Гомер, Сократ, Вергілій, Горацій, Еврипід, Епамінонд, Лікурґ, Перикль (також Перікль), Пітагор, Тулідид, Федр, Гефайст, Критон, Сципійон, Цицерон (також Сціпійон, Ціцерон), Мінос, Непос, Талес, Янус, Парис, Зевс — Зевес, Марс, Арес, Геракль, Ніоба і т. п.

П р и м і т к а. 1) Двоскладові слова задержують звичайно закінчення *-os*: Самос, Іос, Хіос, Дельос, ... але Лесб, Кипр, Род.

2) Двозвуки в грецьких іменах власних треба вимовляти й писати згідно з латинською традицією: н. пр.: Едип, Егіна, Лякедемон, Лякедемонці, Клітемнестра побіч Клітаймнестра, Есхіль, Крез, Пізистрат, Еоль, ... але також: Айсхіль, Айсхін, Айет, Файдон, Фейдій і т. п.

Відтак пишемо: Греція, Беотія, Македонія, Атени, Троя, Коринт, Рим, Єрусалим, Єгипет, Давид, Мойсей, Соломон, Вавилон, Царгород, Париж, Відень, Липск, Дрезно і т. п.

б) Новочасні чужомовні імена власні треба вимовляти й писати так, як вони звучать в дотичній чужій мові, без огляду на їхню чужу графіку, при чому менше знані слова найкраще навести в дужках (скобках) побіч фонетичної транскрипції достоту так, як вони пишуться чужоземцями. Приміри: Абація, Бетовен, Бельфór, Беранжé, Бяріц, Біская, Бісмарк, Бернзон, Берншерне (Björnson Björnstjerne), Бокачіо (Boccaccio), Больонія (Bologna), Бордó (Bordeaux), Боргезе (Borghese), Буенос Айрес, Васко да Гама, Верден, Версай (Versailles), Верді, Америкo Веспучі (Amerigo Vespucci), Вольтér, Гамільтон, Гамлет, Гановер, Гавана, Гайдн, Гайті, Гельм-

гольц, Гімалая, Гольбайн, Гюс (Hughes), Гумбольдт (Humboldt), Гюго (Hugo), Галілей, Гледстон (Gladston), Гуно (Gounod), Грінвіч (Greenwich), Гвадальківір (Guadalquivir), Гінея (Guinea), Данте Алігієрі, Леонардо Да Вінчі, Дідро́ (Diderot), Дюма́ (Dumas), Ван Дайк (Dyck), Доде (Daudet), Едісон, Занзібар, Заратустра, Зендавеста, Знайм, Золя, Зріні (Zrinyi), Ілірія, Інсбрук, Іркуцк, Йоахімсталь, Йокай, Йокогама, Калé (Calais), Каїро, Каліф, Кампань (Carnagne), Кан (Cannes), Капштат, Каринтія, Карльсбад, Корреджіо (Correggio), Капрі, Кембрідж (Cambridge), Кіргізи, Кльопшток, Корней (Corneille), Ляфонтéн (Lafontaine), Ляго Маджіоре (Lago Maggiore), Леонкавалльо, Лір (Lear), Леняно (Legnano), Лестер (Liecester), Лібія, Ліхтенштайн, Ліст (Liszt), Люрд (Lourdes), Лювр (Louvre), Ліон (Lyon), Маскані, Мекбет, Макіявеллі, Марсей (Marseille), Медічі, Мікельанджельо, Мільтон, Мірабó (Mirabeau), Молієр, Момзен, Мон-Блян (Mont-Blanc), Нансі (Nancy), Нютон (Newton), Нью-Йорк, Ніцше, Орлеан, Оксфорд, Петрарка, Потсдам, Провáнс (Provence), Расін, Ракоці, Руссо, Рентген, Сельсбере (Salisbury), Сарду́, Севр (Sèvres), Сегедін (Szegedin), Тибет, Тесальоніки, Торрічеллі, Улянд, Уругвай, Упсаля, Фінляндія, Фукó (Foukault), Чемберлен (Chamberlain), Чімборассо, Шаміссо, Шéкспір, Шотляндія, Шафгавзен...

в) Славянські імена власні приймають форму, питому українській мові, н. пр.: Пушкин, Толстой, Жуковський, Тургенєв, Петербург, Міцкевич, Словацький, Залеський, Добровський, Паляцький, Шафарик, Челяковський, Коляр, Прага, Берно, Білгород, Вук Караджіч, Загреб, Мікльосіч, Ягіч...

П р и м і т к а. Чужі імена власні відмінюються в засаді згідно з правилами української мови, н. пр.: Італія, 2. відм. Італії і т. д., Еспанія — Еспанії., Цезар — Цезара., Гомер — Гомера, Геродот — Геродота, Вергілій — Вергілія — Вергілієви — Вергілієм, Шéкспір — Шéкспіра., Ляпляс — Ляпляса., Шіллер — Шіллера, Вагнера, Байрона, Ньютона, Молієра, Штравса., Корреджіо — Корреджія — Корреджієм., Лондон — Лондону — в Лондоні, Берлін — Берліна — в Берліні, Едісон — Едісона, Петрарка — Петрарки, Данте — Данта і т. д.

Після прикметникової відміни відмінюємо пр. великоруські прізвища на *ой*: Толстой — Толстого — Толстим., Трубецкой — Трубецкого — Трубецким і т. п.

Чужомовні назви осіб, закінчені в 1. відм. на *-і* приймають у скісних відмінках українські закінчення: *-я, -єви*, і т. д., н. пр.:

Верді, Маскані, Галеві, Цвінґлі.., твори: Вердія, Масканія, Торрічеллія, Галлевія, Персія, Петефія, Ракоція, Баторія, і т. п.

Як що якоїсь чужої назви ізза своєрідного закінчення в 1. відм. одн. не можна в українській мові відмінити, то ставиться перед незміненою формою 1. відм. по можності хресне імя або якесь инше слово для відріжнювання відмінків, н. пр.: Твори Віктора Гюґо, Дениса Дідро, Альфонса Додэ, Фридриха Ніцше, Йогана Готліба Фіхте, Йогана Вольфганга Гете (або: Гетові твори), опера композитора Гуно, у місті Бордо, Токіо і т. п.

Подібно не приймають українських закінчень і не відмінюються чужі жіночі прізвища, н. пр.: Анна Поппер (не: Попперівна), Марія Едер (не: Едерівна), Ольга Фільц (не: Фільцівна), Сельма Лягерлеф, Сельма Курц, Рікарда Гух і т. п.

39. В документах уживаються зукраїнщені імена хресні, але не здрібнілі, н. пр.: Андрій (не: Андрійко, Андрусь, Андрунь), Антін (не: Антось, Антошко), Василь (не: Василько, Васько), Володимир (не: Володко...), Гнат (не: Гнатко), Григорій (не: Гриць, Гринь, Гринько, Грицько, Гриньо, Грицунь), Данило (не: Данилко, Данько), Дмитро (не: Дмитрик, Дмитрусь, Дмитрунь), Константин, Кость (не: Костик, Костунь), Іван (не: Івась, Івасик, Іванко, Івасунь, Іванцьо), Катерина, Катря (не: Катруся...), Лев, Лесь (не: Левко, Левусь), Марія (не: Марійка, Маруся), Микола (не: Миколка, Николка, Микольцьо), Михайло (не: Михась, Михань, Михайлик, Михасько), Ольга (не: Оля, Олюня, Олюнька), Петро (не: Петрусь, Петрунь, Петрусик), Роман (не: Ромко, Романко, Ромцьо), Стефанія (не: Стефа, Стефця), Ярослав (не: Славко, Славцьо) і т. п.

40. При переписуванню (транскрипції) українських імен власних у чужих мовах латинськими буквами треба придержуватися чеської правописи, з деякими незначними змінами, отже:

укр.	в	=	лат.	v	укр.	ч	=	лат.	č
"	ж	=	"	ž	"	ш	=	"	š
"	и	=	"	y	"	щ	=	"	šč
"	ї	=	"	ji	"	дз	=	"	dz
"	й	=	"	j	"	дж	=	"	dž
"	л	=	"	l	"	є	=	"	je
"	с	=	"	s	"	ю	=	"	ju
"	х	=	"	ch	"	я	=	"	ja.
"	ц	=	"	c					

Приміри: Ševčenko, Kuliš, Hlibiv, Franko, Vynnyčenko, Halyč, Kyiv, Charkiv, Lviv, Dnipro, Dnister...

Мягкі українські шелестівки зазначаємо, де се dokonче потрібне, апострофом над дотичними буквами, н. пр.: Fed'kovuč, Kos'ubyns'kuj...

Примітка. Жіночі прізвиська на -ська не можна в чужих мовах писати з мужеським закінченням, отже: Olha Kobylans'ka (не: Olha Kobylans'kuj), Natalija Kobryns'ka (не: Kobryns'kuj) і т. п.

III. Великі й малі букви.

41. Великою початковою буквою пишемо:

а) перше слово кожного окремого речення після точки, окличника, питайника, по двоточці, якщо наводимо без зміни чужі слова, і також у поезії звичайно початок кожного рядка. Н. пр.: Народна приповідка каже: Крути, верти, мусиш умерти і т. д.

б) всі імена власні осіб, всякі імена божеств (християнських і поганських), назв свят, постів, народів, частин світа, держав, країв, областей, міст, сіл, садиб та їх мешканців, назви площ, улиць, гір, долин, лиманів, озер, морий, островів, півостровів, заливів, проливів, пустинь і т. и. Приміри: Іван, Петро, Орися, Шевченко, Іван Франко, Господь, Спаситель, Мати Божа, Богородиця, Великдень, Різдво, Петрівка, Пилипівка, Спасівка, Зевес, Атена, Українець, Поляк, Чех, Німець, Італієць, Америка, Азія, Україна, Німеччина, Галичина, Буковина, Волинь, Волинська губернія, Київ, Львів, Відень, Киянин, Львовянин, Угнівець, Яворівець, Галицька площа, улица Стрийська, Купецький сад, Карпати, Альпи, Дніпро, Дніпрові пороги, Дністровий, Хаджибейський лиман, Дунай, Чорне Море, Балканський півостров, Босфор, Генуенський залив, Сагара, Гобі...

в) присвійні прикметники, утворені від імен осіб. Н. пр.: Шевченкові твори, Петрова хата, Василева книжка...

г) заголовки книжок, назви творів письменства, мистецтва, часописий, н. пр.: Кавказ (Шевченка), Мойсей (Франка), Гагілки (Труша), Світло і т. п.

У довших заголовках пишемо звичайно тільки перше слово великою буквою, хиба що в склад заголовка входять імена авторів, наукових товариств і т. и. Н. пр.: У грішний світ (Коцюбинського), Чорна рада (Куліша), В поті чола (Франка), Хиба ревуть

воли, як ясла повні (Мирного), “Як ми мертві воскреснемо” Ібзена, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка і т. п.

г) Титули осіб, установ та урядів — у всяких урядових та офіційальних письмах, а також заіменники та прикметники, що відносяться до осіб, до яких пишемо. Н. пр.: До Хвальної Управи Товариства Просвіта. Високоповажна Добродійко! Високоповажний Пане Директор! Маю честь заявити Вам, що... Дорогий Товаришу! Пишу Тобі... і т. д.

42. Малою буквою пишемо:

а) назви днів тижня і місяців: неділя, понеділок, вівторок..., січень, лютий, март...

б) прикметники, утворені від імен власних місцевостей. Н. пр.: київські тополі, волинські села, ямненський пісковець...

в) перше слово по двоточці при вичислюванні. Н. пр.: Маємо чотири пори року: весна, літо, осінь і зима...

IV. Писання слів разом і окремо.

Два або й більше слів лучимо на письмі разом тільки тоді, коли вони так тісно зрослися вже зі собою, що творять у нашій свідомості одну льогічну цілість. — А що не всі однаково відчуваємо ступінь відрубности складових частин різних того рода слів, тому дуже трудно уняти всі випадки в точні правила, чи писати такі слова разом, чи окремо.

Се зрештою справа маловажна, умовна, чистої технічної вигоди й прозорости або й привички.

43. Так пр. пишеться зворотний заіменник *ся* і скорочені форми дієслова *імити* = няти: *му, меш, ме, мемо, мете, муть* разом із попереднім дієсловом, хоч ті слівця ще не затратили зовсім значіння самостійних слів, як се видно н. пр. у питанню: Як ся маєш, як живеш? (Котляревський) і т. п. Приміри: здається, боїться, крутиться, бавиться, питається, дивиться, проситься, бояться, зватися, проситися, сваритися, хвалитися; робитиму, робитиме, робитимеш, робитимуть і т. д.

44. Консеквентно треба писати разом із попереднім дієсловом також частиці: *-сь, -би, -б, -же, -ж*, н. пр.: боюсь, молюсь, вони ходилиби, ходилиб, хотілаби, хотілаб, поборовсяб і я може, якби малось сили..., ходиже, ходиж, дайте спокій, бериж мене зі собою і т. п.

45. Безумовно разом пишемо:

а) зложені слова, що вкупі творять одно поняття й один вираз, н. пр.: великдень, хлібороб, однострій, Криворучка, Кривоніс, Покотигорошок, нісенітниця, ледащо, водохрещі, Богородиця, перекотиполе, кожем'яка, синьоокий, бистроумний, правобічний, хтобудь, котрийнебудь, дехто, дещо, декотрий, деякий...

б) невідмінні зложені слова, головню прислівники, коли їх можна заступити якимсь іншим, незложеним синонімом. Н. пр.: довкола (кругом), надаремно (дарма), вранці (рано), досвіта (раненько), безліч (багато), себто (значить), навманя (сліпо), наборзі (швидко), натще (порожнє), нараз (нехайно), завидна (днем), знечев'я (несподівано), докупи (разом), поблизу (близько), зроду (усе), щодо (відносно), всмак (смачно), подостатком (доволі, досить), наскрізь (цілком) і т. д.

Крім того пишемо разом ось які прислівники: вперед, назад, враз, вниз, в долину, згори, догори і т. п.

46. Пишемо разом і окремо:

а) разом пишуться приіменники, що як приростки зрослися з другим словом в одно й можуть з ним відмінятися. Н. пр.: додаток, додатку, податок, податком, відділ, заспів, наперсток, підбрехач, прохід, понеділок, прозорий, підхлібний, приступ, притиснути і т. и.

б) Колиж приіменники стоять при словах (іменах) у властивім значінню як приіменники, тоді, розуміється, пишуться окремо. Н. пр.: відчепися від мене, додай до того дещо, затужила за милим, засіли за столом, написав на машинці письмо, надбіг над ріку, під лісом піднялася мрака, наконєць прийшов, взяв соли на конєць ножа, присягався при розставанню і т. д.

в) окремо пишемо складові частини зложеного прислівника, як що сполучення не є тісне і приіменник можна лучити з такою самою формою, утвореною від ріжних прикметників. Н. пр.: по божому, по християнськи, по панськи, по німецьки, по давньому, по одному, з панська, з німецька і т. и.

Сюди належать також нетісні сполучення, яких другої частини можна ужити окремо як прислівника. Н. пр.: на чисто, на довго, на ліво, на право, на пізнійше..., відтак при вичислюванні: по перше, по друге і т. д.

г) *чим що*, як пишемо окремо. Н. пр.: чим скоріше, чим раз, що рік, що тиждень, що ночі, як стій, як найкраще...

г) частицю *то* пишемо окремо у висловах, в яких "то" захоує ще значінне заіменника вказуючого, н. пр.: сумно то було, як славно то було...

Але разом пишеться у висловах: ото, якто, кількожто, чомужто, будьто і т. п., бо тут “то” є вже тільки мовби наростком із злучника “то-то”, який маємо прим. у вислові: “то сюди, то туди”.

д) перечка *не* пишеться разом з наступним словом, коли вона з ним цілком зливається в одно. Н. пр.: неволя, невільник, нещирість, недуга, неміч, нерозум, неслава, непотріб, непевність, ненависть, небезпека, небезпечний, непевний, немудрий, неедин, непотрібно, непорушно, небаром, недалеко, немов, ненавидіти, непокоїтися, недосипляти, недоставати, зневіритися, знеохотитися...

Колиж перечка *не* відноситься до присудка, то пишеться окремо без огляду на се, чи присудком є дієслово, чи инша часть мови (іменник, прикметник...) Н. пр.:

Ще не вмерла Україна...:

Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани...

Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля...

Хибаж я тобі не казав? Ой мамо, не можна нелюба любити. Теплий кожух, тільки шкода, не на мене шитий. Чи я в лузі не калина була, чи я в лузі не червона була?

Так само пишеться перечка *не* окремо, коли одну річ проти-ставимо другій, н. пр.: Не в Синопу, ... а у Царград до султана поїдемо в гості. Ой то не сива зозуленька закувала, не дрібні пташки защебетали — то Ярославна рано до схід сонця слізною ридала, словами промовляла... А матерніх гарячих сльоз... Не ріки, море розлилось...

47. Як що складові части якогось зложеного слова виявляють ще значну самостійність, то вставляємо поміж них розділку, н. пр. Чехо-Словакія, українсько-німецький словар, церковно-словацька мова, хліб-сіль, сяк-так, всього-навсього, раз-враз, кінець-кінцем і т. д.

V. Ділення слів.

48. 1. Односкладових слів не можна ділити. Ділимо тільки дво- або більшескладові, по кождім складі, хочби він складався тільки з одної голосівки, н. пр.: *часть, гість; о-бида, О-лена, а-ле...*

2. У зложених або спроставкованих словах розділюємо їх складові частини, що даються легко розпізнати. Н. пр.: *хлібо-роб, сно-вида, далеко-вид, стрім-голов, пройди-світ, сього-дня, без-ліч, сизо-крилий, чорно-окий, най-глибший, обо-вязок, за-ступити, роз-дати, без-зу-бий, наді-слати, ви-вчити, підо-шва, не-дбалий, ді-стати, ви-рвати...*

3. Так само легко даються відрізнити деякі наростки від пня, особливо наростки: *-ка, -ко, -ний, -кий, -лий, -ливий, -ство, -ник, -ший, -ський, -нути*; закінченне дієслова *-ти, -нути* і т. и., н. пр.: *квіт-ка, хуст-ка, чверт-ка, бать-ко, лич-ко, бід-ний, яс-ний, лікар-ство, свар-ливий, страш-ний, бува-лий, корот-кий, віз-ник, біль-ший, україн-ський, козаць-кий, двиг-нути, вез-ти, нес-ти, нес-ла, нес-ло, нес-ли...*

4. Як що почутте границі поміж складовими частинами слова, між наростком і пнем, зовсім затерлося, то ділимо слова по довільнім складі так, щоби при зустрічі кількох шелестівок перейшло до другого рядка лише тільки шелестівок, кілько їх в українській мові може починати окреме слово, н. пр.: *о-бід, ро-зум, вио-бра-жение, пу-стий, бри-тва, ле-дви, друж-ба, до-брый, кро-хмаль, лин-ва, ко-ждий, ві-сна, са-джа, ро-дзин-ки, ван-дру-ва-ти, муш-тра, скарб-ниця, вер-ства, жер-тва, цер-ква, зав-біль-шки, ві-стря, жер-тва, ле-дви, ко-сти, ви-ски...*

П р и м і т к а. Групи *рв, рж* розділюємо, хоч є слова н. пр.: *рвати, ржати*, бо *р* тісніше лучиться з попередною голосівкою, як із наступною шелестівкою, отже: *пер-вак, пер-вина, дер-жати* і т. и.

VI. Перепинні знаки.

Для більшої прозорости відділюємо від себе цілі речення або поодинокі частини речення ріжними знаками.

А.) Цілі замкнені в собі та самі собою понятні (зрозумілі) речення відмежовуються: 1) точкою, 2) питайником, 3) окличником.

49. Точка (.) кладеться:

а) на кінці оповідних речень, що містять якусь повну думку, оповідання, опис і т. п., н. пр.: Світ не хата. Дурня всюди бють. Вечеріє, Стоїть село. Старого лиса тяжко зловити...;

б) по числівниках порядкових: 1. = перший, 2. = другий, 10. = десятий...

в) по скорочених словах, н. пр.: гл. = гляди, д. = добродій, д. = доктор і т. п. (пор. § 60).

50. Питайник (?) ставляється по дослівно наведенім, прямім питайнім реченню або також після поодиноких питайних слів, н. пр.: Чи чуєш? Чому ти сумний? Як? Що? Чому?

51. Окличник (!) пишеться по окликах або по цілих висказаних піднесенім голосом реченнях, що виражають наказ, біль, радість, подив, досаду, пересерде, жаль, бажання, насміх, глум, проклин і т. п., а також у заголовках промов, відозв, листів, н. пр.: Ах! Ох! Ой! Гей! Стій! Овва! Геть! Тихо будь! Ходи сюди! Яка шкода! О Господи! Добродію мій! Благаю вас! Ох, як се мені неприємно! Алеж бо то гарна річ! Ратуйте! Доле, де ти? — Нема ніякої! Шановна Громадо! Любі Родичі!

П р и м і т к а. Для зазначення здивовання ставиться питайник і окличник побіч себе, н. пр.: Як?! Що?!

Б) Поодинокі части речення відділюються: 1. запинкою, 2. середником, 3. двоточкою.

52. Запинкою (,) відділюємо:

а) короткі головні речення рівнорядні, побічні речення від головних і побічні від побічних, о скільки зміст речення не вимагає інших розділових знаків, н. пр.: По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу. Старий заховавсь в степу на могилі, щоб ніхто не бачив, щоб вітер по полю слова розмахав, щоб люди не чули, — бо то Боже слово, то серце по волі з Богом розмовля...

б) речення скорочені або вставні, а також звороти рівновартні з побічними реченнями, н. пр.: Злість, кажуть, сатані сестриця. Се, на мою думку, так. Я, славити Бога, здоров. Ідучи зі школи, я загубив книжку. Зліталися сичі на полі, на роздолі, пожартувать, поміркувать.

в) рівнорядні частини стягненого речення, як що вони не сполучені злучниками *і, та, тай, або*, н. пр.: Чернець мій встав, надів клобук, взяв патерицю, перехрестився, чотки взяв... і за Україну молитись святий чернець пошкандибав. І дід і баба у неділю у двох собі сиділи. Маруся була і красива і розумна і зви-

чайна та щеж до того і смирна і всякому покірна. А я сяду тай заплачу, що я бідна сирота. Він бідний та ще до того дурний. Я або ти. Вона співає чудовим, тонким, рівним голосом...

г) 5. відмінок або який інший оклик у реченню, н. пр.: Хорони тебе Боже, мій сину, від нещастя. Ой, не гаразд, Запорожці, не гаразд вчинили, степ широкий, край веселий тай занастити.

г) прикладку, н. пр.: Цвітка дрібная молила неньку, весну рання...

53. Середник (;) означає довше перепинення голосу ніж запинка, а коротше ніж точка і кладеться звичайно між довгими рівнорядними головними реченнями, н. пр.: Минув і рік, минув другий, козака немає; сохне вона, як квіточка, — мати не питає. Якби вона плавала в синьому морі рибкою, яб її шовковим неводом поняв; колиб літала пташкою, бувби золотим просом принадив; а тепер мушу питати: “Якого це батька дочка?”

54. Двоточку (:) пишемо:

а) перед дослівним наведенням чужої, прямої мови, що її звичайно зазначаємо наводовими знаками, н. пр.: Взяла зілля, поклонилась: “Спасибі, бабусю!” Мати каже: “Будьте, діти, чемні, а батько привезе вам з міста гостинця”...

б) перед вичислюванням різних річій, н. пр.: Чого тільки нема в тім городі: бураки, капуста, бульба, мак, рожі та всяка запашна травиця.

в) при докладнішому поясненні того, що попередю сказано, н. пр.: Не та вже я стала: зледащіла, нездужаю і на ноги встати.

Крім того ужиємо ще ось яких перепинних знаків:

55. Пружка (—) означає наглий зворот думки в реченню, пропущені або протиставлені слова, та часто уживається також замість наводових знаків, дужок, запинки, середника і т. п., н. пр.: Добра господиня — два городи, одна диня. Випеш — біжи, яко мога... Книги — морська глибина. Нараз — кроки. Іде. Вже його видко. Нагло — а було се полудне — ударив грім з чорної хмари. Не покоси — кладе гори.

56. Точки (три точки побіч себе ...) пишемо, коли речення недокінчене, думка перервана або коли виявляється глибоке почуття, н. пр.: Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... бори й сніги... і Єнісей... І покотились із очей на ряску сльози... У тій хатині, у раю — я бачив пекло...

57. Дужки (скобки) уживаються:

а) при поясненню якогось слова другим більше зрозумілим і тоді те пояснення кладеться в дужки, н. пр.: анархія (безладде), табун (стадо коний), маяк (морська ліхтарня) і т. п.

б) при вставлених довших реченнях, н. пр.: І роботящий (бо всюди сироти — ледащо) у наймах виріс. І гавкає Рябко, щоб часом москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. Знаю тільки, що тверезий (бо вже ані вина, ні меди, ні оковита не пилися, сину!).

58. Наводові знаки (“”) кладемо, коли наводимо чужу думку, поодинокі слова, назви творів і т. п. Н. пр.: Батько каже: “Сину, збирайся, поїдемо орати”. Шевченкова “Тополя”. На сімнацятому році Марко прочитав “Кобзаря” і т. д.

59. Розділку (-) пишемо при діленню слова на кінці рядка та в слабо споєних зложеннях, н. пр.: Князь-гординя, жовто-синій прапор і т. п.

VII. Скорочення.

60. Загально знані слова й звороти можна ось як скорочувати на письмі:

Вп = високоповажаний
 вр. = власноручно
 гл. = гляди
 гр. = гривня
 гр. кат. = греко-католицький
 д. = добродій
 дд. = добродії
 див. = диви
 др. = доктор
 заг. = загалом
 і т. д. = і так далі
 і т. и. = і таке інше
 і т. п. = і тому подібне
 карб. = карбованець
 м. р. = минулого року
 н. пр. = на примір, приклад
 н. ст. = нового стилю
 п. = пан

пор. = порівнай
 пр. = приміром
 П. Т. = “pleno titulo”
 р. = рік
 с. = сотик
 св. = святий
 с. є = се є
 с. т. = себто
 с. м. = сього місяця
 ст. ст. = старого стилю
 ст., стор. = сторона
 тов. = товариш
 Т-во = Товариство
 т. зв. = так званий
 т. зн. = то значить
 т. є = то є
 ур. = уродився
 укр. = український

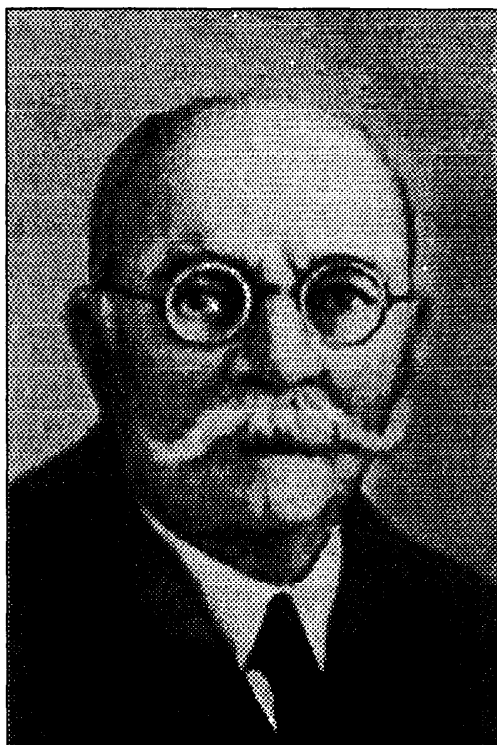
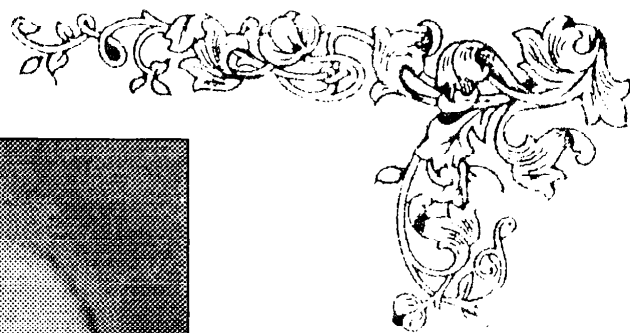

пп. = панове
пов. = поважаний
пом. = помер

ч. = число
чит. = читай і т. п.

Правописні правила прийняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові. — Львів, 1922.

Євген ТИМЧЕНКО
(1866—1948)

Філолог, педагог, перекладач; дійсний член НТШ, член-кореспондент АН СРСР (з 1929); з 1918 р. — голова Постійної Комісії для складання історичного словника української мови при ВУАН. Автор праць із української морфології, діалектології; лексикограф. Є. Тимченко брав активну участь в процесі унормування українського правописного кодексу як член правописних комісій та учасник правописних нарад і дискусій.

Наведеною статтею вчений виступив із аналізом перебігу правописної полеміки, що точилася в українському суспільстві напередодні виходу проекту українського правопису (1926).

DESIDERATA В СПРАВІ НАШОГО ПРАВОПИСУ

Невдовзі мають відбутися наради в справі нашого правопису, що в теперішнім своїм стані несистематичности і непослідовности викликає справедливі нарікання в нашім громадянстві.

Коли справді має відбутись реформа, а не кластися латки на убогім жупані відомих “Правил”, то учасникам нарад перш над усе треба погодитися на певних принципах реформи. Ці принципи мусять бути керуючим і міродайним чинником в переведенні дискусій і охороною перед тим, щоб ці дискусії не обернулися в боротьбу особистих уподобань та при звичайнь з розв'язанням питань мітингово, більшістю голосів, без жадної системи, плановости та підставових умотивувань.

На наш погляд такі три принципи треба покласти в основу реформи, і всяку думу, що їм суперечить, треба згори відкинути без дискусії:

1. Кожному звукові (звуковому типові), належить щоб відповідала окрема літера, і щоб лічбі звуків дорівнювала лічба літер, инакше кажучи, щоб їх було не більше як звуків і не менше, і щоб одна літера не виконувала функцій другої.

2. В основі правопис має бути загально фонетичним, але в тих випадках, де ми діалектично маємо різні фонетичні варіанти, то віддавати перевагу тому, що удає правильну фонетичну еволюцію, а не є вислідом пізніших процесів анальоґічних.

3. В правопису іноязичних слів віддавати знаками нашого письма як-найдостотніше їх вимову, коли на це дозволяють його графічні засоби, в противнім разі знаками, що найближче відповідають звукам того язика, що з нього запозичено слово.

З першим принципом вяжеться проблема нашої графіки. Чи нам залишатися й надалі при “гражданці”, чи перейти на латинку? Лишаючись при “гражданці”, повстає питання, як її найліпше пристосувати до нашої мови, згідно з виставленим принципом, що проти його маємо такі хиби в теперішній графіці:

На звуки **дз** і **дж** ми не маємо окремих знаків, звук **ј** (**й**), то ховвається в лігатурах **я**, **ю** і в знаках **ї**, **є**, то виявляється в окремому знакові **й** (перед шелестівкою на початку і в середині слова та по голосівці в кінці слова). Літера **ь** не виражає жадного звука, а вказує тільки на палятальний відтінок попередньої шелестівки. Ту саму функцію виконують так само літери **я**, **ю**, **ї**, **є**, що разом з тим мають і другу функцію відзначати два звуки **ј + а**, **ј + у**, **ј + і**, **ј + е**, себ-то цілий склад. Ці їх дві функції не

що йно утрудняють графіку зайвими правилами, а мають ще й ті хиби, що

1. затемнюють морфологічну суставність слова: **б'ю** або **бю, бою**, боїще = **бј-у, бој-іще**.

2. спричинилися до відомої ріжнومانітної умовности в означенні груп: губний + j (бја, бје, бјі, бју, вја і т. д.), як це ми маємо в таких написаннях як **бја, бє, бю, вя, вю** і т. д., **б'я, б'ю, б'є** і т. д., **бъя, бью, бье, навіть бья, бье, бью** і т. д., і нарешті

3. з науково-педагогічної сторони викликають надзвичайно шкідливе (з нього часом не можуть виборсатися навіть фахові фільольоги) змішування в свідомості літери зі звуком ба навіть зі складом через те, що знаки **я, є, ї, ю**, в теперішнім уживанні асоціюються цими трома моментами.

Лігатура **щ** править за літеру двом шелестовим звукам **ш** і **ч**.

Літера **і** виконує теж дві функції, то відбиваючи звук **і** (з колишніх **о, е, ъ**, перед **ј** і по **ј**, та з **ијі** в наслідок стягнення) і звук **и** (на початку слова з винятком невідомо чому позиції перед **н**, в слові **хіба**, та в випадках діалектичної аналогії: **тіні, відомості**, і т. ин.).

Всі ці графічні недокладности і непослідовности дасться легко усунути в такий спосіб:

1. Для звуків **дз, дж**, прийняти знаки сучасної наукової транскрипції.

2. Знак **щ** викинути.

3. Звук **ј**, що відіграє в українським, як і в інших словянських язиках таку важну і самостійну ролю, потребує конче означення у всіх його позиціях спеціальним знаком. Історично виробилося таке означення знаком **й**, модифікацією знаку **и**, хоч в інтересах зближення з латинкою, що у нас спостерігається з XVI віку, і ідучи за прикладом сербів, та маючи прецедент в графіці Драгоманова і проєктові М. Тулова (Филологическія Записки 1879, IV—V) можна б сміло упростити його в **ј**, себ-то прийняти модифікацію літери **і**, тим більше що лігатури **я, ю** постали з **іа, іѸ**, себ-то **і** перед голосівками виконувало функцію **ј**. Таким чином замість теперішніх написань **я, моя, є, моє, її, його, Юрко, мою** можна б писати і просто і одноманітно: **ја, моја, је, моје, јіјі, јого, Јурко, моју**.

4. Що до способу відзначати палятальний відтінок шелестівки, то в цім питанні ми маємо досі два проєкти, оден Драгоманова, що на це вживав літери **ь**: **дьядьо, ньухати, тьягти, синье**,

день і т. ин.; другий М. Тулова, що перед голосівкою відзначав м'якість шелестівки знаками **я, ю** і т. д., а перед шелестівками і в кінці слова значком **'**; і пише сяже, ден'. В проекті Драгоманова та перевага, що він дає на оден спосіб відзначати м'якість шелестівки, тим часом як Тулов на два. За те Тулівський проект має ту перевагу, що не дуже порушує традиційні звички, а разом з тим знакам **я, ю, є, ї** надав тільки одної функції виражати м'якість шелестівки перед голосівками **а, е, і, у**, щоб виразити ту м'якість перед **о**, Тулов уживає знаку **ё** (кращеб уживати знаку **ө**, напр.: лөх).

Драгоманівський спосіб відзначати м'якість шелестівки перед голосівками з винятком **о** у нас не прищепився. Причина цього лежить не тільки в забороні від рос. цензури, не тільки в тім, що ця система занадто порушала графічні звички, засвоєні так в російській школі, як і дотогочаснім українським писанні, і не тільки в тім, що бракувало впливового й багатого на засоби видавництва, що масою б своїх видань призвичаїло громадянство до нової графіки, а також і в естетичнім і утилітарнім моменті: часте написання знаку **ь** неприємно вражало око і тамувало самий процес писання.

Розв'язати це питання здається нам що можливо в двох напрямках: в строго науковім, себ-то означувати м'якість в оден спосіб у всіх позиціях, напр. значком **'**, або компромісовим, але практично може догіднішим способом Тулова — перед голосівками **я, ю, є, ї, ө**, а перед шелестівками і в кінці слів значком **'**, або навіть літерою **ь**.

5. Літери **и** треба б писати у всіх тих разях, коли вона відбиває давні звуки, що відзначалися знаками **и** і **ы**, а значить і на початку слів і в злучникові **і**, і в слові хіба, і в формах родового, датного та місцевого відм. одн. і іменового та причинового множ.: печи, відомости і т. ин., а літери **і** писати тільки тоді, коли вона відбиває звук **і** з колишніх довгих **ê, ô, ъ** перед **ј** і по **ј**, та в стягнених формах, одже піч — печи, ніс — носа, дід — діда, жіх, Росіја, добрі з добрији. В графіці Желехівського слушно розріжнялося **і** з **о** і **ї** з **ê, ъ**, бо перед **і** з **о** шелестівка не м'ягчиться, тим часом як перед **і** з **ê, ъ** вона м'яка. Тулов замість знаку **ї**, пропонував **і**, а замість **і** знак **ú**, і писав нúс — носа і ніс — несла. З наукового погляду ці відтінки, що підносяться до двох цілком відмінних звуків і мають різні рефлексії в живій сучасній мові належало б заховати і в графіці нашій. Протівники

цього вказують на ніби практичну недогоду, бо в деяких діалектах звуки *і* і *ї* помішалися в вимові; але викидом *ї* практичні труднощі може й не усунуться, бо постане графічне плутання *і* і *и* в таких випадках як *ніс* — *носа*, *сіль* — *соли* і т. ин.

Виходячи з другого принципу, гадаю, належить щоб у нашій правопису відбилася фонетична засада, як вислід історичної еволюції, напр., ми повинні писати: *чорнобривий*, *тривога*, *дрижати*, *гирло*, *глитати*, а не *чорнобрівий*, *трівога* і т. д. на тій підставі, що тут звук *и* розвинувся з складотворчих *р і л*, а не з *о і е* як гадає Лаїк прирівнюючи наші форми до російських і даючи останнім примат.

Далі: через зник слабих *ъ*, *ь* в українській постали нові групи шелестівок, що не їх було давніше, і вони мали свій одмінний розвиток. Так, коли через зникнення *ъ*, *ь* стикалися дві однакової артикуляції замкнені шелестівки, то вони упрощувалися в одну, напр.: *п'ядесят*, *шісьдесят*, *дев'ядесят*, з *п'ятьдесят*, *шісьтьдесят* і т. д.; *м'якиї*, *мнякиї* з *м'якькии*.

Коли стикаються два спіранти близької (зубний і палятальний) або однакової артикуляції, і при тім другий спірант перед шелестівкою, то перший уподібнюється в артикуляції другому, а другий при тім зникає, напр.:

сьс, *шьс* > *сь*: *руський* з *руський*, *міський* з *міський*, а це з *міський*, *товариський* з *товариський*, *чеський* з *чеський*, *наський* з *наський* і т. ин. *зьс*, *жьс* > *зь*: *кавказький* з *кавказський*; *вразький* з *вразький*, *музтво* (*музьтво*) з *музьство*, *мнозтво* з *множьство* (форми: *мужество*, *множество*, церковно-книжні). *Різдво* з *рожьство* через ступінь *розство* > *розтво* > *роздво* (т між двома голосними перейшло в голосний д). А в тім разі, як за другим спірантом стоїть голосівка, то звичайно він заховається, напр.: *ссати* з *сьсати*.

Коли стикаються зубні, замкнений і спірант, то утворюється відповідний африкат; так, напр.:

тс (*т'с'*) > *ц* (*ц'*): *багацтво* з *багатьство*, *багацько* з *багатьско*, *брацтво* з *братьство*, *діцький* з *дітьський*, *свіцький* з *світський*; *дванацять* з *дванатьцять*, а це з *дванадсьять*.

дс (*д'с'*) > *дз* (*д'з'*) внаслідок асиміляції *с* попередньому *д*: *сусідзтво* з *сусідьство*, *сусідзький* з *сусідський*.

Коли африкат *ч* себ-то *тш*, стикається з замкненим *т*, то утрачує перше *т* (себ-то замик), і група упрощується в *шт*: *поштивий* з *почьтивий* (потштивий).

Група ст + шелестівка, з винятком груп стр (страх) і почасти стк з стьк (хустка, пуста, кістка, але невістка; в словах як пуста і т. д. т затримується певно під впливом форм споріднених: пустий, хустка і т. п.) упрощується в с + шелестівка, напр.: **скло з стькло, щасливий з щастливий; пісний з пістьний, вісник з вістьник, шіснацять з шестнадцять.**

Д зникає, як середній член тришелестової групи, з винятком груп здр і здв напр.: **кожний з кождьний, пізно з поздно, милосерний з милосердьний.** В групі здк, під впливом споріднених форм д звичайно затримується, напр.: **гвіздка́ з гвоздька́, хоч діалектично гвізка́.**

В зникає між двома шелестівками, напр.: **півтора з пів-втора (польвтора), перший з первший (първьший), черцю з червцю, објазати з обьвјазати, зјалити з звјалити, обітріти з обвїтріти (обвѣтріти), звязати з зјазати, а це з сьвјазати і т. ин.**

Л зникає в групах слн, сльск, напр.: **умисний з умисльний, Радомиський з Радомисльський.**

Н зникає в групах знл, знк, рнц, рнч, напр.: **боязливий з боязньливий, боязкий з боязнький, черця з черньця (при ченця), горця з горньця (при горнець), черчик з черньчик (при ченчик).**

Коли стикаються с, з з ч, або ш, ж з ц, або т з ч, або ж, ч з ц, то перший звук уподібнюється другому в артикуляції і діалектично в фонації. Уподібнення в артикуляції як загальноукраїнське, мусіло б увіти в правила правопису; напр.: **крашче з кра-сче, вужче з вузче, жіжджу з жізджу, касці з кашці; нізці з ніжці, очче з отче, кацці з качці.**

Пом'якшення ш, ж, ч, що ми достерігаємо в деяких формах діалектично, не повинно б мати місце в правилах загальноукраїнського правопису.

Виходячи з третього принципу не слід би писати ла, ло, лу, в іноязичних словах запозичених пізніше XIV віку. Це тим, що наше ль, ближче до л ніж велярне л, а з другого боку і вухо українське приймає чуже л як ль, тим часом як російське як л; довід на це в людових запозиченнях з інших мов, напр.: **блякавз, ляда, ляк, лямба, лямпарт, плян, пляц, баляси, білет, шпалери, холера, льоник, льос, льох, люнт, люшня, плюндрувати, літера, публіка, ліберія, лібра, літра, салітра, баль, рашпель, дишель, шальвія, і навіть стодоля при пл. stodoła, паляц (Чуб. II, 167) при пл. pałac.**

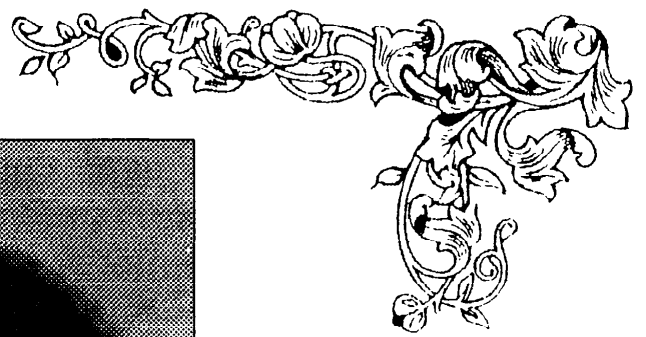
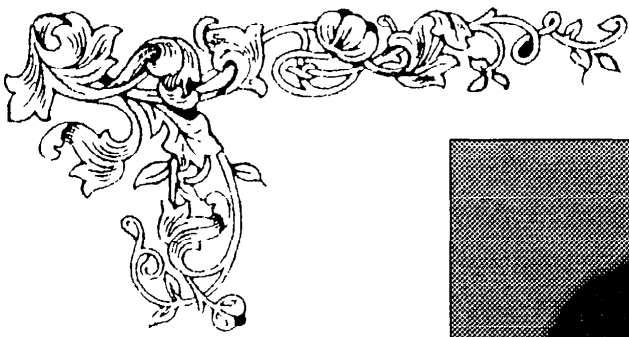
Одже закінчуючи наші desiderata ми ще раз заакцентуємо, що в нашій правопису мусять найти собі місце загально-українські фонетичні зявища. В правопису фором, що мають говірково ріжні варіанти, треба дати перевагу, на наш погляд тим, що удають фонетичний розвій, а не анальогічні утворення. Так, напр.: треба б дати перевагу формам: синов**и** проти синов**і**, печ**и** у всіх відмінках, де це **и** з колишнього **и** і т. ин.

Що ж до питання, чи писати **ся** разом з дієсловом, чи ні, то це питання графіки, значить цілком конвенціональне, річ графічних звичок: в цьому ми можемо піти або з усіма иншими словянами, або тільки з росіянами. Ідучи з росіянами, треба б вияснити, між иншим, як писати **годило б ся** чи **годилобся**, чи українець мусить переробляти свою форму цього виразу на подібну до російської: **годилося б?**¹

Тимченко Є. Desiderata в справі нашого правопису // Україна. — Київ, 1925. — Кн. 4. — С. 188—192.

¹ Друковано правописом автора.

Сергій ПИЛИПЕНКО

(1891—1943)

Письменник і журналіст, відомий як засновник літературного угруповання “Плуг”. Підтримуючи популярну в 20-ті роки ХХ ст. революційну ідею російського лінгвіста Миколи Марра про необхідність і неминучість майбутнього об’єднання всіх мов світу в єдину мову шляхом уніфікації письма й запровадження для всіх мов латинського алфавіту, С. Пилипенко опублікував латиницею “Odvertuj lyst do vsix, хто sikavut’sja sijejji spravoji” (1923), у якому виклав свої погляди на можливі шляхи впровадження її в українську писемну практику. Цю ж пропозицію С. Пилипенко повторив під час обговорення проекту “Українського правопису” на Правописній конференції 1927 р.; його підтримали М. Йогансен та І. Ткачук, однак ця пропозиція на Конференції не дістала підтримки й була відкинута.

ODVERTYJ LYST DO VSIX, XTO CIKAVYT'SJA CIJEJU SPRAVOJU

Skilka raziv uže pidnosylasja sprava pro te, ščo vart bulo b zavesty v ukrajins'komu pys'mi latyns'kyj al'favit. Buly i sproby praktyčno perevesty cju dumku v žyttja — tak na Ukraini Naddniprians'kij, jak i Naddnistrians'kij. Nahadaty pro ci spravy, jak takož pro jix ideologyčni pidosnovy, metu j zavdannja, bude dilom tyx, xto vidhuknet'sja na cej mij odvertyj lyst i viz'met'sja znov obmirkuvaty cju spravu. Meni ž osobysto žadalosja b til'ky postavyty pered šyrokymy kolamy dijačiv hromads'kyx, polityčnyx i naukovyx pytannja pro slušnist' rozvjazannja cijej problemy same v naši dni stvorennya molodoji ukrajins'koji deržavnosti na bazi radjans'koho suspil'stva.

Meni zdajet'sja, ščo sprava cja stojit' majže dylemoju: teper čy nikoly. "Majže tak", bo tvrdo perekonanyj, ščo unifikacija al'favitiv je nemynuča sprava — i to ne tak dalekoho majbutn'oho. XX storiččja maje cju problemu rozvjazaty razom iz velykoju social'noju perebudovoju. Ljudstvo maje odnakovo pysaty, aby men'se vytračaty času na oznajomlennja z ynšymy movamy. Ljudstvo maje ce zrobyty, aby spryjaty procesovi kopuljaciji mov i tvorennyu jedynoji internacional'noji movy (lyše bahatoji na dijalekty terytorijal'ni j profesijni).

Xiba može xtos' zaperečuvaty, ščo zaderžannja vidminnoho pys'ma je akt nacional'noho vidhorožuvannja i pevna pereškoda dlja oznajomlennja z inonacional'nymy kul'turamy! Xiba može xtos' zaperečuvaty, ščo, nakoly dlja tak zvanyx "vyščyx" verstv suspil'stva navčatysja inonacional'nym transkrypcijam bulo zajvoju vytratoju času, tak dlja mas trudovyx se bulo b nadmirnoju roskiššu?

A same pered cymy masamy problema internacional'noho jednannja stojit', jak najaktual'niše zavdannja času — i najblyžčoho i, tym pače, dal'soho — času komunistyčnoho budivnyctva. I xiba, zreštoju, ne latyns'kyj al'favit — z pevnymy vidminamy na razi toho čy ynšoho prystosuvannja — je najkraščym sposobom unifikuvaty jak najskorše i jak najzručniše pys'mo rižnyx narodiv?

Otož zapytaju: čy ne pora iznov obhovoryty cju spravu i, može, povoli uzjatysja do pidhotovky jiji realizaciji?

Znov vertajučy do dylemy: “teper čy nikoly”, majemo skonstatuvaty, ščo kožen novyj rik maje uskladnjaty spravu i ščo til’ky v najblyžči roky vona mohla b buty perevedena v žyttja bez velykyx trudnoščiv. Poky my ne majemo solidnyx velykyx naukovyx prac’, poky v sferi pidručnykiv obmežujemojsja holovnym čynom počatkovuju školoju i til’ky dumajemo pro profesijnu, poky til’ky zasiva- jet’sja lan novoho radjans’koho pys’menstva — ce zrobyty ne tak važko. Za velykymy bahactvamy stvorenoho dosi škoduvaty osoblyvo ne dovodyt’sja, bo “bahactva” ci nadto sumnivni i u velykij pryhodi našym naščadkam ne stanut’. Ale skoro my dijsno zbohati- jemo na velytens’ki štosy novyx vydan’, skoro stvorimo rižnoridnu naukovu literaturu j zabezpečymo profesijnu školu, instytuty i texnikumy pidručnykamy — perexodyty do novoho al’favitu bude ščo razu trudniše. Škoduvatymemo za vytračenoju praceju. Bojatymemosja skladnoji reorganizaciji.

Otož — “teper čy nikoly!”.

Dovodyt’sja, zvyčajna rič, obhovoryty i šče o dyn bik spravy — vužčyj, a same: stosunky z Rosijeju (de, miž ynšym, ce pytannja takož ne ščo davno znymalos’) i Halyčynoju.

“Moskvofily” hovorytymut’ pro vidryv od najbil’šoju v teperišnij čas i najblyžčoji do Ukrajinu v usix vidnošennjax Radjans’koju Respubliky. Poprykatymut’, može, j “samostijnycstvom”, odhorožuvannjam od rosij’skoji kul’tury, toji kul’tury, ščo najperša maje kopuljuvaty z ukrajins’koju.

“Ukrajinfily” kryčatymut’, navpaky, pro odhorožuvannja vid išče blyžčoji do nas Halyčyny i, do pevnoji miry “polonizaciji”, jak možut’ zustrity taku dumku de-xto na Naddnistrjanščyni i t. y., i t. y.

Vse ce j naležyt’ jak najdetal’niše i same teper obhovoryty razom iz možlyvymy projektamy majbutn’oji reformy. (Prykladom: čy znyzu, z počatkovoju školy jiji rozpočynaty, a čy zhory, z vyščoji i perevalu toho čy ynšoho sposobu, polityčni j texnyčni; zara- zom, dekretal’no, a čy povoli, paralel’no i porivnjannja z podobnymy reformamy v Nimeččyni, Japoniji, Serbiji, v Kavkaz’kyx narodiv i t. y.).

Maju nadiju, ščo z laskavoho dozvolu redakciji “Červonoho Šljaxu”, jaka vmistyla cej mij “odvertyj lyst”, zjavljat’sja tutož i vidhuky na njoho — i sprava tak abo ynak bude rozvjazana (jak “ynak”, to, dumaju, til’ky tymčasovo, bo istorija vymahatyme svoho).

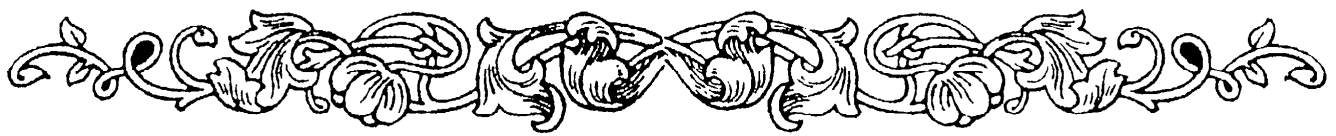

P.S. Pyšu cijeju transkrypcijeju, zovsim ne propagujučy imenno jiji, ale ščob pokazaty, jak lahko, navit' bez nijakoji zvyčky, rozbyratisja v nij, a, značyt', na razi potreby — j nazavše do čohos' podibnoho perejty.

S. Pylypenko.

Pylypenko S. Odvertyj lyst do vsix, xto cikavyt'sja cijeju spravoju // Червоний шлях. — 1923. — № 6—7. — С. 267—268.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (проєкт) (1926)

У липні 1925 р. за ініціативою Ради народних комісарів УСРР та Народного комісаріату освіти УСРР було створено Державну правописну комісію, яку зобов'язали до 1 вересня 1926 р. укласти проєкт нового українського правопису й оприлюднити його для обговорення українською громадськістю як в радянській Україні, так і поза її межами.

“Український правопис (проєкт)”, укладений на базі “Найголовніших правил українського правопису” (1921), опубліковано в серпні 1926 р. накладом 2000 примірників і розіслано у провідні українські наукові, освітні та громадські установи. Цей проєкт викликав бурхливу правописну дискусію в пресі. Обговорення його засад та правил відбувалося, зокрема, на сторінках наукового журналу “Україна” та в спеціально створеному додатку до газети “Вісти ВУЦВК”¹ — “Український правопис. Дискусійний бюлетень”. Крім того, для його остаточного опрацювання Народний комісаріат освіти скликав Правописну конференцію, що відбулася в Харкові 1927 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (проєкт)

ВІД ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ПРИ НКО ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

23-го липня 1925 року Рада Народніх Комісарів УСРР постановила:

¹ “Вісти ВУЦВК” — друкований орган Всеукраїнського центрального комітету, щоденна газета, що виходила в Харкові (1921—1941) та у Києві (з 1934). На сторінках “Вістей” висвітлювався перебіг правописної дискусії 20-х років ХХ ст. — *Упор.*

“1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: т.т. П. Солодуба, М. Яворського, А. Кримського, О. Синявського, С. Пилипенка, О. Курилової (Курило), Є. Тимченка, Г. Голоскевича, М. Йогансена, Є. Касяненка, А. Річицького, Н. Калюжного, М. Ялового, О. Попова, М. Грунського, В. Ганцова, М. Сулими, В. Бутвина, В. Коряка, М. Хвильового, С. Єфремова, Т. Секунди, С. Кириченка, І. Соколянського й О. Скрипника.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діалектів, прийнявши за основу “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук”, затверджені НКО УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участі у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціальну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису”.

1-го серпня того ж року Наркомос скликав організаційну нараду Комісії, де взяли участь т.т. О. Шумський, В. Бутвин, М. Йогансен, Н. Калюжний, Є. Касяненко, О. Попів, А. Річицький, О. Синявський, П. Солодуб, М. Яловий, П. Дятлів та з Києва — С. Єфремів, В. Ганцов, Г. Голоскевич, Т. Секунда.

Обміркувавши питання всебічно, Комісія одностайно визнала, що перед нею стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова, як орган державних і громадських установ, школи й науки, потребує дещо більшої “стабілізації”, більшої одноманітності, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування.

Таким чином, на організаційній нараді вирішено внести в план своєї праці не тільки чисто правописні питання, а й інші питання нормалізації літературної мови, а саме намічено опрацювати:

1. Правопис незмінної частини слова (корінь, наросток, приросток).

2. Закінчення відмінних слів.

3. Правопис чужих слів.

4. Власні ймення.

5. Пунктуацію.

6. Граматичну термінологію.

Крім того, вирішено за потрібне впорядкувати український алфавет і скласти словничок важких з правописного боку слів.

Окремим референтам — членам Комісії — доручено підготувати всі ці розділи й переглянути в спеціальних підкомісіях, причім у ці підкомісії кооптовано кілька нових членів і винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західньої України: акад. С. Смаль-Стоцького, акад. В. Гнатюка та д-ра В. Сімовича.

Наостанці обрано президію Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського. На секретаря Комісії призначено П. Дятлова.

З 11-го до 21-го листопада 1925 р. в Харкові відбувався з'їзд Комісії (1 пленум) і розглядав проекти: В. Ганцова — *Правопис незмінної частини слова*, О. Синявського — *Закінчення відмінних слів та Пунктуацію*, О. Курилової — *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного — *Власні ймення*. Переглянув також проект елементарної української *Грамотичної термінології*, скомпонований з кількох проектів — М. Йогансена, Л. Булаховського, Київської Комісії при Інституті наукової мови та М. Грунського.

Усі розділи правопису на цім пленумі Державної Комісії зазнали чималих змін, поправок, додатків.

У своїй цій праці Комісія виходила з засад у н о р м у в а н н я правопису й мови та можливого с п р о щ е н н я правопису, отже ніяких радикальних змін ні в графіку (альфавет та інші знаки письма), ні в правопис не внесено. Комісія намагалась лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути розбіжність, що з'являється в наслідок боротьби в українській літературній мові різних діалектів, впливів, звичок.

Базою для унормування й спрощення служила т р а д и ц і я й п р и р о д а у к р а ї н с ь к о ї м о в и: встановлюючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалась не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалась на живу мову в її різних діалектах та її історію.

Розглянувши весь матеріал, пленум Комісії доручив його зредагувати обраній редакційній трійці — А. Кримському, В. Ганцову та О. Синявському.

О. Синявський зводив матеріал Комісії, кодифікував його, укладаючи в один суцільний poradnik, і потім (7.II—13.II 1926 року на 12 засіданнях у Києві) редакційна колегія у складі вищеназваних трьох осіб та кооптованого Г. Голоскевича (що йому на пленумі доручено скласти правописний словничок до poradnika)

переглянула підготовлений проєкт, поробивши редакційні поправки та потрібні доповнення в дусі постанов пленуму.

І нарешті востаннє проєкт переглядався на 2 пленумі Комісії в Харкові 5—8 квітня цього 1926 р., де в проєкт знов унесено деякі зміни й поправки в напрямі спрощення правопису. Відбувся цей пленум під головуванням Народн. Коміс. Освіти О. Шумського при участі таких призначених і кооптованих членів Комісії: А. Кримського, С. Єфремова, О. Синявського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Йогансена, М. Сулими, Є. Касяненка, А. Річицького, М. Ялового, О. Попова, В. Бутвина, М. Хвильового, С. Пилипенка, С. Кириченка, І. Соколянського, Т. Секунди, Н. Калюжного, К. Німчинова, М. Наконечного, Л. Булаховського, Ф. Калиновича, В. Дем'янчука, Б. Ткаченка, М. Гладкого, С. Вікула.

Друкується цей проєкт для ознайомлення широких кіл — як спеціалістів-філологів, так і робітників слова, як от письменників, редакторів то-що, а надто педагогів-практиків.

Уваги з приводу його Комісія просить надсилати до ред. часопису "Вісти" (Харків, вулиця К. Лібкнехта, 11), де вони друкуватимуться в спеціальному додаткові, або на адресу Комісії (Харків, вулиця Артема, 29, кімн. 25).

По 2—3 місяцях дискусії збереться 3-ій пленум Комісії (конференція) для остаточного перегляду й затвердження проєкту.

Квітень 1926 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Примітка 1. Апостроф (') в альфабет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *з'явище* і *з'явище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в альфабеті, отже *т'опнути* стоятиме перед *т'опнути*, а між ними будуть слова на **тр...**, **ту...**, **тю...**, **тя...**

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в альфабет, отже такі слова, як *джерелó*, *дзіга*, стоять у словникові під літерою **д**.

(С. 3—7)

<...> II ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІННИХ СЛІВ

РЕЧІВНИК

Увага до таблиці відмін § 22. Зважаючи на закінчення речівників у називному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень у інших формах однини й множини, усі речівники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать речівники всіх трьох родів, і речівники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти речівників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільності їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угруповання лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о й и**, а тільки **е й і** (*кні́гою* — *ї́жею*, *кні́ги* — *огоро́жі* і т. ін.). Що до речівників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме речівники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки що до вживання речівникових закінчень.

“Таблицю відмін” див. на 72—73 стор.

ОДНИНА

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді речівники чоловіч. роду § 23. 1. До твердих речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівники на **-г, -к, -х, -г...**, тоб-то такі, як *плуг, робітні́к, гляг, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, ко́ц* (*Перетц, пала́ц, принц...* з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р**: *дві́р, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, ху́тір, папі́р, зві́р, осокі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхі́р, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжи́р, куши́р, ка́чур, кушні́р, жо́внір, но́мер, бузуві́р, щур, те́нор, комуна́р, коміса́р, касі́р, акто́р, команді́р, бригаді́р, інспе́ктор, дире́ктор, профе́сор, тротуа́р, семіна́р, тракті́р,*

мадя́р, кав'я́р, футля́р, таля́р, фуля́р, монтанья́р, Абеля́р, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р (на **-яр** звичайно чужі слова).

Тверді речів.
ніяк. р. 2. До твердих речівників ніякого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівн. на **-го, -ко, -хо...**, тоб-то такі, як *блага́, яблуко, добро́, гніздо́, залізо, плесо́, депо́* й ін.

Тверді речів.
жін. р. 3. До твердих речівників жіноч. роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівн. на **-га, -ка, -ха...**, тоб-то такі, як *смуга́, шту́ка, заду́ха, дзі́га, тюрма́, сту́па, графа́, журба́, грома́да, погро́за, кукуру́дза, кару́ца* (**-дза, -ца** тільки в словах з чужих мов) й ін.

Мішані речів.
чол. р. 4. До мішаної групи речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, муля́р, повістя́р, газетя́р, бараня́р, повстя́р, воля́р, сидля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. § 23₇.

Примітка. Речівники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не **-еві, -ем**): *столя́рові, муля́ром* і т. ін.

б) Усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: *сторо́ж, слуха́ч, това́риш*.

Мішані речів.
ніяк. р. 5. До мішаної групи речівників ніякого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать всі речівники на **-же, -че, -ще**: *ло́же, ві́че, прізви́ще...*

Мішані речів.
жін. р. 6. До мішаної групи речівників жіночого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) відносяться всі речівники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мере́жа, бу́ча, поро́ша, гу́ща, га́нджа, міхоно́ша*.

М'які речів.
чол. р. 7. До м'яких речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать речівники на **-дь, -зь, -ль...**, тоб-то такі, як *ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́міль, кара́сь, зять, їзде́ць, гудзь, рій, Іва́сьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівча́р, байка́р, госпо́дар, інвента́р, вівта́р, бляха́р, віспа́р, ліма́р, ворота́р, чобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цві́нтар, ца́р, кобза́р, багати́р, провоти́р, поводі́р, гузи́р, боби́р, упи́р* і т. ін. Пор. § 23₄.

М'які речів.
ніяк. р. 8. До м'яких речівників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і зде-

більшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обі́д-дя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, війя́* (цеб-то *війя́*), *збіжжя, облі́ччя, підда́шшя, підза́мчя, розто́ржя, рі́щя, лі́с-тя, ві́стря, пі́р'я, дуб'я́, стру́п'я, бездúм'я, здоро́в'я* і т. ін.²); також *сі́м'я, ті́м'я, ві́м'я, по́лум'я, плéм'я*.

М'які речів.
жі́н. р. 9. До м'яких речівників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать речівники на **-ря, -дя, -зя...**, тоб-то такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, легéня, мату́ся, стаття́, робітні́ця, Га́ндзя, наді́я, сі́м'я...*; також і чоловічого роду, як *суддя́, те́сля*.

Речів. ніяк. р. з
наростками -ЯТ-,
-АТ-, -ЕН- 10. До речівників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:
а) Назви малих істот і речей, як *теля́, ко-зеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, горца́, коліща́, горня́* (не плутати з речівниками ніякого роду, зазначеними під 8б);
б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Речів. жі́н. р.
на приголосний 11. До речівників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зкіш, не́хвороц, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сі́ль, ті́нь, вісь, ві́сть, мі́ць*. Так само відмінюється й *ма́ти*.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі речівники однини мають закінчення **-у, -ю, -а, -е (є)**.

-у 1. **-у** мають речівники чоловічого роду:
а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: *ба́тьку, голу́бчику, ковальчуку́, сінку, ко́ничку, кониче́ньку...*

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, погó-ничу, това́ришу...*

в) Окремі речівники тверді: *ді́ду, та́ту, сіну, сва́ту*.

-ю

2. **-ю** мають речівники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група):

² За те, щоб писати в цій підгрупі не **я**, а **є** (*обі́дде...*) з 24 членів Комісії стояли 3 категорично (Є. Касяненко, В. Дем'янчук і М. Яловий) та 2 ще не категорично, тоб-то й за **є** і за **я** (А. Кримський та В. Ганцов).

кобза́рю, ведме́дю, міся́цю, кня́зю, кова́лю, ко́ню, Іва́сю, зя́тю, кра́ю.

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі: до́ню, ма́тусю, Га́лі́нцю, Ма́рүсю (і Ма́рүсе)...

3. -о мають усі без винятку тверді речівники на -а жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Україно, сестро, Ганно, гайдама́ко, бідола́хо*...

4. -е мають речівники:
а) Усі жіночого роду не тверді, тоб-то I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *до́ле, зе́мле, вдові́це, Ка́тре, сме́рте, но́че, тва́ре*...

Але: *ма́ти*.

Після голосних -є: *Ма́ріє, збро́є*..

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́коле, лі́се, моро́зе, гро́ме, Дні́пре, Па́вле, Пе́тре, во́вче, коза́че, чума́че, лу́же, ля́ше, па́рубче, во́яче* (від во́як), *громадя́нине, наро́де*...

5. Речівники чоловічого роду на -ець мають то закінчення -е, то -ю: *моло́дче, кра́вче, же́нче, хло́пче* (і *хло́пцю*), *ні́мче* (і *ні́мцю*), *за́йче* (і *за́йцю*), *уді́вцю, злочі́нцю, ку́рцю, перемо́жцю*...

То -е, то -у мають і речівн. чолов. р. на -р мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 група): *тесля́ре* і *тесля́ру* і т. ін.

6. Речівники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. Лише зрідка речівники ніякого роду з наростком -к-приймають у кличній формі закінчення -у підо впливом подібних речівників чоловічого роду: *"Ой сонечку-батечку, догоди, догоди"*.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини речівники мають закінчення -а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї).

1. -а (-я) мають:

-А (-Я) а) Усі без винятку речівники ніякого роду I відміни (див. § 22) — -а 1-ї й 2-ї групи, -я — 3-ї: з *села́, до ячмені́ща, з по́ля, лиця́, роздорі́жжя, кло́ччя, підза́мчя*...

б) Речівники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в називн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означають точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., *ж и в і і с т о т и*: *без брата, до хлопця, з лиходія, від коня, проти сокола, метелика...*; *п р е д м е т и*: *коло плуга, без носа, з пальця, до олівця, димаря, гвинта...*; *п е в н і м і р и*: *з гарця, до пуда, без карбованця, аршина, метра, грама, січня, листопада, вівтірка, тижня, місяця...*

-у (-ю) 2. **-у (-ю)** мають речівники чоловічого роду, коли вони означають поняття гуртові, масові або абстрактні, як от *р о д о в і, з б і р н і, т і*, що означають *о д н о м а н і т н у м а с у, с е р е д о в и щ е*: *без маку, з молочаю, до перцю, від часнику, проти народу, пролетаріату, миру, базару, бору, всесвіту, піску, снігу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, гороху, кісню (кісень), водню (водень)...*; *б е з ф о р м н і я в и щ а п р и р о д и*: *з віхру, від грому, до дощу, без морозу, проти вітру, граду, жару...*; *ч и н н і с т ь, в р а ж і н н я, д у ш е в н и й с т а н*: *до почину, без розбюю, від дару, з болю, жалю, плачу, реготу, гніву, страху, сміху, ляку, суму, дотепу, запаху, заходу, клопоту...*; *в з а г а л і п о н я т т я р о з у м о в і, в т і м ч и с л і у с т а н о в и, о с о б л и в о ч у ж о м о в н о г о п о х о д ж е н н я*: *без поступу, до побуту, від стану, проти поділу, звичаю, уряду, закладу, акту, факту, стилю, курсу, імперіялізму, комісаріату, університету, колективу, штабу, архіву, декрету*; *т а к о ж ш т у ч н і с л о в а (с к о р о ч е н н я), я к д о л і к н е п у (“ліквідації неписьменности”), з Раднаркому (“Ради Народніх Комісарів”), від Комунгоспу (“Комунального господарства”), коло Наркомосу (“Народн. Комісаріату Освіти”).*

-А (-Я) — -у (-Ю) 3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих речівниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *н е м а к а м е н я* (= однієї каменюки) — *н е м а к а м е н ю* (= будівельного матеріялу), *б е з л и с т а* (= одного листка) — *б е з л і с т у* (= листя), *з з віра* (= вовка, лисиці...) — *з з віру* (= звір'я), *б е з ж о л у д я* (= одного плода) — *б е з ж о л у д ю* (= жолуддя), *б е з п а п е р а* (= “справи” в канцеляр. значінні) — *б е з п а п е р у* (= матеріялу до писання...), *в і д м о р о з у* — *в і д М о р о з а* (прізвище).

Підвести геть усі інші речівники чоловічого роду під норми що до **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік, вік, ранок*, родовий відмінок *ро́ку, ві́ку, ра́нку*, але *вечі́р — вечора*.

Так само від речівників-назов місцевостей, країв, річок, міст то-що родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а (-я)**: з *сте́пу, коло лісу, без лу́гу, до горóду, край ста́ву, проти са́ду, майдáну, я́ру, слі́ду, Сибі́ру, Туркестáну, Кавка́зу, Крíму, Дóну, Ура́лу, Берлі́ну, Лондо́ну, Парі́жу, Рíму, Нью-Йо́рку, Херсо́ну, Житóмиру, Коното́пу*, але коло *бе́рега, до кря́жа, біля горба́, з Ха́ркова, Черні́гова* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́, Кам'я́нця, Переми́шля, Відня*. Здрібнілі ж звичайно тільки з **-а (-я)**: з *ярка́, до ліска́, біля ставо́чка, горóдця, Ді́нця* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в називному відмінку: *Дніпро́ — з Дніпра*).

Зрідка є винятки з вищенакреслених правил, напр., завжди без *хліба, вівса́*, наперекір прав. 2.

Деякі ж уживаються в обох формах: без *стида́* — без *стиду*, без *сорома* — без *соро́му, до моста́* — до *мо́сту, з дво́ра* — з *дво́ру*.

4. **-и** мають:

-и

а) Усі речівники жіночого роду тверді (див.

§ 22 I відміна 1 гр.): *коло води́, без кнї́жки...*

б) Усі речівники жіночого роду на приголосній (див. § 22 III відміна): з *ра́дости, без по́дорожи, до но́чи, від ро́зкоши, кро́ви, тва́ри, мо́лоди, па́морози, со́ли, ті́ни, Ро́си, арті́ли, морáли, ма́тери...*

в) Усі речівники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ, -ат-**), **-ен-** (див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горща́ти...* і слово *імени*.

-і (-ї)

5. **-і** мають усі речівники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див.

§ 22 I відміна 3 і 2 групи): *без до́лі, бу́рі, лисі́ці, са́жі, поро́ші, кру́чі, гу́ці...*

Після голосних **-ї**: *без наді́ї, Марі́ї...*

Що до чергування **о — і, е — і** (*Ха́рків — Ха́ркова, ка́мінь — ка́меня* то-що), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини речівники мають закінчення **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї), -яті (-аті, -ені)**.

1. **-ові (-еві, -єві)** мають:

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) а) Майже всі речівники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** I відм. I групи, **-еві** I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *братові, дубові, Михайлові, повістряєві*³, *сторожеві, слухачеві, товаришеві, кущеві, косареві, ведмедєві, учителеві, гостєві, хлопцеві, рєєві, куриєві*...

б) Зрідка речівники ніякого роду I відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягняткові, теляткові, дитяткові, немовляткові*, навіть *ліхові, військові, святкові, серцеві, сонцеві*...

2. **-у (-ю)** мають:

-У (-Ю) а) Майже всі речівники ніякого роду I відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *дєреву, гніздю, селю, стовпищу, лицю, обличчю, підзамчю, знанняю*... (порівн. 1б).

б) Усі речівники чоловічого роду з закінченням **-ів (-їв), -ов** у називн. відмінку: *Львів — Львобву, Мліїв — Млієву, Драгоманів — Драгоманову, Воробйов — Воробйобву, Ковалів — Ковалєву, Стеблів — Стеблєву, Чугуєву, острову, боліголову*...

Рідше це закінчення буває в речівниках, зазначених під 1а.

3. **-і (-ї)** мають:

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) а) Усі речівники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрі, жінці, дочці, свєкрюсі, нозі, гирлізі, огорожі, гущі, Марусі, молодіці, ночі, розкоші, крові, тварі, міді, повісті, солі, пріязні, бідоласі, старшині*... Також *Мєкка — Мєцці* і т. ін.

Після голосних та ' **-ї**: *надії, Марії, шиї, сім'ї*.

б) Усі речівники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теляті, курчаті*... і в слові імені.

³ Див. § 23_{4а} Примітка.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини речівники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю)**.

-А (-Я) 1. **-а (-я)** мають усі речівники чоловічого роду на приголосний та **-о (-ьо)**, коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші речівники, означені в § 25₁₆: *за хлопця, метелика...*, *на дуба, за олівця, карбованця, плуга, каганця...*, навіть *університета, декрета* й ін.

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я)**: *на раду, старшину, суддю...*

Усі інші речівники (тоб-то всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми називного, але від слова "мати" знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини речівники мають закінчення **-ом (-ем, -єм), -ою (-ею, -єю), -ю, -ям (-ам)**.

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ) 1. **-ом** мають усі речівники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі речівники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які речівники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): *над степом, під тягаром, за базаром, перед бакалярком, селом, повістярём⁴, товарішем, бичём, бондарём, кобзарём, гостем, хлопцем, конём, стовпницём, вічем, лицём, татунём, полем, краём, куриём...*

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ) 2. **-ою** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-ею**) всі м'які й мішані речівники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестрою, перед коморою, над міхонішею, за душею, під кручею, гущею, їжею, землею, долею, Віддею, піснею, колотнею, суддею, статтею, ріллею, революцією, Марією, зброєю...*

Не плутати з прикметниками: *під сінньою, над свіжою...*, а також не скорочувати **-ою (-ею, -єю)** в **-ой (-ей, -єй)** див. § 38₄ Примітка 1 й 2.

⁴ Див. § 23_{4а} Примітка.

-Ю

3. **-ю** мають усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над молоддю, памороззю, сіллю, тінню, Россю, папороттю, міццю, глибочінню, смертю, повістю, кров'ю, твар'ю, матір'ю, подорожжю, ніччю, розкішшю, нехвороццю, харчю, жовчю...*

Що до **і й о** в таких випадках, як *повістю, памороззю...*, то див. § 7_{1д. 2в.}

-ЯМ (-АМ)

4. **-ям** мають усі речівники ніякого роду на **-я**, тоб-то як I відміни м'які (див. § 22 I відміна з гр.), так і II відміни (див. § 22 II відміна) не після **ж, ч, ш, щ**: з *баділлям, за безладдям, над галуззям, за сміттям, перед волоссям, дуб'ям, пір'ям, лушпайям, підзамчям, розторжям, телям, голуб'ям, горобеням, ім'ям* (рідко іменем).

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: з *ведмежам, над курчам, перед лошам, горцям* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини речівники мають закінчення **-і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві)**.

1. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають:

-І (-Ї)

а) Усі речівники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на воді, у руці, на тітці, по землі, при статті, поліці, кручі, мережі, надії, зброї, сім'ї, подорожі, печі, крові, тварі, міді, повісті, матері, бідоласі, міхоніші, судді...*

Примітка. В прислівниках, витворених з речівників жіночого роду на приголосні, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почасти, восені* або *увосені* (порівн. *по осені*).

б) Усі речівники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на теляті, горцяті...*, також у слові імені.

в) Речівники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байраці, на язиці, при стозі, на порозі, в дусі, лүзі, на поверсі, кожусі, горосі, березі, місяці, коні, зубі, хресті, коті, возі, образі, домі, дубі, чоботі, році, хлібі, ґрунті, світі, стовпі, листі, хвості, пні, дні, сні, лобі, роті, товариші, пальці, реготі, налігачі, молочаї, травні, злочині, камінці, камені...* (див. іще 4).

г) Речівники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: на селі, у гнізді, при яблуні, в оці, молоці, вусі, слові, письмі, чолі, болоті, полотні, в пальті, у бюрі, золоті, добрі, маслі, вікні, багні, дні, паливі, заступільні, товаристві..., а також речівники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: на лиці, у яйці, при кільці, в дэнці, плечі, житті, смітті, гіллі, грудді..., також: на сонці, у морі, в полі, горі, серці, віконці, стовпиці, згаріці, становиці, в питанні, у збіжжі, роздоріжжі, картоплинні, проклятті, обличчі, в лушпайї, у пір'ї, розторжі... (див. іще 3).

-у (-ю)

2. а) **-у** мають переважно речівники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко...**): на коніку, при гвізду, у мішку, батеньку, в будінку, на рінку, бідаку, пучечку, дощіку, ставку, грабунку, жовтку, у війську, на ліжку, у вічку, містечку, серденьку, горіжатку, яечку, видобиську..., а також і деякі інші реч. чоловічого роду тверді: на воску, в соку, на снігу, по моху, у міху, в полку, сліду, бору, меду, степу, току, шляху, яру, льоду, знаку...

3. То **-у (-ю)**, то **-і** (після голосних **-і**) мають деякі речівники чоловічого роду: на роду — на роді, в лісу — в лісі, в гаю — в гаї, у саду — у саді, у склепу — у склепі, на ставу — на ставі, на торгу — на торзі, в бору — в борі, в капішукі — в капішці, в потягу — в потязі, на козаку — на козаці, на чумаку — на чумаці, на товаришу — на товариші, на школярі — на школярі, на косарю — на косарі (див. іще 4).

Також речівники ніякого роду I відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і (-ї)**, то з закінченням **-ю (-у)**: на сонці — на сонцю, у морі — у морю, на полі — на полію, при горі — при горю, на серці — на серцю, у стовпиці — у стовпицу, на вічі — на вічу, в питанні — в питанню, у збіжжі — у збіжжю, в роздоріжжі — в роздоріжжю, на обличчі — на обличчю (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у (-ю)** після прийменника **по**: по Дніпру, по дну, по слову, по кожуху, по олівцю, по яблуку...

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові (-еві, після голосних -єві)** мають речівники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на ба́тькові, при ко́никові, на бра́тові, на това́ришеві, во́вкові, кобзарéві, Корні́єві, у ру́хові...*

Навіть речівники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на теля́ткові, при дитя́ткові* і т. ін.

(С. 36—46)

<...> III ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ⁵

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л

§ 54. Чужомовне *l* в українській мові в одних випадках передаємо як не м'яке, цеб-то **ле, ла, ло, лу, л**, в інших як м'яке, цеб-то **лі, ля, льо, лю, ль**.

Але, зважаючи на такі причини, як різні часи запозичення чужих слів, характер тих *l* у різних чужих мовах, нарешті шляхи запозичення не можна точно визначити геть усіх випадків і розрядів з **ла, ло** і т. ін., або з **ля, льо** і т. ін. Лише в деяких категоріях звукосполучення такі пишуться цілком послідовно.

ЛЕ

1. Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (а не **лє**): *біле́т, гале́ра, галері́йний, гале́рія, делега́т, електрíчний, календа́р, коле́га, лега́льний, леге́нда, ле́кція, телегра́ма, телефо́н, холе́ра, Каледо́нія, Лемберг, Пале́рмо, Лена́в* і т. ін., але див. § 71.

**ЛА, ЛО, ЛУ, Л—
ЛЯ, ЛЬО, ЛЮ,
ЛЬ**

2. а) У чужих словах, що йдуть до нас із Заходу (незалежно від походження їх), особливо в словах грецького походження, переважно пишемо **ла, ло, лу** (здебільшого перед твердим приголосним) та **л** (в кінці складу):

а) **ла** — *аеропла́н, атланти́да, атлас, бала́да, бала́нс, бала́ст, баці́ла, біпла́н, бу́лла, галанте́рія, галантері́йний,*

⁵ До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *база́р, галу́н, карто́пля, льох, ла́нтух, лі́цар, плуг* то-що. Тим-то й подані далі правила до них не стосуються.

гіпербола, декламація, капела, класа, класифікація, лабораторія, лабірінт, лава, лавн-теніс, лаж, лагуна, лаконізм, ландшафт, латинський, лафет, макулатура, мензюла, новела, номенклатура, облатка, параболо, парламента, платонічний, прокламація, протоплазма, схоластика, фабула, філантропія, формула, Ламартін, Платон, Калабрія, Ла-Манш, Малага, Мон-Блан та ін.

β) ло — алопатія, агломерат, аналогія, афологія, балон, балотувати, блокада, глобус, диплом, зоологія, каталог, колорквіум, колонія, колорит, колоритний, колосальний, ловелас, логіка, лозунг, локавт, локомотив, ломбард, пролонгація, семасіологія, термінологія, філософія, філологічний, флота, шаблон, Колумбо, Локарно, Лондон, Лонгфелло та ін.

γ) лу — блуза, луза, лунатизм, луна, лупанар, Лувр, Поллукс та деякі ін.

δ) л перед приголосними — балкон, Алтай, Балкани, Далмація, далматика, Балтика, Талмуд, Халдея та ін.

ε) л на кінці — адмірал, арсенал, артикул, бал (= відзначення, але баль — бенкет), бензол, бокал, васал, генерал, журнал, ідеал, інтернаціонал, капітал, капітул, квартал, консул, маршал, меморіал, мінерал, оригінал, п'єдестал, портал, протокол, скандал, титул та ін.

б) Але іноді (особливо перед наступним м'яким складом) пишемо в цих позиціях і ля, льо, лю (лю завсіди з французьк. *lu* та німецьк. *lū* — пор. § 67), ль:

α) ля — астроліябля, вакуоля, віолончеля, заля, іслям, канделябр, капсуля, клявіш, клявіатура, лябіялізація, лятифундія, ляфіт, паляталізація, пляж, скаля, такеляж, шкарлятина і т. ін.

β) лю — абсолютизм, аглютинація, алювій, алюміній, алюра, балюстрада, валюта, галюцинація, ілюзія, ілюмінація, ілюстрація, інфлюенца, люес, люк, люмпенпролетаріят, люпін, люстрін, перлюстрація, плюральний, полюс, флюгер, флюс, целюлоїд, целюльоза, шлюз, шлюпка, Лютер, Лютеція, Люцерн та ін.

γ) ль — перед приголосними у сполученнях аль (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), ель, іль, оль, уль, юль: альбатрос, альбігойці, альгебра, альдегід, альков, алькоголь, алькалоїди, альманак, альт, альтана, аль-

хе́мія, а́льфа, альфабе́т (але алфа́вит), альфре́ско, ас-фа́льт, база́льт, бальза́м, бухга́льтер, валькі́рія, вальто́р-ня, гальва́нізм, дальто́нізм, девальва́ція, кавалька́да, каль-віні́зм, калькуля́ція, кальсо́ни, ка́льцій, мальтузія́нство, пальто́, ска́льп, фальсифіка́ція, фальцюва́ти, фальши́вий, Альбіо́н, Альжі́р, Альпи, Гвадалкві́р; бельведе́р, гвельфи́, дельфі́н, де́льта, ре́льси, фельдшер, фельдфе́бель, Мель-поме́на, Філадельфі́я, Це́льсій; бі́льбокé, гі́льдія, гі́льза, Ві́льсо́н, Шеффі́льд, Мі́льто́н, фі́льтр; во́льт, деко́льтé, го́льф, ко́льпортáж, фольклóр; бу́льва́р, бу́льдóг, ву́льга́р-ний, інду́льге́нція, консу́льта́ція, ку́льту́ра, у́льтима́тум, у́льтра, факу́льтéт, Пу́льман, Фу́льто́н, адю́льтéр та ін.

д) **ль** на кінці — автомобі́ль, анса́мбль, акро́піль, бе-мо́ль, біно́кль, ве́ксель, ве́нзель, верміше́ль, водеві́ль, вуа́ль, да́ктиль, дета́ль, дуе́ль, інструме́нталь, ка́ніте́ль, мора́ль, па́роль, па́скві́ль, педа́ль, спіра́ль, сти́ль, Верса́ль, Емі́ль, Жу́ль, Марсе́ль, По́ль, Саду́ль, Сенега́ль, Шар́ль та ін.

М'яке Л

3. Послідовно м'яким л передаємо чуже *l* у та-ких комплексах:

а) **-лювати** — анулюва́ти, апелюва́ти, га-стролюва́ти, дестилюва́ти, ізолюва́ти, капітулюва́ти, прото-колюва́ти, спекулюва́ти, титулюва́ти, формулюва́ти і т. ін.

б) **-люція** — еволю́ція, полю́ція, револю́ція, резолю́ція, со-лю́ція і т. ін.

в) **-ляндія** (у назвах країн) — Голя́ндія, Гренля́ндія, Зе-ля́ндія, Естля́ндія, Курля́ндія, Лапля́ндія, Ліфля́ндія, Фін-ля́ндія, Ютля́ндія і т. ін.

г) **-ляр, -лярний...** — вахля́р, екземпля́р, окуля́р, цирку-ля́р, футля́р, соля́ріум, веля́рний, епістоля́рний, капіля́рний, поля́рний, популяр́ний, титуля́рний, циркуля́рний і т. ін.

г) **-лярія** — канцеля́рія, маля́рія, Пантелля́рія (острів) і т. ін.

д) **-ля́тор** — акумуля́тор, асиміля́тор, вентиля́тор, ізоля́-тор, компіля́тор, регуля́тор і т. ін.

е) **-ля́ція** — акумуля́ція, апеля́ція, артикуля́ція, асиміля́-ція, вентиля́ція, ізоля́ція, капітуля́ція, маніпуля́ція, нівеля́-ція, реля́ція, спекуля́ція і т. ін.

є) **-льний** — астра́льний, актуа́льний, бана́льний, ідеа́ль-ний, радика́льний, сканда́льний, спеціа́льний, центра́льний і т. ін. Пор. §§ 14_{2в} та 15₅ Увага 4.

ж) **-льоз, -льоза, -льозний** — *скрофульоз, скрупульозний, туберкульоз, фурункульоз, целюльоза* і т. ін.

Також у всіх вивідних від них словах: *аккумуляційний, гренландець, актуальність, голяндський, канцелярський, компіляторський, малярійний, маніпулянтка, спекулятивний* і т. ін.

Про лі з li див. § 62_{1г}.

Чуже h — g § 55. Чуже *h* — *g* однаково передаємо нашим г: *агрономія, агент, агітація, егоїст, бравнінг, генерал, гегемонія, гігієна, гігроскоп, гангрена, гімназія, гібелін, гектограф, географія, педагогіка, оригінал, фігура, телеграф* і т. ін.

Але в чужих іменнях, прізвищах та географічних назвах (власні імена) одрізняємо на письмі г (= *h*) від г (= *g*): *Готфрід, Густав, Гергард, Гегель, Гавптман, Гайм, Гріг, Брюгге, Гюго, Гете, Геттінген, Гарона, Арагонія, Гвінея, Чікаго, Копенгаген, Гранáда, Тегрán* (а не Тегеран) і т. ін.

Тільки ж у давно запозичених географічних назвах чуже *g* також передаємо літерою г: *Галилея, Голгота, Ріга, Єгипет, Англія, Киргізія, Грузія, Греція* й ін.

Також у визвучі після приголосних у германських географ. назвах зам. г пишемо г, бо й у німецькій мові тут здебільшого г не чується: *Зальцбург, Гамбург, Кенігсберг, Ландсберг* і т. ін.

Примітка. У всіх вивідних словах додержуємося правопису первісного речівника (що до г): *копєнгагенський, гвінеєць, гегельянство* і т. ін., але див. § 16_{2в}.

Чуже Ф § 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): *факт, француз, форма, фунт, фабрика, фанатизм, фантазія, фаховий, фамілія, фундамент, фотографія, філософія, філологія, фундатор, фальшивий, фосфор, фінанси, реферат, офіційний, професор, реформа, Гаммерфест, Фавст, Франція* і т. ін.

Грецьке θ (th) § 57. Грецьке θ (*th*) передаємо через т (а не через ф): не тільки *театр, теологія, бібліотека, теорія, метода, атеїзм*, але *патос, етер, катедра, міт, ортографія, арифметика, дитирамб, логаритм, етіопський, Пітагор, Атєни, Картагена, Корінт, Методій* і т. ін.

Так само: *Теофан, Теодор, Теодосій*, але **Федір** (рідше *Хвєдір*), *Тимофій, Афон* (рідше *Атос*), *Хомá*. Та коли ці ймення від-

носяться до людей Західньої Європи, то теж вживаємо *Томá*, *Теодор*.

Грецьке β

§ 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: *Вавилон*, *Василь*, *Варвара*, *Візантія*, *Віфлеєм* (юдейський), *херувім*, *символ*, *диявол*, *амвон* (й *амбона*); але як ці слова перейшли до нас з Заходу, то пишемо їх через **б**: *Арабія*, *базиліка*, *біблія*, *бібліотека*, *базальт*, *альябастер*, *Бакх*, *бакханка*, *бакханалія*, *барбаризм*, *барбар* (і *варвар*), *Тэби*, *Бетлегем* (в Америці).

С — з
у чужих словах

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Софія*, *Василь*, *Настасія*, *філософія*, *софіст*, *теософія*, *просодія*, *семасіологія*, також *гексаметр*, *дисентерія*; але *фраза*, *фаза*, *база*, *гіпотеза*, *бальзам*, *фізика*, *фантазія*, *Азія*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенсивний*, *емульсія*, *претенсія*, *університет*, *каруселя*, але *презупція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *Венесуела*, *Вальпараїо*, *Росаріо*, *Веласкес*, *Сулоага*.

Англійське w

§ 60. Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через **у**): *Вайльд* (не *Уальд*), *Вайт* (не *Уайт*), *Велс* (не *Уельс*), *Вітман* (не *Уітман*), *Віклеф* (не *Уіклеф*), *Вестмінстер* (не *Уестмінстер*), *ват*, *кіловат* і т. ін.

Неподвоєні —
подвоєні
приголосні

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *аккумуляція*, *апарат*, *асимілювати*, *балласт*, *белетристика*, *група*, *жиріфа*, *ідилічний*, *інтелектуальний*, *комуна*, *сума*, *територія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *авва*, *барокко*, *брутто*, *булла*, *ванна*, *вілла*, *галло*, *геєнна*, *дonna*, *модonna*, *манна*, *мotto*, *неtto*, *осанна*, *равви* і деякі інші.

Що до чужих власних назв, то заховуємо подвоєний приголосний тільки тоді, як він чується в чужій мові (звичайно, між голосними). Тим-то пишемо: *Абесінія*, *Гарона*, *Брюсель*, *Мюзета*, *Гофман* (хоч пиш. німці Hoffmann), але *Шіллер*, *Мюллер*, *Ніцца*, *Андорра*, *Анна́м*, *Едда*, *Мекка*, *Діккенс*, *Марокко*, *Аллах*, *Патті*, *Тассо*, *Ганновер*, *Страделла*, *Галлія*, *Ціммерман*, *Сієрра*, *Едесса*, *Шеффільд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *галліци́зм* (від *Галлія*), *марокка́нець*, *шеффільдський* то-що, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андо́рський*, *еде́ський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і

§ 62. Чужомовне *і* в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

І(ія, іє, іу...) а) У початку слова: *історія*, *імперія*, *ідея*, *інститут*, *Італія*, *Ісландія* і т. ін. Пор. § 3₂.

б) Після всіх пригол. перед голосн., причім чуже *ia* передаємо через **ія**, *ie* — через **іє**, але *iu* — через **іу**, *io* — через **іо**: *матеріа́л*, *історія́*, *ко́пія*, *А́зія*, *соціа́лізм*, *спеціа́льний*, *мініа́тюрний*, *паліа́тів*, *амоніа́к*, *діяле́кт*, *гія́цинт* і т. ін.; *авдіе́нція*, *гіе́на*, *кліе́нт*, *піе́тєт*, *Тріе́ст* і т. ін.; *тріу́мф*, *тріу́мвіра́т*, *ра́діус*, *консу́ліум*, *ме́діум*, *Кіу-Сіу* і т. ін. (хоч, звичайно, *гармоніюва́ти*, *асоціюва́ти*, *копіюва́ти...*); *ембріо́н*, *геліотро́п*, *біоско́п*, *соціоло́гія*, *аксіо́ма*, *Он-та́ріо* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серйо́зний*, *кур-йо́з*, *бар'е́р*, *ар'єрга́рд*, *кар'е́ра*, *прем'е́р*, *п'єдеста́л*, *п'єса*, *п'яніно*, *Ф'ю́ме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі́*, *Дільман*, *Тільман*, *Тімур*, *Зібер*, *Мазіні́*, *Ціцерон*, *Россіні́*, *де-Бюсі́*, *Шіллер*, *Чімароза*, *Жід*, *де-Нанжі́*, *Мікель*, *Філіппо*, *Прісціян*, *Готфрід*, *Едінбург*, *Сардінія́*, *Тіроль*, *Кастілія́*, *Тільзіт*, *Бразілія́*, *Лузітанія́*, *Абесінія́*, *Мессіна́*, *Сіцілія́*, *Ляйпціг*, *Альжір*, *Чікаго*, *Вашінгтон*, *Цюріх*, *Мадрид*, *Брістоль*, *Бірмангем*, *Вікторія́*, *Гімалая́*, *Пекін*, *Берлін*, *Мітава*, *Вінніпег*, *Ніцца*, *Піренеї́*, *Мехіко*, *Хіва*, *Капрі́*, *Нагасакі́*, *Гаїті́*, *Бріндізі́*, *Поті́*, *Сансусі́* і т. ін. (інша річ *Анди*, *Вогези*, *Кордільєри* то-що — тут множина).

г) У всіх інших випадках після **б**, **в**, **г**, **к**, **л**, **м**, **н**, **п**, **ф**, **х**, крім зазначеного під 2а: *біле́т*, *вівісе́кція*, *гігіе́на*, *кіно́*, *ліга*, *міт*, *нігілі́зм*, *піло́т*, *офіціо́з*, *архі́в*, *кому́ніст*, *утопі́ст*, *націо-налі́ст*, *соціа́лізм*, *економі́ст*, *комуні́зм* і т. ін.

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Ка́їн*, *ру́їна*, *егої́ст*, *Енеї́да*, *проза́їк*, *прозаї́чний*, *архаї́зм*, *теї́н*, *наї́вний*, *целюло́їд* і т. ін.

Але після приростків початкове *і* не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін.

И 2. **и** в чужих словах пишемо:

а) Після всіх приголосних у наростках **-ик, -ика, -икум, -ичний**: *методика, методичний, математик, математичний, фізика, технік, технікум, техніка, технічний, академик, академічний, публіка, публічний, педагогика, педагогічний, тропик, тропічний, графік, графіка, графічний, бакхічний, філософічний, історичний, кубічний, агрономічний, утопічний* і т. ін.

б) У загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *директор, методист, тип, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режим, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист* і т. ін.

Але в кінці слова *і*: *журі, попурі, колібрі, парі, гаракірі, ефенді, мерсі*⁶.

Чужі ea, ua, ia, ue, eo і ін.

§ 63. Чужі сполучення *ea, ua* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя**: *ідея, алія, епопея, Психея, статуя, Гінуя* і т. ін., але *Бенуа, Андреа, Франсуа* і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea, ua* (франц. *oi*), а також за всіди *ao, oa, ae, ue, oe, eo, ui, io* не змінюємо: *ідеальний, дуалізм, зуав, індивідуальний, вуаль, будуар, аксесуар, какао, каолін, Фігероа, боа, коаліція, фаєтон, реакція, дуель, поет, феодалізм, дуумвірат, індивідуум, віртуоз* і т. ін.

Але: *проєкт, реєстр, геєна*.

Що до **ія, іє, іу, іо** з чужих *ia, ie, iu, io*, то див. § 62₁₆.

⁶ Цей § 62 на 2 пленумі викликав жваві дискусії, і прийнятий він лише незначною більшістю голосів. За цей проєкт із 25 член. Комісії подало голос 10 душ (А. Кримський, О. Синявський, М. Гладкий, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук, С. Єфремів, Ф. Калинович, А. Річицький, Т. Секунда, С. Пилипенко), за одноманітне передавання чужомовного *і* (або послідовно через *і* або через **и**) подало 7 душ (О. Шумський, В. Бутвин, О. Попів, М. Сулима, Б. Ткаченко, М. Йогансен, І. Соколянський), за послідовне *і* (тоб-то писати *тип, директор...*) подало 4 душі (С. Вікул, Є. Касяненко, М. Хвильовий, М. Яловий), за те, щоб писати або послідовно **и** (тоб-то не тільки *тип...*, а й *министр, бисквит...*), або ж як у проєкті, подало 3 душі (В. Ганцов, М. Наконечний, К. Німчинів) і нарешті 1 голос (С. Кириченко) за послідовне **и**.

Грецьке η § 64. Грецьке η в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополіт, псалтир, Ярина, Дмитро́*, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргія, критерій, телеграф, система, атлет, оркестра, арифметика, бібліотека, гегемонія і т. ін.*, а так само *Атени* (не Афіни), *етер* (не ефір), *амнестія* (не амністія), *магнет* (не магнит), *хемія* (і альхемія) і т. ін.

Чуже е в початку слова § 65. На початку слова е в чужих словах передаємо через **е** (а не є): *Европа, європейський, Евпаторія, Ефрат* (не Євфрат), *епідемія, епізод, евакуація, егоїзм, експеримент, етика, естетика, ефект, етнографія, енергія, економія, екватор, Еспанія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є**: *Євгєн, єретик* (із *αιρετικός*), *Єгипет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. eu, німецьке ö, англ. u § 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через **е**: *Гарфлер, Сент-Бев, Тенфер, Гете, Шлецер, Бернс, Дефферін* і т. ін.

Франц. u, німецьке ü § 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через **ю**: *Бельвю́, бюро́, бюджет, бюст, вестибюль, жюрі, купюра, меню́, ноктю́рн, ню́анс, увертю́ра, Жюль Верн, бю́ргер, Дю́рінг, Дюсельдо́рф, Любек, Мю́нцер, Шю́ц* і т. ін. — пор. § 54₂₆.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах § 68. Апостроф у чужих словах пишеться:
1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, г, к, х, р, ж, ч, ш** перед йотованими голосними: *мар'яж, суб'єкт, об'єкт, Барб'є, Жюр'єн де ла Грав'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємонт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н, д, т, л, з, с, ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйондєлло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15_{1,2}.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбєр, д'Анунціо, д'Ако́ста, О'Коннєль, О'Конор* і т. ін.

НЬЮ, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах § 69. Після **н, д, т, л, з, с, ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйон, мільйон, компаньйон, павільйон, медальйон, мільярд, коньяк, ві-*

н'єта, альянс, марсельєза, рельєф, імброльйо, пеньюар, адьютант, адьюнкт, коньюнктура, Тальйоні, Севін'є, Тьєр, Вальян, Гарн'є, Вальядолід, Тард'є, Севілья, Мольєр, Гот'є, Колін'ї, Лавуаз'є, Жюс'є й ін. Також: акомпаньювати. Але див. § 68.

Дифтонг
аи, ои, еи

§ 70. Дифтонг аи й ои передаємо через **ав** і **ов**: *Август, Австрія, аудиторія, авдієнція, автограф, аргоніт, гавптвахта, глауберова сіль, локавіт, бравнінг, павперізм, равіт, фавна, Фавст (не Фауст), Гавптман, Павлі, Павльсон, Штравс, Макс Нордав, Австерлиц, Гавф, Гавс, Кавтський, Бічер-Стов, Бернард Шов* і т. ін.

А також звичайно *Аве, Авербах, Бавер, Шопенгавер, Гебавер, Товер, Совер* і т. ін.⁷

Дифтонг еи передаємо через **ев**: *неврастенія, неврологія, неутральний, неутралітєт* і т. ін., але нім. еи через **ой**: *Нойман (Neumann), Ойтінг (Euting)* і т. ін., також *Фоєрбах (Feuerbach)*.

Німецьке еі

§ 71. Німецький (германський) дифтонг еі в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після л — **яй** (а не ей): *Айштайн, Айхенвальд, Вайнгольд, Гайне, гайзер, ляйбгвардія, ляйтмотів, Ляйбніц, Ляйпціг, Швайцарія, Штайнталь, Шляйхер, Фан Вайк, Фан Дайк, Райн, райнвайн, портвайн* і т. ін.

Французьке
-еур, -аіре

§ 72. Французькі наростки *-eur, -aire* в речівниках чоловічого роду передаємо через **-єр**: *акціонєр, антрепренєр, гувернєр, контролєр, мародєр, місіонєр, монтєр, парламентєр, партнєр, режисєр, резонєр* і т. ін.

Так само: *офіцєр, інженєр*, але *дезертїр, касїр, гренадїр, бригадїр, командїр, кірасїр*.

Згідно з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *актєр, дєктор, інструктор, репетїтор* і т. ін. (як також *секретєр, нотєр* то-що).

Закінчення
-ТР, -ДР

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др** (а не -тер, -дер): *ареєметр, барєметр, гїгрєметр, гексєметр, дієметр, динамєметр, термєметр, бурмієтр, магієтр, мінієтр*,

⁷ Писати *Аве*, а не *Аує* і т. ін. постановлено на 2 пленумі незначною більшістю голосів.

реєстр, семєстр, секвєстр, театр, центр, пюпітр, циліндр і т. ін.⁸

Г § 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо придихове г: *гáрфа* (частіше *áрфа*), *Гелáда*, *гістєрія*, *гістерічний*, *гомóнім*, *гієрогліф*, *гіпохóндрія*, *готєль*, *гúмор*, *гелóти*, *гагіографія*, *галябáрда*, *гебраїка*, *галлó*, *Ганнібáл*, *Гамількáр*, *Гадрія́н* (рим. імпер.).

Але: *істóрія*, *ангáр*, *омáр*.

РІД У ЧУЖИХ РЕЧІВНИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих речівниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх ув українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських речівників. Так напр., всі речівники латинського походження на **-ум** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенарóдній реферє́ндум*, *університє́тський колóквіум*, *меморáндум*, *фóрум*, *пóдіум* і т. ін., або такі, як *декада́нс*, *алья́нс*, *преферáнс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі речівники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність що до роду становлять лише ті речівники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. речівниках мають речівники й чоловічого й жіночого роду (*кінь* — *тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алькóв* чи *алькóва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку що до роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі речівники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як речівники ніякого роду слова: *áвто*, *бюро́*, *депо́*, *кіно́*, *мо́тто*, *пальто́*, *п'яніно*, *трюмо́*, *са́го*, *ці́цери*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. а) Усі на **е, є**, як от: *купé*, *неглиже́*, *декольте́*, *турне́*, *кольé*, *шосé*, *Га́йне*, *Туапсе́* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *по́ні*, *ко́мі*, *ра́вві*, *По́ті* і т. ін.

⁸ На 1 пленумі незначною більшістю голосів ухвалено було писати *театер*, і т. ін.; на 2 знов незначною більшістю постановлено писати без **е**.

3. Усі на *у, ю*: *какаду́, кенгуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Лупуле́ску* і т. ін.

4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́ло, тріо, фра́нко, ло́ко, са́льдо, інко́гніто, ра́діо* (від *ра́діо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Інсіланті́, Каподістрія́*, див. § 80.

IV ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРИЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА

§ 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим-то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище речівник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Шевченко, Ніс*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде або той самий речівник, звичайно, невідмінний, як от напр.: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, Марія Шевченко, до Марії Шевченко, товаришка Ніс, товарищиці Ніс* то-що, або ж, згідно з законами української народньої мови, прикметник від тих речівників з наростками **-ова, -ева, -єва**: *Чубова, Чубової, Чубовій, Шевченкова, Шевченкової, Шевченковій, Носова, Носової, з Носовою* то-що — див. § 20₂₆⁹.

Примітка 1. В офіційних документах поруч жіночого прізвища на **-ова, -ева, -єва** можна писати й відповідне невідмінне (чоловіче) прізвище, звичайно, в дужках, напр.: *Марія Голубова (Голуб), Катерина Носачева (Носач), Ганна Палієва (Палій)* і т. ін.

⁹ Ця норма вживання жіночих прізвищ від речівників чоловічого роду (рівноправність невідмінних прізвищ і відмінних на **-ова, -ева, -єва**) принята 15 голосами супроти 7, що обстоювали за тим, щоб були прізвища тільки відмінні (*Ганна Чубова* і т. ін.). Це були: А. Кримський, С. Єфремів, О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук і Ф. Калинович. Вважаючи постанову більшості за невідповідну до української мови, О. Синявський зрікся був далі редагувати проєкт правопису й лише після настирливих домагань Комісії м у с и в редагувати.

Примітка 2. В народній мові прізвища осіб жіночої статі мають іще такі закінчення: **-івна, -ївна** (для дівчат — *Морозівна, Чубівна, Паліївна* і т. ін.), **-ка** (для заміжніх відповідно до чоловічих на **-ич** — *Антонівичка* і т. ін.) та **-иха, -їха** (для заміжніх і старих жінок — *Морозіха, Кочубеїха* і т. ін.). Цих прізвищ уживається в неофіційних випадках.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
<i>Степовий</i>	<i>Степова</i>
<i>Задорожній</i>	<i>Задорожня</i>
<i>Гаврилів</i>	<i>Гаврилова</i>
<i>Ковалів</i>	<i>Ковалева</i>
<i>Паліїв</i>	<i>Палієва</i>
<i>Кузьмин</i>	<i>Кузьмина</i>
<i>Надіїн</i>	<i>Надіїна</i>

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов, -ев, -єв, -ів, -їв**: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів, -їв**, а решта з'явилась під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище речівник з закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр. *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін.

Примітка: У народній мові жінки не мають прізвищ-речівників на **-а, -я**, а вивідні від цих речівників прізвища-прикметники на **-ина, -їна**: *Сивошапчина* (від *Сивошапка*), *Стодолина* (від *Стодоля*), *Верещажина* (від *Верещага*) і т. ін.

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова, -ева, -єва**, то чоловіче прізвище від нього буде той речівник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалася *Морозова*, то для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова* — *Андрієнко, Шевцева* — *Швець* і т. ін. Порівн. 1а.

Але коли жіноче прізвище прикметник на **-ова, -ева, -єва**, що в основі має чоловіче **й м е н н я** (*Петро, Іван, Гнатко* і

т. ін.), то чоловіче прізвище від такого прізвища буде на **-ів** (**-їв**), напр.: син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Івано-вої* — *Іванів*, *Миколаєвої* — *Миколаїв* і т. ін.

б) Коли в жінки (матери) за прізвище править інший прикметник жіночого роду (крім на **-ова**, **-ева**, **-єва**), то чоловіче прізвище буде той сам прикметник з закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова* — *Степовий*, *Чернявська* — *Чернявський*, *Кузьмина* — *Кузьмин* і т. ін. Порівн. 1б.

в) Речівникові жіночі прізвища на **-а**, **-я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода* — *Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. Пор. 1в.

Увага. Син від батька, а дочка від матери переймають прізвища без ніяких змін: батько *Мороз* і син *Мороз*, мати *Скоробагатькова* й дочка *Скоробагатькова* і т. ін.

Примітка. В народній українській мові, взагалі в неофіційних випадках буває, що син до свого повноліття носить батькове прізвище з додатком **-енко**, **-єнко**, напр., батько *Бондар* — син *Бондаренко*, батько *Бурлій* — син *Бурлієнко* і т. ін.

Як відмінюються прізвища § 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів**, **-їв**, **-ин**, **-їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як речівники, напр.:

Однина

Наз.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвин</i>
Кл. ф.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвине</i>
Род.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Дав.	<i>Гаврилову</i> (не Гавриловому)	<i>Бутвинові</i> (або <i>Бутвину</i>)
Знах.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Орудн.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвином</i>
Місц.	<i>при Гаврилову</i>	<i>при Бутвині</i> (або <i>Бутвинові</i>)

Множина (для всіх родів)

Наз. Кл.	<i>Гаврилови</i> (не Гаврилові)	<i>Бутвині</i> (не Бутвині)
Род.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Дав.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвинам</i>
Знах.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Орудн.	<i>Гавриловими</i>	<i>Бутвинами</i>
Місц.	<i>при Гаврилових</i>	<i>при Бутвинах</i>

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, речівникові — як речівники, напр.: *Марія Петрова*, *у Марії Петрової*, *з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко*, *Івана Лободюченка*, *з Іваном Лободюченком*, *Іванові Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 79. Російські, польські, чеські й інші слов'янські прізвища віддаємо на письмі, зважаючи на етимологічну спорідненість їх із прізвищами українськими: прізвища, етимологічно й своєю конструкцією близькі до українських, більше принатурюємо до україн. мови, ніж прізвища інші. Проте, деякі елементи таких прізвищ (напр., деякі закінчення), споріднені з українськими, послідовно передаємо в українській формі.

Найважливіші правила що до правопису цих слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю 1. Після приголосних **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими голосними ставимо **ь**, після інших приголосних — апостроф (пор. §§ 68—69): *Ульянів, Васильїв, Ільїн, Третьяков, Дьяконів, Ананьїв, Афанасьїв, Полозьїв, Григор'їв, Зінов'їв, Прокоф'їв, Лук'янів* і т. ін.

Перед **йо** звичайно апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов, Муравйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький (Piasecki), Пяст*, пишемо без апострофа.

г — Г 2. Російське, сербське й болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо в прізвищах українським **г**: *Говорів, Григорович, Цегельський (Cegielski), Ягич* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 3. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий** (також **-ской, -цкой**), польських **-ski, -skі**, чеських **-ský, -skú** передаємо українськими **-ський, -цький**: *Соболевський, Александровський, Троцький, Трубецький, Ходський, Донський, Твардовський, Кринський, Ржепецький, Добровський, Палацький (Palaský)* і т. ін.

-ИЧ 4. Закінчення російських прізвищ **-ич**, польських **-icz**, сербських **-ić** то-що передаємо українським **-ич**: *Серафимович, Чистович, Засулич, Міцкевич, Караджич, Міклошич, Ягич* і т. ін.

-ИН, -ІН 5. Закінчення російських прізвищ **-ин** передаємо українським **-ин** (після голосних, **ь** й апострофа **-їн**): *Пушкін, Державин, Гаршин, Мухин, Милютин, Истомин, Истрин, Апраксин, Зеленін, Красин, Стоюнин, Ленин, Єсенін, Оленін, Пипин, Ситин, Софійн, Ільїн* і т. ін.

-ИК 6. Закінчення **-ик** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Масарик, Шафарик, Менчик, Гавлик, Прусик, Славик* і т. ін.

-ЕК 7. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек, Гавличек, Парубек* і т. ін.

-ОВ — -ІВ, -ЇВ 8. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** під наголосом, ненаголошені ж — через — **-ів** (після голосних, **ь** й апострофа **-їв**): *Крилов, Кольцов, Плетньов, Кузнецов, Хрущов, Чернишов, Пугачов, Сичов, Воробйов* і т. ін., але *Тургенів, Пóловців, Радіщів, Некрасів, Гастів, Теодорів, Василів* (болг. *Васильов*), *Цонів, Ботів, Мірчів, Андріїв, Аракчеїв, Ігнат'їв, Порфир'їв, Лебедів, Князів, Токарів, Каменів, Голубів* (род. *Голубова*) і т. ін. Пор. § 82₃.

-ИЙ 9. Прикметникові російські прізвища на **-ый, -ий**, польські **-у**, чеські **-у** передаємо українськими на **-ий**: *Білий (Белый), Горкий, Бідний, Зубатий, Черний (Černý), Білий (Bílý)* і т. ін., але в м'яких прикметниках **-ій**: *Синій, Дальній* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** не змінюємо на **-ий**: *Толстой, Полевой, Босой* і т. ін., але див. 3.

Е, И, І й ін. 10. В іншому чужі слов'янські прізвища принатурюємо до української мови остільки, оскільки вони не чужі українській мові, напр., російські склади з **е**, польські з **ie** (тоб-то з пом'якшеними попередніми приголосними) передаємо українськ. з **е** (тоб-то з не м'якими по-

передніми приголосними), коли такі прізвища асоціюються з українськими словами: *Плетньов, Петров, Третьяков, Некрасів, Беспалів, Василевський, Воскресенський, Веселовський, Черкесів, Городецький, Стеблевський, Цегельський (Cegielski)* і т. ін.

Також і в інших прізвищах звичайно пишемо **е**: *Лермонтів, Каренин, Серафимович, Шелгунов, Черемисів* і т. ін.

Тільки коли такі склади неприродно передавати з українськими **е**, то передаємо з **і (ї)**: *Білий, Бідний, Білкін, Білов, Ріпін, Хлібників, Грибоїдів, Авдіїв, Фатіїв, Карніїв, Риліїв, Матвіїв* і т. ін.¹⁰

В аналогічних випадках пишемо українське **и** або (рідко) **і**: *Тихонравів, Чистяков, Данилевський, Понизовський, Филипович, Мрозинський, Малиновський, Славинський, Кирпичників, Татищів, Радищів, Чириків, Чичиків, Никитин, Киреевський* і т. ін., хоч: *Свірський, Міклошич, Міцкевич, Пілсудський, Зінов'їв* і т. ін.

Рідко вживані в українській мові чужі прізвища, особливо важкі до написання, краще писати фонетично (*Nejedlý — Неєдлі* і т. ін.).

ЧУЖОМОВНІ (НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ) ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі “Правопис чужих слів” (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же йменнях вони звичайно не відмінні: *Роза Люксембург* — без *Рози Люксембург* і т. ін.

¹⁰ Таким способом передавати слов'янські прізвища з **і** ухвалено лише 10 голосами (О. Шумський, А. Кримський, О. Синявський, В. Бутвин, С. Кириченко, О. Попів, І. Соколянський, М. Сулима, Т. Секунда, М. Хвильовий). Інші голосували за те, щоб писати в останній категорії **є**: *Белій, Фатєїв* і т. ін. (О. Синявський, С. Єфремів, Г. Голоскевич, Є. Касяненко, М. Гладкий, С. Вікул, М. Хвильовий, М. Яловий), або за те, щоб писати скрізь **е**: *Белій* і т. ін. (В. Ганцов, В. Дем'янчук, Ф. Калинович, М. Наконечний, К. Німчинів, Б. Ткаченко, М. Йогансен, Л. Булаховський).

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паганіні, Мірабо, Гайне, Гете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Берестя* (а не Брест-Литовський), *Ромен* (а не Ромни), *Прилука* (а не Прилуки), *Лубні* (а не Лубни), *Вовча* (а не Вовчанськ), *Санджар* (а не Сенжари), *Замостя*, *Миропілля*, *Рівне*, *Підкарпаття*, *Поділля*, *Ков'яги*, *Підгірна*, *Вінниця*, *Чернігів*, *Галичина*, *Прін'ять* і т. ін.

Зокрема, що до закінчень ув українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ІВ, -ІВКА, -ІВСЬКИЙ 1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не **-ов** (після голосних та ' звичайно **-їв**): *Харків, Львів, Криків, Золочів, Рогачів, Хвастів, Седнів, Бардичів, Уланів, Хмелів, Київ, Чугуїв, Миколаїв, Зміїв, Мліїв* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-ев-**): *Харкова, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20₂₆.

Відмінюються такі назви як звичайні речівники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та ' **-ївка**): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріївський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ 2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не **-ськ, -цьк**): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільського, під Волочиським* і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина, або -ове, -еве, -ине, або -ів, -ин** за місцевою вимовою (а не **-ово, -ево, -ино**): *Шляхова, Демурина, Сталине, Синельників, Виповзів, Святóшин* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на **-ая**: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назв на **-ое** вживається закінчення на **-е (-є)**: *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгороднє* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозової, у Погорілому* і т. ін.

4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не **-поль**): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелитопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах звичайно **-пол**: з *Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як речівники: з *Кобрина, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Правопис і закінчення російських, польських, чеських і інших слов'янських географічних назв у більшій чи меншій мірі підганяємо під українські, а саме:

Г 1. Російське, болгарське, сербське **г**, польське то-що **g** передаємо українським **г**: *Волга, Новгород, Калуга, Београд, Разград* і т. ін.

-ИН, -ЇН, -ИЧ 2. У закінченнях географічних назв пишемо **-ин** (після голосних та ' **-їн**), **-ич**: *Скопин, Бжезин, Бендин, Люблин, Колин, Землин, Углич, Лятович, Требич* і т. ін.

-ІВ (-ЇВ) — -ОВ, -ЕВ, -ІВКА (-ЇВКА), -ІВСЬКИЙ (-ЇВСЬКИЙ) 3. У назвах міст то-що російське **-ов, -ев**, польське **-ów** і т. ін. передаємо українськими **-ів (-їв)**, коли на закінчення не падає наголос, під наголосом же — **-ов**; але **-овка, -ówka, -овский...** завжди передаємо українськими **-івка, -івський...**: *Оста́шків, Сара́тів, Краків, Августів, Цеханів, Грабів, Гелчів, Хейнів, Брудзів, Гельнів, Сміхів, Юр'їв, Макар'їв* і т. ін.; *Псков, Тамбо́в, Шкло́в, Балашо́в* і т. ін.; *Сичівка, Дубівка, Филипівка, Янівка, Анастасівське (село), Василівський острів, Петрівський порт* і т. ін. Пор. § 79₈.

Про міну **о — і, е — і** (*Осташків — Осташкова, Брудзів — Брудзева...*) — див. § 20₂₆.

-СЬК, -ЦЬК 4. У закінченнях російських, білоруських та польських міст пишемо **-ськ, -цьк**: *Курськ, Томськ, Симбірськ, Троїцьк, Алапайвськ, Вітебськ, Мінськ, Смоленськ, Глуськ* (польське *Głusk*), *Лютимирськ, Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлинськ, Липськ* і т. ін. Пор. § 81₂.

Примітка. Неслов'янських назв звичайно не підганяємо під українські: *Дамаск, Сан-Франсіско*.

-ОВО, -ЕВО, -ИНО 5. Російські, сербські, болгарські географічні назви на **-ово, -ево, -ино** так і передаємо: *Пулково, Ртищево, Іваново, Тирново, Сараєво, Никулино* і т. ін. і відмінюємо як речівники: з *Пулкова, під Пулковом* і т. ін. Пор. § 81₃.

Інші прикметникові закінчення 6. Інші прикметникові закінчення в слов'янських географічних назвах віддаємо відповідними прикметниковими закінченнями українськими: *Грозний* (рос. Грозный), *Покровська* (рос. Покровская), *Удобна* (рос. Удобная), *Високе* (рос. Высокое), *Длуга* (польське *Długa*), *Добжинська* (польське *Dobrzyńska*) і т. ін.

-ЕЦЬ, -ИЦЯ 7. У слов'янських географічних назвах на **ц** **це** віддаємо українським пом'якшеним **ц**, оскільки вони асоціюються з відповідними українськими закінченнями (**-ець, -иця**): *Юр'євець, Єлець, Повінець, Болеславець, Гумполець, Стариця, Пилиця, Бжезниця, Границя, Подгориця, Мариця, Струмиця* і т. ін.

Але: *Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

Назви на Б, М, Ч, Р то-що 8. Російські географічні назви на пом'якшені губні, шиплячі або **р** передаємо без **ь**: *Об, Перм, Кем, Керч, Твер* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські речівники: *над Об'ю, до Твери* і т. ін.

Назви множинні (Pluralia tantum) 9. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі*

(рос. Боровичи), *Кошиці* (чеське *Košice*), *Домбровиці* (польське *Dąbrowice*), *Бискупиці*, *Бялобжеги* і т. ін.

Описові назви 10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двина* (Северная Двина), *Льодовий океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.¹¹

11. Російське *е*, польське *іе* то-що звичайно передаємо українським *е*: *Петрозаводськ*, *Мезень*, *Лена*, *Пенза*, *Ветлуга*, *Челябинськ*, *Несвіж*, *Болеславець*, *Цеханів*, *Гельнів* (польське *Gelnów*) і т. ін.

Також здебільшого й російське *и*, польське то-що *і* передаємо українським *и*: *Рибинськ*, *Владивосток*, *Шадринськ*, *Жилина*, *Павлино*, *Дубровник*, *Братислав* (чеське *Bratislav*) і т. ін. Пор. § 79₁₀.

ЧУЖОМОВНІ (НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ) ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

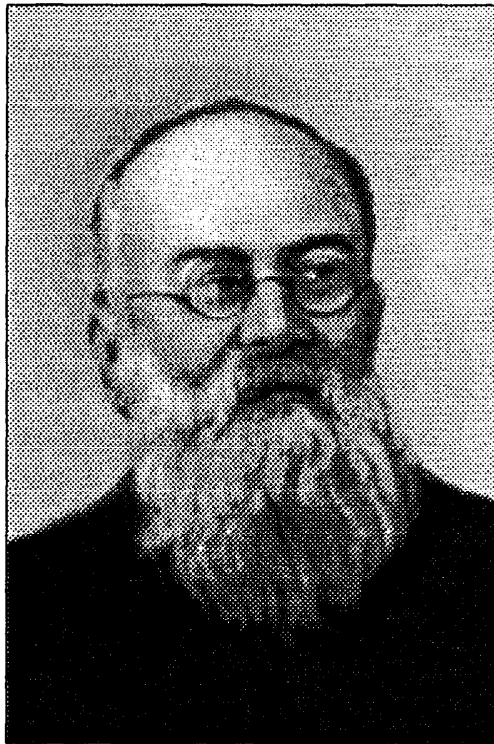
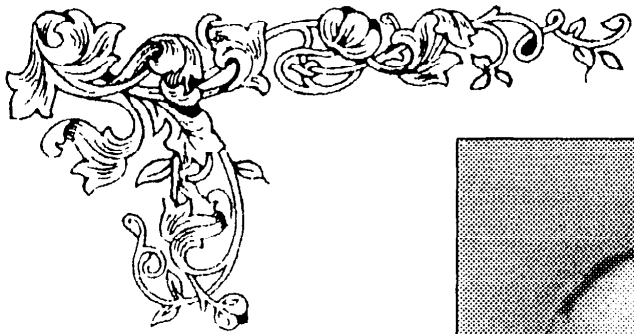
§ 83. Правопис чужомовних (не слов'янських) географічних назв узгляднений у розділі "Правопис чужих слів", де подані вказівки щодо чужих *l*: *ла, ло...* — *ля, льо...* (§ 54), *h* і *g*: *г — г* (§ 55), *f*: *ф — хв* (§ 56), грецьке *ϑ*: *т — ф* (§ 57), грецьке *β*: *в — б* (§ 58), грецьке *σ, ζ*, есп. *z*: *с — з* (§ 59), англійське *w*: *у — в* (§ 60), подвоєння і неподвоєння приголосних (§ 61), чужом. *i*: *і — и* (§ 62), грецьке *η*: *е — и* (§ 64), *е* у початку слова (§ 65), французьке *eu*, німецьке *ü*, англійське *u* (§ 66), французьке *u*, німецьке *ü*: *ю — і* (§ 67), апостроф (§ 68), *ньє, нья, льє...* (§ 69), дифтонг *au*: *ав — ау* (§ 70), німецьке *ei*: *ай* (§ 71) <...>

(С. 75—95)

Український правопис (проект). — Харків, 1926.

¹¹ Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (*Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance*) і т. ін.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ
(1866—1934)

Визначний історик, одна з центральних постатей національно-визвольного й державотворчого процесу в Україні початку ХХ ст.; голова НТШ (1897—1913), дійсний член ВУАН. Один із засновників і редакторів “Літературно-наукового вісника” — щомісячника, який виходив у Львові й публікував літературні, публіцистичні та наукові твори.

Наведеною тут статтею М. Грушевський виступив у дискусії навколо проекту українського правопису (1926), ревно обстоюючи особливості галицького варіанта українського правопису (желехівки) та наполягаючи на необхідності їх урахування при створенні нової, спільної для цілої України орфографічної системи.

ДО УПРАВИЛЬНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Не знати, чи вже при сім теперішнім управильненню, що, очевидно, ставить перед собою чисто практичні завдання біжучого моменту, українська мова позбудеться тих “приспособлень”, котрими її обезбарвлювано і обезличувано, в інтересах легшого і незамітнішого привчання до неї “тоже Малоросов”. Галицька правопись не знала таких мотивів, і справді старалася здійснити принципи фонетичної передачі української звучні. В Великій-же Україні на місце живосилом їй накидуваної “романівки”, — коли її позбулися — прийшла своя добровільна: ота приспособлена для ока призвичаєного до старої російської граматики. Що відрізняло українську писовню від російської, признавалось “галичанщиною”, котру треба було як найскорше знищити, затоптати й забути, щоб не ображати “тоже-малоросійського” ока. І дійсно, вичистили її так, що тепер уже Українці з успіхом наламують і свої язики під великоросійську вимову, відповідно до правописи, і дійсно затирають різницю української мови від великоруської. Сим і відрізнятиметься, очевидно, “мова Квітки і Шевченка” від ненависної “галицької мови”, як її звать в не-українських кругах, — хоч вона вироблена культурною роботою всіх частин України за останні три чвертини століття.

Перед усім зліквідовано було “галицький ять”: ї для означення **ьі** в відміну від **і** для **ѣі** (як ліз — лыз, від лізти, а ліз — лыз 2 відм. мн. від лоза). Хоча в галицьких школах учителі навчають українську дитину сього секрету в двох-трьох годинах, але було загально признано, що на Великій Україні, де все робиться не інакше як “в мировом масштабе” (я говорю, розуміється, про давніші часи, 1900-ті роки, а не теперішні, коли ми привчаємось працювати не більш як в окр-масштабі), — не можна витратити дорогоцінного часу на такі дрібниці як правильна українська вимова. Тому рішено не розрізняти **ьі** і **ѣі**, бо, мовляв, такої різниці в дійсності в вимові на Великій Україні нема, і нема чого тим мучити дітей. Се незовсім вірно, бо коли не скрізь, то в багатьох місцях Вел. України виразно відчувається різниця вимови **і**, напр., в фразі *вуж виліз* (вилыз) з *ліз* (лыз), або *я утік* (утык) на *тік* (тык). Українська фонетика вимагає сього відріжнення вимови для відріжнення слів. Але практичні міркування перемогли рішучо і безповоротно.

Більші спори викликало знамените **ся**: писати його разом, як в російськiм, чи окремо — як писалося в галицькiм, і пишеться в

польським, чеським, болгарським, і ин. Тут, розуміється, мотив труднощів не грав ніякої ролі: так само легко умовитись раз на-завсіди писати **ся** разом, як і окремо. Але сим разом рішав принцип “приспособленія”: **ся** поставлене окремо ображало око призвичаєне до російської правописи, і як ненависна галичанщина мусіло бути усунене. Оборонці окремішности **ся** пробували посилатись на те, що українське **ся** виявляє далеко більшу самостійність і рухливість ніж великоруське: може відділятись від дієслова, ставати перед ним (я **ся** не бою, настрашила-б **ся**), в синтаксі чергується з інструменталем “собою” і под. Але сей аргумент не вважався досить важним супроти вище вказаного “практичного” міркування. Більше рахувалися з иншим: що писанне **ся** разом утворить помітну різницю між правописею великоукраїнською і галицькою — де **ся** писалось окремо (був пущений такий дотепний каламбур: “Щоб нам не ділитися, краще відділити **ся**”). Але, кінець кінцем самі Галичане, стараючись утримати одність з Вел. Україною, останіми часами стали виявляти готовність відступити від своєї правописної традиції й писати **ся** разом. Отже можна було сміло уподобити українську правопись російській в сім пункті: нехай милосердніш дивиться на українське слово “просвіщенне око”.

З сих-же мотивів закинено чи майже закинено знак *г* для замиканого *g* на відміну від спірантного *g* — *h*. Теоретично признається ще за ним право фігурувати в де-яких словах, але фактично його вживають хиба ненароком, до річи і недорічи, — або й зовсім не вживають. Тим часом потреба в сім розріжненню була відчута українськими письменними людьми зараз як тільки стали вони вживати народньої мови в літературі й письмі, в XVI—XVII ст. Уже тоді латинське *g* передають вони через *кг*, потім українські граматики і друкарі видумали для сього звука спеціальний знак, що в де-що зміненій формі *г* (як обернене до гори *д* з відтятою ногою і гіпотенузою) задержалось до наших часів в західне-українській друкарській практиці, і було перенесене на Вел. Україну після скасування романівки (ріжні проби відродити його робились тут і раніш). Але в правописній практиці Вел. Укр. сього знаку не прийнято, з мотивів “практичності”, і хоч в академічних “Правилах” значиться, що сей знак має вживатися в чужоземних **прізвищах** замість *g*, то фактично, сеї букви дуже часто зовсім не буває в друкарській касі, і вона не вживається цілком. З тим і письменні люде все більше привика-

ють обходитися без неї та вживати г всуміш для h і g, хоча в народній вимові єсть безсумнівна тенденція розрізняти ці два звуки (галаган, ганок, ґрунт, гудзик й ин.). Правопись, очевидно, повинна дати їй докладніші директиви в сім напрямі, згідно з загальним принципом, що “чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові” (Правила с. 12). Існування двох знаків для h і g дає сю можливість в повній мірі, і зовсім нема причини обмежати її самими прізвищами, в суперечотському основному принципіві фонетики.

Де-що складніша справа з передачею л в чужоземних словах. Як відомо, в старих запозиченнях, за прикладом староболгарської писовні воно означалось твердим л. Але в новіших видна виразна паляталізаційна тенденція (канцелярія, кольор, лямпa, лямівка, пляшка і под.), і в науковій укр. термінології — з початку західне-укр., а далі і східне-укр. було повелось вживати м'ягкого л (лє, лі, льо, лю) в нових запозиченнях і взагалі в наукових виразах (біольогія, легенда, плян і под.). Тепер се залишено і властиво прийнято російську правопись: пишеться дипломатія, легенда, локомотив, але барельєф, ілюстрація, плюральний, — тому що се більш похоже до російського, і под.

В результаті українську мову сильно приподоблено до “літературної”, і не тільки в правописі, але і в вимові сей процес приподоблення іде дуже сильно. Правопись дає директиви вимові — особливо коли вона фонетична, як у нас. Вважається, що слова повинні писатись як вимовляються, — отже і навпаки: вони вимовляються як пишуться. Пишеться однаково сіл і сіль — і в вимові їх затрачується ріжниця. В залежности того чи пишеться план чи плян, л вимовляється м'ягше чи твердше. Хоч і говориться, що українська вимова однаково мякшить всюди л незалежно від транскрипції, але в дійсності се не так: в одних місцях є така тенденція сильніша, в других слабша, а правопись без сумніву впливає на вимову письменного люду.

Я от помічаю по собі. Я-ж людина з філологічною освітою, піввіка інтересуюсь питаннями укр. правописи, не менше 500 укр. книжок прокоректував і випустив в світ. А от пописав приписаною правописью “психологія” замість “псіхольогія”, як я писав раніш, і вже чую, як і вимова моя починає ухилитись в бік “психологі-і”, замість “псіхольогі-і” як я вимовляв раніш, коли писав “псіхольогія” і слово се раніш, асоціювалося в мене з

“псіхе”, а типер з “псами” (мнемоневтика правописи **пси**). Супроти сього я не дивуюсь, коли наслідком занехання правописних ріжниць люде вимовляють “тэлэһраф”, “лоһіка”, “һрупа”, — і навпаки — “гетман”, “gogоль”, “гамлет” і под. Раз пишеться однаково Гінденбург — то воно *ad libitum* вимовляється як гінденбург або һінденбурһ, геідельберг або һейдельберһ, тільки ніяк не һайдельберг, як було колись при писанню “Гайдельберг”.

Розуміється, від всього сього можна одмахуватись: сказати, що все се дрібниці, не важне, і т. д. Але кінець кінцем на що-ж тоді взагалі граматика і правопись, що вчать **правильно** говорити і писати, коли се не важно? А коли се “не важно”, тоді має вагу також і те, щоб українську писовню і вимову не обезличувати, не стирати з неї характеристичного її офарбовання з “практичних” мотивів, для зовнішнього приподоблення до російської правописи — щоб улегшити роботу складачів (наборщиків), що не вміють по-українськи, складанне папірців для слабо українізованих урядовців, і т. д.

Має свою вагу також і те, щоб в устах трудових мас культурні слова заховували свій культурний вигляд, непотрібно не вульгаризувались і не калічилились. Всі ми знаємо, наскільки культурні люде чуткі на такі помилки в культурних словах і термінах, і коли не зовнішнім, то внутрішнім усміхом одмічають всяку таку помилку, як познаку неповної освічености “недоуків”. Нащо-ж “упрощеною” чи “приспособленою” правописью засуджувати наших вихованців трудової школи, щоб вони потім своєю вимовою в стилю старих семінаристів чи інших “плебеїв” викликали посміх і зневагу людей, які проходили чужі мови під проводом домашніх учителів і гувернерів, і знають, як треба вимовити і заакцентувати ту алгебраїчну групу букв, в котрій *g* може значити і *g* і *h*, *l* може бути *лъ* і *ль*, а акцент таки *й* зовсім не знати, де його положити? Коли хочемо, щоб у нас не було двох культур для трудящих і для непманів, то мусимо пильнувати, щоб в письмі і слові, сих найелементарніших проявах культури, відразу не було двох категорій людей: тих що вміють вимовляти і тих, що не вміють вимовляти культурних слів! Щоб сього не було, культурні слова повинні писатись можливо докладно фонетично, з акцентами, і поруч форм транскрибованих повинні даватися (в скобках) сі слова в їх оригінальній транскрипції, щоб читач, знавши се слово в фонетичній правописі,

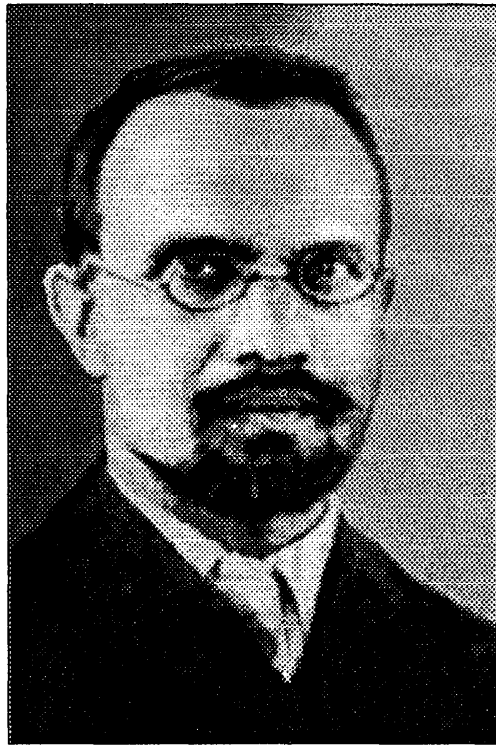
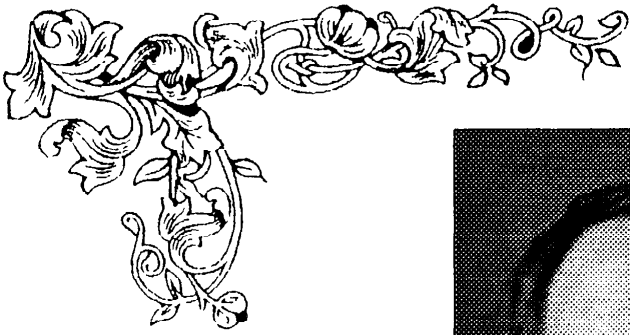
сі, вмів його впізнати в його оригінальній формі, чи так його написати. Будьмо певні, що кожда здібна письменна людина з трудового народу не пожалує труду засвоїти собі одно і друге.

Голова Соціально-Істор. Відділу Інституту Наукової Мови

Акад. М. Грушевський.

Грушевський М. До управильнення українського правопису // Україна. — Київ, 1925. — Кн. 5. — С. 189—191.

Агата́нгел КРИМСЬКИЙ
(1871—1942)

*Лінгвіст, літературознавець, етнограф,
історик, письменник та перекладач.*

Відомий як дослідник Сходу і східних мов.

*Автор численних праць з українського глотогенезу,
історії української мови та діалектології. Протягом
1921—1929 рр. очолював Інститут української наукової мови
ВУАН та, зокрема, Орфографічну комісію при ньому;
дійсний член НТШ.*

*Разом з І. Огієнком та Є. Тимченком розробив
“Найголовніші правила українського правопису” (1921).
Активний та авторитетний учасник правописних дискусій
першої половини ХХ ст., противник галицької
правописної традиції.*

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ДО 1927 РОКУ¹

Разом із християнством перейшла до всіх православних слов'ян церковно-слов'янська (болгарська) мова, як літературна. Правописні та інші модифікації, що вона їх зазнала на Русі. Граматична реформа XIV в. патріарха Евтимія Тирновського кінець-кінцем не змінила справи: в писаній мові і правописі Русі залишилася, по давньому, середня лінія.

Історія нашого правопису стоїть у тісному звязку з історією нашої літературної мови.

Найстаріша наша літературна мова, так з віку XI, це *не* була жива українська мова, це була мова церковно-слов'янська, староболгарська: разом з християнством до нас перейшла церковно-слов'янська література з її чужою для нас мовою, з її чужим для нас церковно-слов'янським правописом. І цей факт одбився в дальшій історії нашого правопису. Жива наша стара мова вдиралася в літературну церковно-слов'янщину і змінювала потроху чужий правопис так, щоб він був лекший для нашої людности.

От, у церковно-слов'янській мові ми знаємо юси: “юс малий” **ѡ** і “юс великий” **ѣ**. Великий юс (**ѣ**) вимовлявся в староболгарській мові носовим способом: *он*, малий (**ѡ**) вимовлявся *ен*. Для наших предків XI в. так вимовляти було важко, і вони, бачивши церковно-слов'янські написання “*дѣбѣ*”, “*мѣсо*”, читали їх не “*donbѣ*”, “*menso*”, а в дусі своєї рідної мови: “*дубѣ*”, “*мясо*”. Це ми взнати можемо з писаних пам'яток XI століття (бо од X стол. ми не маємо рукописів). Приміром у київському Ізборнику Святослава 1073 р.² ми маємо поплутання **ѣ** та **ѡ**, **ѡ** та **ѣ**, і ми констатуємо, що принаймні з цього моменту написані юси вимовляються у нас у Києві вже не на церковно-слов'янський лад, а на наш, цеб-то юс великий ми вимовляємо як *у*, а юс малий як *я*. І це, треба сказати, пішло далі в хід: це, можна сказати, зро-

¹ Це (стенографічно записана, але для друку трохи вкорочена) доповідь акад. А.Е. Кримського на правописній конференції в Харкові в травні 1927 року.

² Пам'ятка давньоукраїнської літератури — енциклопедичний збірник, що являє собою переклад із грецької мови, здійснений в Болгарії та переписаний у Києві 1073 р.; переписувачі внесли у цей твір значну кількість фонетичних українізмів. — *Упор.*

билося правилом; така вимова живовидячки навіть не вважалася за помилку.

Спорадично бачимо у нас в XI столітті ще й інші, навіть типовіші, вказівки на пристосування літературного правопису до духу нашої живої мови, — коли вже ми маємо в Ізборнику 1073 р. поплутання букви *ы* та *и* (а цього не було в справжніх церковно-слов'янських пам'ятниках XI в.). Ми бачимо, приміром, у тому самому київському збірнику Святослава 1073 року: “просты ни”. Було б треба писати по церковно-слов'янському: “прости ны”, а київський переписувач 1073 р. написав “просты ни” — чому? що це за знак? А це — жива наша рідна стихія вдирається в церковно-слов'янську, літературну, чужу для нас мову і міняє її в нашому рідному дусі.

Або ось, наприклад, знов місцеве пристосування, теж з київського Ізборника 1073 р. Той звук, що відповідає букві *ѣ* (“ять”), у нас вимовлявся *ie*, як і тепер він вимовляється в архаїчних наших північних говорах: тоб-то це був дифтонг, з певним нахилом до *i*. І от переписувач 1073 р. замість “вѣра” написав “ви-ра”, згідно з своєю київською вимовою.

Отак, не одкидаючи принципа, що літературною нашою мовою повинна бути чужа, священна церковно-слов'янська, з її священним правописом, наші прадіди вже й у XI в. допускалися певних модифікацій у тому правопису, і тим наближали його до живої своєї мови.

Далі, в XI—XII в., коли доводилося вже не чужу церковно-слов'янщину переписувати, а писати самим щось своє, — от, літописи, чи що, — тут знову робилися пристосування до живого життя, та ще й сильніші. В теорії хтіли б геть-усе правописати ніби по церковно-слов'янськи. Але ж, і добру волю мавши, наші тодішні люди не знали часом, як би написати до ладу щось “по книжному”. Найпередше були труднощі в лексиці, в окремих словах: не кожен знав, як зветься той або той предмет нашої обихідки по церковно-слов'янському, — і тому словар у літописах бравсь наш, місцевий. Граматичні форми — їх силувалися наші прадіди писати по книжному; але й тут не могли не одхилитися од церковно-слов'янщини. От, якесь “добро-го” треба було б писати по слов'янському: “добрааго”, а по нашому говорилося (як і тепер) “добророго”; — і ми бачимо, що наші люди XII, XIII і XIV в. охоче пишуть “добророго”, а церковно-слов'янське занадто важке “добрааго” зовсім одкидають. І

чим далі одходило життя од XI в., тим більше в нашій літературній мові бачимо елементу свого, рідного, а церковно-слов'янщина тратить свої типові ознаки, дарма що ми ніде у наших тодішніх книжників не зустрічаємо думки, що й принципово треба б писати по нашому, просто, а не мовою “високою”, священною церковно-слов'янською.

Те-ж саме робилося і у інших православних народів XII—XIV в., прим. у сербів, які теж, на свій сербський лад, робили виправки в літературній для них церковно-слов'янщині. Та й у самих болгар за той час розвилася мова, яка зветься “середньо-болгарська” — і вони, болгари XII—XIV в., вносили свої середньо-болгарські зміни в стару мову літературну. Кінець-кінцем той “церковно-слов'янський язик”, що повинен був об'єднувати всіх православних слов'ян, потроху-потроху почав різко одрізнятися в кожній країні.

І от, у XIV сторіччі, з'являється р е ф о р м а церковно-слов'янської мови в такому напрямі, щоб вона була загально-слов'янська православна. Це так звана реформа Євтимія Тирновського. Дякуючи йому, в XIV столітті знов пішли в хід призабуті юси, навіть великі (ж) (не кажучи вже малі: ѡ), поновилися архаїчні церковно-слов'янські форми. Ті, кому хтілося, щоб усі православні мали священно-літературну мову одну, ухватилися за цю підправлену церковно-слов'янщину; і наші прадіди XV в. теж. Але життя знову брало своє, од нього одкараскатися не можна було і в XIV і в XV і в XVI вв. — так само, як не можна було од нього втікти і в XI—XIV вв. Герберштайн у XIV в. каже про Москву (та це й до нас прикладається): “Scribendum est slovenice, loquendum est rossice”, тобто писати треба по церковно-слов'янськи, а говорити по-російськи. Але ж коли в живій обихідці не було слов'янщини, коли вона була мова мертва, то нема нічого дивного, що й після реформи Євтимія Тирновського в писаній мові фізично не могло бути чистої слов'янщини. Через те і в мові, і в правописі після XIV в. далі йде та сама середня лінія, лінія погодження, як і перед XIV віком.

II.

Література київських єретиків “жидовинників”³ XV в. з її нахилом до простонародного елемента і реформатські переклади св. письма на живу українську мову XVI в. принципово не одкидали правописної церк.-слов. традиції. Полемічна література XVI—XVII в., не вважаючи на рясну в ній народню стихію, закріпила панування церк.-слов. правопису друкованими граматиками (“Адельфотес” 1591⁴ та “Сінтагма” Мелетія Смотрицького 1619⁵) і “Лексикономъ” Памви Беринди (1627)⁶. Спорадичне вживання польської латинки для української мови в XVII—XVIII в. не міняло становища.

Наприкінці XV сторіччя, а потім у XVI сторіччі, простонародня мова починає вдиратися в літературну навіть дуже сильно, вже не якимись невеличкими елементами, не якимись окремими написаннями і словами, а просто-таки аж не може не спиратися на те, як говорить простий люд. Особливо характерні дві течії, обидві релігійні, але не ортодоксальні.

Одна це так звана література жидовинників, “жидовствующих” XV в. Вони брали звичайну київську базарню мову, і на ню силувалися перекладати чи Аристотеля з його високими філософськими думками, чи кого іншого; брали астрологію, ворожіння, приміти, і писали про це як уміли. Перекладали й Старий заповіт з богослужебним розподілом на “параші”. Цікаво одначе, що, хоч у “жидовинників” на практиці так різко висувається мова зовсім простонародня, а твердою

³ Протестантська секта, що виникла в другій половині XV ст. в Києві та, переслідувана, поширилася в Москві й Новгороді. Жидовинники одними з перших в Україні почали втілювати реформаторську ідею перекладу Святого Письма народними мовами. — *Упор.*

⁴ Граматика церковнослов'янської та грецької мов, написана учнями Львівської братської школи під керівництвом викладача грецької мови митрополита Арсенія; видана у Львові 1591 р. — *Упор.*

⁵ “Грамматики славенскиѣ правилное Сѣнтагма” (Єв'є, 1619) — мовознавча праця, у якій здійснено кодифікацію церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції. — *Упор.*

⁶ “Лексиконъ славеноросскій и именъ тлъкваніє” — перекладний церковнослов'янсько-український словник з доданим до нього словником топонімів та антропонімів, виданий 1627 р. у друкарні Києво-Печерської лаври. Найвидатніша пам'ятка староукраїнської лексикографії, що сприяла нормалізації лексики староукраїнської літературної мови на народній основі. — *Упор.*

теорією, твердим принципом вони собі цього *не* робили; навпаки, до правопису вони пнулися все ж церковно-слов'янського. Тут ми маємо у жидовинників і ъ на кінці, і букву ѣ, і букву ы, що одрізняється у них на письмі од “и” (хоч вимовлялися вони вже однаково). Цілком зірвати із старою традицією жидовинники не зважувалися.

В XVI сторіччі — ще одно таке аналогічне явище, та тут за простонародність дбає вже інша релігійна течія, р е ф о р м а т с ь к а. Під впливом західньої реформації починається в XVI в. переклад святого письма на живу мову. Така — Пересопницька євангелія 1556—1561 р.⁷ та інші. Ми бачимо по тих перекладах, що це мова дуже простонародня. Але ж правопис — він і тут, в основному, є церковно-слов'янський. Нехай собі, приміром, и та ѣ тут на практиці плутаються, але ж тенденція є на письмі їх все-таки одрізняти. І непотрібний твердий знак ъ — його теж у цих перекладах додержуються. М'який знак (ь) часто ставиться в дусі балканських мов і не раз грає ролю твердо-го знака, часом аж надто штучно. От приміром у Пересопницькій євангелії ми читаємо “оплюль” (тоб-то “оплів”): коли буква “ю” — тут яскравий українізм (Ѹ), то м'який знак на кінці — це вже правопис аж надто для нашої мови неприродній, це балканізм. А все ж зірвати і з ним, з церковною традицією, перекладачі наші не зважувалися. Шукали якоїсь середньої лінії, лінії погодження.

Тоді ж таки, в кінці XV — поч. XVI в., настало у нас книгопечатання, а в кінці XVI в. таки добре вкорінилося. Почали друкувати богослужбні книжки, а разом з тим дуже жваво потекла релігійна полемічна течія: і православна боротьба проти унії, і уніятська оборона тієї унії. І от тоді одбувається у нас на Україні міцна фіксація правопису способом друкарським, — тільки ж у дусі не народньому. Правда: що до самої мови полемічних писань кінця XVI та початку XVII в., до їх стилю, до словаря і т. інш., то в тих точках ми бачимо мову дуже далеку од мертвої церковно-слов'янщини; ба навпаки: в лексиці нашого письменства XVI—XVII в. яскраво одбивається мова справжньо-

⁷ Рукописна пам'ятка української мови XVI ст. — один із перших перекладів четвероєвангелія на українську мову, здійснений Михайлом Василевичем із Сянока та архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм у селі Двірці та місті Пересопниці на Волині; у перекладі яскраво проступають риси живої народної української мови. — Упор.

го життя, ще й полонізмами перисищена до того. Але граматика, але правопис — то діло інше! тут — рішуче намагання іти за давньою церковною традицією.

Окрім фіксації правопису самий факт друкування книжок, маємо ми тоді й дві печатні граматики. (Можна б навіть говорити ще й про третю, але найважливіші дві). Одна вийшла в світ у Львові, в 1591 році; то “Адельфотес”. Друга — “Граматика Словенская” (або “Сѣнтагма”) Мелетія Смотрицького 1619 р. Та ще вийшов у світ важливий для унормування правопису “Лексіконъ”, що видав у Київо-Печерській Лаврі Памва Беринда 1627 року. Через оці три філологічні видання, кінця XVI — поч. XVII в., міцно закріплено у нас на Україні в системі правопису історичну етимологію, як основний принцип. В усіх трьох тих працях, по давньому, бачимо узаконений твердий знак (ѣ) на кінці; одрізняються в них літери **ѣ та и**, не зважаючи на те, що вони вимовлялися цілком однаково. Бачимо тут і букву ѣ (ять). Читалася вона у нас тоді, правда, за “і”, але і з таким читанням все ж це була штучна правописна етимологія, намагання не одходити “отъ доброглаголивого словенського языка”. Причина для унормування правопису в традиційному, ненародньому дусі була тоді не неповажна: бажалося держатися такого правопису, щоб увесь православний елемент Польщі, і український, і білоруський, однаково вважав ту православно літературу XVII в. за свою, а не спеціально за українську. Та й про сильну православну державу Московію і про релігійну одність із нею теж не хтілося забувати. Мертвий, церковно-традиційний правопис повинен був усі ті “руські” народності об’єднувати.

Більше-менше тоді ж таки починається у нас іще одна правописна течія — писати латинкою. В ряди-годи запроваджується в XVII в. для нашої мови і латинський алфавет, у польському вживанні, себ-то коли треба віддати звуки “ш”, “ч”, “ж”, то пишеться sz, cz, ż. Дуже гарні свої українські широкостонародні “інтерлюдії” галичанин Якуб Гаватович, на початку XVII в. (1619), писав саме отаким алфаветом, “абецадлом”. І навіть видрукував їх так. Треба сказати, що Гаватович не залишився спорадичним польсько-алфаветним українським письменником: він знаходив інших наслідувачів, що теж уживали тоді латинки для українських текстів. Візьмімо, наприклад, сатиричні вірші до 1650 року проти козацької сваволі, що починаються так: “Оу в

mistu Pereaslavlju, posered rinku, prodavala babuseyka toy hrin". Або возьмім близьку до того самого часу елегію про побоїще Хмельницького з поляками на Стирі: "Оу riczko Styru". І таких пам'яток дійшло до нас не так уже й мало.

Тільки ж, великого успіху латиниця у нас не здобула. Перемогу мав Мелетій Смотрицький з своєю об'єднально-правописною граматиною "Сѣнтагмою" і церковно-слов'янським альфаветом, з його Ѣ, ѣ, з твердим знаком ѣ і іншими неживими книжними особливостями.

III.

Грамматика Мелетія Смотрицького тісніш єднала українців і з московською писаною мовою XVII в. Правописні впливи на Україні з самої Москви. "Гражданка" Петра I на початку XVIII в. Об'єднання, через розбір Польщі, трохи не всієї України під московською владою за винятком Галичини, Буковини та Угорської Русі і філологічні дуалістичні наслідки од цього.

Граматику — "Сѣнтагму" Мелетія Смотрицького визнавали й шанували не тільки ми та білоруси, польські підданці, а так само — й Москва, не добачаючи в ній нічого чужого для себе. Може навіть найбільшого успіху ця Мелетія Смотрицького грамматика набула собі не де, як саме в Москві.

А коли Лівобережжя наше, за Хмельниччини, одійшло політично од Польщі до Москви, то ще менше було підстав на Україні XVII в. одкидати етимологічний правопис і поривати правописну спільність із Москвою. До того ж у Московії незабаром настала епоха Петра I, з його просвітніми реформами, і все це не залишалось без певного впливу для України і для її орфографічних поглядів. Між іншим, запроваджена через Петра I, для друкованих книг, азбука-гражданка⁸ замість кирилиці — сталася і

⁸ Шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії за наказом царя Петра I у друкуванні книжок світського змісту замість незручного та складного давньоруського півустава (1708—1710). 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. У Західній Україні, яка перебувала під владою австрійського монарха, гражданку вперше застосували видавці "Русалки Дністрової" (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) 1837 р., однак остаточно в Галичині, на Буковині та в Закарпатті гражданка витіснила традиційну ки-

нашим надбанням. Гражданка корисна була тим, що вона присилувала нас одкинути деякі аж надто зайві старо-слов'янські ортографії (прим. слов. *ѣ* “ксі”, слов. *ѣ* “псі”, викинути *ѣ*), але за те гражданка надала нам ще тіснішу етимологічну “увязку” з Московщиною. До того ж Петрова “гражданка” засвоєна була більше на московсько-підданому Лівобережжі, ніж на польсько-підданому Правобережжі, і вона вносила тоді певну розбіжність у правописну справу на Україні.

Так справа стояла до кінця XVIII століття, доки одна половина України перебувала під Польщею. Та, як відомо, року 1772-го розібрано Польщу — вперше; потім розібрано її в XVIII столітті ще двічі. Через ті розбори лише невелика частина українських земель дісталася од Польщі не до Росії: а саме Галичина, Буковина та Угорська Україна припали Австрії (вкупі з однією частиною справжньої Польщі; трохи й од Туреччини). Інші ж українські краї, мало не всі, об'єдналися під пануванням російським. Для історії розвитку літературної мови й правопису українців мав цей факт величезну вагу. Австрійська частина України вийшла з'ізольована, а всеняка “велика” Україна, опинившись під російською владою, мусіла неволею або навіть і доброю волею не інакше розвивати свою письменську мову і свій правопис, як пристосовуючися до російських обставин.

IV.

Правописні вагання нового українського письменства XIX в. в російській Україні через те, що урядова московська вимова руських літер була инша, ніж тая, яку доти знала Україна. Етимологічний правопис у Котляревського, Бодяньського, Максимовича. Правопис у Квітки, Гребінки, Шевченка, згідний з російською вимовою літер. Кулішівка, так, із середини XIX в. Урядова заборона проти кулішівки в 1880-х рр. і насильне запровадження “ярижки”.

Здобувши в свої руки цілу Україну обох боків Дніпра, російський уряд одразу поставився дуже неприхильно до всяких окремішностей для українського правопису, навіть у тій угодівій формі церковно-слов'янській, яка тоді у нас була. Казали: з якої речі малоросіяни букву “ѣ” читають як “і”? Чому “и” во-

рилицю лише в другій половині XIX ст. Гражданка лежить в основі й сучасного українського алфавіту. — Упор.

ни читають як “*ы*”? І почалося нівелювання в вимові нашої азбуки та намагання придерти її до вимови великоруської і через церкву, і через школу. В церкві було заборонено, щоб прим. “Свѣтъ Христовъ просвѣщаеть всѣхъ” піп смів вимовляти: “Світ Христов просвіщаєт всіх”; а треба було за московським наказом, читати: “Свет Христов просвещает всех”. В церкві — то то особливо митрополит київський Миславський кінця XVIII в. подбав про це, щоб Москві догодити. А що до шкіл світських на Україні, то тут справа інша: тут, уже й без церковної допомоги, світське царське правительство само поробило як слід. І таким чином нас навчено читати букви так, як читають їх по-російськи.

Цей факт сильно одбивсь і на новому нашому письменстві XIX в. Почавшись з Котляревського, воно, протягом XIX в., дуже вагалось в правописі.

Батько нашого письменства Котляревський був людина, вихована в XVIII віці. Йому важко було перейти зовсім на російську вимову літер, тобто вимовляти “ѣ” за “*е*”, “*и*” за “*і*” і т. інш., дарма що він на російській військовій службі був, і чини мав. Тому, коли Котляревському треба бувало написати “*byty*”, то він писав “*бити*” (і читати це треба було не “*biti*”, а саме-іменно “*byty*”). Або, коли Котляревському треба було написати “*bilyj*”, то він писав “*бѣлый*”, але читалося це “*bilyj*”, не як по російськи, *не* як “*белый*”. Котляревський ще не звик до звуків російського правопису, і хоч зовнішньо його правопис ніби збігається з російським, але вимова — не та. Заразом коли йому — Котляревському треба було написати суто-українське “*vin*” (= *о́нь*), то Котляревський сміливо писав “*вѣнь*” (або ще “*винь*”). — І Котляревський з таким правописом не був самотній, бо і в інших письменників початку XIX в. бачимо відгомін чи відбиток правопису XVIII в., — себто держаться вони правопису церковно-слов'янського, але пристосованого до нашої вимови. І хто найсильніше ладен був і в XIX в. додержуватись у нас на нашій Україні отакої системи, то це були мабуть-таки філологи. От, приміром, коли Бодянський, професор-славист, пише під псевдонімом Їсько Материнка свої віршовані “Казки”; то в нього “ѣ” читається як “*і*”; Бодянський, щоб дати вимову “*vin*” (= *о́нь*), пише “*вѣнь*”. Найбільше ж хто й теоретично обгрунтував для XIX в. старо-етимологічний правопис і пристосував його фонетично до всіх відтінків нашої вимови, задержавши традиційні букви

“ѣ”, “ы”, “ъ” та позаводивши літери з так званими дашками (ô й ê), це був професор-філолог М а к с и м о в и ч. В передмові до своєї збірки українських пісень (1827) Максимович пише, що виключати букву ѣ “изъ малороссійскаго правописанія” ніяк неможна: хоч би як там не по нашому читали її росіяни, а ми маємо читати “і”, а писати “ѣ”. Букву ѣ — казав Максимович — неодмінно треба задержати. Букву и читаймо як ы, але й букву ы теж на письмі задержуймо “для русскихъ, коимъ непонятно будетъ многое, если не сблизить правописанія малороссійскаго съ русскимъ”. “Bilyj” писатимемо “бѣлий”, але “vin” писатимем не “вѣнь”, ба “вѣнь”, з буквою “ô”, бо написана з дашком вона має читатися у нас не “о”, а “і”, а “русские” розумітимуть, що таке “ô” відповідає “русскому о”. Коли треба написати “zapliv”, то треба за Максимовичем написати те слово з буквою “е”, як у російському слові “заплель”, але над “е” треба буде по українськи поставити дашок і написати “заплѣвъ”. Слово “dobri” (pluralis, напр. dobri ludy) — тут треба писати над и дашок: “добрѣ люди”, і тоді таке û(и) читатиметься не широко, а вузько: “dobri”.

Цей правопис по суті треба б назвати етимологічним правописом спеціально Максимовича. Але потім він попросту звався “етимологічним”.

Тільки ж для російської України цей Максимовича правопис, де-далі, ставав більше й більше неприйнятним. У школах на Україні ХІХ в. рішуче учили: “читайте ѣ як є”, — то чи ж легко було б школяреві після шкільної науки прочитати в будь-якому тексті “бѣлый”, за “білий”, а не за “бєлий”? Живе життя протестувало проти такої тяжкої штучности, яку надумав Максимович, і наші письменники це відчували. Вони, вихованці російських шкіл ХІХ в., аж ніяк не могли вже привчитися до такого способу писання й читання, як радив Максимович, і шукали іншого способу. Раз вони знають російську мову, раз вони знають, як вимовляються букви по російськи, то для них писати по українськи буде геть-геть легше, коли вони братимуть звукове значіння для кожної букви лиш таке, яке дає російська мова і вимова. Тому Квітка, Гребінка, Шевченко переходять для української системи правопису на азбуку в вимові російській. Треба написати: “Добре роби, добре й буде” — пишуть “Добре робы”. Коли треба написати “bilyj”, пишуть “билый”. Для звука “і”, який би він не був своєю етимологією, вони пишуть “и”: “винъ” (= він, онъ) і “викъ” (= вік, вѣкъ), себ-то пишуть “и”

широке. Коли треба написати “blyžkyj”, пишуть “блызькый”. Твердий знак пишуть вони скрізь, за російською системою: пишуть “ъ” і там, де він зовсім звуково не потрібен (от як у кінці слова “винъ”), пишуть твердий знак і в середині, де він звукове потрібний (“бъе” = bje).

Отак стояла у нас справа до Куліша: з одного боку — незручний для нас (але “понятный для русских”) правопис Максимовича, з другого боку — правопис Квітки, Шевченка і инш., з вимовою букв такою, якої вчили в школах. Я проминаю одну (і то дуже дотепну) поправку Павловського (1818), бо з’єдную його з Кулішем.

Кулішів правопис, яким ми пишемо й досі, тільки з маленькими відмінами, інакше “кулішівка” — це є наслідок нашої графіки XVII віку, але трохи перероблений. У XVIII в., коли подивимося на наші пам’ятники, особливо котрі не друковані, а рукописні, то бачимо, що буква “ы” вже здебільша одкидається, і коли за граматиною треба, приміром, написати “силы”, то писар XVIII в. натомість охоче пише “сили”, з буквою “и”, а не “ы”. Куліш це взяв як постійне правило і зовсім скасував букву “ы”. Але у XVIII в. була у нас у письмі буква “ѣ”, що вона тоді читалася за і; Куліш вирішив, що відколи росіяни XIX в. навчили нас вимовляти “ѣ” за “е”, то можна нам замість “ѣ” писати букву і (з крапкою). Знов же той звук “і”, який вийшов з “о” — слід за Кулішем писати не так, як Максимович, не “ô” (з дашком), а теж писати “і” (“вінь” = “(в)ôнь”). Що до цього пункту, то Куліш не сам до нього додумавсь, бо Павловський у своїй “Грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія” (1818) раніш од Куліша постановив, щоб писати “і”. Далі Куліш запровадив для йотованого “е” букву є, напр. “знає”, “знаете”. Це теж уже бувало, — непослідовно правда, — і в XVIII віці (середню букву “є” в “знаете” писали, бувало, не в такій формі, як на кінці в складі “те” або як у слові “везти”, ба з ширшими краями). Букву ѣ Куліш не одразу одкинув: він у перших часах своєї правописної реформи писав “ъ” і в кінці слів і в середині: коли треба було його написати “bjet”, він писав “бъеть”. Для звука “йо” (або для “ьо”) Куліш, як і росіяни, взяв шведське “ё”: коли треба було написати пагодіюї тову, або јоһо, до ѱоһо, то Куліш писав: “народнѣї мови” і “ѣго”, “до нѣго”. Але над кінцевим “і” в слові “народнѣї” у нього двох точок не було. Літери “і” він не придумав.

Певну корективу до цього Кулішевого правопису було внесено близько 1870 року. Мабуть найбільше це зробив “Юго-Западный Отдѣль Русскаго Географическаго Общества” в Київі⁹. В його виданнях відкинуто твердий знак (“ъ”) на кінці, як абсолютно непотрібний (залишений він тільки в середині, напр. “бъє”), і запроваджено букву “ї”, щоб вона читалася, як жі: “до неї”, “її”.

Тільки ж оцей Кулішівський правопис, дуже зручний для нашої мови, після того недовго міг існувати на Україні легально. Як ступив на престіл Олександр III — кулішівка рішуче була заборонена. За урядовим наказом треба було нам додержуватися такого правописа, який не одступав би од російської вимови букв. Скажемо: як візьмем слово “vin” (= онъ), то треба писати “винъ”: коли ж чується “и”, то треба писати “ы”, напр. ргурлуv, Клут мусимо писати “приплывъ”, “Клымъ”, ще й з твердим знаком на кінці. За Олександра III здобув той правопис прозвання: “ярижка”¹⁰; попереду вимовляли “єрижка” (од букви “ы”, “єры”), а потім стали казати “ярижка”, бо слово “ярижка” мало б визначати щось чиновницьке, казенне, силоміццю накинене. Будьмо справедливі: хоч “ярижка” геть противна духові нашої мови, бо грубить її (ми ж не вимовляємо “сылы”, а щось середнє: “сили”) і до того вона протиісторична, але тая ярижка все ж кінець-кінцем не так уже погано передавала звуки нашої мови. Писання “ярижкою”, хоч і не гарним для ока способом, читати було можна не зле. Не дурно ж у першій половині XIX в. писали саме отак і Квітка і Гребінка і Шевченко. Ми чули навіть певне признання їй з уст людини, яка ненавиділа цей ярижний правопис більш, ніж хто инший: це був Грінченко. Грінченко казав:

⁹ Наукове товариство, створене в Києві 1873 р. для вивчення географії, економіки та етнографії України: до його складу входили також відомі мовознавці (П. Житецький, К. Михальчук та ін.), що працювали над виробленням української правописної системи. “Юго-Западный Отдѣль...” було ліквідовано за постановами Емського указу 1876 р.

¹⁰ Офіційний провопис, що був запроваджений у російській Україні після Емського указу про обмеження вживання української мови (1876) та побутував тут до 1905 р., коли ці обмеження були скасовані. За цим правописом українські тексти друкували російським алфавітом без зміни звукового значення його букв та згідно з російським правописом. Так, наприклад, українське [и] передавали російською літерою ы (“єри”, або по-народному “яри”, звідки й назва правопису — ярижка). — Упор.

правопис ярижний дуже негарний, проти його треба всіма силами боротися, але він зробив одну гарну річ: він наблизив українську книжку до нашого села. Селянин — казав Грінченко — ярижку читає одразу, бо селянин звик читати тільки так, як його в школі вчили; і коли дають йому кулішівку, якої він не бачив в офіційній школі, йому кулішівку тую не легко читати. — Але ця єдина перевага тієї грубої ярижки не могла надолужити її лихих боків. І не дурно ж настав 1905 рік ¹¹, коли зникла заборона, що тяжіла над кулішівкою, тоді громадянство наше разом одкаснулося од ярижки, і всі вдалися до кулішівки, яка виходить із історії нашої мови і віддає дуже гарно й гармонійно всі звуки нашої мови.

V.

Доля правопису в Україні Австрійській ХІХ в. Консервативна сила давньої традиції “язычія” ХVІІІ в. — і поява “Русалки Днѣстрової” 1837 з живою українською мовою і новим правописом; протести консерваторів проти неї. Дві галицькі мовно-правописні течії бл. середини ХІХ в.: “тверді” русини з “историческими началами” і з правописом етимологічним — і “мнякі” народовці (“Правда” з 1867 р. і ин.) з кулішівкою, з правописом “фонетичним”. Група прихильників польської латинки (“Ruskoje vesile” 1835 і ин.). Правопис Драгоманова в 1870-х рр.; опір проти того “женевського” правопису серед консервативного галицького громадянства. Рутенство; гасло: “розбрат із Україною”. Загальний наворот галицьких русинів у 1880-их рр. до консервативного “твердого” етимологічного правопису Максимовича.

Так було з правописом на нашій Україні — Україні російській. В Галичині, в австрійській Україні, правописна справа пішла, складніше, в інший бік.

Як почавсь для Галичини ХІХ вік під володінням Австрії, там ніхто не захтів зірвати звичної для всіх вимови церковного ѣ, яке ніхто там ніколи не вимовляв на російський лад за “є”. Буква и, як і давніш, не переставала в Галичині ХІХ в. читатися широко, так як “ы”, а не так як по російськи, і буква “ы” і “ь” —

¹¹ 1905 р. після революції в Росії за клопотанням вчених Російської академії наук (Ф. Корша, О. Шахматова) перед імперським урядом було скасовано заборони царських указів 1876 та 1881 рр. на українське друковане слово, що спричинило відновлення видавничої діяльності в Україні та актуалізувало проблему українського правопису. — Упор.

все там у Галичині залишалось в повній силі, — так, як воно було в XVIII в. Шкільні галицькі граматики поч. XIX в. для “руського язика” (по суті, українсько-польсько-церковно-слов’янського “язичія”¹²) офіційно, шкільно, закріпляли давню правописну традицію XVIII в. з її штучністю, далекістю од чистої української мови.

Але, хоч яка сильна була в Галичині рутинна, у певної групи галичан XIX в. теж почавсь проти мертвої традиції протест: протест живої мови. І це сталося підо впливом України російської, де вже од Котляревського друкувалася література зовсім чистою народньою мовою. І от надумавсь М а р к і я н Ш а ш к е в и ч, із своїми товаришами, писать не старим мішаним язичієм XVIII в., а живою мовою галицького простого люду. Як наслідок, вийшла в світ збірка: “Русалка Днѣстровая” (Будапешт 1837). Правда, навіть у заголовку “Днѣстровая” ми бачимо стару букву ѣ, але ж писалася вона з умовою, що читати її треба як “і”: отже це було писано так-сяк по фонетичному. Для таких слів, як “він”, “під” (де і вийшло з ô), вживається у Шашкевича буква “і”, — так само як у Павловського. Поробив він і інші спрощення, одкинув непотрібний “ѣ”, не дбав про букву “ы”, раз вона вимовляється однаково з “и”.

Тільки ж Шашкевича спроба дати, для літератури, і живу мову, і підхожий живий правопис замість церковно-слов’янського викликала велике обурення серед консервативних галичан. Проти “Русалки Днѣстрової” вчинили навіть судовий процес, і молодих студентів, які видали “Русалку Днѣстровую”, потягли до суду.

Взагалі тоді в Галичині виявилися дві течії для мови й правопису.

Одна течія — то були ті русини, котрі хтіли спиратися на “твердыи историческіи начала”¹³, тоб-то писати язичієм XVIII в.,

¹² Штучно створена книжна мова, що побутувала в Західній Україні в XIX ст.; являла собою суміш старослов’янської мови з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. — *Упор.*

¹³ Ідеться про так званих москвофілів — прихильників мовно-літературної, а згодом — суспільно-політичної течії, що виникла у першій половині XIX ст. серед українців Галичини, Буковини й Закарпаття, стрижнем діяльності якої була ідея єднання з Російською імперією та російським народом. Звідси прагнення зберегти й насадити широким колам так зване язичіє. Москвофіли виступали також ревними оборон-

може хіба трохи пристосовуючи його ще й до російщини (бо Росія манила їх до себе політичною своєю силою). Навіть згоджуючися робити ніби деякі відступки живій мові, вони силувалися затерти її особливості через правопис “етимологію”. От, вони замість “бувь” писали “быль”, хоч казали, що вимовляти це любісінько можна й “був”. Або знов: писали вони правописом Максимовича, яким — правда — можна було б передати усі звуки нашої мови, тільки ж під етимологічною шкаралущою: через усякі дашки. Наприклад, щоб віддати слово “він”, ті “т в е р д і” русини писали “вѡнъ”, або й без “в” — “ѡнъ”. Щоб дати на письмі “від мене”, то треба було писать: “ѡтъ мене”, тоб-то замість букви “д” написати “т”, та ще над “о” поставити дашок (ѡ) і тоді читати “ѡтъ” за “від”. Таким чином, непопулярний на російській Україні, важкий правопис Максимовича, який дбав про те, щоб його легше розуміли росіяни, знайшов собі у “твердыхъ” русинів добру пошану. І доводиться сконстатувати, що той правопис Максимовича в Галичині довго, особливо в першій половині ХІХ в., мав безперечну перевагу над усякими іншими правописними напрямками.

Рівночасно одначе, що тільки було свіжого в Галичині, що належало до поступової партії, до прихильників простого народу, те йшло другим шляхом — шляхом Шашкевича та Куліша. Їх вважали за “мнякших” русинів, а вони себе титулували “народовці”¹⁴. Для нашого часу “народовство” це було б явище уже реакційне, уже не поступове, але тоді, для того часу, так після середини ХІХ в. і далі, це була течія поступова: це для того часу були радикали. Вони прийняли фонетичний правопис Куліша. Ті галицькі журнали, які почали видаватися в 1860—1870-их роках, “Мета”, “Вечерниці”, “Правда”¹⁵ і т. ін., більше-менше до

цями етимологічного правопису та традиційного кириличного шрифту. — *Упор.*

¹⁴ Культурно-політичний рух, що виник у 60-ті роки ХІХ ст. серед молоді інтелігенції в Галичині як опозиція, опір москвофілам. Рух народовців постав під впливом творів Т. Шевченка, М. Шашкевича, М. Костомарова, національно-демократичного руху, репрезентованого Кирило-Мефодіївським братством у Києві та “Руською трійцею” у Львові. Народовці пропагували єдність з українцями, що перебували під владою Російської імперії, обстоювали літературну мову на живій народній основі, підтримували фонетичний правопис. — *Упор.*

¹⁵ Періодичні видання народовців, які друкували кулішівкою. — *Упор.*

1880 р. — всі вони друкувалися кулішівкою. На перші часи ті народовці настільки слухняно йшли за Кулішевим правописом, що навіть твердий знак на кінці ставили, напр. в слові “відъ”.

Отже в Галичині правописна справа стояла тоді так, що в школах задержався правопис Максимовича, офіційно проведений через граматику Осадци (і Огоновського — вже пізніше), а народовський журнал “Правда” (з 1867) друкувався кулішівкою, себ-то у народовців був спільний правопис з нашим українським (звичайно, доки у нас царське правительство зовсім кулішівку не заборонило).

Та окрім того в Галичині ХІХ в., найбільше з польського боку, з офіційних сфер, бачимо ще один правописний напрям: хтять завести для української мови л а т и н к у, і іменно латинку польську (де *sz* = ч, *sz* = ш і т. ин.). Такі спроби бачили ми ще й у ХVІІ в., бачили й у ХVІІІ-му, а в ХІХ в. ми маємо прим. таку книжку, писану навіть без полонізаторських тенденцій: “*Ruskoje vesile opysanoje czerez J. Łozyńskoho*” (Перемишль 1835 — двома роками раніш од “Русалки Днѣстрової”). Маємо й інші такі “абцадлові” видання, знаємо навіть газети (а Краківська Академія Наук — українські етнографічні тексти інакше й не друкує, як “абцадлом”¹⁶, латинкою). Але проти латинки загал галицьких русинів раз-у-раз протестував дуже рішуче: латинка була для них символ полонізма, і тому латинка у галичан не прищепилася, хоч певне число прихильників вона все ж не перестає мати.

В 1870-их роках, як розвивалася в Галичині діяльність Драгоманова, то разом з його радикальною діяльністю політичною ми бачимо у нього радикальний напрям і в правописі. Правда, вплив його тут, у Галичині, був не безпосередній, він ішов з Женеви, бо в Галичину Драгоманова не пускали. Драгоманова правопис не тільки радикальний, але й надзвичайно науковий. Можна б сказати, з наукового погляду це і був і є найкращий із усіх наших правописів, тільки що він для нас незвичний, і через те не зміг прищепитися. Склався той Драгоманова правопис живовидячки підо впливом сербським. За правописом Драгоманова (“драгоманівкою”), не треба нам не тільки твердого знака, ба не треба букв *я*, *ю*, *є*, *ѣ* (як у Куліша); бо ці складні

¹⁶ Так у Галичині називали польський варіант латинського алфавіту (від пол. *abecadło* “абетка”). — Упор.

букви в драгоманівці розкладаються на свої основні елементи і замінюються кожна двома буквами — або за допомогою латинської букви *j*, або за допомогою *ь*. Коли прим. візьмем наше слово “в’язати”, то за Драгомановим треба написати: “в’язати”, а коли це буде слово “святий”, то треба писати “св’ятиj”; треба писати “б’ю” з йотою — і “кон’ю” з “ь”, “јого” — і “до нього”. Таким чином у драгоманівці усувалися всі наші звукові непорозуміння й непослідовності. Філологічно цей правопис був би найбільше підхожий для нас, бо він найточніший, і як би він свого часу був засвоєний у школах і в печаті, то багато теперішніх непорозумінь було б усунулося, усунулася б не одна різнобіжність у правописі між нами і галичанами.

Але чимало обставин довело до того, що цього правописа, “драгоманівку”, русини відкинули. По-перше, він був незвичний, різав око. Ми можемо бути в інших галузях життя величезними радикалами, а в правописі боїмося радикалізму: звичка має велику вагу. Не дурно ж і сам Драгоманов це відчував, і цитував слова одного з французьких політичних діячів, що казав: “нам — французам куди-легше зробити чотирі революції, змінити скількись разів уряд, ніж викинути якусь одну-однісіньку непотрібну букву з нашого правопису, з нашого альфавету”. Ясно, що коли у рухливій Франції справа відчувається отак, то тут у малорухливій Галичині консервативність мала ще більшу силу. А друга причина для страху перед Драгоманівським правописом була політична: політична діяльність Драгоманова викликала величезний жах у консервативно-клерикальній Галичині. “Соціалізм”, “радикалізм” — слова, повні жаху. А хто додержується “драгоманівки”? Непевні люди: Франко і Павлик, що друкують Драгоманівським правописом радикальний “Дзвін”, або “Молот”¹⁷, де проповідують ідеї проти власности, проти цієї недоторканної святині, і взагалі проповідують ідеї проти міщанської моралі. Тому і правопис-“драгоманівка”, так само як і взагалі все, що йшло од Драгоманова, зустріло в Галичині з боку реакційних сил різкий опір. Тут не тільки “тверді” русини, ба й “мнякші” народовці переполошилися однаковісінько, і забажали одмежуватися од усяких Драгоманівських ідей. Устами свого проводиря Володимира Бар-

¹⁷ Збірники, видані за редакцією І. Франка 1878 р. у Львові згідно з правописом М. Драгоманова, заборонені та конфісковані австрійською цензурою. — Упор.

вінського вони навіть більше сказали: “Коли такі ідеї йдуть з України, то волимо розбрат з Україною!”.

З цього боязливого гасла починається в Галичині нова фаза в історії українського правопису, на ціле десятиріччя (1880-і роки), навіть і більш. Починає видаватися в 1880-их рр. народовська газета “Дѣло”¹⁸, яка друкується “етимологічним” правописом Максимовича. Таким самим правописом друкується в 1880-их рр. новий літературний орган “Зоря”¹⁹ — і видає “Зорю” Товариство імени Шевченка. Серед ретроградної частини галицького суспільства вкорінюється думка (вперше висловлена ще й у 1870-их роках), що вони зовсім не українці: “Хіба ми українці? ми галичани, русини, або, як німці кажуть, “р у т е н ц і”. Це рутенське гасло характерне для 1880-их років, і воно мабуть чи не найбільше відчужило тоді нас від галичан, між іншим і в правописі. — Незручний для нас “етимологічний” правопис Максимовича провадиться тоді в галицькій школі уже й не через “твердих” русинів, а через “народовців”: граматики проф. Ом. Огоновського з тим правописом (1889) — то ж діло націоналіста українського.

VI.

Уперте небажання частини галицьких русинів і в 1880-их рр. іти до “розбрату з Україною”; вони держаться не “твердого” “етимологічного” правопису, а кулішівської “фонетики”. Підновлена кулішівка у Желехівського в *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* 1885—1886. Офіційне затвердження правопису Желехівського для українських шкіл Австрії в поч. 1890-их рр.; офіційна шкільна “Руска грамика” Смаль-Стоцького 1893.

Тільки ж живе життя, далі бачимо, знов у Галичині взяло своє. І в ті нещасливі “рутенські” 1880-і роки здоровіша частина галичан відчувала ненормальність того “етимологічного” правопису і розбрату з Україною. Навіть один з видатних діячів цього “рутенського” правопису проф. Ом. Огоновський, автор “етимологічної” граматики, — він тим своїм правописом користувався лиш для друкованих книжок, а коли листувався з українцями, то

¹⁸ Одна з провідних газет Галичини у 1880—1939 рр., періодичне видання народовців; “Дѣло” друкувалося етимологічним правописом, після 1902 р. перейшло на правопис фонетичний. — *Упор.*

¹⁹ Літературно-науковий журнал, що виходив у Львові у 1880—1897 рр. спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. — *Упор.*

писав чистою кулішівкою, — “фонетикою”, як висловлювалися тоді. Або от: характеристично зазначити правописну діяльність Євг. Желехівського, що 1885 р. почав друкувати велику свою філологічну працю — українсько-німецький словник. Заголовок був ніби “рутенський”: “Ruthenisch-deutsches Wörterbuch”, але правопис був не рутенський. Це була кулішівка, яку він трохи переробив на свій лад, учинивши в кулішівці певну реформу. Може не всі Желехівського одміни од Куліша практичні, але виходив він з потреб тільки нашої української мови, а не з інших — чужих міркувань, і дбав він про те, щоб дати спомогу як-найточніш висловлювати деякі тонкі відтінки звуків нашої мови. Ми у Желехівського бачимо букву “ї” (з двома крапками) в новій ролі, якої тая буква не мала раніш. Раніш, у “Юго-Западному Отдѣлѣ”, *ї* — це було йотоване “і” (*ji*). А тут, у Желехівського, воно було ще й способом одрізняти мнякшее вимовляння зубних *д, т, з, с, ц, н*. Коли писати “ді”, “ті”, “зі”, “сі”, “ці”, “ні”, тільки з одною крапкою над “і”, то це, за Желехівським, вимовляється твердіш: “ды”, “ты”, “зы”, “сы”, “цы”, “ны” (напр. “діл, стіл, зірка, сіль, куці, ніс”); а щоб прочитати мняко, то треба було ставити “ї” (з двома крапками), себто писати “діло”, “тіло”, “зілля”, “сірий”, “цілий”, “ніс”. Звичайно, що така ортографія — складна й нелегка, та в кожному разі вона намагалася точно віддати одну нашу фонетичну особливість, яку кулішівка не віддавала як слід. Разом з цим у Желехівського, розбіжне проти Куліша, були запроваджені й ще деякі зміни — як от не одрізняти “вя” од “в’я”, “з’явище” писати без апострофа (тоб-то писати “зявище”, наче од слова “зяв”), не одрізняти “ря” од “р’я” і писати “бурян”, а не “бур’ян”. Та ще було заведено в його словнику писати “свѣт”, а не “світ” (як у Куліша), тоб-то додавати після *с* м’який знак — для того, щоб одрізняти вимову “сь” у цім слові од вимови “с” у слові “свій”. Оце такі особливості правопису Желехівського проти тієї кулішівки, якої були колись додержувалися галицькі українці до 1880 р.

Цей Желехівського правопис 1885—1886 р. був для Галичини 1880-их рр. таким самим офіційно-невизнаним, як і кулішівка. Але йому незабаром судилося стати зброєю проти рутенства 1880-х років, проти панування “етимологічного” (Максимовичевого) правопису. Бо в кінці 1880-их рр. проти “етимології” з її *ѣ, ы, ѓ, ѣ* і т. инш., почалися вже надто різкі протести тих галицьких українців, що бажали йти спільним національним шляхом з нашими

українцями. І от починається видання з 1888 р. журналу “Правда”; редактором “Правди”, з одного боку, був у Львові Олександр Барвінський (це був редактор фактичний, але підписувавсь інший галичанин), з другого боку — у Києві були редакторами для “Правди” Кониський і Антонович. В оповістці, що запрошувала до передплати на журнал, писалося, що наша мова повинна нормуватися на підвалинах наддніпрянщини, і що правопис для галичан повинен бути такий, який єднав би галичан з українцями, а не роз’єднував би. І видання “Правди”, і всякі австрійські політичні міркування багато допомогли тому, що нарешті в початку 1890-х рр. русифікаторський правопис Максимовича був для Галичини офіційно одкинений, і реконструйовано шкільний правопис на фонетичних підвалинах. Тільки ж це була вже не кулішівка, а ж е л е х і в к а, з цим самим “ї” (з двома крапками) і іншими Желехівського особливостями. Найбільш кому доводилося провадити цей правопис, то був проф. Смаль-Стоцький, автор офіційно-шкільної “Рускої граматики” (1893). З 1893 року скрізь і по школах і в офіційному вжитку позаходився в Австрії цей правопис.

VII.

Скасування заборон для українського друку й правопису в Росії через революцію 1905 року; українці “ярижку” рішуче одкидають. Суперечки на наддніпрянській Україні про “галицький” правопис Желехівського і чисту кулішівку. Грінченкові спроби погодити обидва правописи: його “Українсько-російський словар” 1907—1909; загальна перемога Грінченкового правопису на Наддніпрянщині. Світова війна 1914 р.; цензурна заборона української преси і кулішівсько-грінченківського правопису: насильний поворот до “ярижки”. Справжня революція 1917 р., кінець для “ярижки”, і остаточне запанування кулішівки, вкупі з офіційним її затвердженням: академічний правопис. Галицька Україна теж прилучається до правопису “соборної” України. Потреба вирівняти ще деякі дрібні розбіжності в правописних звичках усіх частин України.

Тим часом у поневоленій царській Росії потроху підготовлялася перша революція.

І от настав 1905 рік у Російській імперії і дав підданцям волю друку, а українцям — волю друкувати своєю мовою і тою ортографією, яка їм до мислі. Ми мали нагоду зазначити, що всі наші українці раптом тоді одкинули ненавидну ярижку і зачали писати справжнім українським правописом, який відповідав би духові нашої мови.

Таких правописів могло бути на вибір тільки два. Один — чиста кулішівка, якої не переставали для себе додержуватися наддніпрянські українці навіть і тоді, коли для друку вона була царським наказом заборонена і коли друкувати дозволялося самісінькою ярижкою. Другий можливий правопис — то була желехівка, тобто перероблена кулішівка. До Київа переїхав з Львова “Літературно-Науковий Вісник”²⁰, за ред. проф. М. Грушевського і друкувався у Київі желехівкою; з другого боку наддніпрянці видавали кулішівкою низку інших журналів та газет (“Нова Громада”²¹, “Рада”²² та инш.). І от тоді у редактора “Нової Громади” — Грінченка, який писав не желехівкою, а кулішівкою, ми бачим бажання привести обидва правописи до “згоди”. Він друкує книжечку: “Три питання нашого правопису”, де каже, що кардинальних правописних розбіжностей у нас з галичанами, по суті, є лиш три (справді ж він їх називав чотирі); і коли ми в тих трьох (чотирьох) питаннях дійдемо до згоди з галичанами, тоді вже легко буде погодити і всі інші правописні подробиці. Ті три (чотирі) питання були за Грінченком ось які:

- 1) Не треба писати “дід” з двома крапками.
- 2) Не треба одділяти “ся” в дієсловах.
- 3) Треба вживати апострофа, щоб одрізнати “р’я” од “ря”, “з’я” од “зя” і т. инш.
- 4) Не треба писати м’який знак у таких словах, як “світ” (не треба писати “сьвіт”).

Коли ми в цих пунктах погодимося, — казав Грінченко, — тоді в інших ми зможемо легко помиритися, бо все инше погодити — це буде не так важко.

До якоїсь певної остаточної згоди з галичанами тоді не дійшло, але вся Наддніпрянська Україна писала саме так, як на-

²⁰ Український часопис, заснований у Львові 1898 р. як видання НТШ, що його друкували офіційним тут фонетичним правописом желехівкою. Після зняття заборон на українське друковане слово М. Грушевський (тоді редактор журналу) переніс “Літературно-науковий вісник” до Києва, де продовжив його видавати желехівкою, що закономірно створило тут ситуацію орфографічної д্বонормативності, адже видання Наддніпрянської України послуговувалися кулішівкою. — *Упор.*

²¹ Літературно-науковий журнал, що виходив у Києві 1906 р. — *Упор.*

²² Щоденна газета українською мовою, що виходила в Києві у 1906—1914 рр. — *Упор.*

вчав Грінченко. До того ж капітальна Грінченкова праця, його чотирихтомовий “Українсько-російський словар” (1907—1909) як-раз і запровадив у життя ці правила. За подробицями правопису окремих слів у “Словарі” доглядав відомий український філолог П.Г. Житецький і К.П. Михальчук.

Тільки ж після 1905 року воля друку для російської України тяглася недовго: всього дев'ять літ, лиш до 1914 року. В 1914 році, відколи зчинилася світова війна, всі полегкості для української мови були скасовані. Попереду було заборонено друкувати українською мовою періодичні видання, а нарешті, дякуючи відомому україножерові-цензоріві С. Щоголеву, урядовим наказом знов запроваджено було ярижку, а на кулішівку знову впала заборона.

В 1917-м році настала вже справжня революція. Тоді заборони для українського слова й правопису — одпали. І з того часу ніхто з українців більше про ярижку й не думає. Ми тепер пишемо кулішівкою. Цей правопис і у р я д о в о - о ф о р м л е н о та затверджено тричі: за гетьмана, за директорії і нарешті за Радянської Влади; ним друкуються всі видання Української Академії Наук.

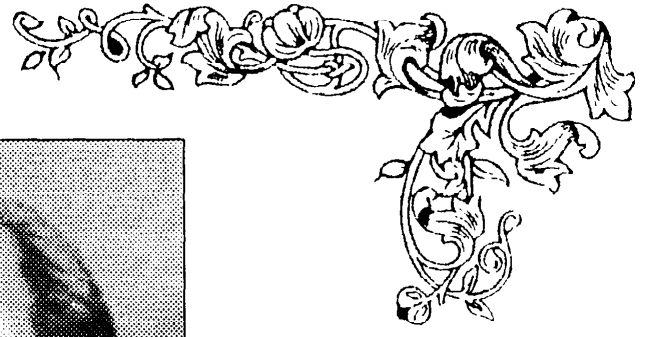
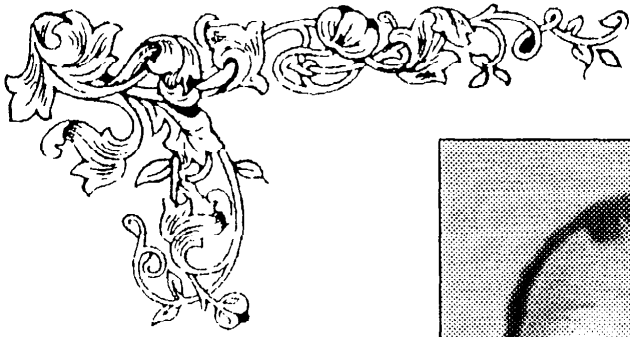
А як же до цього поставилися галичани? Та галичани кінецькінцем прийняли цей самий наш правопис: вже вони желехівки не держаться. Правда, ще й досі є у нас і в них деякі одміни в подробицях, та ясно, що їх уже не важко вирівняти.

Оце така була в коротких словах історія правопису на Україні. Я спинявся лише на тих системах, про які справді варто було згадати, які мали за собою певні громадські кола. Зупинятися ж на всяких інших способах, особливо індивідуалістичних, нема потреби.

Акад. А.Е. Кримський.

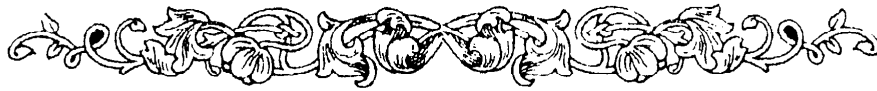
Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р. // Записки Історико-Філологічного Відділу УАН. — Київ, 1929. — Кн. XXV. — С. 175—186.

Микола СКРИПНИК

(1872—1933)

Державно-політичний діяч радянської України початку ХХ ст., народний комісар освіти УРСР з 1927 р. Відомий як ініціатор проведення в Україні так званої політики українізації — процесу переходу на українську мову преси, шкільництва, вищих навчальних закладів, громадських установ тощо. За наказом М. Скрипника 1927 р. у Харкові було скликано Правописну конференцію, на якій опрацьовано й схвалено український правопис, офіційно затверджений Народним комісаріатом освіти УРСР 1928 р. Цей правопис за його ім'ям дістав також назву “скрипниківський правопис”. “Підсумки правописної дискусії” — звіт народного комісара освіти М. Скрипника про результати роботи Правописної конференції.

ПІДСУМКИ ПРАВОПИСНОЇ ДИСКУСІЇ

Не так давно закінчилась скликана Народнім Комісаріятком Освіти Всеукраїнська Конференція в справі упорядкування українського правопису. Та конференція підвела підсумки довгій історичній смузї розитковї української культури. На протязі останнього півтора сторіччя питання правопису все частіше стояло перед українським письменством, викликало багато шукань й вагань.

Пригадаємо короткі головніші риси тої історії. Перед усім треба зазначити, що всі ті шукання й вагання були не лише спробами віднайти найліпші форми для виразу української мови, але виявляли також особливі історичні течії, мали свій політичний сенс, були виявленням політичної боротьби на ґрунті українського правопису.

Візьмемо хоча-б перше питання, що зустрічається в справі правопису, в справі альфавету. В цьому питанні ми на протязі останнього півтора сторіччя мали досить гостру боротьбу різних напрямків. Перші представники нової української літератури в кінці 17-го з початку 19 ст.ст. писали звичайною російською абеткою, передаючи українські звуки звичайними літерами російської гражданки, лише наближаючи їх вимову до українських звуків.

Эней бувъ парубокъ моторный,
И хлопецъ хочъ куды козакъ.

Одначе нецілковита пристосованість російської абетки до української мови була очевидна уже давно. І тому уже в першій половині 19 сторіччя з'явився так званий етимологічний правопис, що дав українським звукам написання не за фонетичною вимогою, а за їхнім етимологічним походженням. Наприклад, слово "піп", "сіль", "вівця", "ніс", "зберіг", писалось "пѳп", "сѳль", "вѳвця", "нѳс", "зберѳг", і т. инш. Також заводили літеру "ять" в цьому правопису, для передачі українського звука "ї", наприклад, "німий", "хліб", "білий", "нѳмой", "бѳлый", "хлѳб", і т. инш. Ці правописи — етимологічний і російський панували в українському письмі до 60—70 років, доки їм на зміну не прийшов так званий фонетичний правопис — "кулішівка", правопис, що его завів відомий український діяч Куліш. Цей фонетичний правопис є і нині загально вживаний. Його характерні риси — введення йотованого звуку, вживання літери "ї", "і" та "и" широке замість не властивих українській мові літер, твердого знака "єри", "ять", "є", а також вживання йотованого "о" ("йо"), а після м'яких шелестівок "ьо".

В 80 роках відомий український письменник Драгоманів пропонував завести новий правопис, так звану “драгоманівку”, що відрізнялась від “кулішівки” передусім скасуванням так званих йотованих голосівок. Замість “я”, “є”, “ю”, “ї”, драгоманівка вживала на письмі “ја”, “је”, “ју”, “јі”, а після шелестівок “ѡа”, “ѡо”, “ѡе”, “ѡу”. Наприклад: “људи” рівнялося “люди”, “біу” рівнялося “б’ю”, “јіі” рівнялося “її”, “јавір” рівнялося “јавір”, “тіјеі” рівнялося “тіеї”, і т. инш.

З поміж другорядних правописних течій, можна зазначити ще Гацука, що пропонував вживати півголосне “у”, а саме “у”, в таких словах як “увесь” рівнялось “ввесь”, потім “сіу” рівнялось “сів”, “буу” рівнялося “був” і т. инш., та Желехівського, що його правопис досить був поширений в Галичині. Його правопис має такі найбільш характерні риси: вживання “і”, “ї” після шелестівок найбільш там, де було “ять”. Коли додати ще прихильників переходу на латинський алфавет, то в зазначених течіях ми маємо всі найголовніші риси в історії українського правопису.

Треба зазначити, що історична боротьба тих правописних течій була одночасно і історичною, політичною боротьбою різних політичних угруповань й течій. Тепер навіть не можна уявити собі, як гостро проходила тая боротьба, з яким шаленим обуренням провадилася вона. Досить пригадати, що так званий етимологічний правопис був одночасно політичним прапором цілої політичної течії, так званих “москвофілів”¹. Т-во імені Качковського² в Східній Галичині на своєму засіданні заявило свою уперту прихильність до етимологічного правопису, а один якийсь попик, на пропозицію перейти до фонетичного правопису, виступив

¹ Мовно-літературна, а згодом — суспільно-політична течія, що виникла у першій половині ХІХ ст. серед українців Галичини, Буковини й Закарпаття, стрижнем діяльності якої була ідея єднання з Російською імперією та російським народом. Звідси прагнення зберегти й насадити широким колам так зване язичіє; москвофіли виступали також ревними оборонцями етимологічного правопису та традиційного кириличного шрифту. — *Упор.*

² Культурно-освітнє товариство, засноване 1874 р. в Коломиї москвофілами на зразок створеної народовцями “Просвіти” (1876 р. перенесене до Львова), назване на честь Михайла Качковського (1802—1872) — суспільного й культурного діяча, відомого в Галичині мецената. Товариство видавало популярну літературу для народу, календарі тощо, користуючись язичієм та етимологічним правописом. — *Упор.*

на серед залі, роздер свою рясу і з надривом голосу крикнув: “Умру, а не отдам ьора” (твердий знак). Досить пригадати, що на терені колишньої Росії фонетичний правопис підпав забороні царським урядом, а спеціальний указ не дозволив писати українською мовою, інакше, як за так званою “ярижкою”, цеб-то за звичайним російським правописом.

Було ще спроби завести латинський алфавет для української мови. Видатнішими представниками введення цієї течії були з одного боку — група сполячених українських письменників 30 року 19 сторіччя, з другого боку, провідники колонізації в Західній Галичині 70-х та 90-х років, а останніми часами провідники чехізації на Закарпатській Україні, та румунський уряд, що в Бессарабії та Буковині нині живосилом провадить латинську абетку для українського населення Бессарабії та Буковини. Досить пригадати хоча б це, тоді зрозуміємо, що правописне питання має не лише свою історію, а цілковито звязане з цілою історією українського письменства, з цілою історією української культури півторасторіччя.

Отже ухвалені урядом УСРР заходи для об'єднання і спрощення українського правопису з огляду на зазначене, мало тим більшу вагу і тим більше значіння. Скликана за постановою Раднаркому УСРР від 23-го липня 1925 року конференція підсумовує досягнення цілої історичної смуги розвитку українського народу. Характерні причини, що призвели до постановки самої справи впорядкування українського правопису, та до організації Державної Комісії для упорядкування українського правопису. В 1921 році Народній Комісар Освіти УСРР затвердив “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук”, що в основному повторили правила правопису, затверджені ще в 18 році, гетьманським міністром освіти проф. Огієнко. Академічні правила правопису значно вноормували український правопис і на свій час були досить важливі та все-ж в дальших виданнях цих правил Всеукраїнська Академія Наук, хоча і видавала їх з титульною приміткою, що вони затверджені Наркомосом УСРР, завела до них велику силу новел та змін.

Це знову спричинилося до розбіжності правопису, повстає правопис навіть окремих газет, досить різноманітний й сила правописних розходжень. На такі розходження довелось і мені натрапити, як Головному редакторові українського перекладу творів тов. Леніна. Виявилось, що навіть в редакції українського

перекладу творів Леніна, що складалося з 3-х осіб (крім мене як головного редактора, до редакції входили два моїх помічники т.т. Євг. Касяненко та А. Річицький) були розходження в поглядах на правопис, що їх не розрішили академічні правила. А проте зрозуміло було, що твори тов. Леніна в усякому разі треба видати за одним правописом, тоб-то єдиним для всього українського письменства. Тоді, як то я зазначив в своїй передмові до українського перекладу книги тов. Леніна “Дві тактики”, я поставив це питання перед Політбюро ЦККП(б)У, і провів через Раднарком УСРР постанову про заснування Державної Комісії для упорядкування українського правопису при НКО³ УСРР. Та ж постанова Раднаркому передбачала, що “з метою приваблення широких кол наукових літературних сил до участі в виробленні правопису української мови, доручити НКО скликати спеціальну [!] Конференцію для упорядкування проробленого Державною Комісією проекту правил правопису”.

Отже, мало не після року роботи Державна Комісія виробила проект українського правопису, що став за предмет широкого обговорення на протязі року серед українських учених й письменників, учителів, серед кол українського громадянства по багатьох місцях, як от у Харкові, Вінниці, Києві, Луганському, Краснодару, Львові, Станіславові, і т. д., де відбувалися широкі наради учителів, письменників і інших громадян, інколи з участю де-кілька сот люду.

Крім 5 спеціальних дискусійних листків-додатків до газети “Вісти”, багато статей та заміток в справі проекту правопису друковано взагалі в пресі на Україні, а також й на закордонній Україні.

Нема напевне ні жодного кутка української землі звідкіля б не відгукнулися на цю справу листами, статтями та замітками з думками та пропозиціями: з усіх округ УСРР, з Кубани, Воронщини, Курщини, Донщини, Таганрогщини, Мелітопольщини, та з Українських колоній на Зеленому Клину (Сибір), в Узбекистані, Туркестані, та Казанщині, а також з Західної України, Закарпатської України, з Буковини, з Басарабії, і навіть з Українських колоній в Канаді й Сполучених Штатах. Можна з певністю сказати, що проведена на протязі року дискусія в справі українського правопису охопила широкі кола всіх українських земель, притяг-

³ Народний комісаріат освіти. — Упор.

ла до себе увагу широких робітничих й селянських мас. Проект Державної Комісії українського правопису став колективною творчістю широких кол українських учених та письменників, з усіх українських земель, став за шлях до культурного об'єднання української людности навколо одного питання, навколо одного проекту. Дискусія в справі упорядкування українського правопису становить значну сторінку культурної історії цілого українського народу.

Скликана НКО на підставі зазначеної постанови Раднаркому конференція для остаточного обміркування виробленого Державною комісією проекту українського правопису мала підвести підсумки тієї дискусії, і в генеральній дискусії дійти остаточної згоди в справі українського правопису.

Отже, треба поставити собі таке питання — до **яких наслідків** дійшла правописна конференція, **які висновки** вона зробила з усієї попередньої роботи, та **що вона дала?**

Конференція зібрала коло 75 чоловіка українських учених, письменників, учителів, та инш. українських культурних діячів з усіх кутків УСРР, з українських земель РСФРР, а також і з закордонної України. Українське т-во ім. Шевченка у Львові делегували від себе 2-х представників, акад. Студинського та проф. Свенцицького. Брав участь директор Українського Педагогічного Інституту в Празі, відомий лінгвіст проф. Сімович; з академічних причин (переведення лекцій) не могли бути присутні проф. Степан Смаль-Стоцький з Праги та доктор Панькевич з Закарпатської України. Не змогли взяти участі письменники: В. Степаник з Галичини та Гренджа Данський (!) з Закарпатської України, бо їм відмовили у візі уряди польські та чеські. — Отже можна зазначити, що навіть цій справі — упорядкуванню українського правопису й культурному об'єднанню всього українського народу стали на перешкоді окупаційні уряди закордонних українських земель. В усякому разі треба визнати, що конференція мала дійсний й повний кворум. Це був своєрідний філологічний собор. Можна пригадати з історії українського народу другий такий собор, що 80 років тому зібрався й обговорював ту саму справу українського правопису. — Це було 1848 року, коли Європою трясла буржуазна демократична революція. В Східній Галичині вона виявилася в блідих проявах національного відродження, що спіткнулося на першому кроці — на першому питанні правопису і на цьому себе збила. Тоді

попи Східної Галичини, клерикальні діячі та москвофільські політики під час революційних бурхливих подій зібралися у Львові і на протязі багатьох днів і тижнів сперечалися про “йот” і “ери”, вагаючись та не зважаючись відкинути клерикальні впливи слов'янщини “яришки”, та етимологізм цареславого москвофільства. Тая конференція нічого не дала, щоби розв'язати справу українського правопису. Вона лише показчик культурної безсилости і тодішнього провідного клерикалізму галицького дрібного українського міщанства, що відіграв тоді контр-революційну роль підпираючи австрійський цесаризм проти демократичної, хоча й шляхетсько-польської революції.

Та не дурно перейшло в історію українського народу 80 років. Скликана за почином політбюра ЦК Комуністичної партії більшовиків України, за постановою Уряду Української Соціалістичної Радянської Республіки конференція в справі українського правопису 1927 року мала інший характер, інший склад, іншим темпом працювала і довела до інших наслідків.

За період 80 років маємо смугу культурного розвитку України, назначилася історична лінія, перейшла доба демократичних й національних революцій, і сталася пролетарська Жовтнева революція.

Палкі дебати на конференції, що в них члени конференції, філологи, учителі, письменники, і політики боронили своїх думок, нічого спільного не мали з схоластиком й педантизмом попереднього культурного періоду України. В цих пропозиціях почувалося живе життя. Філологічні пропозиції мали своє політичне значіння, за філологічними формулами фонем і графем, почувалися залізні кроки мільйонних мас робітників та селян, що йдуть до культури і потребують остаточного й категоричного вирішення українського правопису як передумови для завойовання культури масами.

Три головні потреби повинна була мати конференція, розглядаючи правила українського правопису, а насамперед знайти найліпші й найголовніші вирази правопису самої української мови та її властивости: не мова для правопису, — а правопис для мови.

Правопис лише тоді має значіння, коли він дає можливість кожному письменному виявити легко на письмі свої думки, не витрачаючи зайвих сил на вивчення штучних граматичних правил, а це значить, що правопис мови відповідає властивостям її.

Як писав я в 1926 році в своїй передумові [!] до перекладу Ленінових “Двох тактик”, приходилося уникати ухилів в 2-х напрямках, що мають місце при виданні українського правопису: прагнення шляхом правопису відрізнити українську мову від польської, або від російської мови, залежно від тої чи іншої орієнтації, яка є у тих чи інших представників нашої науково-суспільної думки. Постанова Раднаркому УСРР від 23 липня 1925 року про те говорила виразно: у своїй праці Державна Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діалектів. Державна Комісія в своїй передмові до свого проєкту [!] правопису заявила: “Комісія намагалася лише точно формулювати правила правопису і мови з метою усунути розбіжності, що з’являються в наслідок в українській літературній мові різних діалектів, впливів, звичок”. Можна визнати, що конференція виконала це завдання дати в правописі вираз властивостям самої мови і тим дати можливість робітникам і селянам, що вчать письму, виявити свої думки на письмі, без штучних правил правопису, а згідно з властивостями самої мови. Друге завдання, що стояло перед комісією, це знайти такі шляхи в правописі, що дали б змогу як найшвидше та і найпростіше вивчити правописну справу і просунути її як найширше в маси трудящих.

Тут перед конференцією вставали так чи інакше обгрунтовані різноманітні домагання, думки та течії.

Одна група членів конференції, наприклад, домагалася провести для української мови латинський правопис, чи хоча б уживати його паралельно з сучасною абеткою. Мені не доводиться тепер виявляти політичний сенс тієї пропозиції, оскільки вона означає своєрідний європеїзм й наближається до всім нам відомого й навіть обридлого “хвильовизму”, чи пак “шумскізму”⁴. Дійсно заведення латинської абетки нині є фактом всіх тюркських народів СРСР, в Азербейджані, Туркменстані, Узбекистані,

⁴ Назва суспільної течії в Україні початку ХХ ст., прихильники якої обстоювали ідею орієнтації культурного та суспільного розвитку України на Європу та категоричного розриву з Московією, виходу з-під її культурно-політичного впливу. Заклик “геть від Москви” першим проголосив письменник М. Хвильовий, згодом його підтримала національно-комуністична опозиція, що утворилася в КП(б)У, на чолі з О. Шумським. — *Упор.*

в Татарській республіці, і у гірських народів Кавказа тощо. Правильно також, що латинська абетка значно спростила би український правопис, але автори тої пропозиції не зважили найголовніше того, що мільйони народів наших уже знають нашу звичайну абетку. Отже справа не в тому, щоб переучувати людей, що уже знають українську звичайну абетку на новий альфавет, а в тому, щоб яко можна скоріше навчити писати тих, що ніякої абетки не знають. Тому конференція після довгих гарячих дебатів, великою більшістю голосів відхилила пропозицію про перехід на латинський альфавет і потім знову свою постанову підтвердила.

Також конференція відхилила цілу низку пропозицій, що мали характер своєрідного академічного історизму, коли автори тих пропозицій пропонували визнати, що для устанавлення правопису того чи іншого слова, тії чи іншої форми треба виходити з сучасної вимови слова, в житті, в житьовій мові, а керуватися, наприклад, історичним походженням слова, шляхом яким воно перейшло до української мови, чи через російську мову, чи через польську, чи прийшло з Заходу з Європи, чи з Півдня, з був. Візантії. Може історичне право і стояло за такими пропозиціями, але правопис пишеться не лише для учених, а мільйонів робітників та селян, що мають користуватися працею учених, і вони хочуть уміти писати, читати, виявляти свої думки на письмі, а не провадити історично-археологічні розвідки при написанні кожного свого слова звертаючись до учених праць істориків. Бо може філологи й історики і знають, що “лантух”, “плуг”, “базар” слова чужого походження, і тому ті слова на їхню думку треба писати на той чи інший кшталт, але ж селянин працює не над словом “плуг”, а самим плугом, і садить картоплю, залишаючи ученим філологам продумувати, звідки вона походить, і як вона пишеться за чужими мовами.

Конференція відхилила всі такі пропозиції властивих перекирчень й стала на той шлях, що і Державна Комісія, коли та писала в своїому проекті: “Базою для такого нормування й спрощення служили традиції й природа української мови: становлячи ті чи інші правила правопису й мови, комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби устанавлені традиції й сучасні норми, хоча розуміється весь час оглядалася на житьову мову в її різних діалектах та її історії”. Конференція одначе проробила чимало поправок в роботі державної комісії: вона взяла

не традиції письменства, але взяла за підставу встановлені традиції живої мови та норми, засвоєні собі широкими трудящими масами. Отже, коли виникли де-які пропозиції про те, щоб писати ті чи інші слова, за прикладом писання їх в старовинній українській літературі, але життям відкинені, або забуті, конференція такі традиції відхиляла, орієнтуючись на живу мову, на сучасну українську літературну мову.

Складніше стояла справа в тих випадках, коли властивості української мови потребували нових форм, що дали б дійсно повніший та певніший вираз українським словам, але через їх новизну зовсім не зрозумілі масам. Такі питання поставили в дискусії з приводу альфавету. Так українська мова наприклад знає не два “л” як російська, а три: м’яке “л”, як в слові “сіть”, чи “льох”, тверде “л”, як наприклад слово голубонька, що відповідає також твердому “л” російському, а крім того українська мова знає середнє “л”, наприклад слово “Левко”. У Полтавському діалекті, що складає й являє собою основний говір і основну базу української мови, це “л” досить поширено, але разом його знають і всі українські говірки. Була пропозиція вжити для цього “л” окремої літери, наприклад звичайне “л” з крапкою на горі, також була пропозиція щодо півголосного “у”, наприклад в слові “весь”, “ввесь”, перше “в” вимовляється середнє, між “в” та “у”, так як латинське “дабль-в”, так в словах “був”, “гуляв”, то-що, була пропозиція передавати цей звук літерою “у”, з значком чи з крапкою нагорі, чи літеру “в” з крапкою на горі.

Третя пропозиція стосувалася до складних звуків “дз”, “дж”, що в українській мові вимовляються зовсім инакше, аніж в російській мові, не різно, а вкупі одним звуком, як в англійській мові вимовляються слова “Джон”, “Джек”, і т. ин. При тому передача цих звуків двома літерами призводить до непорозумінь, коли однаково пишеться і слова “джерело”, “гудзик”, де вони вимовляються одним звуком, і слова “піджеврювати”, “відзиватися”, де ті нарізні звуки вимовляються як два звуки “дж”, “дз”, і тому була пропозиція писати їх одним якимсь звуком. Конференція визнала за моєю пропозицією, що такою формою найкращою були б літери латинської абетки “s” та “z” наприклад “Серело” — “Гузик”. Досить гостро й жваво велась дискусія з приводу пропозиції декотрих членів конференції замість звичайної нашої літери “й” ввести “j” (йот латинське), а також й пропозиція чималої групи членів конференції перейти на драгоманівку, в написанні м’яких йотова-

них голосівок, а саме писати “сьяду”, тоб-то “сяду”, “бју”, “бйу” тоб-то “б’ю”, “м’якиј” тоб-то “м’який” і т. інш.

Всі ці питання безумовно й цілковито відповідають властивостям української мови й дають можливість повніш й правильніш виявити українські слова на письмі. Але ж всякі нові літери не відомі міліонам трудящих, становитимуть великі труднощі для їх вивчання, і дальшому культурному підйомові трудящих мас. Через те конференція цілковито влучно або відхилила такі пропозиції, або як зробила за моєю пропозицією що до складних “дж”, “дз”, визнала, що оскільки це питання не дискутувалося перед самою конференцією, ці літери зараз уводить не можна і тому треба залишити попереднє правило що до їх письма, а питання про введення нових літер для складних “дж”, “дз” поставить на дальшу дискусію.

Між іншим додаю, що т. Річицький в своїй статті вміщеній в “Комуністі”⁵, “Політичні підсумки дискусії в справі українського правопису” поквапився підсумувати наслідки дискусії, як вона ще не закінчилася. Коли б він був почекав, тоді напевне і половини статті не довелося б писати. Дискусійний запал виявлений т. Річицьким як і іншими учасниками конференції на самій конференції він завчасно переніс на сторінки преси. Це лише пошкодило його, взагалі беручи, цікавій статті. Оскільки правопис лише виявляє живу мову, остільки ці дискусійні питання можна було ще і далі виявляти, й коли в майбутньому буде потреба завести нові літери для складних “дж” та “дз”, для півголосного “в”, і для середнього “л”, то це ще можна буде здійснити, бо й взагалі весь правопис не є щось непорушне, до-віку незмінне.

Конференції удалось уникнути обох шкідливих збочень, що могли спрямувати український правопис на шлях штучного відрізнення від російської мови чи від інших європейських мов, польської, то-що. Можна з певністю сказати, що так звані орієнтації не відбилися в постановах конференції. Однак конференція переборола й своєрідну “орієнтацію на власні сили”. Зокрема це мало значіння в справі правопису російських власних імень, та географічних назв. Державна Комісія для упорядкування правопису тут стала на шлях, що його конференція не визнала за можливий. Державна Комісія в своєму правопису пропонувала

⁵ Газета ЦК КПУ ідеологічно-пропагандистського змісту, заснована у Харкові 1919 р. — *Упор.*

писати російські імення на український лад: наприклад замість — “Саратов”, комісія пропонувала писати “Саратів”, за пропозицією Державної Комісії Голова Раднаркому СРСР Риков перехрещувався й діставав нове прізвище — Риків, а відомий пролетарський російський поет “Дем’ян Бедний” за правописом Державної Комісії діставав назву “Демян Бідний”. Навіть нашого вождя Леніна — “Ленін” за цим правописом треба було-б писати “Ленин”, цеб-то пишучи російським словом “Ленын”. Досить таких прикладів показати, що показують хибність таких пропозицій, їх неправильність і штучність.

До того ж вели й інші пропозиції Державної Комісії, наприклад про передачу в чужоземних словах звука “і” через “и”: не “Мірабо”, а “Мирабо”, передавати також чуже “g” українським “Г”, а не “Г”; — наприклад в слові “Віктор Гюго” писати “Віктор Гюго”, то-що, чи передавати в чужомовних словах м’яжке “л” українським твердим “л”. Під час дискусії були кореспонденти, що пропонували і чужоземне “ф” передавати через “хв”, і писати тому “хвантазія”, “Хвранція”, “Хвауст”, “рехворма”, і т. инш. Цю лінію “Енеїди” на малоросійський лад перелицьованої, на жаль, був підтримав т. Річицький в його статті, коли він теж обстоював перекручення чужомовних слів на малоросійський лад, знищуючи літеру “Г” то-що, хоча цей звук цілковито властивий українській мові — “гудзик”, “гирлига” і цілі десятки і сотні українських слів. Політичний сенс цієї “орієнтації на власні сили” зрозумілий. В усякому разі він доведе до зайвого формального відрізнення від російського правопису, російських власних й географічних (!) назв, наводив на хибний шлях спрощування правопису, пропонуючи цим перекручувати слова буцім то, на український, а в дійсності на міщанський лад. Конференція відхилила всі такі пропозиції і установила між иншим, що всі географічні назви, крім зрозуміло уже засвоєних українською мовою і широкими колами, писати за їх дійсною вимовою, себ-то за вимовою тієї країни, де є те чи инше географічне місце, наприклад: “Галія”, а не “Галія”, “Нагасаки”, а не “Нагасаки”, “Ніягара”, а не “Ніягара” (як то слід було за т. Річицьким) і т. инш., одночасно вживаючи усталені на Україні назви — Рим, Париж, Лондон й т. инш.

Подібний характер мала ще й пропозиція, що навіть була з початку прийнята на конференції, писати чужоземні слова, що кінчаються на “тр”, “др”. Оскільки тут не властиве українській мові сполучення шелестівок, встало питання з вставкою літери

“е”, наприклад “циліндер”, “міністер”, “театер”, “калібер”, “барометер”, і т. інш. Конференція в решті решт відхилила таку пропозицію, що довела б до перекручення чужомовних слів, але зазначила, що в життєвій мові вживається така форма, як “калібер”, “циліндер” і т. інш.

Трохи подібний характер мали й пропозиції де кількох членів конференції, що до правопису українських жіночих імен. Українські жіночі імення звичайно за історією походили від імен чоловічих, і склалися від чоловічого імення, додаючи до них окремих наростків та закінчень — ова, ева, иха, ичка і т. інш. — Коваль — Ковалева, Чубар — Чубарева, Мороз — Морозова, чи Морозиха, чи Морозівна для дівчат й т. інш. Але за останнє сторіччя досить поширилась невідмінна форма жіночого імення. До того довело останнє десятиріччя й фактично жіноче ймення перестало бути змінною чоловічого імення, а стало властивим окремим іменням, з властивим йому значінням. Група філологів, так на самій конференції, як перед тим в Державній Комісії обстоювала, щоби відповідно властивостям української мови та історії української мови, жіночі ймення склалися від чоловічих з обов'язковим додатком наростків — ова, чи ева, наприклад, щоб не писати Марія Чуб, чи Ганна Скрипник, а лише Марія Чубова, Олеся Чубарева, Ганна Скрипникова й таке інш. Конференція не вважала таку пропозицію правильною. Перед усім конференція прийняла мою пропозицію про те, що в разі коли якийсь громадянин чи громадянка хоче задержати в тій чи іншій формі своє прізвище, то зрозуміло, прізвище таке повинно писатися так, як вони самі визначили, а не за філологічними пропозиціями тих чи інших учених. В літературі ж може бути вживано, як звичайні для сільської мови форми закінченням на “ова”, “ева”, чи “ичка”, (наприклад Марія Чубарева, Ганна Чубова, Олеся Скрипникова, Скрипничка), так і не відмінні форми, як Ганна Чуб, Олеся Скрипник і т. інш.

Питання про правопис жіночих імен це вже не лише питання правопису й філології, а питання соціальних співвідносин, питання самого живого життя, а конференція мала установлювати правила й закони орфографії, а не юридичні закони і правила для співвідносин між чоловіками й жінками.

До досить гострої жвавої дискусії на конференції привів один літературний знак вживаємий у нас, а саме “йорчик”, чи “апостроф”. Справа в тому, що в Галичині досі його ніколи не вжи-

вали, коли у нас писалось “з’ясувати”, чи “з’явище”, чи “м’який”, “з’їсти”, “п’ю” “б’ю”, то в Галичині останнє десятиріччя писали ці слова зовсім без апострофа і без йорчика. Конференція з початку прийняла взагалі скасування апострофа, але ж потім залишила його спочатку для всіх чужомовних слів, а також для зазначення скорочення тієї чи іншої літери, наприклад “до’дного” замість “до одного” і т. інш. В решті після жвавої дискусії конференція великою більшістю голосів ухвалила залишити цей знак, аби уникнути однакового написання двох цілком різних слів, наприклад — “з’явище”, “зявище” і т. інш. Всі ці “реформи” були конференцією відхилені.

Конференція повинна була мати на увазі й мала на увазі перед усім засвоєння українського письма масами і тому висловилася проти всіх цих пропозицій, хоча й би вони були правильні з філологічної точки зору, однак склала б труднощі для засвоєння масами українського письма.

Додам ще одну потребу життя, що її мала на увазі конференція яко додаткову. Це питання економії, потреба усунути всякі пропозиції, що доводили б до нових величезних витрат без дійсної потреби в тому. Ми не настільки багаті, щоб викинути десятки і сотні тисяч навіть мільйони на те, щоби виправити ту чи іншу хибу в нашій абетці й задовольнити всі потреби філологічної науки. Так наприклад пропозиція про зміну сучасної нашої літери “й” латинським “j” потребувала б зміни цієї літери у всіх наших типографіях, перероблення всіх наших пишучих машинок, і т. інш., що склало б витрати для народного господарства України на декілька соток тисяч, більш півмільйона карбованців. Викинути таку суму грошей, на задоволення бажань тих, хто такою зміною хотів наблизити нашу абетку до латинської, було б цілковито зайвою й нікчемною витратою. Конечно, не можна ґрунтуватися на економії завжди, бо коли наприклад посилалися на те, що у нас в деяких друкарнях книги друкувалися без вживання літери “г” тому, що вона відсутня в друкарнях, то на самій конференції виявилось, що тут мали місце не відсутність тої літери в друкарнях, а своєрідний бойкот тої літери нашими складачами та коректорами. Конференція усунула ці пропозиції, що приводили до реформи нашого правопису, до перероблення нашого альфавету і твердо залишилася на ґрунті постанови Раднаркому, що поставила перед нею завдання упорядкування українського правопису.

Правопис кожної мови це є техніка її. Розрішення всіх спірних питань українського правопису, що перед тим на протязі 10-річчя і сторіччя розподіляло письменництво наше на різні групи, виявляючи різні політичні тенденції, розділяючи різні терени української землі за різним правописом, як то було до революції, має величезне культурне й політичне значіння. Велике значіння має складена ще перед конференцією заява Наукового Т-ва імені Шевченка, що вони від імени українського суспільства Східної України приймають участь в дискусії в справі українського правопису, і вкладають у вироблення цього правопису свою частину, але заздалегідь заявляють, що визнають потребу єдиного правопису для всього українського народу, і вони приєднуються і приєднаються до того правопису, що буде вироблений самою конференцією. Після закінчення роботи представники Східної української культури ту заяву знову підтвердили. Характерним виразом того прагнення до єдності культурного життя всіх українських народів на всіх українських землях була на конференції заява представника Закарпатської України депутата Чехословацького Союму т. Мондока, що теж заявив, від імені трудящих мас Закарпаття, що вони приєднуються до праці правописної комісії і будуть користуватися в житті виробленим нею правописом.

Напевне, вироблені конференцією правила правопису мають свої хиби, напевне, життя їх в дальшому виправить, народне ж життя, культура рушить і творить, мова розвивається, переміняється, відповідає дальшій зміні мови, і правила її правопису це справа дальшого майбутнього. Зараз ми можемо визнати факт величезної культурної ваги, факт досягнення єдиного українського правопису. Ми можемо свідчити, що ця величезна культурна праця проведена у нас на терені Української Радянської Соціалістичної Республіки за завданнями українського уряду з притягненням до цієї роботи культурних робітників всіх українських земель, з участю широких кол українських письменників, культурних діячів, з притягненням уваги широких робітничих і селянських мас.

Правопис дає правила правильно писати, виявляти свої думки.

Я можу скінчити свою статтю словами, що їми я закінчив вступне слово своєї відповіді конференції — “Хай під проводом пролетаріату правильно пише історію свою український трудящий нарід”.

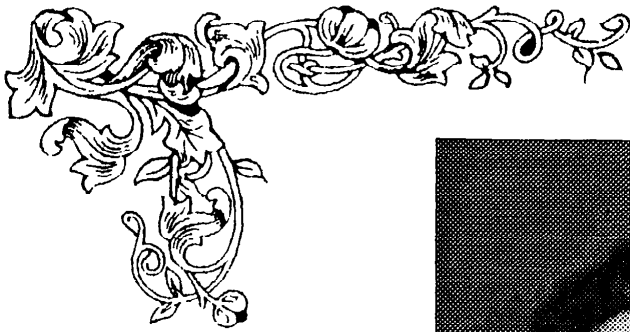
М. СКРИПНИК.

Від Редакції. Цілком погоджуючися з т. Скрипником у тій частині статті, де він поціновує політичну важливість досягнення єдиного усталеного правопису, Редакція поруч того гадає, що наслідки роботи правописної конференції ще ніяк не можна вважать за остаточні (вже й відповідно ясному розумінню декрета від 23 липня 1925 р., де конференції надано тільки дорадчого значіння). На конференції досить таки було плутаних і суперечних постанов, і Державній Комісії, чи її президії, доведеться ще пильно попрацювати, щоб дати їм лад та вже тоді з повною відповідальністю подати остаточний проект на розгляд Ради Народніх Комісарів.

Скрипник М. Підсумки правописної дискусії // “Вісти”. — Харків, 1927. — 19 черв. — № 137 (2027). — С. 2—3.

Олекса СИНЯВСЬКИЙ
(1887—1937)

Мовознавець, дослідник сучасної та історичної фонетики й граматики української мови, діалектолог; активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20—30-х років ХХ ст., автор відомої праці “Норми української літературної мови” (1931), що справила значний вплив на стандартизацію української літературної мови. О. Синявський був редактором остаточного варіанта “Українського правопису”, ухваленого на Правописній конференції у Харкові 1927 р. «Коротка історія “Українського правопису”» висвітлює перебіг процесу формування й утвердження так званого харківського правопису, є детальною документальною хронікою правописної дискусії 1925—1927 рр.

КОРОТКА ІСТОРІЯ “УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ”

За початковий документальний момент досить довгої й складної історії “Українського правопису” треба визнати постанову Ради Народніх Комісарів УСРР з 23. липня 1925 р.:

“1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: Бутвина В., Ганцова В., Голоскевича Г., Грунського М., Єфремова С., Йогансена М., Калюжного Н., Касяненка Є., Кириченка С., Коряка В., Кримського А., Курилової (Курило) О., Пилипенка С., Попова О., Річицького А., Секунди Т., Синявського О., Скрипника М., Соколянського І., Солодуба П., Сулими М., Тимченка Є., Хвильового М., Яворського М., Ялового М.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діалектів, прийнявши за основу “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук” затверджені НКО¹ УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участі у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціальну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису”.

Таким чином, як бачимо, в цій постанові дано директиву як щодо напрямку праці (синтеза), так і щодо методи праці (конференція). Цих ґрунтовних засад Державна правописна комісія трималася в усій своїй наступній праці, починаючи від організаційної наради, скликаної Народнім Комісаріятосм Освіти вже 1. серпня того ж 1925 року в Харкові. На цій нараді взяло участь понад половину членів Комісії: Бутвин В., Ганцов В., Голоскевич Г., Єфремов С., Йогансен М., Калюжний Н., Касяненко Є., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Солодуб П., Шумський А., Яловий М. Заслухавши інформацію О. Шумського про завдання Комісії та доповідь О. Синявського про плян праці й обміркувавши питання всебічно, Комісія на цій нараді одностайно визнала, що перед нею стоїть питання ширше за впорядкування самого правопису в вузькому значінні слова, що їй належить упорядкувати літературну українську мову й щодо морфології тощо, оскільки ця мова в несприятливих умовах дореволюційного існування не могла набути належної одноманіт-

¹ Народний комісаріат освіти. — Упор.

ности й сталости, так потрібних для органу державних і громадських установ, школи й науки. Та хоч перед Комісією питання нормалізації літературної української мови стало на весь свій зріст, кінець-кінцем їй довелося відібрати тільки найважливіше з обсягу нормалізації мови, обмежившись головним чином на зоровій (писаній) формі окремих слів і їх рядів і відмовившись від систематичної нормалізації таких боків літературної мови, як ортоепія, наголос, не кажучи вже за синтаксусу чи словотвір. Щодо наголосу, то вирішено подати його лише на прикладах до різних правописно-морфологічних правил, при чім у випадках непевності, неусталеності його на тому чи іншому слові зовсім не подавати, а в випадках рівнобіжності двох наголосів в тому самому слові — подавати обидва². Елементи ж ортоепії довелося зрідка вносити головним чином у зв'язку з правописними питаннями і тільки в найважливіших випадках і принагідно, чимало ж ортоепічних питань, як іще дуже непевних у самій мові і не висвітлених теоретично, і зовсім не зачеплено, як напр., про вимову зубних (*н, д, т*) перед *і* в чужих словах тощо.

Зате довелося внести в плян праці Комісії дещо й даліше від нормалізації літературної мови, адже важне саме для тієї нормалізації й взагалі для піднесення й поширення літературної мови. Таким чином Комісія з першої своєї організаційної наради обмежила завдання нормалізувати літературну мову найпотрібнішим з утилітарного погляду, а також найменш сумнівним щодо його обов'язковості. Намічено поперше встановити український алфавет, подруге подати правила правопису слів у частині кореня, наростків і приростків (фонетика), потрете визначити закінчення відмінюваних слів (морфологія), почетверте встановити правопис чужих слів, поп'яте — власних імен, пошосте унормувати пунктуацію, посьоме встановити хоча б шкільну (елементарну) граматичну термінологію і, нарешті, повосьме додати ортографічний словничок. Тоді ж положено на окремих членів Комісії підготувати проекти на кожний із цих розділів і переглянути їх в спеціально складених підкомісіях, куди ухвалено кооптувати нових членів: Вікула С., Волошина Г., Гладкого М., Дем'янчука В., Калиновича М., Ніковського А., Німчинова К. Пізніше по підкомісі-

² Проте у надрукованій книзі на власних українських і неукраїнських назвах наголоси часто не подані навіть і в випадках їх безсумнівності, і зовсім не подані на прикладах у розділі “Пунктуація”.

ях кооптовано ще Булаховського Л., Наконечного М., Ткаченка Б. На цій же організаційній нараді винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західної України: акад. В. Гнатюка, д-ра В. Сімовича, акад. Ст. Смаль-Стоцького.

Там же обібрана президія Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського мала координувати працю підкомісій і керувати справою взагалі. За секретаря в Комісії й президії був призначений від НКО П. Дятлів.

Ухвалений на тій організаційній нараді плян праці і обсяг її в основному залишилися непорушними до остаточного закінчення. Від одного тільки довелося Комісії далі відступитися, це від первісного наміру подавати до окремих правил правопису “стисле наукове пояснення для свідомого засвоєння їх”. У процесі праці показалося, що, здійснюючи цей намір, часто довелося б подавати не “стисле” наукове обґрунтування, а тільки широке, на чому практичний характер книги дуже б стратив. Отже, такі пояснення брано на увагу лише в процесі наступної праці і тільки винятково залишано для тексту книги.

Перший пленум Комісії (після організаційної наради) відбувся в Харкові з 11. до 21. листопада 1925 року. Брало участь у нарадах понад 20 членів Комісії (з кооптованими)³. На цих нарадах докладно розглянено проекти: В. Ганцова *Правопис невідмінюваної частини слова*, О. Синявського *Закінчення відмінюваних слів* та *Пунктуацію*, О. Курилової *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного *Власні ймення* та скомпоновану з кількох проектів *Граматичну термінологію*. Усі ці проекти зазнавали чималих змін, поправок, додатків, особливо ж останні 3, як найменш усталені в практиці й найбільше дискусійні.

Працею Комісії в її тих чи інших ухвалах керувало ясно усвідомлене завдання — у н о р м у в а т и мову і правопис і с п р о с т и т и останній на базі традиції й природи української мови. Але намагаючися лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути в літературній мові зайву розбіжність, як наслідок боротьби різних діалектів, впливів, звичок і уподобань, Комісія мусила вважати на весь дотепе-

³ Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Коряк В., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Пилипенко С., Попів О., Річицький А., Синявський О., Соколянський І., Солодуб П., Сулима М., Ткаченко Б., Яловий М.

рішній процес творення нашої літературної мови і не порушувати міжговіркового характеру її на догоду самій бажаній одноцільності й послідовності. Малося розв'язати дуже трудну проблему — поєднати супротивні змагання в мові: доосередні й відосередні. Доосереднє змагання, прагнення єдиної літературної мови й правопису виявлялося на протязі всієї історії української мови нової доби і стало імперативним в останні часи, коли державно-суспільна функція мови настирливо вимагала від неї певної єдності, одноманітності, сталості. Алеж і відосередні змагання не менше властиві й законні в українській мові, бо хто ж зважиться заперечувати, що хоч і південно-східня (краще новоукраїнська) стихія лежить в основі сьогочасної літературної української мови, та остаточно формувалася й формується вона силами й засобами майже всієї етнографічної України, всмоктуючи поживні соки різних діалектів, і то не тільки з лексики. Тож треба було знайти розумний і доцільний компроміс, тобто уніфікувати мову так, щоб вона не відбігала народньої мови принаймні в її найголовніших діалектах, щоб вона була якнайближча до якнайбільшої маси народньої мови, а до всього того, щоб у її правописі і структурі без крайньої потреби не була порушена усталена традиція. Звичайно, не можна було забувати й за другий бік природи української мови — її історію, і ця остання не раз ставала в великій пригоді при вирішуванні найтяжчих питань мови й правопису. Але все ж треба зауважити, що серед мотивів до того чи іншого вирішення завсіди щонайбільше важили й переважували утилітарні мотиви, зокрема й мотиви педагогічні.

Численний склад Комісії хоч іще й без належної репрезентації Західної України значною мірою відповідав надзвичайно складному питанню: тут були люди з різних місцевостей України, з різними правописно-мовними поглядами й звичками, отже й дискусій при першому перегляді досить великого матеріалу було дуже багато. Майже не було такого уступу в рефератах, де б не спинялися й не висвітлювали питання з різних, часто з супротивних поглядів. Ці дискусії були вельми корисні для справи, бо поперше дали всім можливість усебічно глянути на неї, а подруге показали, кому треба було, що для радикальних якихось змін у дотеперішній літературній мові й правописі немає ґрунту, що треба тільки докінчити й оформити понадстолітній процес творення нової літературної мови й правопису в межах завдання Комісії. Тут варто згадати одну подробицю. На самому

початку праці Комісії підкомісії було доручено переглянути й зреферувати справу з алфаветом. Ця підкомісія, визнавши не своєчасність радикальної реформи в алфаветі, напр., переходу на латинку, зважилася все ж запропонувати невелику зміну в дотеперішній алфавет — викинути літеру *щ* як зовсім зайву. Комісія це й приняла до відома, але потім, через 6 засідань, самі ініціатори скасування літери *щ* відмовилися від своєї пропозиції, побачивши, що нехтувати традицію навіть у такій дрібниці і недоцільно і небезпечно.

Розглянувши весь матеріал, наостанці Комісія вирішила передати його на редакцію обраній трійці з А. Кримського, В. Ганцова й О. Синявського, доручивши останньому попереду звести, упорядкувати той матеріал та уложити в систематичний, суцільний збірник правил і вказівок. Орфографічний словничок доручено скласти Г. Голоскевичеві. Увесь упорядкований матеріал (крім словничка) редакційна колегія з вищеназваних осіб та кооптованого Г. Голоскевича докладно переглянула в Києві (від 7. до 1. лютого 1926 р.), проробивши редакційні поправки та потрібні додатки в напрямі постанов і бажань Комісії.

За постановою першого пленуму Комісії опрацьований так матеріал мав бути надрукований як проєкт на ознайомлення ширших кіл заінтересованого громадянства, але з бажання Народнього Комісаріату Освіти був скликаний 2-й пленум Комісії для нового перегляду другої редакції проєкту. Цей пленум відбувся також у Харкові 5 — 8 квітня 1926 р. з участю ще більшого числа членів, ніж на першому пленумі⁴. Звичайно, дискусійних питань чимраз зменшувалося, як це видно вже з самого часу тривання нарад, що все спадав (порів. 1. пленум, нараду редакційної колегії в Києві й цей 2. пленум). Найбільш дискусійним тепер був розділ про форму українських жіночих прізвищ. У поданому на розгляд 2. пленуму проєкті пропоновано встановити форму жіночих прізвищ від чоловічих із закінченням на приголосний та *-о* тільки з наростком *-ова* (*-ева*, *-єва*), отже цим самим

⁴ Булаховський Л., Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Калинович М., Калюжний Н., Касяненко Є., Кириченко С., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Скрипник М., Соколянський І., Сулима М., Ткаченко Б., Хвильовий М., Шумський О., Яловий М.

не визнано таких невідмінних форм прізвищ, як (Ганна) Чуб і т. ін. Після довгої дискусії на 2. пленумі значною більшістю голосів ухвалено ці останні форми прізвищ не тільки визнати поруч відмінних (Чубова...), а навіть поставити їх на першому місці. В усій дотеперішній праці Комісії це було найгостріше розходження поміж певними групами членів її ⁵.

В іншому проєкт зазнав змін, поправок, додатків переважно у дрібницях, хоч було й їх чимало.

Третя редакція, зроблена за постановами цього пленуму, і була надрукована як проєкт українського правопису (з доручення Комісії виконав це О. Синявський).

Це — перший етап історії “Українського правопису”.

З серпня місяця 1926 р. починається другий етап — широкої публічної критики проєкту. Половина двотисячного тиражу проєкту негайно по виході його була розіслана по різних наукових, педагогічних, громадських і шкільно-адміністративних установах, а також і до різних фахівців особисто і то не тільки в межах УСРР, а й по Західній Україні, СРСР і навіть іще далі ⁶.

Таким чином ознайомитися з проєктом і поробити свої зауваження могли дуже широкі кола і спеціалістів-філологів і педагогів-практиків і всіляких інших робітників слова. Майже всі писані дискусійні матеріали з приводу проєкту були зосереджені при редакції “Вістей” ⁷ і здебільшого надруковані в спеціальному додаткові до них під назвою “Український правопис (Дискусійний бюлетень)” ⁸. Цих бюлетенів вийшло 5 №№ — 4. II., 20. IV., 4. V., 13. V., 21. V. 1927 р. Подекуди уваги на проєкт або взагалі з приводу впорядкування українського правопису й завдань Ко-

⁵ Пізніше, уже на Конференції, справу з формою українських жіночих прізвищ розв’язано компромісово: не знехтувано й традиції села й нових звичок міста — див. § 77 “Українського правопису”.

⁶ З решти тиражу вислано на замовлення інших установ і приватних осіб.

⁷ “Вісти” (“Вісти ВУЦВК”) — друкований орган Верховної Ради УСРР, щоденна газета, що виходила в Харкові (1921—1941) та Києві (з 1934), — найпопулярніше в Україні періодичне видання періоду українізації, до співпраці з яким була залучена значна частина української провідної інтелігенції того часу. — *Упор.*

⁸ Спеціальний додаток до газети “Вісти”, у якому публікувалися матеріали дискусії навколо проєкту українського правопису перед Правописною конференцією 1927 р. — *Упор.*

місії друковано й по інших органах, напр. в журналі “Україна”⁹, в “Зап. Іст.-Філол. Відділу УАН”¹⁰. У бюлетенях надруковано 33 кореспонденції — рецензії й уваги на проєкт, крім того з 11-ох кореспонденцій тільки витяги — конкретні побажання. Усього ж на проєкт одержано понад 60 кореспонденцій, як від певних колективів (організацій тощо), так і від окремих осіб. Колективних — 9, в тім числі від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Вінницької Окрінспектури, Луганського гуртка українознавців тощо. 24 кореспонденції від учителів, 4 від редакторів та перекладачів, решта від людей інших або невідомих фахів. Окремо слід ізгадати за друковані уваги академіків Ст. Смаль-Стоцького й А. Кримського та проф. Є. Тимченка.

Треба сказати, що значна скількість кореспонденцій (особливо колективних) з’явилася в наслідок дуже уважного ознайомлення з проєктом, докладних дискусій поміж членами колективів на цілій низці спеціальних засідань (напр., Уваги від Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові).

Щодо території тієї правописної дискусії, то вона дуже широка: кореспонденції надійшли не тільки з найбільших центрів (Київ—Харків—Львів), а й з провінцій (Донбас, Кубань, Поділля, Херсонщина, Слобожанщина, Волинь) і навіть із Канади. $\frac{3}{5}$ кореспонденцій з території старої України, $\frac{2}{5}$ — з нової (східньої).

Загальний характер дискусії — надзвичайна різноманітність вимог і побажань. Серед побажань ширшого значіння, напр., виступають побажання, щоб унормовано й такі сторони літературної мови, як ортоепію, фразеологію, наголос, правопис власних імен людей. Одні вимагають, щоб усунено паралелізм у деяких формах, інші стоять за ще більше поширення їх, є вимоги зробити правопис більше етимологічним, але (частіше) бувають протилежні — за збільшення фонетичности; знов же інші стоять за

⁹ Науковий українознавчий журнал, що виходив у Києві 1914—1930 рр. за редакцією М. Грушевського, спочатку як друкований орган Українського наукового товариства в Києві, а після 1924 р. — історичної секції ВУАН. — *Упор.*

¹⁰ “Записки Історико-Філологічного Відділу УАН” — збірник, що виходив у Києві протягом 1919—1931 рр. за редакцією М. Грушевського, А. Кримського та П. Зайцева, містив матеріали з історії України, української мови та літератури. — *Упор.*

“наближення правопису до наукового”, або за принцип “пиши, як правильно говориш” і т. ін. Не менше розбіжності і в конкретних увагах до окремих розділів проєкту, і хоч із усього проєкту на 97 §§ тільки на двадцять один параграф немає порад щось там змінити, все ж не знайшлося а ні однієї пропозиції, що на ній би сходилося хоча б третина кореспонденцій, величезна ж більшість із них належить двом-трьом, а то й одній лише кореспонденції. Так, за те, щоб зовсім скасувати апостроф висловилося 10 кореспонденцій та ще 8 за те, щоб не писати його тільки по губних¹¹; 9 — проти *є, я, ю, ї*; 8 — за точнішу передачу слов’янських прізвищ; 6 — за послідовне *и* в чужих словах; 8 — за розрізнювання *г* і *л* в чужих словах; 6 — за послідовне *ля, льо...* в чужих словах; 8 — за приросток *с* перед усіма глухими приголосними в українських словах; 6 — за *и* у назвці під наголосом і т. ін. Така велика різноманітність вимог і пропозицій зовсім не характерна для неспеціалістів, вона не меншою мірою властива й найкращим знавцям української мови, як от пропозиції ак. Ст. Смаль-Стоцького зовсім не сходяться з пропозиціями ак. А. Кримського й проф. Є. Тимченка, знов же й пропозиції останнього часто цілком суперечні поглядам ак. А. Кримського. Все ж треба відзначити, що в правописній дискусії більш одностайно виступали з своїми вимогами представники Західної України, що пояснюється, очевидно, наявністю у них сталіших правописно-мовних традицій і звичок, бо вони ж мали свою школу.

Та можна сказати, що на однім всі учасники широкої дискусії сходилися, це на визнанні доконечної потреби впорядкувати український правопис і мову принаймні в розмірах проєкту. Про це часто так і заявляють, в інших же випадках за це свідчать сами оті поради так, а не ін-як розв’язати ту чи іншу правописну чи морфологічну тему. Самотою тут виступає лише акад. Ст. Смаль-Стоцький, не добачаючи ні можливості, ні потреби унормовувати граматичну сторону мови як морфологія тощо. На його думку потреба правописного усталення повинна обмежитися на точному визначенні графічної системи української мови (тобто на визначенні фонем і графем української мови) та випадків нефонетичності письма, хібащо з додатком іще ортоепічних вказівок.

¹¹ Отже, за те, щоб по губних не писати апострофа, можна вважати, висловилося 18 кореспонденцій — це те, що найбільше об’єднало кореспонденцій.

У цілому за восьмимісячною дискусією над проектом “Українського правопису” треба визнати велике значіння задля справи впорядкування правопису й мови у всеукраїнському масштабі. Ця дискусія, як голос сучасності, являє собою третю базу для справи і так само, як і ті перші (традиція й природа української мови), не дає жадних підстав до впровадження якихось реформ або взагалі різких змін у графіку, правопис, морфологію, що склалися довгий час на ґрунті всіх найважливіших діалектів народньої мови і почали синтезуватися уже з 1905 р. в єдину міжговіркову й надговіркову літературну українську мову. Дискусія тільки за те й промовляла, що ту синтезу треба остаточно оформити, усталити альфавет, унормувати правопис і морфологію без зайвого порушення набутих звичок і одночасно з якнайбільшою увагою на живу мову різних етнографічних груп українського народу.

Тим часом змінився склад президії Правописної комісії, де головою з постанови Р. Н. К. став Народній Комісар Освіти М. Скрипник, а в члени її, замість П. Солодуба, введено А. Приходька та С. Пилипенка.

У початку травня 1927 р. президія Комісії взялася підготувати правописну конференцію, куди постановлено запросити: по-1. усіх призначених і кооптованих членів Комісії, по-2. як репрезентантів західньоукр. земель акад. Ст. Смаль-Стоцького, д-ра В. Сімовича, письменника В. Стефаника, І. Панькевича та представника Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові і по-3. до 40 душ громадських діячів, професорів, учителів з різних місць Радянської України й СРСР ¹². Таким чином на Конференції малося бути

¹² А саме: акад. Дм. Багалія (з Харкова), проф. О. Багрія (з Баку), О. Бадана (з Харкова), проф. П. Бузука (з Менську), письм. О. Вишню (з Харкова), письм. М. Вороного (з Києва), П. Гладкого (з Козина), акад. М. Грушевського (з Києва), педагог. В. Догу (з Києва), педагог. Г. Іваницю (з Києва), письм. В. Кириленка (з Києва), учит. Л. Ковалева (з Донщини), редак. Г. Коляду (з Москви), виклад. І. Ліщину-Мартиненка (з Луганського), проф. Я. Мамонтова (з Харкова), О. Мізерницького (з Харкова), учит. М. Мусія (з Гайворону), проф. А. Музичку (з Одеси), учит. Г. Омельченка (з Кубані), редак. П. Пеця (з Харкова), виклад. В. Рахинського (з Вінниці), лект. В. Мороза (з Харкова), Д. Ревуцького (з Києва), проф. Є. Рудницького (з Харкова), учит. П. Савицького (з Тульчина), З. Висоцького-Степового (з Харкова), аспір. В. Чаплю (з Дніпропетровського), проф. Я. Чепігу (з Харкова), письм. М. Чер-

до 80 чоловіка. Як останній момент всеукраїнської дискусії над проектом Конференція повинна була остаточно виявити голос сучасності і сказати своє авторитетне слово в такій важній і пекучій справі. Відкрилася ця Конференція в Харкові 25 травня 1927 р. і тривала 10 днів. Брало участь на ній понад 50 чоловіка, в тім числі з закордонних українських земель акад. К. Студинський та д-р І. Свенціцький (від Наукового Т-ва у Львові) та д-р В. Сімович (з Праги). Хоч запрошеного представника Закарпаття І. Панькевича й не було, але натомість під кінець Конференції депутат Чехословацького парламенту від Закарпаття І. Мондок виступив на ній із привітанням від трудящих мас своєї країни і заявою, що "вами тут ухвалений правопис і затверджений Раднаркомом УСРР буде для нас законом, буде для нас величезним культурним придбанням, що всіх нас об'єднуватиме". Так само і Голова Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові акад. К. Студинський декларував свою і Наукового Т-ва повну готовність прийняти правопис, ухвалений на Конференції, і всіляко прищиплювати його в Західній Україні як єдиний і всеукраїнський. І взагалі на цій Конференції до середніх правописномовні потяги, бажання порозумітися виявлені були представниками різних земель і різних культурних осередків досить яскраво

нявського (з Херсону), проф. В. Щепотьєва (з Полтави), В. Щербаненка (з Харкова), проф. В. Юринця (з Харкова), проф. Д. Яворницького (з Дніпропетровського), критика Б. Якубського (з Києва), В. Ярошенка (з Києва), представника українського педтехнікума на Кубані і представника з Чорномор'я.

Зважаючи на вагу Конференції для нашого правопису, слід подати реєстр усіх наявних учасників її з означенням місця походження їх (за анкетними даними):

1. Бадан О.І., журналіст (Західня Україна),
2. Бойків І.О., педагог (?),
3. Бузук П.О., професор (Бесарабія),
4. Булаховський Л.А., професор (Харків),
5. Висоцький З.Т., журналіст (Дніпропетровщина),
6. Вишня О., письменник (Полтавщина),
7. Волошин Є.К., викладач (Київ),
8. Воронин М.К., письменник (Дніпропетровщина),
9. Ганцов В.М., мовознавець (Чернігів),
10. Гладкий М.Д., природник (Чернігівщина),
11. Гладкий П.Д., учитель (Чернігівщина),
12. Голоскевич Г.К., мовознавець (Поділля),
13. Грунський М.К., професор (Харківщина),
14. Дем'янчук В.К., мовознавець (Західня Україна),
15. Дятлів П.Ю., службовець (Чернігівщина),
16. Йогансен М.Г., мовознавець (Харків),
17. Калинович М.Я., професор (Поділля),
18. Касяненко Є.І., журналіст (Полтавщина),
19. Кириленко В.Г., учитель (Чернігівщина),
20. Кондрашенко С.О., педагог (Дніпро-

і рясно, хоч, звичайно, не обійшлося й без боротьби за участь у літературній мові й правописі тих чи інших місцевих елементів.

Почалася Конференція з вступної промови Народнього Комісара Освіти М. Скрипника, де була вказана основна мета і завдання з'їзду. Потім акад. А. Кримський прочитав доповідь "Історія українського правопису" та О. Синявський "Підсумки правописної дискусії" (найголовніше з останньої увійшло в оцю статтю).

Уже з дискусії вияснилося, та й у Комісії це позначилося, що в справі впорядкування й усталення українського правопису й мови найбільше заперечень і суперечок може виникнути в питаннях альфавету, правопису чужих слів і власних імен. Ці теми й на Конференції стали центральними, хоч, звичайно, маючи в своєму складі чимало таких членів, що в Комісії не брали участі, Конференція мусила частенько спинятися і на зовсім уже вияснених для Комісії питаннях, тобто до деякої міри повторити операцію 1. пленуму Комісії (див. угорі).

Особливо довго дебатовано питання про те, чи не перейти на латинський альфавет, хоч власне кажучи це питання і не входи-

петровщина), 21. Кримський А.Е., академік (Волинь), 22. Ліщина-Мартиненко І.І., викладач (Полтавщина), 23. Мазуренко Ю.П., юрист (Донеччина), 24. Мізерницький О.М., педагог (Холмщина), 25. Мороз В.Б., педагог (Буковина), 26. Музичка А.В., професор (Західня Україна), 27. Мусій М.І., учитель (Західня Україна), 28. Наконечний М.Ф., мовознавець (Полтавщина), 29. Німчинов К.Т., мовознавець (Харківщина), 30. Пилипенко С.В., журналіст (Київ), 31. Плевако М.А., професор (Харківщина), 32. Попів О.І., професор (Харківщина), 33. Приходько А.Т., юрист (Кубань), 34. Рахинський В.Т., викладач (Чернігівщина), 35. Річицький А.А., літератор (Дніпропетровщина), 36. Рудницький С.Л., географ (Перемишль), 37. Савицький П.М., педагог (Західня Україна), 38. Свенціцький І., науковий робітник (Західня Україна), 39. Секунда Т.В., інженер (Західня Україна), 40. Синявський О.Н., професор (Таврія), 41. Сімович В.І., професор (Західня Україна), 42. Скрипник М.О., професійний революціонер (Донбас), 43. Соколянський І.П., професор (Кубань), 44. Солодкий Н.Л., учитель (Херсонщина), 45. Студинський К.О., академік (Західня Україна), 46. Сулима М.Ф., професор (Харківщина), 47. Тимченко Є.К., професор (Полтава), 48. Ткаченко Б.Д., аспірант (?), 49. Ткаченко Г.В., учитель (Київщина), 50. Чапля В.К., письменник (Дніпропетровщина), 51. Чепіга Я.Т., професор (Херсонщина), 52. Чернявський М.Ф., письменник (Дніпропетровщина), 53. Шумлянський Ф.М., професор (Поділля), 54. Щепотьєв В.О., професор (Поділля), 55. Ярошенко В.Г., мовознавець (Полтавщина).

ло в компетенцію Конференції, якщо стояти на ґрунті постанови РНК з 23 липня 1925 р. Та тільки дискусія та про латинку не була марна, бо багатьом прихильникам латинки дала можливість позирнути на справу з тих боків, з яких вони не хотіли або не могли дивитися, отже багатьох із них і витверезила. Кінець-кінцем, після дуже бурхливих і затяжних дебатів, за введення латинки замість дотеперішньої латинізованої кирилівки, голосувало лише 3. Але на тім справа з альфаветом іще не скінчилася, бо далі дебатували й голосували за паралелізм латинки й теперішньої абетки, за заміну *й* на *і*, за усунення *я*, *є*, *ю*, *ї* зовсім або частково (тобто так, щоб їх залишити після приголосних, але скасувати у початку складу), за скасування літери *г*, за скасування *ї*, за введення нових знаків для середнього *л* та білябіяльного *в* і нарешті за нові окремі знаки на означення африкат *дж* і *дз*. Вже сама велика скількість пропозицій змінити альфавет показує на відсутність серйозних підстав переглядати альфавет взагалі, і всі вони кінець-кінцем відпали. Тільки останню з них — про заведення нових знаків для африкат *дж* і *дз* — трактовано з поважнішою аргументацією, але й на цім місці Конференція мусила поступитися перед традицією й залишитися при старім способі означування їх, визнавши, що хоч означити ці африкати окремими знаками й бажано було б, алеж щодо самої форми тих знаків, то суспільна думка ще не спинилася твердо на чомусь одному, що б можна вже заводити до альфавету.

Не менше дражливим було питання з апострофом. В одному з перших засідань Конференції дуже значною більшістю голосів апострофа були скасували зовсім, але під кінець знов таки значною більшістю голосів відновили цілком, тобто в редакції надрукованого проєкту. Тільки спеціально обрана наприкінці Конференції “Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції” висловила була за те, щоб обмежити вживання апострофа, а саме, щоб не писати зовсім по губних.

З особливою увагою спинилася Конференція на деяких §§ розділу чужих слів. У питанні, як передавати *l* західньо-європейських мов, надрукований проєкт в цілому стояв на ґрунті “Найголовніших правил українського правопису УАН”, тобто в основу взяв наддніпрянський спосіб передавати *la, lo, lu...* переважно через *ла, ло, лу...*, як також і в питанні про чужомовне *g*, що його проєкт рекомендував у загальних іменнях передавати через *г*. Це саме ті правописні моменти, що чи не найбільше відокрем-

лювали мову Західньої України від мови Радянської України та й взагалі Наддніпрянщини, бо ще й до революції тут здебільшого писали *зоологія* і т. ін. Треба зазначити, що серед членів Конференції було чимало представників закордонних земель українського народу (Галичини, Буковини), і в цих питаннях вони виступали досить одноставно. Настала уперта і затяжна боротьба, і слід сказати, що це було не стільки змагання двох правописно-мовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, аргументація обох течій була досить різноманітна й ґрунтовна, але кінець-кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали в визнанні різних культурних впливів. Так, наддніпрянці, між іншим, доводили потребу писати чужі слова з нем'яким *л* тим, що українській мові властиве “середнє *л*” і що таким чином через *ла, ло...* краще віддавати середнє або європейське *l*, ніж через *ля, льо*, але все ж найважливішим їх аргументом був той історичний факт, що найстаріші європейські запозичення в українській мові були візантійські, сприймалися ж вони тільки з *ло, ла, лу...* (порів. старі *прологъ, Платонъ, Лука* і т. ін.). Заперечуючи наявність “середнього *л*” в західньо-українських говорах, наддністрянці знов доводили, що передавати європейські *la, lo, lu...* українськими *ла, ло, лу* — значить дуже згрубляти ті склади, без потреби віддаляючи такі слова від оригінальної їх вимови, а йшли ж і йдуть вони головним чином із Західньої Європи, головне ж, що здавна вже і транскрибувалися з *ля, лю...* (порів. *ляментъ, пляць, Люцидарій...* в пам'ятках 16—18 ст.), навіть і слова грецького походження. Отже, стояло питання, яку з традицій — старішу (візантійську) чи новішу (західньо-європейську) визнати істотнішою для української літературної мови. Але питання ще ускладнювалося тим, що спинитися на першому для наддністрянців значило визнати надто велику залежність нашої літературної мови від мови російської, що звичайно сприймає західньо-європейські слова з твердим *л*. Виходило, західньо-європейські слова до нас ішли і мають іти тільки через російську мову, а не безпосередньо. Так само й для наддніпрянців видавалося неймовірним попереробляти споконвічні наші *ла, ло...* в грецьких закінченнях на *ля, льо...*, бо в їх очах це значило безоглядно підлягати польщизні. Наслідком довгого ґрунтовного змагання з'явилося дуже непевне і власне значною мірою відповідне до справи голосування: 22 учасники Конференції стояло за *ля, льо...*, 20 за *ла, ло...* і 1

утримався. Очевидно, таку важну справу не можна було вважати вирішеною.

Аналогічно стояла справа й з *г—ґ* в чужих словах, хоч, правда, на Конференції голосувало за те, щоб чуже *g* передавати українським *г* значна більшість (26 за *г* і 10 за *г*), але це може й випадково, бож власне правопис *г—ґ* і *л—ль...* в чужих словах і з історичного боку і з фактичного ідуть як цілком рівнобіжні¹³.

Третім досить дискусійним питанням на Конференції, як уже й у Комісії, виступило питання, як передавати групи *-др*, *-тр*, чи *-дер*, *-тер* (*театр* тощо). Хоч воно й далеко дрібніше супроти попередніх, але викликало дуже жваві дебати і кілька разів перегосовувалось.

Чимало нападів було й на § 62 (*i — u* в чужих словах), але кінець-кінцем Конференція спинилася на проєкті, унісши тільки ту зміну, що в наростках *-ік*, *-іка*, *-ікум*, *-ічний* писати *i* в тих самих випадках, що у корені тощо.

Згадана вже “Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції”, зваживши дискусію і наслідки голосування, визнала можливим висловитися й про ті найсуперечніші питання правопису чужих слів, а саме “Щодо передачі чужого *l*, доручити редакційній колегії деталізувати це правило на основі “Проєкту” в напрямку ухвали Конференції” та “Щодо передачі чужого *h — g*, то визнати за потрібне повернутися до “Проєкту”.

Як бачимо, на Конференції проєкт правопису чужих слів у найважливіших своїх місцях хоч і не здобув якогось певного вирішення, але зазнав такої критики, що вимагав уже перегляду його в наступній редакції.

Значно змінила Конференція розділ “Правопис власних імен”, надто у тих §§, де говориться про форми прізвищ і слов’янських (неукраїнських) географічних назов. Можна навіть сказати, що в цих останніх вирішення справи набуло протилежного характеру супроти проєкту, і коли в останньому щодо цього помітний був нахил до надмірної “українізації” слов’янських прізвищ та гео-

¹³ Не слід, звичайно, тільки думати, нібито всі “наддніпрянци” на Конференції стояли за *ла*, *ло...* та *г*, а всі “наддністрянці” за *ля*, *льо...* та *ґ*: не раз було й навпаки.

Щойно вживані терміни “наддніпрянци”, “наддністрянці”, як бачимо, не мали там вузького значіння походження члена Конференції, а значіння належності до тієї чи іншої правописно-мовної течії.

графічних назов, то на Конференції стався деякий ухил у другий бік. Але така була воля значної більшості членів Конференції.

Дуже дискусійна справа з формами жіночих українських прізвищ у Комісії, як уже зазначено, на Конференції була розв'язана компромісово.

Звичайно, Конференція внесла чимало ще дрібніших змін і поправок у проект, зокрема в граматичну термінологію та § 94, усунувши в останньому чимало технічно обтяжливих розділок.

Коли ми визнали за широкою публічною дискусією велике значіння для справи упорядкування української літературної мови й правопису, то за Конференцією, звичайно, слід визнати те значіння ще більшим, бо перша власне точилася тільки, сказати б, навколо проекту, а друга досить часто і розв'язувала правописно-мовні питання. Розуміється, велелюдна Конференція не могла точно вирішити й оформити геть усі питання, це вже видно і з тих побажань "Комісії для погодження суперечностей вухвалах Конференції", що наведені вгорі. Та й формально вона мала більш директивне значіння, являючи собою власне найвищий організований вияв голосу сучасності. На підставі дискусій і ухвал Конференції за постановою тієї ж Конференції остаточно оформити "Правопис" мала вже президія Комісії. З цієї праці президії починається третій і вже останній етап історії "Українського правопису".

Таким чином президії належало розібратися в спадщині Конференції¹⁴, себто застосувати до друкованого проекту постанови й ухвали її, розв'язавши остаточно ті з них, що не здобули на Конференції повного вирішення. Насамперед слід зауважити, що склад президії (М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко) щодо найдискусійніших питань на Конференції (правопис чужих слів) майже точно відбивав саму Конференцію, тим то й вирішення цих питань було досить затяжне. Хоч чимало було розходжень і на інших місцях постанов Конференції, та кінець-кінцем на них порозумілися, але довго ніяк не йшлося до порозуміння в отих дискусійних питаннях щодо правопису чужих слів. Ще справа з апострофом у президії не викликала великих розходжень, бо тільки один член твердо стояв на тім, щоб апострофа по губних не писати, решта членів (чотверо) погоджувалися на останній постанові Конференції, тобто

¹⁴ Стенограми Конференції сягають понад 30 друкованих аркушів тексту.

вважали доцільним повернутися до друкованого проєкту, отже відновити апостроф цілком. Та далеко тяжче було вирішити справу з передаванням європейських *l* та *g*. Коли після довгих нарад і дискусій перед президією стали дві конкретні пропозиції — або повернутися до друкованого проєкту (тобто передавати чужі *la, lo...* через *ла, ло...* з деякими тільки винятками та чуже *g* в загальних назвах передавати через *г*), або прийняти наддністрянський правопис (тобто з *ля, льо і г*), то голоси членів президії розбилися так, що, здавалося, питання ці і не можуть бути розв’язані: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — теж 2 і один утримався, за другу пропозицію подано 2 голоси і 3 проти ¹⁵. Та розходження ці були такого роду, що навіть коли б одна з пропозицій і була принята перевагою одного голосу, то ледви чи можна б було вважати справу вирішеною. Треба було і тут знайти розумний компроміс, бо не випадало ж зовсім обминути в правописі такі важні на практиці моменти. І президія той компроміс ізнайшла в формулі, правда, зовсім незвичайній для дотеперішньої літературної мови, але як це видно і з дискусії на Конференції і з голосування в президії, неминучій і, мабуть, єдино можливої за наших реальних обставин. Адже справа стояла в площі примирення, поєднання двох культурних впливів на український народ і українську мову — старого візантійського і нового західньо-європейського. Знехтувати якийсь з них у мові було ще тяжче, ніж відшукати таку правописно-мовну компромісову норму, що на ній погодилися б геть усі. Всім добре відомо, і президія не спускала того з ока, що походження слова — “грецьке” слово і “не грецьке” слово — річ часто важка навіть для спеціалістів-філологів, але все ж не було іншого способу, як визнати, що слова грецького походження, як здавна запозичувані з нем’яким *l* і *g*, так і слід передавати в українській мові через *л* і *г*, слова ж із інших європейських мов із середнім чи м’яким *l* перед *a, o, u* і в кінці складу та *g* передавати *л* м’яким та *г*. Хоч як може здатися ця формула штучною й трудною, але прийнято її в президії одногосно, бо всі члени останньої пересвідчилися того, що тільки обопільними поступками можна остаточно знищити правописно-мовні розходження і справити нашу літератур-

¹⁵ Але слід відзначити, що голосовано ці пропозиції не зовсім так, як оце зформульовані вони, бо в кожному з них увіходив іще один спільний пункт: “при умові, що апостроф залишається в обсязі проєкту”.

ну мову в одно річище. Звичайно, це вирішення примушує на якийсь час геть усіх без винятку українців дещо переучуватися, бо ніхто ж не звик до такого письма й вимови, як “клясична філологія”, “глосологія або лінгвістика”, “гальванографія” і т. ін., і немає сумніву, що деяка неусталеність, вагання у написах і вимові подібних слів буде довгенько, а почасти і завсіди, алеж у правописі чужих слів (та почасти й своїх) деяка неусталеність і вагання властиві усім живим літературним мовам. Життя, певна річ, дещо спростить цей правописний принцип, впроваджуючи, напр., послідовність на початках лише в часто вживаних комплексах грецького походження як *-грам-* (*-граф-*), *-лог-*, *-філ-*, (*програма, графіка, епілог, логіка, філософ, філолог* і т. ін.), алеж кінець-кінцем правопис чужих слів повинні встановляти лише освічені люди, обізнані з чужими мовами, народні ж маси сприймають чужі слова, як і свої власні, так, як їх чують і бачать написаними. З погляду ж природи української мови компромісове розв’язання справи видається слушним, бо, напр., нем’якого *л* в українській мові далеко більше, ніж м’якого, отже коли б усі чужі слова передавати з *л* м’яким, то тим ми б порушили природні відносини *л* нем’якого і м’якого в мові. Та чи так, чи ін-як, ця формула правопису чужих слів повинна зламати на цім місці однобоку традицію і наддніпрянців і наддністрянців і згодом утворити нову й всеукраїнську традицію з елементів перших. Збіжить 5—10 років і багато з того, що тепер нам може здатися чудним, незвичайним, стане звичайним і органічним, подібно до того, як давні запозичення в народній мові з інших мов нікого не вражають тепер тим, що в них буває і нем’яке *л*, і м’яке, і *г* і *ґ*. напр., і *Кирило* (гр.), *Микола* (гр.), *паланка* (лат.), *лантух* (нім.), *планка* (нім.) і *льох* (нім.), *пляшка* (нім.), *вершляг* (нім.); *Григор* (гр. *γ*), *Гапка* (гр. *γ*), *недошмиги* (нім. *g*) і *грунт* (нім. *g*), *ганок* (нім. *g*) і т. ін., хоч іноді знов же й тут буває неусталеність: *лушня* і *люшня* (нім.) тощо.

Між іншим, слід відзначити, що перед остаточним переглядом у президії всіх намічених змін і додатків до друкованого проекту, їх надіслано до Києва в редакційну колегію, поповнену проф. Є. Тимченком та О. Куриловою. Майже чисто всі однастайні побажання цієї колегії були прийняті потім в президії¹⁶.

¹⁶ В цій редакційній колегії взяли участь акад. А. Кримський, проф. Є. Тимченко, Г. Голоскевич і О. Синявський. В. Ганцова не було на цей

До 10 засідань треба було відбути президії на те, щоб розв'язати всі правописні питання. Зовсім не порушені постановами Конференції питання звичайно й на президії не були порушувані, і в остаточну редакцію вони ввійшли з проекту без змін.

З усього сказаного ясно видно, що “Український правопис” є витвір колективний у найширшому розумінні слова. Десятки людей із різних закутків Радянської й позакордонної України брали найближчу участь у вирішенні правописно-мовних проблем, а сотні в дискусії. Серед членів цього колективного автора бачимо 2 Народніх Комісарів Освіти, 2 заступників їх, 5 академіків, 28 професорів і філологів-спеціалістів, 8 учителів (педагогів), 7 робітників преси й друку, 8 письменників. Суспільна контроля, як бачимо, була цілком достатня. Дуже складне завдання — знайти для літературної мови “середнє арифметичне” звичок, бажань, інтересів людей з різних культурно-віддалених і політично-роз'єднаних частин української землі, і знайти, розуміється, без ушкодження природи мови й без непотрібного ламання традиції, все ж розв'язане. Принаймні про це може свідчити ставлення президії до “Українського правопису”: як уже сказано, в її останньому складі були прихильники крайніх протилежних течій, і в цілому вона досить точно відбила Конференцію, а проте текст цього “Українського правопису” у цілому прийнятий на останньому засіданні її одноголосно. Це не виключає того, що в подробицях і дрібницях розходження поміж членами президії були до кінця і не раз їх розв'язувано більшістю тільки одного голоса, і напевно не тільки серед членів президії, ба й взагалі серед усіх українців не знайдеться жодного, хто б не був із чогось у “Правописі” невдоволений, але ж це зовсім природна річ.

Наостанці годиться подати загальну характеристику “Українського правопису” й разом відповісти на деякі закиди критики. Чим виправдується те, що від початку й до кінця трирічної праці Державна правописна комісія намагалася дати і нарешті дала те, що не є а ні український правопис, а ні українська граматика? Дивлячись на справу з становища нормального розвитку літературної мови, таке завдання, як усталити морфологію її, справді не можна виправдати. Взагалі літературна мова нормально складається поволеньки, і люди, носії її, власне й не відчувають тієї

час в Києві, а О. Курилова не взяла участі через хворобу і потім тільки надіслала до президії свої уваги листовно.

еволюції, мало відчувають навіть неусталеність її, бож та мова — то невід’ємна частина їх істоти, то вони сами. І нормування літературної мови за такого стану зводиться до академічно-педагогічних спроб визначити найбільше поширене й типове в мові, що і рекомендують, звичайно, як зразкове. Саме розуміння цього типового й зразкового в цих випадках більш-менш однакове, бо доосередні тяжіння при такому розвитку літературної мови бувають дуже сильні. Неминучі мовні розходження й певні “правописні питання” існують і за такого стану, та вони мають більше академічний характер і спокійно дискутуються собі серед спеціалістів, мало або й зовсім непомітні в літературно-мовній практиці, де мінімум єдності й усталеності є. Але в історії розвитку української літературної мови є такі моменти, що ніяк не дозволяють назвати її розвиток нормальним. Поперше це й досі не зліквідоване політичне роз’єднання українського народу і подруге надзвичайна зміна значіння літературної мови в житті: з мови жменьки напівлегальної інтелігенції до Жовтневої Революції волею цієї останньої вона стає органом державного й громадського життя цілої країни. Не можна ж не зважити на те, що десятки й сотні тисяч дорослих більш чи менш освічених людей, звиклих до досить унормованої російської мови, повинні (і не всі ж “повинні” з примусу!) перейти на українську мову. Це, розуміється, ненормальність для життя української літературної мови, бо до цієї останньої ті люди неминуче мусять ставити такі ж вимоги, як і до звичної для них мови, алеж годі оцю ненормальність намагатися усунути чи бодай би хоч зменшити чимось іншим, як не унормуванням у межах можливого самої мови. Уже академічні “Найголовніші правила українського правопису” зробили великий крок до того унормування, алеж вони охопили лише частину того, що потребувало негайного унормування в наших реальних умовах життя. У величезній своїй більшості доросле населення вже не вчило і не могло вчити української мови так систематично й органічно, як то буває за нормальних умовин, воно здебільшого вчило й вчить її на практиці, отже й потребує не стільки систематичних курсів, як практичних довідників, та й для систематичного органічного вивчення (в школі) у нас бракувало твердої мовної бази, коли, напр., до виходу “Найголовніших правил українського правопису” важко було знайти дві граматики, де б однаково відмінювано такі слова, як “ніч”, “радість”, а іноді так і той самий автор відмінював їх різно в різних виданнях

своєї граматики. От чому Державна правописна комісія визначила своє завдання так саме, а не ін-як. Сама дійсність, повсякденне життя проказувало їй, що до нормальнішого розвитку української літературної мови треба передусім впорядкувати зорову та значною мірою і слухову форму слів, отже визначити найпотрібніші з практичного погляду правописні, фонетичні, морфологічні н о р м и для літературної мови. Адже це база для літературної мови, а не теоретичні подробиці про фонемі й графемі української мови й їх взаємини, та й пощо заглиблятися тут у те, що іноді не видне або сумнівне навіть із верховин науки? ¹⁷ Та жадною мірою “Український правопис” не має заступити систематичні курси української граматики від початкової до наукової, бо він між іншим призначенням має тільки полегшити й угрунтувати появу й розвиток цих останніх. Не менше безпідставно було б думати, що “Український правопис” виник із специфічних потреб “українізації” і для неї, що цей правопис сам здолає навчити людей української мови. Комісія свідомо з одного боку поминула дещо навіть із того, що безпосередньо в’яжеться з правописом, але не стоїть на перешкоді розвитку української літературної мови, або не так надається до нормалізації (напр., вживання великих літер), а з другого взялася внормувувати таке, що зовсім власне до правопису і не належить, як от морфологію або граматичну термінологію. Не все Комісія розв’язала однаково категорично й однаково повно, не все, певна річ, і якнайкраще, але досить застосувати “Український правопис” до першої-ліпшої сторінки першого-ліпшого тексту української мови, щоб пересвідчитися того, як все ж багато правописно-мовних питань, непорозумінь і вагань усуває й розв’язує цей правопис.

¹⁷ Так акад. Ст. Смаль-Стоцький, критикуючи проєкт правопису, заперечує рацію вживання апострофа після *p* в таких словах, як “пір’я” тощо супроти таких, як “рябий” тощо (див. “Україна” 1—2 кн., за 1927 р. ст. 233), а проте на величезній частині території українського народу розрізняються як різні слова, напр., “звіря”, і “звір’я”, “повірю” і “повір’ю”, як розрізняються “ушка” і “юшка” тощо. Також видається йому с а м о в і л ь н и м застереження не писати в присвійних прикметниках *-in*, а самоволі тут жадної нема, коли зважити, що по українських говорах досить поширені форми “нянін”, “Галін” тощо, що такі форми трапляються навіть у Грінченковому словнику (“донін”, “тетін”), у Шевченка (“Прісіне письмо” — див. Т. Шевченко, Т. III, Листування, ВУАН, 176 ст.).

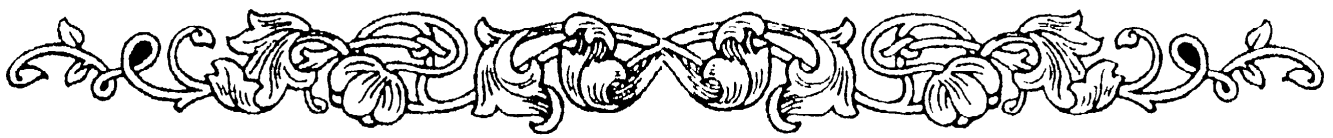

Щодо свого одного з найголовніших завдань — спрощення правопису, то треба сказати, що Комісія далека була від тенденції спрощувати за всяку ціну, бо завсіди виходила з принципу — правопис для мови, а не навпаки, як і мова для людини, а не навпаки. Ніяким чином не мала Комісія за завдання своє дати елементарний правопис, і деякі подробиці з “Українського правопису”, а іноді й розділи, призначаються власне для спеціалістів, як авторів граматик, перекладачів із чужих мов тощо. Але ніколи не забувала й завдання дати такий матеріал і так, щоб із нього могла покористати й кожна більш-менш письменна людина.

Як видно з усієї оцієї короткої історії “Українського правопису”, завдання, методи й умови опрацювання книжки були настільки складні й трудні, що годі від неї сподіватися суцільности, простоти й послідовности звичайної книги: вона настільки ж складніша, наскільки колектив складніший супроти окремого члена його. Але тим самим настільки ж більша й вага книги.

Синявський О. Коротка історія “Українського правопису” // *Культура українського слова.* — Збірник I. — Харків—Київ, 1931. — С. 93—112.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1928)

З 26 травня по 6 червня 1927 р. у Харкові відбулася скликана Народним комісаріатом УРСР Правописна конференція, на якій обговорювався проект українського правопису, укладений Державною правописною комісією і опублікований у серпні 1926 р.

З метою усунення незгод між існуючими українськими правописними системами (західно- та східноукраїнською) і вироблення єдиного для цілої України правопису на Конференцію були скликані й прибули делегати з усіх у той час роз'єднаних регіонів України: Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття.

У процесі обговорення проект українського правопису (1926) зазнав певної модифікації, зокрема, в пунктах, що стосувалися правил передачі на письмі іншомовних слів, власних назв, тобто в ділянках, де найбільше відрізнялися західно- та східноукраїнська правописні традиції. Остаточну редакцію нового варіанта українського правопису здійснила президія Правописної конференції у складі М. Скрипника, А. Приходька, А. Кримського, О. Синявського та С. Пилипенка. 6 вересня 1928 р. народний комісар освіти М. Скрипник за ухвалою Ради народних комісарів УРСР затвердив цей правопис як загальнообов'язковий в УРСР.

Після Конференції зазначений правопис почали популяризувати та поширювати також у Галичині й Закарпатті, що на той час не входили до складу радянської України. Так, зокрема, 1929 р. він був прийнятий Науковим товариством ім. Шевченка у Львові.

Український правопис 1928 р., відомий ще під назвами “харківський” та “скрипниківський”, згодом був прийнятий також в еміграції; ним досі послуговується українська діаспора.

У межах радянської України цей правопис офіційно діяв до 5 вересня 1933 р. У Галичині, на Волині й Буковині він протримався до 1939 р. — часу приєднання їх до УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПОСТАНОВА

За постановою РНК УСРР з 23 липня 1925 року організована при НКО Державна Комісія для впорядкування українського правопису виробила проєкт українського правопису, що в його основу, згідно з тою ж постановою РНК, взято “Найголовніші правила українського правопису”, прийняті Всеукраїнською Академією Наук 17.V 1919 р., 12.VII та 29.XI 1920 р., затверджені Народнім Комісаром Освіти УСРР 1921 року.

Проєкт правопису розглянула Всеукраїнська Правописна конференція з 26.V до 6.VI 1927 р. і, з її доручення, зредагувала його Президія Державної Комісії для впорядкування українського правопису.

За доповіддю Наркомосу РНК постановою з 4 вересня 1928 року визнала, що зазначений державний правопис мусить набути загальнообов'язкового характеру.

Отже, на підставі постанови з 4 вересня 1928 р. (протокол засідання РНК, ч. 43, п. 7) ухвалюю вищезазначений “Український Правопис” затвердити.

Народній Комісар Освіти УСРР

МИКОЛА СКРИПНИК

Харків,
6 вересня 1928 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *з'явище* і *з'явище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в алфаветі, отже *тѳпнути* в словникові стоятиме перед *тѳпнути*, а між ними будуть слова на **тр...**, **ту...**, **тю...**, **тя...**

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення аффрикат) не входять в алфавет, отже такі слова, як *джерелѳ*, *дзѳга*, стоять у словникові під літерою **д**.

<...> II ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

Увага до таблиці
відмін

§ 22. Зважаючи на закінчення іменників у назовному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів, і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільності їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угруповання лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о** й **и**, а тільки **е** й **і** (*кни́гою* — *ї́жею*, *кни́ги* — *огоро́жі* і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. (“Таблиця” на 30—31 ст.)

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники
чоловіч. роду

§ 23. 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать іменники на **-г, -к, -х, -г..**, тобто такі, як *плуг, робітнік, гляг, степ, го́луб, громада́нин, літо́пис, ко́ц* (*Перетц, пала́ц, принц...* з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р**: *дві́р, да́р, жа́р, пи́р, ви́р, шну́р, ми́р, му́р, я́р, ху́тір, папі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхі́р, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, ша́р, інжу́р, куши́р, ка́чур, кушні́р, жовні́р, ну́мер, бузуві́р, щу́р, те́нор, комуна́р, коміса́р, касі́р, акто́р, команди́р, інспе́ктор, дире́ктор, профе́сор, тротуа́р, семіна́р, тракти́р, ма́дьяр, кав'я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монтанья́р, Абе́ляр, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р* (на **-яр** звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

Тверді імен.
ніяк. р. 2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать іменн. на **-го, -ко, -хо...**, тобто такі, як *блага, яблуко, добро, гніздó, залізо, плéсо, депó* й ін.

Тверді імен.
жін. р. 3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать іменн. на **-га, -ка, -ха...**, тобто такі, як *смуга, штúка, задúха, дзúга, тюрма́, стúпа, графа́, журба́, грома́да, погро́за, кукуру́дза, карúца (-дза, -ца тільки в словах із чужих мов) й ін.*, а також такі, як *гайдама́ка, недба́ха* тощо.

Мішані імен.
чол. р. 4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, муля́р, повістя́р, газетя́р, бараня́р, повстя́р, воля́р, сідля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. 7.

Примітка. Іменники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не **-еві, -ем**): *сто́лярові, му́ляром* і т. ін.

б) усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: *сто́рож, слуха́ч, това́риш...*

Мішані імен.
ніяк. р. 5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать усі іменники на **-же, -че, -ще**: *ло́же, ві́че, прізви́ще...*, а також такі, як *діди́ще, баб́ище* і т. ін.

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *леда́що* (з *леда́щом*), *Санчо* (*Санчом*).

Мішані імен.
жін. р. 6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мере́жа, бу́ча, поро́ша, гу́ща, га́нджа, міхоно́ша...*

М'які імен.
чол. р. 7. До м'яких іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-дь, -зь, -ль...**, тобто такі, як *ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́міль, кара́сь, зять, їзде́ць, гудзь, рій, Іва́сьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівча́р, байка́р, господа́р, інвента́р, вівта́р, бляха́р, віспа́р, ліма́р, ворота́р, чобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цві́нтар, ца́р, кобза́р, багати́р, проводи́р, поводи́р, гузи́р, боби́р, упи́р* і т. ін. Пор. 4.

М'які імен. ніяк. р. 8. До м'яких іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обі́д-дя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, війя́* (себто *війя́а*), *збі́ж-жя, облі́ччя, підда́шшя, підза́мчя, розто́ржя, рі́щя, лі́стя, ві́стря, пі́р'я, дуб'я́, стру́п'я, безду́м'я, здо́ров'я* і т. ін.; також *сі́м'я, ті́м'я, ві́м'я, по́лум'я, плéм'я*.

М'які імен. жі́н. р. 9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-ря, -дя, -зя...**, тобто такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, легéня, мату́ся, стаття́, робітні́ця, Га́ндзя, наді́я, сі́м'я...*, також і чоловічого роду такі, як *суддя́, те́сля*.

Імен. ніяк. р. з наростками -ЯТ-, -АТ-, -ЕН- 10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:
а) Назви малих істот і речей, як *теля́, ко-зеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, голуб'я́, горща́, коліща́, горня́* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);
б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Імен. жі́н. р. на приголосний 11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зкіш, не́хвороц, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сі́ль, тінь, вісь, вість, міць*. Так само відмінюється й *ма́ти*. Але див. § 25₅.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е (-є)**.

-у 1. **-у** мають іменники чоловічого роду:
а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: *ба́тьку, голу́бчику, ковальчу́ку, си́нку, ко́ничку, кониче́ньку...*

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, по-го́ничу, това́ришу...*

в) Окремі іменники тверді: *ді́ду, та́ту, си́ну, сва́ту*. Також такі, як *Ге́оргу...*

-Ю 2. -ю мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група): *кобза́рю, ведме́дю, місяцю, кня́зю, кова́лю, ко́ню, Іва́сю, зя́тю, кра́ю, Корнію...*

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі: *до́ню, мату́сю, Гали́нцю, Мару́сю* (і *Мару́се*)...

3. -о мають усі без винятку тверді іменники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Україно, се́стро, Га́нно, гайдама́ко, бідола́хо...*

4. -е мають іменники:

-Е а) Усі жіночого роду нетверді, тобто I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *ро́же, до́ле, зе́мле, вдови́це, Ка́тре, сме́рте, но́че, тва́ре...*

Але: *ма́ти*.

Після голосних **-є**: *Марі́є, збро́є...*

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́коле, лі́се, го́лубе, моро́зе, грóме, Дні́пре, Па́вле, Пе́тре, громадя́нине, наро́де, во́вче, коза́че, чума́че, лу́же, ля́ше, па́рубче, воя́че* (від *воя́к*), *Джорд́же...*

-Е, -Ю 5. Іменники чоловічого роду на **-ець** мають закінчення **-е**, рідше **-ю**: *моло́дче, кра́вче, же́нче, хло́пче, німче, за́йче* (і *за́йцю*), *злочі́нцю, перемо́жцю...*

Так само й іменники чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 гр.) мають закінчення **-е** і лише зрідка **-у**: *тесля́ре, газетя́ре, повістя́ре* (і *повістя́ру*)...

Ніяк. р. 6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком **-к** приймають у кличній формі закінчення **-у** під впливом подібних іменників чоловічого роду: *"Ой сонечку-батечку, догоди, догоди"*.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї)**.

1. **-а (-я)** мають:

а) Усі без винятку іменники ніякого роду I відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: з *села́, до ячмені́ща, з по́ля, лиця́, роздорі́жжя, клóччя, підза́мчя...*

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означають точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., жи в і і с т о т и: *без брата, до хлопця, з лиходія, від коня, проти сокола, метелика...*; п р е д м е т и: *коло плуга, без носа, з пальця, до олівця, димаря, гвинта, автомобіля, дощоміра, перерівача, барометра, фонографа, грамофона, мікроскопа, мотора...*; п е в н і м і р и: *з гарця, до пуда, без карбованця, аршина, метра (= міри), грама, січня, листопада, вівтірка, тижня, місяця...*

-у, (-ю) 2. **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду, коли вони означають поняття гуртові, масові або абстрактні, як от р о д о в і, з б і р н і, ті, що означають о д н о м а н і т н у м а с у, с е р е д о в и щ е: *без маку, з молочаю, до перцю, від часнику, проти народу, пролетаріату, міру, базару, бору, всесвіту, піску, снігу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, горіху, кісню (кісень), водню (водень)...*; б е з ф о р м н і я в и щ а п р и р о д и: *з віхру, від грону, до дощу, без морозу, проти вітру, граду, жару...*, ч и н н і с т ь, в р а ж і н н я, д у ш е в н и й с т а н: *до почину, без розбю, від дару, з болю, жалю, плачу, реготу, гніву, страху, сміху, ляку, суму, дотепу, запаху, заходу, клопоту...*; взагалі поняття р о з у м о в і, в т і м ч и с л і у с т а н о в и, особливо ч у ж о м о в н о г о п о х о д ж е н н я: *без поступу, до побуту, від стану, проти поділу, звичаю, уряду, закладу, акту, факту, стилю, метру (= розміру), курсу, імперіялізму, комісаріату, університету, колективу, штабу, архіву, декрету*; також такі скорочення, як *до лікнепу* (“ліквідації неписьменности”) *від Комгоспу* (“Комунального господарства”), *коло Наркомосу* (“Народн. Комісаріату Освіти”), *до Рязалуку* (“Ради залізничників України”), *Ліфу* (“лівого фронту”), *Буану* (“Всеукр. Акад. Наук”).

-А (-Я) — -У (-Ю) 3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема́ ка́меня* (= однієї каменяки) — *нема́ ка́меню* (= будівельного матеріялу), *без листá* (= одного листка) — *без лі́сту* (= листя), *з звіра* (= вовка, лисиці...) — *з звіру* (= звір'я), *без жо́лудя* (= одного пло-

да) — без *жолудю* (= жолуддя), без *панєра* (= “справи” в канцеляр. значінні) — без *панєру* (= матеріялу до писання...), від *морóзу* — від *Морóза* (прізвище).

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік*, *вік*, *ра́нок*, родовий відм. *ро́ку*, *ві́ку*, *ра́нку*, але *вє́чир* — *вє́чора*.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а, -я**: з *сте́пу*, коло *лісу*, без *лу́гу*, до *горо́ду*, край *ста́ву*, проти *са́ду*, *майдáну*, *я́ру*, *слі́ду*, *Сибі́ру*, *Туркестáну*, *Кавка́зу*, *Криму́*, *До́ну*, *Ура́лу*, *Берлі́ну*, *Лондо́ну*, *Парі́жу*, *Рі́му*, *Нью-Йо́рку*, *Херсо́ну*, але коло *бе́рега*, до *кряжа́*, біля *горба́*, з *Ха́ркова*, *Черні́гова*, *Ки́єва* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́*, *Кам'я́нця*, *Переми́шля*, *Жито́мира*, *Відня́*. Зменшені ж звичайно тільки з **-а (-я)**: з *ярка́*, до *ліска́*, біля *ставо́чка*, *горо́дця*, *Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в назовному відмінку: *Дніпро́* — з *Дніпра́*).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завсіди без *хліба́*, *вівса́*, наперекір прав. 2.

Деякі ж уживаються в обох формах: без *стида́* — без *сти́ду*, без *соромá* — без *со́рому*, до *моста́* — до *мо́сту*, з *дво́ра́* — з *дво́ру*.

4. **-и** мають:

-и

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна I гр.): *коло води́*, *без кни́жки...*

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на **-ть** за другим приголосним: *від ра́дости*, *з вісти*, *до сме́рти*, *без чве́рти...*

Також винятково: *до о́сени*, *без со́ли*, *кро́ви*, *любо́ви*, *Ру́си*.

в) Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *до теля́ти*, *гори́жати...* і слово *імени*.

-і (ї)

5. **-і** мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 I відм. 3 і 2 групи): *без до́лі*, *бу́рі*, *лисці́*, *са́жі*, *поро́ші*, *кру́чі*, *гу́ці...*

Після голосних та **'-ї**: *без наді́ї*, *Ма́рії*, *сім'ї́...*

Також **-і** мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: *до но́чі*, *без по́дорожі*, *від ро́зкоші*, *тва́рі*, *мо́лоді*, *па́морозі*, *тіні*, *Росі́*, *арті́лі*, *морáлі*, *жо́вчі*, *ма́тері...*

Щодо чергування **о—і, е—і** (Харків — Харкова, Київ — Києва, камінь — каменя, радість — радости тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї, -яті, -аті, -ені)**.

1. **-ові (-еві, після голосних та ' -єві)** мають:

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** I відм. I групи, **-еві** I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *братові, дубові, Михайлові, повістряреві*¹, *сторожєві, слухачєві, товаришеві, кущєві, косарєві, ведмедєві, учительєві, гостєві, хлопцєві, рєєві, курієві*...

б) Зрідка іменники ніякого роду I відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягняткові, теляткові, дитяткові, немовляткові*..., навіть *ліхові, військові, святкові, серцеві, сонцеві*...

2. **-у (-ю)** мають:

-У (-Ю) а) Майже всі іменники ніякого роду I відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *дєреву, гніздю, сєлю, стовпищу, лицю, обличчю, підзамчю, знанню*... (порівн. 1б).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням **-ів (-їв), -ов** у назовн. відмінку: *Львів — Львову, Мліїв — Млієву, Драгоманів — Драгоманову, Воробйов — Воробйову, Ковалів — Ковалєву, Стеблів — Стеблєву, Чугуєву, острову, боліголову*...

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: *товаришеві Гавришу* і т. ін. — див. § 78.

3. **-і (-ї)** мають:

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрі, жінці, дочці, свєкрюсі, нозі, гирлізі, огорожі, гущі, Марюсі, молодіці, ночі, розкоші, крові, тварі, міді, повісті, солі, пріязні, бідоласі, старшині*... Також *Мєкка — Мєцці* і т. ін.

Після голосних та ' **-ї**: *надії, Марії, шії, сім'ї*.

Примітка. Але в Західній Україні подекуди пишуть **-и** в імен. жін. р. III відм. (див. § 22) на **-сть, -рть**, як також і в формах місцев. одн. та наз. — знах. множ.

¹ Див. § 23_{4а} Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теляті, курча́ті...* і в слові *імені*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю)**, або вживаються у формі назовного відмінку.

-А (-Я) 1. **-а (-я)** мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та **-о (-ьо)**, коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25₁₆: *за хлопця, метелика...*, *на дуба*, *за олівця, карбованця, плуга, каганця...*, навіть *університета, декрета* й ін.

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я)**: *на раду, старшину, суддю...*

Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова *мати* знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення **-ом (-ем, -єм), -ою (-єю, -єю), -ю, -ям (-ам)**.

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ) 1. **-ом** мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі іменники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-ем**) усі мішані й м'які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): *над степом, під тягаром, за базаром, перед бакаляром, селом, повітрярем², товаришем³, бичем, бондарем, кобзарем, гостем, хлопцем, конем, стовпищем, вічем, лицем, татунем, полем, краєм, куриєм...*

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ) 2. **-ою** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, **-єю** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестрою, перед комб-*

² Див. § 23_{4а} Примітка.

³ Див. § 23₅ Примітка.

рою, над міхонóшею, за душéю, під кру́чею, гу́щею, їжею, землéю, дóлею, Ві́вдею, пі́снею, ко́лотнею, суддéю, стат-те́ю, рі́ллею, револю́цією, Марі́єю, збро́єю...

Не плутати з прикметниками: під сінью́ю, над свіжо́ю..., а також не скорочувати **-ою (-ею, -єю)** в **-ой (-ей, -ей)**, див. § 38 Примітка 1 й 2.

-Ю

3. **-ю** мають усі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): над мо́лоддю, па́мороззю, сі́ллю, тінню́, Ро́ссю, па́порот-тю, мі́ццю, глибочі́нню, сме́ртю, по́вістю, кро́в'ю, тва́р'ю, ма́тір'ю, по́дорожжю, ні́ччю, ро́зкішшю, не́хворощю, ха́рчю, жо́вчю...

Щодо **і й о** в таких випадках, як по́вістю, па́мороззю..., то див. § 7_{1д, 2в}.

-ЯМ (-АМ)

4. **-ям** мають усі іменники ніякого роду на **-я**, тобто як I відміни м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж, ч, ш, щ**: з баді́ллям, за безла́ддям, над галу́ззям, за смі́ттям, перед во́лоссям, дуб'я́м, пі́р'ям, лушпа́йям, підза́м-чям, розто́ржям, теля́м, голу́б'ям, горобеня́м, ім'я́м (рідко і́менем).

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: з ведмежа́м, над курча́м, перед ло-ша́м, горща́м і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини іменники мають закінчен-ня **-і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві)**.

-І (-Ї)

1. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чо-ловічого на **-а** та **-я**: на воді́, у руці́, на ті́тці, по землі́, при статті́, полі́ці, кру́чі, мере́жі, наді́ї, збро́ї, сім'ї́, по́дорожі́, пе́чі, кро́ві, тва́рі, міді́, по́вісті́, ма́тері, бі-доласі́, міхонóші, судді́...

Примітка. У прислівниках, витворених з іменників жіночого роду на приголосний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: по-ча́сти, восені́ або увосені́ (порівн. по о́сені). Див. іще § 26_{3а}. Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): на теля́ті, горща́ті..., також у слові і́мені.

в) Іменники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байраці, на язиці, при стозі, на порозі, в дусі, лүзі, на поверсі, кожусі, горосі, березі, місяці, коні, зубі, хресті, коті, возі, образі, домі, дубі, чоботі, році, хлібі, ґрунті, світі, стовпі, листі, хвості, пні, дні, сні, лобі, роті, пальці, рэготі, налигачі, молочаї, травні, злочині, камінці, камені...* (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: *на селі, у гнізді, при яблуці, в оці, молоці, вусі, слові, письмі, чолі, болоті, полотні, в пальті, у бюрі, золоті, добрі, маслі, вікні, багні, дні, паливі, заступілні, товаристві...*, а також іменники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці, у яйці, при кільці, в денці, плечі, житті, смітті, гіллі, грудді...*, також: *на сонці, у морі, в полі, горі, серці, віконці, стовпиці, згариці, становиці, в питанні, у збіжжі, роздоріжжі, картоплінні, проклятті, обличчі, в лушпайї, у пір'ї, розторжжі...* (див. іще 3).

-у

2. **-у** мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко...**): *на конику, при гвіздку, у мішку, батеньку, в будінку, на рінку, бідаку, пучечку, дощичку, ставку, грабунку, жовтку, у війську, на ліжку, у вічку, містечку, серденьку, горцятку, яєчку, видобиську...*, а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: *на воску, в соку, на снігу, по моху, у міху, в полку, сліду, бору, меду, степу, току, шляху, яру, льоду, знаку...* Також такі, як при *Георгу...*

-у (-ю) — -і (-ї)

3. То **-у (-ю)**, то **-і (-ї)** мають деякі іменники чоловічого роду: *на роду — на роді, в лісу — в лісі, в гаю — в гаї, у саду — у саді, у склепу — в склепі, на ставу — на ставі, на торгу — на торзі, в бору — в борі, в капшучу — в капшучі, в потягу — в потязі, на козаку — на козаці, на чумаку — на чумаці, на товаришу — на товариші, на школярю — на школярі, на косарю — на косарі* (див. іще 4).

Також іменники ніякого роду I відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і (-ї)**, то з закінченням **-ю (-у)**: *на сонці — на сонцю, у морі — у морю, на полі — на полю, при горі — при горю, на серці — на серцю, у стовпиці — у стовпицу, на вічі — на вічу, в питанні — в питанню, у збіжжі — у збіжжю, в роздоріжжі — в роздоріжжю, на обличчі — на обличчю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у (-ю)** після прийменника **по**: *по Дніпру, по дну, по слову, по кожуху, по олівцю, по яблуку...*

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові (-еві, після голосних -еві)** мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на батькові, при коникові, на братові, на товаришеві, вóвкові, кобзареві, Корнієві, у рúхові...*

Навіть іменники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на теляткові, при дитяткові* і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я)**.

1. **-и** мають:

-и

а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): *ро́ги, береги́, вовки́, городи́, холоди́, міхи́, ліси́, голоси́, руко́писи, по́лози, громадя́ни, селя́ни, тата́ри, цига́ни, болгарі́, се́рби, брати́, листи́, коли́, клини́, сини́, куми́, чорті́, пола́ци, голуби́, сусіди́, батьки́, старости́, міня́йли, інспекто́ри, професо́ри, коміса́ри, кушні́ри, база́ри, тенори́, футля́ри, жовні́ри...*

Примітка. Але деякі з іменників цієї групи на **-р** (див. § 23,) неодноскладові приймають під наголосом і закінчення **-і**: *хуторі́, тяга́ри, кома́ри, майстра́, хабарі́.*

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *но́ги, ру́ки, се́стри, брóви, хати́...*

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *лю́ди, окуля́ри, шарава́ри, штани́, ку́ри, гу́си, діти́, сіни́, са́ни, баля́си, гру́ди, же́бри, за́шпори, ма́ндри* й інші, при чім **-и** завжди після **-к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м** (*ві́жки, обста́вини, збо́їни...*).

2. **-і** (після голосних та **'-ї**) мають:

-І (-Ї)

а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто I відміни 2 і 3 гр. (див. § 22): *ковалі́, ведме́ді, ячмені́, зяті́, хло́пці, місяці́, гаї́, солов'ї́, проводи́ри,*

лікарі, ножі, орачі, кущі, міхонóші, столярі, теслярі, школярі, дігтярі...

Крім того, *хазяїн* — *хазяї́* і *хазяїни́* (у різних значіннях), *друг* — *дру́зі* і *дру́ги*.

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 I відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (III відміна): *бу́рі*, *ді́ні*, *молоді́ці*, *ши́ї*, *сі́м'ї*, *кру́чі*, *ду́ші*, *рогóжі*, *бу́чі*, *но́чі*, *по́дорожі*, *ро́зкоші*, *тва́рі*, *ті́ні*, *по́статі*, *по́вісті*, *ві́сті*, *о́сі...*, але див. § 26_{3а}. Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *двері́*, *драглі́*, *граблі́*, *конóплі*, *на́кожні́*, *о́сті...*, при чім *-і* завжди після *-ц*, *-ж*, *-ч*, *-ш*, *-щ*, *-дж*, а *-ї* після голосного (*мані́вці*, *но́жиці*, *сто́гначі*, *го́рдоці*, *хі́троці*, *дрі́жджі*, *помі́ї...*).

г) Два слова ніякого роду: *о́чі* (*о́ко*), *плéчі* (*плечé*).

Увага. З числівниками *два*, *обі́два*, *три* й *чоти́ри* іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини (а не родового), себто *-и*, *-і (-ї)*, а не *-а*, *-я*: *два сини*, *три брати*, *обі́два стовпи*, *чоти́ри вчителі*, *голуби*, *товариші́*, *школярі́*, *гаї́...*

Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) з числівниками *дві*, *обі́дві*, *три*, *чоти́ри* можуть мати закінчення *-і* (як м'які), при чім *г*, *к*, *х* перед *-і* змінюється на *з*, *ц*, *с*, обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кні́зі*, *три вербі́*, *ха́ті*, *руці́*, *три кві́тці*, *пі́сні*, *чоти́ри норі́* і т. ін.

Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з *-и*, особливо після *г*, *к*, *х*: *дві кві́тки*, *три руки́*, *кні́ги*, *чотири бо́чки...*

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два високі́ дуби*, *три крайні́ хати* і т. ін.

-А (-Я)

З. а) *-а* мають усі іменники ніякого роду нем'які, тобто тверді, мішані та з наростк. *-ят* (після *ж*, *ч*, *ш*, *щ -ат-*), також поодинокі з *-ен-*, *-ес-* (див. § 22 I і II відміни): *гні́зда*, *я́блука*, *теля́тка*, *дерева*, *словéчка*, *пéра*, *кри́ла*, *чола́*, *стремéна*, *ві́ча*, *ло́жа*, *стовпи́ща*, *ягня́та*, *лоша́та*, *імена*, *небеса́...*

б) *-а* мають кілька іменників чоловічого роду: *вúса* (також *вúси*), *рука́ва* (і *рукави́*), *грунта́* (і *грунти́*), *ві́вса* (і *вівси́*), *хліба́* (*хліби́* з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *віла, ясла, ясна, ворота, гусла, лещата, дверчата*.

г) **-я** мають усі іменники ніякого роду м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.): *поля, крільця, серця, оповідання, питання, подвір'я, прислів'я, обличчя, піддашшя, підзамчя...*, як і деякі, що вживаються тільки у множині: *вінця, давільця*.

Увага. Іменники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 I відміна 1 гр.) при числівниках *дві, обидві, три, чотири* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві відрі, дві слові, три яблуці, чотири вікні* і т. ін., але звичайно *двоє відер, два відра...*

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 31. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів (-їв)**, чистий пень (відсутність звукового закінчення), **-ей**.

1. **-ів (-їв)** (після голосних та **'-їв**) мають:

-ІВ (-ЇВ)

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): *з роки́в, від береги́в, до осокори́в, проти звіри́в, без ярмарки́в, коло сини́в, куми́в, степи́в, чорти́в, насипи́в, підписи́в, літописи́в, школяри́в, товариши́в, мечи́в, дощи́в, косари́в, ковалі́в, князи́в, караси́в, дни́в, ведме́ди́в, ступе́ни́в, жени́в, зяті́в, гаї́в, краї́в, солов'ї́в...* Також деякі іменн. чоловічого роду на **-а (-я)**: *до старости́в, те́сли́в, судди́в*.

б) Винятково іменники ніякого та жіночого роду: *без прислів'ї́в, подвір'ї́в, во́ли́в* (від *во́ло*), *ба́гни́в* (і *ба́гон*), *поли́в* (рідко *піль*), *мори́в, місци́в* (і *місьць*), *обличчи́в* (і *облич*), *роздори́жжи́в* (і *роздори́ж*), *стовпи́в* (і *стовпи́ц*), *пита́нни́в* (і *пита́нь*), *баби́в, хати́в* (і *хат*), *губи́в* (від *губа́ = labium*), *ро́зкоши́в, по́дорожи́в, матери́в, статти́в* (і *статте́й*), *вiдповiди́в* (і *вiдповiдей*), *твари́в* (і *твари́ей*) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на **-ці**: *радо́вці́в, мо́лодо́вці́в, клі́вці́в* й под.;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із іменниками чоловічого роду: *мані́вці́* — від *мані́вці́в* (порівн. *хло́вці́* — *хло́вці́в*), *гала́нці́в, майо́рці́в, микола́йці́в, Черні́вці́в* (і *Черні́вце́ць*), *Соро́чинці́в* (і *Соро́чине́ць*), *Яки́вці́в, багла́йв* (порівн. *гаї́* — *гаї́в*), *драглі́в* та ін. (див. іще 2в).

в) деякі інші: *без ба́йдикі́в, з бе́льбухи́в, по́зіхи́в, бе́бехі́в, викрута́сі́в, вихи́лясі́в, зальо́ти́в, ма́ндрі́в, дрі́жджи́в, но́ши́в,*

на́ймів, на́рiтникiв, на́чoсiв, обжiнкiв, окуля́рiв, oхрестiв, в'язiв, схoдiв, штанiв, шарава́рiв, граблiв (i грабе́ль).

2. Чистий пенъ мають:

Чистий пенъ
(без закінчення)

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та іменники жіночого роду на **-а**, **-я** (I відміна): без слів, до дере́в, з гнізд, серць (частіше серде́ць), озiр (i озе́р), я́блук, вікон, колiс, кіл (ко́ло), волоко́н, поло́тен, джере́л, відер, кілець, яе́ць, сіл (село́), ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздо́риж (див. 1б), іме́н, небе́с...; до гір (гора́), без кіз, з панчіх, проти бліх, від борiн, сторiн, до́риг, бур (бу́ря), зада́ч, шкіл (шко́ла), рож, ріс (роса́), груш, барв, форм, книжок, дощок, свічок, чайок (ча́йка), ко́пiюк, со́со́н (i со́сен), на́зов, мітел, воєн (війна́), по́пiвен, картопе́ль, со́тень, кухoнь, ове́ць, церко́в, буков, версто́в, дрохов, кроков, коро́гов, відьом, земе́ль, пісень, ігор, іско́р (Див. iще § 7_{1e, 2aб}).

Також деякі іменники чоловічого роду на **-а**, **-я**: коло старши́н, мiхoно́ш, п'яни́ць.

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан** (**-ян**) перед **-ин**: без ми́щан, до селя́н, з галича́н, проти заробітча́н, тата́р (i тата́рiв), але звичайно болгарiв, воло́хiв, се́рбiв, хазяї́в (i хазяїни́в);

б) поодинокі після числівників: сім де́нь (дні́в), сто раз (частіше сто разíв), па́ра чобі́т, сім чоло́вік i ін. (але разíв сто...).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: ле́щата — без ле́щат, вил, да́вiлець, вінець, ко́зел, я́сел, я́сен, ворі́т, обста́вин, за́прoсин, збо́їн, вечерни́ць, но́жиць, помíй, конопе́ль, ві́сiвок, гiн (i го́ни́в), віжок, нoчoв, круп (i крупíв), Яс, Ате́н, Черка́с, Бенде́р, Карпа́т, Лубе́нь.

3. **-ей** мають:

-ей

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): з но́чеiй, біля пече́iй, від вісте́iй, тінеiй, кoсте́iй, рече́iй..., але ро́зко́шiв, по́дорожiв i деякі інші (див. 1б).

б) З іменників чоловічого роду тільки: ко́неiй, гро́шеiй, гoсте́iй; жіночого на **-а**, **-я**: свине́iй, мише́iй, во́шеiй; ніякого: оче́iй, плече́iй (i пліч).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: груде́iй, две́рей, діте́iй, люде́iй, ку́рей, гусе́iй, сiне́iй, сане́iй.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-АМ (-ЯМ) § 32. Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку множини мають закінчення **-ам** або **-ям**.

Закінчення **-ям** приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний **-р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть**; усі інші — **-ам** (див. § 22): *чоловікам, школярам, тучам, гноїщам, ягнятам, ночам...*, але *ковалям, косарям, тінням, тварям, обличчям, підзамчям...*

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в назовному відмінку мають тверде закінчення (**-и, -а**), **-ям**, коли м'яке (**-і, -ї, -я**). Але після (неподвоєних) **ж, ч, ш, щ**, як і завжди, буде **-а**, а не **-я**: *гордоці — гордоцям* і т. ін. Винятки: *людям, штаням, курям, гусям, дітям, сінням, санням, грудям*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 33. У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному множ., або = родовому множини: *по коні, за телята, про гуси, корови, волі, свині, метелики, на ковалів, про гостей, за молодіць (і молодіці)* і т. ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 34. В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами (-ями), -ми, -има**.

-АМИ (-ЯМИ) 1. **-ами** і **-ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): перед *чоловіками, школярями, бучами, гноїщами, ягнятами, ночами, ковалями, косарями, тіннями, обличчями, тварями, підзамчями...*

-МИ 2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от з *кіньми, перед гістьми, грішми (і грошіма), чобітьми, жолудьми*; ніякого роду, як от *коліньми (коліно в значінні частини тіла), крильми (крило у птиці), дівчатьми*; жіночого роду: *свиньми*. Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьми (і грудіма), перед ворітьми, дверми (і дверіма), сіньми, курми, гусьми, дітьми, людьми, саньми* і деякі інші.

-ИМА 3. -има вживається в словах *очи́ма*, *плечи́ма*, *уши́ма* (і *вúхами*) — див. іще 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах**, **-ях** в тих самих випадках, що **-ам**, **-ям** у давальному множини: *на чоловіка́х*, *на школяра́х*, *на обліччя́х*, *лю́дях* і т. ін.

(С. 28—44)

<...> III ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ⁴

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л § 45. Чужомовне *l* в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле**, **ла**, **ло**, **лу**, **л**, почасти як м'яке, себто **лі**, **ля**, **льо**, **лю**, **ль**. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** не можливо.

Нем'яке Л 1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л**, звичайно пишемо **ла**, **ло**, **лу**, **л**, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла** — *атла́нти*, *Атланті́йський океа́н*, *а́тлас*, *Лакедемон*, *лакони́зм*, *лати́нський*, *облатка*, *парала́кса*, *пла́стика*, *Плато́н*, *платони́чний*, *протопла́зма*, *сталакті́т*, *схоло́стика*, *фа́була*, *фала́нга*, *філантро́пія*, *фістула*, *фо́рмула*, *хала́т*, *шарлата́н*, *шкату́ла*, при чім **а** завжди після подвоєного **л**: *вілла*, *Геллада*, *Сцілла*;

б) **ло** — *аналогі́я* (*ло́гіка*, *катало́г*, *проло́г*, *рефлексоло́гія*...), *гело́ти*, *дипло́м*, *кілогра́м*, *коло́на*, *коло́нія*, *коло́с*,

⁴ До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *база́р*, *галу́н*, *карто́пля*, *льо́х*, *ла́нтух*, *лі́цар*, *плуг* тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

Лондон, охлокрáтія, пілòт, талòн, троглодít, філоксéра, філосóфія, хлор, циклòн, Цікло́ни, при чім **о** завжди після подвоєного **л**: Бйондéлло, Льонгфéлло;

в) **лу** — лунатíзм, плутокрáтія, Поллукс;

г) **л** у кінці складу — адміра́л, арсенáл, арти́кул, бал (= відзначення, але балъ = бенкет), Балка́ни, бока́л, генерáл, Далма́ція, журна́л, ідеáл, інтернаціо́нал, капіта́л, капітул, кварта́л, меморія́л, мінерáл, оригіна́л, офіція́л, офталмоско́п, протоко́л, професіо́нал, сканда́л, скру́пул, Стамбу́л, стімул, талму́д, Танта́л, титу́л, фалд, фалш, февда́л, фіна́л, фуру́нкул, Халде́я і деякі інші.

б) Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (з “середнім л” — див. § 15₅ Увага 4): біле́т, гале́ра, делега́т, електри́чний, Каледо́нія, коле́га, легéнда, лекці́я, Лена́в, Пале́рмо, телегра́ма, холéра і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: Албіон, біл, бул, булдог, Велз, Вілсон, Далтон, гомру́л, голкіпер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффілд і т. ін.

М'яке Л

2. В інших випадках новіші запозичення з західно-європейських мов віддаємо м'яким **л**:

а) **ля** — аеропля́н, бая́да, бая́нс, баці́ля, бу́ля (хоч старе бу́лла), вакуо́ля, гіпе́рболя (у закінченнях -ля завсіди, окрім небагатьох винятків — див. 1аа), галянтéрія, декляма́ція, за́ля, ісля́м, Каля́брія, капéля, ка́псуля, клявіш, кля́са, ляборато́рія, ля́ва, ля́вн-те́ніс, лягу́на, ляж, Ля-Ма́нш, Лямарті́н, ляндиша́фт, лятифу́ндія, ляфéт, макуляту́ра, Маля́га, Мон-Бля́н, новéля, номенкляту́ра, парламе́нт, плян (хоч уживається й план), плянта́ція, пляти́на, плятфо́рма, пляц, пляцка́рта, постуля́т, прокляма́ція, ска́ля, таранте́ля, фляко́н, флямі́нго, фляне́ля, цифербля́т, шкарляти́на, шляфрóк;

б) **льо** — бальо́н, бальотува́ти, бльока́да, віольо́нчеля, кольо́квіюм, Колю́мбо, колю́рит, льо́зунг, льока́вт, Льока́рно, льомба́рд, одеколю́нь (і одеколю́н), пльо́мба, со́льо, фабльо́, фльо́ра, фльо́та, шабльо́н;

в) **лю** — блюза́, інфлюе́нца, Лювр, лю́за, лю́па, металю́ргія, Нібелю́нги, целю́ля, целюльо́за, целюльо́їд;

г) **ль** у кінці складу — автомобі́ль, адюльтéр, альге́бра (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), Альжі́р, алького́ль, альфабе́т (але алфа́вит), альхе́мія, асфа́льт,

балькóн, бензóль, бінóкль, бухгáльтер, васáль, вольт, Гвада-лькíвiр, гвéльфi, гóльф, кáльвінізм, опáль, п'єдестáль, по-ртáль, Сенегáль, скальд, фільтр, Цéльсiй і багато інших.

Зокрема м'яким л віддаємо чуже *l* послідовно в комплексах ---
-лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний..., -лярія, -лятор,
-ляція, -льний (див. §§ 14_{2в} та 15₅ Увага 4), -льоз, льоза,
-льозний і в усіх вивідних від них словах: протоколювати, титулювати, революція, Гренляндія, Естляндія, Ляпляндія, Ютляндія, циркуляр, канцелярія, регулятор, спекуляція, капітальний, скрофульоз, целюльоза, комп'юторський, маніпулянтка і т. ін.

Про лі з *li* див. § 62_{1г}.

Чуже h—g § 55. Чуже *h* передаємо нашим г, щождо чужого *g*, то в новіших запозиченнях його треба передавати через г, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим г (порівн. § 54): Англія, газ, газéта, гáма, гегемóнія, генеалóгія (лóгіка...), генерáл, гéній, географія, (грамáтика, прогрáма, грамофóн, діягрáма, графіка, грам, кілограм...), Германія, гігіéна, гімназія, гіпс, гра́дус, граф, Гру́зія, гру́па, дифтóнг, егоїзм, організа́ція, педаго́г, Рі́га, трагедія, фігу́ра й ін., але агéнт, агіта́ція, агроном, Араго́нія, бра́внінг, Брю́гге, Гамбург, Гегель, гідáльго, гугенóти, Гюго́, гарантія, Гарóнна, гвардія, Гвіне́я, Ге́ргард, Ге́те, Ге́ттінген, гібелін, гірлянда, глявберова сіль, глядія́тор, гнайс, Го́льфштром, Гранáда, грандіóзний, Грі́г, гу́ма, Густав, диригéнт, елега́нтний, інтелігéнт, лінгвіст, мігра́ція, Чика́го і т. ін.

Чуже Ф § 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): **факт, францу́з, фо́рма, фунт, фа́брика, фанаті́зм, фанта́зія, фахові́й, фамілія, фунда́мент, фотографія, філосо́фія, філоло́гія, фундáтор, фалшиві́й, фо́сфор, фіна́нси, рефе́рат, офіціа́льний, профéсор, рефо́рма, Гаммерфе́ст, Фавст** і ін.

Грецьке θ (th) § 57. Грецьке θ (th) передаємо через т (а не через ф): не тільки теáтр, теоло́гія, бібліоте́ка, теорія, мето́да, атеї́зм, але й па́тос, ете́р, кате́дра, міт, ортографія, аритме́тика, дитира́мб, логарі́тм, етіо́пський, Пітаго́р, Ате́ни, Корінт, Мето́дій і т. ін.

Так само: Теофа́н, Теодо́р, Теодóсiй, але Фе́дір (рідше Хведі́р), Тимофі́й, Афóн (рідше Атос), Хома́. Та коли ці ймення

відносяться до людей Західньої Європи, то теж вживаємо *Томá, Теодор*.

Грецьке β

§ 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: *Вавилон, Василь, Варвара, Візантія, Віфлеєм* (юдейський), *херувім, символ, диявол, амбон* (й *амбона*); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через **б**: *Арабія, базиліка, біблія, бібліотека, базальт, алябастер, Бакх, бакханка, бакханалія, барбаризм, барбар* (і *варвар*), *Тэби, Бетлегем* (в Америці).

С—З у чужих словах

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Софія, Василь, Настасія, філософія, софіст, теософія, просодія, семасіологія*, також *гексаметр, дисентерія*; але *фраза, фаза, база, гіпотеза, бальзам, фізика, фантазія, Азія*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенсивний, емульсія, претенсія, університет, каруселя*, але *презупція* й под.

Еспанське s між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *песета, Венесуеля, Вальпараїсо, Росаріо, Веляскес*.

Англійське w

§ 60. Англійське w і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): *Вайлд* (не Уальд), *Вайт* (не Уайт), *Велз* (не Уельс), *Вітман* (не Уітман), *Віклеф* (не Уіклеф), *Вестмінстер* (не Уестмінстер), *ват, кіловат* і т. ін.

Неподвоєні — подвоєні приголосні

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *аккумуляція, апарат, асимілювати, балласт, белетристика, група, жиріфа, ідилічний, інтелектуальний, комуна, сума, територія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *авва, барокко, брутто, булла, ванна, вілла, галло, геєнна, донна, мадонна, манна, мотто, нетто, осанна, рави* і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: *Гаронна, Шіллер, Мюллер, Ніцца, Андорра, Аннам, Едда, Мекка, Діккенс, Марокко, Аллах, Патті, Тассо, Ганновер, Страделла, Галлія, Ціммерман, Сієрра, Едесса, Шеффилд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *галліцизм* (від *Галлія*), *марокканець, шеффільдський* тощо, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андорський, едеський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже І § 62. Чужомовне *i* (*y*) в українській мові в одних випадках передаємо через *і*, в інших через *и*.

І (ія, іє, ію...) 1. Завсіди пишемо в чужих словах *і*:
а) У початку слова: *історія, імперія, ідея, інститут, Італія, Ісландія* і т. ін. Пор. § 3₂.

б) Після всіх пригол. перед голосн. та *й*, при чім чуже *ia* передаємо через *ія, ie* — через *іє, iu* — через *ію* (у загальних іменниках), але *io* через — *іо*: *матеріял, історія, копія, Азія, соціалізм, спеціальний, мініатюрний, паліатів, амоніак, діялект* і т. ін.; *авдієнція, гієна, клієнт, пієтєт, Трієст* і т. ін.; *тріюмф, тріюмвірат, радіус, консіліум, медіум*, але *Кіу-Сіу* і т. ін.; *ембріон, геліотроп, біоскоп, соціологія, аксіома, Онтаріо; критерій, радій* і т. ін.

Але іноді *і* перед голосними скорочується: *серйозний, курйоз, бар'єр, ар'єрґард, кар'єра, прем'єр, п'єдесталь, п'єса, Ф'юме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазіні, Мадзіні, Цицерон, Россіні, де-Бюссі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філіппо, Прісціян, Готфрід, Едінбург, Едінберг, Сардінія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцілія, Ляйпціг, Альжір, Чікаго, Вашінгтон, Цюріх, Мадрид, Брістол, Гібральтар, Бірмінгем, Вікторія, Гімалая, Пекін, Берлін, Мітава, Вінніпег, Ніцца, Піренеї, Мехіко, Хіва, Капрі, Нагасакі, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди, Вогеци, Кордільєри* тощо — тут множина).

Винятково, як старі запозичення, з *и* пишемо такі слова, як *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет*.

Примітка. У вивідних словах від назов із *і* це *і* зберігається: *вашінгтонський, абесінець* і т. ін.

г) У всіх інших випадках після **б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х** (у тім числі *й* у наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний...**): *білет, вівісекція, гігієна, кінó, ліга, міт, нігілізм, пілót, офіціóз, архів, комуніст, утопіст, націоналіст, соціалізм, економіст, комунізм, технік, техника, технікум, технічний, академік, академічний, публіка, трóпик, тропічний, графік, графічний, бакхічний, філософічний, кубічний* і т. ін.

Примітка. Так само й у наростках при слов'янських пнях: *службіст, україніст, боротьбізм* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях **и**: *митрополіт, євангелік, єпископ, католик*.

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Кайн, руїна, егоїст, Енеїда, прозаїк, прозаїчний, архаїзм, теїн, наївний, целюльобід* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін. Пор. § 4.

2. **и** в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. Ів) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *директор, методист, методика, методичний, тип, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режисм, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист, математик, математичний, фізика, історичний* і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *журі, попурі, колібрі, парі, гаракірі, ефенді, мерсі*.

Примітка. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значіння, напр., у хемічних термінах: *хлорит* (при *хлорат*), *етін* (при *етен*), *бензіл* (при *бензил*) і т. ін.

Чужі *ea, oa,*
ue, eo, ui

§ 63. Чужі сполучення *ea, ia* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя**: *ідея, алія, енопія, Психія, статуя, Гінуя* і т. ін., але *Бенуа, Андрія, Франсуа* і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea, ia* (франц. *oi*), а також за всіди *ao, oa, ae, ue, oe, eo, ui, io* не змінюємо: *ідеальний, дуалізм, зуав, індивідуальний, вуаль, будуар, аксесуар, експлуатація, какао, каолін, Фегероа, боа, коаліція, фаєтон, реакція, дуель, поет, дуумвірат, індивідуум, віртуоз* і т. ін.

Але: *проєкт, реєстр, геєнна*.

Щодо **ія, іє, ію, іо** з чужих *ia, ie, ii, io*, то див. § 62₁₆.

Грецьке **η**

§ 64. Грецьке **η** в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополіт, псалтир, Ярина, Дмитро*, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргія, критерій, телеграф, система, атлет, оркестра, арифметика, бібліотека, гегемонія* і т. ін., а так само *Атени* (не Афіни), *етер* (не ефір), *амнестія* (не амністія), *магнет* (не магнит), *хемія* (не альхемія) і т. ін.

Чуже е в початку слова § 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через *е* (а не *є*): *Европа, європейський, Евпаторія, Ефрат* (не *Євфрат*), *епідемія, епізод, евакуація, егоїзм, експеримент, етика, естетика, ефект, етнографія, енергія, економія, екватор, Еспанія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови *є*: *Євгєн, єретик* (із *αἱρετικός*), *Єгипет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Французьке *е*, німецьке *ө*, англійське *и* § 66. Французьке *еи*, німецьке *ө* та англійське *и* (останнє в закритому складі) передаємо через *е*: *Гарфлер, Сент-Бев, Тенфер, Гете, Шлецер, Бернс, Дефферін* і т. ін.

Французьке *и*, німецьке *й* § 67. Французьке *и* та німецьке *й* передаємо через *ю*: *Бельвю, бюрө, бюджет, бюст, вестибюль, жюрі, купюра, меню, ноктюрн, нюанс, увертюра, Жюль Верн, бюргер, Дюрінг, Дюссельдорф, Любек, Мюнцер, Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, р, ж, ч, ш** перед йотованими голосними: *мар'яж, суб'єкт, об'єкт, Барб'є, Жюр'єн де ля Грав'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємонт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н, д, т, л, з, с, ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйондєлло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15_{1,2}.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Алямбєр, д'Аннунціо, д'Акоста, О'Коннєль, О'Коннор* і т. ін.

НЬЮ, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах

§ 69. Після **н, д, т, л, з, с, ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйон, мільйон, компаньйон, павільйон, медальйон, мільярд, коньяк, віньєта, альянс, марсельєза, рельєф, імброльйо, пеньюар, адьютант, адьюнкт, коньюнктура, Тальйоні, Севиньє, Тьєр, Вальян, Гарньє, Вальядолід, Тардьє, Севілья, Мольєр, Готьє, Коліньї, Лявуазьє, Жюсьє* й ін. Також: *акомпаньювати*. Але див. § 68.

Дифтонг *аи, ои, еи*

§ 70. Дифтонг *аи* й *ои* передаємо через **ав** (**яв**) і **ов**: *Август, Австрія, авдиторія, авдієнція, автограф, аргонавт, гавптвахта,*

г^ля^вберова сіль, л^ьок^авт, б^ра^внінг, п^авперізм, р^авт, ф^авна, Ф^авст (не Фауст), Г^авптман, П^авлі, П^авльсон, Ш^травс, Макс Нор^дав, А^встерліц, Г^авф, Г^авс, К^автський, Бічер-С^тов, Бернард Ш^ов і т. ін.

Але звичайно А^уе, А^уербах, Ба^уер, Шопенга^уер, Геба^уер, То^уер, Со^уер і т. ін.

Дифтонг *ei* передаємо через **ев**: нев^растенія, нев^рологія, нев^тр^альний, нев^тр^аліт^ет і т. ін., але нім. *ei* через **ой**: Ной^ман (Neumann), Ой^тінг (Euting) і т. ін., також Ф^оєрбах (Feuerbach).

Німецьке *ei*

§ 71. Німецький (і голяндський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після л — **яй** (а не *ей*): Ай^ншт^айн, Ай^хенвальд, Вай^нгольд, Гай^не, ляй^бгвардія, ляй^тмотів, Ляй^бніц, Ляй^тціг, Швай^царія, Штай^нталь, Шляй^хер, Фан Вай^к, Фан Дай^к, Рай^н, рай^нвай^н, портвай^н і т. ін.

Французьке *-eur, -aire* тощо

§ 72. Французькі наростки *-eur, -aire* в іменниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: акці^он^ер, антрепрен^ер, гуверн^ер, контрол^ер, ма^род^ер, місіон^ер, мон^тер, парламент^ер, партн^ер, режис^ер, резон^ер і т. ін.

Так само: офіц^ер, інжен^ер, але дезерт^йр, кас^йр, команд^йр, кірас^йр.

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: акт^ор, докт^ор, інстр^уктор, репет^ітор і т. ін. (як також секр^етар, нот^ар тощо).

Закінчення *-tr, -dr* і *-ter, -der*

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др**: аре^ометр, бар^ометр, гіг^рометр, гекс^аметр, ді^аметр, динам^ометр, терм^ометр, ре^естр, сем^естр, секв^естр, те^атр, ц^ентр, пю^ітр і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і **-тер, -дер**: Олекс^андер, бурмі^стер, магі^стер, міні^стер, ци^ліндер і деякі інші.

Г перед голосними у початку слова

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно захоуємо придинове **г**: г^арфа (частіше *арфа*), Гел^лада, гі^стерія, гі^стерійний, гом^онім, гі^ер^огліф, гі^похондрія, гот^ель, г^умор, гел^оти, га^гіографія, га^лябарда, гебр^аїка, гал^ло, Ганніб^аль, Гамільк^ар, Гадрі^ян (рим. імпер.).

Але: іст^орія, анг^ар, ом^ар.

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі іменники латинського походження на **-ум (-юм)** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенародній референдум, університетський колекціум, меморандум, форум* і т. ін., або такі, як *декаданс, альянс, преферанс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*кінь — тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *альків* чи *альківа*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто, бюро, депо, кіно, мотто, пальто, піяніно, трюмо, саго, цигеро*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на **е, є**, як от: *купé, негліжé, декольтé, турне́, кольé, Га́йне, Туапсе́* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *по́ні, ко́мі, ра́вві, Поті́* і т. ін.

3. Усі на **у, ю**: *какаду́, кенгуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Лупу-лэску́* і т. ін.

4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́льо, тріо́, фра́нко, са́льдо, ра́діо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Ісланді́, Каподістрія́*, див. § 80.

IV ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРИЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА

Жіночі прізвища § 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Ніс, Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростками **-ова (-ева, -єва)**: *Ганна Чубова, Чубової, Чубовій, товаришка Носова, Шевченкова, Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін. — див. § 20₂₆.

Але, згідно з новими умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товарищиці Ніс* і т. ін., або з наростком **-ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички...* (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стале прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
<i>Степовий</i>	<i>Степова</i>
<i>Задорожній</i>	<i>Задорожня</i>
<i>Гаврилів</i>	<i>Гаврилова</i>
<i>Ковалів</i>	<i>Ковалева</i>
<i>Паліїв</i>	<i>Палієва</i>
<i>Кузьмин</i>	<i>Кузьмина</i>
<i>Надіїн</i>	<i>Надіїна</i>

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-**: *Соколовський, Котлярєвський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів-, -їв-**, а решта з'явилась головним чином підо впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін., хоч, знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметниковій на **-ина (-їна)**: *Малинчина, Малинчиної...*, *Гамалїна* (від *Гамалія*) і т. ін. — див. § 20₁₉.

Чоловічі прізвища 2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова (-ева, -єва)** або **-ина (-їна)**, то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова — Андрієнко, Шевцева — Швець, Сивошанчина — Сивошанка* і т. ін. — порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на **-ів (-їв), -ин (-їн)**: *Морозів, Андрієнків, Сивошанчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на **-ова (-ева, -єва), -ина (-їна)** в основі має чоловіче й м е н н я (*Петро, Іван, Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не *Петро*), *Іванової — Іванів, Кузьминої — Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий, Чернявська — Чернявський* і т. ін. — порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на **-а, -я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. — пор. 1в.

Як відмінюються прізвища § 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів, -їв, -ин, -їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвин</i>
Кл. ф.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвине</i>
Род.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Дав.	<i>Гаврилову</i> (не Гавриловому)	<i>Бутвинові</i>
Знах.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Орудн.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвином</i>
Місц.	<i>при Гаврилову</i> (або <i>Гаврилові</i>)	<i>при Бутвині</i> (або <i>Бутвинові</i>)

Множина (для всіх родів)

Наз.—Кл.	<i>Гаврилови</i> (не Гаврилові)	<i>Бутвині</i> (не Бутвині)
Род.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Дав.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвинам</i>
Знах.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Орудн.	<i>Гавриловими</i>	<i>Бутвинами</i>
Місц.	<i>при Гаврилових</i>	<i>при Бутвинах</i>

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петрова*, у *Марії Петрової*, з *Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко*, *Івана Лободюченка*, з *Іваном Лободюченком*, *Іванові Петровичеві* (*Петровичу*) *Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 79. Найважливіші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю 1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після ж **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими голосними зберігаємо **ь**: *Зінов'єв*, *Прокоф'єв*, *Юр'єв*, *Лук'янов*, *Ульянов*, *Полозьєв*, *Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо**, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов*, *Соловйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева*, *Пясецький*, *Пяст*, пишемо без апострофа.

Г—Г 2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське **й** ін. **g** передаємо українським **г**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г**: *Тургенев, Гастев, Негош, Гловацький, Ягіч* і т. ін., але *Гавлічек, Багданович* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 3. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий, -ський, -цький** білор. **-скі, -цкі**, польських **-ski, -cki**, чеських **-ský, -cký**, передаємо українськими **-ський, -цький**: *Карський, Троцький, Кринський, Палацький (Palaský)* і т. ін.

Але російські прізвища на **-скою, -цкою** так і передаємо: *Донскою, Трубецкою (Донского...)*.

-ІЧ, -ІН, -ІК, -ИЧ, -ИН, -ИК 4. Закінчення російських прізвищ **-ич, -ин, -іч, -ін, -ік** білоруських **-іч, -ін**, польських **-icz, -in**, сербських **-ić, -in**, чеських **-ik** тощо передаємо через **-іч, -ін (-їн), -ік**: *Засуліч, Ягіч, Міцкевич, Караджіч, Пушкін, Чаплигін, Державін, Ленін, Пупін, Софійн, Ільїн, Льосік, Гавлік, Славік* і т. ін.

Але після **ж, ш** в російських прізвищах, звичайно, **-ин**: *Гаршин* і т. ін.

-ЕК 5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек (Їречка), Гавлічек* і т. ін.

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ 6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** та **-єв, -ев**: *Крилів, Плетнєв, Хрущов, Чернишов, Пугачов, Муравйов, Некрасов, Татіщев, Цонев, Мірчев, Аракчєєв, Порфір'єв, Князєв, Голубєв* і т. ін.

-ИЙ, -И 7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ий, -ий** передаємо українським **-ий**: *Бєлий, Горький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-у**, чеськ. **-ý** звичайно через **-и**: *Гартни, Бяли (пол.), Біли (чех.)* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Полевой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники (*Толстого...*), як і інші (*Бялого...*).

Є—Е, І—И 8. Російське **й** білоруське **-е**, польське **-ie** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр. *Бєдний, Рєпін, Грибєдов, Авдєєв, Рилєєв, Тургєнєв, Нєдзєльський* і т. ін., але також

і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.: *Воскресенський, Веселовський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і**: *Радіщев, Чіріков, Нікітін, Міклошіч, Міцкевіч, Пілсудський* і т. ін., хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі “Правопис чужих слів” (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же йменнях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембург* — без *Рози Люксембург* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний, звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паганіні, Мірабо, Гайне, Гете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Берэ́стя* (а не Брест-Литовський), *Роме́н* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки), *Лубні́* (а не Лубни), *Во́вча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замо́стя*, *Миропі́лля*, *Рівне́*, *Підкарпа́ття*, *Поді́лля*, *Ков'я́ги*, *Підгі́рна*, *Вінни́ця* *Черні́гів*, *Галичи́на*, *Пріп'я́ть* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

**-ІВ, -ІВКА,
-ІВСЬКИЙ** 1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не **-ов** (після голосних та **'**, звичайно, **-і́в**): *Ха́рків, Льв́ів, Крилі́в, Зо́лочів, Рогачі́в, Хва́с-ті́в, Седні́в, Берді́чів, Улані́в, Хмелі́в, Ки́їв, Чу́гуї́в, Микола-*

їв, Зміїв, Мліїв і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харкова, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20₂₆.

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та **-ївка**): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріївський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ 2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не **-ськ, -цьк**): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільського, під Волочиським* і т. ін.

**-ОВА, -ИНА,
-ОВЕ, -ИНЕ,
-ІВ, -ИН** 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина**, або **-ове, -еве, -ине**, або **-ів, -ин** за місцевою вимовою (а не **-ово, -ево, -ино**): *Шляхова, Демурина, Сталіне, Синельників, Виповзів, Святішин* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на **-ая**: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назв на **-ое** вживаються закінчення на **-е (-є)**: *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгороднє* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозової, у Погорілому* і т. ін.

-ПІЛЬ 4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не **-поль**): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: з *Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

-ИН 5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: з *Кобрина, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуга, Београд, Разград* і т. ін., хоч більш засвоєні із **г**: *Волга, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Угліч, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков, Августов, Цеханов, Грабов, Гелчев, Брудзев, Гельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Менськ, Глуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулково, Ртіщево, Іваново, Тирново, Сараєво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: з *Пулкова, під Пулковом* і т. ін.).

6. *Юр'євець, Єлець, Повенець, Болєславець, Старица, Бжезніца, Подгорица, Маріца, Струмїца, Столаць, Шабаць, Ловаць* і т. ін.

7. *Пенза, Мезень, Ветлуга, Несвіж, Рибінськ, Жіліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (ч. Košice), *Домбровиці* (п. Dąbrowice), *Біскупиці, Бялобжеги* і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені **губні, шелесні** або **р** передаємо через **ь**: *Обь, Пермь, Кемь, Керчь, Тверь* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Твері* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двіна* (Северная Двина), *Льодовій океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.⁵

⁵ Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance) і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

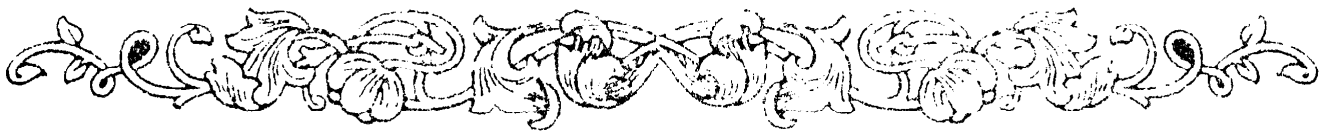
§ 83. Чужомовні неслов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі “Правопис чужих слів” (§§ 54—76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назв, а не з сторонніх джерел⁶, напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тес-сін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.

(С. 62—77)

Український правопис. — Харків, 1928.

⁶ У згоді з побажанням міжнародних географічних конгресів.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1933)

Кінець 20-х років був позначений сповільненням запровадженої українським урядом політики українізації. Фактично цей процес зовсім згас у січні 1933 р. із приїздом в Україну новопризначеного секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева — ставленика Й. Сталіна. З цього часу тут розпочато боротьбу з “українським буржуазним націоналізмом” та всіма його проявами в культурному та суспільному житті.

Деукраїнізація українського народу стала одночасно процесом його русифікації, що відбувалася насамперед у сфері мови. Боротьбу з націоналізмом на “мовному фронті” супроводжували звільнення, репресії та розстріли серед філологів, вилучення з ужитку наукових праць “буржуазних мовознавців” та, зокрема, перегляд правопису. Попереднім орфографічним правилам закинуто “штучний відрив української мови від мови російської”. Правопис було терміново перероблено без його публічного обговорення. Наприкінці 1933 р. відбувся категоричний і моментальний перехід до нових правописних правил у пресі та книгодрукуванні.

Нова переробка правопису була здійснена на засадах максимального наближення української мови до мови російської. У правила внесено близько 126 поправок, що суттєво змінювали обличчя української мовної системи, нівелюючи її специфічні риси й таким чином спотворюючи її природу, повністю змінено розділ про правопис іншомовних слів згідно з традицією їх передачі у російській мові, вилучено літеру г тощо.

Нові правописні правила були опубліковані спочатку в журналі “Політехнічна освіта” (1933, № 6), наприкінці 1933 р. вони вийшли окремою книжкою “Український правопис”.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПОСТАНОВА НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ УСРР

від 5-го вересня 1933 р.

Про “Український правопис”

“Український правопис”, затверджений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, був скерований на штучний відрив української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників та селян, на штучний відрив української мови від мови російської. Правописна комісія на чолі з М. Скрипником провела націоналістичну лінію в побудові, в літературному оформленні правопису.

6-го квітня 1933 року наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням т. А. Хвилі для перевірки роботи на мовному фронті. Комісія, крім питань української наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежовування української мови від російської мови, спростивши правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру.

Текст “Українського правопису” в редакції правописної комісії тов. Хвилі — затверджую.

Народний комісар освіти УСРР *В. Затонський*

ДО ВИДАННЯ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

На мовній ділянці українські націоналісти провели шкідницьку роботу. Але навіть після процесу СВУ¹ — старе керівництво

¹ Спілка Визволення України — сфабрикована радянським урядом “таємна антирадянська організація”, за “участь” у якій було засуджено, знищено та репресовано багатьох представників української інтелігенції: вчених ВУАН, письменників, духівництва, зокрема, церковного проводу Української автокефальної православної церкви. Судовий процес над СВУ (1930 р.) став початком розправи над українською духовною елітою та українською культурою взагалі. — *Упор.*

НКО² на чолі з М. Скрипником не зробило належних висновків щодо мовної ділянки, не провело боротьби з націоналізмом і не приділяло тої уваги роботі на мовному фронті, якої вимагає ця важлива галузь будівництва української радянської культури.

В наслідок цього класовий ворог до останнього часу шкодив на всіх ділянках мовознавства: в складанні словників, в граматиці, правописі. НКО боротьби проти цього не вів, а М. Скрипник в питаннях мови розвивав націоналістичні теорії “мішаної говірки”, боровся проти введення в українську наукову термінологію інтернаціональних термінів, відривав літературну українську мову від мови, якою говорять багатомільйонні українські працюючі маси.

Правопис, ухвалений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар'єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами.

Граматичні правила, що їх прищеплювали націоналісти, засмічували українську мову націоналістичними елементами. Націоналісти забороняли вживати в літературній мові ті форми, що зайшли в мову за революційної доби.

В галузі словникової шкідники відкидали революційну термінологію, інтернаціональну лексику, відкидали лексику, властиву широким масам трудящих, зокрема ті терміни, що є спільні мовам народів Союзу Радянських Республік.

Все це було скеровано на відрив української літературної мови від потреб пролетаріату в його класовій боротьбі, на відрив української літературної мови від мови українських трудящих мас. Націоналісти намагалися українську мову протиставляти іншим мовам братніх народів нашого Союзу, особливо мові російській.

Комісія створена при НКО переглянула “Український правопис”, очистила його від націоналістичних перекопчень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від мови російської. Правопис перероблено і наново відредаговано.

Основні виправлення стосуються ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекопчували сучасну українську мову, ставили бар'єр між українською та російською мовами. В зв'язку з цим — а) ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису іншомов-

² Народний комісаріат освіти. — Упор.

них слів; б) викинуто з правопису форми, що засмічували сучасну українську мову архаїзмами, непотрібними паралелізмами, провінціалізмами; в) змінено правило про вживання роду в іншомовних словах; г) ліквідовано націоналістичне правило нормування географічних назв; д) змінено ілюстративний матеріал, що мав націоналістично-куркульський характер; е) внесено зміни в граматичну термінологію.

Викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України. Правила в граматиці унормовано відповідно до тих форм, що є в сучасній українській мові.

Голова правописної комісії А. Хвиля.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єе, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю, Яя, Ъь.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить, отже на розміщення слів у словнику не впливає, наприклад, *бур'ян*, *бур'яний* стоятимуть поруч.

Але **ь** має місце в алфавіті, отже *тѳпнути* в словнику стоятиме перед *тѳпнути*, а між ними будуть слова на *тр...*, *ту...*, *тю...*, *тя...*

Примітка 2. *дж* і *дз* (для означення африкат) не входять в алфавіт, отже такі слова як *джерелѳ*, *дзвѳн* стоятимуть у словнику під літерою **Д**.

I

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. ПРАВОПИС ОКРЕМИХ ЛІТЕР І ЗНАКІВ

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

Ненаголошене О § 1. У складах з ненаголошеним **о** пишеться той самий знак (**о**), що й під наголосом, напр.: *робѳтнѳк*, *розѳбрѳти*, *тѳбѳ*, *мѳю*, *тѳвою*, *чѳловѳк*, *розѳмѳє* і т. ін.

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно виразні, отже, щоб вияснити **о** чи **у** пишеться в слові, треба підшукати іншу форму слова, або інше слово тієї самої основи (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *розумний*, бо *розум*; *робота*, бо *робить* і т. ін.

Але коли не можна таким способом визначити, що слід писати — **о** чи **у** — треба брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *ворушити*, *яблуко*, *яструб*, *будяк* та ін.

Е чи И

§ 2. Ненаголошені **е** і **и** пишуться за етимологією слова, наприклад: *великий*, *пролетар*, *інженер*, *берегти*, *перед тим*, *несу*, *мені*, *учитель*, *перебудова* і т. ін., як і *виконують*, *тримати*, *минулий*, *директива* і т. ін.

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові — **е** чи **и** — через наголос (див. § 1. Примітка): *великий*, бо *велич*; *несу*, бо *несений*; *держати*, бо *одержати*, як і навпаки, *тримати*, бо *отримати*, *криве*, бо *криво* і т. ін.

Про такі випадки, як *умер* — *умирати* див. § 11. Надійна ознака для визначення непевного **е** є те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и** отже, *березень*, бо *березня*, *вітер*, бо *вітру*, *мітел*, бо *мітля* і т. ін. (див. § 7^b).

Слід також пам'ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., **-ере-**, **-еле-**: *шелест*, *берег*, *дерево*, *серед* і т. ін. (див. § 7), наростки **-есеньк-**, **-ечк-**, **-еньк-**, **-енк-**, **-еро-**, **-тель-**, **-ен-**: *малесенький*, *семеро*, *доручений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як *от*, *кишеня*, *леміш*, *левада*, *пиріг* тощо, треба звертатися до словника.

И чи І

§ 3. 1. **и** (що іноді особливо після **г**, **к**, **х** та **ж**, **ч**, **ш**, **щ** наближається до **і**) треба писати за етимологією слова, наприклад: *хиткий*, *кислий*, *кивати*, *жито*, *чимало*, *щиро* та ін., але *кін*, *тхір*, *гідний*, *жінка* і т. ін.

2. На початку слова завжди пишеться **і**: *існувати*, *істина*, *інший*, *іноді*, *інколи*, *іній*, *ім'я*, *Іван*, *іти*, *іду*, *інжир*, *інститут*, *індустріалізація* і т. ін.

І чи І

§ 4. Літера **ї** пишеться тільки на початку слова або на початку складу (після голосної), коли треба означити звукосполучення **ЙІ**: *їздити*, *її*, *їхати*, *їх*, *їду*, *їзда*, *їдець*, *їжак*, *їжа*, *твої*, *мої*, *країна*...

Після голосних ніколи не буває *і*, лише *ї*, за винятком таких спросткованих слів, як *поінформувати*, *поінструктувати*, *преісторичний*, *переінакшити* і т. ін.

Після приголосного ніколи не пишеться літера *ї*, хіба що з апострофом: *з'їзд*, *в'їхати* і т. ін. (див. § 6).

ЙО чи ЇО

§ 5. На означення звукового сполучення **й + о** пишеться **йо**, на означення м'якого приголосного + **о** пишеться після приголосного **ьо**.

йо пишеться на початку слова або складу (після голосного): *його*, *йому*, *чийого*, *район*, *завойований*, і т. ін., а також і після приголосних на означення йотованого звука: *серйозний*, *курйоз*, *Воробйов*, *Соловйов*, *зйоржитися* і т. ін.

ьо пишеться в таких випадках, як *льон*, *сьогодні*, *всього*, *сьомий*, *трьох*, *трьомá*, *цього*, *Линьов*, *Кореньов*, *Кошельов* і т. ін.

я, ю, є, ї
та апостроф (')

§ 6. Літерами **я, ю, є** визначається: на початку слова і складу (після голосних) **й + а, й + у, й + е**, як от, *якість*, *знаю*, *твоє* і т. ін.; після приголосних вони визначають пом'якшення тих приголосних + **а, у, е**: *ряд*, *люк*, *люди*, *останнє* та ін.

Роздільність **я, ю, є, ї** від попереднього приголосного означається апострофом. Це буває в таких випадках:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**): *об'ява*, *б'ю*, *б'ється*, *п'ять*, *п'ю*, *в'язи*, *пов'язати*, *здоров'я*, *в'ється*, *тім'я*, *м'ясо*, *рум'яний*, *на тім'ї*, *в'юн* і т. ін.

Без апострофа пишеться: *цвях*, *тьмяний*, *морквяний*, *медвяний*, *дзвякнути*, *свято* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться, як і в тому слові без приростка: *зв'язати*, *зв'язок*, *розм'якувати*, *підв'язувати*, *розв'язувати*, *обв'язувати*, *зв'яліти* і т. ін.

Примітка 1. У 3-й особі множини дієслів після губних пишеться л: *сплять*, *ловлять*, *ломлять* тощо.

Примітка 2. У запозичених словах німецьке *ü* й французьке *u* після губних передається без апострофа: *бюро*, *бюджет*, *Мюллер*, *Вюртемберг* і т. ін.

2. У деяких словах після **р**: *пір'я*, *бур'ян*, *підгір'я*, *міжгір'я*, *подвір'я*, *ма́тір'ю*, *по міжгір'ю* і т. ін. (де **р** стоїть наприкінці складу перед складом, що починається з **я, ю, є, ї**), а також у таких запозичених словах, як *кур'єр*, *кар'єра* і т. ін.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'я́н* та ін.

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, ю, є, ї**: *з'я́витися, роз'я́снити, з'я́вище* (порівняй *з'я́вище*), *об'я́ва, з'є́днаний, об'є́днаний, з'ї́хати, під'ї́хати, від'ї́зд* і т. ін. (див. § 19).

Також у запозичених словах після приростків **об-, суб-**: *об'є́кт, суб'є́кт* і т. ін.

(С. 3—9)

<...> ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (ПРАВОПИС Ь)

Коли **Ь** пишеться § 13. Знаком **ь** визначається м'якість приголосних звуків **н, л, д, т, с, з, ц, дз, р**: поперше в кінці слова й складу перед приголосним, напр.: *стань* (порівняй *стан*), *кінь* (порівняй *кін*), *га́лька* (порівняй *га́лка*), *ня́нка* (порівняй *ла́нка*) і т. ін., подруге після пом'якшених приголосних перед **о**, напр.: *сбо́мий, трьо́х, тьо́пав* (порівн. *то́пав*) та ін. і потрете в запозичених словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц**, перед йотованими голосними, як напр.: *ба-релье́ф, Менье́, мільйо́н* і т. ін.

Зокрема **ь** пишеться:

§ 14. 1. У закінченнях **-ський, -цький, -зький, -ський, -цький, -зький, -сько** та в зменшувальних наростках **-енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *колго́співський, радя́нський, доне́цький, стріле́цький, близькі́й, вузькі́й, блізькі́сть, військо́, руже́нка* і т. ін.

Лише в окремих словах в групах **-зкий, -ський** не пишеться **ь**: *боязкі́й, баскі́й, різкі́й, в'язкі́й*.

Після **Л**

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **-л**) майже у всіх словах за винятком групи: **-лк- (-лч-, -лц-)** (див. § 15).

а) *комсомо́льський, сільські́й, кова́льський* і т. ін.

б) *кільце́, па́льця, їда́льня* і т. ін., але *гілля́, зілля́* і т. ін.

в) *спі́льник, ковальчу́к, бі́льший, учи́тельство, кова́льство*.

3. У закінченнях іменників жіночого роду в родовому відмінку множини м'якої групи: *пісе́нь, друкáрень, їда́лень, ста́ень* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15).

Ь в родовому
множини

Б після Ц 4. Після **ц** в кінці слів: *комсомо́лець, робіт-
ни́ць, кілець, крамни́ць* і т. ін. (але **ц** без **ь** в
запозичених словах: *пала́ц, пая́ц...*)

Б в дієсловах 5. В дієсловах наказового і дійсного способу:
*прихо́дь, стань, кіньте, вино́сься, спить, бе-
ру́ть, стосую́ться* і т. ін. (див. § 15).

**Коли Б
не пишеться** § 15. 1. Ніколи після губних (**б, п, в, м, ф**) та
шиплячих (**ж, ч, ш, щ**) *зиб, го́луб, сип, степ,
сім, любо́в, пра́вте, піч, ніж, ріж, іде́ш, бе-
ре́шся, ба́чте* і т. ін.

2. Після **р** в кінці складу: *ліка́р, школя́р, секрета́р, тепе́р,
ві́р, Ха́рків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14),
і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, ї, ь**:
*слі́д, сві́т, смі́х, сві́т, гість, мисль, со́нця, ко́ристю, пі́зне,
кі́нський*, а також поміж двома однаковими м'якими приголос-
ними, як от — *життя́, прила́ддя, ка́міння, ми́ддю, сі́ллю,
лле́ться, лля́ти* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж**, та наростком **-ство**: *ме́нший,
то́нший, кі́нчик, кі́нча́ти, інжене́р, селя́нство* і т. ін.

ЛЧ — ЛЬЧ **Увага 1.** Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли
і т. ін. вона походить із **лк**: *спі́лка — спі́лча́нин, На-
та́лка — Ната́лчин* і т. ін., але *Га́лька —
Га́льченко*.

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий**, так само і після
інших голосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від
слів із **ь**, і не пишеться, коли в іменниках його немає: *до́нь-
ка — до́ньчин, Ва́ська — Ва́сьчин*, але *Моту́зка — Моту́зчин*
і т. ін.

Але *цвіри́нькати — цвіри́нча́ти* і т. ін.

ЛЦ — ЛЬЦ **Увага 2.** У словозмінах **ь** послідовно пишеться
і т. ін. після всіх приголосних, коли тільки він є у по-
чатковій формі; коли ж його тут немає, то й у
словозмінах не пишеться: *Га́лька — Га́льці*, але *га́лка — га́лці,
сторі́нка — сторі́нці, па́смо — у па́смі*, але *сторіно́нка —
сторіно́нці, письмо́ — на письмі*.

-ЧЕНКО і т. ін. **Увага 3.** Перед наростком **-ченко, -чук**, після
приголосних (тільки не **л** — див. увагу 1) знак
ь звичайно не пишеться: *Ра́дченко, Радчу́к,
Фе́дченко, Се́нченко*.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, часто змінюються.

1. Перед **ч** змінюються:

Зміни приголосних
перед **Ч**

а) **к, ц** на **ч**, напр.: *ту́рок* — *туре́цький* — *Туре́ччина*, *німець* — *німе́цький* — *Німе́ччина*, *во́йка* — *воя́ччина*.

б) **х, с** на **ш**: *ко́лесо* — *колі́ща*, *пісо́к* — *піщи́на*, *пи́щаний*, *ліс* — *ліщи́на*, *Полі́сся* — *поліщу́к* і т. ін.

в) **г, з** на **ж**, напр.: *Водола́га (село)* — *водола́зький* — *Водола́жченко*, *показáти* — *пока́жчик*, *бря́зкати* — *бряжча́ти* (але див. § 15 увага 1).

Інші приголосні перед **ч** на письмі зберігаються: *квітча́стий*, *тітчин* і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на **-ська, -зька, -сько, -зько** перед закінченням **-ченко, -чук, -сь** і **-зь** змінюються так, як і **с, з**: *Ва́ська* — *Ва́щенко*, *Ва́щин*, *Оні́ська* — *Оні́щенко* — *Оніщу́к*, *Ку́зько* — *Ку́жченко* і т. ін. Про такі прізвища, як *Радько́* — *Ра́дченко* і т. ін. — див. § 15. Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Пара́ска* — *Пара́счин*, *Ва́ська* — *Ва́счин* і т. ін. — див. § 15. Увага 1.

Зміни приголосних
перед **-СТВО,**
-СЬКИЙ

2. Перед наростками — **-ство** й **-ський** деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

а) **к, ч, ц, ць** + **-ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький**, напр.: *більшові́к* — *більшові́цький*, *узбе́к* — *узбе́цький*, *ткач* — *тка́цтво* — *тка́цький*, *Га́дяч* — *Га́дяцький*, *Прилу́ки* — *Прилу́цький*, *Кролеве́ць* — *Кролеве́цький* і т. ін.

б) **х, ш, с** + **-ство, -ський** зливаються в **-ство, -ський** напр.: *пта́х* — *пта́ство*, *чех* — *че́ський*, *латі́ш* — *латі́ський*, *товари́ш* — *товари́ський*, *пе́рський*, *полі́ський*.

в) **г, ж, з** + **-ство, -ський** зливаються в **-зтво, -зький** напр.: *Ри́га* — *ри́зький*, *поро́ги* — *запорі́зький*, *Пари́ж* — *па́ри́зький*, *Кавка́з* — *кавка́зький*, *францу́з* — *францу́зький*.

Примітка. У багатьох іншомовних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: *цю́ріхський*, *брю́гський*, *ша́хський*...

Інші приголосні перед наростками **-ство, -ський** на письмі зберігаються: *бра́тський*, *письме́нство*, *студе́нтський*, *президе́нт-*

ський, агéнтство, інтелігéнтський, марксістський, заводський, людський, звенигорódський і т. ін.

Про **ь** у таких, як *селó* — *сільський*, *кінь* — *кінський* і т. ін. див. §§ 14 та 15.

**2-й ступінь
прикметн.**

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до основи додається наросток **-ший (-ше, -ша)**, то **з—ший, г—ший, ж—ший** змінюється в **-жчий**, а **с—ший** у **-щий**: *низький* — *ніжчий*, *вузький* — *вужчий*, *дужий* — *дужчий*, *дорогий* — *дорожчий*, *красний* — *кращий*, *високий* — *вищий* і т. ін.

Усі інші приголосні перед **-ший** на письмі зберігаються: *солодший*, *швидший*, *коротший*, *тонший*, *м'якший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *вужчати*, *кращати*, *м'якшати* і т. ін. та в віддієслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із основами 2 ступ. прикметн.: збільшення (*збільшити*), зменшення (*зменшити*), пом'якшення (*пом'якшити*) і т. ін., але здешевлення (*здешевити*), скорочення (*скоротити*), поглиблення (*поглибити*) і т. ін.

-ЧН-, -ШН-

4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц**: *безпечний* (*безпека*), *сонячний*, *сердечний*, *вдячний*, *зручний*, *вічний*, *набчний*, *пшеничний*, *місячний*, *безконечний*, *помічник*, *ячний*, *околичний* (від *околиця*) і т. ін.

Але: *рушнік*, *рушниця*, *дворушництво*, *соняшник*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *вранці* — *вранішній*, *торішній*.

**Ж, Ч, Ш, Т
перед Ц**

5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються: *дóчці*, *кнїжці*, *дїжці* і т. ін.

Щодо правопису таких, як *редьці* — *грудці*, *Гальці* — *галці* і т. ін., то див. § 15. Увага 2.

**-ЖСЯ, -ЧСЯ,
-ШСЯ, -ТЬСЯ
в дієсловах**

6. У дієсловах перед часткою **-ся**, — **ж, ч, ш, щ, і ть** зберігаються: *маж* — *мажся*, *морщ* — *морщся*, *руш* — *рушся*, *береш* — *берешся*, *спить* — *спіться*, *беруть* — *беруться* і т. д.

**Глухі перед
дзвінками і дзвінкі
перед глухими**

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінками на письмі зберігаються: *боротьба* (бо *борóти*), *молотьба* (бо *молотіти*), *прóсьба* (бо *просіти*), *óтже* і т. ін.

Так само й дзвінкі перед глухими зберігаються на письмі: *нігті* (бо *ніготь*), *кігті*, *дігтяр*, *лégкий*, *вóгкий*, але *натхnúти*, *натхне́ний* (пор. *надихáти*), *зітхnúти*.

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

3(Д)Н, Ж(Д)Н,
С(Т)Н § 17. 1. У сполученнях -здн-, -ждн-, -стн-, д і т випадають: *борозна́, пізно, тижня́, ко́жний, пісний, че́сний, ка́посний, вла́сний, звісний, вісник, існува́ти, неща́сний, пе́рсня, ненаві́сний, корі́сний, пе́рвісний, кі́лькісний, я́кісний* і т. ін.

Виняток: *ші́стна́дцять*.

С(Т)Л 2. У сполученні -стл- випадає т, а тому пишеться *щаслі́вий, заві́сливий, жа́лісливий, розісла́ти (розстелю́)*, але *пестлі́вий, кістля́вий* тощо.

С(Л)Н 3. Сполучення -слн- спрощується в -сн-: *масні́й, умі́сний, навмі́сне*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєння
при збігові

§ 18. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова напр.: *оббі́ти, відда́ти, зза́ду, завва́жити* (інше значення *заважити*), *за́ввишки* і т. ін.

Увага. Не пишуться подвоєні приголосні у таких словах, як *ото́й, оце́й, оту́т, ота́к, ота́м, отепе́р, отоді́* тощо. Інакше значення мають сполучення *от той, от цей, от тут, от так* і т. ін.

б) корінь (основа) + закінчення напр.: *ні́сся, тря́сся* і т. ін.

в) корінь (основа) на н + наросток — **-ний (-ник, -ниця), -ній:** *сон — со́нний, ра́нок (ра́но) — ра́нний, о́сінь — осі́нний, причі́на — причі́нний, впи́нати — невпи́нний, вина́ — безві́нний (безві́нність, пові́нність), годі́нник, кі́нний, пи́сьме́нний* (стара основа *письмен-*) і т. ін.

г) у наросткові **-енний** для збільшених прикметників: *здо́рове́нний, силе́нний, числе́нний* і т. ін., а також в деяких прикметниках, що походять із діеприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: *незлі́че́нний, незчисле́нний, нескі́нче́нний, незмі́ре́нний, неблага́нний, неказа́нний, недо́зволе́нний* та ін.

Увага. У діеприкметниках ніколи не пишеться подвоєне н: *зробо́лений, спече́ний, ві́верше́ний, ві́хований, побра́ний, ска́заний, інду́стріалізо́ваний* і т. ін., як і в прикметниках на **-ений**

з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *печéний* (пор. дієприкм. *пéчений*), *варéний*, отже й *варéник* і т. ін.

Треба розрізняти такі словотвори, як *неприпи́нний* — *неприпи́нений*, *заборóнний* — *заборóнений* і т. ін.

д) в окремих словах, як *сса́ти*, *ввесь*, *то́нна*, *Га́нна*, *ма́нна*, *ва́нна*, *вілла*. Про подвоєні приголосні в іншомовних словах див. розділ іншом. слів.

Нове подвоєння 2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був **ь** + йотований голосний:

а) *життя́*, *Поділля́*, *насі́ння*, *зна́ння*, *ходи́ння*, *воло́сся*, *Поро́сся* (річка *Рось*), *прила́ддя*, *збі́жжя*, *роздорі́жжя*, *облі́ччя* і т. ін.

б) *суддя́*, *стаття́*, але *свиня́*.

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *життю́*, *в житті́*, *життя́м* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *життє́вий* (або *життьові́й*), *життє́пис*, *гілля́стий* і т. ін.

в) *мі́ддю*, *сі́ллю*, *ті́нню*, *по́статтю*, *ні́ччю*, *ві́ссю*, *мі́ццю* і т. ін.

г) *ллє́*, *ллю́*, *лляти́*, *налля́в* і т. ін.

Про такі, як *Турéччина*, *Німе́ччина*, див. § 16.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні **б**, **п**, **в**, **м** і **р**: *підгі́р'я*, *ма́тір'ю* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *ща́стя*, *лі́стя*, *у ща́сті*, *ста́рістю*, *че́стю*, *ше́рстю* і т. ін., а після **р** у таких випадках апостроф не пишеться: *пові́тря*, *ві́стря*.

Увага 2. Не треба подібно до цих випадків переносити подвоєння на запозичені слова та ймення.

Треба писати: *Валья́н* (не *Валля́н*), *Тальяко́ццо*, *мільйо́н*, *Молье́р*, *барелье́ф*, *Готье́* і т. ін. (див. розділ іншомовн. слів).

Увага 3. Ніколи не подвоюються приголосні у таких прикметників, як *теля́ча*, а також *тре́тя*, *тре́тьої* тощо.

(С. 14—20)

<...> Таблиця відмін і зразки відмінювання іменників

	Відмінки	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Перша відміна		О д н и н а	О д н и н а	О д н и н а
	Н.	робітник міст-о	учитель край місц-е	товариш прізвищ-е
	Р.	робітник-а міст-а	учител-я кра-ю місц-я	товариш-а прізвищ-а
	Д.	робітник-ові міст-у	учител-єві кра-єві місц-ю	товариш-єві прізвищ-у
	Зн.	робітник-а міст-о	учител-я край місц-е	товариш-а прізвищ-е
	Ор.	робітник-ом міст-ом	учител-ем кра-єм місц-ем	товариш-ем прізвищ-ем
	М.	робітник-ові у міст-і	вчител-єві кра-ї(ю) місц-і	товариш-єві прізвищ-і
		М н о ж и н а	М н о ж и н а	М н о ж и н а
	Н.	робітник-и міст-а	учител-і кра-ї місц-я	товариш-і прізвищ-а
	Р.	робітник-ів міст	учител-ів кра-їв місц-ь	товариш-ів прізвищ
	Д.	робітник-ам міст-ам	учител-ям кра-ям місц-ям	товариш-ам прізвищ-ам
	Зн.	робітник-ів міст-а	учител-ів кра-ї місц-я	товариш-ів прізвищ-а
Ор.	робітник-ами міст-ами	учител-ями кра-ями місц-ями	товариш-ами прізвищ-ами	
М.	робітник-ах міст-ах	учител-ях кра-ях місц-ях	товариш-ах прізвищ-ах	
Друга відміна		О д н и н а	О д н и н а	О д н и н а
	Н.	фабрик-а	робітниц-я наді-я	площ-а
	Р.	фабрик-и	робітниц-і наді-ї	площ-і
	Д.	фабриц-і	робітниц-і наді-ї	площ-і
	Зн.	фабрик-у	робітниц-ю наді-ю	площ-у
	Ор.	фабрик-ою	робітниц-єю наді-єю	площ-єю
	М.	на фабриц-і	робітниц-і наді-ї	площ-і
		М н о ж и н а	М н о ж и н а	М н о ж и н а
	Н.	фабрик-и	робітниц-і наді-ї	площ-і
	Р.	фабрик	робітниц-ь наді-й	площ
	Д.	фабрик-ам	робітниц-ям наді-ям	площ-ам
	Зн.	фабрик-и	робітниц-і наді-ї	площ-і
Ор.	фабрик-ами	робітниц-ями наді-ями	площ-ами	
М.	фабрик-ах	робітниц-ях наді-ях	площ-ах	

	Відмінки				Відмінки		
Третя відміна	О д н и н а						
	Н.	<i>вість</i>	<i>тінь</i>	<i>подорож</i>	Н.	<i>курч-а</i>	<i>ім'я</i>
	Р.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>	<i>подорож-і</i>	Р.	<i>курч-ат-и</i>	<i>ім-ен-и</i>
	Д.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>	<i>подорож-і</i>	Д.	<i>курч-ат-і</i>	<i>ім-ен-і</i>
	Зн.	<i>вість</i>	<i>тінь</i>	<i>подорож</i>	Зн.	<i>курч-а</i>	<i>ім'я</i>
	Ор.	<i>віст-ю</i>	<i>тінн-ю</i>	<i>подорожж-ю</i>	Ор.	<i>курч-ам</i>	<i>ім'ям</i>
	М.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>	<i>подорож-і</i>	М.	<i>курч-ат-і</i>	<i>ім-ен-і</i>
	М н о ж и н а						
	Н.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>	<i>подорож-і</i>	Н.	<i>курч-ат-а</i>	<i>ім-ен-а</i>
	Р.	<i>віст-ей</i>	<i>тін-ей</i>	<i>подорож-ей</i>	Р.	<i>курч-ат</i>	<i>ім-ен</i>
	Д.	<i>віст-ям</i>	<i>тін-ям</i>	<i>подорож-ам</i>	Д.	<i>курч-ат-ам</i>	<i>ім-ен-ам</i>
	Зн.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>	<i>подорож-і</i>	Зн.	<i>курч-ат-а</i>	<i>ім-ен-а</i>
	Ор.	<i>віст-ями</i>	<i>тін-ями</i>	<i>подорож-ами</i>	Ор.	<i>курч-ат-ами</i>	<i>ім-ен-ами</i>
	М.	<i>віст-ях</i>	<i>тін-ях</i>	<i>подорож-ах</i>	М.	<i>курч-ат-ах</i>	<i>ім-ен-ах</i>
				Четверта відміна			

УВАГИ ДО ОКРЕМИХ ВІДМІНКІВ

I ВІДМІНА

ОДНИНА

РОДОВИЙ ВІДМІНОК³

§ 23. У родовому відмінку однини іменники 1-ої відміни мають закінчення **-а (я), -у (ю)**.

1. **-а (я)** мають:

-А, -Я

а) Усі без винятку іменники середнього р. цієї відміни — **-а** в твердій і мішаній групах і **-я** в м'якій групі: *міста, селá, гáсла, прізвища, мóря, пóля, знанн́я, знаря́дд́я...*

б) Іменники чол. р. цієї відміни **-а** в твердій і мішаній групах, **-я** в м'якій групі, коли вони означають точно окреслені предмети, назви мір: *робітникá, шахтар́я, промóвця, студéнта, тра́ктора, гвинтá, áтома, димар́я, автомобі́ля, олівц́я, Морóза* (прізвище); *мéтра, гра́ма, січн́я, листопáда, т́ижн́я, місьц́я*, але *ро́ку, áкта* (в значенні окремого документа), *пáкта*; а також *то́ма, відмінка, фáкта, радіуса, сéктора* та ін.

-У, -Ю

2. **-у (-ю)** мають: Імен. чол. р., коли вони означають предмети не точно окреслені (масу і матеріал, збірні, явища, поняття): *ячменю́, цу́кру, снігу́, льóду, вогню́, лісу́, бóру, колго́спу, плéнуму, актíву, колектíву, у́ряду, комісаріáту, шта́бу, Наркомóсу, Раднаркомóму; дощ́у, гро́му, морóзу* (але *Морóза*), *почíну, ана́лізу, ремо́нту, за́ходу, áкту* (в значенні акції, дії), *пóділу, сну́, на́строю, ста́ну, гні́ву, за́паху, зви́чаю, по́буту, змі́сту, стíлю, у́спіху, прогрéсу* і т. д.

-У, (-Ю)

та **-А (-Я)**

Примітка 1. **-а (я)** або **-у (ю)** вживаються в тих самих іменниках (п. 2 див. вище) залежно від значення: *ка́меня — ка́меню; листá — лі́сту; папе́ра — папе́ру; áкта — áкту; апарáта — апарáту* і т. д.

2. Є ряд іменників, що мають паралельні форми (без відтінків у значенні): *стíду — стидá, мо́сту — мостá*, іноді з відтінками у значенні *сто́лу — столá*.

3. Так само іменники — назви місцевостей, в родовому однини мають то **-у, -ю**, то **-а, -я**: *сте́ну, лу́гу, горóду, майдáну, я́ру*, але *бе́ре-*

³ Називн. відм. див. вище § 22.

га, горба́, кряжа́; зменшені форми звичайно тільки -а (я): ліска́, ставка́, садка́, майданчика, городця.

Географічні назви здебільшого мають закінчення **-а, -я**: *Харкова, Пско́ва, Сара́това, Тетерева, Медвина, Ту́льчина, Козельця́, Дінця́, Дніпропетро́вська, Херсо́на, Ленінгра́да, Берліна, Лондо́на, Нью-Йорка, Пари́жа, Донба́са, Казакста́на, Ура́ла, Туркеста́на* та ін., але *Сибіру, Криму*.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) § 24. У давальному відмінку однини іменники 1-ої відміни мають закінчення: **-ові, -еві, -у (-ю)**.

1) **-ові (-еві, -єві)** як основну форму поруч із рідшою формою на **-у (-ю)** мають:

а) майже всі іменники чол. роду (**-ові** у твердій групі, **-еві** у м'якій і мішаній групах): *ударникові, Петро́ві, Миха́йлові, піонеро́ві, директоро́ві, вєлетневі, лєнінцеві, краєві, носієві, шахтарєві, секретарєві*.

б) Зрідка іменники середнього роду переважно твердої групи з наростком **-к(о)**: *дитя́ткови́, немовля́ткови́...*

2) **-у (-ю)** мають:

а) Майже всі іменники середнього р. цієї відміни, крім згаданих вище в § 22 (б), мають **-у** в твердій і мішаній групах, **-ю** у м'якій групі: *місту, га́слу, селу́, прізвищу, облі́ччю, знанню́, знаряддю́, святу́, се́рцю, со́нцю...*

б) Усі іменники чол. р. з закінченням — **-ів (-їв), -ов** у називному відмінку: *Харкíв — Харкову́, Киї́в — Киє́ву, Львív — Льво́ву, Воробйóв — Воробйóву, о́строву...*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 25. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення **-а, -я** або вживаються у формі називного відмінка.

1) **-а (-я)** цебто однаково з формою родового відмінка мають усі іменники чол. р. цієї відміни, коли вони означають істот: *будівника́, доповідача́, коня́, хлопця́.*

Знах. відм. =
род. відм.

Примітка. Таке закінчення поруч з формою однаковою з називним відмінком можуть мати інколи і деякі інші іменники, наприклад: *тра́ктор(а), комба́йн(а), плу́г(а), дуб(а), стол(а́), карбо́ванц(я), ди́мар(я́), а́кт(а), лист(а́), декре́т(а).*

Знахідн. в. = 2) Всі інші іменники чоловічого й середнього
наз. в. роду у знахідному відмінку мають ту саму фор-
 му, що і в називному: *комісарі́ат, колекти́в,*
ячмінь, стиль, стіл, сон, лист, міст, буди́нок, декре́т, акт,
місто, місце, село...

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

-ОМ, -ЕМ, (-ЄМ) § 26. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення **-ом, (-єм)** і **-ям**.

1) **-ом** мають усі іменники чол. та середнього роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані і м'які іменники чол. і середнього р., крім іменників середнього р., що кінчаються на **-я** (облі́ччя, лі́стя): *уда́рником, те́мпом, монте́ром, місто́м, га́сло́м, село́м, това́ришем, слухаче́м, газетяре́м, секретаре́м, вугляре́м, тягаре́м, плече́м, явище́м, прізвище́м, ве́летнем, бі́йце́м, врожа́єм, місце́м, мо́рем...*

-ЯМ 2) **-ям** мають усі іменники середнього роду безна́росткові на **-я**: *зна́нням, змага́нням, жит-тя́м, знаря́ддя́м.*

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

-ОВІ, -ЕВІ, (-ЄВІ) § 27. У місцевому відмінку однини цієї відміни іменники мають закінчення: **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї).**

1) **-ові (-еві, -єві)** мають іменники:

а) Чол. р. переважно — назви живих істот: *на робітниківо́ві, на бра́тові, на това́ришеві, на газетяре́ві...*

б) Середнього роду з на́ростком **-к-**: *на теля́ткові, дитя́т-кові...*

-У 2) **-у** мають іменники:

а) чоловічого і середнього р. тверді переважно з на́ростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко...**) *у гурткú, у буди́нку, у підрахúнку, у мішкú, на до́щикy, у місячникy, на літакú, у держакú, на ліжкy, у військy.*

-У б) Деякі інші іменники чол. р. (переважно з на́голосом на кінці у місцевому відмінку): *у степú, на шляхú, на льодú, на снігú, у сокú, у полкú...*

3) **-і** мають:
-і а) Іменники чол. р., переважно без наростків: *на порóзі, на по́версі, на бе́резі, на місяці, в зу́бі, на гру́нті, на стовпí, у листі́, в а́кті, у це́нтрі, в декре́ті, в те́мні, в шта́бі, в ремо́нті.*

б) Іменники середнього роду тверді (без наростка **-к**; див. вище 22.а): *на селі́, у місті́, у га́слі, у сло́ві, на письмі́, у пальті́, в бюрі́*; також іменники середнього р. мішаної та м'якої групи *на місті́, у полі́, у житті́, на плечі́, у станóвищі, у прізвищі́.*

Примітка. Деякі іменники чол. роду мають паралельні форми: **-ю** (**-ю**) — **-і** (**і**) наприклад: *в гаю́ — в га́ї, в садú — в саді́, на ставú — на ста́ві, на торгу́ — на то́рзі, в по́тягу — в по́тязі*; **-ові** (**-еві, -єві**) **-у**: *на робітниківóві, на робітниківú*; **-ові** (**-еві, -єві**) **-і**: *в ру́хові, в ру́сі та ін.*

При прийменнику “**по**” звичайно вживається лише закінчення **-у** (**-ю**): *по місту́, по селú, по Дніпру́, по олівцю́* (але: *у місті́, на місці́, на селі́, у Дніпрі́, в олівці́*).

При можливих паралельних формах (див. вище примітку) питання про основну форму розв'язується на основі зазначених тут загальних правил вживання цих форм (див. п.п. 1, 2, 3).

КЛИЧНА ФОРМА

-у § 28. Деякі слова 1-ої відміни (переважно назви живих істот) мають окремі закінчення **-у, -ю, -е** в кличній формі:

1) **-у** мають імен. чол. р.:

а) з наростком **-ко, -ик (-ук), -ок**: *ба́тьку, удáрнику, сінку...*; б) з кінцевими **-ж, -ч, -ш, -щ**: *товáришу*; в) окремі імен. з іншими закінченнями: *ді́ду, та́ту, сінну...*

2) **-ю** мають імен. чол. р.:

-ю а) м'які: *ве́летню, ле́нінцю, вчи́телю, кра́ю, шахта́рю, пролета́рю, секретáрю.*

Примітка 1. Частина іменників чол. р. на **-ець** має кличну форму на **-е**: *мо́лодче, хло́пче.*

Примітка 2. Імен. чол. р. на **-р** мішаної групи (тобто типу *тесля́р — тесляра́ — тесляре́м...*) мають закінчення **-е**: *тесля́ре, газетя́ре, повістя́ре* і т. д.

3) **-е** мають іменники чол. р.:
 -Е а) тверді, крім перелічених в цьому § 1)а,
 1)б, 1)в.

б) Частина іменників на **-ець** (див. вище п. 2) примітка 1).

в) Імен. на **-р** мішаної групи (див. вище п. 3) примітка 2).

Імен. середнього р. (а також і імена типу *Жак, Джон, Джордж, Георг* та такі слова, як *містер, сер...*) кличної форми не мають.

(С. 30—36)

<...> ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

ОДНИНА

§ 59. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й середн. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	-ого -ього -його	-ої -ьої -йої
Давальн. відм.	-ому -ьому -йому	-ій -ій -ій
Знах. відм.	Називн. або Родов.	-у -ю
Орудн. відм.	-им -ім -їм	-ою -ьою -йою
Місцев. відм.	-ому, -ім -ьому, -ім -йому, -їм	-ій -ій -ій

Родов. в. 1. Приклади до родов. відм.: *тіхого, сінього, безкрайого, тіхої, сіньої, безкрайої, Петрénкового, Петрénкової, тітчиного, тітчиної*.

Давал. в. 2. Приклади до давальн. відм.: *тіхому, сіньому, безкрайому — тіхий, сіній, безкраїй, Петрénковому, Петрénковій, тітчиному, тітчиній*.

Знах. в. 3. Приклади до знахідн. відм.: *тіхий, тіхого, сіній, сінього, сінє, безкраїй, безкрає, тіху,*

сіню, безкраю, Петрєнків, Петрєнкове, Петрєнкову, тїтчин, тїтчиного, тїтчине, тїтчинну.

Орудн. в. 4. Приклади до орудного відм.: тїх^{ім}, сін^{ім}, безкра^{їм}, тїхо^ю, свїжо^ю, сін^{ьою}, Петрєнков^{им}, Петрєнково^ю, тїтчин^{им}, тїтчин^{ою}.

Місцев. в. 5. Приклади до місцев. відм.: на тїх^{ому}, або тїх^{ім}, сін^{ьому}, або сін^{ім}, безкра^{їому}, або безкра^{їм}, тїх^{ій}, сін^{ій}, безкра^{їій}, Петрєнко^{вому}, Петрєнко^{вій}, тїтчин^{ому} або тїтчин^{им}, тїтчин^{ій}.

МНОЖИНА

§ 60. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Називн. відм.	-і -ї -ї
Родов. відм.	-их -їх -їх
Давальн. відм.	-им -ім -їм
Знахідн. відм. = Орудн. відм.	Називн. або Родовому -ими -їми -їми
Місцев. відм.	-их -їх -їх

Називн. в. 1. Приклади до називн. відм.: тїх^і, сін^і, безкра^ї, Петрєнко^{ві}, шевцєв^і, тїтчин^і.

Увага. Див. іще § 45а про прїзвища з прикм. закінченням.

Родов. в. 2. Приклади до родов. відм.: тїх^{их}, сін^{їх}, безкра^{їх}, Петрєнко^{вих}, шевцєв^{их}, тїтчин^{их}.

Давальн. в. 3. Приклади до давальн. відм.: тїх^{им}, сін^{ім}, безкра^{їм}, Петрєнко^{вим}, шевцєв^{им}, тїтчи^{ним}.

Знах. в. 4. Приклади до знахідн. відм.: *ті́хі, сі́ні, безкра́ї, ті́хих, сі́ніх, да́вніх; Петрénкові — Петрénкових, ті́чині — ті́чиних.*

Орудн. в. 5. Приклади до орудного відм.: *ті́хими, сі́німи, безкра́їми, Петрénковими, шевцєвими, ті́чиними.*

Місцев. в. 6. Приклади до місцев. відм.: *на ті́хих, сі́ніх, безкра́їх, Петрénкових, шевцєвих, ті́чиних.*

Увага. Усі прикметникові іменники, як от *будівнічий, лю́тий (місяць), — подоро́жний...*, відмінюються як звичайні прикметники — до *будівнічого, будівнічі, з будівнічими.*

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назв) прикметникових, то див. розд. далі.

(С. 46—48)

<...> ДІЄСЛОВО

ДІЙСНИЙ СПОСІБ

Теперішній час § 70. 1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного):

		I група	II група
Однина	1 ос.	[<i>е/у (є/ю)</i>]	[<i>и/я, а (ї/я)</i>]
		-у (-ю)	-у (-ю)
	2 ос.	-еш (-еш)	-иш (-їш)
	3 ос.	-е (-є)	-ить (-їть)
Множина	1 ос.	-емо (-ємо)	-имо (-їмо)
	2 ос.	-ете (-єте)	-ите (-їте)
	3 ос.	-уть (-ють)	-ать (-ять)

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. увагу 6) усі дієслова щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або II групи.

До II групи належать:

а) Усі дієслова, що мають в неозначеній формі (інфінітиві) **-ити** (після голосних **-їти**): *хва́літи — хва́лиш, хва́лить, хва́-*

лимо, хва́лите, хва́лять, ва́рїти — ва́рїть..., ро́бїти — ро́бї-мо..., ба́чиш, ба́чити — ба́чать, го́їти..., до́їти⁴.

б) Деякі дієслова на **-їти, -ати, -ти**: **веліти** — **велїш...**, **сидіти** — **сидїш...**, **крича́ти** — **кричи́ш...**, **бігти** — **біжи́ш, біжа́ть...** Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: **ві́сіти** — **ві́сиш, ві́сїть...**, **му́сити** (**му́сити**) — **му́сиш...**

Усі інші дієслова належать до I групи: **па́сти** — **пасе́, пасе́ш...**, **жда́ти** — **жде́ш...**, **горну́ти** — **го́рнеш...**, **пря́сти** — **пря́деш...**, **чу́ти** — **чу́єш, чу́є...**, **зна́ти**, **зна́є...**, **віша́ти** — **вішаєш...**, **дарува́ти** — **дару́єш...**

До цієї ж групи належать і **боро́ти, поро́ти, коло́ти, поло́ти, моло́ти, ора́ти, хотіти** (**хо́чеш, хо́чуть**, але від **хтіти** — **хтя́ть**).

Примітка. Усі дієслова на **-отати** I групи, на **-отіти** — II: **цо́кота-ти** — **цокочу́, цокочеш, цокочуть...**, **цокотіти** — **цокочу́, цокотїш, цокотя́ть...**, **муркотати**, **муркочу́, муркочеш...**, **муркотіти** — **муркочу́, муркотїш...**, **булькотати** — **булькочу́, булькочеш...**, **булькотіти** — **булькочу́, булькотїш...**, **гуркотати** — **гуркотіти...**

(С. 54—55)

III

<...> ПРАВОПИС ІНШОМОВНИХ СЛІВ

ПРИГОЛОСНІ

Іншомовне Л

§ 75. Слова іншомовного походження з **l** передаються:

Непом'якшене Л

1. **Л** непом'якшеним (**л, ла, ло, лу**): **арсенáл, арти́кул, бал** (відзначення), **інтегрáл, інтернаціо́на́л, капіта́л, вулкан, фóрмула, аеропла́н, бала́ст, план, клас, блок, флот, велосипéд, колонія, соціоло́гія, металу́ргія, Атланті́чний океáн, Ла-Ма́нш, Лафа́рг, Гренла́ндія, Лузіта́нія...**

⁴ Дієслова **біти** (**б'єш...**), **літи** (**лєш...**), **рити** (**рїєш...**), **шіти** (**шиє...**), **жіти** (**живєш...**), **віти** (**виє...**), **віти** (**в'є...**) і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення інфінітива не **-ити**, а **-ти**.

Пом'якшене **Л** 2. **Л** пом'якшеним (**ль, ля, льо, лю**): *автомабіль, асфальт, магістраль, астролябія, полярний, регулятор, ляпіс, пляж, карт-бляш, кльош, алюміній, блюмінг, анішлюс, люфа, революція ... Золя, Люксембург, Фінляндія, Бельт, Тельман, Садуль, Базель...*

Сполучення **le** послідовно передається через **ле**: *білет, легенда, пленум, лекція, телеграф..., Палермо, Каледонія...*

В англійських словах у кінці й перед приголосними пишеться **л**, крім слів засвоєних уже із **л** м'яким. Отже: *Мелвілл, голкіпер...* але: *біль, бульдог, Вільсон* і ін.

Іншомовні **h** і **g** § 76. Іншомовні **h** і **g** однаково передаються (незалежно від вимови) знаком **г**, напр.:

а) *гармонія, гектар, гумор, гумус, гербарій, горизонт, гіпотеза, гедер, гандбол, гінгерланд..., Гартман, Гюго...*

б) *авангард, гвардія, генерація, графік, гімнастика, грандіозний, гума, ґрунт, ембарго, гоніометр, агітація, міграція, лінгвістика, агрессор, гегемонія... Гаронна, Гете, Гріг, Гренада.*

Іншомовне **Ф** § 77. В іншомовних словах пишеться **ф** (а не **хв**): *факт, форма, фунт, фах, фабрика, фамілія, офіціальний, реформіст, Гаммерфест...*

Так само пишеться: *міф, орфографія, кафедра, логарифм, ефір, пфос* при *ортопедія, ортодокс, театр, теорія...*

НЕПОДВОЄНІ — ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

Неподвоєні — подвоєні приголосні § 78. В іншомовних словах приголосні не подвоюються, отож пишеться: *комуна, група, сума, колектив, акумуляція, терор, белетристика, комісія, ідилічний, інтелектуальний...*

Тільки в окремих загальних словах зберігається подвоєння: *барокко, брутто, тонна, ванна, вілла, манна, мотто, нетто* і деякі ін., зокрема в словах типу: *ірреальний, ірраціональний, сюрреалізм* та звичайно (між голосними) в іншомовних власних назвах: *Гаронна, Шіллер, Мюллер, Ніцца, Галлія, Андорра, Марокко, Діккенс, Тассо, Шэффільд, Сієрра...*

Примітка. Подвоєні приголосні залишаються й у всіх вивідних словах: *галліцизм* (від *Галлія*), *марокканець, шэффільдський* тощо; але в прикметниках перед наростком **-ськ** — пишеться одна приголосна: *андорський* (*Андорра*), *едеський* (*Едесса*) і т. ін.

ГОЛОСНІ

Іншомовне і (у) § 79. Іншомовне і (у) в українській мові в одних випадках передається через і, а в других через и.

1. Завсіди пишеться в іншомовних словах і:

а) на початку слова: *інструкція, ідея, інформація, інтернаціональний...*; *Італія, Ісландія...*

б) після всіх приголосних перед голосними та й: *матеріал, соціалізм, діалектика, індустріалізація, аудієнція, артеріальний, геніальний, пієтєт, клієнт, тріумф, радіус, соціологія, аксіома, партійний, професійний, радіій...* (причём завсіди пишеться *іа, іе, іу, еа*, крім позиції в кінці слова, як от *Азія, артерія, премія, партія, індустрія, ідея*).

і перед голосними іноді скорочується: *серйозний, курйоз, бар'єр, ар'єрґард, кар'єра, н'єса...*

в) у власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви — після всіх приголосних і): *Дітцель, Зібер, Ціцерон, Россіні, Шіллер, Готфрід, Грімм, Едінбург, Бразілія, Алжір, Чікаґо, Вашингтон, Хіва, Капрі, Нагасакі...* а також у таких загальних словах, як: *ґратіс, екслібріс, піаніссімо...*

Увага. З и пишуться такі власні назви: *Америка, Африка, Паріж, Рйга, Британія.*

Увага 2. Після голосних в іншомовних словах і передається через і (а не через ї): *егоїзм, Енеїда, прозаїк, архаїчний, теїн, наївний, целулбід...* Так само: *поінформувати, преїсторичний...* (після приростка).

г) у всіх інших випадках після **б, в, г, к, л, м, н, п, ф, х** (у тім числі і в наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний...**): *білєт, кінб, література, ліга, пілотаж, кілограм, комунізм, економіст, техніка, технічний, графіка, республіка, фінансовий, кубізм...*

2. **И** в іншомовних словах пишеться у загальних (невласних) назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, (дж), ш, ч, р**: *диплбм, дирєктор, методїст, методика, тип, інститут, систєма, колектїв, марксїст, пропозиція, цифра, режїм, шифр, речитатїв, текстїль, бригада, стїмул, терорїст, математїчний, історїчний.*

Але в кінці слова — і: *журі, попурі, парі, мерсі.*

Примітка. Іменники типу *журі, парі...* кенгуру, ревію і под. не відмінюються.

Е на початку слова На початку слова **е** в іншомовних словах передається через **е**: *Европа, європейський, Евпаторія, Евфрат, ентузіазм, електрика, етан, енергія, економія, екватор, але еретик, Єгипет* і деякі інші...

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ

Апостроф в іншомовних словах

§ 80. Апостроф в іншомовних словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, р, ж, ч, ш**, перед йотованими голосними: *об'єкт, Барб'є, Гарв'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємонт...* (але не після **н, д, т, з, с, ц**). Перед йотованим **о** апостроф не ставиться: *Бйондєлло...*

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбєр, д'Аннунціо, д'Акоста, о'Коннор...*

ЛЬЙО, ЛЬЄ
і т. ін.

§ 81. Після **н, д, т, л, з, с, ц** в іншомовних словах ставиться **ь** перед йотованими голосними в таких випадках як: *бульйон, віньєта, марсельєза, альянс, рельєф, імброльйо, адьютант, коньюнктура, Тьєр, Вальян, Севілья, Мольєр, Лавуазьє, Жюсьє...*

Дифтонг AU і OU

§ 82. Дифтонги **au** і **ou** передаються через **ау, оу**: *аудиторія, аудієнція, гауптвахта, локаут, браунінг, пауперізм, фауна... Гауптман, Паульсон, Штраус, Макс Нордау, Джоуль...*

Але *Август, Австрія, автор...*

Німецьке EI

§ 83. Німецький (і голландський) дифтонг **ei** передається через **ей**: *Ейштєйн, Ейхєнвальд, Гейне, Лейпциг, Швейцарія, Рейн...*

Закінчення
-ТР, -ДР

§ 84. У закінченнях іншомовних слів пишеться **-тр, -др**: *ареометр, барометр, діаметр, термометр, реєстр, театр, семєстр, цєнтр...*

Г перед голосними на початку слова

§ 85. **Г** (придих) перед голосними на початку, звичайно не пишеться: *арфа* (а не *гарфа*), *Еллада, істерія, іпохондрія, історія...* при *готель*.

ДО РОДОВОЇ ФОРМИ ОКРЕМИХ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

§ 86. Нижче подані і деякі інші подібні до них іншомовні слова уживаються в такій (узвичаєній) формі:

а) клас, флот, парáд, резерв, шарж, оркестр, контро́ль, патру́ль, кооператів, коректív, акредитív; метод, ано́д, пе-ріод; прогнóз, ана́ліз, е́ліпс, туберкульо́з, симбіо́з; бензи́н, ні-котíн, анілі́н;

б) адре́са, ата́ка; те́за, та́кса, кри́за, фа́за, ба́за; про-гра́ма, діагра́ма; філія, презі́дія.

IV

УВАГИ ДО ПРАВОПISУ ВЛАСНИХ ІМЕН

ПРИЗВИЩА

§ 87. Головніші правила щодо правопису російських, біло-руських, польських, чеських та ін. слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь
перед Є, Я, Ї, Ю

1. Апостроф пишеться після тих самих приго-лосних, що в українських (див. § 6); після н, д, т, л, з, с, ц перед йотованими зберігається ь: *Аля́б'єв, Проко́ф'єв, Юр'єв, Лук'я́нов, Улья́нов, Поло́зьєв, Дья́конов* і т. ін.

Перед **йо** апостроф не пишеться: *Воро́бийо́в, Солов'я́о́в.*

Примітка. В сполученнях пом'якшених губних із голосними в та-ких прізвищах: *Вя́льцева, Пясе́цький, Пяст* апостроф не пишеться.

2. Закінчення російських прізвищ **-ський, -ський, -цький** **-ський, -ський, -ський**, білор. **-ські, -цкі**, польських **-ski, -ski, -ski**, чеських **-ský, -ský** передаються через **-ський, -ський, -ський**: *Ма́йський, Маяко́вський* т. ін.

Російські прізвища на **-ско́й, -цко́й** пишуться без ь: *Лу-говско́й, (Луго́вско́го), Лубе́цко́й...*

3. Закінчення російських прізвищ на **-ич, -ин, -ич, -ин (-їн), -ік** білоруських **-іч, -іч**, польських **-icz, -icz**, сербських **-ić, -ić**, чеських **-ik, -ik** передається через **-іч, -ін (-їн), -ік**: *Ту́лін, Льві́н, Пу́шкін, Засу́ліч, Мали́гін, Ка́зін, Ягіч, Тарашке́віч, Ду́чіч, Ра́діч, Га́влік* і т. ін.

Після **ж, ш** в російських прізвищах звичайно **-ин**: *Га́ршин, Спа́ржин* та ін.

-ЕК

4. Закінчення **-ек** пишеться в прізвищах типу *Іречек (Іречка), Гавлічек.*

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ

5. Закінчення слов'янських прізвищ на **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передається — **-ов (-ьов, -йов)**

та **-ев, -ев:** *Крилóв, Некра́сов, Ма́лишев, Ма́лчев, Бо́тев, Порфі́р'ев, Го́лубев.*

-ий, -и

6. Прізвища з закінченнями на (**-ий, -ий**) передається через — **-ий:** *Го́рський, Бе́дний* і т. ін.; білоруське **ы**, польське **у**, чеське **у́**, звичайно, через **и:** *Га́ртни, Бя́ли, Біли* і т. ін.

Примітка. Закінчення — **-ой** так і передається: *Толстой, Полевой* і т. ін., змінюються ці слова як прикметники (*Толсто́го, Бе́лого*).

-е

7. Російські прізвища з складами з **е** (польські з **-іе-**) у складах — **-бе-, -ле-, -ве-, -ге-, -ре-, -зе-, -се-**... — пишуться з **е**, напр.: *Бердніков, Лебедев, Вересаев, Петров, Тургенев, Емельянов, Мельников, Керженцев, Преображенський, Решетілов, Зелінський, Державін, Чернишевський, Плетньов...* *Павел, Єлізавета, Євгеній...* Але — *Бедний, Матвеев, Пешков, Єрофеев, Мещанінов, Пресняков, Сергеев, Фадеев...* (рос. **е** відповідає укр. **і**).

І — и

8. Російське **и** (також польське **і**) послідовно через **і:** *Єпіфанцев, Філіпов, Прісьолков, Зімін*, але після **ж** і **ш** — **и:** *Жилін, Шишов.*

**Відмінювання
прізвищ**

§ 88. Чоловічі прізвища з закінченнями на **-ів, -їв, -ов, -ин, -ін** відмінюються так:

Однина

Н.	<i>Панов</i>	<i>Волошин</i>
Р.	<i>Панова</i>	<i>Волошина</i>
Д.	<i>Панову</i>	<i>Волошину</i>
Зн.	<i>Панова</i>	<i>Волошина</i>
Ор.	<i>Пановим</i>	<i>Волошиним</i>
М.	<i>Панову (або Панові)</i>	<i>Волошині (або Волошинові)</i>

Множина (для всіх родів)

Н.	<i>Панови</i>	<i>Волошини</i>
Р.	<i>Панових</i>	<i>Волошиних</i>
Д.	<i>Пановим</i>	<i>Волошиним</i>
Зн.	<i>Панових</i>	<i>Волошиних</i>
Ор.	<i>Пановими</i>	<i>Волошиними</i>
М.	<i>Панових</i>	<i>Волошиних</i>

Жіночі імена на — **о** та на приголосні не відмінюються: *Ніні Петренко, Ганні Гайдай* і т. ін.

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

§ 89. Українські географічні назви треба віддавати на письмі так, як прийнято їх радянськими державними органами: *Дніпрельстан, Дніпропетровськ, Харків, Сталіно, Київ, Чернігів, Золочів, Маріуполь, Ков'яги, Дніпрó, Прип'ять*.

Щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то вони мають здебільшого такі форми:

-ІВ 1. Назви міст з наростком **-ів**: *Харків, Рогачів, Чугуїв, Миколаїв, Мліїв...* відмінюються як звичайні іменники: *Харковом, Чугуєвом, Миколаєвом, Млієва, Млієвом*.

-ІВКА 2. Назви слобід і станцій з закінченням — **-івка** (після голосних **-ївка**): *Карпівка, Карлівка, Оленівка, Вербівка, Миколаївка* відмінюються як іменники жіночого роду твердої групи.

-ІВСЬКИЙ, -ОВСЬКИЙ 3. Назви з наростками **-ів (-ський, а, е), -ов (-ський, а, е)**, напр. *Петрівський* (хутір), *Андріївський* (хутір), *Павловське* (село), *Василівська, Миколаївська* (слобода), *Покровська* (слобода)... відмінюються як прикметники.

-СЬК, -ЦЬК 4. Назви міст, що закінчуються на — **-ськ, -цьк**: *Дніпропетровськ, Зінов'ївськ, Старобільськ...* відмінюються як іменники чол. роду твердої групи.

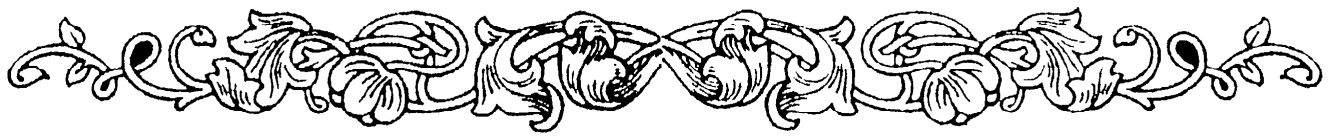
-ОВА, -ЕВА, -ИНА 5. Назви станцій і селищ, що закінчуються на **-ова, -ева, -ина** або **-ове, -еве**: *Шляховá, Демурина, Лозовá, Весéла, Попасна́, Підгородна* і т. ін. відмінюються як прикметники: *Лозово́ї, у Весéлій* і т. ін.

-ИН 6. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигрін, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: з *Кобрина, під Гайсином*.

(С. 60—66)

Український правопис. — Харків, 1933.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1945)

14 травня 1938 р. Рада народних комісарів УРСР затвердила Державну правописну комісію для розгляду проекту змін українського правопису, підготовленого Інститутом мовознавства АН УРСР. Відповідальним редактором комісії призначено М. Грунського. Основним завданням цього правопису було “насамперед ліквідувати націоналістичні перекручення ... українського правопису”. Восени 1938 р. його видано тиражем 350 примірників для обговорення.

Приєднання Радянським Союзом Галичини, Західної Волині та Північної Буковини 1939 р., де доти використовували харківський правопис 1928 р., знову актуалізувало проблему вироблення єдиної для цілої України правописної системи. Тому державна правописна комісія 1940 р. підготувала другий проект українського правопису, який опублікувала в 50 примірниках.

У 1942 р. уряд УРСР звернувся до Академії наук з пропозицією поживавити працю над упорядкуванням українського правопису. Очолювати цю роботу доручили Л. Булаховському. Проект, що його склали співробітники Інституту української мови та літератури АН УРСР, було розглянуто й в основному схвалено під Харковом 28 серпня 1943 р. Нову (третю) редакцію українського правопису затвердив 5 травня 1945 р. народний комісар освіти УРСР академік П. Тичина.

У редакції 1945 р. лише поодинокі з усунутих правил правопису 1928 р. було відновлено, навпаки — деякі елементи далі наближено до російського правопису.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПЕРЕДМОВА

Питання про потребу врегулювати український правопис виникло ще за кілька років до Вітчизняної війни. Неврегульованість багатьох моментів у самому правописному кодексі, прийнятому в 30-их роках, а також самостійні зміни, запроваджені газетами на підставі ще не затверджених проектів, розхитали наш правопис. Особливо шкідливі були ці хитання в школі, де болюче відчувалися іноді кричущі протиріччя між тим, чого навчали за правилами і що не збігалось з практикою неучбової книги та багатьох органів преси (напр., *чеський, паризький* — за правилами, *чешський, парижський* — за практикою друку; різні написання іншомовних слів).

Дбаючи за культурні потреби українського народу і в суворий час Вітчизняної війни, Уряд у 1942 році звернувся до Академії наук УРСР з пропозицією поновити роботу над урегулюванням і удосконаленням українського правопису. Президія Академії наук доручила в Уфі цю роботу дійсному членові Академії Л.А. Булаховському, який, склавши з участю наукових робітників Інституту мови і літератури на підставі попередніх проектів з відповідними значними змінами новий, ознайомив із ним Інститут мови і літератури Академії на відкритих широких зборах і 2 жовтня 1942 року доповів свій проект Президії Академії, що схвалила викладені принципи, а проект передала Урядові. З наказу Уряду проект було розглянуто ще раз комісією під головуванням Заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.П. Бажана у складі дійсних членів Академії наук П.Г. Тичини та М.Т. Рильського, письменника Ю.І. Яновського та автора проекту дійсного члена Академії наук Л.А. Булаховського і, з деякими змінами, апробовано для затвердження. З апробованим проектом широку громадськість було ознайомлено в Уфі на зборах, скликаних для цього Народним Комісаром Освіти УРСР тов. П.Г. Тичиною.

28 серпня 1943 року під Харковом у воєнній обстановці проект та думки правописної комісії, що прибула туди в повному складі, були викладені на нараді в присутності: Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.С. Хрущова, Голови Президії Верховної Ради УРСР тов. М.С. Гречухи, Секретаря ЦК КП(б)У тов. Д.С. Коротченка, Заступника Голови Ради Народних Комі-

сарів УРСР тов. В.Ф. Старченка і Секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді тов. К.З. Литвина. Проект в основному було схвалено, і затвердження його доручено Народному Комісарові Освіти УРСР тов. П.Г. Тичині.

8 травня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР постановила:

“З метою врегулювання українського правопису відповідно до зрослих вимог культури, науки і мовної практики населення України проект українського правопису, розроблений Інститутом мовознавства Академії наук Української РСР під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР тов. Л.А. Булаховського і затверджений Народним Комісаром Освіти УРСР тов. Тичиною, схвалити”.

При укладанні правопису провідними настановами були такі:

1. Подбати в першу чергу про в р е г у л ю в а н н я чинного правопису, без поважних підстав не відходячи від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушуючи культурну масу країни переучуватись.

2. Зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас.

3. Орієнтуватись в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників.

4. У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проект Державної комісії.

5. Уникати в міру можливості варіантів написань.

6. Якомога скоротити кількість винятків із правил.

7. При формулюванні правил — орієнтуватись на рівень розуміння людей з повною середньою освітою.

8. Історичні коментарі до правил, що подаються в примітках, викласти без порушення наукової правильності на догоду популярності викладу, але разом із тим без зайвих подробиць і вузько спеціальних моментів.

Оскільки подавані в “Українському правопису” правила не можуть охопити всіх окремих випадків, доконечним додатком до нього в практиці має стати “Орфографічний словник”, що його згодом випустить Народний комісаріат освіти УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єе, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю, Яя, Ъь.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить і на розміщення слів у словнику не впливає; напр., *бур'ян*, *буряний* стоятимуть поруч.

Ь має своє місце в алфавіті; тому *тьопнути* в словнику стоятиме не після *топнути*, а після слів, що починаються з *тя*.

Примітка 2. дж і дз (для означення африкат) не входять в алфавіт, отже, такі слова, як *джерело*, *дзвін*, стоятимуть у словнику під буквою (літерою) д.

(С. 3—5)

Апостроф <...> § 6. Роздільність вимови йотованих **я, ю, є, ї** від попереднього твердого приголосного позначається апострофом. Апостроф пишеться перед йотованими:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**), напр.: *б'ю*, *п'ять*, *п'є*, *в'язи*, *у здоров'ї*, *тім'я*, *м'ясо*, *рум'яний*, *мереф'янський*.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім р), який належить до кореня, напр.: *цвях*, *тьмяний*, *мавпячий*, *дзвякнути*, *свято*; *верф'ю*, *верб'я*.

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як і в тих же словах без префікса, напр.: *зв'язок*, *зв'яліти*, *підв'язати*, *розм'якшити*.

2. Після **р**, напр.: *пір'я*, *бур'ян*, *міжгір'я*, *подвір'я*, *матір'ю*, *кур'єр*, *на подвір'ї*.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **я, ю, є** означають сполучення м'якого **р** з дальшим **а, у, е**, напр.: *бур'як*, *рябій*, *буряний*, *кр'якати*, *крюк*, *Р'єпін*.

3. Після префіксів, що закінчуються приголосним, напр.: *з'яв'їтися*, *роз'ясніти*, *без'язікий*, *об'ява*, *роз'юшити*, *з'єднаний*, *з'їхати*, *під'їхати*, *від'їзд*.

Примітка 1. Апостроф після таких префіксів перед **і, е, а, о, у** не пишеться, напр.: *безіменний*, *зекон'омити*, *загітува'ти*, *зокрема*, *зуміти*.

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 95, у прізвищах — § 103, п. 7, в географічних назвах — § 107, п. 8.

(С. 8—9)

<...> ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГУ ЇХ

Зміни груп
приголосних
-ЦЬК-, -СЬК-,
-ЗЬК-, -СК-,
-ШК-, -ЗК-, -СТ-

§ 14. При словотворенні приголосні звуки час-
то змінюються.

1. а) Група приголосних **-цьк-** змінюється на **-чч-** при утворенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *турецький* — *Туреччина*, *німецький* — *Німецьчина*, *вояцький* — *вояччина*.

б) Групи приголосних **-ськ-**, **-ск-** змінюються на **-щ-** при утворенні іменників з тим же суфіксом **-ин(а)**: *полтавський* — *Полтавщина*, *піс(о)к* (пор. *піску*) — *піщина*, *ліска* — *ліщина*.

Примітка. Зміна **-цьк-** на **-чч-** пояснюється асиміляцією **ц** з дальшим **ч**, яке виникло з **к**, що в давній мові стояло перед **и** (= **i**): *Туреччина* з *турецьк-*, *Німецьчина* з *нїмецьк-* і под. Так само асиміляцією пояснюється і зміна **-ск-**, **-ськ-** на **-щ-**: *лїска* — *лїсч-ина* — *ліщина* — *ліщина* і под.

в) Групи приголосних **-ск-**, **-шк-** змінюються на **-щ-** при утворенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан-** (**-ян-**): *піс(о)к* — *піщаний*, *віск* — *вощаний* — *вощанка*, *дощка* — *дощаний*.

г) Групи приголосних **-ск-**, **-ст-** змінюються на **-щ-**, група **-зк-** на **-жч-** при утворенні багатьох форм дієслів другої дієвідміни: *вєреск* — *вєрещіш*, *вєрещати*, *угобстиш* — *угощати*, *угощү*, *брязк* — *бряжчати*.

Примітка. **-ск-**, **-зк-** підлягають цій зміні в усіх формах, **-ст-**, коли воно в позиції не перед **и**, а також не в 3-ій ос. множини.

д) Групи приголосних **-ськ-**, **-зьк-** відповідно змінюються на **-щ-**, **-жч-** при утворенні прізвищ на **-енко**, **-ук**: *Васька*, *Васько* — *Вашенко* — *Вашук*; *Онїська*, *Онїсько* — *Онїщенко* — *Онїщук*; *Кузько* — *Кужчєнко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із **-ск-**, **-ськ-** с зберігається, а **к** переходить в **ч**, напр.: *Параска* — *Парасчин*, *Васька* — *Васьчин*, але **-шк-** дає **щ**: *Мелашка* — *Мелашчин*.

Зміни
приголосних
перед **-СЬК(ИЙ)**,
-СТВ(О)

2. Перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **к**, **ч**, **ць** + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** переходять в **-цьк(ий)**, **-цтв(о)**, напр.: *більшовік* — *більшовіць-*

кий, *парубок* — *парубоцький* — *парубоцтво*, *ткач* — *ткацький* — *ткацтво*, *молодець* — *молодецький* — *молодецтво*;

б) *х, ш, с* + **-ськ(ий), -ств(о)** переходять в **-ськ(ий), -ств(о)**, напр.: *птах* — *птаство*, *товариш* — *товаріський* — *товаріство*, *залісся* — *заліський*;

в) *г, ж, з* + **-ськ(ий), -ств(о)** переходять в **-зьк(ий), -зтв(о)**, напр.: *убогий* — *убоцтво*, *Париж* — *парізький*, *боягуз* — *боягуцтво*.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються, напр.: *студентський* — *студентство*, *братський* — *братство*, *багатство*, *марксистський*, *інтелігентський*, *заводський*, *людський*.

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів див. § 110, пп. 3—6.

**Зміни
приголосних
перед -Ш(ИЙ)
у вищому ступені
прикметників
(прислівників)**

3. У вищому ступені прикметників (прислівників), у тім числі з утрачуваними суфіксами **-(ъ)к-, -ок-**, перед суфіксом **-ш(ий) [-ш(а), -ш(е)]** з + **-ш(ий)**, г + **-ш(ий)**, ж + **-ш(ий)** змінюються на **-жч(ий)**, а с + **-ш(ий)** — на **-щ(ий)**, напр.: *низький* — *ніжчий (ніжче)*, *вузький* — *вужчий*; *дорогий* — *дорожчий*; *дужий* — *дужчий*; *високий* — *вищий*.

Але *легкий* — *легший*.

Те саме маємо в дієсловах з основами вищого ступеня прикметників: *вужчати*, *бліжчати*, *кращати* і ін. та в іменниках, що походять від таких дієслів, напр.: *підвищення (підвищити)*, *подорожчання (подорожчати)*.

-ЧН-, -ШН-

4. Приголосні основи **к, ц** перед суфіксом **-н-** змінюються на **ч**, напр.: *безпе́ка* — *безпе́чний* (*безпе́чність, безпе́чно*), *вдя́чний*, *зру́чний*, *ві́чний*, *сьогорі́чний*, *нао́чний*, *со́нячний*, *серде́чний*, *пшені́чний*, *міся́чний*, *безконе́чний*, *око́личний* (від *око́лиця*); приголосні основи **ч** зберігається, напр.: *помі́чний*, *я́чний*, *ні́чний*.

Виняток становлять слова: *міро́шник*, *рушні́к*, *рушні́ця*, *двору́шник*, *серде́шний* (в значенні “бідолашний”), *со́няшник*, *торі́шний*, що відповідно походять від: *міроч-* (*мірка*), *руч-*, *сердеч-*, *соняч-*, *торіч-* (пор. *рік*).

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються, напр.: *кні́жці*, *ді́жці*, *до́чці*, *ю́шці*, *кві́тці*.

Примітка 2. У дієсловах перед часткою *-ся* зберігаються *ж, ч, ш, щ* і *-ть*, напр.: *маж — ма́жся, мороч — морочся, береш — берешся, морщ — морщся, спить — спіться*.

Примітка 3. Глухі приголосні основи перед дзвінками на письмі зберігаються, напр.: *боротьба́* (бо *бороти*), *молотьба́* (бо *молотити*), *про́сьба* (бо *просити*).

Так само й дзвінки перед глухими на письмі зберігаються, напр.: *нігті* (бо *ніготь*), *кігті, дігтя́р, лёгкий, во́гкий; ба́бка, борідка*.

Але *натхну́ти, зітхну́ти* (хоч *діхати*), *за́тхлий, тхір*.

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

-З(Д)Н-, -Ж(Д)Н-, -С(Т)Н- § 15. 1. У групах приголосних **-зДн-, -жДн-, -стн-** *д* і *т* випадають, напр.: *виїзній, пізно, тижня́* (тиждень), *чесний, власний, вісник, існува́ти, нещасний, корисний, кількісний, якісний, хруснути*.

Але *шістна́дцять, хвастну́ти*.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст, т** в групі приголосних **-стн-** не випадає, напр.: *форпо́ст — форпо́стний, контра́ст — контра́стний, аванпо́ст — аванпо́стний, бала́ст — бала́стний*.

-С(Т)Л- 2. У групі приголосних **-стл-** *т* випадає: *щасли́вий, завісли́вий, улéсли́вий* (пор. *щас́тя, за́висть, ле́стоці*).

Але *пестли́вий, кістля́вий, хвастли́вий* і деякі інші.

-С(Л)Н- 3. У групі приголосних **-слн-** *л* випадає: напр.: *масни́й* (ма́сло), *умісний, навмісне* (ми́сль).

-С(К)Н-, -З(К)Н- 4. У групах приголосних **-скн-, -зкн-** *к* випадає при утворенні дієслів із суфіксом **-ну-**, напр.: *бліснути* (блиск), *плюснути* (плюск), *тріснути, бри́знути, бря́знути*.

Спрощення в окремих словах 5. Спрощення в групах приголосних маємо також в окремих словах: *се́рце, со́нце*.

(С. 19—22)

<...> III. УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПРИГОЛОСНІ

Л **непом'якшене**
і пом'якшене § 89. **Л** у словах іншомовного походження передається **непом'якшеним** або **пом'якшеним л** — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

1. **л** **непом'якшеним** (**л, ла, ло, лу**), напр.: *арсенáл, бал, інтегрáл, інтернаціо́на́л, капіта́л, футбо́л, вулка́н; халва́; моле́кула, новéла, прімула, фо́рмула, аеропла́н, бала́нс, бала́ст, галантере́я, глазу́р, клас, план; блок, велосипéд, колонія, со́ло, соціоло́гія, флот; блу́за, лу́па, металу́ргія; Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Ламáни, Лондо́н, Осло, Тулу́за, Го́лсуорсі, Майкл Го́лд, Веласкес, Лафа́рг, Флобе́р, Флура́нс.*

2. **л** **пом'якшеним** (**ль, ля, льо, лю**), напр.: *автомо́біль, магістра́ль, педа́ль, та́бель; асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, го́льф; вакуо́ля, пілю́ля, ля́піс, пляж, поля́рний, регуля́тор; кльош, туберку́льоз; алюмі́ній, блю́мінг, револю́ція; Арль, Ба́зель, Бельт, Теруе́ль, У́льстер, Фінля́ндія, Лю́бек; Тельма́н, Рафае́ль, Саду́ль, Ві́льсон, Лі́нко́льн, Фі́льдінг, Зо́ля.*

3. Сполучення **le** передається через **ле**, напр.: *біле́т, желе́, легенда́, ле́кція, плéну́м, телегра́ф; Валенсі́я, Каледо́нія, Палермо́, Толéдо; Галіле́й, Лес́сінг.*

Г, Н § 90. **g** і **h** звичайно передаються буквою **г**, напр.: *аванга́рд, агіта́ція, агре́сор, гва́рдія, генéтика, гімна́стика, гоніо́метр, грандіо́зний, гра́фік, грог, гру́нт, гумі-ара́бік, емба́рго, лінгві́стика, мігра́ція; гегемо́нія, гекта́р, герба́рій, гіпо́теза, горизо́нт, гуге́нот, гу́мус, ге́рцог, го́спіталь; Гре́ція, Гаро́нна, Гвіне́я, Гренла́ндія, Гібралта́р; Гавр, Гаа́га, Гавáнна; Е́нгельс, Ге́те, Пізо́, Лю́ксембург; Гоме́р, Гора́цій, Гюго́, Ганніба́л, Ге́йне, Горн.*

В деяких словах, які в іноземних мовах мають на початку **h**, **г**, відповідно до української вимови, не пишеться, напр.: *а́рфа, іпохо́ндрія, істері́я, істо́рія, омо́нім.*

В окремих словах (особливо англійського походження) **h** передається буквою **х**, напр.: *ха́вбек, хе́скер, хокéй; Ха́ггард, Хе́мінгуей.*

F, PH, TH § 91. **f** і **ph** передаються буквою **ф**, напр.: *фа́брика, факт, фарту́х, фах, фая́нс, федераті́вний, фейлето́н, фігу́ра, фо́рма, фу́га, футля́р, офіціа́льний, рефо́рма; фарао́н, фі́зика, фізіоло́гія, фонéтика, катастро́фа, фо́сфор, філосо́фія, ефемéрний, флегма́тик; Фра́нція, Флорéнція; Філіппі́ни, Фінікі́я; Фірдо́усі, Лонгфéлло; Фао́н.*

th, залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то буквою **ф**, напр.: *ари́фме́тика, ефі́р, ка́федра, логарі́фм, міф, орфогра́фія, на́фос*, то буквою **т**, напр.: *бібліоте́ка, ортодо́кс, ортопéдія, теа́тр, теорі́я.*

Примітка. У власних іменах, давно запозичених в українській мові, **ph** передається також через **п**: *Пилі́п, Степа́н*, іноді через **х**: *Юхі́м* та ін.; **th** — зрідка через **п**: *Опана́с*, а також через **т, ф** і **х**: *Тодóсь, Таде́й, Фéдір, Хома́.*

НЕПОДВОЄНІ І ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

§ 92. У загальних (невласних) іменах іншомовного походження приголосні не подвоюються, отож пишеться: *аккумуля́ція, белетри́стика, грип, гру́па, ідилі́чний, інтелектуа́льний, колекти́в, комі́сія, кому́на, су́ма, шо́фёр* та ін.

Тільки в небагатьох загальних іменах зберігається подвоєння **н**: *анна́ли, бо́нна, ва́нна, ма́нна, пе́нні, то́нна*, подвоєння **л** у словах *білль, бу́лла* і подвоєння **р** у назві рослини *ду́рра* та рослини й ароматної смоли *мі́рра*.

Примітка 1. У невідмінюваних словах італійського походження подвоєні приголосні зберігаються, напр.: *баро́кко, інтерме́ццо, лібрéтто, не́тто, фортіссі́мо, стакка́то.*

Примітка 2. У прикметниках, похідних від *ва́нна, ма́нна, то́нна*, пишеться два **н**: *ва́нний, ма́нний, трито́нний.*

При збігу однакових приголосних префікса і кореня подвоєний приголосний пишеться лише у випадках, коли існує в мові паралельне непрефіксальне слово; отже, пишемо: *апа́рат, асиміля́ція, дисидéнт, імортéль, іреденті́зм*, але *апперце́пція* (бо є *перце́пція*), *іммігра́ція* (бо є *мігра́ція*), *ірраціо́нальний* (бо є *раціо́нальний*), *корреляти́вний* (бо є *реляти́вний*), *контрреволю́ція* (бо є *револю́ція*), *сюрреалі́зм* (бо є *реалі́зм*).

Примітка. У випадках, коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального, напр.: *нота́ція* — *анота́ція*, подвоєний приголосний не пишеться.

Подвоєні приголосні іноземних мов зберігаються у географічних назвах та взагалі у власних іменах, напр.: *Андо́рра*, *Га-ро́нна*, *Голла́ндія*, *Кальку́тта*, *Маро́кко*, *Міссу́рі*, *Ніцца*, *Я́ффа*; *Мю́ллер*, *Ренн*, *Руссо́*, *Торррі́челлі*, *Уа́тт*, *Фламма́ріон*, *Ші́ллер*, *Бе́тті*, *Джо́нні*.

Примітка. Подвоєні приголосні залишаються і в усіх похідних словах, напр.: *андо́ррський* (*Андо́рра*), *маро́кканець* (*Маро́кко*), *я́ффський* (*Я́ффа*).

<...> ЙОТАЦІЯ. ГОЛОСНІ

Ј, І, У § 93. 1. Відповідно до вимови *ј* у словах французького походження пишеться через **ж**: *Же-ро́м* (*Jérôme*), *Жа́нна* (*Jeanne*), *жабо́* (*jabot*), *жю́рі* (*jury*), у словах англійського походження — через **дж**: *Дже́рсей* (*Jersey*), *джаз* (*jazz*), *Дже́мс* (*James*), *дже́мпер* (*jumper*), у словах іспанського походження — через **х**: *ху́нта* (*junta*), *Бадахо́с* (*Badajoz*).

2. Початкове **іе** (**hie**) звичайно передається через **іє**, напр.: *ієра́рхія*, *ієро́гліф*; початкове **је** передається через **є**, напр.: *Єн-сен*, *Єсперсен*.

Примітка. Через **іє** пишуться зокрема: *Іе́мен*, *іе́на*, *Іе́нна*; через **є**: *Єрусали́м*, *єзуї́т*. Два останні належать до давно узвичаєних в українській мові з такою вимовою.

3. Початкові **іо**, **уо**, **јо** передаються через **іо**, коли в українській мові вони вимовляються як два склади, напр.: *іо́мен*, *іо́н*, *іоні́йський*; через **йо**, коли вимовляються як один склад, напр.: *йо́д*, *йо́та*, *Нью-Йо́рк* та ін.

4. Початкові **іа**, **уа**, **ја** звичайно передаються буквою **я**, напр.: *якобі́нець*, *я́мб*, *я́рд*, *я́хта*, *я́шма*; *Я́ва*, *Япо́нія*, *Я́рмут*, *Я́сси*; *Язо́н*, *Я́кобсен*, *Я́нус*.

5. Початкові **іу**, **уу** (а також здебільшого **ју**) звичайно передаються буквою **ю**, напр.: *ювіле́й*, *ю́гер*, *юсти́ція*; *Юката́н*, *Юко́н*; *Югу́рта*, *Юліа́нський* (календар), *Ю́нг*.

6. **і**, **у** (а також **и** німецького дифтонга **eu**) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) звичайно не передаються окре-

ним знаком, напр.: *бу́ер, лоя́льний, плея́да, роя́ль, саквоя́ж, фая́нс*. Лише в окремих словах вони передаються через **й**, напр.: *конве́йер, фейерве́рк, фойе́; Фейерба́х, Саво́йя, Вайя́н-Кутюр'е́, Го́йя*.

7. **і** і **у** (ігрек) передаються залежно від позиції і вимови в українській мові буквами **і**, **ї** та **и**.

1) **і** пишеться:

а) На початку слова, напр.: *іде́я, Іліа́да, інстру́кція, інтернаціона́льний; Індія, Іспа́нія, Іта́лія, Ібсен, Іво́н, Ізабе́лла*.

б) Після всіх приголосних перед голосним (нейотованим і йотованим) та перед **й**, напр.: *артеріа́льний, геніа́льний, діалектика, індустріаліза́ція, матеріа́л, соціалі́зм, фіа́лка; аудіє́нція, гіє́на, кліє́нт, пієте́т; аксіо́ма, революціо́нер* (у поезії іноді вживається *революцjóнер*), *соціоло́гія, фіоло́товий; ра́діус, тріу́мф; партійний, ра́дій; Біа́рріц, Фіу́ме; Віардо́, Оссіа́н, Фіораве́нті*.

і в середині слова перед голосним іноді переходить в **й** і відповідно передається на письмі, напр.: *курйо́з, серйо́зний; ар'єрга́рд, бар'єр, кар'єра, п'єса; вольтер'я́нець*.

іа в кінці слова передається звичайно через **ія**, рідше через **іа** (залежно від того, як те чи інше слово узвичаєне в українській мові), напр.: *артері́я, інду́стрія, істо́рія, хімі́я; Апу́лія, Гре́ція, Му́рсія; Га́рсія, Бо́рджіа*.

в) Після всіх приголосних у географічних назвах і взагалі у власних іменах (а також у словах, що походять від них) перед дальшим приголосним і на кінці слова, напр.: *Алжі́р, Бразі́лія, Вашінгто́н, Еді́нбург, Замбе́зі, Ка́прі, Крі́т, Мадрі́д, Міссісі́пі, Нагаса́кі, Ні́л, Севі́лья, Сідней, Сіці́лія, Чика́го; Анрі́, Бі́лль, Гальва́ні, Грі́мм, Дідро́, Ді́зель, Ові́дій, Россі́ні, Тіціа́н, Ціцеро́н, Ші́ллер, алжі́рський, корсіка́нець, сіцілі́єць, ші́ллерівський*.

Примітка. З **и** пишуться такі географічні назви (з кінцевим **-ика**): *Аме́рика, Аркти́ка, Анта́рктика, Атла́нтика, А́фрика; Ба́лтика*, чотири давно узвичаєні назви із сполученням **-ри-**: *Брита́нія, Пари́ж, Рі́га, Ри́м*, а також *Єгі́пет, Єрусали́м* (див. ще прим. до д).

г) Після всіх приголосних у кінці невідмінюваних слів, напр.: *візаві́, журі́, мерсі́, парі́, попу́рі, таксі́*, і перед дальшим приголосним у таких невідмінюваних словах, як *гра́тіс, піані́ссімо, форті́ссімо* і под.

д) В усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед дальшим приголосним, напр.: *білét, пілót, вібра́ція, мікроско́п, акаде́мік, фіна́нси, гра́фік, гіпопо́там, логі́чний, гі́мн, кілогра́м, кіно́, архі́в, хі́мія, хіру́рг, лі́терату́ра, республі́ка, кому́ніст, ні́ша.*

Примітка 1. В ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні в українській мові, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимови **и**, напр.: *бурмі́стер* (але *бургомі́стр*), *імбі́р, спирт, вімпе́л, мі́ля, мирт, кйт, китарі́с, хіме́ра, єхидна, лиман, нирка* та ін.; також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: *гі́ря, киргі́з, башкі́рин, кинджáл, кишла́к, кисéт, калмі́к; Китáй* і под. Такі слова визначаються словником.

Примітка 2. З **и**, а не з **і** пишуться також *дия́кон, христия́нство* і под.

2) **ї** пишеться після голосного, напр.: *моза́їка, наї́вний, проза́їк, руї́на, теї́н, Енеї́да, Ізмаї́л.*

Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**, напр.: *староі́ндійський, новоі́рландський*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний, напр.: *поінформувáти, доі́сторичний, антиі́сторичний.*

3) **и** пишеться в загальних (невласних) іменах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед дальшим приголосним, напр.: *ді́зель, дина́мо, дипло́м, дире́ктор, метóдика, тип, інститут, сті́мул, текстíль, матемáтика, зигза́г, пози́ція, фізичний, марксíзм, силу́ет, систéма, сі́лос, ці́фра, жирандо́ль, режі́м, джигі́т, чичерóне, речитатíв, шифр, риф, бригаáда, фаб́рика.*

4) У словах, запозичених із французької мови, після шиплячого **ш** пишеться, відповідно до французького **и** укр. **у**, а не **ю**: *брошу́ра, парашу́т.*

Е § 94. **е** звичайно передається буквою **е**, напр.: *еква́тор, елéктрика, ене́ргія, ентузіáзм, ета́п, ідеáл, теа́тр, фае́тон; карé, філе́; Екбатáна, Па-де-Кале́, Теруе́ль, Е́нгельс, Есхі́л.*

Коли іншомовне **е** (іноді дифтонг **ai**, а також **hai**) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення **й + е**, воно передається буквою **є**, напр.: *європе́ець, європе́йський; Євпато́рія, Євразі́я, Євро́па, Євфра́т, Єгі́пет, Єлісе́йські Поля́.*

Після апострофа, **ь, й, е, і** пишеться **є**, а не **е**, напр.: *бар'єр, порт'єра, фойє, реєстр, феєрія, абітурієнт, гігієна, гієна, дієта, клієнт, орієнталіст, орієнтація, пацієнт, реквієм; В'єнна, Льєж, Овієдо, Трієст; В'єле-Гріффєн, Мейєрбєр, Вандрієс, Дієго.*

Але: *реєміграція, реєвакуація, дієлєктрик, полієдр* і под.

У слові *траєкторія* пишеться **є**; у словах *проєкт, проєкція* і под. пишеться **е**.

(С. 101—106)

<...> IV. УВАГИ ДО ПРАВОПISУ ВЛАСНИХ ІМЕН

ПРИЗВИЩА

Українські прізвища

§ 102. Українські прізвища на письмі передаються за загальними нормами правопису українських слів.

Інші слов'янські прізвища

§ 103. Найголовніші правила щодо правопису інших слов'янських прізвищ такі:

Е

1.1) **е** передається через **є**: *Лєрмонтов, Бєс-тїжєв, Весєлєвський, Дєржєвін, Алєксєндрєв, Кємєлов, Лєбєдєв, Пєтрєв, Тургєнєв, Мічєтєк, Чєпєк, Бєлич.*

2) **е** передається через **є** в таких випадках:

а) На початку слова, напр.: *Євтушєвський, Єлізєров, Єршєв*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Блєгєв, Рєв, Буєрєков, Верєсєв, Достоевський, Ісєєнков; Аркєдєв, Алєб'єв, В'єльгєрський.*

б) У суфіксі **-єв**, у російських прізвищах, якщо цьому суфіксові не передують шиплячі або **ц**, напр.: *Гєлєбєв, Пєвнєв, Мєтлєв*; але: *Нєхорєшєв, Под'єчєв, Усв'єтєв; Бєтєв* (болг.), *Дрємєв* (болг.).

в) У прізвищах на **-єєв**: *Рилєєв, Сєрбєєв, Алєксєєв-Гордєєв.*

г) У кореневій частині російських прізвищ, що за їх етимологічним складом в українській мові російському **е** мало б відповідати **і**: *Бєлінський, Лєскєв, Пєшкєв, Звєрєв, Рєїєн.*

д) У польських прізвищах з **іє**: *Міцкєвич, Сєнкєвич.*

2. **є** передається:

Є

а) Через **їо** на початку і в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**, напр.: *Йєлєкєн, Окоїємов, Воробїєв, Соловїєв.*

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**, напр.: *Журавльо́в, Кочкарьо́в, Огарьо́в; Алфьо́ров, Новосьо́лов, Подкольо́сін, Поскрьо́бишев.*

в) Через **о** під наголосом після шиплячого, напр.: *Грачо́в, Хрущо́в, Кулешо́в, Обручо́в.*

И(І)

З **и (і)** передається через **и** в прізвищах, належних до слов'янських мов, які не розрізняють у своєму правопису **и** від **і** (болгарська, сербська): *Христо́в, Величко́в, Милети́ч, Ягич, Ра́дич, Бе́лич;* але через **ї** після голосного: *Ра́йч, Сто́йч.*

и (і) передається через **і** відповідно до правопису польського, чеського і словацького: *Ми́цке́вич, Краси́нський, Га́влік, Лі́нда, Міча́тек,* крім суфікса **-ич (-ович, -евич)**: *Сенке́вич* і т. ін.

Російське **и** передається:

а) Через **і** в основі слів і в суфіксі **-ін**, напр.: *Бірюко́в, Ві́ковато́в, Ні́лов; Івано́в, Іса́єв; Ле́нін, Ста́лін, Пу́шкі́н, Суса́нін, Ла́рін, Ка́зін.*

б) Через **ї** після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Во́їнов, Заха́р'ї́н* (пор. ще п. 7).

в) Через **и** після **ж, ч, ш, щ** перед приголосним, напр.: *Жи́лін, Ко́жин, Чи́чиков, Ко́чин, Ши́ршо́в, Га́ршин, Щи́гро́в, Ро́щин, Пу́щин.*

г) Через **и** у прізвищах від людських імен, спільних для української і російської мов, напр.: *Бори́сов, Васи́льєв, Григо́р'єв, Сидоро́в;* але *Ні́колаєв, Нікі́тін, Філі́пов* (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

д) Через **и** в прізвищах, утворених від коренів (разом із суфіксами), спільних для української і російської мов, напр.: *Виногра́дов, Кисельо́в, Одинцо́в, Пивова́ров, Піса́реєв, Смирно́в, Тихоми́ров; Котельни́ков, Но́виков.*

Примітка 1. Виняток становлять прізвища, утворені від близькозвучних у російській мові коренів з **ы** і **и**; такі прізвища передаються відповідно через українські **и** та **і**, напр.: *Ми́шкі́н (Мьши́кин), Мі́шкі́н (Мишки́н), Пи́ляєв (Пыля́ев), Піля́єв (Пиля́ев).*

Примітка 2. З правил пп. "г" та "д" можливі винятки, зокрема щодо написання російського **ли** через **лі**, з метою найближчої передачі російських прізвищ, особливо прізвищ історичних осіб, в українській транскрипції: *М.І. Калі́нін.*

е) Через **и** в префіксі **при-**, напр.: *Привáлов, При́швін*.

є) Через **и** в суфіксах **-ич-, -ович, -євич**, напр.: *Гне́дич, За-
сúлич, Станюко́вич, Трубла́евич*.

Білоруські прізвища передаються аналогічно до російських.

Ы 4. **ы** (польськ., чеськ., словацьк. **y**) передається через **и**, напр.: *Крути́х, Куні́цин, Циганко́в, Чернишо́в; Висьпя́нський; Ма́сарик*.

**-СК(ИЙ),
-ЦК(ИЙ) та ін.** 5. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий),
-цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i), -ck(i),
-sk(y), -ck(y)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий)**, напр.: *Даргоми́жський, Маяко́вський, Мусоро́вський, Остро́вський, Гомулі́цький, Городе́цький*; так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой)**, напр.: *Луговсько́й (Луговська), Трубецько́й (Трубецька)*.

**Прізвища
з прикметникови-
ми закінченнями** 6. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ий** передається через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая, -яя** — через **-а, -я**, напр.: *Бе́лий, Го́ркий, Кра́йній; Го-
рова́, Горо́дня*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы, чеських
-у, польських -у** передаються через **-ий**, напр.: *Ба́лий, Га́рт-
ний; Пала́цький, Неєдлий*.

Примітка. Закінчення прізвищ **-ой** передається через **-ой**, напр.: *Полево́й, Толсто́й*.

Апостроф 7. Апостроф пишеться у прізвищах після губ-
них, задньоязичних і **р** перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Аре́ф'єв, Водопо́'янов, Лук'янов,
Юр'єв, Заха́р'їн*; перед йотованим **о** апостроф не пишеться, напр.: *Воро́бйов, Солови́ов*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приго-
лосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться, напр.: *Бяду́ля,
Вязе́мський, Вя́льцева, Лубя́нцев, Помяло́вський, Пясе́цький, Румя́н-
цев, Рю́мін*.

Ь 8. 1) **ь** пишеться у прізвищах після м'яких при-
голосних **д, т, з, с, ц, л, н**:
а) Перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Дья́-
конов, Поло́зьєв, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Улья́нов, Ана́ньїн*.

б) Перед приголосним, напр.: *Вольно́в, Конько́в.*

в) В кінці слова, напр.: *Лось, Собо́ль.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишеться, напр.: *Дягі́лев, Зя́брєв, Ляпуно́в, Тюме́нев, Цявлóвський.*

2) Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується, напр.: *Скита́лець, Глúховець.*

**Неслов'янські
прізвища**

§ 104. Про правопис неслов'янських прізвищ див. розділ "Уваги до правопису слів іншомовного походження" (§§ 89—99).

**Відмінювання
прізвищ**

§ 105. 1. Чоловічі прізвища на **-ов, -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за такими зразками:

О д н и н а

Н.	<i>Па́влов</i>	<i>Га́ршин</i>
Р.	<i>Па́влов-а</i>	<i>Га́ршин-а</i>
Д.	<i>Па́влов-у</i>	<i>Га́ршин-у</i>
Зн.	<i>Па́влов-а</i>	<i>Га́ршин-а</i>
Ор.	<i>Па́влов-им</i>	<i>Га́ршин-им</i>
М.	<i>...Па́влов-і, -у</i>	<i>...Га́ршин-і, -у</i>

М н о ж и н а

Н.	<i>Па́влов-и</i>	<i>Га́ршин-и</i>
Р.	<i>Па́влов-их</i>	<i>Га́ршин-их</i>
Д.	<i>Па́влов-им</i>	<i>Га́ршин-им</i>
Зн.	<i>Па́влов-их</i>	<i>Га́ршин-их</i>
Ор.	<i>Па́влов-ими</i>	<i>Га́ршин-ими</i>
М.	<i>...Па́влов-их</i>	<i>...Га́ршин-их</i>

2. Жіночі прізвища на **-о, -ї** і на приголосний не відмінюються, напр.: *Ніни́ Петрє́нко, Га́нні Шуга́й, з Маріє́ю Кобза́р.* Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються, як відповідні іменники, напр.: *Іва́на Петрє́нка, Степа́нові Шугаю́, з Дмитро́м Кобзарє́м.*

Примітка. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 100.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

**Українські
географічні назви**

§ 106. Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису, напр.: *Ки́їв, Ха́рків,*

Львів, Кривій Ріг, Запоріжжя, Трипілья, Прип'ять, Кам'янець-Подільський, Ніжин, Охтірка, Миколаїв, Дніпрó, Житомир, Вінниця; Чернівці, Чернігів, Кременчук, Маріуполь, Одеса, Верхньодніпрóвськ, Нижньодніпрóвськ.

Примітка 1. У назвах українських міст треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке polis "місто"): *Нікополь, Маріуполь*, і **-піль** (з укр. поле): *Тернопіль, Боріспіль*.

Примітка 2. Пишеться за вимогою *Житомир*, хоча з походження *жито-мір* (пор. *міряти*).

Географічні назви інших республік СРСР

§ 107. Географічні назви інших республік Радянського Союзу передаються в українській мові відповідно до російського написання

їх, причому:

Російське Е

1. **е** передається через **е**, напр.: *Верхоянськ, Ветлуга, Шексна, Новочеркаськ, Воронеж, Невá, Онега, Пінега, Пенза, Тєрек, Карáчев,*

мис Дежнева.

Але інколи **е** передається через **є**:

а) На початку слова, напр.: *Єлєць, Єнісєй, Євпаторія, Єреван*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Колєуєв; Посьєт, Єгòр'євськ.*

б) Коли воно сполучає в складних географічних назвах дві основи, перша з яких є скорочений прикметник м'якої групи, напр.: *Середнеколімськ, Верхнекамчатськ* (про правопис складних українських слів див. § 19).

в) Коли російському **е** основи відповідає в аналогічних українських основах **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**), напр.: *Бєлгород, Белòво, Белúха, Благовєщенськ, Вєтка, Орєхово-Зúєво.*

2. **є** передається:

Є

а) Через **йо** на початку і в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**, напр.:

Йòлкіно, Солов'йòво.

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**, напр.: *Бєрьòзов, Бєльòв*, але *Орєл*.

в) Через **о** під наголосом після шиплячого, напр.: *Рогачòв, Кулешòвка* (але українське *Кулешівка*).

Э

3. **э** передається через **е**, напр.: *Ельбрúс, Ельтòн.*

Російське И 4. **и** передається через **і** в основі слів, зокрема на початку слова, а також у кінці слова в назвах, що вживаються не у формі множини, напр.: *Вітебськ, Двіна, Кінешма, Крічев, Свіяга, Тіхвін, Чіатура, Болдіно, Дудінка, Воткінськ, Челябінськ, Ігарка, Індігірка, Іртиш; Поти, Сочі, Батумі*; через **ї** після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Троїцьк, Кутаїсі, Зілаїр; Ананьїно, Мар'їно*.

Але в ряді випадків російське **и** передається через **и**:

а) Після **ж, ч, ш, щ** перед приголосним, напр.: *Жигалово, Жіздра, Держинськ, Нальчик, Бахчисарай, Ачинськ, Тушино, Єгоршино, Камішин, Кашира, Ішим, Шигрі*.

б) Як правило, в географічних назвах, утворених від людських імен, спільних для української і російської мов, напр.: *Дмитров, Михайловське*; але *Ніколаєвськ на Амурі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

Примітка. **і** зберігається в географічних назвах від людських імен, які в українській мові пишуться через **і**, напр.: *Леонідово*.

в) Як правило, в коренях географічних назв, якщо ці корені спільні для української і російської мов, напр.: *Виноградово, Кисловодськ, Липецьк, Лихославль, Данілов*.

Примітка. З правил пп. “б” та “в” можливі винятки в цілях якнайближчої передачі російських географічних назв в українській транскрипції і уникнення перекручень.

г) У складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука, напр.: *Владивосток, П'ятигорськ, Семиреченськ*.

д) У префіксі **при-**, напр.: *Примор'я, Прикумськ*.

е) В суфіксах **-ик, -ич, -иц**, напр.: *Березникі, В'язникі, Дубрówник; Боровичі, Осиповичі, Котельнич, Углич; Бронниці, Луховиці*.

є) В кінці географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа, напр.: *Валуйки, Гóрки, Березникі*. Але **и** передається через **і**, якщо в російській мові м'яка основа, напр.: *Жигулі, Митиці*.

ж) У слові *Сибір* і похідних від нього (напр. *Новосибірськ*).

Ы

5. **ы** передається через **и**, напр.: *Вікса, Вітегра, Іртиш, Сізрань, Сиктивкар, Чебоксари, Шахти*.

6. У російських географічних назвах подвоєні приголосні не пишуться, напр.: *Росія, російський*.

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

7. а) Прикметникові закінчення географічних назв передаються так: **-ий, -ой** передаються через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая, -яя** — через **-а, -я**; **-ое, -еє** — через **-е, -є**, напр.: *Грoзний, Становий* (хребет), *Гoрський, Великий Устюг, Оленій* (острів); *Чусова, Лиха, Ілєцька Защита, Вєрхня Тунгўска; Угловє, Боровє, Покрoвське*.

Але *Негорєлоє, Бологoє, Бєлая* (річка).

б) Російські назви з кінцевими **-ово** та **-ино** передаються через **-ово** та **-іно (-їно)** (пор. українські **-ове, -іне, -їне**), напр.: *Орєхово-Зўєво, Бородіно*.

в) Прикметникові закінчення географічних назв **-ые, -ие** передаються через **і**, напр.: *Нові Лўки, Кāрські Ворoта, Чїсті Прудї*.

Апостроф

8. Апостроф пишеться в географічних назвах після губних, задньоязичних і **р**, а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Прокoп'євськ, Гўр'єв, Аму-Дар'я*; перед йотованим **о** апостроф не пишеться, напр.: *Муравйoво*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ним не пишеться, напр.: *Вязьма, Рязань, Кāхта*.

Ь

9. 1) **ь** пишеться в географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

а) Перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Ульїановськ, Усoльє*.

б) Перед приголосним, напр.: *Лисьвā, Льгов*.

в) В кінці слова, напр.: *Сімферoполь, Нахїчевāнь*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишеться, напр. *Челїбїнськ, Тюмєнь*.

2) Твердний кінцевий приголосний основи **ц** в географічних назвах пом'якшується, напр.: *Повєнєць, Черєповець, Олонець; Рєчиця; Горїці, Клинци*.

3) Суфікси географічних назв **-ск, -цк** в українській мові передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**, напр.: *Брянськ, Курськ, Кузнєцьк*.

Іноземні
географічні назви

§ 108. Про правопис іноземних географічних назв див. розділ “Уваги до правопису слів іношомовного походження” (§ 88—89).

Слов’янські географічні назви пишуться відповідно до правил § 103.

Відмінювання
географічних
назв

§ 109. 1. Географічні назви з іменниковими закінченнями — українські й інших союзних республік, а також іноземні — відмінюються, як звичайні іменники I, II, III відмін, напр.:

I відміна: *Полта́ва* — *Полта́ви*, *Полта́вою*, *у Полта́ві*; *Оде́са* — *Оде́си*, *Оде́сою*, *в Оде́сі*; *Москв́а* — *Москв́и*, *Москв́ою*, *у Москв́і*; *Во́лга* — *Во́лги*, *на Во́лзі*; *Пра́га* — *Пра́ги*, *у Пра́зі*; *Шепеті́вка* — *Шепеті́вки*, *в Шепеті́вці*; *А́фрика* — *А́фрики*, *в А́фриці*; *Лохви́ця* — *Лохви́ці*, *в Лохви́ці*; *Речи́ця* — *Речи́ці*, *в Речи́ці*.

II відміна: *Ста́лінград* — *Ста́лінграда*, *Ста́лінградом*, *у Ста́лінграді*; *У́жгород* — *У́жгорода*, *У́жгородом*, *в У́жгороді*; *Но́вгород* — *Но́вгорода*, *Но́вгородом*, *у Но́вгороді*; *Мадрі́д* — *Мадрі́да*, *Мадрі́дом*, *у Мадрі́ді*; *Оре́л* — *Орла́*, *Орло́м*, *в Орлі́*; *Бу́г* — *Бу́гу*, *на Бу́зі* (і *по Бу́гу*); *Е́дінбург* — *Е́дінбурга*, *в Е́дінбургу* (і *в Е́дінбурзі*); *Владивосто́к* — *Владивосто́ка*, *у Владивосто́ку* (і *у Владивосто́ці*); *Токма́к* — *Токмака́*, *у Токмаку́* (і *в Токмаці́*); *Цю́ріх* — *Цю́ріха*, *Цю́ріхом*, *в Цю́ріху*; *Ха́рків* — *Ха́ркова*, *Ха́рковом*, *у Ха́ркові*; *Ки́їв* — *Ки́єва*, *Ки́євом*, *у Ки́єві*; *Тамбо́в* — *Тамбо́ва*, *Тамбо́вом*, *у Тамбо́ві*; *Га́йсин* — *Га́йсина*, *Га́йсином*, *у Га́йсині*; *Камі́шин* — *Камі́шина*, *Камі́шином*, *в Камі́шині*; *Терно́піль* — *Терно́поля*, *Терно́полем*, *у Терно́полі*; *Нікополь* — *Нікополя*, *Нікополем*; *Лихосла́вль* — *Лихосла́вля*, *Лихосла́влем*; *Теруе́ль* — *Теруе́ля*, *Теруе́лем*.

III відміна: *Ума́нь* — *Умані́*, *Уманню́*; *Сі́зрань* — *Сі́зрані́*, *Сі́зранню́*; *Бретань* — *Бретані́*, *Бретанню́*; *Сві́р* — *Сві́рі*, *Сві́рю́*; *Об* — *Обі́*, *Об’ю́*; *Керч* — *Керчі́*, *Керчю́*.

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються, як відповідні іменники, напр.: *Прилу́ки* — *Прилу́к*, *Прилу́ками*; *Ков’я́ги* — *Ков’я́г*, *Ков’я́гам*; *Плі́ски* — *Плі́сок*, *Плі́скам*; *Лубні́* — *Лубе́н*, *Лубна́м*; *Ромні́* — *Роме́н*, *Ромна́м*; *Черні́вці* — *Черні́вців*, *Черні́вцям*, *у Черні́вцях*; *Го́рки* — *Го́рок*, *Го́ркам*; *Єсенту́кі* — *Єсенту́ків*, *Єсенту́кам*; *Чебоксáри* — *Чебоксáр*, *Чебоксáрам*; *Філіппі́ни* — *Філіппі́н*, *Філіппі́нам*; *Сало́ніки* — *Сало́нік*, *Сало́нікам*; *Березникі́* — *Березникі́в*, *Березникáм*; *Жигулі́* — *Жигулі́в*, *Жигулі́ям*.

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються, як звичайні прикметники: *Горький* — *Горького*, *Горькому*; *Червоне* — *Червоного*, *Червоному*; *Борове* — *Борового*, *Боровому*; *Бологоє* — *Бологого*, *Бологому*; *Лозова* — *Лозової*, *Лозовій*; *Чусова* — *Чусової*, *Чусовій*; *Белая* — *Белої*, *Белій*.

4. Географічні назви, що складаються з прикметника й іменника, відмінюються в обох частинах, напр.: *Кривий Ріг* — *Кривого Ріга*; *Великий Устюг* — *Великого Устюга*; *Гола Пристань* — *Голої Пристані*, *Голою Пристанню*; *Ілецька Защита* — *Ілецької Защити*, *Ілецьку Защиту*; *Великі Луки* — *Великих Лук*; *Мінеральні Води* — *Мінеральних Вод*; *Єлісейські Поля* — *Єлісейських Полів*.

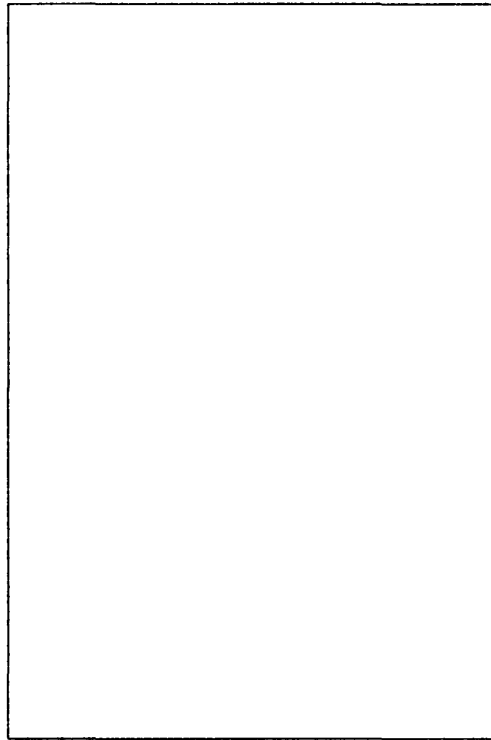
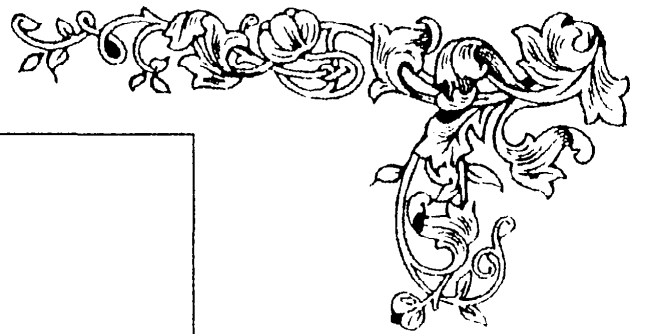
5. Географічні назви, що складаються з двох іменників, відмінюються лише в другій частині, напр.: *Орехово-Зуєво* — *Орехово-Зуєва*, *в Орехово-Зуєві*.

Примітка. Географічні назви на *-о*, переважно іншомовні, напр.: *Глазго*, *Марокко*, також утворені від жіночих прізвищ, напр.: *Осипенко*; на *-у*, напр.: *Бакү*, *Ала-Тáу*; на *-і* (не в формі множини), напр.: *Тбілісі*, *Пóті*, *Уссурі*, *Кáпрі*, не відмінюються. Так само не відмінюються і деякі географічні назви на *-а*, як *Махач-Калá*, *Алма-Атá*; на *-е*, як *Фрунзе*, *Орджонікідзе*, *Туапсе*, *Улан-Удэ*, *Фіуме* і под. <...>

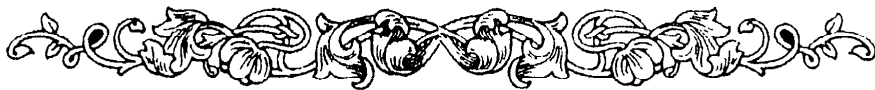
(С. 110—119)

Український правопис. — Київ, 1946.

Іван ГАРАЙДА
(1906—1945)

Філолог, автор кількох перекладних словників, які, проте, не були закінчені й опубліковані; голова “Подкарпатського общества наук” — науково-освітнього товариства, заснованого у Закарпатті (1941—1944).

“Грамматика руського языка” (1941), офіційно затверджена як підручник для українських шкіл Угорщини, відображає фонетико-граматичну систему місцевих українських говорів.

ГРАММАТИКА РУСЬКОГО ЯЗЫКА

<...> 1. АЗБУКА

Рѣчь складаея изъ словъ. Слова можемо подѣлити на маншѣ части, на с к л а д ы. Але складъ еще не е наименшою складовою частью слова. Складъ складаея изъ т. зв. з в у к о в ь. Звуки суть наименшѣ складовѣ части слова. Въ письмѣ звуки изображаеме т. зв. б у к в а м и. Руський языкъ мае 34 буквы. Изъ нихъ якѣсь (г, и, ѣ) изображаютъ и два звуки. Порядокъ всѣхъ буквъ называея **азбукою** отъ старославянской назвы двоухъ первыхъ буквъ въ азбуцѣ: **азъ** и **бѣки**.

Азбучный порядокъ буквъ зъ ихъ выговоромъ и зъ старославянскими назвами:

а	б	в	г	д	е	ж	з
А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З
			г або лат. g		е або ѣе		
азъ	буки	вѣди	глаголь	добро	есть	живите	земля
и	і	й	к	л	м	н	о
И	І	Й	К	Л	М	Н	О
иже і зъ точкою		йота	како	люди	мыслете	нашъ	онъ
п	р	с	т	у	ф	х	ц
П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
покой	рцы	слово	твердо	укъ	ферть	хѣрь	це
ч	ш	щ	ы	ь	ь	ь	ѣ
Ч	Ш	Щ	Ы	Ь	Ь	Ь	Ѣ
червь	ша	ща	еры	грам. знакъ	грам. знакъ	грам. знакъ	ять
				ѣрь	ѣрь		
ю	я	ѣ					
Ю	Я	Ѣ					

<...> 2. ПОЯСНЕНІЯ ДО ПООДИНОКИХЪ БУКВЪ.

В означае у насъ два звуки: зубный *в* (прим. *вести*) и губный *в* (прим.: *читавъ, вовкъ* и пр.); сей послѣдний у выговорѣ близько стоитъ до короткого *у*. Але всеже не есть самозвукомъ и такъ не може творити складъ; прим.: *вовкъ* лишь одинъ складъ и не можъ дѣлити на склады *во-укъ*. Сей губный *в* повставъ въ замкненихъ складахъ изъ оригинального *л*. Прим. *читавъ, говоривъ, довгий, жовтый, вовкъ, мовчати, шовкъ, стовпъ* и пр. Всеже ся перемѣна въ даякихъ словахъ не настала, прим. *полкъ,*

холмъ и пр. З а м к н е н ы м и называеме склады, котрѣ кончаются на сповзвукъ, коли же складъ кончается на самозвукъ, называеся открытымъ, прим. *конь* — замкненный складъ, *ко-ня* — оба склады открытѣ.

Звукъ *у* и *в* въ скорой бесѣдѣ выговоряются часто такъ, что *у* перемѣняеся *у в*, а *в* перемѣняеся *в у*. Прим. *упавъ* = *впавъ*, *уже* = *вже*, *умерь* = *вмеръ* и т. д. И наоборотъ предложникъ *в* у насъ вообще выговарюеся якъ *у*. Прим. *въ лѣсѣ* = *у лѣсѣ* и пр. Але только тогда пишесея якъ *у*, если за нимъ слѣдуе слово, котрое начинаеся на *в*. Прим. *у всѣхъ частяхъ*, вмѣсто: *въ всѣхъ частяхъ*. Въ письмѣ по возможности все придержуемесея етимологичного правописаня и пишеме: *упавъ*, *умерь*, *уже*, *въ лѣсѣ* и пр., не дивлячися на дасколько выимковъ, прим. *завтра*.

Г означае два рознѣ звуки: 1. гортанный лат. *h*; 2. заднеподнебѣнный лат. *g*. Вообще *г* въ нашомъ языцѣ выговоряеся якъ лат. *h*; лат. *g* выговоряеся только въ немногихъ руськихъ або обрусѣвшихъ словахъ, дале въ чужихъ словахъ, кромѣ того въ даякихъ руськихъ фамилійныхъ именахъ. Прим. *бигарь*, *селетка*, *мозогъ*, *газда*, *газета*, *ганокъ*, *ганчъ*, *гнотъ*, *гратя*, *грунь* и еще дасколько другихъ. Чужѣ слова: *географія*, *газъ*, *гимназія*, *магазинъ* и т. д. Руськѣ фамилійнѣ имена: *Гелебанъ*, *Гангур* и пр. Тоже въ чужихъ фамилійныхъ именахъ: *Галамбъ*, *Гергель*.

Примѣтка. **Г** на конци словъ вообще выговоряеся якъ *х*. Прим. *Богъ* = *Бохъ*, *бѣгъ* — *бѣхъ*, *снѣгъ* — *снѣхъ* и пр. То, что де треба писати на конци словъ *г*, а де *х*, узнаеме изъ того, что *г* може перемѣнитися только въ *ж* або *з*, *х* только въ *ш* або *с*. Слѣдовательно треба творити новѣ слова, въ котрыхъ бы сяка перемѣна настала. Прим. *снѣгъ* = *снѣжный*, *бѣгъ* = *бѣжу*, але *порохъ*, бо *порошити*.

Е означае звуки: 1. твердый лат. *e* послѣ сповзвуковъ (прим. *безъ*, *реве*, *несе*); 2. мягкий йотованный лат. *je* на початку слова (прим. *есть* = *йесть*, *еѣ* = *йеѣ* и прим.), послѣ самозвуковъ (прим. *мое* = *мойе*) и послѣ апострофа (прим. *в'едно*). Выимокъ творять чужѣ слова, въ котрыхъ и на початку слова читаеся якъ *e*. Прим. *етнографія*, *Ерделій*, *естетика* и т. д.

Примѣтка. 1. Такъ якъ *у* насъ послѣ шипячихъ (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) етимологичное *e* въ оконченіяхъ повсюду утвердило, тоже вообще въ корняхъ, зато послѣ шипячихъ тому отповѣдно пишеме *о*, прим. *ножомъ*, *хижою*, *чашою*, *мужомъ*, *чоло*, *чого*, *нашого*, *чоловѣкъ*, *жона*. Але: *женитися*, *жертва*, *жердь* и т. д.

Примѣтка. 2. Йотованое етимологичное *е* (*йе*) въ нашомъ языцѣ въ мягкихъ оконченьяхъ и въ многихъ мѣстоименниковыхъ пняхъ вообще перемѣнилось въ *йо*. Сей звукъ означаеме буквою *ѣ*. Прим. учительмъ (учителемъ), ёго (*його*), моёго (*мойого*) и т. д. Смотри ниже.

Примѣтка. 3. Буква *е* въ народномъ говорѣ часто выговарюется якъ “и”. Прим. теперь = *типирь*, отецъ = *отиць*, десять = *дисять* и пр. Въ письмѣ недопустимо.

И означае тоже два звуки: 1. твердый *и* (короткий закрытый звукъ *е*) и 2. мягкий йотованный *йи*. Якъ *йи* выговорюется а) послѣ самозвуковъ прим. *моимъ* = *мойимъ*, *доити* = *дойити*, *поити* = *пойити* и т. д.; б) въ оконченьяхъ дакотрыхъ т. зв. мягкихъ приложниковъ, прим. *синий* = *синьий*, *средний* = *средньий* и т. д.; в) въ даякихъ руськихъ словахъ якъ *йи*, прим. *имити* = *йимити*, *ихъ* = *йихъ*, *имъ* = *йимъ*. Се есть архаичный (стародавний) выговоръ.

И есть характерный руський звукъ, зато уживаеме его только въ чистыхъ руськихъ словахъ або въ такихъ чужихъ словахъ, въ которыхъ бѣгомъ часу сей звукъ вытисъ лат. звукъ *і*. Прим. *магазинъ*, *директоръ*, *семинарія*, *философъ*, *филологъ*, *физика*, *грамматика*, *аритметика*, *математика*, *Берлинъ*, *Мадридъ* и т. д.

І у насъ не змягчае предидучий звукъ и пишется только въ чужихъ словахъ и въ оконченьяхъ передъ самозвуками. До чужихъ словъ причисляеме церковнославянскѣ и великорусскѣ слова, насколько они уживаются въ нашомъ языцѣ. Сѣ вообще кончаются на *-іе*, *-ія*. Прим. *Кішъ*, *Бітнеръ*; *условіе*, *мнѣніе*, *благословеніе*, *крещеніе*, *матерія*, *епархія*.

Й пишемe лише передъ самозвукомъ *о* (если *йо* не повстало изъ етимологичного *е*), инде лишъ передъ самозвукомъ, або въ оконченьяхъ родовыхъ або падежныхъ. Прим. *йойкати*, *йойкъ*, *майоръ*, *Майданъ*, *высокий*, *библій* и т. д. Но въ чужихъ словахъ вмѣсто *йо* на початку слова пишемe *іо*. Прим. *Іосифъ*, *Іоанъ*, *Іолана* и пр.

Ы есть тоже характерный руський звукъ. Отповѣдае дуже коротко выговоренному закрытому поднебѣнному *ѳ*. Не пишется на початку слова и послѣ слѣдующихъ звуковъ: *к*, *г*, *х*, *ж*, *ч*, *ш*, *щ*.

Ъ не есть звукъ, только грамматичный знакъ. Колись ся буква такожъ означала звукъ, якъ было сказано выше, але потомъ въ непаристыхъ складахъ (отъ заду) утратила свое звуковое значаніе, хотя писалася и надале, примѣромъ и у насъ. Ся буква означае твердоту предидучого сповзвука, зато може писатися только послѣ самозвуковъ. Есть нынѣ уже завсѣмъ нуну-

жна буква и мы уживаеме еѣ головно лишь изза той причины, что нашъ культурный животъ еще тѣсно связанный зъ нашою Церковью и нашимъ обрядомъ, а нашѣ церковнѣ книги сю букву уживають по традиціи и нынѣ.

Пишеся вообще на конци словъ, если они кончаются на сповзвукъ, кромѣ -й. Примъ. *дубъ, ножъ, грѣхъ* и т. д. Але: *лукавый, бѣлый, ей, мой* и т. д. Передъ -ся у зворотныхъ, взаимныхъ и середнихъ дѣсловъ, если передъ -ся стоитъ твердый сповзвукъ, не пишеся ѣ. Прим. *чесався, бився, гнѣвався*. Такожъ не пишемѣ ѣ-а (и тожѣ ѣ-я) въ срединѣ слова, а вмѣсто нихъ уживаеме апострофъ. Прим. *в'едно, б'ю, з'їздъ* и пр.

Ь тожѣ не звукъ, только грамматичный знакъ. Есть то знакомъ змягченя предидучого сповзвука и зато пишемѣ его вообще послѣ тыхъ звуковъ, котрѣ въ руськомъ языцѣ можуть змягчатися. Сякихъ есть 8, именно: *д, л, н, т, з, р, с, ц*. Прим. *кадъ, король, долонь, носить, близький, царь, десь, тыцьнути*. Сѣ самѣ сповзвуки змягчяются еще йотованными самозвуками: *ю, ѣ, я* и *ѣ*. Прим. *дяк, нюхати, дѣло, учителѣмъ, дынѣю*; **Ь** пишеся только передъ самозвукомъ *е* и *о*, прим. *читаньем, дзьобъ, бузьок, выговорювати* и т. д.

Примѣтка. У насъ губнѣ и шипячѣ сповзвуки уже не змягчяются, але изза уживаня ѣ-а принушенѣ есѣ повсюду тамъ, де колись стоявъ **Ь** для показаня змягченя послѣ сихъ буквъ, писати **Ь** изза научныхъ причинъ. Зато пишемѣ: *идешь, любовь, мышь, церковь, ночь* и т. д. (2. особа однины теперѣшнего часа и именники женского рода на -ѣ зъ пнемъ на губну або шипячу букву).

Ъ означае два звуки: 1. твердый *і*, 2. йотованный *йі*. На початку слова и послѣ самозвуковъ читаеся якъ *йі*, послѣ сповзвукъ, если они не можуть змягчатися, якъ *і*. Прим. *ѣсти = йісти, еѣ = йейі; мѣсто = місто, бѣгати = бігати* и т. д.

Ъ уже у насъ не змягчае сповзвукъ *с*, только выимково, прим. *сѣдати = сідати, сѣяти = сіяти*; але *носѣ = носі, колосѣ = колосі* (7. падежъ однины).

Ъ вообще не пишеся въ чужихъ словахъ окремъ даякихъ словъ прим. *апрѣль, цѣсарь*, дале тамъ, де треба попередний сповзвукъ змягчити, прим. *Нѣредьгаза, Нѣтра* и пр., або на початку слова, прим. *ѣжакъ*.

Ё всегда означае йотованое *о* (*йо* або *ьо*). Послѣ самозвуковъ и початкомъ слова читаеся и выговорюеся якъ *йо*. Прим. *моѣго = мойого, ѣго = його, ѣму = йомуи* т. д. Послѣ сповзвукъ

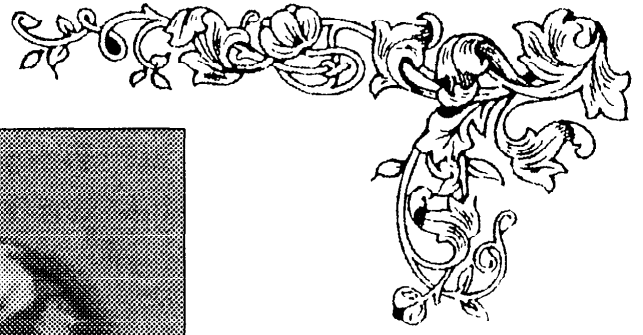
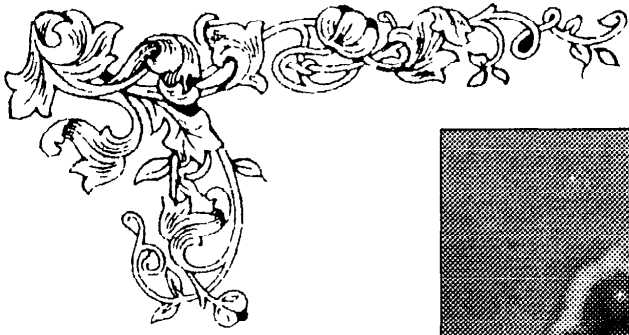

пишеся только тамъ, де сповзвукъ може змягчатися. Въ семъ случаи такъ впливае на попередний сповзвукъ, якъ другъ йотованъ самозвуки (ѣ, ю, я). Прим. конёмъ = коньомъ, трѣхъ = трьохъ, сѣого = сього, путёмъ = путьомъ и т. д. Въ письмѣ двѣ точки надъ буквою ё (¨) можъ пролишити и писати лишъ е. Прим. его, тремъ, учителемъ и пр. <...>

(С. 9—14)

Гарайда I. Грамматика руського языка. — Унгваръ, 1941.

Ілля КИРИЧЕНКО
(1889—1955)

Мовознавець, лексикограф, дослідник проблем стилістики; член-кореспондент АН УРСР (із 1951); автор “Орфографічного словника” (1955), що зазнав кілька перевидань, співупорядник “Російсько-українського словника” (1948) та “Українсько-російського словника” (1953).

І. Кириченко брав участь у створенні “Українського правопису” 1946 р.

ОСОБЛИВОСТІ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

15 листопада 1946 р. Рада Міністрів Української РСР постановила:

“Запровадити розроблений Інститутом мовознавства Академії наук УРСР і схвалений постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 8 травня 1945 р. № 694 Український правопис до обов'язкового вжитку в усіх навчальних закладах, установах, виданнях і пресі на території Української РСР з 1 грудня 1946 р.”.

(С. 3)

<...> Структура нового українського правопису нагадує побудову попереднього, але в ньому є розділи, яких не було в правопису 1933 р.

Новий “Український правопис” 1946 р. складається з таких розділів:

Український алфавіт.

I. Правопис невідмінюваної частини слова: вживання окремих букв і знаків, правопис префіксів, правопис суфіксів, правопис складних слів, написання слів разом і через дефіс, правопис частки *не*, правопис частки *ні*, вживання великої букви, правила переносу, знак наголосу.

II. Правопис закінчень відмінюваних слів.

III. Уваги до правопису слів іншомовного походження.

IV. Уваги до правопису власних імен: прізвища і географічні назви.

V. Найголовніші правила пунктуації.

В кінці додана граматична термінологія — українсько-російська і російсько-українська.

У передмові до нового українського правопису вказано ті провідні настанови, які були покладені в основу при написанні його.

Насамперед було поставлено завдання в новому правопису врегулювати чинні правописні правила: ствердити те, що набуло усталення, якщо усталене не суперечить науковим даним, уточнити формулювання різних положень, а також доповнити правописний кодекс тими правилами, яких зовсім не було в правопису 1933 р. <...>

У зв'язку з критикою чинного на той час правопису видання 1933 р. і виготовленням нового українського правопису та озна-

йомленням з ним почалось ще до Вітчизняної війни самовільне запровадження в друкованих виданнях окремих нових правописних положень, що становили відступ від правил правопису 1933 р. <...>

У практиці друку, особливо деякими газетами, було введено написання окремих слів і форм супроти чинного правопису, напр. написання слів мільйон у формі *міліон*, мільярд у формі *міліард*, слів типу *запорізький*, *паризький*, *гадяцький* у вигляді *запоріжський*, *парижський*, *гадячський*, слів *Європа*, *європейський* (за правописом 1933 р. — *Европа*), написання родового відмінка однини іменників четвертої відміни з кінцевим голосним *і* замість встановленого правописом 1933 р. написання з кінцевим *и* (замість *імени*, *племені* тощо писали *імені*, *племені*), написання складених з числівниками **два**, **три**, **чотири** слів типу *двометровий*, *тритонний*, *чотирирічний* у вигляді *двохметровий*, *трьохтонний*, *чотирьохрічний*. Складені числівники на означення сотень — *двісті*, *триста*, *чотириста*, *п'ятсот* і т. д. — за правописом 1933 р. відмінюються розпадаючись: *двохсот*, *трьомстам*, *п'ятьомстам*, *чотирмастами* і т. п. Практика друку була вже інша — писали *двохсот*, *трьомстам*, *п'ятьомстам*, *чотирмастами*.

Пів, що за правописом 1933 р. треба було писати окремо від того слова, перед яким воно стоїть, у практиці друку часто писали разом з таким словом. У написанні чоловічих імен по батькові теж вносились зміни: замість *Олексійович*, *Сергійович* тощо (за правописом 1933 р.) писали *Олексієвич*, *Сергієвич*.

Насамперед треба було розв'язати питання про всі ці і декілька інших відступів від чинного правопису: чи прийняти і ствердити їх, чи залишити так, як того вимагали правила правопису 1933 р., чи якимось ще по-іншому усталити написання таких груп слів.

У правопису 1933 р. нема правил вживання великих букв, не розроблено питання про перенос слів, крім короткої побіжної вказівки, поданої в примітці, що “переносячи, не можна розривати *дз*, *дж*, коли вони значать один звук, а також *йо*, *ьо*” (стор. 79); дуже мало сказано про написання різних словосполучень через дефіс, разом і окремо; не все викладено про вживання розділових знаків; неповно розроблено питання про кличну форму іменників чоловічого роду другої відміни; нічого не сказано, напр., про форму прізвищ прикметникового походження і взагалі про форму

прізвищ у звертаннях тощо. Наведені тут тільки як приклад факти ілюструють неповноту правопису 1933 р.

У правопису 1933 р. були й неясності, що походили від не цілком точного формулювання правила або від недостатньої ілюстрації його, напр.: за правописом 1933 р. важко визначити написання таких слів, як *алюмінійовий*, *радійовий* тощо. У ньому сказано, що прикметниковий наросток **ев(ий)** [**єв(ий)**] уживається при м'яких основах (також після *ж, ч, ш, щ*), коли на *е* (*є*) падає наголос; коли *є* наголос на іншому складі, то після таких приголосних пишеться **ов(ий)** [**йов(ий)**], і тут же наведено такі приклади: *дощовий*, *життьовий*, *польовий*, *гайовий*, *крайовий*, *бойовий*. Отже, відсутність таких прикладів, як *алюмінійовий*, *сланцьовий* (прикметників з наголосом не на закінченні), не давала упевненості в правильному написанні подібного характеру прикметників: *радійовий* (а не *радієвий*).

Врегулювання виниклих розбіжностей між практикою і правописом, встановлення правописних правил, яких не було в правопису 1933 р., уточнення формулювань певних положень і освітлення їх достатнім і всебічним ілюстративним матеріалом і було одним із завдань при побудуванні нового українського правопису.

Другою настановою у створенні нового правопису було “зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас”. Цією настановою розв'язано питання про цілі ряди слів, де маємо додержувати фонетичного принципу написання, як було і в попередньому правопису, а не етимологічного. Це маємо, напр., в написанні без *т, д* таких українських слів не іншомовного походження, в яких є комплекс звуків *стн, ждн, стл* тощо, напр.: *власний*, *вісник*, *чесний*, *тижня*, *улесливий* тощо; в написанні слів типу *багатий*, *гаразд*, *гарячий*, *калач*, *качан*, *хазяїн* тощо, де маємо *а* на місці етимологічного *о*. На цій же підставі і в прикметникових географічних назвах типу *волзький*, *онезький*, *ризький*, *празький*, *запорізький*, *воронезький*, *паризький*, *владивостоцький*, *кременчуцький*, *казбецький*, *гадяцький*, *бахмацький*, *золотоніський* тощо залишається попереднє написання (не *волжський*, *бахмачський*, *парижський*, *чеський*).

Вимовою викликана, напр., і така зміна в правопису іншомовних слів, як написання *ї* після голосних, напр.: *героїзм*, *архаїзм*, *прозаїк*, *мозаїка*, *руїна*, *теїн*, *Гаїті*, а також вживання *є* після *е, і*, напр.: *феєрія*, *абітурієнт*, *дієта*, *клієнт*, *пацієнт*,

коефіцієнт, орієнтувати, Трієст. За вимовою усталено в новому правопису і написання слів *Європа* (і похідних від нього слів *європеєць, європейський*), *Євпаторія, Євфрат* тощо.

Третьою засадою при створенні нового правопису, як зазначається у передмові, було “орієнтуватись у всьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників”. На підставі цього зроблені зміни в новому правопису у формі родового відмінка однини іменників чоловічого роду другої відміни, що означають власні географічні назви. Ці іменники географічні назви в родовому відмінку за правописом 1928 р. мали закінчення то *у, ю* (частіш), то *а, я*, напр.: писалось *Кавказу, Уралу, Берліну, Лондону, Парижу, Нью-Йорку, Херсону, Києва, Остра, Перемишля, Житомира, Відня*. За правописом 1933 р. всі подібного роду географічні назви, за винятком кількох слів, вживались із закінченням *а, я* <...>

<...> правописна комісія не мала беззастережних підстав ні відновити стару форму родового відмінка цих іменників, ні лишити введену правописом 1933 р. Тому вона встановила такі правила: у родовому відмінку однини мають закінчення *а, я* ті іменники другої відміни чоловічого роду, які означають назви міст та інших населених пунктів, напр.: *Ленінграда, Сталінграда, Києва, Дніпропетровська, Тернополя, Воронежа, Маріуполя, Краснодар, Ашхабада, Намангана, Миргорода, Ніша, Вашингтона, Лондона, Парижа, Рима, Берліна, Бухареста, Марселя*; теж інші географічні назви з наголосом в родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами *-о, -ев, -єв, -ів, -ськ*, напр.: *Дніпра, Дінця, Остра, Тетерева, Колгуєва, Норільська*. Всі інші власні географічні назви, крім назв міст та інших населених пунктів, тобто назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо, мають в родовому однини закінчення *у, ю*, напр.: *Амуру, Бугу, Дону, Рейну, Сейму, Нілу, Байкалу, Хасану, Чаду, Алтаю, Уралу, Ельбрусу, Сахаліну, Криту, Цейлону, Каніну, Пелопоннесу, Алжіру, Ірану, Китаю, Донбасу, Криму, Сибіру, Казахстану, Паміру*.

Подібним чином розв'язано в новому правопису також питання про вживання й написання складних прикметників, іменників і числівників, першим компонентом яких є числівники **два, три, чотири**. І за традицією і за правописом 1933 р. такого типу прикметники, іменники і порядкові числівники, як напр., *двоме-*

тровий, тритонний, чотирповерховий, чотирикутник, писались в першій своїй складовій частині у формі **дво-, три-, чотири-**, а не **двох-, трьох-, чотирьох-**. Але з часу складення проєкту нового українського правопису перед Вітчизняною війною дуже часто зустрічалася форма з числівником у родовому відмінку — **двох-, трьох-, чотирьох-** (*трьохтонний, двохсотий, чотирьохповерховий, чотирьохтисячний*). Все це взято на увагу, і питання про написання указанного характеру прикметників, іменників і порядкових числівників у новому правопису розв'язано так: в складних словах з числівниками в першій частині береться форма **дво-, три-, чотири-**, якщо друга частина такого слова не числівник (або взагалі не числівникового походження); якщо ж друга частина такого слова числівник (або числівникового походження іменник), то перша частина вживається у формі **двох-, трьох-, чотирьох-**; у цій останній формі маємо першу частину і в тих складних словах, в яких друга частина починається голосними *а, о*. Отже, правописом 1946 р. встановлено таке вживання й написання указанного типу слів: *двоногий, двометровий, двотижневик, триніжок, трирічний, тримісячний, чотирикутник, чотиригодинний, двохсотий, трьохтисячний, чотирьохмільйонний, трьохаршинний, двохосьовий*. Форму родового відмінка має числівник, що становить першу частину в складних числівниках, у такого типу утвореннях, в яких один із числівникових елементів ужитий уже в родовому відмінку, напр.: *тридцятирєохрїчний*.

У правопису 1933 р. живі й часто вживані форми числівників *п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять...*, *двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* у род., дав. і місц. відмінках із закінченням *и* вважались не як звичайні форми, а як такі, що тільки "іноді вживаються". В новому правопису виправлено це твердження: зафіксовано дві паралельні форми цього типу числівників, отже, маємо таке відмінювання: наз. — *п'ять*, род. — *п'яти, п'ятьох*, дав. — *п'яти, п'ятьом*, знах. — *п'ять* або *п'ятьох*, ор. — *п'ятьма, п'ятьома*, місц. — *п'яти, п'ятьох*. Так відмінюються всі інші числівники цього типу.

Внесені ще й такі зміни морфологічного характеру. Для іменників 4-ої відміни із суфіксом *-ен-* встановлено у родовому відмінку однини закінчення *-і* (а не *-и*, як було за правописом 1933 р.); крім того, такі іменники мають і паралельну форму,

напр.: від *ім'я, плем'я* родовий однини *імені і ім'я, племені і плем'я*.

Живі форми окремих слів теж зафіксовані у новому правопису, напр.: родовий відмінок однини від слів *та, одна* може бути не тільки *тієї, однієї*, а припускається і форма *тої, одної*, а орудний відмінок однини не тільки *тією, однією*, а й *тою, одною*.

У новому правопису наведена деяка кількість слів, що припускають паралельні форми в різних відмінках (бо фактично вони мають ці форми у мові), напр., родовий відмінок множини від *війна* — *воєн і війн*, від *граблі* — *граблів і грабель* та ін., в той час як у попередньому правопису були вказані тільки форми *воєн, грабель*.

Звичайно вживані у літературі й живій мові форми родового відмінка від *губа* — *губів*; від *баба* — *бабів*, що зафіксовані були правописом 1928 р., у правопису 1933 р. були замінені формами за загальним правилом для цих іменників — *губ, баб*. Такі форми родового відмінка вказаних слів були введені без урахування живого вжитку цих слів у формі *бабів, губів*. Це взято на увагу і встановлено дві форми родового відмінка від слів *баба і губа* — *баб і бабів, губ і губів*.

Орієнтацією на мову письменників пояснюється зміна щодо чергування *у — в* та *і — й*. У правопису 1933 р. правило про чергування в основному читалось так: “На початку речення частіше пишеться *у*, всередині речення такі слова вживаються з *у*, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з *в*, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш учитель, наша вчителька*” (стор. 13). У правопису 1946 р. теж говориться про чергування *у — в, і — й*, але при чергуванні вказаних звуків береться на увагу більша кількість моментів, що викликають це чергування; не тільки закінчення попереднього слова на голосний чи приголосний впливає на вживання *в* чи *у*, а також швидший або повільніший темп мови, так що можуть бути такі фрази: *ми були у саду і ми були в саду*. Береться на увагу ще й характер приголосного: “незалежно від закінчення попереднього слова перед наступним *в* здебільшого віддається перевага прийменникові *у*: *Увійшли у ворота*”. Взагалі порядок чергування *в — у, і — й* в новому правопису детально визначений.

Підкреслено у правопису 1946 р., що при побудуванні речень треба звертати увагу на моменти евфонії, чого додержують у

своїх творах кращі поети. Коли говориться про відмінювання займенника *сей*, зазначається, що він рідко вживаний; вживається він, напр., з мотиву евфонії: *се цікаво*.

Правописні положення, особливо в синтаксичній частині, багато ілюстровані уривками з творів кращих українських дореволюційних і сучасних письменників.

Дуже важливою провідною настановою при створенні нового правопису було забезпечення у спільних моментах єдності українського правопису "з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо російського". <...> Однакові правила для цих двох мов у спільних моментах багато сприятимуть полегшенню вивчення мови та підвищенню грамотності і, таким чином, піднесенню рівня культурності широких мас. <...>

Укажемо написання деяких груп слів, встановлене правописом 1946 р. в порядку погодження з написанням відповідних російських слів, визначених проектом російської Державної правописної комісії, а також слів, внесених у правопис в порядку максимального охоплення їх щодо написання.

Пишуться разом кількісні числівники в непрямих відмінках типу *двісті — двохсот, двомстам, триста — трьохсот, трьомстам, чотириста — чотирьохсот, чотирмастами* і под., які за правописом 1933 р. писались окремо (*трьох сот, трьом стам* тощо).

Складні слова з **пів** пишуться разом у загальних (не власних) іменниках, напр.: *півогірка, півгодини, пів'ящика, півдюжини*, і через дефіс з власними іменами, напр.: *пів-Києва, пів-Європи* (за старим правописом у всіх таких випадках **пів** писалось окремо).

Складні прислівники й прийменники, утворені сполученням прийменника з іменником, пишуться разом, напр.: *безвісти, вбік, вголос, внаслідок, впень, вслід, всмак, збоку, дотла, зранку, набік, напідпитку, навесні, насилу, скраю* (стор. 33). Такі ж прислівникові сполучення, що складаються з прийменника й іменника, в яких іменник зберігає своє лексичне значення і граматичну форму, а також сполучення прийменників з незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників, пишуться окремо, напр.: *без кінця, без краю, без ладу, без сліду, без угаву, без упину, в разі, в цілості, до вподоби, до гурту, до діла, до краю, до ладу, до лиха, до обіду, до останку, до пори, до побачення, до пуття, до речі, за години, за кордоном, з розго-*

ну, на видноті, на відчай, на відшибі, на гамуз, на самоті, на світанку, на сміх, на ходу, на щастя, над силу, під час, по змозі, по суті, у вічі тощо (стор. 34), також до завтра, на сьогодні, на потім, на ура, на добраніч (стор. 33).

Окремо пишуться також словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників з одним або двома прийменниками, напр.: *рік у рік, день у день, раз у раз, з боку на бік, з дня на день, з краю в край* та ін. (стор. 34).

Складні прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником, пишуться разом, напр.: *втім, зате, нащо, по чому, почім, притому, притім, причому, причім, внічию*.

Зафіксовано в новому правопису написання разом складних прислівників, утворених сполученням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** з будь-якою частиною мови, напр.: *аби як, абикуди, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, дедалі, деколи, чимало, щонаочі, щомога, щонайбільше, щораз, щосили* (але *дарма що, хіба що, чи що, тільки що, поки що*), *якомога, якраз, якнайдужче, якнайдовше* і т. д. (але *як коли, як слід, як стій, як треба*) (стор. 35).

Пишуться разом такі складні сполучники і сполучні слова: *адже, отже, тож, отож, також, теж, ніж, аніж, якщо, якби, мовби, немовби, начеб, начебто, ніби, нібито, щоб, себто, тобто, цебто*, а також слова: *атож, авжеж, тощо, абощо, щодо, щождо*. В інших випадках **би(б), же(ж)** пишуться окремо, напр.: *коли б, коли б то, хоч би, хоча б, але ж, а як же, бо ж, або ж, адже ж, годі ж бо, отже ж* (стор. 36).

Складні прикметники, що означають колір, пишуться разом, “коли йдеться про один тон, а не про поєднання кількох кольорів в одному предметі”; “складні прикметники, що означають поєднання в одному предметі двох і більше кольорів”, пишуться через дефіс. *Отже, пишемо, наприклад, яснозелений, зеленожовтий* (тобто середній між зеленим і жовтим), *але синьо-червоний* (олівець), *зелено-жовто-біле* (пір’я) тощо (стор. 39).

Встановлено в новому правопису написання через дефіс складних займенників та прислівників, в яких складовою частиною є **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** і под. (за правописом 1933 р. такі слова писались разом), напр.: *будь-хто, будь-що, будь-який, будь-чий, хто-будь, чий-будь, хто-небудь, який-небудь, казна-що, хтозна-який, будь-як, будь-коли, будь-де, коли-будь, куди-будь, як-небудь, де-небудь, казна-де, хтозна-*

коли. Якщо ж усередині таких займенників з'являється прийменник, то слово розпадається на складові частини, напр.: *будь у кого, будь на чому, казна з ким, хтозна при кому* (стор. 39).

Встановлено написання через дефіс часток **бо, но, то, от, таки**, напр.: *іди-бо, тільки-но, тим-то, стільки-то, яось-то, як-от, все-таки, узяв-таки, його-таки, половина-таки*; але дефіс не ставиться, коли перед **таки** є **же** або **ж**, напр.: *все ж таки, він же таки*.

Складні прийменники, першим елементом яких є **з** або **із**, пишуться через дефіс, напр.: *з-за, із-за, з-над, з-перед, з-поза, з-поміж, з-серед* та ін. (стор. 39).

Словосполучення, які становлять повторення того самого слова із службовими словами між ними або без службових слів, пишуться через дефіс, напр.: *віч-на-віч, пліч-о-пліч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, де-не-де, коли-не-коли, як-не-як, ну-ну, ось-ось, от-от, то-то, ледве-ледве* та ін. (стор. 40).

Зафіксовано в новому правопису написання через дефіс таких словосполучень, які становлять повторення тієї самої основи з різними закінченнями, суфіксами або префіксами, напр.: *сила-силенна, давним-давно, помалу-малу, повік-вік, з давніх-давен, з діда-прадіда*; але в тих сполученнях, де одно слово стоїть в називному відмінку, а друге в орудному, дефіс не ставиться, напр.: *кінець кінцем, одним одна* (стор. 40).

Через дефіс пишуться два синонімічних або антонімічних слова, наприклад: *тишком-нишком, зроду-віку, без кінця-краю, більш-менш, видимо-невидимо* (стор. 40).

Встановлено в новому правопису написання через дефіс прислівників, що складаються з прийменника **по** і числівникової частини, напр.: *по-перше, по-друге, по-третє* і т. д. (стор. 40).

Указано в новому правопису спільне чи окреме написання ще багатьох інших груп слів і словосполучень. Наведено тільки деякі з них, що мають зміну в написанні, порівнюючи з правописом 1933 р., а також ті, написання яких зовсім не фіксувалось у правопису. Указані зміни встановлені з метою уніфікувати написання слів і однакових груп їх в українській і російській мовах.

З метою уніфікації для двох мов — української і російської — вживання граматичної термінології у новому українському правопису зроблена зміна порядку відмін іменників відповідно до порядку їх у російській мові: іменники першої відміни за правописом 1933 р. (іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним

та з *-й* або із закінченням *-о* і середнього роду із закінченням *-о*, *-е*, *-я*) вважаються іменниками другої відміни, а іменники другої відміни за попереднім правописом (іменники жіночого роду із закінченням *-а*, *-я*) віднесені в новому правопису до першої відміни. Ця зміна має полегшити засвоєння граматичного матеріалу тим, хто вивчає українську і російську мови.

У новому правопису досить детально розроблено правила вживання великої букви, чого нема в попередньому правопису. <...>

У правопису 1946 року читаємо: “Індивідуальні назви кораблів, човнів, літаків, підприємств, готелів, журналів, газет, творів тощо пишуться з великої букви”. І серед ілюстрацій до цього маємо: “Комуністична освіта” (журнал), “Київська правда” (газета), “Комуністичний маніфест” (назва твору).

Отже, бачимо, що в указаних складених назвах з великої букви пишеться тільки перше слово. До п. 5 правопису, в якому говориться про написання назв держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць, є примітка, де вказано, коли пишеться слово з великої букви в неофіціальних назвах держав та образних назвах географічних об'єктів, напр., таких, як *Радянський Союз*, *Країна Рад*, *Ради*, *Червона Москва*, *Білокаменна*, *Славута*; також у спеціальному стилістичному вживанні *Соціалістична Батьківщина*, *Батьківщина* тощо. В п. 6 говориться про вживання великої букви в назвах окремих вищих партійних, державних і професійних установ і організацій, напр.: *Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)* <...> а також *Сталінська Конституція*. Всі слова в цих назвах пишуться з великої букви, крім узятих у дужки і слова *партія*. В інших офіціальних назвах установ і громадсько-політичних організацій, що складаються з кількох слів, тільки перше слово пишеться з великої букви, напр.: *Академія наук*, *Народний комісаріат освіти* (отже, *Міністерство освіти*), *Харківський державний педагогічний інститут*, *Палата мір і ваги*, *Зіньківський районний виконавчий комітет*, *Петрівська сільрада* та ін.

Зазначається також у цьому пункті правопису, що в звертаннях, напр., при заявах, всі слова в таких назвах, крім службових слів та імені, пишуться з великої букви, напр.: *Київський Державний Університет імені Т.Г. Шевченка*, *Палата Мір і Ваги*.

Вказується і написання назв визначних подій та революційних свят, — якщо ці назви складаються з кількох слів, то тільки перше пишеться з великої букви, напр.: *Ленський розстріл*, *Пер-*

ше травня (1 Травня), Дев'яте січня (9 Січня), Паризька комуна. Якщо ж усередині складної назви є іменник або прикметник, що становить індивідуальну назву установи, події, свята, то він теж пишеться з великої букви, напр.: *Велика Жовтнева соціалістична революція, День Конституції*.

Указано в новому правопису правила написання назв орденів і відзнак. Якщо назва ордену чи відзнаки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої букви, крім службових і родових, напр.: *орден Леніна, орден Трудового Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, орден Перемоги*. Якщо назва відзнаки синтаксично самостійна, то вона ставиться в лапках, причому з великої букви пишеться тільки перше слово, напр.: *орден "Знак пошани", медаль "За бойові заслуги", медаль "За трудову доблесть"*.

Говориться і про прикметники, утворені від власних імен, — в яких випадках їх пишемо з великої букви і в яких з малої. Такі прикметники пишуться з великої букви, якщо вони цілком присвійні, тобто означають приналежність чогось даній особі, напр.: *Шевченкові листи, Лідина книжка*; коли ж вони вказують тільки на зв'язок з ім'ям особи, а не на приналежність, то пишуться з малої букви, напр.: *пушкінські дні* (дні вшанування Пушкіна). З малої букви такі прикметники пишуться, коли вони входять у складені терміни, напр.: *торрічеллійова пустота, базедова хвороба*, або фразеологізми, як напр.: *прокрустове ложе, сізіфова робота, дамоклів меч*.

З великої букви пишуться прикметники, коли входять до складу назв, що змістом дорівнюють "імені", "пам'яті", когось, — *Сталінський стипендіат, Ломоносовська премія*.

Назви посад, звань, учених ступенів, почесні назви пишуться з малої букви, крім: *Генералісимус Радянського Союзу, Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці, Маршал Радянського Союзу*, які пишуться з великої букви. <...>

Назви сторін світу: *південь, північ, схід, захід* пишуться з малої букви, у значенні ж країв чи народів — з великої, напр.: *історія Заходу, народи Сходу*.

Крім зазначених тут правил уживання великої букви, у правопису наведено ще багато їх, що охоплюють велику кількість випадків, коли пишеться слово з великої букви. Значна більшість цих правил загальновідома, напр., про написання з великої букви слова на початку тексту, у власних іменах, після крапки тощо.

При побудуванні нового українського правопису стояло завдання уникати в міру можливості варіантів написань і якомога скоротити кількість винятків із правил. Так, можна вказати, напр., що іменники чоловічого роду, які втрачають у множині *ин*, не мають у род. відм. мн. закінчення *-ів*; отже, *селян, громадян, полтавчан* тощо і *татар, болгар*, за правописом же 1933 р. було *татар* і *татарів, болгар* і *болгарів*. Також від слова *стаття* род. відм. мн. тільки *статей* (не *статтей* — пор. рос. *статей*, а не “*статъей*”) і не фіксується форма *статтів*, що була як паралельна форма у правопису 1933 р.

Заслуговує на увагу в новому правопису те, що в ньому вміщено деякі коментарі, які науково з'ясовують певні правописні правила. Таких коментарів або зовсім не було в правопису 1933 р., або виклад їх був недостатній. При формулюванні як правил, так і різних пояснень у новому правопису була орієнтація на рівень розуміння людей з повною середньою освітою. З таких коментарів можна зазначити, наприклад, пояснення до правил чергування *о — і, е — і* (стор. 9—14), пояснення *-поль, і -піль* у географічних назвах, а саме: “У назвах українських міст треба розрізняти *-поль* у словах грецького походження (грецьке *πολις* — місто): *Нікополь, Маріуполь, і -піль* (з укр. *поле*): *Тернопіль, Бориспіль*” (стор. 114).

Відзначимо ще пояснення до дієприкметників минулого часу на *-ний*: “Дієприкметники на *-ний*, утворені від дієслів недоконаного виду, вживаються в значенні теперішнього, минулого і майбутнього часу, залежно від змісту словосполучень у реченні, напр.: *ми вивчаємо форми, вживані в сучасній українській мові* (форми, що вживаються тепер, — дієприкметник теперішнього часу), *ми вивчаємо форми, вживані в давній українській мові* (форми, що вживались колись, — дієприкметник минулого часу)” (стор. 99).

Відповідно до настанов, що були провідними при створенні українського правопису 1946 р., зроблено зміни та значні доповнення і в написанні іншомовних слів та власних імен: прізвищ і географічних назв.

У правопису іншомовних слів, крім указаних вище змін (пишеться *є*, а не *е* після звуків *е, і*, а після голосних пишеться *ї*, а не *і*), відзначимо ще такі, як встановлене в новому правопису писання апострофа у словах після кінцевого приголосного префікса перед йотованим голосним кореня, напр., *кон'юнктура*,

ад'ютант, ін'єкція, що за старим правописом писались з м'яким знаком (*кон'юнктура, ін'єкція*), подвоєння приголосних і в похідних словах від власних імен і географічних назв, напр., *андоррський (Андорра), марокканець (Марокко), яффський (Яффа)*.

Важить, що в новому правопису повніше сказано про подвоєні і неподвоєні приголосні в словах іншомовного походження. Приголосні в загальних (невласних) іменах іншомовного походження не подвоюються, як це було і за старим правописом, напр.: *група, ідилічний, комуна*. Але в окремих небагатьох загальних іменах маємо подвійний приголосний, залишений для того, щоб уникнути змішування таких слів з подібними словами з одним приголосним. У правопису 1933 р. наведено з таких слів тільки *вілла, манна, ванна, тонна* та невідмінювані *барокко, бруто, мотто, нетто, піаніссімо*; у правопису ж 1946 р. вказані ще й такі: *аннали, пенні, білля, булла, дурра* (назва рослини), *мірра* (назва рослини й ароматної смоли) та невідмінювані слова італійського походження *інтермецо, лібретто, фортіссімо, стаккато*.

У префіксованих словах при збігу однакових приголосних, з яких один належить до кореня, а другий до префікса, теж пишеться подвійний приголосний у тих випадках, коли є в мові паралельне слово і без префікса. Тому за правописом 1946 р. треба писати з неподвоєним приголосним такі, наприклад, слова, як *апарат, асигнація, асиміляція, асоціація, дисидент, ілюстрація, іматрикуляція, імортель, імунітет, іредентизм, іригація, кореспонденція, корупція*, але з подвоєним такі слова, як *апперцепція* (бо є *перцепція*), *імматеріальний* (бо є *матеріальний*), *імміграція* (бо є *міграція*), *імморальний* (бо є *моральний*), *іммобілізація* (бо є *мобілізація*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *іррегулярний* (бо є *регулярний*), *коррелятивний* (бо є *релятивний*), *контрреволюція* (бо є *революція*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*). Префіксальне *анотація* пишеться з одним *н*, бо *нотація* своїм змістом далеко відходить від префіксального.

У словах іншомовного походження пишеться звук *і* після *б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н* перед дальшим приголосним, напр.: *білет, мікроскоп, логічний, кіно, комуніст, архів, хімія* тощо; такий напис був усталений і правописом 1933 р. Але в новому правопису відповідно до вимови в деяких словах іншомовного по-

ходження, давно узвичаєних в українській мові, після вказаних вище звуків встановлено написання з *и*, а не з *і*. І тут наведено як приклад ряд таких слів — *бурмистер* (але *бургомістр*), *імбир*, *спирт*, *вимпел*, *миля*, *мирт*, *кит*, *кипарис*, *химера*, *єхидна*, *лиман*, *нирка*. До цієї групи щодо написання належать також слова, запозичені із східних мов, переважно тюркських, напр.: *гиря*, *киргиз*, *башкир*, *башкирин*, *кинджал*, *кишлак*, *кисет*, *калмик* і под. З *и*, а не з *і* пишуться також слова *диякон*, *християнство* і подібні, узвичаєні з такою вимовою.

Фіксується в деяких іншомовних словах відповідно до вжитку інший рід, ніж це було зазначено в попередньому правопису; так, маємо, напр., *синтаксис*, *паратаксис*, *гіпотаксис* (не *синтакса*, *паратакса*, *гіпотакса*), *теза* і *тезис*, *фазис* і *фаза*, *адреса* і в значенні привітального листа *адрес*.

Укажемо приклади змін у написанні прізвищ і власних географічних назв.

Російське *и* у російських прізвищах від людських імен, спільних для російської і української мов, а також у прізвищах, утворених від спільних слів для цих мов, передається через українське *и*, напр.: *Борисов*, *Васильєв*, *Сидоров*, *Григор'єв*, *Виноградов*, *Писарєв*, *Смирнов*, *Новиков*.

У прізвищах від імен, що в українській мові мають виразно відмінну форму цього імені від форми у російській мові, російське *и* передається українським *і*, напр.: *Ніколаєв*, *Нікітін*, *Філіппов*. У правопису 1933 р. сказано, що російське *и* послідовно (крім випадків після шиплячих) передається через українське *і*. Аналогічно за правописом 1946 р. передається і написання російських географічних назв, напр.: *Дмитров*, *Михайловське*, *Виноградово*, *Кисловодськ*, *Липецьк*, *П'ятигорськ*. У правопису 1933 р. зовсім не подано орфографічних правил щодо російських географічних назв. Російські прізвища на *-скої*, *-цкої*, що за правописом 1933 р. писались без *ь*, напр. *Луговскої*, *Трубецкої* за новим правописом пишуться з м'яким знаком — *Луговської*, *Трубецької*. Російське *и* передається в новому правопису українським *и* в суфіксах *-ич*, *-ович*, *-євич*, напр.: *Гнедич*, *Станюкович*, *Трублаєвич*; те саме маємо і для орфографії прізвищ інших слов'янських мов, напр.: *Мицкевич*, *Ягич*. За старим правописом в таких випадках писалось *і* (*Засуліч*, *Ягіч* тощо).

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ *ы*, чеських — *у*, польських — *у* за новим правописом передаються через *-ий*,

напр.: *Бялий, Гартний, Неєдлий* (за старим — *Бяли, Гартни, Біли*).

Зазначені моменти, крім кількох інших, ілюструють ґрунтові зміни в правопису прізвищ.

Великий розділ присвячено в новому правопису орфографії географічних назв. В той час, як у правопису 1933 р. були тільки короткі уваги до правопису українських географічних назв, в новому порівнюючи повно розглядається написання географічних назв — українських, російських, географічних назв інших республік Радянського Союзу та іноземних.

У цьому розділі знаходимо правила, що охоплюють багато різних моментів у написанні географічних назв. Вкажемо частину з них. Російське *е* передається через українське *е*, напр.: *Ветлуґа, Воронеж, Нева, Онега*. На початку слова російське *е* передається через українське *є*, напр.: *Єлець, Єнісей*; так само після голосного *і* при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Колґуєв, Єгор'євськ*. Через українське *є* передається російське *е*, коли воно в складних географічних назвах сполучає дві основи, з яких перша становить скорочений прикметник м'якої групи, напр.: *Нижнєколимськ, Верхнєкамчатськ* (в аналогічних випадках в українських назвах пишеться *ьо*, напр.: *Верхньодніпровськ*), а також коли російське *е* відповідає в аналогічних українських основах *і*, напр.: *Бєлгород, Благоещенськ, Вєтка*. Російське *и* передається через українське *і*, напр.: *Вітебськ, Двіна, Тіхвін*, після голосних *і* при роздільній вимові після приголосних через *ї*, напр.: *Троїцьк, Мар'їно*.

Після шиплячих перед приголосним російське *и* передається через українське *и*, напр.: *Жиздра, Тушино, Щигри*. Пишеться *и* у префіксі *при* і в суфіксах *-ик, -ич, -иц*, напр.: *Примор'я, Прикумськ, Березники, Дубровник, Осиповичі, Углич, Бронниці, Луховиці*. Кінцевий твердий приголосний *ц* російської географічної назви в українській мові пом'якшується, напр.: *Череповець, Олонець, Рєчиця*; суфікси *-цк, -ск* в українській мові передаються через *-цьк, -ськ*, напр.: *Брянськ, Кузнецьк*.

У новому правопису порівнюючи детально розглянуто питання про правопис складних географічних назв і встановлено правила написання їх. Так, наприклад, фіксується, що пишуться окремо такі географічні назви, які складаються з іменників, з'єднаних українським прийменником або сполучником, а також утворені від них прикметники, напр.: *Ростов на Дону, Комсо-*

мольськ на Амурі, Франкфурт на Майні, департамент Сени та Уази; ростовський на Дону, комсомольський на Амурі, франкфуртський на Майні.

Встановлено написання разом географічних назв-іменників, що складаються з іменника й прикметника, з'єднаних сполучним звуком, і прикметників, утворених від них, напр.: *Новосибірськ, новосибірський, Новоросійськ, новоросійський, Новомосковськ, новомосковський, Кіровоград, кіровоградський, Старокостянтинів, старокостянтинівський, Нижнеудінськ, нижнеудінський, Нижнеколимськ, нижнеколимський, Верхньодніпровськ, верхньодніпровський.* Пишуться разом також географічні назви-прикметники, що складаються з двох прикметників, які з'єднані сполучним звуком, напр.: *Новосибірські (острови).*

Пишуться разом прикметники від географічних назв, що складаються з прикметника й іменника, напр.: *біломорський (від Біле море), білоцерківський (від Біла Церква), великолуцький (від Великі Луки), великотокмацький (від Великий Токмак), криворізький (від Кривий Ріг), новоушицький (від Нова Ушиця), вишневолоцький (від Вишній Волочок), західноукраїнський (від Західна Україна), західноєвропейський (від Західна Європа), новозеландський (від Нова Зеландія).*

Вказано в новому правопису ряд випадків написання географічних назв через дефіс.

Через дефіс пишуться географічні назви, що складаються з двох іменників або з іменника і дальшого прикметника, а також утворені від них прикметники, напр.: *Орехово-Зуєво, орехово-зуєвський, Бурят-Монголія, бурят-монгольський, Азово-Чорномор'я, азово-чорноморський, Кам'янець-Подільський, Рава-Руська.*

Але пишуться разом *Індокитай, Чехословачина, Югославія.*

Через дефіс пишуться складні географічні назви від імен і прізвищ людей, напр.: назва села *Михайло-Коцюбинське.*

Усталюється в новому правопису написання через дефіс таких прикметників, які входять до складу власних географічних назв і починаються словами **західно-, східно-, південно-, північно-**, напр.: *Західно-Казахстанська область, Східно-Китайське море, Південно-Африканський Союз, Південно-Китайське море, Південно-Оркнейські острови, Північно-Осетинська область.* Через дефіс пишеться також *Південно-Осетія.*

Указано в новому правопису, як пишуться назви населених пунктів, в яких першим компонентом є слова **верхньо(є-), нижньо(є-), ново-, старо-, велико-, мало-, червоно-** і под. При написанні таких географічних назв треба зважати на те, чи існує та чи інша назва без цієї першої складової частини, чи ні. Якщо є географічна назва і без цієї першої частини, то нова назва, до якої входить першою складовою частиною **верхньо(є), або нижньо(є), або ново-** і под., пишеться через дефіс, напр.: *Верхне-Вілюйськ* (бо є географічна назва *Вілюйськ*), *Ново-Орськ*, *Ново-Омськ*, *Ново-Айдар* (бо є *Орськ*, *Омськ*, *Айдар*), *Старо-Михайлівка* (бо є *Михайлівка*), *Мало-Архангельськ* (бо є *Архангельськ*). Якщо ж назв населених пунктів без **нижньо(є)-, верхньо(є)-** і подібних нема, то такі складні географічні назви пишуться разом, напр.: *Верхньодніпровськ*, *Нижнеудінськ*, *Новомосковськ*, *Новоросійськ*, *Стародуб*, *Старокостянтинів*, *Малоярославець* (бо нема населених пунктів "*Дніпровськ*", "*Удінськ*", "*Московськ*", "*Російськ*", "*Дуб*", "*Костянтинів*", "*Ярославець*").

Через дефіс пишуться складні іншомовні географічні назви, а також прикметники, що походять від них, напр.: *Аддіс-Абеба*, *Ала-Тау*, *Алма-Ата*, *Буенос-Айрес*, *Іссик-Куль*, *Кара-Богаз-Гол*, *Копет-Даг*, *Лоб-Нор*, *Махач-Кала*, *Мікоян-Шахар*, *Небіт-Даг*, *Нар'ян-Мар*, *Нью-Йорк*, *Сир-Дар'я*, *Суук-Су*, *Улан-Уде*; *алма-тинський*, *нью-йоркський*, *сир-дар'їнський*.

Так само через дефіс пишуться іноземні географічні назви, що складаються з іменників, які зв'язані між собою іншомовними прийменниками, сполучниками або мають при собі частку, артикль, напр.: *Булонь-сюр-Мер*, *Ріо-де-Жанейро*.

Указані тут правила написання географічних назв становлять тільки незначну частину всіх правил цього розділу нового правопису.

Багато ще є змін у правопису, що стосуються написання дуже незначної групи слів або поодиноких, напр.: встановлено написання слова *гончар*, *монастир* (через *о*), *марєво* (через *є*), *прищеплювати* (через *є*), *завірчувати* (через *і*), *Єрусалим* і *Єгипет* (через *и*), *кожум'яка* (через *у*), написання через апостроф слів, де маємо сполучення губного з йотованим *і* в тих випадках, коли перед губним звуком є приголосний, який належить до кореня, але цей приголосний *р*, напр.: *верф'ю*, *верб'я*.

Усталено написання прийменників, сполучників, прийменників з артиклями при іншомовних прізвищах, іменах і географічних назвах.

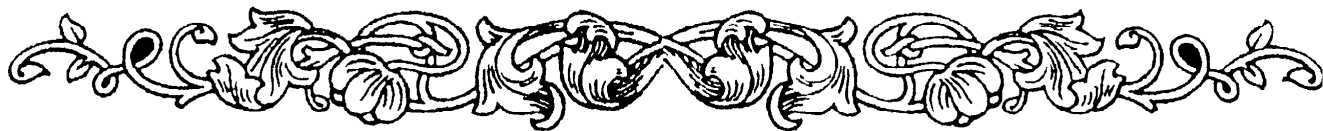
Приділено увагу в новому правопису і такому питанню, як перенос слів з одного рядка в другий. Правила переносу досить повно зібрано і подано. Все, що було узвичаєне при переносі слів, наведено в правопису. Із нового треба відзначити правило про перенос слів типу *життя*, *зілля*, *суддя*; такі слова припускають подвійний перенос, напр.: *жи-ття* і *жит-тя*, *зі-лля* і *зіл-ля*, *су-ддя* і *суд-дя*, *зна-ння* і *знан-ня*, *пита-ння* і *питан-ня*, *воло-сся* і *волос-ся*.

Правила пунктуації досить детально розроблено в новому правопису. Викладені вони систематично і ілюстровані багатьма прикладами із творів соціально-економічної і художньої літератури <...>.

(С. 6—28)

Кириченко І. Особливості нового українського правопису. — Київ, 1947.

ПРОЕКТ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (1999)

АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ФАХІВЦІВ

У 90-х роках ХХ ст., що принесли Україні державну незалежність, скасування численних обмежень та утисків, дали поштовх національному й мовному відродженню українського народу, знову стала актуальною проблема українського правопису.

Стало очевидним, що орфографічний кодекс потребує перегляду після тривалого препарування на догоду ідеологічній настанові зближення російської та української мов, а фактично — тотального уподібнення української мови до російської.

Правописна комісія при Інституті української мови НАН України почала роботу над проектом нової редакції українського правопису.

Новий проект надруковано в 1999 р. у 150 примірниках та розіслано для обговорення до провідних наукових та освітніх установ України, до редакцій видавництв, газет, журналів тощо.

Одночасно з метою ознайомлення широкого кола мовознавців із запропонованими в проекті новаціями та залучення фахівців до навколоправописної дискусії того ж року було створено й розповсюджено своєрідну анкету, що містила основні правописні нововведення, підстави пропозицій і передбачала їх оцінку.

Вельмишановні колеги!

Дирекція Інституту української мови НАНУ просить уважно прочитати запропоновані зміни та уточнення до української орфографії і висловити про них свою думку. Обведіть, будь ласка, колом цифру біля запропонованого правила або його можливого варіанта, що його Ви підтримуєте.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
1	І. Писати послідовно букву <i>г</i> у питомих (<i>гава</i>), засвоєних (<i>ганонок</i>) загальних назвах та у власних найменуваннях (<i>Гіра</i> — прізвище; <i>Ганичі</i> — топонім).	Правило в чинному кодексі сформульовано нечітко. Підстава: українські загальні та власні назви пишемо відповідно до їхнього звукового складу в живому мовленні.		
2	І. Писати літеру <i>и</i> на початку українських питомих та засвоєних слів перед приголосними <i>н</i> та <i>р</i> , на початку відповідних вигуків, звуконаслідувань і похідних від них утворень: <i>инший, ирій, ирод, ич!</i> , <i>икати</i> , на початку іншомовних запозичень — загальних і власних назв, коли в мові-донорі на початку слова наявний звук, близький до українського <i>и</i> : <i>ир</i> “загальна назва пісні в деяких тюркомовних народів”, <i>Игуатта</i> “річка в Якутії”.	Наявність у живому мовленні слів із початковим <i>и</i> . Під впливом написання на початку слів тільки <i>і</i> руйнується фонологічна система української мови — <i>и</i> не має повноправного статусу фонемі. Класики української літератури до правописної реформи 1927 р. вживали саме <i>и</i> в зазначених випадках.	ІІ. Писати <i>и</i> в питомих і засвоєних словах тільки перед <i>р</i> та у вигуках, звуконаслідуваннях і похідних від них словах, у запропонованих іншомовних запозиченнях. ІІІ. Писати <i>и</i> тільки на початку вигуків, звуконаслідувань і похідних від них слів та в запропонованих іншомовних запозиченнях.	

3	I. Писати слово <i>пів</i> у значенні “половина” тільки окремо від сусідніх слів. Коли елемент <i>пів</i> має інше значення, писати його разом: <i>пів ночі</i>, але <i>північ</i>, <i>півночі</i> і т. д. Разом <i>пів</i> писати і в прикметниках, похідних від сполуки <i>пів</i> із іменником: <i>пів години</i> — <i>півгодинний</i>.	Наявність в українській мові незмінного повнозначного слова <i>пів</i>: <i>пів на п'яту</i>, <i>о пів на другу</i> та ін.	
4	I. В іменниках третьої відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах <i>кров</i>, <i>любов</i>, <i>осінь</i>, <i>сіль</i>, <i>Русь</i> у родовому відмінку однини вживати флексію <i>-и</i>.	Наявність нині флексії <i>-и</i> в говірках, які лягли в основу літературної мови, вживання цього закінчення у зазначених випадках класиками української літератури до “реформи” 1933 р.	II. Вживати паралельно закінчення <i>-і</i> та <i>-и</i> (пор. паралельні <i>-ові</i>, <i>-у</i> в давальному відмінку однини та <i>-і</i>, <i>-у</i>, <i>-ові</i> в місцевому відмінку однини іменників чоловічого роду другої відміни).
5	I. Вживати закінчення <i>-и</i> в родовому відмінку однини іменників четвертої відміни, які при відмінюванні приймають <i>-ен</i>: <i>ім'я</i> — <i>ім-ен-и</i>.	Вживання його в живому мовленні, у творах класиків української літератури до прийняття змін у правописі 1945 р. (1946), цільність парадигми четвертої відміни: <i>ягня</i> — <i>ягн-ят-и</i>, <i>ім'я</i> — <i>ім-ен-и</i>.	II. Вживати паралельно закінчення <i>-і</i> та <i>-и</i>: <i>імені</i> — <i>імени</i>.
6	I. Відмінювати іноземні запозичення — іменники на <i>-о</i>, крім тих, у яких перед <i>о</i> є інші го-	Відмінюваність їх у живому мовленні, в літературній мові до “реформи” 1933 р., у творах деяких	II. Дозволити паралельні відмінювані та невідмінювані форми: <i>кіно</i> — <i>кіна</i> і т. ін.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
7	<p>лосні: <i>пальто</i> — <i>пальта</i>, <i>бюро</i> — <i>бюра</i> і т. д.; <i>Леонардо</i> — <i>Леонарда</i>, але <i>радіо</i> — <i>радіо</i>, <i>Маріо</i> — <i>Маріо</i>.</p> <p>I. Писати в запозичених загальних назвах тільки <i>г</i>, незалежно від того, <i>h</i> чи <i>g</i> вимовляють у мові-джерелі: <i>гербарій</i>, <i>гіпотеза</i>, <i>газета</i>, <i>гол</i>. В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до <i>h</i> передбачено й далі писати <i>x</i>: <i>хобі</i>, <i>хокей</i>, <i>ноу-хау</i>.</p>	<p>нинішніх письменників. Незмінюваність їх руйнує відмінювання питомих українських іменників на <i>-о</i> (пор. неправильне <i>брати Кличко</i>).</p> <p>Закоренілість такої вимови в мовленні вихідців із південного та середньої і східної частин північного нарчч завдяки псевдоаналогії: усі слова, що в російській мові вживаються і пишуться з <i>г</i>, по-українськи ніби мають звучати з глотковим <i>г</i>.</p>	<p>III. Не відмінювати, але не вважати грубими помилками відмінювані форми.</p> <p>IV. Відмінювати тільки власні назви: <i>Леонардо</i> — <i>Леонарда</i>, <i>Коломбо</i> — <i>Коломба</i>, <i>Конго</i> — <i>Конга</i>.</p> <p>II. Писати <i>г</i> або <i>г</i> залежно від того, як слово звучить у сучасних західноєвропейських мовах: <i>демпінг</i>, <i>хот-дог</i>, <i>гімназія</i>.</p> <p>III. Дозволити паралельні написання: <i>демпінг</i> — <i>дем-пінг</i>.</p>	
8	<p>I. В антропонімах та похідних від них лексемах вживати <i>г</i> або <i>г</i> відповідно до звукового складу (<i>h</i> — <i>g</i>) назв у мовах-донорах: <i>Гете</i>, <i>Гегель</i>. У влас-</p>	<p>Написання власних найменувань як засобів ідентифікації особи мають максимально відбивати фонемний (звуковий) і графічний склад їх у мові-джерелі.</p>	<p>II. Розрізняти <i>г</i> і <i>г</i> відповідно до звучання і написання (<i>h</i> — <i>g</i>) у мові-джерелі у всіх власних назвах: антропонімах (<i>Гете</i>), топонімах (<i>Гонконг</i>).</p>	

	них географічних назвах вживати <i>g</i> , незалежно від того, <i>h</i> чи <i>g</i> маємо в мові-джерелі.		
9	І. Вживати як нормативні паралельні форми: <i>ефір—етер, кафедра—катедра, марафон—маратон</i> і т. д. у словах грецького походження на місці букви <i>θ</i> (<i>th</i>).	Вживання таких форм у літературній мові до заборони їх у 1933 р. Практика деяких друкованих ЗМІ в Україні.	ІІ. Вживати варіанти з <i>t</i> у художній та конфесійній літературі.
10	І. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: <i>тона, нето, бруто, алеванна, вілла, манна, булла</i> та деякі інші (бо є слова <i>віла</i> “русалка в сербів”, <i>мана</i> і т. д.).	Так ці слова звучать в усному мовленні.	ІІ. Відповідно до живого мовлення не відбивати подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах: антропонімах (<i>Тромбеті</i>), топонімах (<i>Голандія</i>).
11	Слова з церковно-релігійної сфери (давні запозичення) з “правилом дев’ятки” не пов’язуються. У них між усіма приголосними пишемо <i>и</i> : <i>євангелист, єпископ, алилуя, Вифлеєм</i> .	Сучасна практика україномовних церков, зокрема УПЦ (КП), УАПЦ, УГКЦ, тисячолітня традиція. У чинному правописному кодексі (1993, с. 101) це правило подано лише в примітці.	
12	І. Поширити “правило дев’ятки” на правопис іншомовних власних назв: <i>Аристотель, Едип, Сизиф; Занзibar, Сиракузи</i> .	Невиправдане різке протиставлення запозичених загальних і власних найменувань. Вже дозволено писати <i>и</i> в кінцевих <i>-ида, -ика</i> , а також після <i>ж (дж), ч, ш, ц</i> та <i>р</i>	

Продовження табл.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
13	І. У загальних назвах іншомовного походження перед йотованими після губних писати апостроф: <i>б'юро, бюджет, п'юітр, м'юзикл</i> .	(тобто після п'яти букв) у чинному кодексі (1993, с. 101—102) та в багатьох винятках; <i>i</i> після <i>д, т, з, с</i> . Непом'якшені приголосні перед <i>i</i> в мовах-донорах. Живе мовлення українців. Уодноманітнення написань слів іншомовного походження.	ІІ. Писати апостроф тільки в загальних назвах, у власних найменуваннях не вживати: <i>б'юро</i> , але <i>Мюнхен</i> .	
14	І. У словах іншомовного походження, де в мові-джерелі звучить <i>j</i> , у позиції перед <i>o</i> писати <i>й</i> : <i>йонійський, йоаніт, Йоан, Йов</i> .	Жива вимова <i>Йона, Йов</i> і под. Передавання неспотворено звука мови-джерела, уодноманітнення написання слів грецького походження з початковою " <i>йотою</i> " (пор. у чинному кодексі: <i>йод</i> , але <i>іон</i>).	ІІ. Залишити <i>іо</i> в словах грецького походження (<i>іон</i> і споріднені), але писати з <i>й</i> відповідні назви германського походження: <i>йола</i> "тип невеликого вітряного судна", <i>йох</i> "стара одиниця земельної міри в Німеччині, Швейцарії".	
15	І. Писати слово <i>проєкт</i> і похідні від нього з буквою <i>є</i> .	У мові-джерелі — латинській — тут наявний <i>-je-</i> : <i>projectus</i> . Уодноманітнення написання слів із спільним коренем, пор.: <i>об'єкт, су-</i>		

16	I. Написання <i>ія</i> всередині слів іншомовного походження на місці <i>іа</i> : <i>артеріяльний, геніяльний, матеріял</i> .	<p><i>б'єкт</i>. Нормативність форми <i>проект</i> до "реформи" 1933 р.</p> <p>Живе мовлення (пор. навіть <i>вале-р'янка, матер'ял</i>), тисячолітня писемна традиція, перервана 1933 р. Наявність "опорного" <i>й</i> у багатьох словах: <i>матерія — матеріяльний, геній — геніяльний</i>.</p>	<p>II. Писати <i>ія</i> тільки у словах з конфесійної сфери: <i>парафіяльний, уніят, василіянин</i> та ін.</p> <p>III. Тільки в словах із релігійної сфери і в тих, де є "опорний" <i>й</i>: <i>матерія — матеріяльний, геній — геніяльний</i>.</p> <p>IV. Паралельне вживання написань з <i>іа</i> та <i>ія</i>: <i>матеріальний і матеріяльний</i>.</p>
17	I. Не писати зайвої букви <i>й</i> у словах, де його немає в мові-джерелі запозичення: <i>гуява</i> "вид тропічних деревних рослин", <i>мая</i> "індіанський народ у Латинській Америці", <i>фое</i> .	У мовах-джерелах в цих словах подвійний <i>й</i> не вимовляють і не пишуть: іспанські <i>guayaba, maya</i> , французьке <i>foyer</i> .	
18	I. Писати тільки початковий <i>ю</i> в словах, де в мові-джерелі початкова група <i>ju</i> : <i>Юда</i> .	Жива мова, тисячолітня традиція, написання в текстах україномовних церков.	Залишити паралельні написання: <i>Юда — Іуда</i> .
19	Передавати іншомовний дифтонг <i>au</i> через <i>ав</i> у загальних найменуваннях: <i>авдит, авдито-</i>	Жива українська орфоепія: <i>аўдит, аўдиторія</i> і т. д.	II. Вирівняти тільки <i>фавна</i> , бо пишемо ім'я міфічного бога <i>Фавн, інавгурація</i> , бо пишемо <i>авгур</i> «у стародав-

Закінчення табл.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
20	<p><i>рія, авкціон, автобіографія, автор, інавгурація. Аи передавати через ау тільки в словах: аут, джоуль, клоун, но-хау, Каунас, Лаура, Фауст, Пауль та деяких інших (за традицією).</i></p> <p>Писати м'який знак після <i>р</i> в іменах по батькові: <i>Ігорьович, Лазарьович.</i></p>	<p>Імена <i>Ігор, Лазар</i>, крім називного відмінка однини, виступають як іменники м'якої групи: <i>Ігоря, Ігореві, -ю; Ігорем, Ігорями.</i></p>	<p>ньому Римі член жрецької колегії, що віщував "волю богів"» (за нинішнім кодексом паралельно: <i>інавгурація та інаугурація</i>).</p>	

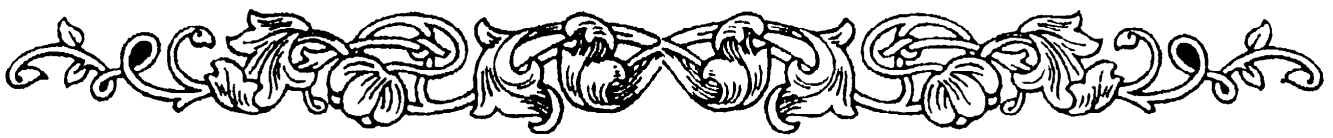
895

Зазначте, будь ласка, **Ваші**:

1. Прізвище та ініціали: _____
2. Освіту і фах: _____
3. Науковий ступінь та наукове звання: _____
4. Місце праці й посаду: _____
5. Дату: _____

Щиро дякуємо за відповіді.

З повагою **В.В. Німчук.**

ПОКАЖЧИК ОСІБ

Антонович Володимир (1834—1908) — історик, археолог, археограф; член НТШ; один із засновників та керівників київської “Громади”.

Багалій Дмитро (1857—1932) — історик; член ВУАН, професор і ректор Харківського університету; у 1920-х роках — голова Харківського наукового товариства при ВУАН та науково-дослідної кафедри історії України.

Багрій Олександр (1891—?) — літературознавець, бібліограф; професор Бакинського університету.

Бадан Олександр (?—?) — учений секретар Народного комісаріату освіти УРСР, співробітник кафедри національного питання Українського інституту марксизму.

Бажан Микола (1904—1983) — поет; політичний діяч; у 1943—1948 рр. — заступник голови Ради народних комісарів УРСР (згодом Ради Міністрів УРСР).

Бантиш-Каменський Дмитро (1788—1850) — історик, автор відомої праці з історії України “История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче” (1822).

Барвінський Олександр (1847—1927) — громадсько-політичний діяч, педагог, історик, перший голова НТШ; автор серії підручників для українських шкіл. Як член створеної при австрійському уряді Галицької шкільної краєвої ради обстоював інтереси українського шкільництва та, зокрема, сприяв офіційному запровадженню фонетичного правопису в школах Галичини, підтримавши ініціативу С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893).

Бельовський Август (1806—1876) — польський поет, історик та археограф; опублікував велику кількість документів, що стосуються історії України.

Беренштам Вільям (1839—1904) — педагог, громадський діяч, член київської “Громади”.

Бич Лука (1875—1944) — економіст, юрист, політичний діяч Кубані; автор статей та підручників з економіки.

Бодянський Осип (1808—1877) — філолог, славіст, фольклорист, історик, письменник та перекладач; активно обстоював самостійність і самобутність української мови, був прихильником фонетичного принципу організації українського правопису.

Бойків Іван (?—?) — мовознавець і педагог; у 1929—1932 рр. — співробітник Інституту мовознавства ВУАН; співавтор кількох підручників з української мови, “Словника чужомовних слів” (1932), академічного “Російсько-українського словника” та ін.

Бузук Петро (1891—1937) — мовознавець, дослідник проблем української й білоруської діалектології та лінгвогеографії, а також білоруської літературної мови; із 1925 р. — професор Білоруського університету (Мінськ); у 1931—1933 рр. — директор Інституту мовознавства АН БРСР.

Булаховський Леонід (1888—1961) — мовознавець, академік АН УРСР (із 1939); дослідник питань загального мовознавства, історії слов'янських мов, акцентології; автор проекту та редактор українського правопису 1946 р.

Вагилевич Іван (1811—1866) — філолог, перекладач, фольклорист, етнограф, громадський діяч; священник. Член “Руської трійці”. Автор “Граматики малоруської мови в Галичині” (Львів, 1845), опублікованої польською мовою; дослідник мови й культури Гуцульщини.

Васильченко Степан (1878—1932) — письменник-прозаїк.

Вацлав з Олеська (псевдонім Вацлава Залеського) (1800—1849) — польський етнограф, що видав збірку “Pieśni polskie i guskie ludu galicyjskiego” (1833), де вмістив здебільшого українські народні пісні, зібрані в Галичині.

Верхратський Іван (1846—1919) — філолог, письменник, педагог; член НТШ. Автор численних праць із діалектології та діалектологічної лексикографії; активний учасник дискусій із проблем унормування української літературної мови, у тому числі й української правописної системи.

Вишня Остап (псевдонім Павла Губенка) (1889—1956) — український письменник, працівник газети “Вісті ВУЦВК” (із 1921).

Волошин Августин — див. с. 276.

Вороний Микола (1871—1942) — поет, театрознавець, перекладач.

Гаватович Якуб (1598—1679) — автор перших українських інтермедій та інтерлюдій, написаних живою народною українською мовою, але надрукованих латиницею (1619).

Галятовський Йоаникій (?—1688) — письменник, церковний діяч.

Ганцов Всеволод (1892—1979) — мовознавець, відомий дослідник питань української історичної діалектології, історії української мови та правопису, лексикограф; науковий співробітник ВУАН, член правописної комісії та автор розділу “Фонетика” в проекті українського правопису (1926).

Гарайда Іван — див. с. 536.

Гартнер Федір (Теодор) (1843—1925) — австрійський філолог-романіст, професор Чернівецького університету. Крім “Руської грамати-

ки” (1893), у співавторстві зі С. Смаль-Стоцьким написав працю “Грамматика рутенської (української) мови” (1913); активний учасник боротьби за утвердження в Галичині фонетичного правопису.

Гатцук Микола — див. с. 82.

Герберштайн Зигмунт (1486—1566) — німецький дипломат, мандрівник; автор книги “Regum Moscovitarum commentarii” (1549), що містить перший докладний географічний опис України, а також історичні відомості про неї.

Гладкий Микола (1885—1942) — мовознавець, активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20-х років ХХ ст., що обстоював позиції радикального пуризму; автор численних праць із проблем мовної норми (“Мова нашої преси (До проблеми культури українського слова)” (1926), “Мова сучасного українського письменства” (1930), “Новий український правопис” (1929) та ін.).

Гладкий Петро (?—?) — мовознавець, дослідник говірок Київщини й Волині.

Гнатюк Володимир (1871—1926) — народознавець, філолог, громадський діяч. Дослідник південно-західного наріччя; автор численних праць із проблем українського правопису (“Чи можливе у нас тепер уодностайнене літературної мови й правопису” (1911), “В справі української правописи” (1923) тощо); у правописній дискусії початку ХХ ст. обстоював фонетичний правопис Є. Желехівського.

Головацький Яків (1814—1888) — лінгвіст, народознавець, поет, педагог і громадський діяч. Член “Руської трійці”. Уклав “Граматику рꙋского ѡзыка” (1849), що була основним підручником у школах Галичини до 1862 р. Автор багатьох відомих і свого часу піонерських праць із української діалектології, лексикографії, археографії; дослідник фольклору та етнографії карпатських українців.

Голоскевич Григорій — див. с. 269.

Грінченко Борис — див. с. 168.

Грунський Микола (1872—1951) — мовознавець, славіст; професор Київського університету.

Грушевський Михайло — див. с. 386.

Гренджа-Донський Василь (1897—?) — письменник.

Гулак-Артемівський Петро (1790—1865) — письменник.

Гус Ян (1371—1415) — національний герой чеського народу, що очолив його національно-визвольний рух; провідна постать Реформації; розробив систему чеської орфографії, що в основних рисах збережена й досі.

Гушалевиц Іван (1823—1903) — літературний діяч, журналіст, видавець та редактор; священник; належав до галицького руху москвофілів.

Добровський Йосиф (1753—1829) — чеський славіст, один із основоположників слов'янознавства; автор відомих праць з історичного мовознавства, старослов'янської мови тощо.

Дога Василь (1886—?) — педагог, співробітник науково-педагогічної комісії ВУАН, автор праць із методики викладання української мови.

Доманицький Василь (1877—1910) — філолог, фольклорист, етнограф, історик, бібліограф; його “Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів” (1906) — перший український словник іншомовних слів.

Дорошенко Володимир (1879—?) — бібліограф, літературознавець, громадський і політичний діяч; член Українського наукового товариства в Києві (з 1913); дійсний член НТШ (із 1925).

Драгоманов Михайло — див. с. 160.

Дубровський Віктор (1876 — після 1936) — лексикограф; автор кількох термінологічних та перекладних російсько-українських словників.

Дурдуківський Володимир (1874—?) — педагог; керівник науково-педагогічної комісії ВУАН.

Дятлів Петро (1880—?) — громадський діяч, журналіст.

Єфремов Сергій (1876—1939) — літературознавець, публіцист, політичний і культурний діяч; академік ВУАН, член НТШ; активний учасник правописних дискусій 20-х років ХХ ст.

Желехівський Євген (1844—1885) — лексикограф, етнограф. Автор двотомного “Малорусько-німецького словаря” (1886) — ґрунтовної, найповнішої свого часу української лексикографічної праці, яка не тільки сприяла утвердженню нової (на народній основі) літературної мови в Галичині та витісненню з ужитку язичія, а й, написана створеним на основі кулішівки фонетичним правописом (желехівкою), спричинила його офіційне утвердження в школах Галичини й Буковини (1893) замість попереднього етимологічного правопису.

Житецький Павло (1836—1911) — філолог, педагог, громадський діяч; один із основоположників українського мовознавства; автор багатьох відомих та актуальних і сьогодні праць з історії української літературної мови. Брав активну участь у виробленні норм українського правопису на фонетичних засадах, зокрема, доклався до вдосконалення правописної системи П. Куліша.

Заклинський Олексій (1819—1894) — священник, суспільно-політичний діяч; член Головної Руської Ради (1848) і делегат від неї на Всеслов'янський конгрес у Празі; автор спогадів “Записки О. Заклинського” (1890).

Залозний Петро (1865—1921) — мовознавець, письменник, педагог. Його підручник “Коротка граматики української мови” (1906—

1913) відіграв помітну роль у процесі формування української літературної мовної норми.

Затонський Володимир (1888—1937) — політичний діяч, один із засновників КП(б)У; в 1933 р. замінив М. Скрипника на посту комісара освіти УРСР; з 1929 р. — дійсний член ВУАН.

Зизаній Лаврентій — див. с. 27.

Зубрицький Денис (1777—1862) — історик, який досліджував історію Галичини та, зокрема, міста Львова; свої твори писав язичієм, німецькою та польською мовами.

Іваниця Григорій (1892 — після 1930) — педагог, автор статей із методики викладання української мови й літератури, підручників та читанок, а також курсу української мови для росіян; професор Київського університету народної освіти, секретар Комісії історико-філологічного відділу ВУАН.

Йогансен Михайло (1895—1937) — письменник, перекладач, журналіст, критик. У мовознавстві відомий як лексикограф та фонетист; автор проекту латинізації українського алфавіту (“Пристаосування латиниці до потреб української мови” (1923)); разом із С. Пилипенком та І. Ткачуком обстоював цю пропозицію на Правописній конференції у Харкові 1927 р.

Казимир (1310—1370) — Казимир III Великий, польський король (з 1333) із роду П'ястів, розпочав експансію Польщі на українські землі.

Калайдович Костянтин (1792—1832) — російський мовознавець, історик, археограф; віднайшов та видав багато пам'яток давньої української літератури.

Калинович Михайло (1888—1949) — філолог, перекладач, дослідник романських мов і санскриту, лексикограф; академік АН УРСР.

Калюжний Наум (1885—1933?) — журналіст, редактор офіційної газети КП(б)У “Червоний шлях”.

Караджич Вук Стефанович (1787—1864) — видатний сербський мовознавець, етнограф; творець сербської літературної мови. Видана ним збірка сербських народних пісень викликала інтерес галицьких українців до власної народної творчості і тим підштовхнула їх до національного відродження та, зокрема, сприяла витісненню етимологічного правопису.

Касяненко Євген (1889?—1930?) — політичний діяч, редактор багатьох періодичних видань КП(б)У, зокрема офіційного друкованого органу Всеукраїнського виконавчого комітету “Вісті ВУЦВК”.

Квітка-Основ'яненко Григорій (1778—1843) — письменник, громадський діяч.

Кириленко Іван (1902—1939) — письменник-прозаїк.

Кирило (827—869) — як і його рідний брат Мефодій, — слов'янський просвітитель-місіонер, перший перекладач грецьких богослужбових

книг слов'янською мовою, який, за свідченням джерел, розробив слов'янську азбуку — глаголицю. На його честь, однак, була названа й створена пізніше, але тривалий час приписувана йому слов'янська система письма — кирилиця, що в багатьох слов'янських народів побутує й до сьогодні.

Кириченко Ілля — див. с. 542.

Кокорудз Ілля (1857—1933) — педагог, класичний філолог, україніст; дійсний член НТШ; голова й фундатор українського педагогічного товариства “Рідна Школа”, заснованого у Львові 1881 р.

Копітар Єрней Вартоломей (1780—1844) — словінський славіст, засновник словінської літературної мови; активно виступав проти панування язичія в Галичині.

Коряк Володимир (1889?—1937?) — літературознавець, критик.

Котляревський Іван (1769—1838) — письменник, автор поеми “Енеїда” (1798), що, написана живою народною українською мовою, започаткувала етап формування української літературної мови на народнорозмовній основі. І. Котляревський дотримувався традиційного історико-етимологічного правопису XVIII ст.

Кримський Агатангел — див. с. 392.

Куліш Пантелеймон — див. с. 73.

Курило Олена (1890—?) — мовознавець; старший науковий співробітник ВУАН, член Термінологічної комісії при Інституті наукової мови ВУАН; дослідниця фонетики й фонології української мови, укладач численних термінологічних словників; опрацюванню норм української літературної мови присвячені її відомі праці “Практична граматики української мови” (1918, 10 перевидань), “Уваги до сучасної української літературної мови” (1920).

Левицький Йосип (1801—1860) — мовознавець, богослов, поет, фольклорист, педагог і культурний діяч; священник. Автор відомої свого часу в Галичині граматики української мови (фактично — язичія). В опублікованій польською мовою статті “Відповідь на запровадження польської азбуки в руську писемність” (1834) першим виступив проти пропозиції Й. Лозинського латинізувати український алфавіт.

Лобода Андрій (1871—1931) — фольклорист, літературознавець, педагог; член ВУАН та НТШ.

Лозинський Йосип (1807—1889) — мовознавець, етнограф, теолог і громадський діяч; священник. Автор однієї з перших граматик української мови польською мовою “Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego)” (1846).

Лукашевич Платон (1809—1888) — етнограф і фольклорист, видавець першої збірки пісень, зібраних із цілої України, — “Малоросійские и червонорусские народные думы и песни” (1836).

Лук'яненко Олександр (1879—1974) — мовознавець-славіст, педагог.

Мазепа Іван (1639—1709) — гетьман України 1687—1709 рр.

Мазуренко Юрій (1885—?) — юрист, політичний діяч, професор Харківського інституту народного господарства, на початку 30-х років — голова Харківського наукового товариства при ВУАН.

Максимович Михайло — див. с. 88.

Мамонтов Яків (1888—1940) — театрознавець, драматург; викладач педагогіки у вищих навчальних закладах Харківщини.

Марковський Михайло (1869—1947) — літературознавець, критик; співробітник історико-філологічного відділу ВУАН.

Миславський Самуїл (1731—1796) — церковний діяч, учений, київський митрополит, професор та ректор Києво-Могилянської академії (1761—1768); спонукуваний урядом Російської імперії, провадив активну русифікацію цього українського навчального закладу.

Михальчук Костянтин (1840—1914) — мовознавець, етнограф, громадський діяч; основоположник української діалектології; досліджував також проблеми історії української мови, правопису; разом із П. Житецьким взяв участь в упорядкуванні кулішівки.

Міхновський Микола (1873—1924) — громадський і політичний діяч, публіцист; основоположник українського націоналізму.

Мондок Іван (1893—?) — учитель, політичний діяч Закарпаття.

Музичка Андрій (1886—?) — літературознавець; професор Одеського інституту народної освіти.

Наконечний Микола (1900—1981) — мовознавець, дослідник проблем фонетики, орфоєпії, історії та культури української літературної мови.

Науменко Володимир — див. с. 228.

Нечуй-Левицький Іван — див. с. 192.

Ніковський Андрій (1885—1942) — філолог, журналіст, перекладач; науковий співробітник Словникової комісії ВУАН; автор праці “Український правопис. Частина I. Словничок” (1918).

Номис М. (псевдонім Матвія Симонова) (1823—1901) — етнограф, письменник і педагог, автор численних статей про українські народні звичаї й обряди та першої в україністиці збірки “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864).

Огієнко Іван (1882—1972) — мовознавець; церковний, державний та культурно-освітній діяч; міністр освіти (1918) та міністр віросповідань (1919—1921) в уряді УНР. Автор праць з палеографії, історії української мови та правопису, акцентології тощо. Див. також с. 282.

Огоновський Омелян (1833—1894) — філолог, етнограф, педагог, громадський діяч; автор популярної в Галичині “Граматики руского языка

для школь середныхъ” (1889), написаної етимологічним правописом. Німецькомовна праця О. Огоновського “Студії з історії руської мови” (1880) містить обширний матеріал з історичної граматики української мови.

Осадца Михайло (1836—1865) — мовознавець, педагог, автор першого підручника української мови для шкіл “ГраMATика руського язика” (1862), у якій представлено етимологічний правопис.

Павлик Михайло (1853—1915) — громадсько-політичний діяч Галичини, публіцист, письменник; дійсний член НТШ; разом із І. Франком редагував місячник “Громадський Друг”, збірники “Дзвін”, “Молот”, а також із М. Драгомановим та С. Подолинським у Женеві журнал “Громада”.

Павловський Олексій — див. с. 39.

Панькевич Іван (1887—1958) — мовознавець, педагог, етнограф, громадський діяч Закарпаття; член НТШ. На основі правопису М. Максимовича створив новий фонетико-морфологічний правопис (панькевичівку), що 1922 р. був офіційно прийнятий для вжитку в школах Закарпаття, де проіснував до 1945 р.

Партицький Омелян (1840—1895) — мовознавець, етнограф, історик, педагог; один із засновників та керівників львівського товариства “Просвіта”. Автор першого німецько-українського словника, що його вихід (1866—1867) сприяв утвердженню в Галичині української народної мови як літературної та витісненню язичія.

Петро Великий, Петро I (1672—1725) — російський цар, відомий жорсткими утисками українського народу й козацтва, ініціатор численних державно-адміністративних заходів, скерованих проти української культури та, зокрема, українського друкованого слова.

Пилипенко Сергій — див. с. 348.

Плевако Микола (1890—1941) — літературознавець, бібліограф; професор Харківського інституту народної освіти (з 1921).

Подолинський Сергій (1850—1891) — політичний та громадський діяч, економіст, соціолог; разом із М. Драгомановим видавав у Женеві альманах “Громада”.

Попов Олександр (1885—?) — економіст, науковий співробітник ВУАН.

Попович Омелян (1856—1930) — громадський і політичний діяч, активний учасник руху народовців на Буковині. Автор численних підручників та читанок для українських народних шкіл, прихильник і пропагандист фонетичної системи Є. Желехівського (желехівки).

Приходько Антон (1892—?) — політичний діяч, заступник народного комісара освіти М. Скрипника.

Прокопович Феофан (1681—1736) — православний архієпископ, видатний церковний діяч, письменник, один із ректорів Києво-Могилян-

ської академії. Після поразки гетьмана І. Мазепи почав служити російському цареві Петрові І.

Ревуцький Дмитро (1881—1941) — музикознавець, фольклорист, музичний діяч; з 1923 р. — співробітник Етнографічної комісії ВУАН, професор Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка (1918—1932).

Рильський Максим (1895—1964) — поет, перекладач, культурно-освітній діяч; дійсний член АН УРСР (з 1943).

Річицький Андрій (1882—1937) — політичний діяч; автор праць із літературознавства, новітньої історії, соціології; член КП(б)У, у якій активно співдіяв М. Скрипникові у веденні політики “українізації”.

Рудницький Євген (?—?) — мовознавець, дослідник подільських говірок української мови.

Рудницький Степан (1877—?) — географ, політичний діяч; дійсний член НТШ, засновник і голова Українського науково-дослідного інституту географії та картографії, з 1929 р. — дійсний член ВУАН.

Рудницький Ярослав Богдан (1910—1995) — мовознавець, літературознавець, фольклорист; дійсний член НТШ (з 1947), член УВАН у Канаді (з 1955); автор праць із українського словотвору, топоніміки, діалектології (досліджував говори канадських українців), перекладознавства, культури української мови, методики викладання української мови іноземцям; лексикограф (укладач відомого “Етимологічного словника української мови” (1962—1966)). 1942 р. видав у Празі “Український правопис”, заснований на харківському правописі 1928 р., що зазнав два перевидання (Авсбург, 1948 та Вінніпег, 1949).

Рудченко Іван (1845—1905) — письменник, етнограф, літературний критик, перекладач; упорядник фольклорної збірки “Народныя южно-русскія сказки” (1869—1870).

Самойлович Іван — гетьман України (1672—1687).

Свенціцький Іларіон (1876—1956) — філолог, етнограф, мистецтвознавець; директор Національного музею у Львові, член НТШ, професор Львівського університету.

Секунда Тадей (1892?—? — кінець 30-х років) — інженер-механік; перекладач науково-технічної літератури на українську мову; у мовознавстві відомий як автор перекладних та тлумачних словників технічної термінології; як науковий співробітник Інституту української наукової мови ВУАН виконував функції голови технічної секції правописно-термінологічної комісії ВУАН.

Синявський Олекса — див. с. 431.

Сімович Василь — див. с. 245.

Скарга Петро (1536—1612) — визначний польський проповідник-єзуїт, активний учасник полеміки з протестантами та православними (у тому числі й українськими) XVI—XVII ст.

Сковорода Григорій (1722—1794) — видатний український філософ і письменник.

Скрипник Микола — див. с. 415.

Смаль-Стоцький Степан — див. с. 147.

Смотрицький Мелетій — див. с. 32.

Соколянський Іван (1889—1960) — педагог, дослідник проблем методики навчання сліпоглухонімих дітей; один із організаторів і директор Інституту педагогіки та Інституту дефектології ВУАН.

Срезневський Ізмаїл (1812—1880) — російський філолог, фольклорист, етнограф, педагог. Зібраний ним на Харківщині, Полтавщині, Катеринославщині етнографічний і фольклорний матеріал разом із власними додатками й коментарями опублікував в альманасі “Запорожская Старина” (1833—1838).

Стадіон-Вартгаузен Франц Серафім (1806—1853) — австрійський державний діяч, губернатор Галичини (1847—1848); прихильник українців у боротьбі за вживання рідної мови в шкільній освіті та в адміністрації.

Старицький Михайло (1840—1904) — письменник, культурний та театральний діяч.

Стефаник Василь (1871—1936) — письменник.

Студинський Кирило (1868—1941) — літературознавець, громадський діяч — голова НТШ у Львові (1923—1933).

Сулима Микола (1892 — після 1930) — педагог, мовознавець; автор праць та підручників із сучасної української літературної мови, української діалектології та історії мови; дослідник норми у сфері синтаксису, словотвору, лексики та фразеології (“Українська фраза” (1928), “Проблеми літературної норми в українській мові” (1928) та ін.).

Сушицький Феоктист (1883—1920) — літературознавець; ректор Українського державного університету в Києві.

Тимченко Євген — див. с. 341.

Тирновський Євтимій (?—?) — болгарський патріарх XIV ст., ініціатор реформи староболгарського правопису й “ісправлення книжного” — правописної уніфікації церковнослов’янських священно-богослужбових текстів; ці процеси охопили всі слов’янські народи, об’єднані східним церковним обрядом. В Україні запровадження реформи патріарха Тирновського справило великий вплив на книжну мову й правопис, відомий під назвою “другого південнослов’янського впливу”.

Тичина Павло (1891—1967) — поет; дійсний член АН УРСР (із 1929), з 1938 р. — депутат Верховної Ради УРСР, а з 1946 — Верховної Ради СРСР; міністр освіти УРСР (1943—1948).

Ткачук Іван (1891—1948) — письменник і журналіст, редактор кількох радянських газет та журналів.

Українка Леся (псевдонім Лариси Косач) (1871—1913) — видатна письменниця України.

Федькович Юрій Осип (1834—1888) — видатний письменник Буковини.

Фіоль Швайпольт (1460? — після 1525) — слов'янський першодрукар, який прибув із Німеччини до Кракова, де заснував друкарню на кириличних шрифтах, виконаних майстром Рудольфом Борсдорфом.

Франко Іван — див. с. 208.

Хвиля Андрій (1898—1937) — політичний діяч УРСР, публіцист; завідувач відділу агітації й пропаганди ЦК КП(б)У, з 1933 р. — заступник народного комісара освіти УРСР; голова комісії, створеної 1933 р. для переробки українського правопису, затвердженого 1928 р., із метою усунення розбіжностей між українською та російською мовами.

Хвильовий Микола (1893—1933) — письменник, публіцист, провідна постать національного та культурного відродження України 20-х років ХХ ст. Пропагандист ідеї орієнтації культурно-політичного розвитку України на Європу та звільнення його з-під впливів Росії.

Хоткевич Гнат (1877—1938) — письменник, мистецтвознавець, культурний діяч.

Цертелев (Церетелі) Микола (1790—1869) — дослідник українського фольклору та, зокрема, українських народних дум і пісень, які опублікував у збірці “Опыт собрания старинных малороссийских песней” (1819), що стала надзвичайно популярною серед українських письменників того часу та справила великий вплив на їхню творчість.

Чепіга-Зенкевич Яків (1875—1938) — педагог, освітній діяч, співробітник Інституту педагогіки в Харкові із 1928; автор кількох підручників з української мови для початкових шкіл.

Шаля Іван (1891—?) — мовознавець; автор (у співавторстві з П. Горещьким) найпопулярнішого та найґрунтовнішого свого часу підручника “Українська мова. Практично-теоретичний курс” (1926, 8 перевидань).

Шахматов Олексій (1864—1920) — російський філолог-славист; дослідник історії російської мови, писемності Київської Русі; автор праць з історії української мови й українського глотогенезу (обстоював існування давньоруської мови як спільного джерела трьох східнослов'янських мов: української, білоруської та російської). О. Шахматов

брав участь у складанні декларації Петербурзької академії наук “Про скасування обмежень малоруського друкованого слова” (1905—1906).

Шашкевич Маркіян — див. с. 64.

Шевельов Юрій (1908) — мовознавець, літературознавець; автор праць з історії української мови, історичної фонології, морфології, лексикології, антропонімії; досліджував проблеми норми української літературної мови та, зокрема, українського правопису; дійсний член НТШ (із 1949) та УВАН (з 1945), академік НАН України (з 1990).

Шевченко Тарас — див. с. 68.

Шемет Володимир (1873—1933) — громадський і політичний діяч, з 1919 р. — співробітник ВУАН.

Шкурган Микола (1840—1922) — педагогічний діяч Буковини, учитель середніх шкіл у Чернівцях; автор шкільних підручників та методичних праць.

Шумлянський Федір — див. с. 282.

Шумський Олександр (1890—?) — політичний діяч; у 1924—1927 рр. як народний комісар освіти УРСР ініціював та активно впроваджував політику українізації, виступав (разом із М. Хвильовим) за дерусифікацію українського суспільства у сфері мови, культури тощо.

Щепотьєв Володимир (1880—1937?) — етнограф, літературознавець; професор Полтавського інституту народної освіти; член Етнографічної комісії при ВУАН.

Юринець Володимир (1891—1937) — філософ-марксист, публіцист, поет, літературний критик; дійсний член ВУАН (із 1929).

Яворський Матвій (1885—1937) — історик; політичний діяч; у 20-ті роки — завідувач Управління укрнауки в Харкові, голова історичного відділу Українського інституту марксизму; співпрацював із М. Скрипником.

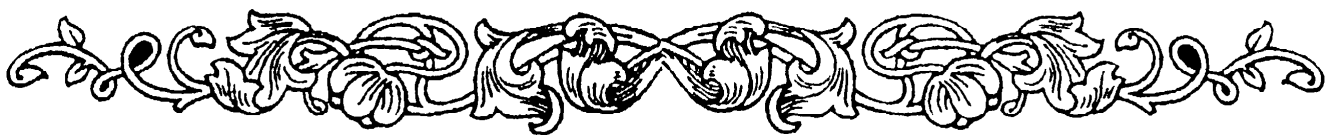
Ягич Ватрослав (1838—1923) — філолог-славіст, який досліджував, зокрема, й проблеми української мови, обстоюючи її самобутність у полеміці з М. Погодіним; член НТШ.

Яловий Михайло (1895—1934) — поет, прозаїк та драматург.

Яновський Юрій (1902—1954) — письменник-прозаїк.

Ярошенко Володимир (1888—1957) — мовознавець; співробітник Інституту мовознавства ВУАН (1926—1934); автор праць з українсько-молдавської лексичної взаємодії, медичної термінології та ін.

ЗМІСТ

<i>Німчук Василь</i> . Переднє слово	5
<i>Зизаній Лаврентій</i> . Грамматика словенска	27
<i>Смотрицький Мелетій</i> . Грамматіки славѣнскиѧ прѣвильное Сѣнта- гма	32
<i>Павловський Олексій</i> . Грамматика Малороссійскаго нарѣчія	39
Прибавленіє къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. Или, отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику	54
Русалка Днѣстровая	60
<i>Шашкевич Маркіян</i> . Руское весѣле описаное через І. Лозѣньско- го в Перемишли — в типографіи владичній гр. кат. 1835	64
<i>Шевченко Тарас</i> . Букварь южнорусскій (1861)	68
<i>Куліш Пантелеймон</i> . Граматка	73
<i>Гатцук Микола</i> . Українська абѣтка	82
<i>Максимович Михайло</i> . О правописаніи Малороссійскаго языка: Пись- мо къ Основьяненку	88
<i>Смаль-Стоцький Степан, Гартнер Федір</i> . Руска граматика	106
Руска правопись зі словарцем (1904)	122
<i>Смаль-Стоцький Степан</i> . Правописні непорозуміння	147
<i>Драгоманов Михайло</i> . В справі реформи нашої правописі	160
<i>Грінченко Борис</i> . Три питання нашого правопису	168
<i>Нечуй-Левицький Іван</i> . Сьогочасна часописна мова на Україні	192
Грамматика українського языка	205
<i>Франко Іван</i> . Азбучна війна в Галичині 1859 р.	208
<i>Науменко Володимир</i> . Загальні прінципи українського правопису	228
Грамматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві	243
<i>Сімович Василь</i> . Грамматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці	245
<i>Голоскевич Григорій</i> . Український правописний словничок з корот- кими правилами правопису	269
<i>Волошин Августин</i> . Методическа грамматика карпато-русского язы- ка для народныхъ школъ	276
<i>Шумлянський Федір</i> . Найголовніші правила українського правопи- су Української Академії Наук видання 1921 року (Розвідка)	282
Найголовніші правила українського правопису (1921)	306

Правописні правила прийняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові (1922)	315
<i>Тимченко Євген</i> . Desiderata в справі нашого правопису	341
<i>Пилипенко Сергій</i> . Odvertuj lyst do vsix, xto sikavyt'sja cijeju spravoju	348
Український правопис (проект) (1926)	352
<i>Грушевський Михайло</i> . До управилення українського правопису	386
<i>Кримський Агатангел</i> . Нарис історії українського правопису до 1927 року	392
<i>Скрипник Микола</i> . Підсумки правописної дискусії	415
<i>Синявський Олекса</i> . Коротка історія "Українського правопису"	431
Український правопис (1928)	453
Український правопис (1933)	487
Український правопис (1945)	515
<i>Гарайда Іван</i> . Грамматика руського язика	536
<i>Кириченко Ілля</i> . Особливості нового українського правопису	542
Проект нової редакції українського правопису (1999): анкета для опитування фахівців	561
Показчик осіб	570

Наукове видання
Національна академія наук України
Інститут української мови

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ПРАВОПИСУ:
XVI—XX століття

ХРЕСТОМАТІЯ

Видавництво “Наукова думка”

Оформлення художника *Р. К. Пахолюка*
Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічний редактор *С. Г. Максимова*
Коректори *Л. Г. Бузіашвілі, Е. В. Малиновська*
Оператори *В. Г. Каменькович, М. А. Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Л. М. Каткової*

Підп. до друку. 29.09.2004. Формат 60 × 90/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Антикwa. Друк офс. Ум. друк. арк. 36,5. Ум. фарбо-відб. 73,0.
Обл.-вид. арк. 36,80. Наклад 500 прим. Зам. 4—2084.

Видавництво “Наукова думка”
Р. с. № 05417561 від 16.03.95.
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3.

ЗАТ фірма “Віпол”
03151 Київ 151, вул. Волинська, 60.